

3 (91) 2022

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

STUDIA PRAWNICZE KUL

KATOLICKI
UNIwersytet
LUBELSKI
JANA PAWŁA II

KUL 1918

WYDZIAŁ PRAWA,
PRAWA KANONICZNEGO
I ADMINISTRACJI

**STUDIA
PRAWNICZE KUL**

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II
WYDZIAŁ PRAWA, PRAWA KANONICZNEGO I ADMINISTRACJI

RADA NAUKOWA

Adam BŁAŚ, Remigio BENEYTO BERENGUER,
Ewelina CAŁA-WACINKIEWICZ, Janina CIECHANOWICZ-MCLEAN,
František ČITBAJ, Antoni DĘBIŃSKI, Andrzej DZIĘGA, Giorgio FELICIANI,
Miroslaw GRANAT, Miomira KOSTIĆ, Józef KRUKOWSKI,
William N. LAFORGE, Wojciech ŁACZKOWSKI, Barbara MIKOŁAJCZYK,
Carmen PARRA RODRÍGUEZ, Anna PRZYBOROWSKA-KLIMCZAK, Marek SAFJAN,
Stanisław SAGAN, Hesi SIIMETS-GROSS, Piotr STANISZ, Marian STASIAK,
Adam STRZEMBOSZ, Hanna SUCHOCKA, Péter SZABÓ, Renata SZAFARZ,
Andrzej SZAJKOWSKI, Miruna TUDORASCU, Krzysztof WIAK, Mustafa YASAN,
Marian ZDYB, Andrzej ZOLL

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Redaktor naczelny – Joanna MISZTAL-KONECKA

Zastępcy redaktora naczelnego:

Beata KUCIA-GUŚCIORA, Wojciech Sz. STASZEWSKI

Członkowie redakcji:

o. Wiesław BAR

Andriy BOYKO

Anne FORNEROD

Stanisław WRZOSEK

Redaktorzy tematyczni:

Małgorzata GAŁĄZKA

Anna KOSIŃSKA

Iryna KOZAK-BALANIUK

Izabela LERACZYK

Paweł WIDERSKI

Grzegorz WOJCIECHOWSKI

Michał ZAWIŚLAK

STUDIA PRAWNICZE KUL

3 (91) 2022

Wydawnictwo KUL
Lublin 2022

Opracowanie redakcyjne

Ewelina Fatyga
Emilia Melon

Opracowanie komputerowe

Zuzanna Guty

Tłumaczenia streszczeń na j. angielski:

Krzysztof Dobieżyński, Zuzanna Gądzik, Katarzyna Jaworska-Biskup,
Katarzyna Kotula, Elżbieta Loska, Damian Markiewicz, Przemysław Mroczkowski,
Marta Romańczuk-Grącka, Joanna Rynkowska-Walczak, Karol Ryszkowski,
Małgorzata Sekuła-Leleno, Marek Sobczyk, Adam Wróbel, Urszula Zawadzka-Pąk

Tłumaczenia streszczeń na j. ukraiński:

Iryna Kozak-Balaniuk

Tłumaczenia streszczeń na j. rosyjski:

Małgorzata Wideł-Ignaszczak

ISSN 1897-7146
e-ISSN 2719-4264

Adres Redakcji
Studia Prawnicze KUL
Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
Al. Raclawickie 14, 20-950 Lublin, tel.: 81 445 37 12

Wydawnictwo KUL, ul. Konstantynów 1H,
20-708 Lublin, tel. 81 740-93-40,
e-mail: wydawnictwo@kul.lublin.pl, <http://wydawnictwo.kul.lublin.pl>

Druk i oprawa:
volumina.pl Daniel Krzanowski
ul. Księcia Witolda 7-9, 71-063 Szczecin, tel. 91 812-09-08, e-mail: druk@volumina.pl

Studia i artykuły

Prawnokarna ocena eksploracji miejskiej (*urban exploration*)

Criminal assessment of urban exploration

Уголовно-правовая оценка городских исследований (*urban exploration*)

Кримінально-правова оцінка міського дослідження (*urban exploration*)

ZUZANNA GĄDZIK

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: zuzanna.gadzik@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9121-4658>

Streszczenie: Artykuł dotyczy prawnokarnej oceny eksploracji miejskiej (*urban exploration*). Jako niekonwencjonalna forma turystyki, polegająca na odkrywaniu miejsc opuszczonych i trudno dostępnych, wiąże się niejednokrotnie z naruszeniem przepisów dotyczących ochrony własności lub posiadania. W tekście przeprowadzono analizę celem zbadania, czy każda wyprawa eksploracyjna wypełnia znamiona przestępstwa naruszenia miru domowego – poprzez wdzieranie się do cudzego domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia albo ogrodzonego terenu. W podjętych rozważaniach uwzględniono także możliwość popełnienia innych czynów zabronionych: spowodowania niebezpiecznego zdarzenia (w postaci zawalenia się budowli), kradzieży, kradzieży z włamaniem, zniszczenia mienia i zniszczenia zabytku, znieważenia grobu i zwłok oraz znieważenia przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych. Autorka sięgnęła przede wszystkim po metodę formalno-dogmatyczną. Uzyskane wnioski odnoszą się do tego, jakie zachowania mieszczące się w ramach eksploracji miejskiej będą stanowić czyny zabronione i w jakich okolicznościach może dojść do wyłączenia odpowiedzialności karnej.

Słowa kluczowe: eksploracja miejska, *urbex*, naruszenie miru domowego, ochrona posiadania, zawalenie się budowli

Summary: The article concerns the criminal law assessment of urban exploration. As an unconventional form of tourism, which consists in discovering abandoned and inaccessible places, it is often associated with the violation of the provisions on the protection of property or possession. For this reason, the aim of the article is to analyze whether each exploration trip bears the features of a crime of violating the home miracle – by breaking into someone else's house, apartment, flat, room or fenced area, causing a dangerous event (in the form of a building collapse), theft, theft with burglary, destruction of property and destruction of a monument, insulting a grave and corpse, and insulting an object of religious worship or a place intended for the public performance of religious rites. The article uses mainly the formal-dogmatic method. The article contains conclusions on what behaviors within the framework of urban exploration will constitute prohibited acts and in what circumstances criminal liability may be excluded.

Key words: urban exploration, *urbex*, domestic trespass, protection of property, collapse of buildings

Резюме: В настоящей статье рассматривается уголовно-правовая оценка городских исследований (*urban exploration*). Как нетрадиционная форма туризма, предполагающая освоение заброшенных и недоступных мест, она часто связана с нарушением законов о защите собственности и владения. В данном тексте был проведен анализ, чтобы выяснить, соответствует ли каждая разведочная экспедиция критериям преступления незаконного проникновения – проникновения в чужой дом, квартиру, помещение, комнату или огороженную территорию. При этом учитывается возможность совершения других запрещенных деяний: совершения опасного события (в виде обрушения конструкции), кражи, взлома, уничтожения имущества и разрушения памятника, осквернения могилы и тела и осквернения объектов и предметов религиозного

почитания или места, предназначенного для публичного совершения религиозных обрядов. Автор в основном прибегает к формально-догматическому методу. Сформулированные выводы касаются того, какое поведение, относящееся к городским исследованиям, будет являться запрещенным деянием и при каких обстоятельствах уголовная ответственность может быть исключена.

Ключевые слова: городские исследования, *urbex*, незаконное проникновение, защита владения, обрушение зданий

Резюме: У статті йдеться про кримінально-правову оцінку міського дослідження (*urban exploration*). Як нетрадиційна форма туризму, що полягає у виявленні покинутих і важкодоступних місць, вона часто асоціюється з порушенням правових положень про охорону власності чи володіння. У тексті було проведено аналіз, щоб перевірити, чи кожна пошукова експедиція має ознаки злочину порушення домашнього миру – проникнення в чужий будинок, квартиру, приміщення, кімнату, чи огорожену територію. У статті також враховувалася можливість вчинення інших заборонених поступок: спричинення небезпечної події (у вигляді обвалення будівлі), крадіжки, крадіжки зі зломом, знищення майна та руйнування пам'ятника, образу могили і людського трупа та образу предмету релігійного культу або місця, призначеного для публічного виконання релігійних обрядів. Автор насамперед застосував формально-догматичний метод. Отримані висновки стосуються того, яка поведінка в рамках міського дослідження буде вважатися забороненими діями та за яких обставин можна застосувати виключення кримінальної відповідальності.

Ключові слова: міське дослідження, *urbex*, порушення домашнього миру, захист власності, обвал будівлі

Wstęp

Urban exploration (również: *UrbEx*, *urbex*, infiltracja lub eksploracja miejska) oznacza badanie wytworów ludzkiej cywilizacji, które nie są dostępne dla każdego. Zjawisko to jest najbardziej kojarzone z odkrywaniem opuszczonych budynków i miejsc użyteczności publicznej (jak np. domy mieszkalne, szpitale, stadiony sportowe, centra handlowe), ale dotyczy również eksploracji niedostępnych części czynnych obiektów (np. szybów, tuneli technicznych czy dachów), cmentarzy i katakumb oraz kanałów burzowych lub ściekowych, technicznych lub tranzytowych¹. Pomimo nazwy świadczącej o usytuowaniu powyższych miejsc w mieście, obejmuje również obiekty mieszczące się poza jego granicami. *Urbex* stanowi swoistą formę turystyki, obejmującą odkrywanie miejsc nietypowych i obecnie nieznanych. Idea *urbexu* jest poznawanie przeszłości i ratowanie przed zapomnieniem określonych miejsc. Dodatkowo zwraca się również uwagę na aspekty estetyczne i historiozo-

¹ K. Kuźma, *Urbexersi – eksploratorzy opuszczonego miasta*, *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 2015, nr 15, s. 224. W literaturze wskazuje się, że można wyróżnić wyspecjalizowane odmiany *urbexu*, odnoszące się do określonej tematyki, np. *caving* (penetrowanie grot), *wreck diving* (wraków statków), *tunnel hacking* (tuneli), *roof hacking* (dachów). Zob. W. Pokojska, *Zapomniane dziedzictwo, czyli urban exploring*, *Zarządzanie w Kulturze* 2015, t. 16, z. 2, s. 154.

ficzne – dotyczące z jednej strony odkrywania malowniczych lub budzących grozę miejsc, z drugiej podkreślające aspekt przemijania, śmierci, destrukcji i trwałości².

Pomimo braku jakichkolwiek formalnych ram, związanych z eksploracją miejsc w ramach *urbexu*, osoby podejmujące się tego typu wypraw stworzyły niepisany zbiór zasad, którymi powinni kierować się eksploratorzy. Mają one przede wszystkim zapewnić bezpieczeństwo samych zwiedzających – w szczególności, że wejście w miejsca, które odkrywają, może wiązać się niejednokrotnie z narażeniem zdrowia lub nawet życia (np. z uwagi na ryzyko zawalenia lub zapadnięcia, wyziewy toksycznych substancji lub upadek z wysokości)³. Ponadto zasady te pozwalają odróżnić eksploratora od osób dopuszczających się aktów wandalizmu i kradzieży. Podstawową regułą jest bowiem założenie „zabierz tylko zdjęcia, zostaw tylko ślady stóp”. Oznacza to, że eksplorowane miejsce ma pozostać w takim stanie, w jakim się je zastało⁴. Odnośnie do samego sposobu dostawania się do określonych miejsc, reguły *urbexu* pozwalają na pewną elastyczność. Co do zasady, niedopuszczalne są włamania, związane z fizycznym przełamywaniem zabezpieczeń, ale nie wykluczono samego bezprawnego dostawania się na teren wybranych obiektów. W miarę możliwości powinno się jednak uzyskać zgodę ich właścicieli⁵.

Urbex zyskuje obecnie coraz większą popularność. Świadczą o tym nie tylko strony internetowe zawierające zestawienia miejsc nadających się do miejskiej eksploracji, ale również blogi i kanały na serwisie internetowym YouTube, na których osoby zajmujące się *urbexem* prezentują wyniki swoich poszukiwań⁶. Z uwagi na rosnące zainteresowanie powyższą formą turystyki, jak również nie do końca oczywistą ocenę legalności działań podejmowanych w jej ramach, konieczne wydaje się przeprowadzenie prawnokarnej analizy zachowań mieszczących się w definicji *urbexu* lub do nich zbliżonych. Należy bowiem zwrócić uwagę, że niemalże każda infiltracja miejska obejmuje wejście do miejsc, które z pewnych powodów są trudno dostępne lub niedostępne, a co za tym idzie, mogą wiązać się z naruszeniem

² W. Piasek, *Inne-miejsca pamięci – przypadek Urbex History*, Res Historica 2018, nr 46, s. 274.

³ Przykładowo, podstawową zasadą związaną z jedną z odmian *urbexu* – tzw. *draingiem* (czyli eksploatacją kanałów) jest reguła „Don't go in drains when it rains”, oznaczająca zakaz wchodzenia do kanałów w czasie opadów deszczu. Zob. <https://www.caveclan.org/safety.html> [dostęp: 2.08.2022 r.].

⁴ Zob. np. T. Sipes, *Urban Exploration Photography. A Guide to Creating and Editing Images of Abandoned Places*, <https://ptgmedia.pearsoncmg.com/images/9780134007922/samplepages/9780134007922.pdf>, s. XII [dostęp: 2.08.2022 r.].

⁵ *Everything about Urban Exploration...*, <http://www.forbidden-places.net/why.php#UcVzrPmpUrK> [dostęp: 2.08.2022 r.].

⁶ Zob. np. Ł. Dąbrowski, K. Niedziółka, J. Stanowski, *Urbex history. Wchodzimy tam, gdzie nie wolno*, Warszawa 2019; tychże, *Urbex history. Fukushima. Wchodzimy do skażonej strefy*, Warszawa 2020. Część eksploratorów publikuje relacje ze swoich wypraw na kanałach w serwisie YouTube – np. Urbex History, Żądny przygód, Old finders.

miru domowego. Nie bez znaczenia pozostają również kwestie odnoszące się do rodzaju eksplorowanego obiektu lub miejsca. Dotyczy to przede wszystkim obiektów o charakterze zabytkowym lub stanowiących miejsce pochówku zwłok ludzkich. Z punktu widzenia prawa karnego istotne wydają się również potencjalne następstwa, z jakimi wiązać się może podjęcie wyprawy eksploracyjnej – głównie spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń (jak np. zawalenie się budowli). Nie należy również zapominać o tych zachowaniach, które wiążą się z przekroczeniem zasad *urbexu* – np. kradzieżą lub kradzieżą z włamaniem bądź zniszczeniem mienia.

Na marginesie należy również dodać, że w większości przypadków, dla zachowania bezpieczeństwa uczestników, wyprawy eksploracyjne mają miejsce w grupach dwu- lub kilkuosobowych. Z tego względu należy przyjąć, że opisane poniżej czyny mogą zostać popełnione w warunkach współsprawstwa.

1. Naruszenie miru domowego

Najbardziej oczywistym czynem zabronionym, z którym może wiązać się eksploatacja miejska, jest naruszenie miru domowego (art. 193 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny)⁷. Do jego znamion należy bowiem wdzieranie się do cudzego domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia albo ogrodzonego terenu albo wbrew żądaniu osoby uprawnionej nieopuszczenie takiego miejsca. W kontekście potencjalnej odpowiedzialności karnej za zachowania mieszczące się w ramach eksploatacji miejskiej, należy zwrócić uwagę, że dobrem chronionym na gruncie przepisu art. 193 K.k. jest wolność od bezprawnych zamachów na prawo korzystania z tzw. miru domowego. Przez mir domowy rozumie się prawo do niezakłóconego korzystania z domu, mieszkania, lokalu, pomieszczenia lub ogrodzonego terenu. Oznacza ono prawo do swobodnego dysponowania tymi miejscami (w ramach porządku prawnego) – czynienia w tych miejscach tego, co się chce, jak również decydowania o tym, jakie osoby postronne, kiedy i na jakich warunkach mogą przebywać w tych miejscach⁸. Pomimo że typowe naruszenie miru domowego wydaje się mieć miejsce przede wszystkim w stosunku do użytkowanego lokalu, mieszkania, budynku itd., błędne byłoby wykluczenie z zakresu dyspozycji omawianego przepisu obiektów opuszczonych⁹. Należy zwrócić bowiem uwagę, że ustawodawca,

⁷ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1138 (dalej: K.k.).

⁸ Zob. M. Filar, M. Berent, *Art. 193 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, 2016 [wyd. el. LEX].

⁹ Odmiennie: T. Bojarski, *Karnoprawna ochrona nietykalności mieszkania jednostki*, Lublin 1992, s. 108 oraz cytowane tam orzecznictwo.

ustalając ramy kryminalizacji, nie przewidział takiego rozróżnienia. W przeciwnym razie nie byłoby zachowaniem bezprawnym wdarcie się np. do lokalu, który tymczasowo nie jest wynajmowany.

W kontekście zjawiska eksploracji miejskiej i rozróżnienia miejsc, będących celem eksploratorów, wyjaśnienia wymagają poszczególne kategorie wymienione w przepisie art. 193 K.k. Przez „dom” rozumie się budynek – obiekt budowlany, będący trwale związany z gruntem, wydzielony z przestrzeni za pomocą przegród budowlanych, a także posiadający fundamenty i dach, wykonane z materiałów budowlanych i elementów składowych, które są wynikiem prac budowlanych, przystosowany do przebywania w nim ludzi, zwierząt lub ochrony przedmiotów¹⁰. Charakter faktycznego wykorzystania takiego budynku jest zatem obojętny – pomimo potocznego rozumienia tego terminu, jako miejsca przeznaczonego przede wszystkim do zamieszkiwania przez ludzi, będzie on odnosił się również do budynków, które nie mają takiego charakteru. W doktrynie podkreśla się także, że dla ochrony domu, na gruncie przepisu art. 193 K.k. obojętne jest, czy jest on zamieszkały. Ochrona należnego mu miru wynika z tego, że znajduje się on we władztwie danej osoby lub osób – niezależnie od charakteru prawnego tego władztwa¹¹. Z uwagi na tak szeroki zakres znaczeniowy pojęcia „dom”, uznać należy, że w praktyce jest on najczęściej odwiedzaną kategorią miejsc, będących przedmiotem eksploracji miejskiej. Będzie on obejmował bowiem nie tylko domy mieszkalne, ale także opuszczone budynki o charakterze użytkowym (np. hale produkcyjne, kina, szpitale, kościoły itd.). Odrębną kategorią jest „pomieszczenie”. Może być ono bowiem częścią składową budynku (np. piwnica lub garaż), jednakże może stanowić również inny wyodrębniony przestrzennie obiekt, który spełnia określone funkcje (np. łódź, samolot, samochód, grobowiec)¹². W ten sposób z dyspozycji przepisu art. 193 K.k. nie zostało wyjęte wdarcie się przez eksploratorów do miejsc, które w literalnym tego słowa znaczeniu nie stanowią budynku, a mogą być celem wypraw eksploracyjnych (np. lokomotywy i wagony na tzw. cmentarzyskach pociągów, łódzie podwodne, krypty). „Mieszkanie” i „lokal” uznać należy za kategorie stosunkowo pokrewne. W obu przypadkach chodzi o pewną wydzieloną część budynku – w pierwszym przypadku przeznaczoną do zamieszkiwania w nim ludzi, w drugim – do przebywania w nim osób, lecz w celu innym niż mieszkalny

¹⁰ Zob. P. Poniatowski, *Naruszenie miru domowego*, w: *Przestępstwa przeciwko wolności*, red. M. Mozgawa, Lublin 2020, s. 573 i nast.

¹¹ Zob. T. Bojarski, *Zakres miejsc chronionych przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 1970, t. 17, nr 10, s. 248.

¹² Zob. M. Filar, M. Berent, *Art. 193 K.k.* [wyd. el. LEX].

(np. sklep, biuro, punkt usługowy)¹³. Z tego względu same w sobie raczej rzadko będą stanowić cel wypraw eksploracyjnych. Ostatnim rodzajem miejsca, objętego ochroną na gruncie przepisu art. 193 K.k., jest ogrodzony teren. Do tej kategorii zalicza się oddzielną część terenu, otoczoną płotem, siatką, drutem, taśmą lub żywo płotem¹⁴. W ten sposób możliwe jest pociągnięcie do odpowiedzialności za naruszenie miru domowego eksploratorów, którzy dokonują wdarcia się do innych miejsc niż budynki lub wyodrębnione pomieszczenia. W ramach *urbexu* dopuszczalne jest bowiem eksplorowanie również obiektów o charakterze otwartym – otoczonych ogrodzeniem (np. boisk, odkrytych basenów, składowisk odpadów, cmentarzy, lotnisk).

Zachowanie sprawcze polega na wdzieraniu się do jednego ze wskazanych w przepisie art. 193 K.k. miejsc. Przyjmuje się, że przez „wdzieranie się” rozumieć należy wejście do niego w dowolny sposób, wbrew woli osoby uprawnionej. Nie jest przy tym wymagane, aby osoba ta była w tym czasie obecna w danym miejscu. Sama wola osoby pokrzywdzonej nie musi być również wyrażona wprost. Wystarczająca będzie wola dorozumiana, wyrażająca się np. zamknięciem drzwi do określonego miejsca¹⁵. Konieczne jednak będzie wyrażenie powyższej woli w jakikolwiek sposób – nie można bowiem domniemywać, że każdorazowo osoba uprawniona byłaby przeciwna obecności innych osób w danym miejscu. Sposób, w jaki osoba uprawniona wyrazi swoją wolę, nie musi realnie uniemożliwić lub utrudnić sprawcy popełnienie opisanego czynu – istotne jest jedynie to, aby jego zachowanie pozostawało sprzeczne z tą wolą. Wdarcie się nie ogranicza się wyłącznie do dostania się do środka przy użyciu siły fizycznej. Znamię to wypełni również np. posłużenie się podstępem, wejście przez otwarte okno lub uchylone drzwi¹⁶.

Ocena, czy osoby zajmujące się eksploracją miejską dopuszczają się *de facto* wdarcia się do cudzego domu, mieszkania, lokalu, innego pomieszczenia lub ogrodzonego terenu, nie jest jednoznaczna. Każda nieruchomość ma swojego właściciela lub osobę, w posiadaniu której dany budynek, teren lub lokal pozostaje. Oczywiście nie zawsze ich sytuacja prawna jest uregulowana, a stan faktyczny odpowiada

¹³ Zob. S. Hyps, *Art. 193 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, s. 994.

¹⁴ Zob. M. Królikowski, A. Sakowicz, *Art. 193 K.k.*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, 2017 [wyd. el. Legalis].

¹⁵ Zob. M. Mozgawa, *Ustawowe znamiona przestępstwa naruszenia miru domowego (art. 193 K.k.)*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 128.

¹⁶ Zob. T. Bojarski, *Naruszenie miru domowego*, w: *System Prawa Karnego*, t. 4. *O przestępstwach w szczególności*, cz. 2, red. I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989, s. 61 i nast.; tenże, *Pojęcie „wdarcia się” i „nieopuszczenia” przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1971, nr 4, s. 35 i nast. Zob. także: W. Kozielewicz, *Sąd Najwyższy o znamionach przestępstwa naruszenia miru domowego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 289 i nast. oraz wskazane tam orzecznictwo.

zapisom zawartym w księdze wieczystej. Kwestie te regulują odpowiednio przepisy prawa cywilnego dotyczące m.in. dziedziczenia, posiadania lub zasiedzenia nieruchomości. Nie budzi jednak wątpliwości okoliczność, że miejsca, do których próbują dotrzeć osoby zajmujące się *urbexem*, są dla nich zasadniczo miejscami cudzymi i eksploratorzy nie są uprawnieni do dysponowania nimi¹⁷. Pomimo że zgodnie z zasadami infiltracji miejskiej eksploratorzy powinni uzyskać zgodę osób uprawnionych, przyzwolenie to często nie jest pozyskiwane – m.in. z uwagi na problem z faktycznym ustaleniem takiej osoby lub z powodu uznania takich starań za zbędne. Może dojść bowiem do sytuacji, w której osoba uprawniona nie wie nawet o przysługujących jej w stosunku do danej nieruchomości prawach (np. w związku z dziedziczeniem ustawowym). Dla odpowiedzialności karnej za naruszenie miru domowego nie ma znaczenia, czy miejsce, którego dotyczy czynność sprawcza, stanowi własność prywatną, czy jest mieniem publicznym¹⁸. Wobec tego może wypełnić znamiona czynu stypizowanego w art. 193 K.k. eksploracja wskazanych miejsc, należących do Skarbu Państwa lub jednostek samorządu terytorialnego.

Samo wejście w ramach eksploracji miejskiej do miejsca stanowiącego cudzą własność należy oceniać przede wszystkim w kontekście stanu budynku, lokalu bądź ogrodzenia terenu, do których dostają się eksploratorzy, a co za tym idzie – w perspektywie widocznej formy wyrażenia woli przez osobę uprawnioną, co do zgody lub braku zgody na obecność innych ludzi w tym miejscu. Dotyczy to nie tylko stanu technicznego (związanego m.in. ze stanem zniszczenia lub zrujnowania), lecz także ewentualnych form zabezpieczeń, które muszą pokonać eksploratorzy, aby dostać się do danego miejsca. Idea *urban exploration* opiera się na wchodzeniu w przestrzenie trudno dostępne. Nie dotyczy to oczywiście jedynie miejsc, których

¹⁷ Odmienne: T. Bojarski, który twierdzi, że w przypadku gdy dom, mieszanie itd. zostaną porzucone, nie mogą być chronione na gruncie przepisu art. 193 K.k. Jego zdaniem brak wówczas osoby, która byłaby uprawniona do rozporządzania nimi, a tym samym – której wola zostałaby naruszona. Zob. T. Bojarski, *Zakres miejsc chronionych...*, s. 249. Jednocześnie należy jednak zwrócić uwagę, że w obecnie obowiązującym Kodeksie cywilnym nie przewidziano możliwości wyzbycia się własności nieruchomości. Przepis art. 179 K.c., na gruncie którego było to możliwe, stracił moc z dniem 15 lipca 2006 r., zgodnie z wyrokiem Trybunału Konstytucyjnego z dnia 15 marca 2005 r. (Dz. U. z 2005 r. Nr 48, poz. 462) jako niezgodny z art. 2 i art. 165 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Obecnie jedynie na gruncie przepisu art. 902¹ K.c. możliwe jest zawarcie umowy przekazania nieruchomości gminie lub Skarbowi Państwa. Na temat znamienia „cudzy” zob. szerzej: M. Kučka, *Znamień „cudzy” i próba określenia normy sankcjonowanej: perspektywa prawa cywilnego (Głos do artykułu P. Dylus i K. Wiśniewskiej)*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2011, t. 15, z. 3, s. 33 i nast.

¹⁸ Por. uchwała SN z dnia 13 marca 1990 r., V KZP 33/89, OSNKW 1990, z. 7–12, poz. 23. Odmienne: T. Bojarski, *Naruszenie miru domowego...*, s. 59. Por. także: M. Mozgawa, *Ustawowe znamiona przestępstwa...*, s. 141 i nast.; M. Mozgawa, A. Wrzyszczyk, *Prawnokarna ochrona miru domowego na ziemiach polskich*, Ius Novum 2019, nr 2, s. 97.

dostępność jest ograniczona stosownymi zabezpieczeniami, ale również takich, do których dostęp jest naturalnie utrudniony z uwagi na ich lokalizację. Biorąc pod uwagę znaczenie pojęcia „wdarcie”, nie będzie wypełniało znamion przestępstwa naruszenia miru domowego wejście na teren obiektu, który z uwagi na swój stan techniczny nie zawiera żadnych zabezpieczeń, za pomocą których osoba uprawniona wyrażałaby swoją wolę co do przebywania w danym miejscu innych osób. Dotyczy to przede wszystkim budynków opuszczonych, z licznymi ubytkami w strukturze architektonicznej, pozwalającymi na dostanie się do środka, budowli pozbawionych drzwi i okien, ruin, budynków, które z uwagi na upływ czasu, wcześniejsze akty wandalizmu ze strony innych osób oraz brak zainteresowania nimi ze strony właścicieli, stały się ogólnodostępne. Oczywiście każdy przypadek należy analizować indywidualnie, biorąc pod uwagę okoliczności towarzyszące wejściu do danego miejsca. Sam stopień zaniedbania budynku i brak jego bieżącego użytkowania nie stanowi bowiem automatycznie okoliczności wyłączającej bezprawność zachowania polegającego na wdarciu się do niego. Biorąc pod uwagę, że przestępstwa naruszenia miru domowego można dopuścić się tylko z winy umyślnej – z zamiarem bezpośrednim lub ewentualnym¹⁹, należy przyjąć, że konieczne jest, aby eksplorator miał świadomość wejścia do określonego miejsca bez podstawy prawnej i bez zgody osoby uprawnionej. Dla pociągnięcia do odpowiedzialności karnej wystarczające będzie bowiem, aby godził się on (przy uwzględnieniu okoliczności związanych z wejściem do danego miejsca), że jego obecność w danym miejscu będzie sprzeczna z wolą osoby uprawnionej. Jak podniesiono powyżej, osoba uprawniona musi wyrazić w jakikolwiek sposób (nawet dorozumiany) brak zgody na przebywanie w danym miejscu innych osób. Wobec tego, z całą pewnością zachowaniami podejmowanymi przez eksploratorów, które wypełnią znamię wdzierania się, o którym mowa w przepisie art. 193 K.k., będą np. wejście do budynku przez rozbite okno, wyłamanie drzwi, otwarcie zamka za pomocą wytrychu, wyrwanie desek, którymi zabite są wejścia do budynku lub demontaż osłaniających je krat.

Podczas dokonywania oceny prawnej i przestępnego charakteru zachowań mieszczących się w ramach *urbexu*, niezależnie od realizacji znamion czynu stypizowanego w przepisie art. 193 K.k., należy również zwrócić uwagę na kwestię ich społecznej szkodliwości. Zgodnie z przepisem art. 115 § 2 K.k., przy ocenie stopnia społecznej szkodliwości czynu sąd bierze pod uwagę rodzaj i charakter naruszonego dobra, rozmiary wyrządzonej lub grożącej szkody, sposób i okoliczności popełnienia czynu, wagę naruszonych przez sprawcę obowiązków, jak również postać zamiaru, motywację sprawcy, rodzaj naruszonych reguł ostrożności i stopień ich naruszenia.

¹⁹ S. Hyps, *Art. 193 K.k.*, s. 995.

Analizując indywidualnie każdy przypadek, nie można zapominać bowiem o ogólnej idei *urbexu* i celach, z jakimi wiąże się eksploracja miejska. Zwrócić należy uwagę głównie na aspekt poznawczy, historyczny i naukowy. Celem wejścia eksploratorów do danego miejsca jest przede wszystkim chęć jego zwiedzenia i odkrycia jego specyfiki, czy też związanej z nim historii – również w celu podzielenia się tym odkryciem z innymi osobami. Istotny jest też kontekst, że miejsca wybierane przez eksploratorów są zwykle nieużytkowane i powszechnie niedostępne. Nie bez powodu porównuje się tego typu działalność do współczesnych poszukiwań o charakterze archeologicznym²⁰. Przy ocenie potencjalnej społecznej szkodliwości *urbexu* uwzględnić należy również reguły, których przestrzeganie wymagane jest w ramach podejmowania tego typu zachowań. Dotyczy to przede wszystkim zakazu wandalizmu.

Przestępstwo naruszenia miru domowego jest tzw. przestępstwem wieloodmianowym. Oznacza to, że jego dyspozycja została opisana w formie alternatywy. W przypadku naruszenia miru domowego czynność sprawcza może polegać nie tylko na wdarciu się do określonego miejsca, lecz również na jego nieopuszczeniu wbrew woli osoby uprawnionej. Wypełnienie przynajmniej jednego ze wskazanych zachowań, będzie już wystarczające do popełnienia tego czynu zabronionego²¹. W ramach *urbexu*, popełnienie przestępstwa naruszenia miru domowego w powyższej formie zaniechania, jest możliwe w sytuacji, gdy eksploratorzy zostaną nakryci na terenie danego obiektu i pomimo wezwania osoby uprawnionej, nie zaniechają dalszej jego infiltracji.

W powyższym kontekście należy również wspomnieć, że zachowania podjęte przez eksploratorów mogą wypełnić także znamiona wykroczenia z przepisu art. 157 § 1 ustawy z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń²². Zgodnie z nim odpowiedzialność poniesie, kto wbrew żądaniu osoby uprawnionej nie opuszcza lasu, pola, ogrodu, pastwiska, łąki lub grobli. W odróżnieniu od naruszenia miru domowego, wykroczenia tego można dopuścić się wyłącznie w formie zaniechania. Konieczne jest również aktywne wyrażenie przez osobę uprawnioną żądania opuszczenia przez sprawcę określonego miejsca. Dla wypełnienia znamion nie będzie wystarczające wejście na określony teren wbrew woli osoby uprawnionej, wyrażonej w sposób jedynie dorozumiany (np. poprzez zawieszenie tabliczki z napisem „zakaz wstępu”)²³. Biorąc pod uwagę katalog miejsc, na terenie których sprawca może wypełnić znamiona wykroczenia stypizowanego w przepisie art. 157 § 1 K.w.,

²⁰ Por. D. Kobialka, *UrbEx: archeologiczny flâneuryzm a multitemporalność dziedzictwa*, Biografia Archeologii 2016, nr 2, s. 3 i nast.

²¹ Zob. *Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, 2017 [wyd. el. C.H. Beck], s. 171.

²² Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2008 (dalej: K.w.).

²³ Szerzej na temat znamion wykroczenia nieopuszczenia gruntu wbrew żądaniu osoby uprawnionej, por. K. Wala, P. Poniatowski, *Wykroczenie nieopuszczenia gruntu wbrew żądaniu osoby uprawnionej (art. 157 k.w.)*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 295 i nast.

prawdopodobieństwo dopuszczenia się go przez eksploratorów zajmujących się *urbexem*, jest raczej niewielkie. Miejsca te będą mieściły się bowiem raczej poza zakresem ich zainteresowań, natomiast niedopuszczalne będzie zastosowanie przepisu art. 157 § 1 K.w. do innych niż wskazane w przepisie miejsc (np. nieczynnych torów wyścigowych lub boisk), z uwagi na zakaz stosowania analogii na niekorzyść sprawcy. Równocześnie należy pamiętać, że w przypadku gdy któreś z powyżej wymienionych miejsc zostało ogrodzone, zastosowanie znajduje (w oparciu o zasadę konsumpcji) przepis art. 193 K.k.²⁴ Na podobnej zasadzie nieopuszczenie wbrew żądaniu osoby uprawnionej wskazanego terenu może zostać uznane za formę usiłowania przestępstwa naruszenia miru domowego – jeżeli zamiarem sprawcy jest objęcie wdarcie się do budynku umiejscowionego w jego obrębie.

Dla oceny prawnokarnej *urbexu* znaczenie ma również wykładnia pojęcia osoby uprawnionej, której prawo do swobodnego decydowania o danym miejscu może zostać naruszone. Od niego uzależnione jest bowiem, czy zachowania podjęte w ramach eksploracji w rzeczywistości wypełniają znamiona przestępstwa naruszenia miru domowego. Katalog pokrzywdzonych nie ogranicza się wyłącznie do właściciela w rozumieniu przepisów prawa cywilnego. Uprawnionym może być również: posiadacz, dzierżawca, użytkownik, najemca, dozorca, a także inne osoby, w stosunku do których istnieje domniemanie, że działają zgodnie z wolą gospodarza²⁵. W pewnym zakresie dyskusyjna może być kwestia odpowiedzialności za wdarcie się do miejsca, którego posiadaczem samoistnym jest osoba, której nie przysługuje tytuł prawny do dysponowania nim (np. osoba bezdomna, tymczasowo zamieszkująca w danym miejscu). Zgodnie z wyrokiem Sądu Najwyższego z dnia 29 października 2003 r. „bezprawne posiadanie nie stwarza uprawnienia do władania rzeczą wobec właściciela miejsca chronionego. Takie posiadanie łączy się ze świadomością posiadacza (w złej wierze), że prawo do rzeczy nie przysługuje”²⁶. Należy jednak zwrócić uwagę, że powyższe orzeczenie odnosi się do osoby, której przysługuje tytuł prawny dysponowania określonym miejscem. Nie ma to co do zasady znaczenia dla oceny legalności zachowania eksploratorów. Jak wspomniano, istota naruszenia

²⁴ Zob. W. Radecki, *Art. 157 k.w.*, w: *Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. M. Bojarski, W. Radecki, wyd. 8, 2019 [baza danych Legalis].

²⁵ Zob. J. Kosonoga, *Art. 193 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, 2020 [wyd. el. Legalis]. Por. także: T. Bojarski, *Pojęcie uprawnionego przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 153 i nast.; tenże, *Pojęcie „uprawnionego” i kolizja uprawnień przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 1969, t. 16, s. 385 i nast.; tenże, *Karnoprawna ochrona nietykalności...*, s. 107 i nast.

²⁶ Wyrok SN z dnia 29 października 2003 r., IV KK 250/02, Legalis nr 97414. Por. także: S. Mana-Walasek, *Zajmowanie lokalu bez tytułu prawnego a naruszenie miru domowego*, *Prokuratura i Prawo* 2017, nr 12, s. 61 i nast.

miru domowego sprowadza się do wtargnięcia w miejsca cudze – a takie stanowią zwykle cel wypraw eksploracyjnych. Może dojść zatem do hipotetycznej sytuacji, w której eksploratorzy dopuszczają się naruszenia miru domowego osoby będącej posiadaczem w złej wierze²⁷.

2. Spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń

Pomimo że zachowania podjęte w ramach *urbexu* najczęściej będą wiązały się z wypełnieniem znamion przestępstwa naruszenia miru domowego, nie należy wykluczać możliwości pociągnięcia sprawców do odpowiedzialności karnej również za inne czyny zabronione. Do katalogu potencjalnych przestępstw, które wiążą się ze specyfiką eksploracji miejskiej, zaliczyć można spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń – zwłaszcza w zakresie zawalenia się budowli (art. 163 § 1 pkt 2 K.k.)²⁸. Znane są bowiem przypadki, w których eksploratorzy, dostając się do danego obiektu i przeprowadzając jego infiltrację, doprowadzają do jego zawalenia (częściowego lub całkowitego)²⁹. Wiąże się to zwykle ze złym stanem technicznym konstrukcji (wynikającym m.in. z upływu czasu lub zniszczeń spowodowanych niezależnie przez osoby trzecie), nieuwagą eksploratorów, brakiem właściwego sprzętu bądź niedostatecznymi umiejętnościami w poruszaniu się po danym miejscu.

Warunkiem odpowiedzialności karnej za powyższy czyn jest spowodowanie takiego zdarzenia, które będzie zagrażało życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu o wielkich rozmiarach. Ustawodawca wprowadził ponadto odpowiedzialność za typ nieumyślny powyższego przestępstwa (art. 163 § 2 K.k.). Należy zaznaczyć, że w kontekście prawnokarnej oceny eksploracji miejskiej może mieć to szczególne znaczenie. Celem eksploratorów nie jest bowiem spowodowanie niebezpiecznych zdarzeń, lecz opisany powyżej skutek może nastąpić w wyniku naruszenia przez nich zasad ostrożności, związanej z poruszaniem się po budynkach o budzącej wątpliwość kondycji technicznej. Przewidziano także typy kwalifikowane, związane

²⁷ Pod warunkiem, że nie będą oni dysponowali przy tym zgodą udzieloną przez rzeczywistego właściciela lub inną osobę, której z prawnego punktu widzenia przysługuje prawo do dysponowania danym miejscem.

²⁸ Szerzej na temat zbiegu przepisu art. 193 K.k. oraz przepisów art. 163 K.k. i art. 164 K.k., zob. M. Budyń-Kulik, *Zbieg przepisów ustawy w przypadku wypełnienia przez sprawcę jednym czynem oprócz znamion naruszenia miru domowego także znamion innego typu czynu zabronionego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019, s. 204.

²⁹ Zob. np. teksty dostępne na stronach: https://www.e1.ru/news/spool/news_id-66185446.html, https://www.quotidianodipuglia.it/lecce/ferite_fratture_san_pietro_statale_17enne-4962078.html [dostęp: 2.08.2022 r.].

z wystąpieniem następstw w postaci śmierci człowieka lub ciężkiego uszczerbku na zdrowiu wielu osób (art. 163 § 3 i 4 K.k.).

W kontekście potencjalnej odpowiedzialności eksploratorów miejskich za powyższy czyn, należy również zaznaczyć, że przedmiot wykonawczy omawianego przestępstwa – budowla, nie odnosi się wyłącznie do całego budynku, ale również do jego części³⁰. Co więcej, budowlą będą nie tylko budynki, ale również inne formy architektoniczne wybudowane przez człowieka – np. mosty, wiadukty, pomosty itd.³¹

Nie każde doprowadzenie do zawalenia się budynku będzie wiązało się z odpowiedzialnością na gruncie przepisu art. 163 K.k. Jak już wspomniano, ustawodawca zastrzegł, że dotyczy to takiego zawalenia się budowli, które zagraża życiu lub zdrowiu wielu osób albo mieniu o wielkich rozmiarach. Brak ustawowej definicji terminów „wiele osób” i „mienia wielkich rozmiarów”. Wykładnia tych pojęć została przeprowadzona przez przedstawicieli doktryny i orzecznictwo. W związku z powyższym, przez „wiele osób” rozumie się liczbę osób większą niż kilka (dla której przyjmuje się przedział pomiędzy 5 a 10 osób)³². Pojęcie mienia wielkich rozmiarów odnosi się do przestrzennych rozmiarów tego mienia – nie do jego ekonomicznej wartości³³. Dla pociągnięcia eksploratorów miejskich do odpowiedzialności na gruncie przepisu art. 163 K.k., w przypadku doprowadzenia do zawalenia się budowli, konieczne będzie zatem zweryfikowanie, czy następstwo to wiąże się ze spowodowaniem któregoś z niebezpieczeństw, o którym mowa w powyższym przepisie. Z uwagi na charakter obiektów, będących celem osób zajmujących się eksploracją miejską, większość przypadków będzie wiązać się z wystąpieniem niebezpieczeństwa dla mienia wielkich rozmiarów.

³⁰ Zob. uchwała SN z dnia 18 września 2001 r., I KZP 17/01, Legalis nr 50344.

³¹ Zob. Z. Gądzik, R. Hałas, *Art. 163 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, s. 907.

³² Zob. wyrok SA w Lublinie z dnia 2 lutego 2004 r., II AKa 421/03, Legalis nr 65985. Należy jednak zaznaczyć, że zarówno w doktrynie, jak i orzecznictwie pojawiają się również inne interpretacje omawianego pojęcia. Przykładowo Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 11 stycznia 2017 r., III KK 196/16 (Legalis nr 1546746), uznał, że znamię wielości osób, którym posługuje się art. 163 § 1 K.k., jest pojęciem ocennym i powinno być postrzegane w kontekście okoliczności konkretnego zdarzenia stanowiącego przedmiot zarzutu. Por. także: Z. Gądzik, R. Hałas, *Art. 163 K.k.*, s. 905.

³³ Zob. np. wyrok SN z dnia 31 stycznia 1973 r., I KR 404/72, Legalis nr 16897; wyrok SA w Katowicach z dnia 24 maja 2000 r., II AKa 149/00, Legalis nr 48238; wyrok SN z dnia 8 października 1985 r., III KR 348/85, OSNG 1985, nr 4, poz. 49. W orzecznictwie pojawił się również pogląd, zgodnie z którym wartość ekonomiczna mienia stanowi jedną z przesłanek pozwalających na doprecyzowanie wielkich rozmiarów mienia. Zob. wyrok SA we Wrocławiu z dnia 27 sierpnia 2015 r., II AKa 191/15, Legalis nr 1360335; wyrok SA w Katowicach z dnia 18 października 2001 r., II AKa 372/01, Prokuratura i Prawo 2002, nr 7–8, poz. 28.

W przypadku gdy zawalenie się budowli w wyniku przeprowadzanej eksploracji nie będzie prowadziło do wystąpienia niebezpieczeństwa dla życia lub zdrowia wielu osób albo mienia w wielkich rozmiarach, możliwe będzie pociągnięcie sprawcy do odpowiedzialności za zniszczenie, uszkodzenie lub uczynienie niezdatną do użytku cudzej rzeczy (art. 288 § 1 K.k.). Ustawodawca przewidział w tym względzie również typ kwalifikowany, gdy rzecz ta (w opisywanym kontekście – nieruchomości) będzie stanowiła mienie znacznej wartości lub dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury (art. 294 § 1 i 2 K.k.). Zastrzec jednocześnie należy, że powyższego czynu można dopuścić się wyłącznie z winy umyślnej, co oznacza, że dla pociągnięcia eksploratorów do odpowiedzialności za któryś z wymienionych czynów, konieczne będzie wykazanie, że zdawali sobie oni sprawę z możliwości wystąpienia takiego następstwa (w związku z wejściem na dany teren i przeprowadzenia jego infiltracji) i co najmniej się na nie godzili.

Kryminalizacją objęto również zachowania polegające na sprowadzeniu bezpośredniego niebezpieczeństwa zdarzenia określonego w art. 163 § 1 K.k. (art. 164 K.k.). Dotyczy to zarówno zachowań umyślnych, jak i nieumyślnych. Oznacza to, że eksploratorzy mogą ponieść odpowiedzialność karną za wywołanie swoim zachowaniem stanu, który z wysokim prawdopodobieństwem w najbliższej przyszłości zmierza bezpośrednio do spowodowania niebezpiecznego zdarzenia (w omawianym przypadku – zawalenia się budowli)³⁴. Zachowanie to może polegać np. na naruszeniu stabilności konstrukcji budynku poprzez wejście na nią.

3. Odpowiedzialność karna za przekroczenie przyjętych zasad *urbexu*

Poza zachowaniami mieszczącymi się w ramach *urbexu* – zgodnymi z przyjętymi zasadami, omówienia wymaga szereg potencjalnych czynów zabronionych, stanowiących naruszenie obowiązujących reguł eksploracji miejskiej. Pomimo że naczelną zasadą *urbexu* jest „weź tylko zdjęcia, zostaw tylko ślady stóp”, część osób podejmujących eksplorację danego obiektu dopuszcza się także czynów zabronionych, wynikających z naruszenia przyjętych reguł. Zaliczyć do nich należy przede wszystkim: kradzież, kradzież z włamaniem, zniszczenie cudzego mienia, znieważenie zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku, ograbienie zwłok, grobu lub innego miejsca spoczynku, zniszczenie zabytków lub obrazę uczuć religijnych.

³⁴ Zob. Z. Gądzik, R. Hałas, *Art. 164 K.k.*, s. 910.

W zależności od tego, czy zabranie cudzej rzeczy celem przywłaszczenia będzie wiązało się z wcześniejszym przełamaniem zabezpieczeń przez eksploratora, jego zachowanie będzie można zakwalifikować jako kradzież zwykłą (art. 278 K.k.) lub kradzież z włamaniem (art. 279 K.k.). Nie będzie stanowiło kradzieży z włamaniem zachowanie sprawcy, który dokonuje kradzieży rzeczy z miejsca, które jest ogólnodostępne i dotarcie do niego nie wymaga usunięcia odpowiednich przeszkód. Jednocześnie należy zwrócić uwagę, że celem eksploratorów nie jest zwykle kradzież, ale samo dostanie się do danego miejsca. Decyzja o zaborze rzeczy może pojawić się dopiero na etapie przeprowadzonej eksploracji i po odkryciu przedmiotów mających dla sprawcy jakąś wartość. Tymczasem przy ocenie strony podmiotowej kradzieży z włamaniem, zamiarem bezpośrednim sprawcy musi być objęty nie tylko zabór rzeczy, lecz również samo włamanie. Z tego względu przyjmuje się, że zamiar zaboru rzeczy musi wystąpić najpóźniej w czasie podjęcia czynności realizujących znamię włamania³⁵. Słusznie podnosi się w orzecznictwie, że dokonanie włamania do zamkniętego pomieszczenia w celu innym niż kradzież znajdujących się w nim rzeczy i dopiero następnie dokonanie ich zaboru, nie będzie wypełniało znamion przestępstwa stypizowanego w przepisie art. 279 § 1 K.k. Zachowanie to może wypełniać natomiast dyspozycję przepisów kryminalizujących niszczenie mienia, naruszenie miru domowego oraz stanowi zwykłą kradzież – będącą w zależności od wartości zabranej rzeczy – przestępstwem lub wykroczeniem³⁶. W przypadku gdy wartość rzeczy ruchomej nie przekracza 500 zł, czyn sprawcy stanowi wykroczenie z przepisu art. 119 § 1 K.w.

W powyższym kontekście należy również zwrócić uwagę, że do znamion wspomnianych powyżej czynów zalicza się zabór rzeczy cudzej. Rzeczą taką nie będzie rzecz niczyja – niemająca właściciela. Jej zabór nie będzie stanowił czynu bezprawnego – zgodnie z przepisem art. 181 ustawy z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny³⁷, w przypadku ruchomej rzeczy niczyjej jej własność nabywa się przez objęcie w posiadanie samoistne. W ramach *urbexu* może pojawić się pewna wątpliwość co do rzeczywiście braku właściciela zabieranej rzeczy. Jediną czynnością prawną, przez którą rzecz ruchoma może stać się niczyja, jest bowiem jej porzucenie (art. 180 K.c.)³⁸. Opuszczony i zaniedbany charakter miejsca nie będzie tymczasem świadczą o woli porzucenia przez jego właściciela znajdujących się w nim przedmiotów. Zgodnie z orzecznictwem Sądu Najwyższego, nie ma przepisu, który zezwalałby

³⁵ Zob. M. Gałązka, *Art. 279 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, s. 1329; wyrok SN z dnia 9 września 1996 r., III KKN 58/96, Legalis nr 30202.

³⁶ Zob. wyrok SN z dnia 23 kwietnia 2013 r., V KK 280/12, LEX nr 1314495.

³⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 1360 (dalej: K.c.).

³⁸ Zob. P. Książak, *Art. 180 k.c.*, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2020 [wyd. el. Legalis].

na zawłaszczenie cudzych – nieporzuconych rzeczy. Porzucenie w sensie przepisu art. 180 K.c. oznacza wyzbycie się posiadania rzeczy, ale dla wyzbycia się własności potrzebny jest ponadto taki zamiar. Wskazują na niego zwykle konkludentne fakty (np. wystawienie danego przedmiotu na śmietnik). W przypadku gdy dana rzecz jest przechowywana w zamkniętym pomieszczeniu, świadczy to o zamiarze zachowania własności³⁹. Jej zabór będzie stanowił zatem realizację znamion przestępstwa kradzieży. Z uwagi na opuszczony charakter miejsc, z których zabierane są dane rzeczy, jak również niejednokrotnie stopień ich zniszczenia, świadczący o braku użytkowania, rozważyć należy ewentualnie zastosowanie instytucji błędu co do znamion – wyłączającego winę sprawcy. Zgodnie z przepisem art. 28 § 1 K.k. nie popełnia bowiem przestępstwa, kto pozostaje w usprawiedliwionym błędzie co do okoliczności stanowiącej znamię czynu zabronionego. W opisanym przypadku błąd odnosić się będzie do przedmiotu wykonawczego, jakim jest rzecz cudza, a nie niczyja.

Specyficznym miejscem, będącym niejednokrotnie celem wypraw eksploracyjnych, są cmentarze, katakumby i inne miejsca pochówku szczątków ludzkich. Z tego względu nie można wykluczyć, że niektóre zachowania podjęte w ramach *urbexu*, mogą wypełniać znamiona przestępstwa znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 K.k.) albo przestępstwa ograbienia zwłok, grobu lub innego miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 2 K.k.). Pierwsze z nich sprowadzać się będzie do zachowań umyślnych, związanych z wyrażeniem braku szacunku należnego osobie zmarłej, obrażania jej i bezczeszczenia w sposób słowny lub poprzez demonstracyjne ruchy⁴⁰. Wśród zachowań, które uznaje się za wypełniające znamiona czynu z art. 262 § 1 K.k., a które w skrajnych przypadkach mogłyby zostać zrealizowane przez osoby łamiące zasady *urbexu*, wymienić można przykładowo: fotografowanie się ze zwłokami lub szczątkami ludzkimi, rozburzanie miejsc pochówku, ich zaśmiecanie, umieszczanie obraźliwych napisów, wyciąganie zwłok z trumny, rozkopywanie grobu, deptanie zwłok, prochów lub miejsca spoczynku, niszczenie pomników⁴¹. Dla odpowiedzialności karnej w tym zakresie nie będzie miał żadnego

³⁹ Zob. wyrok SN z dnia 1 października 1973 r., I CR 387/73, LEX nr 1673142.

⁴⁰ Wyrok SA w Katowicach z dnia 15 stycznia 2004 r., II AKa 374/03, LEX nr 119970.

⁴¹ Zob. M. Mozgawa-Saj, *Przestępstwa znieważenia oraz ograbienia zwłok, grobu i miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 i 2 K.k.)*, Prokuratura i Prawo 2018, nr 1, s. 25 i nast.; Z. Ćwiąkałski, *Art. 262 K.k.*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2. *Komentarz do art. 212–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX]; J. Barcik, Ł. Pilarz, *Wykorzystanie zwłok i szczątków ludzkich przez studentów do celów dydaktycznych a przestępstwo znieważenia zwłok z art. 262 § 1 K.k.*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2016, t. 20, z. 4, https://www.czpk.pl/dokumenty/publikacje/2016/preprinty/J._Barcik,_L._Pilarz-Wykorzystanie_zwlok_i_szczatkow_ludzkich_przez_studentow_do_celow_dydaktycznych_a_przestepstwo_zniewazenia_zwlok.pdf [dostęp: 2.08.2022 r.]; J. Hanc,

znaczenia stan rozkładu zwłok i czas, który minął od ich pochowania. Drugi z czynów – ograbienie zwłok, grobu lub innego miejsca spoczynku zmarłego, będzie odnosił się natomiast do zabrania, celem przywłaszczenia przedmiotów, które znajdują się na zwłokach, umiejscowionych w miejscu ich spoczynku lub rzeczy znajdujących się przy zmarłym (np. ubrania, kwiaty, ozdoby nagrobka itd.)⁴².

Podobną kategorią miejsca, będącą celem wypraw eksploracyjnych, są również opuszczone obiekty sakralne – kościoły, świątynie, synagogi, kaplice itd. Przepis art. 196 K.k. kryminalizuje obrazę uczuć religijnych innych osób, która może polegać na publicznym znieważaniu przedmiotu czci religijnej lub miejsca przeznaczonego do publicznego wykonywania obrzędów religijnych. W przypadku wypraw eksploracyjnych, wypełnienie znamion znieważenia miejsca wykonywania obrzędów religijnych jest raczej mało prawdopodobne. Przedmiotem wykonawczym są bowiem miejsca przeznaczone do publicznego wykonywania tych obrzędów, podczas gdy odwiedzane przez eksploratorów miejsca, co do zasady nie mają już takiego charakteru. Wynika to z ich desakralizacji i zaprzestania wykonywania w nich obrzędów religijnych (np. w związku z likwidacją parafii lub zniszczeniem świątyni). Wyjątek stanowić może sytuacja, w której dany obiekt sakralny został tymczasowo zaadaptowany na miejsce kultu⁴³. Podobnie nie będzie wypełniało znamion znieważenia przedmiotów czci religijnej znajdujących się w opuszczonym obiekcie sakralnym, jeżeli zachowanie sprawców nie będzie uczynione w sposób publiczny⁴⁴. Dobrem chronionym na gruncie przepisu art. 196 K.k. są bowiem uczucia religijne osób wierzących – wyrażające się m.in. w ochronie szacunku wobec miejsc i przedmiotów otaczanych czcią i poważaniem⁴⁵. Oczywiście jest natomiast, że pomimo braku przestępnego charakteru zachowań znieważających popełnianych w opuszczonych

O. Sitarz, *Przestępstwo znieważenia zwłok (aspekty dogmatyczne i praktyczne)*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2017, t. 21, z. 2, s. 53 i nast.

⁴² Zob. R.A. Stefański, *Przestępstwo znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub grobu (art. 262 K.k.)*, Prokuratura i Prawo 2004, nr 10, s. 26. Por. także: J. Hanc, O. Sitarz, *Ograbienie zwłok, grobu oraz innego miejsca spoczynku zmarłego (zakres współczesnej kryminalizacji i stopień punitivności w prawie polskim i niemieckojęzycznym)*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2019, t. 23, z. 3, s. 25 i nast.

⁴³ Por. S. Hypś, *Art. 196 K.k.*, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, Warszawa 2018, s. 1006.

⁴⁴ Przyjmuje się jednak, że publicznym znieważeniem będzie opublikowanie określonego materiału, który zawiera treści obrażające uczucia religijne. Zob. W. Wróbel, *Art. 196 K.k.*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1. *Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX]; postanowienie SN z dnia 5 marca 2015 r., III KK 274/14, LEX nr 1734689. Z tego względu nie można wykluczyć odpowiedzialności na gruncie przepisu art. 196 K.k. eksploratorów, którzy dopuszczają się znieważenia przedmiotów czci religijnej znalezionych w opuszczonych miejscach kultu (np. krzyża) i publikują takie zachowanie np. w formie nagrania relacji z wyprawy eksploracyjnej w Internecie.

⁴⁵ Por. S. Hypś, *Art. 196 K.k.*, s. 1004.

obiektach sakralnych (przede wszystkim związanych z ich niszczeniem), czyny te mogą zostać penalizowane na gruncie innych przepisów, zwłaszcza w przypadku, gdy miejsca te mają charakter zabytkowy.

Innym czynem zabronionym, którego mogą dopuścić się osoby przekraczające przyjęte zasady eksploracji miejskiej, jest zniszczenie mienia. Zgodnie z przepisem art. 288 § 1 K.k. czynność sprawcza polega na niszczeniu cudzej rzeczy, uszkodzeniu jej lub uczynieniu jej niezdatną do użytku. Powyższe zachowanie może stanowić również wykroczenie, stypizowane w przepisie art. 124 K.w. W tym przypadku szkoda nie może przekraczać jednak 500 zł. Należy również zaznaczyć, że w obu sytuacjach niszczenie mienia nie ogranicza się wyłącznie do rzeczy ruchomych, ale może dotyczyć również zachowania sprawcy wymierzonego w nieruchomości.

W kontekście prawnokarnej oceny *urbexu*, niszczenie mienia może pozostawać w zbiegu kumulatywnym z przepisem typizującym naruszenie miru domowego (art. 193 K.k.) – w ramach realizacji znamienia „wdzierania się”. Zachowanie sprawcy może polegać wówczas np. na wybiceniu okna, wyłamaniu drzwi lub krat, wycięciu otworu w siatce ogrodzenia, wybiceniu dziury w murze lub na innym zniszczeniu zastosowanych zabezpieczeń. Znamiona opisanego czynu dotyczą również różnego rodzaju aktów wandalizmu, podjętych wewnątrz eksplorowanego obiektu – łamaniu czy rozbijaniu mieszczącego się w nich wyposażenia, wrywaniu kabli ze ścian, uszkodzeniu konstrukcji lub dachu, umieszczaniu napisów lub rysunków na powierzchniach płaskich⁴⁶ itd.

Podobnie jak w przypadku kradzieży, ustawodawca przewidział typ uprzywilejowany przestępstwa zniszczenia mienia – związany z wystąpieniem wypadku mniejszej wagi (art. 288 § 2 K.k.) oraz typy kwalifikowane – odnoszące się do mienia o znacznej wartości (art. 294 § 1 K.k.) lub dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury (art. 294 § 2 K.k.). W kontekście tego ostatniego należy zaznaczyć, że stosowne regulacje znalazły się również w przepisach ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴⁷. Może dojść do hipotetycznej sytuacji, w której celem wyprawy eksploracyjnej jest obiekt objęty jedną z form ochrony zabytków – zwłaszcza wpisany do rejestru zabytków⁴⁸. Zgodnie z art. 3 pkt 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, zabytkiem jest nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których

⁴⁶ Por. np. wyrok SN z dnia 22 sierpnia 2002 r., V KKN 362/01, Legalis nr 57485.

⁴⁷ Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 840.

⁴⁸ Zob. szerzej: A. Ginter, A. Michalak, *Komentarz do art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w: tychże, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, 2016 [wyd. el. LEX].

zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. W przepisie art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wprowadzono kryminalizację zachowania polegającego na niszczeniu lub uszkodzeniu zabytku. Ustawodawca przewidział odpowiedzialność zarówno za zachowanie umyślne (ust. 1), jak i nieumyślne (ust. 2). Poza samą karą przewidziano odpowiednio obowiązek lub możliwość wymierzenia sprawcom – w tym również eksploratorom, którzy doprowadzili do zniszczenia lub uszkodzenia zabytku – nawiązki na rzecz Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków lub obowiązku przywrócenia stanu poprzedniego zabytku (art. 108 ust. 3–5 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Dodać również należy, że w doktrynie przyjmuje się, że dobro o szczególnym znaczeniu dla kultury stanowi kategorię szerszą niż zabytek. Z tego względu, w sytuacji gdy niszczenie obejmuje zabytek, będący jednocześnie mieniem o szczególnym znaczeniu dla kultury, zasadne jest zastosowanie realnego zbiegu przepisów, obejmującego zarówno przepis art. 294 § 2 K.k. w zw. z art. 288 § 1 K.k., jak i przepis art. 108 ust. 1 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami⁴⁹.

Zakończenie

Urban exploration stanowi przejaw rozrywki, balansującej na granicy legalności. Z jednej strony założeniom eksploracji miejskiej można bowiem przypisać godny uznania cel – związany z poznawaniem miejsc zapomnianych, podkreślaniem ich atutów estetycznych, artystycznych, użytkowych lub historycznych. Z drugiej natomiast, wyprawy eksploracyjne wiążą się ze sporym ryzykiem – nie tylko dla zdrowia i życia samych uczestników, ale również ze względu na potencjalną odpowiedzialność karną, wynikającą z naruszenia szeregu norm prawnych. Jednoznaczna ocena tego zjawiska jest zatem utrudniona. Z uwagi na różnorodność odmian *urbexu*, problematyczna jest również kwestia unormowania zasad podejmowania się powyższego typu turystyki i wyłączenia bezprawności mieszczących się w jej ramach zachowań. Wydawać by się mogło, że cel wypraw eksploracyjnych w pewnym

⁴⁹ Zob. M. Budyn-Kulik, M. Kulik, *Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, Prawo w Działaniu. Sprawy karne 2015, nr 22, s. 112 i nast. Podobnie: B. Gadecki, *Kontrowersje wokół odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury*, Ius Novum 2013, nr 4, s. 20 i nast. Por. również: A. Księżopolska-Kukulska, *Dobra kultury jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, Prokurator 2007, nr 2, s. 114 i nast.; M. Trzciniński, *Przestępczość przeciwko zabytkom*, Prokuratura i Prawo 2011, nr 6, s. 47 i nast.

zakresie nawiązuje do kontratypu działalności artystycznej, edukacyjnej lub naukowej, jednakże wprowadzenie normy, która w analogiczny sposób wyłączałaby bezprawność m.in. naruszenia miru domowego, stanowiłoby jednak rozwiązanie zbyt daleko idące. Co więcej, każdy z zaistniałych przypadków należy oceniać indywidualnie, biorąc pod uwagę wszystkie okoliczności faktyczne. Brak przestępnego charakteru powyższego zachowania może opierać się zatem wyłącznie na braku społecznej szkodliwości czynu – przede wszystkim z uwagi na motywację sprawców, jak i brak faktycznego naruszenia dobra prawnego.

Wydaje się również, że wobec powyższego konieczna jest edukacja samych eksploratorów i uświadomienie im, że znaczna część podejmowanych przez nich zachowań może wypełniać znamiona typów czynów zabronionych. Samo przestrzeganie przyjmowanych reguł *urbexu* (nigdzie jednak formalnie nieskodyfikowanych), może okazać się niewystarczające. Podjęcie odpowiedniej akcji edukacyjnej, poprzez uświadomienie eksploratorom znaczenia określonych zachowań związanych z infiltracją miejską i potencjalnych zagrożeń cudzych dóbr prawnych, wiązałoby się z całą pewnością z realizacją funkcji prewencyjnej – ograniczyłoby potencjalne naruszenia z ich strony.

Bibliografia

- Barcik J., Pilarz Ł., *Wykorzystanie zwłok i szczątków ludzkich przez studentów do celów dydaktycznych a przestępstwo znieważenia zwłok z art. 262 § 1 K.k.*, Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych 2016, t. 20, z. 4, https://www.czpki.pl/dokumenty/publikacje/2016/preprinty/J_Barcik_L_Pilarz-Wykorzystanie_zwlok_i_szczatkow_ludzkich_przez_studentow_do_celow_dydaktycznych_a_przestepstwo_zniewazenia_zwlok.pdf [dostęp: 2.08.2022 r.].
- Bojarski T., *Karnoprawna ochrona nieetykalności mieszkania jednostki*, Lublin 1992.
- Bojarski T., *Naruszenie miru domowego*, w: I. Andrejew, L. Kubicki, J. Waszczyński, *System Prawa Karnego*, t. 4. *O przestępstwach w szczególności*, cz. 2, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1989.
- Bojarski T., *Pojęcie „uprawnionego” i kolizja uprawnień przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 1969, t. 16.
- Bojarski T., *Pojęcie „wdarcia się” i „nieopuszczenia” przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1971, nr 4.
- Bojarski T., *Pojęcie uprawnionego przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.
- Bojarski T., *Zakres miejsc chronionych przy przestępstwie naruszenia miru domowego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 1970, t. 17, nr 10.

- Budyn-Kulik M., *Zbieg przepisów ustawy w przypadku wypełnienia przez sprawcę jednym czynem oprócz znamion naruszenia miru domowego także znamion innego typu czynu zabronionego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.
- Budyn-Kulik M., Kulik M., *Zniszczenie lub uszkodzenie zabytku. Analiza dogmatyczna i praktyka ścigania*, *Prawo w Działaniu. Sprawy karne* 2015, nr 22.
- Dąbrowski Ł., Niedziulka K., Stanowski J., *Urbex history. Fukushima. Wchodzimy do skażonej strefy*, Warszawa 2020.
- Dąbrowski Ł., Niedziulka K., Stanowski J., *Urbex history. Wchodzimy tam, gdzie nie wolno*, Warszawa 2019.
- Everything about Urban Exploration...*, <http://www.forbidden-places.net/why.php#>. UcVzrPmpUrK [dostęp: 2.08.2022 r.].
- Gadecki B., *Kontrowersje wokół odpowiedzialności za zniszczenie lub uszkodzenie dobra o szczególnym znaczeniu dla kultury*, *Ius Novum* 2013, nr 4.
- Ginter A., Michalak A., *Komentarz do art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w: A. Ginter, A. Michalak, *Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Komentarz*, 2016 [baza danych LEX].
- Hanc J., Sitarz O., *Ograbienie zwłok, grobu oraz innego miejsca spoczynku zmarłego (zakres współczesnej kryminalizacji i stopień punitywności w prawie polskim i niemieckojęzycznym)*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2019, t. 23, z. 3.
- Hanc J., Sitarz O., *Przestępstwo znieważenia zwłok (aspekty dogmatyczne i praktyczne)*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2017, t. 21, z. 2.
- Kobiałka D., *UrbEx: archeologiczny flâneuryzm a multitemporalność dziedzictwa*, *Biografia Archeologii* 2016, nr 2, DOI: 10.5281/zenodo.56299.
- Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1, cz. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, 2017 [wyd. el. Legalis].
- Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 1. *Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX].
- Kodeks karny. Część szczególna*, t. 2, cz. 2. *Komentarz do art. 212–277d*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [wyd. el. LEX].
- Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 5, 2018 [wyd. el. C.H. Beck].
- Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, 2016 [wyd. el. LEX].
- Kodeks wykroczeń. Komentarz*, red. M. Bojarski, W. Radecki, wyd. 8, 2019 [baza danych Legalis].
- Kozielewicz W., *Sąd Najwyższy o znamionach przestępstwa naruszenia miru domowego*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.
- Książopolska-Kukulka A., *Dobra kultury jako przedmiot ochrony w prawie karnym*, *Prokurator* 2007, nr 2.
- Kućka M., *Znamię „cudzy” i próba określenia normy sankcjonowanej: perspektywa prawa cywilnego (Głos do artykułu P. Dyluś i K. Wiśniewskiej)*, *Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych* 2011, t. 15, z. 3.
- Kuźma K., *Urbexersi – eksploratorzy opuszczonego miasta*, *Studia Etnologiczne i Antropologiczne* 2015, nr 15.
- Mana-Walasek S., *Zajmowanie lokalu bez tytułu prawnego a naruszenie miru domowego*, *Prokuratura i Prawo* 2017, nr 12.

- Mozgawa M., *Ustawowe znamiona przestępstwa naruszenia miru domowego (art. 193 K.k.)*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.
- Mozgawa M., Wrzyszczyński A., *Prawnokarna ochrona miru domowego na ziemiach polskich*, *Ius Novum* 2019, nr 2.
- Mozgawa-Saj M., *Przestępstwa znieważenia oraz ograbienia zwłok, grobu i miejsca spoczynku zmarłego (art. 262 § 1 i 2 K.k.)*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 1.
- Piasek W., *Inne-miejsca pamięci – przypadek Urbex History*, *Res Historica* 2018, nr 46, DOI: 10.17951/rh.2018.46.273-281.
- Pokojska W., *Zapomniane dziedzictwo, czyli urban exploring*, *Zarządzanie w Kulturze* 2015, t. 16, nr 2, DOI: 10.4467/20843976ZK.15.010.3045.
- Poniatowski P., *Naruszenie miru domowego*, w: *Przestępstwa przeciwko wolności*, red. M. Mozgawa, Lublin 2020.
- Prawo karne*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 6, 2017 [wyd. el. C.H. Beck].
- Sipes T., *Urban Exploration Photography. A Guide to Creating and Editing Images of Abandoned Places*, <https://ptgmedia.pearsoncmg.com/images/9780134007922/samplepages/9780134007922.pdf> [dostęp: 2.08.2022 r.].
- Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, 2020 [wyd. el. Legalis].
- Stefański R.A., *Przestępstwo znieważenia zwłok, prochów ludzkich lub grobu (art. 262 K.k.)*, *Prokuratura i Prawo* 2004, nr 10.
- Trzeciński M., *Przestępczość przeciwko zabytkom*, *Prokuratura i Prawo* 2011, nr 6.
- Wala K., Poniatowski P., *Wykroczenie nieopuszczenia gruntu wbrew żądaniu osoby uprawnionej (art. 157 k.w.)*, w: *Naruszenie miru domowego*, red. M. Mozgawa, Warszawa 2019.

Refleksje literackie w wybranym piśmiennictwie polskich prawników. Przegląd badań Leona Pinińskiego, Stefana Breyera i Mieczysława Szerera z lat 1924–1976

Literary reflections in the selected literature of Polish lawyers. An overview of selected papers by Leon Piniński, Stefan Breyer and Mieczysław Szerer of 1924–1976

Литературные размышления в избранных произведениях польских юристов. Обзор исследований Леона Пининьского, Стефана Брейера и Мечислава Шерера за 1924–1976 годы

Літературні роздуми у вибраних творах польських юристів. Огляд досліджень Леона Пинінського, Стефана Брейєра та Мечислава Шерера в роках 1924–1976

KATARZYNA JAWORSKA-BISKUP

Dr hab., Uniwersytet Szczeciński

e-mail: katarzyna.jaworska-biskup@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6696-3078>

Streszczenie: Artykuł stanowi przegląd wybranych prac trzech polskich prawników: Leona Pinińskiego (1857–1938), Stefana Breyera (1891–1986) i Mieczysława Szerera (1884–1981), poświęconych zagadnieniu prawa i literatury. Na potrzeby analizy wybrano publikacje, w których wymienieni autorzy odnoszą się do prawa w dziełach literackich takich twórców, jak Adam Mickiewicz, Aleksander Fredro, Bolesław Prus, William Shakespeare, Charles Dickens, Wiktor Hugo, Edward Bulwer-Lytton. Tematyka refleksji literackich w piśmiennictwie prawniczym nie była do tej pory przedmiotem obszernego opracowania. Przeprowadzone studium jest przyczynkiem do bibliografii polskich autorów prowadzących badania w nurcie prawa i literatury.

Słowa kluczowe: prawo i literatura, literatura polska, literatura angielska, literatura francuska, polscy prawnicy

Summary: The article discusses selected works of three Polish lawyers, Leon Piniński (1857–1938), Stefan Breyer (1891–1986) and Mieczysław Szerer (1884–1981), which are dedicated to the topic of law and literature. Papers addressing the literature of writers such as Adam Mickiewicz, Aleksander Fredro, Bolesław Prus, William Shakespeare, Charles Dickens, Wiktor Hugo and Edward Bulwer-Lytton were selected for analysis. The topic of literary reflections in Polish legal research papers has not been examined to this date.

Key words: law and literature, Polish literature, English literature, French literature, Polish lawyers

Резюме: Статья представляет собой обзор избранных работ трех польских юристов – Леона Пининьского (1857–1938), Стефана Брейера (1891–1986) и Мечислава Шерера (1884–1981) – посвященных вопросу права и литературы. Для анализа мы выбрали публикации, в которых вышеупомянутые авторы ссылаются на право в литературных произведениях таких авторов, как Адам Мицкевич, Александр Фредро, Болеслав Прус, Уильям Шекспир, Чарльз Диккенс, Виктор Гюго, Эдвард Булвер-Литтон. Тема литературных отражений в юридической литературе до сих пор не была предметом всестороннего изучения. Данное исследование является вкладом в библиографию польских авторов, ведущих исследования в области права и литературы.

Ключевые слова: право и литература, польская литература, английская литература, французская литература, польские юристы

Резюме: Стаття є оглядом вибраних праць трьох польських юристів – Леона Пінінського (1857–1938), Стефана Брейєра (1891–1986) та Мечислава Шерера (1884–1981), присвячених проблематиці права та літератури. Для аналізу обрано публікації, в яких згадані автори посилаються на право в літературних творах таких авторів, як Адам Міцкевич, Олександр Фредро, Болеслав Прус, Вільям Шекспір, Чарльз Діккенс, Віктор Гюго, Едвард Бульвер-Літтон. Тема літературних роздумів у юридичній літературі досі не була предметом широкого дослідження. Проведене дослідження збагатить бібліографію польських авторів, які проводять дослідження в галузі права та літератури.

Ключові слова: право та література, література польська, література англійська, література французька, польські юристи

Wstęp

Badanie związków między prawem a literaturą absorbuje uczonych na całym świecie. W krajach anglojęzycznych ukształtował się nurt zwany prawo i literatura (*law and literature*), którego przedstawiciele określają się prekursorami tej dziedziny poznania prawa. Nie brakuje publikacji na tematy związane z prawem i literaturą w polskim piśmiennictwie ostatnich kilkunastu lat. Każdy przyczynek odkrywający wzajemne relacje prawa i literatury wnosi nowe spojrzenie na analizowane zagadnienie, nie można jednak przekreślić długoletniej polskiej tradycji tego typu badań¹.

Celem artykułu jest dokonanie przeglądu wybranych prac trzech prawników: Leona Pinińskiego (1857–1938), Stefana Breyera (1891–1986) i Mieczysława Szerera (1884–1981), które ukazały się drukiem w okresie 1924–1976². Spośród wielu autorów, którzy podejmowali rozważania na temat prawa i literatury, wybrano

¹ Problem ten zauważył wcześniej Jarosław Kuisz, który wytknął braki odniesienia do prac Stefana Breyera, Mieczysława Szerera i Jerzego Sawickiego w publikacjach wpisujących się w kierunek prawo i literatura: J. Kuisz, *O przyszłości ruchu prawo i literatura – zarys problematyki*, w: *Prawo i literatura. Szkice drugie*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2017, s. 30. W najnowszej publikacji *Propaganda bezprawia*, J. Kuisz odwołuje się do poglądów Mieczysława Szerera i Jerzego Sawickiego odnośnie do popularyzacji prawa w mediach w pierwszych latach Polski Ludowej, zob. J. Kuisz, *Propaganda bezprawia. O „popularyzowaniu prawa” w pierwszych latach Polski Ludowej*, Warszawa 2020. O monografii Stefana Breyera *Spór Horeszków z Soplicami* wspomina także Marek Wąsowicz, *Słowo wstępne*, w: *Prawo i literatura. Szkice*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2015, s. 7.

² Przyjęta cezura czasowa obejmuje daty publikacji omawianych prac. Okres przedwojenny reprezentuje monografia Leona Pinińskiego *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety* z 1924 r. Pozycje Stefana Breyera ukazały się kolejno w latach 1955 (*Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”*) i 1956 (*Igraszki prawne „Zemsty”*). W tekście wykorzystano również prace Mieczysława Szerera z lat 1952–1976: *Zabójstwo pod wpływem silnego wzruszenia* (1952), *Sądownictwo angielskie* (1959), *Karanie a humanizm* (1964), *Dyscyplina słów* (1969), *Spółczesność wobec przestępcy* (1969), *Zbrodnia i kara jako temat literacki* (1976).

wskazanych badaczy z kilku względów. Książka Leona Pinińskiego poświęcona pomnikom literackim Williama Shakespeare'a wpisuje się w korpus światowych badań nad prawem w dziełach Barda. Interesujące poznawczo jest wskazanie, jak postrzegał Shakespeare'a Piniński. Czy lwowianin odczytywał obraz prawa w sztukach angielskiego mistrza pióra podobnie jak jego rodacy znad Tamizy, czy odkrył nowe oblicze renesansowego autora? Mimo że Leonowi Pinińskiemu poświęcono wiele prac, głównie biografii, nie zajmowano się kwestią jego poglądów na prawo u Shakespeare'a. Komentarz Stefana Breyera nad prawem w *Panu Tadeuszu* jest pierwszym monograficznym opracowaniem na ten temat, które zainicjowało dalsze badania. Do książki Breyera odniosły się m.in. polskie językoznawczynie Maria Teresa Lizisowa i Maria Zarębina. W dorobku pisarskim Stefana Breyera znajdują się także inne, mniej znane publikacje na temat prawa w literaturze, jak omawiany niżej artykuł poświęcony zagadnieniu prawa w *Zemście* Aleksandra Fredry. W gronie wymienionych w tytule prawników znalazł się także Mieczysław Szerer. Profesor stworzył wiele prac prawnoliterackich, które dotychczas nie były przedmiotem głębszych rozważań. Szczególnie ciekawe są komentarze tego przedstawiciela polskiej nauki prawa odnośnie do literatury wiktoriańskiej, zwłaszcza pisarstwa Charlesa Dickensa.

Na potrzeby analizy zebrano teksty, w których znajdujemy odniesienia do specyficznych instytucji i pojęć prawa w dziełach literackich, a także poglądy na temat prawa w literaturze. Założeniem autorki jest nie tylko przypomnienie dorobku naukowego wskazanych badaczy w dziedzinie prawa i literatury, ale także ustalenie głównych kierunków tego obszaru nauki w latach międzywojnia i w okresie powojennym w Polsce. Szczególnie interesujące są takie kwestie, jak wkład poszczególnych autorów w rozwój polskich badań prawnoliterackich, metodologia i sposób prezentacji ich zapatrywań na prawo i literaturę oraz zakres tematyczny badań. W artykule odniesiono się do treści poszczególnych tekstów literackich, przytoczono dyskusje wymienionych w tytule badaczy na temat prawa w tekstach literackich uzupełnione o komentarz własny autorki i uwagi krytyczne innych naukowców³.

Przed przystąpieniem do prezentacji dzieł interesujących nas autorów, warto tytułem wprowadzenia przedstawić podstawowe założenia nurtu prawo i literatura⁴. W literaturze przedmiotu wyróżnia się dwa odłamy badań prawnoliterackich:

³ Jako literaturoznawcę autorkę szczególnie interesuje sfera odniesień do literatury, postrzegania literatury, refleksji nad prawem w literaturze i recepcji literatury obcej. Nie analizuje tutaj zagadnień odnoszących się do prawa, o których pisali wymieni w tytule autorzy. Poza sferą rozważań pozostają także biografie prawników.

⁴ Szczegółowa prezentacja zagadnienia relacji prawa i literatury wymaga odrębnego opracowania. Przedstawiono jedynie zwięzłą charakterystykę tej dziedziny badań.

prawo w literaturze i prawo jako literatura. Prawo w literaturze dotyczy analizy elementów prawa w dziełach literackich. Zakres badań w obrębie tej dyscypliny jest obszerny i obejmuje studia nad terminologią prawa, ewolucją pojęć i instytucji prawa, wątkami i motywami prawnymi, wizerunkiem palestry i sprawcy. Pod nazwą prawo jako literatura kryje się z kolei trend polegający na interpretacji tekstu prawnego za pomocą metodologii nauk literackich. Do popularyzacji prawa i literatury przyczyniła się publikacja listy „powieści prawniczych” przez Johna H. Wigmore’a w 1908 r. Podwaliny pod dziedzinę podłożyli w latach następnych tacy autorzy, jak Benjamin N. Cardozo (*Law and Literature*, 1931), James B. White (*The Legal Imagination*, 1973), Richard A. Posner (*Law and Literature. A Misunderstood Relation*, 1988). Mimo że początki dyscypliny przypadają na lata 30. XX w., a szczyt popularności to lata 70., kiedy prawo i literaturę studiowano na uniwersytetach amerykańskich, relacjami prawno-literackimi interesowano się znacznie wcześniej, na co wskazuje duża liczba rozborów nad prawem w dziełach literatury światowej, przede wszystkim Shakespeare’a, Dickensa, Tołstoja, Sofoklesa⁵. Studia nad prawem podejmowali także polscy autorzy, m.in. przywołani na łamach tej pracy prawnicy. Spektrum badań prawno-literackich jest ogromne. Poza analizą tekstów literackich pod kątem prawa i tekstów prawnych za pomocą narzędzi znanych teoretykom literatury, postuluje się wykorzystanie literatury pięknej w edukacji prawniczej. Tekst literacki służy jako kompendium stanów faktycznych i pojęć prawa⁶. W najnowszej literaturze przedmiotu tradycyjny podział na prawo w literaturze i prawo jako literatura rozszerza się o takie dziedziny, jak prawo o literaturze (*law on literature*) i literatura w prawie (*literature in law*). Prawo o literaturze to inaczej prawo autorskie. Literatura w prawie polega na szukaniu pierwiastków literackich w praktyce prawniczej, np. w orzecznictwie⁷. Proponuje się także kierunek zwany literatura jako prawo (*literature as law*), który zakłada, że niektóre teksty literackie wraz z upływem czasu nabierają charakteru tekstu prawnego. Przykładem tego typu wytworów kultury są dzieła jurysprudencji rzymskiej. Jako kolejny wymiar prawa i literatury uważa się literaturę prawniczą (*legal literature*)⁸. Prawo i literatura rozwija się prężnie w Polsce.

⁵ B. Villez, *Law and Literature. A Conjunction Revisited*, *Law and Humanities* 2011, t. 5, nr 1, s. 209–219.

⁶ E.Z. Friedler, *Shakespeare’s Contribution to the Teaching of Comparative Law – Some Reflections on The Merchant of Venice*, *Louisiana Law Review* 2000, t. 60, nr 4, s. 1087–1102.

⁷ R.H. Skilton, *Shakespeare and the Supreme Court*, *The Gargoyle* 1991, t. 21, nr 4, s. 4–8.

⁸ K. Zeidler, *Prawo i literatura. Garść uwag spóźnionych*, w: *Prawo i literatura. Parerga*, red. J. Kamień, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019, s. 15–27; K. Zeidler, A. Guss, *Aesthetics of Law and Undiscovered Approaches to Law and Literature*, *Isaidat Law Review* 2021, nr 1, s. 91–102.

Na gruncie rodzimym o prawie i literaturze pisali m.in. Marek Kuryłowicz⁹, Anna Kochan¹⁰, Marta Andruszkiewicz¹¹, Marek Wąsowicz¹², Kamil Zeidler¹³.

1. Leon Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety* (1924)

W kontekście polskich badań prawnoliterackich nie można pominąć dorobku naukowego hr. Leona Pinińskiego, profesora prawa rzymskiego na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie, mecenasa i kolekcjonera sztuki, człowieka renesansu, jak zwykle określa się tę postać świata nauki w literaturze przedmiotu¹⁴. W pracy naukowej łączył Leon Piniński zainteresowania prawem z pasjami literackimi. W skład imponującego zbioru prac profesora wchodzi nie tylko publikacje z dziedziny prawa, głównie romanistyki, ale szeroko pojętej kultury. Dla przykładu wymienić można wykład *Muzyka jako czynnik kultury* wygłoszony w 1913 r., w którym prelegent zaprezentował obecność muzyki w literaturze¹⁵. Znajdziemy tutaj fragment o muzyce w sztukach Williama Shakespeare'a. W publikacji *Etyka Dantego w Boskiej Komedii* z 1922 r. Piniński przeprowadził dogłębną charakterystykę dzieła Dantego Alighieri¹⁶. Należy szczególnie docenić wkład lwowskiego profesora w rozwój badań szekspiologicznych w Polsce. W dwutomowej książce *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety* z 1924 r. autor opisał wszystkie sztuki barda

⁹ M. Kuryłowicz, *Symbol prawa ludzkiego. Szkice o prawie rzymskim w utworach Louisa Aragona i Mieczysława Jastruna*, Lublin 2008.

¹⁰ A. Kochan, *O konceptach prawniczych w literaturze XVI i XVII wieku*, w: *Koncept w kulturze staropolskiej*, red. L. Słęk, A. Karpiński, W. Pawlak, Lublin 2005, s. 233–246; A. Kochan, *Tekst literatury staropolskiej w świetle dawnej kultury prawnej. Glosa do komentarzy i wydań utworów staropolskich*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie 2008, nr 48, s. 17–24; też, *Kupiec przed polskim sądem. Uwagi i komentarze do „Kupca” Mikołaja Reja*, Pamiętnik Literacki 2003, z. 4, s. 211–223.

¹¹ M. Andruszkiewicz, *O związkach teorii prawa i teorii literatury (refleksje w kontekście tendencji ponowoczesnych)*, w: *Teoria prawa między nowoczesnością a ponowoczesnością*, red. A. Samonek, Kraków 2012, s. 151–159; M. Andruszkiewicz, *Interpretacja prawnicza a interpretacja literacka – kilka uwag*, Krytyka Prawa 2014, t. 6, nr 1, s. 183–197.

¹² M. Wąsowicz, *The Image of Law in Polish Literature (from the Beginning of the 19th Century up to 1939)*, Law and Literature 2020, t. 32, nr 1, s. 171–183.

¹³ K. Zeidler, *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018; K. Zeidler, *Prawo i literatura...*, s. 15–27.

¹⁴ Sylwetkę Leona Pinińskiego przybliżyli m.in. R. Wiaderna-Kuśnierz, *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Toruń 2015, s. 141–180; M. Jońca, *Szekspirolog. Przyczynek do biografii Leona Pinińskiego*, w: *Prawo i literatura. Parerga...*, s. 199–211.

¹⁵ L. Piniński, *Muzyka jako czynnik kultury. Odczyt wygłoszony dnia 7 marca we Lwowie na zaproszenie Towarzystwa Muzycznego*, Lwów 1913.

¹⁶ Tenże, *Etyka Dantego w Boskiej Komedii*, Lwów 1922.

ze Stratfordu. Na łamach swego dzieła uczony przypomniał fabułę sztuk angielskiego dramaturga wraz ze wskazaniem źródeł inspiracji, dokonał prezentacji *dramatis personae* i podjął próbę przekładu wybranych fragmentów. W rzeczonyj pozycji Piniński dokonał także rozprawy nad prawem w dwóch sztukach Shakespeare'a: *Kupcu weneckim* (*The Merchant of Venice*, ca. 1596/1597) i *Miarce za miarkę* (*Measure for Measure*, ca. 1603/1604), o czym traktuje dalsza część artykułu¹⁷.

Opowieść o układzie zawartym między weneccjaninem Antoniem a Żydem Shylockiem, którą Shakespeare przedstawił w *Kupcu weneckim*, od zawsze nurtowała prawników. Przyznać należy, że zadanie, którego podjął się profesor, nie było łatwe ze względu na bogatą literaturę krytyczną traktującą o różnych aspektach prawa w stworzonej przez Shakespeare'a historii niespełnionego zobowiązania i wynikłego zeń procesu. Anglo-amerykańscy szekspirolodzy zajmowali się szerokim spektrum problemów prawnych, jakie umieścił w swym wiekopomnym dziele Shakespeare, począwszy od terminologii prawniczej, istocie i przebiegu sporu sądowego, treści i skuteczności umowy, na konflikcie norm *common* i *equity law* skończywszy¹⁸.

Leon Piniński w swej pracy nie powielił ustaleń dokonanych przez środowisko anglo-amerykańskie. Jako znawca prawa rzymskiego ocenia prawo w *Kupcu weneckim* z perspektywy zasad prawnych ułożonych przez starożytnych Rzymian. Takie spojrzenie na prawo w *Kupcu weneckim* rzuca nowe światło na treść i wymowę sztuki, choć może budzić pewne wątpliwości natury merytorycznej. Nie znajdujemy bowiem dowodów na to, że Shakespeare posiadał wiedzę w zakresie prawa rzymskiego. Przypuszczać raczej należy, że Bard odwzorowywał znane mu instytucje prawa angielskiego. Nie można także zapomnieć, że tworząc dzieła, Shakespeare korzystał z innych źródeł. Fabuła *Kupca weneckiego* opiera się na utworach *II Pecorone* Giovanniego Fiorentino z 1558 r., *The Orator* Alexandre'a Sylwane'a z 1596 r. i zbioru *Gesta Romanorum* z XIII w. Pewne podobieństwa do rozprawy Shylocka można zauważyć w słynnej sprawie sądowej Roderigo Lopeza, lekarza Elżbiety I, pochodzenia żydowskiego, oskarżonego i straconego za próbę zabójstwa królowej w 1594 r. W rozprawie Pinińskiego widać wyraźnie inspiracje poglądami niemieckich uczonych: Rudolfa von Jheringa (1818–1892) i Josefa Kohlera (1849–1919). W opracowaniu *Der Kampf ums Recht* (1872) R. Jhering głosił pogląd, że w trakcie rozprawy w sądzie weneckim zostało pogwałcone prawo Shylocka do zabezpieczonego umową roszczenia funta ciała dłużnika. Umowa zawarta między Shylockiem i Antoniem była sprzeczna z dobrymi obyczajami. Nikt ze zgromadzonych na sali

¹⁷ Tenże, *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety*, cz. 2. *Dramaty z dziejów Anglii. Komedje*, Lwów 1924.

¹⁸ F.J. White, *Commentaries on the Law in Shakespeare*, St. Louis 1913; C.K. Davis, *The Law in Shakespeare*, St. Paul, Minnesota 1884; C.M. Brune, *Shakespeare's Use of Legal Terms*, London 1914.

rozpraw nie podniósł jednak zarzutu wadliwości i bezskuteczności układu. Należało zatem uznać żądanie wierzyciela¹⁹. Z opinią R. Jheringa nie zgadzał się J. Kohler w pracy *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz* (1883). Według J. Kohlera werdykt Porcji ilustruje etap w historii, w którym surowe przepisy prawa zobowiązań, dające uprawnienie do okaleczenia dłużnika, tracą moc prawną²⁰.

Podobnie jak R. Jhering i J. Kohler, lwowski badacz koncentruje swoją uwagę na umowie Shylocka i Antonia. Profesor twierdzi, że punktem wyjścia w ocenie skuteczności umowy jest ustalenie prawa, które obowiązywało w trakcie jej zawarcia. Autor podnosi, że interpretator *Kupca weneckiego* powinien zawęzić pole badawcze do norm prawnych XV i XVI w. Ograniczyć trzeba także zasięg terytorialny prawa. W okresie odrodzenia ogromny wpływ na prawo włoskie miała jurisprudencja rzymska, głównie za sprawą uniwersytetów w Bolonii i Padwie. Przyjmując te ustalenia, zdaniem Pinińskiego, należy stwierdzić, że umowa zawarta przed notariuszem weneckim jest nieważna. W owym momencie dziejowym, w którym ważą się losy Shylocka i Antonia, zapis o okaleczeniu dłużnika zostałby uznany za sprzeczny z dobrymi obyczajami (*contra bonos mores*).

Leon Piniński nie poprzestaje na zgodności umowy z dobrymi obyczajami. Zauważa, że Antonio w momencie zawarcia umowy jest w niezawinionej zwłoce (*mora*). Innymi słowy, dłużnik nie dysponuje chwilowo środkami finansowymi na spłatę zobowiązania. Można jednak postawić pytanie, pisze Piniński, czy kara zastrzeżona w umowie odnosi się do każdej zwłoki, czy tylko wynikłej z winy dłużnika. Kolejnym problemem na gruncie przedstawionego przez Shakespeare'a stanu faktycznego jest zamiar obwarowania umowy karą przez Shylocka. Interpretator musi rozstrzygnąć, czy umowa została zawarta na serio. Podczas rozmowy z Antoniem i Bassaniem Shylock określa kontrakt jako *merry sport*, co może implikować, że kara umowna była swoistego rodzaju żartem. W końcu nie można ignorować gotowości wpłaty zaległej sumy wraz z wysokimi odsetkami przez Bassania. Piniński głosi, że nie istnieje podstawa prawna dająca Shylockowi uprawnienie do odmowy przyjęcia wyższej sumy dukatów, mimo że pochodzi z kieszeni Bassania, a nie Antonia. Autor powołuje się na rzymską zasadę prawną, zgodnie z którą dłużnik nie ma obowiązku samodzielnego wykonania świadczenia, chyba że ma ono osobisty charakter. Wierzyciel, w tym przypadku Shylock, powinien przyjąć ofertę Bassania i zakończyć spór. Z odpowiedzialności Antonia za niespełnione zobowiązanie zwalniałoby go złożenie należnego długu do depozytu sądowego.

¹⁹ R. von Jhering, *Walka o prawo*, tłum. A. Matakiewicz, Lwów 1875.

²⁰ J. Kohler, *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz*, Würzburg 1883.

Dalej przechodzi Piniński do rozumowania Porcji na sali sądowej i końcowego rozstrzygnięcia. Zastrzeżenie zakazujące upływu krwi podczas wycinania funta ciała Antonia, zdaniem autora, jest pozbawione logiki. Skoro Porcja uznała roszczenie Shylocka, dając mu tym samym prawo do wycięcia funta ciała dłużnika, powinna również uwzględnić upuszczenie krwi. Pinińskiego razi ostateczny wyrok wydany przez Porcję nakazujący konfiskatę mienia Shylocka i zmianę wyznania. Według niego w sądzie weneckim nie zapada sprawiedliwy werdykt. Decyzję sądu weneckiego należy postrzegać, twierdzi uczony, jako karę wymierzoną przeciwko Shylockowi, a nie bezstronny wyrok sądowy. „Wprawdzie na karę pewną Shylock z powodu swej zaciekłości zasługuje, lecz ta kara idzie stanowczo za daleko”, komentuje profesor²¹. Trudno nie zgodzić się ze zdaniem Pinińskiego. Zarówno zastrzeżenie o zakazie rozlewu krwi, jak i decyzja końcowa o konfiskacie dóbr Shylocka i zmianie wyznania nie znajdują uzasadnienia w świetle prawa. Z tożsamą tezą spotykamy się w literaturze krytycznej traktującej o prawie w *Kupcu weneckim*. Theodor Niemeyer określa postępowanie sądowe jako bezprawne, niesprawiedliwe i wręcz niemoralne²². Z kolei inny prawnik, Daniel J. Kornstein, zauważa, że podążając tokiem myślenia Porcji, należałoby stwierdzić, że podmiot uprawniony do służebności gruntowej nie może zostawić odcisków własnych stóp na gruncie²³. Wady wyroku Porcji odsłania także Richard A. Posner w książce *Law and Literature*²⁴.

W sztuce Shakespeare’a Leon Piniński zauważa wiele nieścisłości prawnych. Autor pisze: „Cała tedy forma przeprowadzenia procesu jest piękną, efektowną poetycką fantazją, daleką od dziejowej prawdy”²⁵. Zastrzeżenia budzi skład trybunału powołanego do procedowania sprawy Shylock v. Antonio. Rozprawy sądowe w Wenecji nie odbywały się przed tak licznym gronem osób, jak to pokazuje Shakespeare. Przypomnijmy, że proces Shylocka gromadzi Dożę i całą oficjele wenecką, łącznie z sympatykami pozwanego. Kontrowersyjnym wątkiem sztuki, w opinii Pinińskiego, jest obecność Porcji w sądzie w charakterze doktora prawa. Co prawda doktorzy prawa, za którego podaje się kobieta, zauważa profesor, brali udział jako biegli w toczącym się postępowaniu przed sądem weneckim, ale ich opinie były zwykle sporządzane na piśmie²⁶. Czyniąc tą uwagę, Piniński ignoruje fakt, że doktorzy prawa, zrzeszeni w *Doctors’ Commons*, występowali w sądach angielskich. Na afiliację Porcji

²¹ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 369.

²² Th. Niemeyer, *The Judgment against Shylock in „The Merchant of Venice”*, Michigan Law Review 1915, t. 14, nr 1, s. 20–36.

²³ D.J. Kornstein, *Kill All the Lawyers? Shakespeare’s Legal Appeal*, Princeton, New Jersey 1994, s. 70.

²⁴ R.A. Posner, *Law and Literature*, Cambridge 2009, s. 139–150.

²⁵ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 372.

²⁶ Tamże, s. 371–372.

z Doctors' Commons zwrócił uwagę Łukasz Jan Korporowicz: „Obraz procesu sądowego przedstawiony przez W. Shakespeare'a w jego dziele oprócz swego komediowego wymiaru niesie ciekawe informacje dotyczące sposobu postrzegania doktorów prawa w XVI-wiecznej Anglii. Nie ulega bowiem wątpliwości, iż mimo osadzenia akcji sztuki we Włoszech, jej komediowy charakter odnosi się do doświadczeń widza angielskiego, do którego była ona adresowana”²⁷. Tytułem Doctors' Commons określano w Anglii specjalistów prawa kanonicznego i rzymskiego. Nazwa Doctors' Commons pochodzi od *common table*, przy którym doktorzy zasiadali. Do kompetencji przedstawicieli tego zawodu prawniczego należały sprawy z zakresu prawa kanonicznego. Doctors' Commons orzekali także jako adwokaci w procesach dotyczących prawa handlowego, zwłaszcza sporów wynikłych na gruncie umów, i prawa małżeńskiego²⁸. Literackie aluzje do Doctors' Commons czynił wprost Charles Dickens w dziele *David Copperfield* (1849–1850)²⁹. Wspomniany wcześniej R.A. Posner nie widzi podobieństwa Porcji do Doctors' Commons. Zdaniem badacza, mianując Porcję doktorem praw, Shakespeare nawiązał do powszechnej praktyki znanej w Europie wzywania ekspertów prawa do stawiennictwa w sądzie w charakterze biegłych³⁰.

Leon Piniński dzieli się z czytelnikami własnymi spostrzeżeniami odnośnie do postaci *Kupca weneckiego*. Zdaniem autora prawo jest dla Shylocka sposobem na ziszczenie własnych żądz. „Oba świetne przemówienia – tłumaczy profesor – które wygłasza w uzasadnieniu swych roszczeń wobec sądu, przesiąknięte są sposobem pojmowania prawa wręcz sprzecznym z zasadami moralności. Shylock cynicznie sam przyznaje, że celem, dla którego domaga się «swego prawa», jest jedynie chęć zemśczenia się na Antoniu, dogodzenia uczuciu osobistej nienawiści”³¹. Wykorzystanie prawa dla

²⁷ Ł.J. Korporowicz, *Doktorzy prawa w dwóch angielskich komediach epoki renesansu*, Studia Prawnicze KUL 2014, nr 1, s. 178–179.

²⁸ K. Tang, *Doctor's Commons*, Bar News: The Journal of the NSW Bar Association 2018, s. 76–78; J.H. Baker, *An Introduction to English Legal History*, London 1979, s. 147.

²⁹ W rozdziale 23 *David Copperfield* dyskutuje ze Steerforthem na temat Doctors' Commons. Steerforth wyjaśnia Davidowi: „It's a little out-of-the-way place, where they administer what is called ecclesiastical law, and play all kinds of tricks with obsolete old monsters of Acts of Parliament, which three-fourths of the world know nothing about, and the other fourth supposes to have been dug up, in a fossil state, in the days of the Edwards. It's a place that has an ancient monopoly in suits about people's wills and people's marriages, and disputes among ships and boats”. Ch. Dickens, *The Personal History of David Copperfield*, London 1930, s. 305. W polskim przekładzie autorstwa Wilhelminy Kościalkowskiej ten fragment brzmi tak: „Jest to też nora, gdzie rozbierają kościelne prawa, przetrząsają jakieś stare akta Parlamentu, o których dziś nikt już nie wie, wykopują akta z czasów Edwardów, kopalniana robota, rozstrzygają się też tam sądy nad testamentem i małżeńskimi kwestiami, sprzeczki okrętów z barkami”. K. Dickens, *Dzieje, przygody, doświadczenia i zapiski Dawida Copperfielda juniora rodem z Blunderstone (których nigdy ogłaszać drukiem nie zamierzał)*, t. 1, tłum. W. Kościalkowska, Warszawa 1954, s. 372.

³⁰ R.A. Posner, *Law and Literature...*, s. 146.

³¹ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 377–378.

własnego interesu, zwłaszcza na zgubę innych, nie jest jego wykonywaniem, przypomina Piniński, ale nadużyciem. Dlatego nie można pochylać postawy Shylocka. Piniński podpira argumenty fragmentem, w którym Shylock cynicznie tłumaczy Doży, że mocą klauzuli o karze umownej nabył prawo do funta ciała Antonia analogicznie do przysługującemu właścicielowi uprawnienia unicestwienia szczura. Piniński kwituje te słowa jako „oburzającą profanację prawa”. Shylock nie rozumie istoty, ducha prawa, nie posiada poczucia prawnego, konkluduje polski krytyk. Kilka linijek dalej lwowski uczony tak komentuje zachowanie Shylocka w sądzie: „On nie chce lub może nie jest w stanie zrozumieć prawa, bo brak mu zupełnie poczucia prawnego”³².

Czy rzeczywiście portret Shylocka stworzony przez Shakespeare’a jest tak skalany, jak widział to Leon Piniński? Badacz przeocza wiele fragmentów sztuki, które pokazują Shylocka jako człowieka uczuciowego, wiernego i troskliwego. Wspomnieć chociażby wypada o scenie, w której wiadomość o sprzedaży turkusowego pierścienia podarowanego Shylockowi w czasach młodości przez jego ukochaną Leah przywodzi wspomnienia utraconej miłości. Ból potęguje fakt, że sprzeniewierzenia drogocennej pamiątki dokonała córka Shylocka. Tym jaskrawiej na tle przywiązania Shylocka do klejnotu jawi się deklaracja Bassania i Gratiana o gotowości poświęcenia życia swych małżonek, Porcji i Nerissy, za zwolnienie Antonia z ciężącego na nim zobowiązania. Oceniając stosunek Shylocka do prawa, Piniński nie uwzględni także sceny, w której wierzyciel oznajmia Doży, że odstępując od roszczenia, złamie obietnicę złożoną Bogu w dniu Szabatu. Tuż po zawarciu umowy Shylock przysiągł w synagodze, że pozostanie wierny zapisom kontraktu. Dla Shylocka realizacja zobowiązania wykracza poza prawo stanowione i ma znaczenie religijne. W scenie sądowej dochodzi do konfliktu norm prawnych, który czyni ugodę niemożliwą do zawarcia. Shylock wywodzi swoje racje z innych wartości niż pozostali uczestnicy procesu, co w konsekwencji prowadzi go do upadku. Shylock nie znajduje aprobaty w oczach Leona Pinińskiego nie tylko ze względu na zachowanie w sądzie, ale również przez postępowanie względem córki. Polski prawnik surowo komentuje nadmierną opiekuńczość, wręcz zaborczość Shylocka, która skutkuje ucieczką dziewczyny z domu ojca. Tak pisze o tej relacji lwowski badacz: „Trzyma młodą, do życia rwącą się dziewczynę w obrzydliwej atmosferze chciwości, wyzysku i nienawiści, jak psa łańcuchowego na uwięzi, ażeby broniła jego nieuczciwie zdobytych skarbów przed złodziejami. Nie można się temu zbyt dziwić, że dom ojca piekłem jej się być zdaje”³³. Ferując sądy na temat Shylocka, nie można stracić z pola widzenia napiętej sytuacji społecznej w czasach Shakespeare’a.

³² Tamże, s. 378.

³³ Tamże, s. 381.

Stosunki między społecznością żydowską a chrześcijańską nie były przyjazne, co zresztą daje się wyczuć w całej sztuce³⁴. Shylock otacza córkę parasolem ochronnym nie tyle z żądzą zniewolenia jedyne go dziecka, ile z obawy o jej bezpieczeństwo.

Analiza prawa w *Kupcu weneckim* przedstawiona w dziele *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety* nie uwzględnia istotnych dla rozumienia utworu zagadnień, takich jak forma skryptu dłużnego podpisanego przez strony przed notariuszem (*single bond* versus *double bond*) czy rola Antonia i Bassania w zawartym z Shylockiem układzie (*surety* versus *principal debtor*)³⁵. Piniński nie wyłożył polskiemu czytelnikowi pełnej natury rozstrzygnięcia końcowego. W książce badacza czytamy jedynie, że w sądzie zapada następujący wyrok: „Shylock ma przejść na chrześcijaństwo, połowę majątku traci zaraz na rzecz Antonia, który ją odstępuje Jessice i jej mężowi; drugą połowę majątku zatrzymuje Shylock, lecz jest zniewolony nieodwołalnie zapisać ją na wypadek śmierci córce”³⁶. Nie ma tutaj wzmianki o stosunku powierniczym (*trust*)³⁷. Decyzją sądu połowa mienia Shylocka zostaje przekazana w zarząd powierniczy Antonia, który zobowiązuje się oddać aktywa lichwiarza po jego śmierci Lorenzowi. Ze sztuki nie wynika, jak sugeruje Piniński, że Antonio odstępuje od razu połowę przypadającego mu majątku Shylocka Jessice i Lorenzowi.

Miarka za miarkę stanowi zachętę dla Leona Pinińskiego do poruszenia problematyki *deseutudo*, wpływu mocy obowiązującej ustawy karnej wskutek zaniechania egzekucji jej postanowień i legitymizacji władzy do rezurekcji wygasłych przepisów prawnych. Angelo, powołany przez księcia Vincentio na tymczasowego namiestnika Wiednia, nakazuje stosowanie dawnej ustawy penalizującej cudzołóstwo karą śmierci. Przywrócenie prawa do życia ma wprowadzić praworządność i ład w zepsutym moralnie państwie. Uśpione prawo jest, zdaniem Angela, niczym strach na ptaki. Z czasem powszednieje i traci swą siłę prewencyjną. Angelo nie rozumie jednak, zauważa Piniński, że prawo, które nie ma aprobaty społecznej, staje

³⁴ W czasach średniowiecza i renesansu rozpowszechnił się negatywny stereotyp Żyda, promowany w literaturze i sztuce. Łatwo odnotować wiele przykładów dyskryminacji i prześladowania tej społeczności w Europie. Wspomnieć chociażby wypada o powszechnej nagonce na Żydów w okresie plagi czarnej śmierci. W Wenecji, w której dzieje się akcja sztuki, począwszy od 1516 r., istniało getto. F. Felsenstein, *Jews and Devils. Anti-Semitic Stereotypes of Late Medieval and Renaissance England*, *Literature and Theology* 1990, t. 4, nr 1, s. 15–28; S.K. Cohn, *The Black Death and the Burning of Jews*, *Past and Present* 2007, nr 196, s. 3–36.

³⁵ R.A. Posner zauważa, że Antonio miał status gwaranta zobowiązania. Shylock powinien domagać się spłaty długu od Bassania, dłużnika głównego, który był beneficjentem pożyczonej sumy. R.A. Posner, *Law and Commerce in „The Merchant of Venice”*, w: *Shakespeare and the Law*, red. B. Cormack, M.C. Nussbaum, R. Strier, Chicago–London 2013, s. 149.

³⁶ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 369.

³⁷ Naturę trustu w *Kupcu weneckim* wyjaśnili m.in. Heard i White, zob. F.F. Heard, *Shakespeare as a Lawyer*, Boston 1883, s. 93–94; F.J. White, *Commentaries on the Law...*, s. 144–145.

się martwe. Nie znajdujemy zatem potwierdzenia dla wymierzenia kary Claudiovi za obcowanie z Juliettą. „Słusznie więc skarży się Claudio (akt I sc. 2), iż jest to rażąca krzywda, że przepisy karne, dawno zapomniane, o których nikt nie sądził nawet, by się ich użyć mogło, nagle się wydobywa i przeciw niemu stosuje”, pisze Piniński³⁸. Podniosłe znaczenie ma w sztuce rozmowa Izabelli, siostry Claudia, z Angelem, słusznie porównana do „jurydycznej rozprawy”³⁹. Podczas gdy kobieta przeciwstawia surowe prawo wyrastającemu z miłosierdzia prawu łaski, Angelo obstaje niewzruszony przy sztywnej literze prawa⁴⁰. Poza głównym wątkiem sztuki, historią Claudia i jego siostry Isabelli uwikłanych w szpony twardego wiedeńskiego prawa, Leon Piniński nie omawia pozostałych, marginalnych według niego, epizodów. Cytując autora: „Pomiąłem tylko liczne i rozwlekłe epizodyczne szczegóły, w których pojawiają się rozmaite figury z szynkowni i domów publicznych, odbywają się przesłuchania i dochodzenia przeciw nim i t. d. Nieistotne te epizody wypełniają bardzo znaczną część komedji”⁴¹. Jedna z takich scen powinna znaleźć się w studium nad prawem w sztuce. Shakespeare porusza w *Miarce za miarkę* nie tylko problem zaniku praw i reanimacji zapomnianych ustaw, ale także obnaża niewydolność wymiaru sprawiedliwości. Scena sądowa z udziałem Elbowa, konstabla wiedeńskiego, i podejrzanych o czyny nieobyczajne stałych bywalców szynkowni, Frotha i Pompey’a, barwnie zarysowana przez Barda w akcie II, ukazuje słabość prawa. Elbow, ze względu na problemy z poprawnym formułowaniem zdań, nie jest w stanie przedstawić zarzutów ciężących na zatrzymanych, przez co umożliwia im ucieczkę przed odpowiedzialnością karną. Takie rozstrzygnięcie razi, jeśli spojrzymy na sytuację Claudia osadzonego w więzieniu bez możliwości obrony. Pod względem analizy sytuacji prawnej Claudia odczuwamy pewien niedosyt. Piniński nie dotyka kwestii podstawy prawnej zatrzymania brata Isabelli pod zarzutem obcowania płciowego z Juliettą w świetle przepisów prawa małżeńskiego. Interpretatorzy *Miarki za miarkę* słusznie podnoszą, że Claudio i Isabella związani są węzłem prawnym określanym jako *sponsalia per verba de praesenti*⁴².

³⁸ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 396.

³⁹ Tamże, s. 399.

⁴⁰ W. Shakespeare, *Measure for Measure*, w: tegoż, *The Complete Works*, red. S. Wells, G. Taylor, Oxford 2005, s. 843–871.

⁴¹ L. Piniński, *Shakespeare. Wrażenia i szkice...*, s. 388.

⁴² W. Shakespeare, *Measure for Measure*, red. B.A. Mowat, P. Werstine, New York 1997, s. 249; C. Jordan, *Interpreting Statute in Measure for Measure*, w: *Shakespeare and the Law*, red. B. Cormack, M.C. Nussbaum, R. Strier, Chicago–London 2013, s. 110.

2. Stefan Breyer, *Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”* (1955), *Igraszki prawne „Zemsty”* (1956)

W latach 50. XX w. badania z kręgu prawa i literatury podejmuje Stefan Breyer, doktor prawa, notariusz i sędzia⁴³. Książka S. Breyera *Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”* z 1955 r. stanowi próbę analizy prawa w epokowym dziele Adama Mickiewicza⁴⁴. Na wstępie Breyer zauważa liczne elementy prawa w *Panu Tadeuszu*, które dotyczą użycia zarówno terminologii prawnej (np. *przechwałki* – groźby, obraza, *wokanda* – spis spraw sądowych), jak i formuł i czynności prawnych (np. intromisja, pozew). Prawnika nie zajmują jednak kwestie językowe⁴⁵. Autor dokonuje szczegółowej analizy przypadku przedstawionego przez Mickiewicza, a dokładnie sporu między Hrabią a Sędzią. Metodologia Breyera odbiega znacznie od tej przyjętej przez Leona Pinińskiego. Książka Stefana Breyera ma formę fikcyjnego procesu Hrabiego i Sędziego. Autor wciela się w rolę pełnomocnika procesowego obu adwersarzy, kolejno przedstawiając ich racje⁴⁶.

W opinii Stefana Breyera, uwzględniającej łacińską paremię *superficies solo cedit*, przedmiotem waśni jest grunt i posadowiony na nim zamek Horeszkowo, ściślej biorąc ruiny dawnej rezydencji Horeszki. Spór ma charakter graniczny, co oznacza, że kluczową kwestią prawną jest ustalenie granicy między dobrami Sopliców i Horeszków. Właściwym rzeczowo sądem do rozpoznania sprawy jest sąd podkomorski. Powodem, stroną inicjującą konflikt, jest Hrabia, dawny krewny Horeszki, który po powrocie z zagranicznych wojaży, oczarowany sarmacko-gotycką

⁴³ Notę biograficzną Stefana Breyera znaleźć można w następujących pozycjach: R. Szytk, *Wspomnienia o dr. Stefanie Breyerze*, Rejent 1996, nr 6, s. 193–195; R. Pastuszko, *Wzorce osobowościowe przedstawicieli nauki i praktyki w kształtowaniu unifikowanego prawa notarialnego*, w: *Forma aktu notarialnego. 85 lat praktyki*, red. A. Oleszko, Warszawa 2020, s. 84–85.

⁴⁴ S. Breyer, *Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”*, Warszawa 1955. O prawie w *Panu Tadeuszu* pisał wcześniej P. Dąbkowski w: *Uwagi prawne w „Panu Tadeuszu”*, *Gazeta Sądowa Warszawska* 1899, nr 4–6.

⁴⁵ Wątek językoznawczy rozwinęły w latach 90. XX w. dwie badaczki, Maria Teresa Lizisowa i Maria Zarębina. M. T. Lizisowa, *Prawem sędzić czyli o języku statutów litewskich w „Panu Tadeuszu”*, Kraków 1998; M. Zarębina, *Poeta wśród prawników. O „Panu Tadeuszu” inaczej*, Kraków 1999.

⁴⁶ Aranżowanie procesów sądowych na kanwie dzieł literackich zyskało dużą popularność, zwłaszcza w kulturze anglo-amerykańskiej. Uczestniczący w nich sędziowie, obrońcy i oskarżyciele prowadzą przypominający realną batalię przewód sądowy. Dla przykładu można podać rozprawę nad *Hamletem* oskarżonym o zabójstwo Poloniusza: *Hamlet to Stand Trial on West End Stage Charged with Murder of Polonius*, <https://www.theguardian.com/stage/2016/nov/25/hamlet-mock-trial-west-end-london-shakespeare-schools-festival> [dostęp: 21.04.2022 r.]. Podobne procesy miały miejsce w Polsce, zob. „Proces” *Hamleta* – zawodowi sędziowie, prokuratorzy i adwokaci na scenie, <https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/proces-hamleta-zawodowi-sedziowie-prokuratorzy-i-adwokaci-na-scenie> [dostęp: 21.04.2022 r.].

urodą ruin zamkowych, zapragnął nabyć majątek należący niegdyś do Stolnika Horeszki. Breyer podaje także genezę sporu. Jak dowiadujemy się z treści dzieła, dobra Horeszkowskie były skonfiskowane na drodze sekwestrów rządowych, a następnie rozparcelowane między Sopliców, dalekich krewnych i wierzycieli.

Stefan Breyer w dalszej części książki uzasadnia pozycję procesową przeciwników, Hrabiego i Sędziego. Nie ujmuje się za żadną ze stron, ale znajduje argumenty przemawiające za racją obu mężczyzn. Nie można lekceważyć faktu, twierdzi Breyer, że Hrabia jest spadkobiercą Stolnika Horeszki. Badacz wyjaśnia, dlaczego Zosia nie ma statusu spadkobierczyni. W rozumieniu uczonego dobra Horeszkowskie należały do ordynacji. Dziedziczenie regulował zatem akt fundacyjny, który stanowił, że do spadku był powołany męski potomek. Podążając tym tokiem myślenia, jedynie dobra nieobjęte aktem fundacyjnym należały się, zgodnie z prawem, Zosi, wnuczce Stolnika⁴⁷. Teza Breyera odnośnie do statusu prawnego majątku Horeszki była poddana dyskusji naukowej w latach późniejszych. Wniosek Breyera odrzucił, w drugiej połowie lat 70., Jerzy Michalski⁴⁸. Do zagadnienia odniosła się także M.T. Lizisowa, która zajęła wyważone stanowisko, podając, że majątek Horeszki „mógł stanowić dobra ordynackie, ale niekoniecznie”⁴⁹. Za racją Hrabiego, wedle Breyera, przemawiają także warunki mieszkaniowe. Breyer dochodzi do konkluzji, że pałac Hrabiego był lichy. Ze sceny opisującej wyprawę Woźnego Protazego z pozwem o przechwałki skierowanym przez Sędziego przeciwko Hrabiemu wynika, że konopie podchodziły pod same okna budynku, w którym mieszkał Hrabia. Koncepcję Stefana Breyera kontestuje Maria Zarębina. Autorka pisze: „Natomiast poszukiwanie przez S. Breyera uzasadnienia do interpretacji dokumentów na korzyść Hrabiego, moralnych i rzeczowych, w tym jakoby pałac nie był okazały, bo konopie podchodziły do okien, wydaje się niepoważny”⁵⁰. Analiza tożsamego fragmentu dokonana przez M. Zarębinę nie wskazuje na to, że pałac Hrabiego znajdował się w tak złym stanie, jak to odczytuje Breyer. Na korzyść Sędziego natomiast przemawia położenie zamku. Z lektury poematu Breyer wywodzi, że zamek stał w bliskiej odległości od dworu Sopliców, a zatem był ich własnością. Sędzia powoływał się także na dokument nadania części dóbr Horeszkowskich Soplicom przez konfederację targowicką.

Stefan Breyer dokonał analizy prawnej innego klasyka literatury polskiej *Zemsty* (1834) Aleksandra Fredry w artykule *Igraszki prawne „Zemsty”* wydanym drukiem

⁴⁷ S. Breyer, *Spór Horeszków z Soplicami...*, s. 57–58.

⁴⁸ J. Michalski, *Osiemnastowieczne realia „Pana Tadeusza”*, w: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska, J. Sławiński, Warszawa 1978, s. 203–242.

⁴⁹ M.T. Lizisowa, *Prawem sądzić...*, s. 138–139.

⁵⁰ M. Zarębina, *Poeta wśród prawników...*, s. 86–87.

na łamach czasopisma „Prawo i Życie” w 1956 r.⁵¹ Breyer przypomina genezę sporu przedstawionego przez Fredrę, która ma korzenie w rzeczywistej sprawie sądowej pomiędzy Janem Skotnickim a Piotrem Firlejem, przedmiotem której był zamek w Odrzykoniu. Połowa nieruchomości stanowiła posag żony Fredry, Zofii Skarbkówny. Fredro przeniósł ów kazus prawny na karty komedii. Dwóch zaciekle wrogów i sąsiadów, Rejent Milczek i Cześnik Raptusiewicz, wadzą się o mur graniczny oddzielający zamek. Połowa nieruchomości jest w posiadaniu Rejenta, druga natomiast Cześnika⁵².

Dla Stefana Breyera, podobnie zresztą jak Leona Pinińskiego, pierwszym krokiem do oceny prawnej dzieła literackiego jest ustalenie ram czasowych. Mimo że dokładny przedział czasowy, w którym rozgrywa się akcja *Zemsty*, jest nieokreślony, można wnosić, twierdzi Breyer, że bohaterowie, Rejent i Cześnik, prowadzą spór w okresie obowiązywania prawa staropolskiego. Mamy tutaj zatem do czynienia, jak podaje Breyer, z rzeczywistością prawną przedrozbiorową⁵³. Dla prawnika interesującą kwestią jest sytuacja majątkowa Podstoliny, wdowy po Podstolim Czepiersińskim, trzecim mężu. Z tekstu sztuki wynika, że Hanna Czepiersińska dysponowała pokaźnymi aktywami, które jednak miały przypaść Klarze, córce zmarłego starosty zakroczymskiego, w momencie zamążpójścia. Klara, ze względu na niepełnoletni wiek, pozostaje pod opieką Rejenta, swego stryja. Breyer wyjaśnia, że zapewne Podstoli zapisał w testamencie swe dobra Klarze, a Podstolinę ustanowił tymczasowym dysponentem. Zastanawiający jest brak wiedzy Cześnika o majątku zapisanym Klarze. Możliwe, wyjaśnia Breyer, że Podstoli dokonał „zapisu skrytego”. Główną iskrą zaogniającą konflikt jest mur graniczny. W opinii Breyera nie ma racji Cześnik, zabraniając Rejentowi naprawy muru, gdyż obowiązek jego utrzymania w należyтым stanie ciąży, zgodnie z literą prawa, na obu właścicielach sąsiednich gruntów. Wątpliwej mocy prawnej jest także skarga spisana przez Rejenta w imieniu murarzy, Macieja Miętusa i Michała Kafara, którzy rzekomo doznali ciężkiego uszczerbku na zdrowiu w trakcie bójki przy murze. Zarzuty stawiane w skardze łatwo podważyć ze względu na brak śladów pobicia. Poza tym trudno przypuszczać, że w ówczesnych

⁵¹ S. Breyer, *Igraszki prawne „Zemsty”*, Prawo i Życie 1956, nr 4, s. 4. Tematykę prawa w *Zemście* rozwinięła Monika Dębska. Poza zagadnieniami wywołanymi przez S. Breyera, autorka przedstawia m.in. postanowienia testamentu Józefa Papkina, dowodząc wadliwości niektórych zapisów. Interesującym pomysłem badawczym jest ocena stanu faktycznego zarysowanego w *Zemście* z punktu widzenia współczesnego prawa polskiego. M. Dębska, *Fredrowskiej Zemsty, mocium panie, aspekty prawne*, Paestra. Pismo Adwokatury Polskiej 2012, nr 3–4, s. 275–286.

⁵² A. Fredro, *Zemsta*, Łódź 1975.

⁵³ M. Dębska ustaliła, że sztuka rozgrywa się prawdopodobnie w okresie od około XV w. do 1795 r., co odpowiada cezurze czasowej sporu między Skotnickim a Firlejem. M. Dębska, *Fredrowskiej Zemsty...*, s. 275.

realiach społecznych rzekomi pokrzywdzeni mieliby jakąkolwiek szansę na wygranie sprawy z Cześnikiem. Uzupełniając wywód Breyera, Monika Dębska dodaje, że skarga Rejenta jest bezzasadna, gdyż ewentualne roszczenie murarzy o odszkodowanie za naruszenie nietykalności cielesnej zostało zaspokojone. Dowodzi tego fragment, który umknął uwadze Breyera, w którym Cześnik nawołuje Śmigalskiego do wypłaty *baserunku*, we współczesnym języku prawniczym nawiązki⁵⁴.

Jak dowodzi wcześniej wspomniany Leon Piniński, ważnym aspektem w analizie dzieła literackiego jest konfrontacja prawa przedstawionego przez twórcę tekstu z rzeczywistym, obowiązującym w danej epoce prawem. Stefan Breyer, analogicznie do Pinińskiego, wytyka błędy Fredrze, biorąc za przykład intercyzę sporządzoną przez Rejenta, która miała regulować zasady wstąpienia w związek małżeński Wacława z Podstoliną. Rejent jako przedstawiciel palestry powinien wiedzieć, że układ sporządzony przez niego we własnej sprawie nie ma mocy prawnej. Treść umowy przedmałżeńskiej ograniczała się do zastrzeżenia kary umownej w wysokości 100 000 złotych płatnej w razie uchybienia obietnicy zawarcia małżeństwa przez jedną ze stron. Breyer zauważa, że nie ma w umowie wzmianki o regulacjach majątkowych, które zwykle stanowią meritum dokumentów tego typu. M. Dębska dodaje *ad vocem*, że umowy przedmałżeńskie zabezpieczone *vadium* były szeroko praktykowane w Rzeczypospolitej Szlacheckiej⁵⁵. Pomysł Rejenta zabezpieczenia swych interesów osobistych – głównie chęci odwetu na Cześniku – i majątkowych intercyzą nie jest zupełnie pozbawiony racji prawnych, jak to widzi Breyer⁵⁶.

3. Mieczysław Szerer, *Zabójstwo pod wpływem silnego wzruszenia* (1952), *Sądownictwo angielskie* (1959), *Dyscyplina słów* (1969), *Zbrodnia i kara jako temat literacki* (1976)

W swych rozważaniach nad prawem do przykładów literackich odnosił się Mieczysław Szerer – badacz prawa karnego, doktor prawa, adwokat, sędzia Sądu Najwyższego w latach 1947–1962⁵⁷. Imponujący dorobek naukowy Szerera obejmuje pub-

⁵⁴ Tamże, s. 279.

⁵⁵ Tamże, s. 282.

⁵⁶ S. Breyer, *Igraszki prawne „Zemsty”...*, s. 4.

⁵⁷ Życie i poglądy Mieczysława Szerera opisali: A. Puchejda, *Odpowiedzialność i polityka wolności. Rzecz o Mieczysławie Szererze*, w: M. Szerer, *Śmiertelni bogowie. Rzecz o demokracji i o dyktaturze*, Warszawa 2014, s. 7–25; D. Grzybek, *Idea narodowa a ustrój demokratyczny w publicystyce Mieczysława Szerera*, Politeja 2018, nr 2, s. 183–201.

likacje dotyczące różnych aspektów prawa karnego, głównie problemu winy i kary oraz resocjalizacji sprawcy. Warto zaznaczyć, że Mieczysław Szerer był znakomitym reportażystą i eseistą, czemu dał wyraz w książce *Opowiadania o procesach* wydanej w 1966 r.⁵⁸

Prace Mieczysława Szerera można podzielić na dwie grupy. Do pierwszej kategorii zaliczamy publikacje na tematy stricte prawnicze, w których autor czyni liczne dygresje i wybiegi do literatury rodzimej i obcej. Prawo znajduje się tutaj w centrum uwagi. Egzemplifikacje literackie są jedynie ilustracją dla określonych przepisów i pojęć prawnych czy zmian w prawie. Szerer miał zwyczaj zamieszczania odnośników do literatury w przypisach⁵⁹. W dorobku badacza są także prace wskazujące na ewolucję prawa w tekstach literackich. Na łamach tego typu pism autor bada zmiany w prawie, przeobrażenia w świadomości prawnej społeczeństwa, narodziny nowych koncepcji prawnych w dziełach literackich, wkład pisarzy w rozwój prawa. Badacz stosuje często metodę komparatystyczną. Szuka wspólnego mianownika łączącego pisarzy z różnych kręgów kulturowych, których scalają podobne zapatrywania na prawo.

Dyskusja na temat pojęcia zabójstwa pod wpływem silnego wzruszenia⁶⁰ na łamach artykułu opublikowanego w „Głosie Ławnika” w 1952 r. skłoniła Mieczysława Szerera do rozważań literackich. Klasycznym, wedle autora, czynem popełnionym nie z wyrachowania, lecz w sytuacji pobudzenia emocjonalnego sprawcy spowodowanego zachowaniem ofiary jest zabójstwo Stolnika przez Jacka Soplicę w *Panu Tadeuszu*. Jacek Soplica, świadek oblężenia zamku Horeszkowskiego przez Moskali, widząc Stolnika napawającego się radością z udanego oporu, oddaje śmiertelny strzał w jego stronę. Z tożsamym literackim przykładem mamy do czynienia w balladzie *Czaty* Mickiewicza z 1828 r. Wojewoda ginie z rąk Kozaka, któremu zleca zabójstwo niewiernej żony. Obraz zakochanej pary sprawia, że Kozak odstępuje od czynu i targany silnymi emocjami kieruje lufę broni w głowę Wojewody⁶¹.

⁵⁸ M. Szerer, *Opowiadania o procesach*, Warszawa 1966.

⁵⁹ Taka technika widoczna jest w książce M. Szerera *Karanie a humanizm* z 1964 r. M. Szerer porusza tutaj różnorakie problemy i dylematy wymiaru sprawiedliwości. Autor rozwodzi się nad stosunkiem kary do stopnia zawinienia i społecznej szkodliwości czynu, resocjalizacji sprawcy, prewencji i więziennictwa. Na poszczególnych kartach tej pozycji odwołuje się do takich powieści, jak *Erewhon* Samuela Butlera (1872), *Nędznicy* (*Les Miserables*, 1862) Wiktora Hugo czy *Bang to Rights. An Account of Prison Life* (1958) Franka Normana. M. Szerer, *Karanie a humanizm*, Warszawa 1964.

⁶⁰ W monografii *Spółczesność wobec przestępcy* z 1969 r. M. Szerer wymienia „przestępstwa popełnione w wybuchu zawiedzionych namiętności”, których literackimi reprezentantami są zbrodnie Otella i Balladyny. M. Szerer, *Spółczesność wobec przestępcy*, Warszawa 1969, s. 48.

⁶¹ M. Szerer, *Zabójstwo pod wpływem silnego wzruszenia*, *Głos Ławnika* 1952, nr 12, s. 12–24; A. Mickiewicz, *Czaty*, w: tegoż, *Dzieła wszystkie. Dzieła poetyckie, proza artystyczna i pisma krytyczno-literackie*, t. 1. *Wiersze*, cz. 2. 1825–1829, oprac. C. Zgorzelski, red. K. Górski, Wrocław 1972, s. 64–65.

Mieczysław Szerer przybliżył polskiemu odbiorcy angielski system prawny w książce *Sądownictwo angielskie* z 1959 r. Analizując poszczególne instytucje angielskiego wymiaru sprawiedliwości, m.in. zawody prawnicze (*barrister/solicitor*), typy sądów i stadia postępowania w sądach karnych i cywilnych, czyni aluzje do powieści Charlesa Dickensa⁶². Nie jest to praktyka odosobniona. W piśmiennictwie anglojęzycznym istnieje bogaty zbiór prac poświęconych prawu w powieściach Charlesa Dickensa⁶³. Omawiając zawód sędziego pokoju, badacz cytuje fragment z *The Pickwick Papers* z 1836 r. ilustrujący z jednej strony trudności sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez laika, jakim jest angielski sędzia pokoju, z drugiej – osobliwości kooperacji sędziego pokoju z urzędnikiem sądowym powołanym specjalnie do przestrzegania procedury. W trakcie swego pobytu w mieście Ipswich Samuel Pickwick zajmuje przez pomyłkę pokój Pani Witherfield, narzeczonej Petera Magnusa. Gdy całe zajście wychodzi na jaw, Peter wzywa Pickwicka na pojedynek. Aby zapobiec rozlewowi krwi, Pani Witherfield zgłasza skargę do George’a Nupkinsa, sędziego pokoju (*magistrate*). Przed Nupkinsem stawają Pickwick i rzekomy pomocnik Tupman, obaj oskarżeni o zakłócanie porządku publicznego. W trakcie przesłuchania Nupkinsowi asystuje Jinks pełniący funkcję sekretarza sądowego (*clerk*). Oprócz edukacji prawniczej Jinks zdobył trzyletnią praktykę w kancelarii adwokackiej w przeciwieństwie do Nupkinsa, który nie posiada żadnej wiedzy o prawie. W sądzie dochodzi do zabawnej sceny, przełożonej na język polski przez Szerera, w trakcie której Jinks, w obecności podsądnych, poucza niewykwalifikowanego sędziego pokoju, w jaki sposób stosować prawo proceduralne⁶⁴.

Komentując zasady etyki adwokackiej i wyzwania zawodu adwokata w pracy *Dyscyplina słów*, która ukazała się drukiem w 1969 r. w czasopiśmie „Gazeta Sądowa i Penitencjarna”⁶⁵, Mieczysław Szerer przywołuje, obok aktów prawnych, teksty literackie dokumentujące negatywny obraz przedstawiciela tego zawodu w polskiej literaturze XIX w., a dokładnie dwie pozycje Bolesława Prusa, *Lalka* (1890) i *Nawrócony* (1881), oraz anonimowy wiersz umieszczony w zbiorze *Cztery wieki fraszki polskiej* pod redakcją Juliana Tuwima. Szerer zauważa, że w przeciwieństwie do zawodu lekarza, profesja adwokata nie była przedmiotem pochwały w literaturze

⁶² Mieczysław Szerer szczególnie upodobał sobie pisarstwo Charlesa Dickensa. Prace M. Szerera są przykładem recepcji powieści Dickensa w polskiej literaturze prawniczej.

⁶³ Jako przykład wymienić można: W.S. Holdsworth, *Charles Dickens as a Legal Historian*, New Haven 1929; L.M. Wertheim, *Law, Literature and Morality in the Novels of Charles Dickens*, William Mitchell Law Review 1994, t. 20, nr 1, s. 111–154.

⁶⁴ M. Szerer, *Sądownictwo angielskie*, Warszawa 1959, s. 73–74; Ch. Dickens, *The Pickwick Papers*, Hertfordshire 1993, s. 322–345.

⁶⁵ M. Szerer, *Dyscyplina słów*, w: tegoż, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981, s. 166–175.

polskich pisarzy XIX w. Nie znajdujemy, zauważa Szerer, prawniczego odpowiednika Judyma w literaturze polskojęzycznej, a jedynie „karykaturalne obrazy adwokatów rabulistów, wysługujących się pieniactwu, raczej pomocników wyzyskiwaczy niż obrońców wyzyskiwanych”⁶⁶.

Taki portret adwokata rysował Bolesław Prus w noweli *Nawrócony*. Główny bohater dzieła, Pan Łukasz, jest siedemdziesięcioletnim mieszczaninem, kamienicznikiem i lichwiarzem lubującym się we wszczynaniu procesów sądowych. Lista jego przeciwników, obok dłużników i zalegających ze spłatą czynszu najemców, obejmuje własną córkę i zięcia, z którymi procesuje się o rodzinny dom należny dziewczynie jako spadek po zmarłej matce. Pomaga mu w tym leciwy adwokat Kryspin, równie chciwy i przebiegły jak jego mocodawca. Pewnego dnia oczom Łukasza ukazuje się wizja piekła, w którym, obok znajomego Kryspina, starzec widzi trzech sędziów i prokuratora, z którymi niegdyś miał zwyczaj grać w preferansa. Kryspin wciela się w rolę obrońcy Łukasza przed piekielnym sądem złożonym z prawników. Po wybudzeniu się z mary, Łukasz postanawia naprawić dawne krzywdy. Przemiana jest jednak chwilowa i krótkotrwała, bowiem pod wpływem Kryspina mężczyzna obstaje przy dawnych nawykach⁶⁷.

O *Lalce* Mieczysław Szerer jedynie wspomina, bez podania konkretnych przykładów. Można przywołać chociażby fragment wizytacji przez Ignacego Rzeckiego gmachu sądowego, w którym ma miejsce licytacja kamienicy Tomasza Łęckiego. Rzecki jest przypadkowym świadkiem procesu o oszustwo. Na sali widzi drzemiących sędziów i ziewającego adwokata. Napotyka następnie baronową Krzeszowską w towarzystwie przystrojonego w gustowny frak adwokata, który, jak opisuje Rzecki, „ma powierzchowność znudzonego nauczyciela języków starożytnych”⁶⁸. Mężczyzna śpieszy się na tzw. urzędówkę (sprawę, w której adwokat reprezentuje podsądnego z urzędu) o zabójstwo⁶⁹.

⁶⁶ Tamże, s. 168.

⁶⁷ B. Prus, *Nawrócony*, w: tegoż, *Na wakacjach. Nawrócony*. Sen, Poznań 1988, s. 7–29.

⁶⁸ Tenże, *Lalka*, t. 1, Warszawa 1986, s. 304.

⁶⁹ Tamże, s. 304–305. Bolesław Prus przenosi nas na salę rozpraw warszawskiego sądu w rozdziale opisującym proces o rzekomą kradzież lalki wytoczony przez baronową Krzeszowską przeciwko Helenie Stawskiej. Lalka miała należeć do zmarłej córki baronowej i zostać przywłaszczona przez Helunię Stawską. Rozprawa toczy się przed sędzią pokoju. Szczęśliwie Stawska zostaje oczyszczona z zarzutów. Oględziny lalki, nazwanej pieśczołliwie przez Helunię Mimi, dowodzą, że została nabyta w sklepie Wokulskiego. Postępowanie o kradzież poprzedza posiedzenie, również z udziałem Krzeszowskiej jako powódki, o eksmisję i zapłatę zaległego czynszu przez dwóch studentów, Patkiewicza i Malewskiego. Z zeznań Krzeszowskiej można jednak odnieść wrażenie, że skarga dotyczy immisji polegających na rzucaniu przez pozwanym śledziem i zakłócaniu ciszy. B. Prus, *Lalka*, t. 2, Warszawa 1986, s. 172–181.

Warto na koniec tej części przytoczyć fragment owej fraszki, która przykuła uwagę badacza. Krótki rymowany wierszyk zatytułowany *Umierający Lekarz* powstał prawdopodobnie w okresie 1870–1900. Wiersz brzmi następująco: „Pocziwy Józef, lekarz, zawikłany w prawo,/ Stracił wszystko za krętą adwokata sprawą./ Gdy czuł, że śmierć po niego już do drzwi kołata:/ Boże – rzekł – daj mi jeszcze leczyc adwokata!”⁷⁰.

Powstaje jednak pytanie, jak w takim razie oceniać bohatera noweli Bolesława Prusa *Katarynka* z 1880 r.? Pan Tomasz, emerytowany adwokat, wzruszony widokiem kalekiego dziecka radującego się na dźwięk odgłosów katarynki, w finale opowieści porywa się na gest pomocy niewidomej dziewczynce i jej ubogiej matce. Z pewnością nie możemy powiedzieć, że jest to postać nieczuła na krzywdę słabszych. Tomasz stoi w wyraźnej kontrze do Łukasza z *Nawróconego*⁷¹. Postacie szlachetnych prawników, którzy pochylają się nad sprawami podsądnych, znajdujemy w nowelistyce Elizy Orzeszkowej. Przychodzi od razu na myśl sylwetka Augusta Rolickiego, adwokata z noweli *Stracony* (1875) z cyklu *Z opowiadań prawnika* (1875–1878). Rolicki broni w sądzie oskarżonego o zabójstwo i rabunek młodego Romana Kalińskiego. Adwokat nie jest jedynie obrońcą, ale także spowiednikiem i powiernikiem odrąconego przez najbliższych chłopaka⁷². Wbrew temu, co twierdził Szerer, istnieją przykłady pozytywnych prawników w literaturze polskiej.

⁷⁰ *Cztery wieki fraszki polskiej*, red. J. Tuwim, Warszawa 1957, s. 329; M. Szerer, *Dyscyplina słów...*, s. 168. W zbiorze *Cztery wieki fraszki polskiej* znaleźć można inne fraszki na temat prawników, na przykład fraszka mało znanego staropolskiego poety Jana Gawińskiego (ok. 1622–1684) *Nagrobek juryście*, w której czytamy: „Ziomek Justynianów, ksiąg prawnych wiadomca,/ Powodowych, pozwanym stron dobry rozjomca,/ Umiął bronić przy wszelkich sądach wszelkiej sprawy./ Tu leży prawny człowiek, nie wiem jeśli prawy”. *Cztery wieki fraszki...*, s. 110.

⁷¹ W *Katarynce* B. Prus zamieścił kazus z dziedziny prawa spadkowego, nad którym pochyla się Tomasz. Nieznośne rzępolenie katarynki odrywa mecenasa od lektury sprawy dotyczącej obywatela X, który dokonał dwóch rozporządzeń (datowanych kolejno na 1872 i 1875 r.). Zgodnie z ostatnią wolą testatora siostrzeniec miał otrzymać folwark, synowiec – kamienicę. Do spadku rości pretensję jeszcze trzecia osoba, szwagier X, który podnosi, że w 1869 r. majątek został zapisany jego żonie, siostrze X. Wszyscy uzasadniają swoje racje tym, że X był niepoczytalny w chwili dokonywania zapisu na rzecz pozostałych uczestników sporu. B. Prus, *Katarynka*, Warszawa 1972.

⁷² Eliza Orzeszkowa włożyła w usta Rolickiego słowa, które dobitnie opisują zawód adwokata. Na pytanie Kalińskiego dlaczego prawnik broni ludzi, Rolicki odpowiada: „Czynię to dlatego — odpowiedziałem — że to jest obowiązkiem mego zawodu, że, dopomagając sędziom do ujrzenia sprawy szczegółowo i wszechstronnie, obronić mogę od niesłusznych podejrzeń oskarżoną niewinność, albo też winę, jeśli ta istnieje, ukazać w istotnym świetle. Nie gardzę zaś nikim, sąd bowiem i potępienie występnego człowieka nie do mnie należą; powinienem tylko poznać dokładnie naturę występkę jego i to, co go spowodowało, aby z przeszłości jego, z uczuć i intencji, z okoliczności towarzyszących nieszczęsnej chwili, nie upuścić żadnego źdźbła, żadnej, by najdrobniejszej, okruciny, która-by na jego stronę przeżywała szalę sprawiedliwości, umniejszyć mu mogła hańby i ulżyć pokuty”. E. Orzeszkowa, *Stracony (z opowiadań prawnika)*, w: tejsze, *Z różnych sfer. Nowelle i obrazki*, Warszawa 1879, s. 31.

Pozycją, której nie można przemilczeć w kontekście dyskusji nad prawem i literaturą, jest zbiór esejów Mieczysława Szerera zebrany w książce *Kultura i prawo* z 1981 r.⁷³ Wzmiankowana pozycja zawiera wybrane artykuły autora, które ukazały się w okresie powojennym na łamach polskich czasopism. W wymienionej monografii znajduje się przedruk artykułu opublikowanego pierwotnie w „Życiu Literackim” w 1976 r. *Zbrodnia i kara jako temat literacki*, w którym Szerer analizuje literaturę angielską i francuską XIX w. traktującą o zagadnieniach przestępstwa, winy i kary. Warto przypomnieć ową pracę, która jest znakomitym przykładem studium prawa w literaturze⁷⁴. Na jej kartach autor dowodzi, że teksty literackie nie tylko stanowiły kalkę rzeczywistości prawnej, ale, co szczególnie interesujące, miały wpływ na jej zmianę⁷⁵.

Według Mieczysława Szerera literacka wizja przestępczości ewoluowała na przestrzeni wieków. Do około XIX w. w literaturze dominował obraz przestępcy zwyrodnialca, wyrzutka społecznego pozbawionego sumienia. Takiej konwencji portretowania sprawcy był wierny Charles Dickens. Literacki świat przestępczy Dickensa pełen jest pospolitych kryminalistów, prostytutek i stręczycieli z nizin społecznych. Angielski powieściopisarz, komentuje Szerer, odwzorowywał czarną stronę Londynu, uwypuklając najgorsze cechy miasta. Na podstawie analizy powieści *Oliver Twist* (1837/1838) Szerer dochodzi do konstatacji, że Dickensa nie zajmowały motywy działania sprawcy ani pobudki natury osobowościowej i społecznej, które napędzały do zła. Powołując się na zdanie Szerera, Dickens „też jeszcze nie porywał się na rozważanie społecznej genezy przestępcy. Chciał jedynie dać obraz nie uszmkowanej rzeczywistości i zrobił to wstrząsająco – choć, jak zwykle, ze skłonnością do przerysowywania”⁷⁶. Dalej Szerer komentuje dzieło Dickensa tak: „postanowił opisać zbrodniarzy takich, «jacy istnieją rzeczywiście». Zapowiadało to ich obraz statyczny – nie zaś odsłanianie ich rodowodu, nie ich drogę rozwojową wśród złych warunków społecznych, nie sięganie w głąb problematyki przestępczości”. W kolejnych zdaniach Szerer wygłasza następujący pogląd: „Przy tym realizm Dickensa popychał go nieraz, jak wiadomo, do przerysowywania, do rzucania odrażających szczegółów jeden na drugi, aż w końcu charakterystyka osobnika przechodzi w karykaturę. Albo znów jego werwa pisarska sprawiała, że drobnice nicponi traktował ze swym osobliwym «dickensowskim» humorem. Jedno i drugie osłabiało

⁷³ M. Szerer, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.

⁷⁴ W artykule nie omówiono wszystkich pozycji literackich wymienionych w pracy Szerera. Przedstawiono poglądy autora odnośnie do wizji przestępczości u Charlesa Dickensa, Wiktora Hugo i Edwar-da Bulwer-Lyttona.

⁷⁵ M. Szerer, *Zbrodnia i kara jako temat literacki*, w: M. Szerer, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981, s. 24–60.

⁷⁶ Tamże, s. 27.

prawdopodobieństwo psychologiczne, a przeto nie uświadamiało czytelnikowi rzeczywistego stanu rzeczy, rzeczywistego podłoża społecznego przestępczości⁷⁷. U Dickensa, kontynuuje Szerer, pewne przebliski namysłu nad genezą przestępczości znajdujemy w scenie *Olivera Twista*, w której „dziewczyna z szajki złodziejskiej, ale jeszcze moralnie nie zgangrenowana – wzruszona dobrocią okazaną jej przez szlachetną kobietę – woła: «O pani, pani! gdyby było więcej osób, jak ty, byłoby mniej takich, jak ja. Podziękuj Bogu, że nie znajdowałaś się nigdy tam, gdzie jest zimno i głód, i rozpusta, i pijaństwo, tak, jak było ze mną od kolebki»⁷⁸. Szerer ma tutaj na myśli rozmowę Nancy, ubogiej dziewczyny pozostającej na utrzymaniu Billa Sikesa, członka grupy przestępczej kierowanej przez Fagina, z Rose Maylie. Widok Nancy nie wzbudza w Rose ani obrzydzenia, ani pogardy. Kobieta odnosi się do dziewczyny z wyjątkową czułością i zrozumieniem. Ten nieznaną do tej pory gest wywołuje u Nancy gorzki płacz. Nancy zdradza Rose, że Oliwer został wprowadzony przez Fagina i Sikesa. Dręczona wyrzutami sumienia, chce zadośćuczynić krzywdzie wyrządzonej chłopcu. Przekazuje Rose poufne informacje o zleceniu porwania i zabójstwa Oliwera wydanym przez niejakiego Monksa, jak się potem okazuje, przyrodniego brata chłopca, Faginowi. Szlachetna Rose oferuje Nancy pomoc, ale kobieta odmawia. Silne więzi łączące ofiarę z oprawcą uniemożliwiają jej zerwanie z kryminalnym światem⁷⁹. Drugim momentem, o którym wspomina Szerer, ilustrującym, jak to określa badacz, „obłądną rozterkę” bohatera, jest brutalna scena zabójstwa Nancy przez Billa Sikesa. Po dokonaniu bestialskiego czynu Bill wpada w amok. Męczą go wizje, w których widzi zmarłą Nancy. Prześladowuje go widok otwartych oczu zbroczonej krwią nieboszczki⁸⁰. Mieczysław Szerer nie jest jednak skłonny uznać tego fragmentu *Olivera Twista* za dowód na to, że Dickens drażył temat psychiki sprawcy. Szerer pisze: „Czy Dickens chciał tym epizodem pokazać, że także w podłym przestępcy mogą tkwić iskielki świadomości dobrego i złego, skoro zdolny jest ulegać potwornym wyrzutom sumienia? Że nie urodził się beznadziejnie zły, lecz złym uczyniły go dopiero warunki jego bytu? Może, ale wyraźne to nie jest. Toteż Dickens nie należy do autorów, których twórczość literacka szerzyła w pierwszej połowie XIX wieku zrozumienie łączności między

⁷⁷ Tamże, s. 35–36.

⁷⁸ Tamże, s. 36. W oryginale zacytowany fragment brzmi następująco: „Oh, lady, lady!, she said, clasping her hand passionately before her face, if there was more like you, there would be fewer like me, – there would – there would”. Kilka linijek dalej czytamy: „Thank heaven upon your knees, dear lady, cried the girl, that you had friends to care for and keep you in your childhood, and that you were never in the midst of cold and hunger, and riot and drunkenness, and – and – something worse than all – as I have been from my cradle”. Ch. Dickens, *Oliver Twist*, London 1994, s. 371.

⁷⁹ Ch. Dickens, *Oliver Twist...*, s. 369–377.

⁸⁰ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 35–36; Ch. Dickens, *Oliver Twist...*, s. 437–456.

przestępczością a podłożem społecznym. Inaczej będzie ze stanowiskiem Dickensa w kwestii karania. W tej, zobaczymy, odegrał bardzo ważną rolę⁸¹.

Na łamach swej pracy Mieczysław Szerer eksponuje wkład Dickensa w rozwój penologii. Angielski pisarz nawoływał do zmiany polityki penitencjarnej, sprzeciwiał się publicznym pokazom wykonywania kary śmierci, które były na porządku dziennym w Anglii. Szczególne wrażenie na Dickensie wywarł proces małżeństwa Marii i Fredericka Manning, który miał miejsce w 1849 r. Para została oskarżona o zabójstwo kochanka Marii, Patricka O'Connora. Pisarz był świadkiem egzekucji Marii i Fredericka. Moment śmierci Manningów wywarł na Dickensie olbrzymie wrażenie, o czym pisał w opowiadaniu *Lying Awake* (1852)⁸². Obraz dwóch wiszących ciał na dziedzińcu zakładu karnego Horsemonger Lane Gaol spędzał mu sen z powiek⁸³.

Ostatnie godziny skazańca spędzone w londyńskim więzieniu Newgate na chwilę przed straceniem oddał Dickens w rozdziale poświęconym egzekucji Fagina, niechlubnego bohatera *Olivera Twista*, zatytułowanym *Fagin's Last Night Alive*⁸⁴. Szerer zestawia dickensowską postać Fagina z bohaterem opowiadania Wiktora Hugo *Ostatni dzień skazańca* (*Le Dernier Jour d'un condamné*, 1829), mającego formę dziennika pisanego dzień po dniu przez skazanego na śmierć mężczyznę. Szerer zaznacza: „Różnica jest jednak znaczna: podczas gdy w bohaterze Wiktora Hugo można domyślać się jednostki pozytywnej, niesłusznie wysłanej pod gilotynę – skutek czego opowieść ta jest aktem literackiej walki przeciw wstecznościom prawa i sądownictwa karnego – to Fagin jest postacią wstrętną, która nie może skarżyć się na niesprawiedliwość swej klęski⁸⁵. Trudno odmówić racji Szererowi. Szczególnie wrzuszającym momentem opowiadania Hugo jest spotkanie bohatera z córeczką tuż przed wykonaniem kary śmierci. Obraz ojca zaciera się w pamięci dziewczynki. W posturze mężczyzny widzi jedynie odrażającego swym wyglądem więźnia, a nie tatusia, za którego codziennie wieczorem odmawia paciorem⁸⁶.

Obok *Olivera Twista*, o którym wspomina Mieczysław Szerer, ciemny wizerunek angielskich zakładów karnych Dickens pokazał w powieści wybitnie nasyconej elementami prawa, zwłaszcza prawa proceduralnego, *The Pickwick Papers*. Tytułowy bohater, Samuel Pickwick, zostaje pozwany przez Martę Bardell, reprezentowaną przez

⁸¹ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 36–37.

⁸² Tamże, s. 59.

⁸³ Ch. Dickens, *Lying Awake*, w: tegoż, *Hard Times and Reprinted Pieces*, t. 2, New York–Sheldon 1863, s. 65–74.

⁸⁴ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 47–50, 56–60; Ch. Dickens, *Oliver Twist...*, s. 496–506.

⁸⁵ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 48.

⁸⁶ W. Hugo, *Ostatni dzień skazańca*, tłum. M. Leśniewska, Kraków 1990, s. 87–90.

prawników Dodsona i Fogga, o rzekome niedotrzymanie przyrzeczenia wstąpienia w związek małżeński z powódką i wypłatę rekompensaty na rzecz pokrzywdzonej w wysokości 1500 funtów. Proces w sprawie Bardell v. Pickwick, jeden z najśłynniejszych procesów w literaturze angielskiej obok wspomnianego wcześniej procesu Shylocka i Antonia, kończy się zasądzeniem odszkodowania opiewającego na kwotę 750 funtów. Pickwick nie czyni zadość finansowym roszczeniom Bardell i zostaje doprowadzony do zakładu karnego dla dłużników. Jako nowicjusz, Pickwick doświadcza niedogodności związanych z pobytem w tym miejscu odbywania kary⁸⁷.

Wedle Mieczysława Szerera pierwsze refleksje nowej myśli literackiej na temat przestępczości pojawiły się w twórczości Josepha de Maistre, Honore de Balzaca, Eugeniusza Sue, Wiktora Hugo, Edwarda Bulwer-Lyttona. Wspomniani autorzy portretują przestępczość jako siłę wypadkową wielu czynników, głównie ubóstwa, braku edukacji, odrzucenia. Przestępca nie rodzi się genetycznie predysponowany do zła, ale staje się nim pod wpływem otoczenia.

Protagonści powieści Hugo *Nędznicy* (*Les Miserables*, 1862) są zmuszeni do przestępstwa przez okoliczności. Fantyna oddaje się nierządowi nie z własnego wyboru, ale z braku środków na utrzymanie siebie i córeczki, Kozety, która pozostaje pod opieką zachłannego Thenardiera i jego chciwej i bezdusznej małżonki. Główny bohater, Jan Valjean, dokonuje kradzieży z biedy. Postać Valjeana jest literackim egzemplum wewnętrznej przemiany człowieka. Z przestępcy staje się Valjean społecznikiem oddanym służbie lokalnej społeczności jako Madeleine. Zdobywa się także na akt przebaczenia największemu wrogowi Javertowi, który za życiowy cel obiera sobie doprowadzenie Valjeana pod pręgierz sprawiedliwości. Javert nie jest zdolny emocjonalnie do przekroczenia własnej zaciekłości i ucieka przed samym sobą w samobójstwo. Tak tę scenę opisuje Szerer: „Javert nie może odzyskać swego pionu. Był mu nim zawsze posłuch dla prosto wytkniętych nakazów. Teraz wpadł w rozterkę. Javert nie potrafi już zrzucić całej swojej skóry. Ale wie, że zmieniło się w nim coś, co nie pozwoli mu już szkodzić nieszczęśliwemu człowiekowi. To jest jego odrodzenie, które jednak przychodzi za późno. Javert niezdolny do przerzucenia mostu pomiędzy tym, czym żył dotychczas, a tym, co nagle dojrzał w sobie – znajduje jedno tylko wyjście: w Sekwanę z parapetu mostu. Tragiczne odrodzenie, ale przecież odrodzenie”⁸⁸.

Zdaniem Mieczysława Szerera w literaturze angielskiej odpowiednikiem Valjeana jest Paul Clifford, protagonista powieści wiktoriańskiego pisarza Edwarda

⁸⁷ Ch. Dickens, *The Pickwick Papers...*, s. 573–586. *The Pickwick Papers* stanowi kompendium wielu pojęć i instytucji angielskiego prawa, m.in. ławy przysięgłych, sądownictwa (*The Court of Common Pleas, Chancery, Insolvency Court*), *habeas corpus, caveat, trust, probate*, aresztu, dłużnika itd.

⁸⁸ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 42.

Bulwer-Lyttona pod tytułem *Paul Clifford* (1830). Trudne dzieciństwo Clifforda, brak rodziców i zaniedbania ze strony opiekunów prowadzą go nieuchronnie na drogę przestępstwa. Paul wspina się stopniowo po drabinie kariery przestępczej, awansując z pospolitego rabusia na herszta gangu trudniącego się zorganizowanymi napadami na podróżnych, cieszącego się posłuchem wśród członków bandy. Clifforda zmienia uczucie do Lucy Brandon. Dla kobiety decyduje się zmyć skazę kryminalisty i zrehabilitować złą sławę. Powieść Edwarda Bulwer-Lyttona odsłania wady wiktoriańskiego systemu sprawiedliwości. Paul zostaje skazany na karę więzienia za kradzież rozbójniczą, choć przestępstwa nie popełnił. Poczucie niesprawiedliwości i brak perspektyw napędzają Paula do ucieczki z więzienia. Obraz bezprawia przenika przez kreację jednego z bohaterów, sędziego Williama Brandona. Brandon jest wujem Lucy i, jak się później okazuje, ojcem Paula. Pokrewieństwo nie przeszkadza jednak w udziale Brandona w składzie orzekającym w sprawie Paula. Brandon wydaje na syna wyrok śmierci. Paul uchodzi z życiem tylko dzięki zamianie wyroku na wywózkę do kolonii karnej w Australii. Dla Mieczysława Szerera ważne w powieści Edwarda Bulwer-Lyttona jest przesłanie zawarte na końcu książki. Warto je przytoczyć w oryginale: „Circumstances make guilt, he was wont to say: let us endeavor to correct the circumstances, before we rail against the guilt”⁸⁹. Wina powstaje wskutek konkretnych okoliczności. W zwalczaniu przestępczości kluczem jest poprawa okoliczności, a nie tylko karanie⁹⁰.

Ze stwierdzeniem Mieczysława Szerera głoszącym, że Dickens ograniczał się w swym piśmarstwie jedynie do dokumentacji brutalnej dziewiętnastowiecznej rzeczywistości społecznej, można polemizować. Należy przypuszczać, że Szerer oparł swe wnioski o wybrane pozycje Dickensa, przede wszystkim cytowaną wyżej powieść *Oliver Twist*. Lektura dzieł Dickensa skłania do innej konkluzji. W kontekście całej twórczości tego pisarza łatwo dostrzec, że obraz przestępcy w jego powieściach zmieniał się⁹¹. Angielski powieściopisarz dokonywał wglądu w psychikę sprawcy, odsłaniając motywy jego działania i wewnętrzne dylematy. Dickens odkrywał przed czytelnikami także relacje między uwarunkowaniami społecznymi a przestępczością. Bieda, kryminogenne środowisko, brak ochrony prawnej sprawiały, że dickensowscy bohaterowie obierali przestępstwo jako pomysł na życie. Szczególnie uderza w powieściach Dickensa przestępczość dziecięca. Pozbawione opieki sieroty, takie jak Pip i Oliver, są łatwym łupem dla szefów szajek złodziejskich. Pod wpływem swych „nauczycieli” dzieci uczą się, jak zabrać sakiewkę czy umknąć ze

⁸⁹ E. Bulwer-Lytton, *Paul Clifford*, Philadelphia 1888, s. 308.

⁹⁰ M. Szerer, *Zbrodnia i kara...*, s. 42–43.

⁹¹ Więcej na ten temat pisze P. Collins w rozdziale: *Murder: from Bill Sikes to Bradley Headstone*. Zob. P. Collins, *Dickens and Crime*, Bloomington–London 1968, s. 256–289.

skradzionym łupem. Wreszcie z dzieł Dickensa czerpiemy obraz kobiecych przestępczyń. Alternatywne względem Szerera stanowisko nie jest odosobnione. Paul Chatham Squires w artykule *Charles Dickens as Criminologist* z 1938 r. nazwał Dickensa mistrzem analizy kryminologicznej⁹². Według Squiresa bliźniaczym odpowiednikiem Valjeana jest Abel Magwitch, postać wykreowana przez Dickensa na łamach powieści *Great Expectations* (1860/1861). Przypadkowe spotkanie z Pipem na cmentarzu powoduje przemianę Abela, który od tej pory staje się skrytym dobroczyńcą chłopca. Abel ustanawia Jaggersa, londyńskiego prawnika, opiekunem Pipa i poleca wspierać finansowo podopiecznego dzięki majątkowi, który zdobył w Australii. Pod koniec powieści Pip odkrywa prawdziwą tożsamość swego dobroczyńcy. Od najwcześniejszych lat Abel kradł, aby przeżyć. Wielokrotnie osadzony w więzieniu za występki, m.in. włóczęgostwo, nie znajdował perspektyw na odmianę losu. Niefortunna znajomość z Compeysonem, oszustem i fałszerzem, doprowadziła go pod szafot. Pomoc Pipowi jest dla Abela sposobem na odkupienie win i grzechów przeszłości. Pip przypomina Abelowi także utraconą córkę, Estellę. Rozwijając tezę Squiresa o podobieństwach między bohaterem powieści Hugo a dickensowskim Abelem, można dodać, że obu mężczyźn wyróżnia wrażliwość na niedolę dziecka⁹³. W innym dziele *Our Mutual Friend* (1864/1865) Dickens stworzył portret Bradleya Headstone'a, który pod maską nauczyciela skrywa owładniętego chorobliwą zazdrością o Lizzie Hexam prześladowcę dziewczyny i drogiego jej sercu Eugene Wrayburna. Z pewnością nie można powiedzieć, że obie postacie literackie są jednowymiarowe⁹⁴. Virginia B. Morris z kolei przekonuje, że Nancy, bohaterka *Olivera Twista*, posłużyła Dickensowi do podważenia dwóch popularnych w epoce wiktoriańskiej tez: tezy głoszącej, że człowiek staje się przestępcą z wyboru oraz że jest genetycznie predysponowany do czynów zabronionych⁹⁵.

Zakończenie

Przedstawione w pracy wybrane fragmenty piśmiennictwa polskich prawników dowodzą, że zagadnienie prawa i literatury jest ważnym kierunkiem badań. Nie sposób omówić wszystkich osiągnięć naukowych i przykładów literackich na kilkadziesiąt

⁹² P.C. Squires, *Charles Dickens as Criminologist*, *Journal of Criminal Law and Criminology* 1938, nr 29, s. 201.

⁹³ Ch. Dickens, *Great Expectations*, London 1930.

⁹⁴ Tenże, *Our Mutual Friend*, London 1930.

⁹⁵ V.B. Morris, *Double Jeopardy. Women Who Kill in Victorian Fiction*, Lexington, Kentucky 1990, s. 56–57.

ciu stronach ani przedstawić wyczerpującej charakterystyki prawa w wymienionych w pracy dziełach literackich, zwłaszcza w literaturze Shakespeare'a i Dickensa, która jest kopalnią pojęć i instytucji prawa. Dalszym etapem analizy będzie rozszerzenie spektrum badawczego o innych autorów, uporządkowanie ich koncepcji i stworzenie polskiej bibliografii piśmiennictwa poświęconego prawu w literaturze. W okresie międzywojnia do literatury polskiej i obcej nawiązywał m.in. Stanisław Estreicher (1869–1939)⁹⁶, a w latach powojennych tacy prawnicy, jak Józef Litwin (1904–1966)⁹⁷ i Jerzy Stembrowicz (1919–1989)⁹⁸. Istnieją także zapomniane prace mniej znanych autorów, np. adwokata Saweliusza Lewitana⁹⁹.

W oparciu o zgromadzony materiał można pokusić się o pewne ogólne wnioski co do tematyki i warsztatu metodologicznego. Wyróżnić należy bogactwo refleksji literackich w polskim piśmiennictwie prawniczym. W pracach wymienionych polskich prawników zostały zawarte opracowania dzieł literatury polskiej, angielskiej i francuskiej. Autorzy podjęli się analizy flagowych pozycji pióra Adama Mickiewicza, Aleksandra Fredry, Bolesława Prusa, Williama Shakespeare'a, Charlesa Dickensa, Edwarda Bulwer-Lyttona, Wiktora Hugo. Godna uwagi jest różnorodność tematyki. Badacze analizowali takie zagadnienia, jak istota i charakter literackiego sporu sądowego, instytucje i czynności prawne, obraz palestry, wizerunek przestępcy, prawna klasyfikacja czynów popełnianych przez bohaterów literackich, ewolucja pojęć prawnych w literaturze. Wymienione dzieła literackie oceniano z punktu widzenia prawa cywilnego i karnego, co dokumentuje analiza *Pana Tadeusza* w wydaniu Stefana Breyera i Mieczysława Szerera. Breyer dokonał rozbioru dzieła pod kątem prawa cywilnego, Szerer zaś z punktu widzenia prawa karnego.

Z publikacji autorów czerpiemy także pewien schemat interpretacji tekstu literackiego przez pryzmat prawa. Punktem wyjścia takiej analizy jest wybór właściwego systemu prawnego. Inaczej oceniamy motywy działania bohaterów literackich z perspektywy norm prawa angielskiego, polskiego, francuskiego, prawa dawnego i współczesnego. Dlatego interpretator powinien posiadać rozległą wiedzę nie tylko w zakresie literatury, a dokładniej epoki literackiej, stylu pisarstwa autora, cech gatunkowych, ale także historii prawa i prawoznawstwa. Precyzyjne określenie ram

⁹⁶ S. Estreicher, *Szekspir w Polsce XVIII wieku*, Kraków 1892.

⁹⁷ J. Litwin, *O skrzypcach Ingres'a i o prawnikach, którzy byli nie tylko prawnikami*, Prawo i Życie 1958, nr 21–22, s. 8; J. Litwin, *Pułkownik Chabert Balzaka (Próba analizy prawniczej)*, Prawo i Życie 1960, nr 21, s. 7–8; J. Tynecki, *Teki Litwina. O spuściźnie naukowej prof. Józefa Litwina w zbiorach rękopiśmiennych biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Librorum 1991, nr 2, s. 199–220.

⁹⁸ J. Stembrowicz, *Juliusz Słowacki – prawnik*, Prawo i Życie 1959, nr 23, s. 58; tenże, *Jeszcze o studiach prawnych Juliusza Słowackiego na Uniwersytecie Wileńskim*, Kultura i Społeczeństwo 1984, nr 4, s. 197–201.

⁹⁹ S. Lewitan, *Sąd nad sprawiedliwością w literaturze pięknej*, Warszawa 1937.

czasowych nie zawsze jest jednak proste. W przypadku twórców takich jak Shakespeare i Fredro czas akcji jest często trudny do ustalenia. Shakespeare nie był wierny chronologii czasowej i realiom geograficznym. Piniński i Breyer dokonali weryfikacji prawa w literaturze względem istniejących przepisów prawnych. Wnioski badaczy pokazują, że obraz prawa w literaturze nie zawsze jest spójny z rzeczywistością prawną. Tworzenie fikcji prawnych w tekstach literackich jest jednym z wyznaczników sztuk Shakespeare'a i Fredry. Na kanwie badań Pinińskiego i Breyera wnosimy, że rozstrzygając spór prawny przedstawiony w dziele literackim, istotne jest ustalenie przyczyny (causy) konfliktu. W *Kupcu weneckim* źródłem waśni jest węzeł obligacyjny umocowany w umowie. Treść i okoliczności zawarcia umowy rzutują na interpretację dalszej części sztuki. Podobnie Breyer zajmuje się przyczyną niesnasek Sopliców i Horeszków w *Panu Tadeuszu* oraz Rejenta i Cześnika w *Zemście*. Prace Szerera pokazują, jak można wykorzystać przykłady literackie, komentując specyficzne regulacje prawne, co ma niewątpliwie wymiar praktyczny w edukacji prawniczej. Warto na sam koniec dodać, że Leon Piniński i Mieczysław Szerer tłumaczyli dzieła obcojęzyczne na język polski lub korygowali istniejące przekłady. Analiza tych przekładów stanowi materiał na inne studium w dziedzinie przekładoznawstwa i recepcji obcych autorów w Polsce.

Bibliografia

- Andruszkiewicz A., *Interpretacja prawnicza a interpretacja literacka – kilka uwag*, Krytyka Prawa 2014, t. 6, nr 1.
- Andruszkiewicz A., *O związkach teorii prawa i teorii literatury (refleksje w kontekście tendencji ponowoczesnych)*, w: *Teoria prawa między nowoczesnością a ponowoczesnością*, red. A. Samonek, Kraków 2012.
- Baker J.H., *An Introduction to English Legal History*, London 1979.
- Breyer S., *Igraszki prawne „Zemsty”*, Prawo i Życie 1956, nr 4.
- Breyer S., *Spór Horeszków z Soplicami. Studium z dziedziny problematyki prawnej „Pana Tadeusza”*, Warszawa 1955.
- Brune C.M., *Shakespeare's Use of Legal Terms*, London 1914.
- Bulwer-Lytton E., *Paul Clifford*, Philadelphia 1888.
- Cohn S.K., *The Black Death and the Burning of Jews, Past and Present* 2007, nr 196.
- Collins P., *Dickens and Crime*, Bloomington–London 1968.
- Cztery wieki fraszki polskiej*, red. J. Tuwim, Warszawa 1957.
- Davis C.K., *The Law in Shakespeare*, St. Paul, Minnesota 1884.
- Dąbkowski P., *Uwagi prawne w „Panu Tadeuszu”*, Gazeta Sądowa Warszawska 1899, nr 4–6.

- Dębska M., *Fredrowskiej Zemsty, mocium panie, aspekty prawne*, Palestra. Pismo Adwokatury Polskiej 2012, nr 3–4.
- Dickens Ch., *Great Expectations*, London 1930.
- Dickens Ch., *Lying Awake*, w: Ch. Dickens, *Hard Times and Reprinted Pieces*, t. 2, New York–Sheldon 1863.
- Dickens Ch., *Oliver Twist*, London 1994.
- Dickens Ch., *Our Mutual Friend*, London 1930.
- Dickens Ch., *The Personal History of David Copperfield*, London 1930.
- Dickens Ch., *The Pickwick Papers*, Hertfordshire 1993.
- Dickens K., *Dzieje, przygody, doświadczenia i zapiski Dawida Copperfielda juniora rodem z Blunderstone (których nigdy ogłaszać drukiem nie zamierzał)*, t. 1, tłum. W. Kościalkowska, Warszawa 1954.
- Estreicher S., *Szekspir w Polsce XVIII wieku*, Kraków 1892.
- Felsenstein F., *Jews and Devils. Anti-Semitic Stereotypes of Late Medieval and Renaissance England*, Literature and Theology 1990, t. 4, nr 1, DOI: 10.1093/litthe/4.1.15.
- Fredro A., *Zemsta*, Łódź 1975.
- Friedler E.Z., *Shakespeare's Contribution to the Teaching of Comparative Law – Some Reflections on The Merchant of Venice*, Louisiana Law Review 2000, t. 60, nr 4.
- Grzybek D., *Idea narodowa a ustrój demokratyczny w publicystyce Mieczysława Szerera*, Politeja 2018, t. 15, nr 2, DOI: 10.12797/Politeja.15.2018.53.11.
- Hamlet to Stand Trial on West End Stage Charged with Murder of Polonius*, <https://www.theguardian.com/stage/2016/nov/25/hamlet-mock-trial-west-end-london-shakespeare-schools-festival> [dostęp: 21.04.2022 r.].
- Heard F.F., *Shakespeare as a Lawyer*, Boston 1883.
- Holdsworth W.S., *Charles Dickens as a Legal Historian*, New Haven 1929.
- Hugo W., *Nędznicy*, red. M. Żurowski, Warszawa 1986.
- Hugo W., *Ostatni dzień skazańca*, tłum. M. Leśniewska, Kraków 1990.
- Jhering von R., *Walka o prawo*, tłum. A. Matakiewicz, Lwów 1875.
- Jońca M., *Szekspirolog. Przyczynek do biografii Leona Pinińskiego*, w: *Prawo i literatura. Parerga*, red. J. Kamień, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019.
- Jordan C., *Interpreting Statute in Measure for Measure*, w: *Shakespeare and the Law*, red. B. Cormack, M.C. Nussbaum, R. Strier, Chicago–London 2013.
- Kochan A., *Kupiec przed polskim sądem. Uwagi i komentarze do „Kupca” Mikołaja Reja*, Pamiętnik Literacki 2003, z. 4.
- Kochan A., *O koncepcjach prawniczych w literaturze XVI i XVII wieku*, w: *Koncept w kulturze staropolskiej*, red. L. Ślęk, A. Karpiński, W. Pawlak, Lublin 2005.
- Kochan A., *Tekst literatury staropolskiej w świetle dawnej kultury prawnej. Glosa do komentarzy i wydań utworów staropolskich*, Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Literackie 2008, nr 48.
- Kohler J., *Shakespeare vor dem Forum der Jurisprudenz*, Würzburg 1883.
- Kornstein D.J., *Kill All the Lawyers? Shakespeare's Legal Appeal*, Princeton, New Jersey 1994.
- Korporowicz Ł.J., *Doktorzy prawa w dwóch angielskich komediach epoki renesansu*, Studia Prawnicze KUL 2014, nr 1.
- Kuisz J., *O przyszłości ruchu prawo i literatura – zarys problematyki*, w: *Prawo i literatura. Szkice drugie*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2017.

- Kuisz J., *Propaganda bezprawia. O „popularyzowaniu prawa” w pierwszych latach Polski Ludowej*, Warszawa 2020.
- Kuryłowicz M., *Symbol prawa ludzkiego. Szkice o prawie rzymskim w utworach Louisa Aragona i Mieczysława Jastruna*, Lublin 2008.
- Lewitan S., *Sąd nad sprawiedliwością w literaturze pięknej*, Warszawa 1937.
- Litwin J., *O skrzypcach Ingresà i o prawnikach, którzy byli nie tylko prawnikami*, *Prawo i Życie* 1958, nr 21–22.
- Litwin J., *Pułkownik Chabert Balzaka (Próba analizy prawniczej)*, *Prawo i Życie* 1960, nr 21.
- Lizisowa M.T., *Prawem sądzić czyli o języku statutów litewskich w „Panu Tadeuszu”*, Kraków 1998.
- Michalski J., *Osiemnastowieczne realia „Pana Tadeusza”*, w: *Dzieło literackie jako źródło historyczne*, red. Z. Stefanowska, J. Sławiński, Warszawa 1978.
- Mickiewicz A., *Czaty*, w: A. Mickiewicz, *Dzieła wszystkie. Dzieła poetyckie, proza artystyczna i pisma krytyczno-literackie*, t. 1. *Wiersze*, cz. 2. 1825–1829, oprac. C. Zgorzelski, red. K. Górski, Wrocław 1972.
- Mickiewicz A., *Pan Tadeusz*, Wrocław 1966.
- Morris V.B., *Double Jeopardy. Women Who Kill in Victorian Fiction*, Lexington, Kentucky 1990.
- Niemeyer Th., *The Judgment against Shylock in „The Merchant of Venice”*, *Michigan Law Review* 1915, t. 14, nr 1.
- Orzeszkowa E., *Stracony (z opowiadań prawnika)*, w: E. Orzeszkowa, *Z różnych sfer. Nowelle i obrazki*, Warszawa 1879.
- Pastuszko R., *Wzorce osobowościowe przedstawicieli nauki i praktyki w kształtowaniu zunifikowanego prawa notarialnego*, w: *Forma aktu notarialnego. 85 lat praktyki*, red. A. Oleszko, Warszawa 2020.
- Piniński L., *Etyka Dantego w Boskiej Komedii*, Lwów 1922.
- Piniński L., *Muzyka jako czynnik kultury. Odczyt wygłoszony dnia 7 marca we Lwowie na zaproszenie Towarzystwa Muzycznego*, Lwów 1913.
- Piniński L., *Shakespeare. Wrażenia i szkice z twórczości poety*, cz. 2. *Dramaty z dziejów Anglii. Komedje*, Lwów 1924.
- Posner R.A., *Law and Commerce in „The Merchant of Venice”*, w: *Shakespeare and the Law*, red. B. Cormack, M.C. Nussbaum, R. Strier, Chicago–London 2013.
- Posner R.A., *Law and Literature*, Cambridge 2009.
- „Proces” Hamleta – zawodowi sędziowie, prokuratorzy i adwokaci na scenie, <https://dzieje.pl/kultura-i-sztuka/proces-hamleta-zawodowi-sedziowie-prokuratorzy-i-adwokaci-na-scenie> [dostęp: 21.04.2022 r.].
- Prus B., *Katarynka*, Warszawa 1972.
- Prus B., *Lalka*, t. 1–2, Warszawa 1986.
- Prus B., *Nawrócony*, w: B. Prus, *Na wakacjach. Nawrócony. Sen*, Poznań 1988.
- Puchejda A., *Odpowiedzialność i polityka wolności. Rzecz o Mieczysławie Szererze*, w: M. Szerer, *Śmiertelni bogowie. Rzecz o demokracji i o dyktaturze*, Warszawa 2014.
- Shakespeare W., *Measure for Measure*, red. B.A. Mowat, P. Werstine, New York 1997.
- Shakespeare W., *Measure for Measure*, w: W. Shakespeare, *The Complete Works*, red. S. Wells, G. Taylor, Oxford 2005.
- Shakespeare W., *The Merchant of Venice*, w: W. Shakespeare, *The Complete Works*, red. S. Wells, G. Taylor, Oxford 2005.

- Skilton R.H., *Shakespeare and the Supreme Court*, *The Gargoyle* 1991, t. 21, nr 4.
- Squires P.C., *Charles Dickens as Criminologist*, *Journal of Criminal Law and Criminology* 1938, nr 29.
- Stembrowicz J., *Jeszcze o studiach prawniczych Juliusza Słowackiego na Uniwersytecie Wileńskim*, *Kultura i Społeczeństwo* 1984, nr 4.
- Stembrowicz J., *Juliusz Słowacki – prawnik*, *Prawo i Życie* 1959, nr 23.
- Szerer M., *Dyscyplina słów*, w: M. Szerer, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.
- Szerer M., *Karanie a humanizm*, Warszawa 1964.
- Szerer M., *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.
- Szerer M., *Opowiadania o procesach*, Warszawa 1966.
- Szerer M., *Sądownictwo angielskie*, Warszawa 1959.
- Szerer M., *Społeczeństwo wobec przestępcy*, Warszawa 1969.
- Szerer M., *Zabójstwo pod wpływem silnego wzruszenia*, *Głos Ławnika* 1952, nr 12.
- Szerer M., *Zbrodnia i kara jako temat literacki*, w: M. Szerer, *Kultura i prawo*, Warszawa 1981.
- Sztyk R., *Wspomnienia o dr. Stefanie Breyerze*, *Rejent* 1996, nr 6.
- Tang K., *Doctor's Commons*, *Bar News: The Journal of the NSW Bar Association* 2018.
- Tynecki J., *Teki Litwina. O spuściźnie naukowej prof. Józefa Litwina w zbiorach rękopiśmiennych Biblioteki Uniwersyteckiej w Łodzi*, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Librorum* 1991, nr 2.
- Villez B., *Law and Literature. A Conjunction Revisited*, *Law and Humanities* 2011, t. 5, nr 1, DOI: 10.5235/175214811796219790.
- Wąsowicz M., *Słowo wstępne*, w: *Prawo i literatura. Szkice*, red. J. Kuisz, M. Wąsowicz, Warszawa 2015.
- Wąsowicz M., *The Image of Law in Polish Literature (from the Beginning of the 19th Century up to 1939)*, *Law and Literature* 2020, t. 32, nr 1.
- Wertheim L.M., *Law, Literature and Morality in the Novels of Charles Dickens*, *William Mitchell Law Review* 1994, t. 20, nr 1.
- White F.J., *Commentaries on the Law in Shakespeare*, St. Louis 1913.
- Wiaderna-Kuśnierz R., *Prawo rzymskie na Uniwersytecie Jana Kazimierza we Lwowie w okresie międzywojennym (1918–1939)*, Toruń 2015.
- Zarębina M., *Poeta wśród prawników. O „Panu Tadeuszu” inaczej*, Kraków 1999.
- Zeidler K., *Estetyka prawa*, Gdańsk–Warszawa 2018.
- Zeidler K., *Prawo i literatura. Garść uwag spóźnionych*, w: *Prawo i literatura. Parerga*, red. J. Kamiień, J. Zajadło, K. Zeidler, Gdańsk 2019.
- Zeidler K., Guss A., *Aesthetics of Law and Undiscovered Approaches to Law and Literature*, *Isaidat Law Review* 2021, nr 1.

Rola kapłanów przy adrogacji w okresie republiki a przypadek Publiusza Klodiusza

The role of priests in the adrogation during the Republic
and the case of Publius Clodius

Роль жрецов в адрогации в республиканского периода и дело Публия Клодия

Роль священників у адрогації в період республіки а справа Публія Клодія

ELŻBIETA LOSKA

Dr hab., prof. Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego
e-mail: e.loska@uksw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6838-7721>

Streszczenie: Celem artykułu jest ukazanie roli kapłanów w procedurze adrogacji w antycznym Rzymie okresu republiki. Zachowane teksty jurydyczne nie wspominają o udziale kapłanów w adrogacji. W tekstach literackich (u Gelliusa i Cyclerona) odnaleźć można ślady potwierdzające udział w niej pontyfików i augurów. Pontyfikowie odpowiadali za zbadanie kwestii dopuszczalności adrogacji – zarówno tych sakralnych, jak i cywilnoprawnych. Rola augurów prawdopodobnie wiązała się z przebiegiem zgromadzeń ludowych.

Słowa kluczowe: pontyfikowie, augurowie, *adrogatio*, prawo rzymskie

Summary: The article aims to present the role of priests in the adrogation procedure performed in ancient Rome during the Republic. The preserved juridical texts do not mention the participation of priests in the adrogation. In the literary texts (of Gellius and Cicero), it is possible to find traces confirming the participation of pontiffs and augurs in this procedure. Pontiffs were to investigate the admissibility of the adrogation in terms of both sacred and civil law issues. The role of the augurs was probably related to the course of popular assemblies.

Key words: pontiffs, augurs, *adrogatio*, Roman law

Резюме: Цель данной статьи – показать роль жрецов в процедуре адрогации в Древнем Риме республиканского периода. Сохранившиеся юридические тексты не упоминают об участии жрецов в адрогации. В литературных текстах (у Геллия и Цицерона) можно найти следы, подтверждающие участие понтификов и авгуров. Понтифики отвечали за рассмотрение вопросов о допустимости адрогации – как сакральных, так и гражданских. Роль авгуров, вероятно, была связана с проведением народных собраний.

Ключевые слова: понтифики, авгуры, *adrogatio*, римское право

Резюме: Метою статті є представлення ролі священників у процедурі адрогації в Стародавньому Римі за часів республіки. У збережених юридичних текстах не згадується про участь священників у адрогації. У літературних текстах (у Геллія і Цицерона) можна знайти сліди, що підтверджують участь понтифіків і авгурів. Понтифіки були відповідальними за перевірку допустимості арогації – сакральних і цивільних. Роль авгурів, ймовірно, була пов'язана з ходом народних зібрань.

Ключові слова: понтифіки, авгури, *adrogatio*, римське право

Wstęp

Instytucja prawna adrogacji była charakterystyczna dla prawa rzymskiego, tak jak swoiste było pojmowanie przez Rzymian instytucji *patria potestas*. Teksty źródłowe dotyczące tego sposobu przysposobienia zachowały się zarówno w dziełach prawniczych, jak i nieprawniczych. Należy zatem dokonać analizy obu rodzajów zachowanych źródeł. Celem artykułu jest próba określenia roli, jaką spełniali kapłani w procedurze adrogacji w antycznym Rzymie okresu republiki.

1. Adrogacja w *Nocach Attyckich* Aulusa Gelliusa

Najpełniejszym chyba tekstem dotyczącym sposobu przeprowadzania adrogacji jest fragment pochodzący z *Noctes Atticae* Aulusa Gelliusa¹: „Quid sit adoptatio, quid item sit adrogatio, quantumque haec inter se differant; verbaque eius quae qualiaque sint, qui in liberis adrogandis super ea re populum rogat”².

Antykwarysta poinformował przede wszystkim, na czym polega istotna różnica między tymi rodzajami przysposobienia, a także kogo można adrogować:

Quod per praetorem fit, „adoptatio” dicitur, quod per populum, „arrogatio”. [...] 4. adrogantur hi, qui, cum sui iuris sunt, in alienam sese potestatem tradunt eiusque rei ipsi auctores fiunt (Gell. 5.19.2).

Adrogacja była dokonywana *per populum*, przed zgromadzeniami ludowymi – jak wiemy z dalszej części tekstu Gelliusa były to *comitia curiata*. Adrogowany mężczyzna musiał być osobą *sui iuris*³, ponieważ to on sam decydował o przejściu pod władzę innego *pater familias*. W dalszej części tekstu antykwarysta skupił się na przedstawieniu procedury adrogacji:

¹ O znaczeniu dzieła Aulusa Gelliusa dla poznania rzeczywistości starożytnego Rzymu, w tym jego prawa, zob. m.in. B. Baldwin, *Studies in Aulus Gellius*, Lawrence 1975; J. Zabłocki, *Kompetencje ‘patres familias’ i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle ‘Noctes atticae’ Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.

² O tekście zob. A. Tarwacka, *Czym jest adopcja, czym natomiast jest adrogacja oraz na ile różnią się one między sobą; a także – jakie i jakiego rodzaju są słowa tego, kto stawia przed ludem wnioski dotyczące adrogowania dzieci – Aulus Gellius, ‘Noce attyckie’ 5,19. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, *Zeszyty Prawnicze* 2014, nr 14.3, s. 255.

³ Zob. także D. 1.7.1.1. Por. M. Kaser, *Das römische Privatrecht*, wyd. 2, München 1971, s. 347; J. Zabłocki, *Il concetto di materfamilias in caso di arrogazione*, w: *Mater Familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Warszawa 2016, s. 1199.

Sed adrogationes non temere nec inexplorate committuntur; 6. nam comitia arbitris pontificibus praebentur, quae „curiata” appellantur, aetasque eius, qui adrogare vult, an liberis potius gignundis idonea sit, bonaque eius, qui adrogatur, ne insidiosae adpetita sint, consideratur, iusque iurandum a Q. Mucio pontifice maximo conceptum dicitur, quod in adrogando iuraretur. 7. Sed adrogari non potest, nisi iam vesticeps. 8. „Adrogatio” autem dicta, quia genus hoc in alienam familiam transitus per populi rogationem fit. 9. Eius rogationis verba haec sunt: „Velitis, iubeatis, uti L. Valerius L. Titio tam iure legeque filius siet, quam si ex eo patre matreque familias eius natus esset, utique ei vitae necisque in eum potestas siet, uti patri endo filio est. Haec ita, uti dixi, ita vos, Quirites, rogo” (Gell. 5.19.5–9).

Antykwarysta położył wyraźny nacisk na wagę tej instytucji – adrogacji należało dokonywać rozważnie i po dokładnym rozpatrzeniu sytuacji. Przed zwołaniem zgromadzenia pontyfikowie osądzali zasadność dokonania przysposobienia⁴. Żaden zachowany tekst źródłowy nie przekazuje jednak, w czyich kompetencjach leżało zwołanie komicjów – *pontifex maximus* czy urzędnika z *ius agendi cum populo*. Można jednak domniemywać, że *comitia* zwoływał urzędnik, gdyż zgromadzenia, którym przewodniczył pontifeks, nazywały się *comitia calata*, a dokonywano na nich inauguracji kapłanów, *sacrorum detestatio* oraz sporządzano testamenty⁵. Argument z milczenia źródeł nie może być nigdy rozstrzygającym argumentem, jednak jest wymowne, że Aulus Gellius ani przy opisywaniu *comitia calata* nie wskazał, że dokonywano na nich adrogacji, ani opisując przebieg adrogacji nie pisał o *comitia calata*.

Obywatele zebrani podczas *comitia curiata* sprawdzali wiek i możliwości prokreacyjne adrogującego, jego motywację oraz to, czy dokonanie adrogacji nie będzie

⁴ Zwrot *comitia arbitris pontificibus praebentur* nie jest jednoznaczny, taka jego interpretacja wydaje się jednak najwłaściwsza – por. J. Zabłocki, *Kompetencje ‘patres familias’...*, s. 118. Odmienne podejście prezentował G.W. Botsford, *The Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic*, New York 1909, s. 161 – autor uważał, że po wydaniu przez pontyfików zgody na adrogację, zgromadzeniu przewodniczył *pontifex maximus*. Ciekawe podejście przedstawiła M. Zabłocka, *Początki adrogacji niedojrzałych w prawie rzymskim*, *Zeszyty Prawnicze* 2019, nr 19.1, s. 175 – zdaniem autorki to pontyfikowie stawiali wniosek dokonania *adrogatio*. Na temat kognicji pontyfików przy adrogacji zob. także J. Zabłocki, *Ladrogatio nel diritto romano*, w: *Leges sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Świącicka-Wystrychowska, A. Kremer, Kraków 2008, s. 726 i nast. oraz A.M. Seelentag, *Ius pontificium cum iure civili coniunctum. Das Recht der Arrogation in klassischer Zeit*, Tübingen 2014, s. 82 i nast.

⁵ Gell. 15.27.1–3. Por. także A. Tarwacka, *Czym są zgromadzenia kalarne, czym kurialne, czym centurialne, czym trybusowe, czym wiec; oraz podobne sprawy z tym związane – Aulus Gellius, ‘Noce attyckie’ 15,27. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, *Zeszyty Prawnicze* 2014, nr 14.1, s. 221.

szkodziło interesom majątkowym osoby wchodzącej pod władzę⁶. Jeśli wynik tego badania był pozytywny (jak należy domniemywać), odbierano od adrogującego przysięgę, którą ułożył *pontifex maximus* Quintus Mucius. Niestety antykwarysta nie przekazał jej tekstu. Wydaje się jednak, że musiała ona dotyczyć właśnie kwestii badanych przez zgromadzenie. Nie wiadomo też, czy obecność pontyfika wymagana była na zgromadzeniu – czy składano przysięgę przed kapłanem, czy przed ludem.

2. Adrogacja w tekstach prawniczych

Najwcześniejszy zachowany tekst prawniczy dotyczący adrogacji znajduje się w *Institucjach* Gaiusa:

Adoptio autem duobus modis fit, aut populi auctoritate aut imperio magistratus velut praetoris. 99. Populi auctoritate adoptamus eos, qui sui iuris sunt: Quae species adoptionis dicitur adrogatio, quia et is, qui adoptat, rogatur, id est interrogatur, an velit eum, quem adoptaturus sit, iustum sibi filium esse; et is, qui adoptatur, rogatur, an id fieri patiat; et populus rogatur, an id fieri iubeat [...] (G. 1.98–99)⁷.

Także jurysta wskazał najpierw dwie formy przysposobienia. Następnie podkreślił, że przed ludem można przysposobić wyłącznie mężczyzn niepodlegających niczyjej władzy i wyjaśnił pochodzenie nazwy tej formy przysposobienia – od pytania, czy też wniosku, które stawiane jest zarówno adrogującemu, jak i adrogowanemu, a także ludowi zebranemu na zgromadzeniach.

Jednymi z niewielu zachowanych w kodyfikacji justyniańskiej tekstów dotyczących adrogacji są fragmenty komentarza do dzieł Sabinusa autorstwa Ulpiana zawarte w tytule *Digestów De adoptionibus et emancipationibus et aliis modis quibus potestas solvitur*.

In adrogationibus cognitio vertitur, num forte minor sexaginta annis sit qui adrogat, quia magis liberorum creationi studere debeat: nisi forte morbus aut valetudo in causa sit aut alia iusta causa adrogandi, veluti si coniunctam sibi personam velit adoptare (D. 1.7.15.2, Ulp. 26 ad Sab.).

⁶ J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias'...*, s. 70 i nast.; tenże, *L'adrogatio...*, s. 726 i nast.; por. także A. Tarwacka, *Czym jest adopcja...*, s. 258.

⁷ Ten fragment tekstu *Institucji* Gaiusa znalazł także miejsce, po odpowiednich modyfikacjach, w *Digestach* justyniańskich – D. 1.7.2 – przyzwolenie ludu zostało zastąpione przez *auctoritas principis*.

Jurysta wskazał tutaj dokładnie, jakich aspektów dotyczy *cognitio* przeprowadzane w przypadku adrogacji, nie określił jednak, kto to badanie przeprowadzał⁸.

We fragmencie D. 1.7.17. pr.-2⁹ jurysta zajął się szczególnym przypadkiem adrogacji, mianowicie pupila lub byłego pupila przez osobę sprawującą nad nim tutelę. Także tu wymienił okoliczności, które powinny być wzięte pod uwagę, zanim zezwoli się na przeprowadzenie przysposobienia: stan majątku adrogującego i adrogowanego, tryb życia adrogującego¹⁰ oraz jego wiek i zdolność do prokreacji. Dwie pierwsze kwestie są związane z majątkiem oraz możliwością zarządzania nim i nie wydają się potrzebować aprobaty kapłanów. Natomiast zagadnienie możliwości posiadania własnego potomstwa, jak wynika z tekstu Gelliusa, należało do *cognitio* pontyfików.

Wskazane teksty jurydyczne powstały w okresie pryncypatu, dostrzegalne jest też wyraźne podobieństwo tekstów pochodzących z *Nocy Attyckich* i z *Digestów*. Być może źródłem informacji dla piszącego o adrogacji Gelliusa był ten sam tekst, który stanowił podstawę fragmentu pism Ulpiana, zachowanego w D. 1.7.17¹¹. Różnice między nimi nie negują podobieństwa. Tekst antykwarysty ma charakter ogólny, jego celem było przedstawienie instytucji prawnej jako takiej. Natomiast Ulpian opisywał rozwiązanie konkretnego problemu prawnego. Można zatem przypuszczać, że adrogacja *per populum* opisana przez jurystów wyglądała podobnie, jeśli nie tak samo, w okresie republiki.

Co ciekawe, ani Gaius, ani Ulpian nie wspomnieli ani słowem o udziale kapłanów w procedurze adrogacji. Juryści ci zwracali uwagę właściwie wyłącznie na wymogi prawa prywatnego. Może to świadczyć o dwóch kwestiach: albo w ich czasach wyrażenie zgody przez augura czy pontifeksa nie było już wymogiem przy przeprowadzaniu tego typu przysposobienia, albo też nie był to wymóg *ius civile*. Jest to też pewien argument przeciwko twierdzeniu, że *comitia curiata* w celu przeprowadzenia adrogacji zwoływane były przez przewodniczącego kolegium pontyfików.

⁸ J. Zabłocki, (*L'adrogatio...*, s. 727) przypisuje *cognitio* pontyfikom, jest to jednak ewidentna analogia do tekstu Gelliusa, treść wypowiedzi Ulpiana w żaden sposób nie wskazuje na podmiot ją przeprowadzający. Tak też A.M. Seelentag, *Ius pontificium...*, s. 84 i nast.

⁹ Tekst podejrzewany jest o interpolację, P. Bonfante, *Lezioni sul diritto di famiglia*, Pavia 1907–1908, s. 30; *Index Interpolationum*, I, szp. 9; G. Donatuti, *Contributi allo studio dell'adrogatio impuberis*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano "Vittorio Scialoja"* (BIDR) 1961, t. 64, s. 169; M. Kuryłowicz, *Die adoptio im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981, s. 91. Autorzy ci wskazują jednak na uproszczenie tekstu, a nie na nieautentyczność informacji w nim zawartych. O tym fragmencie także: E. Loska, *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie w okresie republiki i wczesnego cesarstwa*, Warszawa 2018, s. 240 i nast.

¹⁰ Por. też D. 1.7.17.4; Cic., *dom.* 36; M. Kuryłowicz, *'Adoptio' prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976, s. 153.

¹¹ C. Castello, *Il problema evolutivo della adrogatio*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 1967, t. 33, s. 134, przyp. 12.

Połączenie kapłanów i adrogacji w tekście prawniczym pojawia się raz i dotyczy pryncypatu:

Nunc ex epistula optimi imperatoris Antonini, quam scripsit pontificibus, si iusta causa adoptionis esse videbitur, cum quibusdam condicionibus permissum est (G. 1.102).

Gaius kładł tu jednak nacisk na list skierowany do pontyfików, w którym cesarz zezwalał w określonej sytuacji na dokonanie przysposobienia (a dokładniej przysposobienia osoby niedojrzałej, bo tego dotyczy ten fragment w całości), jeśli jego przyczyna byłaby słuszna. Możliwe, że list ten był odpowiedzią na pytanie, które pontyfikowie skierowali do cesarza. W tym przypadku to decyzja cesarza była wiążąca, nie decyzja pontyfików. Wypowiedź Gaiusa wydaje się jednak wskazywać, że nadal przed adrogacją zasięcano opinii pontyfików – a skoro oni mieli wątpliwości, o ich rozwianie poprosili cesarza. Warto jednak pamiętać, że Antoninus Pius, jako cesarz, sprawował także urząd *pontifex maximus*¹².

3. Adrogacja Klodiusza

Przypuszczalnie najszerzej opisanym w źródłach przypadkiem adrogacji z okresu republikańskiego Rzymu jest przypadek Publiusza Klodiusza Pulchra. Niemniej należy mieć na uwadze, że był to przypadek nietypowy (może dlatego był tak szeroko opisywany), w związku z czym nie pozwala na dokonanie ustaleń ogólnych.

W latach 60. I wieku p.n.e. Klodiusz rozpoczął zabiegi o przejście do stanu plebejuszy, ponieważ chciał zostać trybunem plebejskim¹³. Pochodził jednak ze słynnego rodu patrycjuszowskiego Klaudiuszy, a trybunem mógł zostać wyłącznie plebejusz. Konieczna zatem była *transitio ad plebem* lub adrogacja do rodu plebejskiego¹⁴. Obie procedury były dla Klodiusza niewygodne, z różnych powodów¹⁵. *Transitio* wymagała zgody *concilium plebis*, wyrażonej za pomocą plebiscytu, adrogacja

¹² Od początku pryncypatu urząd ten sprawowali kolejni cesarze, S.R.F. Price, *The Place of Religion: Rome in the Early Empire*, w: *The Cambridge Ancient History*, t. 10. *The Augustan Empire*, 43 B.C. – A.D. 69, red. A.K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott, wyd. 2, Cambridge 1996, s. 827; E. Bianchi, *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*, wyd. 2, Milano 2017, s. 160 i nast.

¹³ Cic., *har. resp.* 45; Cic., *Att.* 1.18.4–5; Cic., *Att.* 1.19.5; Cic., *Att.* 2.1.4; Cic., *Cael.* 60; Vell. 2.45.1; Dio Cass. 37.51.2; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune. Publius Clodius Pulcher*, London 1999, s. 90 i nast.

¹⁴ Por. Cic., *Att.* 2.7.2. Por. K. Stloukalová, *Transitio ad plebem – případ Publia Clodia Pulchra*, *Právníhistorické Studie* 2017, t. 47, nr 1, s. 26–43. Autorka przytacza argumenty za podobieństwem *transitio ad plebem* do adrogacji.

¹⁵ H. Lindsay, *Adoption in the Roman World*, Cambridge 2009, s. 174.

niosła ze sobą konsekwencje cywilnoprawne, takie jak utrata statusu osoby *sui iuris*, czy przejście całości majątku adrogowanego na adrogującego¹⁶. Oczekiwane skutki Klodiusz uzyskał w końcu, dając się adrogować.

Jak podaje Kasjusz Dion¹⁷, Klodiusz próbował po raz pierwszy stać się plebejuszem w 60 r. p.n.e., dokonując *transitio ad plebem*. Informacje na ten temat podał także Cyncero, w listach do Attyka. Klodiusz zrzekł się przynależności do stanu patrycjuszowskiego¹⁸, a następnie pojawił się na zgromadzeniu plebejskim. Tam trybun C. Herrenius postawił wniosek o przyjęcie Klodiusza w poczet stanu plebejskiego¹⁹, wniosek ten upadł jednak przez wielokrotne *intercessio* pozostałych trybunów²⁰. Dodatkowo na przeszkodzie stanął mu powinowaty – Metellus Celer. Twierdził, że Klodiusz postąpił niezgodnie z przyjętym zwyczajem, a także, że do ważności takiego przeniesienia konieczne było wydanie *lex curiata*²¹.

I do uchwalenia takiej *lex curiata* doszło²² w marcu 59 r. p.n.e. W osiągnięciu celu pomogli Klodiuszowi Juliusz Cezar²³, który wówczas łączył urząd konsula z urzędem przewodniczącego kolegium pontyfików, oraz Pompejusz, który był wtedy augurem²⁴. Obaj politycy zgodnie udzielili mu swojego poparcia. Bezpośrednim impulsem do tego była mowa Cyncerona podczas obrony byłego kolegi w konsulacie, C. Antoniusza²⁵. Słowa wygłoszone przez oratora mogły być odebrane jako atak na triumwirów i przyspieszyły działania Cezara wobec Klodiusza²⁶.

¹⁶ G. 2.98; D. 1.7.15pr.

¹⁷ Dio Cass. 37.51.1–2.

¹⁸ G.W. Botsford (*The Roman Assemblies...*, s. 162) uważał, że Klodiusz złożył przysięgę, najprawdopodobniej na *comitia calata*, co nadawało jej podobieństwo do *detestatio sacrorum*.

¹⁹ Cic., *Att.* 1.18.4–5. Cyncero przekazał, że podobny wniosek promulgował Metellus Celer.

²⁰ Cic., *Att.* 1.19.5; Cic., *prov. cons.* 45.

²¹ Relacja Kasjusza Diona jest podważana, a fragment o konieczności uzyskania *lex curiata* jest prawdopodobnie interpretacją historyka (znającego już wszakże późniejszy przebieg wypadków), a nie przytoczeniem zdania Metellusa Celera – por. L. Lange, *Über die transitio ad plebem: Ein Beitrag zum römischen Gentilrecht und zu den Scheingeschäftendes römischen Recht*, Leipzig 1894, s. 19 i nast.; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 100. Odmienne: T. Mommsen, *Römische Forschungen*, t. 1, Berlin 1864, s. 125 i nast.

²² Cic., *Sest.* 16.

²³ Suet., *Iul.* 20; por. Plut., *Caes.* 14.16; Plut. *Cat. Min.* 33.3–4.

²⁴ Cic., *Att.* 2.12.1; Cic., *Att.* 8.3.3.

²⁵ Cic., *dom.* 41; Cic., *prov. cons.* 42; Suet., *Iul.* 20.4; App. *BC* 2.52; Dio Cass. 38.10.1; Dio Cass. 38.10.4; E.S. Gruen, *P. Clodius: Instrument or Independent Agent?*, Phoenix 1966, t. 20, nr 2, s. 122; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 103 i nast.; H. Lindsay, *Adoption...*, s. 176.

²⁶ Szerzej na temat politycznych implikacji przejścia Klodiusza do stanu plebejskiego por. V. Groh, *La 'transitio ad plebem' di P. Clodio*, w: *Studi in onore di Pietro Bonfante nel XL anno d'insegnamento*, red. E. Albertario, Milano 1930, passim; T. Łoposzko, *Trybunat Publiusza Klodiusza w świetle źródeł i historiografii*, Warszawa 1974, s. 196 i nast.; J. Zabłocki, *Appunti sulla 'sacrorum detestatio'*, BIDR 1989–1990, t. 92–93, s. 530 i nast., wraz z cytowaną tam literaturą; M. Salvatore, *Ladozione di Clodio*,

4. Rola kapłanów w procedurze adrogacji

Czy udział Cezara i Pompejusza w adrogacji Klodiusza oznaczał, że uczestnictwo *pontifex maximus* i przedstawiciela kolegium augurów było przy adrogacji niezbędne?

Początkowo adrogacja odbywała się na *comitia curiata*²⁷, czyli zgromadzeniu przedstawicieli kurii, które w końcu republiki reprezentowane były przez 30 liktorów²⁸. Niewykluczone, że miało to znaczenie dla roli pontyfików przy procedurze adrogacji, nie dysponujemy jednak tekstami źródłowymi, które wyjaśniałyby tę kwestię. Można zaryzykować twierdzenie, że rola pontyfikalnej *cognitio* wzrosła, gdyż sprawy podczas zgromadzenia nie rozpatrywał już lud.

Jak wiadomo z tekstu Gelliusa, swoją zgodę musieli wyrazić pontyfikowie (nie wydaje się możliwe, aby adrogacja mogła przebiegać dalej, gdyby zgłosili oni sprzeciw²⁹). Fragment *Nocy Attyckich* zdaje się wskazywać jednak na to, że *cognitio* pontyfików miała miejsce przed zwołaniem zgromadzenia i wszczęciem procedury adrogacji. Na podstawie źródeł nie można jednoznacznie określić, czy Cezar przewodniczył *comitia curiata* w funkcji *pontifex maximus*, czy też po prostu jako konsul.

Po adrogacji Klodiusz zachował swoje nazwisko rodowe (*nomen gentile*) i pozostał w swojej *tribus* – wyraźnie zatem widać, że akt ten miał na celu wyłącznie umożliwienie Klodiuszowi startowanie w wyborach na trybuna³⁰. Celem

Labeo 1992, t. 38, nr 3, s. 285 i nast.; W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 87 i nast. oraz F. Longchamps de Bérier, *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*, Wrocław 2007, s. 115 i nast.

²⁷ Dio Cass. 38.12.1–2; M. Kuryłowicz, *Die adoptio...*, s. 40 i nast.; tenże, *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, w: *Historia et ius*. Księga pamiątkowa ku czci profesora Henryka Karbownika, red. A. Dębiński, G. Górski, Lublin 1998, s. 255; A. Lintott, *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2004, s. 49.

²⁸ Cic., *leg. agr.* 2.31; B. Kübler, s.v. *lictor*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, red. W. Kroll, t. XIII, 1, Stuttgart 1926, szp. 516; B. Gladigow, *Die sakrale Funktionen der Likto ren. Zum Problem von institutioneller Macht und sakraler Präsentation, Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 1972, cz. I.2, s. 301; J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias'...*, s. 72 i nast.; tenże, *L'adrogatio...*, s. 728.

²⁹ Por. A. Watson, *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967, s. 85.

³⁰ Cic., *dom.* 35; V. Groh, *La 'transitio ad plebem'...*, s. 393; C. Williamson, *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, Ann Arbor 2008, s. 381. Autorem ciekawej koncepcji, wedle której w przypadku Klodiusza miała miejsce *arrogatio fiducia causa*, jest Ludwig Lange. Według badacza przeprowadzona procedura miała wiele wspólnego z *coemptio fiducia causa* – L. Lange, *Transitio ad plebem*, w: *Verhandlungen der zweiundzwanzigsten Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner*, Leipzig 1864, s. 129 i nast.; tenże, *Über die transitio ad plebem...*, s. 11 i nast. Autor w obu pracach przekonująco broni swojej tezy. Przeciw niej świadczy natomiast fakt, że Cycero zwyciężył w sporze dotyczącym słuszności *dedicatio* ziemi, na której stał jego dom.

„właściwej” adrogacji było bowiem przedłużenie rodu adrogującego³¹, w tym przetrwanie jego nazwiska rodowego oraz kultu przodków, a ani Klodiusz, ani jego syn nie nosił nazwiska Fonteius, jak powinno było ono brzmieć po adrogacji³². Nawet jeśli tuż po przysposobieniu Klodiusz został emancypowany³³, zwyczajowo powinien był przyjąć nazwisko adrogującego. Przejście Klodiusza do stanu plebejskiego i uzyskanie przez niego urzędu trybuna plebejskiego było korzystne nie tylko dla niego, lecz także dla interesów Juliusza Cezara. Pozwalało chociażby na to, by wykorzystać inicjatywę ustawodawczą związaną z urzędem trybuna do porachunków między Cezarem i Krassusem a Cyncerem³⁴. To właśnie przeniesiony do plebsu Klodiusz wniósł projekt plebiscytu³⁵, uchwalonego później na *concilia plebis*, potwierdzającego ustalenia wcześniejszej *lex Sempronia de capite civis*³⁶, nakładającej odpowiedzialność na wszystkich urzędników, którzy doprowadzili do śmierci obywateli bez wyroku sądowego. To właśnie zrobił Cyncero, kiedy jako konsul doprowadził do wykonania wyroku śmierci na członkach spisku Katyliny³⁷. Ten plebiscyt jest nazywany współcześnie *lex Clodia de capite civis*³⁸. Akt ten skłonił Cyncerona

³¹ C. Castello, *Il problema evolutivo...*, s. 141; M. Kuryłowicz, *Marcus Tullius Cicero...*, s. 257; tenże, *Kontynuacja rodziny w państwie i prawie rzymskim okresu republiki*, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisz, Lublin 2001, s. 130; tenże, *Rozwój historyczny rzymskiej adopcji*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2011, t. 16, s. 35 i nast.; A.M. Seelentag, *Ius pontificium...*, s. 107.

³² Por. D.R. Shackleton Bailey, *Two Studies in Roman Nomenclature*, New York 1976, s. 81 – autor twierdzi, że jeśli syn urodziłby się przed adrogacją ojca, mógłby zostać przy dawnym nazwisku rodowym, to jednak wydaje się sprzeczne z ideą adrogacji jako instytucji mającej na celu przedłużenie rodu adrogującego, w tym jego *nomen gentilicium*. Nie wiadomo jednak dokładnie, kiedy urodził się najstarszy syn Klodiusza, a więc czy argument ten w ogóle miałby w jego sprawie zastosowanie; W.J. Tatum, *P. Clodius Pulcher and Tarracina*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1990, t. 83, s. 300.

³³ Cic., *dom.* 37.

³⁴ J.L. Strachan-Davidson, *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York–London 1984, s. 216 i nast. Por. także E.S. Gruen, *P. Clodius...*, s. 122 i nast. Autor podkreśla, że triumwirowie nie mieli powodów do działania przeciw Cynceronowi, wszystko służyło interesom Klodiusza; tamże, s. 126 i nast. W kilku miejscach Cyncero podkreślał nawet, że Pompejusz dawał mu osobistą gwarancję, że Klodiusz nie uczyni niczego, co mogłoby oratorowi zagrozić – Cic., *Sest.* 15; Cic., *Att.* 2.19.4.

³⁵ App., *BC* 2.54–58; Dio Cass. 38.14.3–7; Vell. 2.45.1.

³⁶ G. Rotondi, *Leges publicae populi Romani*, Milano 1912, s. 309.

³⁷ App., *BC* 2.22.

³⁸ G. Rotondi, *Leges publicae...*, s. 394; por. E.S. Gruen, *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley–Los Angeles–London 1995, s. 244 i nast.; H. Kowalski, *Propaganda religijna Publiusza Klodiusza*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały Konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH, Rzeszów 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004, s. 220 i nast.; R. Pesaresi, *Studi sul processo penale in età repubblicana. Dai tribunali rivoluzionari alla difesa della legalità democratica*, Napoli 2005, s. 156 i nast.; C. Williamson, *The Laws...*, s. 384.

do udania się na wygnanie³⁹. *Post factum* trybun doprowadził do uchwalenia kolejnej *lex Clodia*⁴⁰, tym razem wymieniającej nazwisko Cyclerona, stąd podważanej przez oratora jako *privilegium*⁴¹. *Lex Clodia de exilio Ciceronis* nakazywała konfiskatę dóbr Cyclerona i zburzenie jego domu na Palatynie oraz poświęcenie gruntu na wybudowanie świątyni bogini *Libertas*⁴², a także zakaz zbliżania się przez niego do Rzymu na odległość mniejszą niż 400 tysięcy kroków⁴³.

Powyższe uwagi o *leges Clodiae* mają na celu pokazanie, że do tekstów Marka Tulliusza Cyclerona, dotyczących w jakikolwiek sposób osoby Klodiusza, należy podchodzić ze sporą dozą sceptycyzmu, jeśli powstały one po 58 r. p.n.e. – dotyczy to też kwestii jego adrogacji⁴⁴. Najszerzy obraz poglądów Cyclerona na zagadnienie legalności adrogacji Klodiusza wylania się z mowy *De domo sua*, którą Cycero wygłosił w 57 r. p.n.e. przed kolegium pontyfików, chcąc odzyskać grunt, na którym kiedyś stał jego dom. Argumenty, które przytoczył, były następujące: po pierwsze, Fonteius był za młody, żeby adrogować Klodiusza – nie tylko nie było między nimi odpowiedniej różnicy wieku, ale Fonteius był młodszy od swojego „syna” i na pewno mógł spłodzić własnych potomków⁴⁵. Po drugie, kolegium pontyfików nie przeprowadziło wymaganej *spectio*, zanim zwołano *comitia curiata*⁴⁶. Po trzecie, Klodiusz nie przyjął nowego nazwiska rodowego oraz nadal sprawował *sacra* rodu Klaudiuszy⁴⁷. Po czwarte, zgromadzenia zostały zwołane podczas zapowiedzianej przez Bibulusa obserwacji nieba⁴⁸. Po piąte, zwołując komicja, Cezar nie zastosował się do postanowień *lex Caecilia Didia*⁴⁹.

³⁹ Dio Cass. 38.17.4–7; Por. też Vell. 2.45.2; A.H.J. Greenidge, *Legal Procedure of Cicero's Time*, New Jersey 1971, s. 363; M. Jońca, *The Scope of 'exilium voluntarium' in the Roman Republic*, w: *La repressione criminale nella Roma repubblicana fra norma e persuasione*, red. B. Santalucia, Pavia 2009, s. 85 i nast.

⁴⁰ Dio Cass. 38.17.7; Plut. *Cic.* 32.1; G. Rotondi, *'Leges publicae'...*, s. 395.

⁴¹ *Cic., dom.* 43; por. E.S. Gruen, *The Last Generation...*, s. 245 i nast.

⁴² *Cic., dom.* 110; por. też Dio Cass. 39.20.3.

⁴³ Por. P. Moreau, *La 'lex Clodia' sur le bannissement de Cicéron*, Athenaeum 1987, nr 75, passim; tenże, *'Lex Clodia'*, w: *The Roman Statutes*, red. M. Crawford i in., London 1996, s. 773 i nast. Na temat wygnania Cyclerona zob. też J. Kamiński, *'Senatus consultum ultimum' i inne instytucje stanu wyjątkowego późnej republiki rzymskiej*, Warszawa 1976 (niepubl. rozprawa doktorska), s. 155 i nast.

⁴⁴ Por. też M. Kuryłowicz, *Marcus Tullius Cicero...*, s. 254.

⁴⁵ *Cic., dom.* 34 i 36–37.

⁴⁶ *Cic., dom.* 34–35 i 38.

⁴⁷ *Cic., dom.* 35 *in fine*.

⁴⁸ Chcąc uniemożliwić swojemu koledze na urzędzie konsula wnoszenie projektów reform, Marek Kalpurniusz Bibulus codziennie z domu ogłaszał *obnuntiationes per edicta*, mające uniemożliwić zwoływanie zgromadzeń ludowych ze względu na niekorzystne auspicia – *Cic., Att.* 2.21.3–5; *Cic., Har. Resp.* 48; *Suet., Iul.* 20; *Plut., Caes.* 14.6; Dio Cass. 38.6. Argument Cyclerona: *Cic., dom.* 39–40.

⁴⁹ Pochodząca z 98 r. p.n.e. ustawa zawierała zakaz *rogatio per saturam* i nakaz konieczności zachowania *trinundinum* pomiędzy promulgacją aktu a jego głosowaniem – *Cic., Phil.* 5.8; *Cic., Sest.* 135;

Na jakie aspekty pontyfikalnej *cognitio* wskazywał Cycero?

Sacra Clodiae gentis cur intereunt quod in te est? quae omnis notio pontificum, cum adoptarere, esse debuit (Cic., dom. 35).

Orator zwracał się tu do Klodiusza, którego przysposobienie podważał. Najprawdopodobniej mowa Cyclerona jest odpowiedzią na wcześniej wygłoszoną mowę Klodiusza⁵⁰. Wydaje się sugerować, że badanie pontyfików wcale zagadnienia wygaśnięcia *sacra* nie dotyczyło, choć powinno. W dalszej części tego fragmentu Cycero zarzucił Klodiuszowi, że nie sprawował *sacra* w nowej rodzinie, choć zrzekł się tych swoich przodków⁵¹, co także wskazywać mogło na pominięcie tej kwestii.

Orator przypominał ponadto, że adrogacja nie została przeprowadzona zgodnie z prawem pontyfikalnym⁵², m.in. dlatego, że nie została dokonana tak, aby nikt nie umniejszał ani godności rodu, ani obrzędów związanych z jego rytami sakralnymi⁵³. Na to wskazywać miał również nieodpowiedni wiek adrogującego.

Cycero wrócił do kwestii adrogacji Klodiusza w lutym 49 r. p.n.e., opisując Attykowi swoje rozważania na temat postępowania Pompejusza w trakcie wojny domowej. Przypominał wtedy wiele aspektów współpracy Pompejusza z Cezarem, w tym jego udział jako augura w procedurze przysposobienia:

[...] ille in <ad>optando P. Clodio augur (Cic., Att. 8.3.3).

Przytoczone dotychczas teksty źródłowe, z wyjątkiem fragmentu *Nocy Attyckich* Gelliusa i mowy *De domo sua* Cyclerona, nie wskazują wyraźnie na udział kapłanów w procedurze adrogacji. Jakże zatem właściwie były przyczyny ich uczestnictwa w tym akcie i dlaczego musieli oni udzielić zgody? Najwięcej można wywnioskować z mowy Cyclerona.

Każdy rzymski ród miał swoje *sacra* rodzinne. Wejście adrogowanego *pater familias* pod władzę adrogującego powodowało zmianę w *sacra*, nad którymi sprawował on kult. Zwracał na to uwagę Cycero. Orator podkreślił, że w przysposobieniu chodzi o to, aby przysposobiony jednocześnie odziedziczył nazwisko rodowe,

Cic., *de dom.* 41; Cic., *de dom.* 50; Cic., *de dom.* 53; Cic., *Mur.* 17; Cic., *leg.* 3.11; Cic., *leg.* 3.43; Cic., *Att.* 2.9.2; Sch. Bob. 310 Or.; Fest. 416 L s.v. *saturnus*; G. Rotondi, *Leges publicae...*, s. 335. Argument Cyclerona: Cic., *dom.* 41 *in fine* – między ogłoszeniem *rogatio* a głosowaniem minęły trzy godziny, nie trzy tygodnie handlowe.

⁵⁰ A. Lintott, *Cicero as Evidence. A Historian's Companion*, Oxford 2008, s. 185.

⁵¹ Cic., *dom.* 35 *in fine*: neque amissis sacris paternis in haec adoptiva venisti.

⁵² Cic., *dom.* 36: nego istam adoptionem pontificio iure esse factam.

⁵³ Cic., *dom.* 36: [...] et ita adoptet, ut ne quid aut de dignitate generum aut de sacrorum religione minuat [...].

majątek oraz *sacra*⁵⁴. Wydaje się zatem właściwe założenie, że pontyfikowie, badając różnorodne kwestie związane z konkretnym aktem adrogacji, sprawdzali także, czy zaprzestanie sprawowania *sacra* przez daną osobę (tego, który miałby być adrogowany), nie spowodowałyby naruszenia *pax deorum*⁵⁵. Czy, chociażby, znajdzie się inny członek *gens*, który sprawowanie tych *sacra* po adrogowanym przejmie (a może raczej będzie kontynuował w swojej gałęzi rodu)⁵⁶. Jan Zabłocki twierdzi, że przysięga składana wobec zgromadzenia ludowego, oprócz spraw majątkowych i personalnych, dotyczyła także *sacra* – zarówno adrogowanego, jak i adrogującego⁵⁷. Jest to hipoteza wielce prawdopodobna, wyjaśniałaby także, dlaczego autorem słów składanej przysięgi był właśnie *pontifex maximus*. Ta zmiana w sferze *sacra* nie była tym samym, co *detestatio sacrorum*⁵⁸.

Pozostaje jeszcze kwestia udziału augura – Cycero wyraźnie podkreślał, że w adrogacji Klodiusza Pompejusz brał udział jako augur, a nie jako polityk. Hipotezą, która wskazuje na konieczność udziału kapłana jest ta, że udział augura przy tej właśnie adrogacji był niezbędny ze względu na prowadzoną przez Bibulusa obserwację nieba, która miała uniemożliwiać zwoływanie jakichkolwiek zgromadzeń ludowych⁵⁹. Być może Pompejusz przeprowadził własne *auspicia* przed zwołaniem

⁵⁴ Wymienił konkretne przypadki przysposobienia, dodał też, że stało się przy nich tak, jak w niezliczonych innych przypadkach – Cic., *dom.* 35: [...] *quas adoptiones sicut alias innumerabilis hereditates nominis pecuniae sacrorum secutae sunt*. Cycero podał dwa konkretne przykłady – adrogację Orestesa przez Cn. Aufidiusa oraz Pisona przez M. Pupiusa. Obaj adrogujący ojcowie byli w podeszłym wieku – zob. C. Kunst, *Römische Adoption. Zur Strategie einer Familienorganisation*, Frankfurt am Main 2005, s. 66. Adrogowany Cn. Aufidius Orestes został nawet konsulem w 71 r. p.n.e. – T.R.S. Broughton, *The Magistrates of the Roman Republic* II, New York 1952, s. 120. Z kolei M. Pupius Piso Calpurnianus (A. Stein, s.v. *Pupius* 10, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, red. K. Ziegler, t. XXIII, 2, Stuttgart 1959, szp. 1987–1993) był mentorem i przyjacielem młodości Cyclerona – Cic., *Brut.* 240 i 310; Cic., *Fin.* 4.73 i 5, 1. Por. też M. Kuryłowicz, *Kontynuacja...*, s. 27 i 31.

⁵⁵ A.M. Seelentag, *Ius pontificium...*, s. 79 i nast. Autorka podkreśla rolę pontyfików we wszelkich sferach związanych z *sacra*.

⁵⁶ Można się spotkać z teoriami, że to pontyfikowie decydowali by zatem, czy przejście do innej rodziny powinno pociągać za sobą porzucenie, czy też zachowanie dawnych *sacra*, jeśli nowy *pater familias* wyraziłby na to zgodę. Por. C. Castello, *Il problema evolutivo...*, s. 150; A.M. Seelentag, *Ius pontificium...*, s. 82.

⁵⁷ J. Zabłocki, *Kompetencje 'patres familias'...*, s. 70 i nast.; tenże, *L'adrogatio...*, s. 728.

⁵⁸ Por. dyskusja i argumentacja w: J. Zabłocki, *Sacrorum detestatio w prawie rzymskim*, Prawo Kanoniczne 1986, t. 29, nr 1–2, s. 267 i nast.; tenże, *Kompetencje 'patres familias'...*, s. 91 i nast. Autor przekonująco dowodzi, że *detestatio sacrorum* była samoistnym aktem służącym wykluczeniu syna z rodziny, a nie czynnością przygotowawczą przed dokonaniem *adrogatio*. Podobnie A.M. Seelentag, *Ius pontificium...*, s. 121.

⁵⁹ Cic., *dom.* 39: *Negant fas esse agi cum populo, cum de caelo servatum sit. Quo die de te lex curiata lata esse dicatur, audes negare de caelo esse servatum?*, „[Reguły auguralne] przeczą, że zgodne z prawem boskim jest działanie z ludem, kiedy prowadzona jest obserwacja nieba. Czy odważysz się zaprzeczyć,

zgromadzenia – miałyby one wskazywać na przychylność bóstw co do zwołania *comitia curiata*. Co prawda ostateczny głos w interpretacji auspicjów przed zgromadzeniami mieli magistraci, augurowie służyli tylko pomocą, rolę urzędnika mógł jednak z powodzeniem spełnić Gajusz Juliusz Cezar, który w 59 r. p.n.e. był konsulem i uparcie ignorował *spectio* prowadzone przez kolegę w konsulacie⁶⁰. Warto także zwrócić uwagę na inną możliwość: celem przeprowadzania auspicjów było uzyskanie potwierdzenia przyzwolenia bóstw na daną czynność⁶¹. Zarówno Cezar, jak i Pompejusz wiedzieli, jaki jest cel przysposobienia Klodiusza. Jeśli porównać zarzuty Cycerona z listą kwestii podlegających według Gelliusa *cognitio* pontyfików, należy dojść do wniosku, że to przysposobienie nie powinno było dojść do skutku. Niewykluczone zatem, że Pompejusz przeprowadził i zinterpretował auspicja tak, aby pokazać aprobatę bóstw dla tej adrogacji. Jest to jednak tylko przypuszczenie, nieznajdujące ani poparcia, ani zaprzeczenia w dostępnych źródłach.

Zakończenie

Zachowane teksty źródłowe nie wyjaśniają dokładnie, jaką rolę przy adrogacji pełnili kapłani. W zasadzie w związku z tą instytucją pojawiają się nazwy dwóch urzędów kapłańskich: pontyfików i augurów. Pontyfikowie mieli za zadanie zbadać kwestię dopuszczalności adrogacji – zarówno kwestii sakralnych, jak i cywilnoprawnych. Wydaje się jednak, że czynili to przed wszczęciem procedury (pod tym względem ich udział był niezbędny), a w samej adrogacji uczestniczyć mogli, lecz nie musieli. To mogło się zmienić, kiedy zgromadzenie kurii zostało zastąpione przez 30 liktorów. Przysięgę, ułożoną przez Kwintusa Muciusa Scewolę, uczestnicy adrogacji składali raczej wobec zgromadzenia ludowego, nie przed pontyfikiem. Jeszcze mniej informacji mamy na temat udziału augura w adrogacji – przypadek Klodiusza jest właściwie jedynym, kiedy pojawia się wzmianka o augurze. Nie można jednak wykluczyć, że obecność augura podczas zgromadzenia ludowego była po prostu czymś tak zwyczajnym, że żaden z autorów zachowanych tekstów o niej nie wspominał.

że była prowadzona obserwacja nieba, w tym dniu, kiedy, jak się mówi, uchwalona została *lex curiata* dotycząca ciebie?” – tłum. E.L. Por. W.J. Tatum, *The Patrician Tribune...*, s. 105 i nast.

⁶⁰ Por. E. Loska, *Uwagi na temat procedury 'obnuntiatio'*, *Zeszyty Prawnicze* 2011, nr 11.1, s. 208 i nast.

⁶¹ Por. G. Szemler, *'Religio', Priesthoods and Magistracies in the Roman Republic*, *Numen* 1971, t. 18, nr 2, s. 110.

Bibliografia

- Baldwin B., *Studies in Aulus Gellius*, Lawrence 1975.
- Bianchi E., *Il 'rex sacrorum' a Roma e nell'Italia antica*, wyd. 2, Milano 2017.
- Bonfante P., *Lezioni sul diritto di famiglia*, Pavia 1907–1908.
- Botsford G.W., *The Roman Assemblies from Their Origin to the End of the Republic*, New York 1909.
- Castello C., *Il problema evolutivo della adrogatio*, *Studia et Documenta Historiae et Iuris* 1967, t. 33.
- Donatuti G., *Contributi allo studio dell'adrogatio impuberis*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano "Vittorio Scialoja"* (BIDR) 1961, t. 64.
- Gladigow B., *Die sakrale Funktionen der Likatoren. Zum Problem von institutioneller Macht und sakraler Präsentation*, *Aufstieg und Niedergang der römischen Welt* 1972, cz. I.2.
- Greenidge A.H.J., *Legal Procedure of Cicero's Time*, New Jersey 1971.
- Gruen E.S., *P. Clodius: Instrument or Independent Agent?*, Phoenix 1966, t. 20, nr 2.
- Gruen E.S., *The Last Generation of the Roman Republic*, Berkeley–Los Angeles–London 1995.
- Groh V., *La 'transitio ad plebem' di P. Clodio*, w: *Studi in onore di Pietro Bonfante nel XL anno d'insegnamento*, red. E. Albertario, Milano 1930.
- Jońca M., *The Scope of 'exilium voluntarium' in the Roman Republic*, w: *La repressione criminale nella Roma repubblicana fra norma e persuasione*, red. B. Santalucia, Pavia 2009.
- Kamiński J., *'Senatus consultum ultimum' i inne instytucje stanu wyjątkowego późnej republiki rzymskiej*, Warszawa 1976 (niepubl. rozprawa doktorska).
- Kaser M., *Das römische Privatrecht*, wyd. 2, München 1971.
- Kowalski H., *Propaganda religijna Publiusza Klodiusza*, w: *Ideologia i propaganda w starożytności. Materiały Konferencji Komisji Historii Starożytnej PTH, Rzeszów 12–14 września 2000*, red. L. Morawiecki, P. Berdowski, Rzeszów 2004.
- Kunst C., *Römische Adoption. Zur Strategie einer Familienorganisation*, Frankfurt am Main 2005.
- Kuryłowicz M., *'Adoptio' prawa rzymskiego. Rozwój i zmiany w okresie poklasycznym i justyniańskim*, Lublin 1976.
- Kuryłowicz M., *Die adoptio im klassischen römischen Recht*, Warszawa 1981.
- Kuryłowicz M., *Kontynuacja rodziny w państwie i prawie rzymskim okresu republiki*, w: *Divina et humana. Księga jubileuszowa w 65. rocznicę urodzin Księdza Profesora Henryka Misztala*, red. A. Dębiński, W. Bar, P. Stanisław, Lublin 2001.
- Kuryłowicz M., *Marcus Tullius Cicero o rzymskiej adopcji*, w: *'Historia et ius'. Księga pamiątkowa ku czci profesora Henryka Karbownika*, red. A. Dębiński, G. Górski, Lublin 1998.
- Kuryłowicz M., *Rozwój historyczny rzymskiej adopcji*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2011, t. 16.
- Kübler B., s.v. *licitor*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, red. W. Kroll, t. XIII, 1, Stuttgart 1926.
- Lange L., *Transitio ad plebem*, w: *Verhandlungen der zweiundzwanzigsten Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner*, Leipzig 1863.
- Lange L., *Über die transitio ad plebem: Ein Beitrag zum römischen Gentilrecht und zu den Scheingeschäftendes römischen Recht*, Leipzig 1894.
- Lindsay H., *Adoption in the Roman World*, Cambridge 2009.
- Lintott A., *Cicero as Evidence. A Historian's Companion*, Oxford 2008.

- Lintott A., *The Constitution of the Roman Republic*, Oxford 2004.
- Longchamps de Bérier F., *Nadużycie prawa w świetle rzymskiego prawa prywatnego*, Wrocław 2007.
- Loska E., *Uwagi na temat procedury 'obnuntiatio'*, *Zeszyty Prawnicze* 2011, nr 11.1.
- Loska E., *Pozycja prawna aktorów w starożytnym Rzymie w okresie republiki i wczesnego cesarstwa*, Warszawa 2018.
- Łoposzko T., *Trybunat Publiusza Klodiusza w świetle źródeł i historiografii*, Warszawa 1974.
- Mommsen T., *Römische Forschungen*, t. 1, Berlin 1864.
- Moreau P., *La 'lex Clodia' sur le bannissement de Cicéron*, Athenaeum 1987, nr 75.
- Moreau P., *'Lex Clodia'*, w: *The Roman Statutes*, red. M. Crawford i in., London 1996.
- Pesaresi R., *Studi sul processo penale in età repubblicana. Dai tribunali rivoluzionari alla difesa della legalità democratica*, Napoli 2005.
- Price S.R.F., *The Place of Religion: Rome in the Early Empire*, w: *The Cambridge Ancient History*, t. 10. *The Augustan Empire, 43 B.C. – A.D. 69*, red. A.K. Bowman, E. Champlin, A. Lintott, wyd. 2, Cambridge 1996.
- Rotondi G., *'Leges publicae populi Romani'*, Milano 1912.
- Salvadore M., *L'adozione di Clodio*, *Labeo* 1992, t. 38, nr 3.
- Seelentag A.M., *Ius pontificium cum iure civili coniunctum. Das Recht der Arrogation in klassischer Zeit*, Tübingen 2014.
- Shackleton Bailey D.R., *Two Studies in Roman Nomenclature*, New York 1976.
- Stein A., s.v. *Pupius 10*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, red. K. Ziegler, t. XXIII, 2, Stuttgart 1959.
- Stloukalová K., *Transitio ad plebem – případ Publia Clodia Pulchera*, *Právněhistorické Studie* 2017, t. 47, nr 1.
- Strachan-Davidson J.L., *Cicero and the Fall of the Roman Republic*, New York–London 1984.
- Szemler G., *'Religio', Priesthoods And Magistracies in the Roman Republic*, *Numen* 1971, t. 18, nr 2.
- Tarwacka A., *Czym jest adopcja, czym natomiast jest adrogacja oraz na ile różnią się one między sobą; a także – jakie i jakiego rodzaju są słowa tego, kto stawia przed ludem wniosek dotyczący adrogowania dzieci – Aulus Gellius, 'Noce attyckie' 5,19. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, *Zeszyty Prawnicze* 2014, nr 14.3.
- Tarwacka A., *Czym są zgromadzenia kalarne, czym kurialne, czym centurialne, czym trybusowe, czym wiec; oraz podobne sprawy z tym związane – Aulus Gellius, 'Noce attyckie' 15,27. Tekst – tłumaczenie – komentarz*, *Zeszyty Prawnicze* 2014, nr 14.1.
- Tatum W.J., *P. Clodius Pulcher and Tarracina*, *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 1990, t. 83.
- Tatum W.J., *The Patrician Tribune. Publius Clodius Pulcher*, London 1999.
- Watson A., *The Law of Persons in the Later Roman Republic*, Oxford 1967.
- Williamson C., *The Laws of the Roman People. Public Law in the Expansion and Decline of the Roman Republic*, Ann Arbor 2008.
- Zabłocka M., *Początki adrogacji niedojrzałych w prawie rzymskim*, *Zeszyty Prawnicze* 2019, nr 19.1.
- Zabłocki J., *Appunti sulla 'sacrorum detestatio'*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano "Vittorio Scialoja"* (BIDR) 1989–1990, t. 92–93.
- Zabłocki J., *Il concetto di materfamilias in caso di arrogazione*, w: *Mater Familias. Scritti romanistici per Maria Zabłocka*, red. Z. Benincasa, J. Urbanik, Warszawa 2016.

Zabłocki J., *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle 'Noctes atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990.

Zabłocki J., *L'adrogatio nel diritto romano*, w: *Leges sapere. Studia i prace dedykowane Profesorowi Januszowi Sondlowi w pięćdziesiątą rocznicę pracy naukowej*, red. W. Uruszczak, P. Święcicka-Wystrychowska, A. Kremer, Kraków 2008.

Zabłocki J., *Sacrorum detestatio w prawie rzymskim*, *Prawo Kanoniczne* 1986, t. 29, nr 1–2.

Syndrom wyuczonej bezradności w kontekście przestępstwa znęcania się

The learned helplessness syndrome in the context of the crime of abuse
Синдром выученной беспомощности в контексте преступления истязания
Синдром вивченої безпорадності в контексті злочину знущання

MARTA ROMAŃCZUK-GRĄCKA

Dr hab., Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
e-mail: marta.romanczuk@uwm.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-7549-017X>

Streszczenie: Artykuł podejmuje zagadnienie syndromu wyuczonej bezradności jako możliwej konsekwencji przemocy ujawniającej się w sferze psychicznej osoby pokrzywdzonej w kontekście znamion przestępstwa znęcania się. Celem artykułu jest próba odpowiedzi na pytanie: Jakie znaczenie dla odpowiedzialności karnej za przestępstwo znęcania się ma wystąpienie u osoby pokrzywdzonej syndromu wyuczonej bezradności? Niniejsze rozważania mają charakter teoretycznoprawny z wykorzystaniem elementów analizy dogmatycznej.

W wyniku analizy stwierdzono, że syndrom wyuczonej bezradności nie stanowi wprost znamienia ustawowego przestępstwa znęcania się, a jego wystąpienie nie jest konieczne dla przypisania sprawcy takiego czynu. Fakt, że rzeczywiście wystąpił, może jednak wypełnić kryterium jurydyczne dotkliwości cierpień moralnych w postaci fizycznego lub psychicznego znęcania się. W znaczeniu prawnokarnym syndrom wyuczonej bezradności nie stanowi skutku znęcania się, a przestępstwo to w typie podstawowym ma charakter formalny. Niemniej nie oznacza to, że syndrom wyuczonej bezradności nie może w ogóle stanowić skutku przestępstwa. W takim przypadku trzeba wziąć pod uwagę kumulatywną kwalifikację prawną czynu. Syndrom wyuczonej bezradności stanowi realną szkodę wyrządzoną na zdrowiu psychicznym, dlatego też może stanowić kwantyfikator społecznej szkodliwości czynu, w związku z czym jego wystąpienie i stopień ma wpływ na wymiar kary *in concreto*.

Słowa kluczowe: przemoc, przestępstwo znęcania się, syndrom wyuczonej bezradności

Summary: The subject matter of this article is the learned helplessness syndrome as a possible consequence of violence occurring in the psychological sphere of the victim in the context of features of the abuse. The paper aims to answer the question: what is the significance of the learned helplessness syndrome in terms of criminal liability for the crime of abuse? The article is of a theoretical nature and based on dogmatic tools.

As a result of the analysis, it was found that the learned helplessness syndrome does not constitute a direct feature of abuse and its occurrence is not necessary to attribute such a crime to the perpetrator. Its occurrence may, however, be in line with the juridical criterion of the severity of moral suffering caused by physical or mental abuse. In terms of criminal law, the learned helplessness syndrome does not result from abuse, and the basic type of this crime is of a formal nature. This does not mean that the learned helplessness syndrome cannot be the outcome of a crime at all. In such a case, the cumulative legal classification of the act must be taken into account. The learned helplessness syndrome causes real damage to mental health, therefore, it may constitute a quantifier of the social harmfulness of an act, which is why its occurrence and degree have an impact on the penalty *in concreto*.

Key words: violence, crime of abuse, learned helplessness syndrome

Резюме: В статье рассматривается вопрос о синдроме выученной беспомощности как возможном последствии насилия, проявляющемся в психологической сфере жертвы в контексте признаков преступления истязания. Цель статьи – ответить на вопрос: какое значение имеет возникновение синдрома выученной

беспомощности у жертвы для уголовной ответственности за преступление истязания? Настоящие рассуждения носят теоретико-правовой характер с использованием элементов догматического анализа.

В результате проведенного анализа был сделан вывод, что синдром выученной беспомощности не является непосредственно составом преступления истязания, и его наличие не обязательно для того, чтобы виновному было приписано такое деяние. Однако тот факт, что он действительно имел место, может соответствовать юридическому критерию тяжести нравственных страданий в виде физического или психического насилия. С точки зрения уголовного права, синдром выученной беспомощности не является следствием истязания, и преступление является формальным по своему основному виду. Однако это не означает, что синдром выученной беспомощности вообще не может быть эффектом преступления. В этом случае необходимо учитывать совокупную юридическую квалификацию деяния. Синдром выученной беспомощности – это реальный ущерб, нанесенный психическому здоровью, поэтому он может представлять собой показатель степени общественной опасности деяния, в результате чего его возникновение и степень влияют на размер наказания *in concreto*.

Ключевые слова: насилие, преступление истязания, синдром выученной беспомощности

Резюме: У статті розглядається питання синдрому вивченої безпорадності як можливого наслідку насильства, що проявляється в психологічній сфері особи потерпілої в контексті злочину знущання. Метою статті є спроба відповісти на це питання: яке значення для кримінальної відповідальності за злочин знущання має синдром вивченої безпорадності у потерпілого? Ці міркування носять теоретико-правовий характер з використанням елементів догматичного аналізу.

У результаті аналізу було встановлено, що синдром вивченої безпорадності прямо не є передбаченим законодавством як ознака злочину знущання, а його виникнення не є обов'язковим для встановлення особи злочинця. Однак той факт, що це сталося, може відповідати юридичному критерию тяжкості моральних страждань у формі фізичного чи психічного знущання. У кримінально-правовому розумінні синдром вивченої безпорадності не є наслідком зловживання, а злочин в основному виді носить формальний характер. Однак це не означає, що вивчена безпорадність взагалі не може бути наслідком злочину. У такому випадку необхідно враховувати сукупну правову кваліфікацію дії. Синдром вивченої безпорадності є справжньою шкодою для психічного здоров'я, тому він може бути кількісним показником соціальної шкідливості дії, а його виникнення та ступінь мають вплив на покарання *in concreto*.

Ключові слова: насильство, злочин знущання, синдром вивченої безпорадності

Wstęp

Problematyka przemocy jest jednym z podstawowych zagadnień badań kryminologicznych oraz nauki prawa karnego i z tego powodu doczekała się bogatej literatury przedmiotu. Stan wiedzy nie stanowi jednak gwarancji jej przeciwdziałania. Przemoc w różnych aspektach życia, różnego rodzaju i o różnym natężeniu jest doświadczeniem niemal każdego człowieka, lecz tylko stosunkowo niewielki jej zakres podlega prawnej reglamentacji, w szczególności nie każda subiektywnie odczuwana przemoc stanowi naruszenie prawa karnego.

Interdyscyplinarny charakter badań nad przemocą jest niewątpliwie gwarancją trafnego rozpoznania jej mechanizmów, nie każde jednak ustalenie poczynione na gruncie innych nauk da się przetransponować wprost na język normatywny. Szczególnym problemem badań nad przemocą w nauce prawa karnego wydaje się

trudność uchwycenia jej konsekwencji ujawniających się wyłącznie w sferze psychicznej osoby pokrzywdzonej. Nie budzi przy tym wątpliwości sam fakt takich konsekwencji, ale ich umiejscowienie w strukturze znamion ustawowych czynu zabronionego oraz znaczenie dla przypisania odpowiedzialności karnej za ten czyn. Przedmiotem niniejszego opracowania jest zagadnienie syndromu wyuczonej bezradności jako możliwej konsekwencji przemocy ujawniającej się w sferze psychicznej osoby pokrzywdzonej w kontekście znamion przestępstwa znęcania się.

Spośród wielu wątpliwości w tym przedmiocie można sformułować następujący problem badawczy: Jakie znaczenie dla odpowiedzialności karnej za przestępstwo znęcania się ma wystąpienie u osoby pokrzywdzonej syndromu wyuczonej bezradności? Celem pracy jest próba odpowiedzi na to pytanie. Aby było to możliwe, w pierwszej kolejności konieczne jest wyjaśnienie pojęcia oraz mechanizmu wyuczonej bezradności, a następnie jego analiza w kontekście znamion ustawowych przestępstwa znęcania się. Opracowanie ma charakter teoretycznoprawny z wykorzystaniem elementów analizy dogmatycznej.

1. Pojęcie i mechanizm wyuczonej bezradności

Wyuczona bezradność (*learned helplessness phenomenon*) to syndrom zaburzeń poznawczych, motywacyjnych i emocjonalnych powstałych na skutek doświadczania przez jednostkę sytuacji braku kontroli¹. Termin ten jest pojęciem odnoszącym się do stanu wyuczonego, wytworzonego przez narażenie na szkodliwe, nieprzyjemne sytuacje, w których nie ma możliwości ucieczki lub których nie da się uniknąć². Polega na zaprzestaniu działania, które wynika z przekonania, że cokolwiek się zrobi, nie będzie to miało żadnego znaczenia³.

Syndrom można przyrównać do psychicznego paraliżu, uniemożliwiającego ofierze podjęcie próby obrony przed sprawcą. Ofiara jest nie tylko niezdolna do samodzielnej zmiany swojego położenia, ale nawet nie potrafi skorzystać z pomocy udzielanej jej z zewnątrz. Stan wyuczonej bezradności nie pojawia się u niej nagle, lecz jest efektem długotrwałego procesu. Początkowo ofiary starają się aktywnie przeciwstawić aktom przemocy. Podejmują próby rozmowy ze sprawcami, stawiają

¹ Zob. M. Kofta, G. Sędek, *Wyuczona bezradność. Podejście informacyjne*, w: *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność*, red. M. Kofta, Poznań 1993, s. 177–225.

² M. Kolber, *Psychologiczne aspekty wyuczonej bezradności i ich implikacje pedagogiczne*, Przegląd Pedagogiczny 2019, nr 2, s. 136.

³ Zob. L.E. Walker, *The Battered Woman*, New York 1979, s. 49–50.

im warunki, grożą odejściem czy szukają wsparcia u bliskich („od prośby do groźby”). Z czasem przekonują się jednak, że działania te nie przynoszą spodziewanego efektu. U ofiary wytwarza się poczucie utraty wpływu na jej sytuację życiową⁴.

Rozwój wyuczonej bezradności przebiega w dwóch zasadniczych fazach. W pierwszej ofiara aktywnie podejmuje różne próby przeciwstawienia się sytuacji opresyjnej. W przypadku pozytywnego stylu wyjaśniania zdarzeń na tym etapie szuka pomocy specjalistycznej lub wycofuje się ze związku, jeśli inne strategie okażą się nieskuteczne. Część ofiar przemocy „wchodzi” w drugą fazę rozwoju wyuczonej bezradności, tj. rozwija się w nich wewnętrzne przekonanie, że nic nie mogą zrobić, aby zmienić swoje położenie i rezygnują z dalszej walki, zastygając w poczuciu beznadziejności, bezradności⁵. Gdy ofiara jest pasywna, tłumi w sobie instynkt ucieczki, tworzy sytuację tzw. zatrzymanej klatki filmowej, gdzie żaden jej element nie może zostać zmieniony⁶. Stan wyuczonej bezradności można przyrównać zatem do psychicznego paraliżu, który uniemożliwia ofierze podjęcie jakiegokolwiek próby obrony przed sprawcą. W takim stanie ofiara często odrzuca wsparcie, jakie jest jej oferowane z zewnątrz⁷.

Warto podkreślić, że wyodrębnienie wspomnianych wyżej faz rozwoju wyuczonej bezradności stanowi duże uproszczenie, ponieważ powszechnie uznane teorie cyklu przemocy wskazują na wielokrotne powtarzanie się schematu napięcia (przygotowania) – wyładowania napięcia (realizacji) – wyciszenia (ekspiacji, czyli tzw. fazy miesiąca miodowego). Ostatnia faza ma tu zasadnicze znaczenie, ponieważ buduje fałszywy obraz poprawności relacji i tym samym pozwala na powtarzanie cyklu, a w efekcie pogłębia bezradność ofiary⁸.

Spośród różnorodnych koncepcji wyjaśniających zjawisko wyuczonej bezradności, trzem przypisuje się największe znaczenie. Są to pierwotny model Martina Seligmana, koncepcja atrybucyjna autorstwa Lyn Y. Abramson, M. Seligmana i Johna Teasdale’a oraz model informacyjny Mirosława Kofty i Grzegorza Sędka⁹.

M. Seligman, który sformułował to pojęcie, przeprowadził interesujący eksperyment na psach: umieścił zwierzęta w klatkach i poddawał je wstrząsom

⁴ A. Sitarska, *Przemoc w rodzinie a mediacja*, Prokuratura i Prawo 2006, nr 1, s. 58.

⁵ J. Cichła, *Dynamika i uwarunkowania przemian psychospołecznego funkcjonowania kobiet – ofiar przemocy domowej, w trakcie procesu terapeutycznego*, Głogów 2015, s. 93.

⁶ D. Martin, *Battered Wives: Revised, Updated*, San Francisco 1981, s. 81; M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego. Studium prawnokarne i wiktymologiczne*, 2017 [baza danych LEX].

⁷ J. Helios, W. Jedlecka, *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017, s. 36.

⁸ Zob. B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007, s. 25.

⁹ Zob. T. Jarmakowski, *Styl atrybucji, poczucie kontroli i płeć a podatność na powstawanie syndromu wyuczonej bezradności*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica 2009, nr 13, s. 57.

elektrycznym, psy próbowały początkowo unikać ataków, ale po jakimś czasie nauczyły się, że nie mogą od nich uciec, i w konsekwencji stały się pasywne, nie wykazywały aktywności ruchowej, do tego stopnia, że gdy później otworzono klatkę, pozwalając psom na ucieczkę w czasie oddziaływania na nich prądem, pozostały w klatce i dopiero, gdy wyciągnięto je na siłę z klatek i na nowo nauczono, że mogą swobodnie reagować, stan otępienia ustąpił¹⁰.

Zgodnie z pierwszą koncepcją w trakcie doświadczania przez jednostkę sytuacji braku kontroli dochodzi do specyficznego rodzaju uczenia się. Mianowicie jednostka uczy się, że nie ma związku pomiędzy dostępnymi jej reakcjami a pojawieniem się pozytywnych lub negatywnych wzmocnień. W konsekwencji powstaje zgeneralizowane oczekiwanie braku wpływu na wydarzenia w przyszłości, które wpływa na pojawienie się deficytu motywacyjnego, poznawczego oraz emocjonalnego¹¹.

Kluczową modyfikacją dokonaną w stosunku do modelu pierwotnego jest wprowadzenie indywidualnego czynnika pośredniczącego pomiędzy doświadczaniem braku kontroli a pojawieniem się deficytów wyuczonej bezradności. Tym czynnikiem miały być atrybucje przyczynowe. Zgodnie z koncepcją atrybucyjną L.Y. Abramson, M. Seligmana i J. Teasdale'a osoba (model dotyczy tylko ludzi), która doświadcza sytuacji braku kontroli, zadaje sobie pytanie: dlaczego tak się dzieje? Sposób odpowiedzi na to pytanie, czyli atrybucja, ma z kolei wpływać na oczekiwania co do dalszej niezależności działań jednostki i ich rezultatów. Te oczekiwania determinują trwałość i ogólność deficytów bezradności¹².

Autorzy trzeciej koncepcji zgadzają się z M. Seligmanem co do podstawowej przyczyny powstawania syndromu wyuczonej bezradności, tj. doświadczania sytuacji braku kontroli, ale inaczej opisują mechanizm powstawania wyuczonej bezradności oraz deficyty bezradności. Według M. Kofty i G. Sędka naturalną aktywnością poznawczą w sytuacji problemowej jest kreowanie hipotez dotyczących skutecznego działania i ich testowanie. W przypadku gdy problem jest rozwiązywalny, taka aktywność poznawcza zwykle prowadzi do zysku poznawczego i przejścia do fazy realizacji. W sytuacji braku kontroli organizm broni się przed bezsensownym wysiłkiem poznawczym i przechodzi w odmienny stan psychologiczny nazwany przez nich „wyczerpaniem poznawczym”. Istotą tego stanu jest zablokowanie konstruktywnych form aktywności poznawczej, takich jak: tworzenie planów działania,

¹⁰ W. Kolakowska, *W kręgu agresji, przemocy i brutalizacji życia. Wybrane zagadnienia*, Szczytno 2002, s. 22; D.A. Downs, *More than Victims: Battered Women, the Syndrome Society, and the Law*, Chicago 1996, s. 82; M. Czarkowska, *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet w rodzinie w praktyce organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innych instytucji*, 2014 [baza danych LEX].

¹¹ T. Jarmakowski, *Styl atrybucji...*, s. 57.

¹² Zob. szerzej: tamże, s. 59.

tworzenie modeli umysłowych, konstruowanie nowych hipotez adekwatnych do sytuacji¹³.

Tak przedstawiony model powstawania wyuczonej bezradności pozwala za jej przyczynę traktować nie tylko zachowanie człowieka, ale również szereg czynników sytuacyjnych, z jakimi mierzy się osoba doświadczająca uczucia braku kontroli. Zawężając perspektywę badawczą do destrukcyjnego wpływu jednej osoby na drugą, należy zwrócić uwagę na specyficzną cechę tej interakcji, mianowicie że bezradność osób podporządkowanych wynika z uzależnienia od sprawującego kontrolę¹⁴. Taka sytuacja niewątpliwie stwarza przewagę jednej osoby nad drugą w różnych sferach życia, znacząco obniżając jego jakość, przez co niejednokrotnie podpada pod ocenę z perspektywy prawa karnego.

2. Przemoc jako czynnik rozwoju wyuczonej bezradności

Pośród czynników rozwoju wyuczonej bezradności w literaturze zwraca się szczególną uwagę na wszelkie przejawy przemocy, zarówno fizycznej, seksualnej, jak również psychicznej. Ta ostatnia realizowana może być na przykład poprzez izolację ofiary, zmuszanie do określonego zachowania, groźby lub niszczenie rzeczy. Należy również zwrócić uwagę na silny związek różnorodnych form przemocy z przemocą ekonomiczną, co zwykle wynika ze zjawiska feminizacji ubóstwa i często występującego uzależnienia finansowego kobiet od swoich partnerów czy mężów¹⁵. Na stan wyuczonej bezradności wpływają zarówno próby podejmowania aktów przemocy, jak i faktyczne ich dokonania. Szczególnie istotnymi czynnikami są ich powtarzalność, a także nasilenie¹⁶.

Zależność ta została dostrzeżona nie tylko na płaszczyźnie teoretycznej¹⁷. Na wpływ przemocy na rozwój wyuczonej bezradności wskazuje również praktyka

¹³ Tamże, s. 60–61.

¹⁴ W. Poznaniak, *Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy*, w: *Spoleczna psychologia kliniczna*, red. H. Sęk, Warszawa 2000, s. 89; M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego...* [baza danych LEX].

¹⁵ Zob. S. Redo, w: E.W. Pływaczewski, S. Redo, E.M. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacz, M. Perkowska, *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa 2019, s. 879–880.

¹⁶ Por. I. Pospiszyl, *Ofiary chroniczne – przypadek czy konieczność*, Warszawa 2003, s. 83–84; M. Czarowska, *Przeciwdziałanie przemocy...* [baza danych LEX].

¹⁷ M. Budyn-Kulik, *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, w: *Przestępstwo zgwałcenia*, red. M. Mozgawa, 2012 [baza danych LEX]; J. Skibińska-Adamowicz, J. Ignaczewski,

przeciwdziałania temu zjawisku, zarówno na płaszczyźnie administracyjnoprawnej, jak i prawnokarnej. Na wyuczoną bezradność jako skutek stosowania przemocy powołują się organy władzy publicznej¹⁸, a w szczególności samorządu terytorialnego w uchwałach dotyczących programów przeciwdziałania przemocy domowej¹⁹.

W badaniach kryminologicznych nad przemocą model wyuczonej bezradności służy nieraz jako uzasadnienie trwania ofiary – wbrew racjonalnym przesłankom – w toksycznej relacji. Należy wskazać przede wszystkim prace Lenore E. Walker, która porównała objawy „syndromu maltretowanej kobiety” (*battered women syndrome*) do stwierdzonych w badaniach nad wyuczoną bezradnością symptomów, takich jak rozstrój emocjonalny, fobie i zaburzenia snu. Postawiła ona hipotezę, że wszelkie próby maltretowanej kobiety, aby kontrolować przemoc, finalnie doprowadzają do wytworzenia się syndromu wyuczonej bezradności²⁰.

Warto zwrócić uwagę na wyniki badań empirycznych w przedmiocie przemocy wobec kobiet przeprowadzonych przez Beatę Gruszczyńską, które wykazały, że kobiety, które wychowywały się w domu, w którym występowała przemoc wobec ich matek, dwa razy częściej doznawały przemocy od swoich partnerów oraz ze strony innych mężczyzn. Potwierdzać to może – zdaniem przytoczonej autorki – tezę o międzypokoleniowej transmisji nie tylko stosowania przemocy, ale również tkwienia w niej, czyli przenoszenie do swojego życia wyuczonej bezradności²¹.

Powiązanie przemocy z syndromem wyuczonej bezradności wydaje się oczywiste w perspektywie kryminologicznej oraz w nauce prawa karnego. Warto chociażby przytoczyć plastyczne porównanie do wyników badań M. Seligmana użyte przez Magdalenę Budyn-Kulik, zgodnie z którym powtarzające się akty znęcania działają jak ponawiane wstrząsy elektryczne w eksperymentach ze zwierzętami, zmniejszając motywację kobiety do reakcji²².

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że poszczególne „wstrząsy” nie muszą mieć silnego natężenia. W psychologii wykazano bowiem, że wyuczona bezradność trwa

Rodzaje przemocy i jej wpływ na dziecko, w: H. Ciepla, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, 2014 [baza danych LEX]; H.D. Sasal, *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, wyd. 2, Warszawa 2005, s. 29–30.

¹⁸ Na przykład: rozporządzenie Ministra Polityki Społecznej z dnia 8 marca 2005 r. w sprawie domów dla matek z małoletnimi dziećmi i kobiet w ciąży, Dz. U. z 2005 r. Nr 43, poz. 418.

¹⁹ Na przykład: uchwała Nr VI/63/2011 Rady Miasta i Gminy Uzdrowskiej Muszyna z dnia 17 marca 2011 r. w sprawie uchwalenia Gminnego Programu Przeciwdziałania Przemocy w Rodzinie oraz Ochrony Ofiar Przemocy w Rodzinie, Dz. Urz. Woj. Małop. z 2011 r. Nr 268, poz. 2189.

²⁰ L.E. Walker, *Battered Women and Learned Helplessness*, *Victimology* 1977–1978, t. 2, z. 3–4, s. 525–534; też, *Battered Women: Sex Role and Clinical Issues*, *Professional Psychology* 1981, t. 12, z. 1, s. 81–91.

²¹ B. Gruszczyńska, *Przemoc wobec kobiet...*, s. 88.

²² M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego...* [baza danych LEX].

dłużej, gdy wywołana jest wieloma łagodnymi stresorami (przewlekłymi, powodującymi każdorazowo zaledwie łagodny stres)²³ niż w przypadku wywołania przez pojedynczy silny stresor²⁴. Z punktu widzenia ustaleń kryminologicznych w zakresie fenomenologii przemocy taka zależność nie budzi większych wątpliwości. Pozostaje jednak kwestia oceny znaczenia syndromu wyuczonej bezradności z perspektywy normatywnej treści przestępstwa znęcania się.

3. Syndrom wyuczonej bezradności w kontekście znamion ustawowych znęcania się

Przemoc jako jedno z najbardziej kluczowych, a zarazem kontrowersyjnych pojęć w prawie karnym ma swoje specyficzne odzwierciedlenie w zespole znamion ustawowych przestępstwa znęcania się (art. 207 K.k.²⁵). Ustawodawca nie posługuje się tym pojęciem wprost, lecz określa je mianem znęcania się fizycznego lub psychicznego. Są to środki oddziaływania mieszczące się w stronie przedmiotowej tego czynu. Niezależnie od tego, z którym z nich mamy do czynienia w danym przypadku, czy też wystąpią one łącznie, u pokrzywdzonego może rozwinąć się syndrom wyuczonej bezradności jako typowa psychologiczna reakcja na przemoc. Ocena prawna tego syndromu jest złożona i skupia się na braku reakcji, jakiej oczekiwać można by było od przeciętnego obywatela w typowej dla przemocy sytuacji. Istnieje jednak wątpliwość, w którym kierunku taka ocena miałaby zmierzać – czy syndrom ten można potraktować jako ewentualny skutek przestępstwa z art. 207 K.k., czy raczej jako pozaustawowe dookreślenie czynności sprawczej „znęca się fizycznie lub psychicznie”.

W pierwszej kolejności należy odpowiedzieć na pytanie, czy skutek w ogóle stanowi znamię ustawowe przestępstwa z art. 207 § 1 K.k. Można wszak w tym przedmiocie zauważyć istotne różnice poglądów, od przeważającego, że jest to przestępstwo formalne²⁶, przez stanowisko ograniczające się do podkreślenia kon-

²³ P. Willner, *Validity, Reliability and Utility of the Chronic Mild Stress Model of Depression: A 10-Year Review and Evaluation*, *Psychopharmacology* 1997, t. 134, z. 4, s. 319–329.

²⁴ F. Lieder, N.D. Goodman, Q.J.M. Huys, *Learned Helplessness and Generalization*, *Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society* 2013, t. 35, s. 900.

²⁵ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2345 (dalej: K.k.).

²⁶ Zob. W. Świda, w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973, s. 539; A. Marek, *Kodeks karny*, Warszawa 2010, s. 471; tenże, *Prawo karne*, wyd. 10, Warszawa 2011, s. 510; M. Szewczyk, w: *Kodeks karny. Część szczegółowa. Komentarz*, t. 2. *Komentarz do*

trowersji²⁷, do jednoznacznego uznania, że ma ono typowo materialny charakter²⁸. Takiego zdania jest na przykład Kamil Siwek, który powołuje się w tym przedmiocie na wykładnię sądową uzależniającą odpowiedzialność sprawcy od zachowania wywołującego dotkliwie cierpienia fizyczne lub psychiczne po stronie pokrzywdzonego. Autor ten wnioskuje, że owa „dotkliwość” jest cechą skutku²⁹. Dotkliwość „ponad miarę” niewątpliwie stanowi ocenę strony przedmiotowej przestępstwa znęcania się, jednak w orzecznictwie, które sam przywołuje, o skutku nie ma żadnej mowy. Powołanie się na intensywność, dotkliwość i poniżanie „ponad miarę” służy wprawdzie odróżnieniu przestępstwa znęcania się od czynności naruszających inne dobra chronione prawem (np. nietykalność osobista, godność osobista, mienie), ale – w mojej ocenie – odnosi się nie tyle do skutku, co do intensywności, z jaką sprawca podejmuje czynność sprawczą³⁰. Należałoby zatem pogląd ów odrzucić jako błędny, ale nie całkowicie bezzasadny, ponieważ istnieją powody, dla których taka wątpliwość w rozumowaniu prawniczym może się pojawić.

Z całą pewnością należy zwrócić uwagę na fakt, że zakres pojęcia określonego czasownikiem „znęca się” na płaszczyźnie języka powszechnego pozwala zakładać powodowanie następstwa w postaci dotkliwego cierpienia. Wydaje się również, że orzecznictwo nie zawsze dostatecznie podkreśla, że intensywność ta jest cechą czynności sprawczej. Za przykład można podać następujący fragment uzasadnienia z wyroku SN z dnia 11 lutego 2003 r.: „Za znęcanie się nie można uznać zachowania sprawcy, które nie powoduje u ofiary poważnego cierpienia moralnego”³¹. Z przytoczonego fragmentu wynika jedynie, że powodowanie cierpienia moralnego można rozumieć jako następstwo znęcania się. Nie znaczy to jednak, że następstwo to musi stanowić znamię ustawowe w typie podstawowym omawianego przestępstwa.

Należy zatem przyjąć i wyraźnie podkreślić, że „poważne cierpienie moralne”, o którym mowa w powyższym orzeczeniu, nie stanowi skutku w znaczeniu *stricto* prawnokarnym (czyli skutku koniecznego do zaistnienia przestępstwa materialnego

art. 117–277 K.k., red. A. Zoll, wyd. 2, Warszawa 2006, s. 725; A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980, s. 139.

²⁷ Zob. M. Budyn-Kulik, *Rodzaje „przemocy partnerskiej” wobec kobiety w świetle polskiego kodeksu karnego*, *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G* 2009–2010, t. 56–57, s. 11.

²⁸ K. Siwek, *W sprawie skutkowego charakteru przestępstwa znęcania się*, *Prokuratura i Prawo* 2018, nr 11, s. 72–86.

²⁹ Wyrok SN z dnia 24 października 2000 r., WA 37/00, LEX nr 332949; wyrok SA we Wrocławiu z dnia 8 marca 2012 r., II Aka 388/11, LEX nr 1129381.

³⁰ Zob. wyrok SN – Izba Wojskowa z dnia 9 stycznia 2001 r., WA 43/00, LEX nr 550460.

³¹ Wyrok SN z dnia 11 lutego 2003 r., IV KKN 312/99, LEX nr 77436.

w typie podstawowym w formie dokonania)³². W przeciwnym razie należałoby przyjąć, że dla przypisania sprawcy dokonania przestępstwa znęcania się niezbędne jest ustalenie, że pomiędzy czynem sprawcy a doznanymi przez pokrzywdzonego dotkliwymi cierpieniami zachodzi powiązanie przyczynowo-skutkowe i normatywne. Ten skutek podlegałby więc dowodzeniu w procesie karnym. Jak bowiem wiadomo, przy przestępstwach skutkowych w ogólności, kwestia związku przyczynowego musi być każdorazowo rozstrzygnięta przez sąd. Uznanie skutkowego charakteru przestępstwa znęcania się stanowiłoby absurdalne ograniczenie funkcji ochronnej prawa karnego i prowadziłyby do nadużywania konstrukcji usiłowania nieudolnego z uwagi na brak przedmiotu zamachu, jeśli np. znęcanie się podjęte byłoby w stosunku do osoby chorej, nieprzytomnej czy w innych sytuacjach, w których postępowanie sprawcy nie mogłoby być rozpoznane przez pokrzywdzonego jako krzywdzące³³.

Uznanie materialnego charakteru przestępstwa znęcania się prowadziłyby również do całkowitej bezkarności wielu czynów z uwagi na brak możliwości udowodnienia powiązania przyczynowo-skutkowego. Dotyczyłyby to szczególnie znęcania się psychicznego i typowego dla niego następstwa w postaci „wyuczony bezradności”, kiedy to wyselekcjonowanie zakresu deficytu w zakresie zdrowia psychicznego spowodowanego wyłącznie przez sprawcę od pozostałych czynników zewnętrznych mających nań wpływ byłoby po prostu niemożliwe.

Ustalenie, że przestępstwo znęcania się w typie podstawowym ma charakter formalny, nie stoi na przeszkodzie, aby syndrom wyuczony bezradności pozbawić jakiegokolwiek roli na etapie przypisania czynności sprawczej „znęca się psychicznie”. Stanowi on bowiem pozaustawowe dookreślenie tej czynności i dodatkowe kryterium określenia stopnia intensywności czy też dotkliwości zadawanych nią cierpień, czego wymaga judykatura.

Warto w tym miejscu przytoczyć koncepcję „skutku dorozumianego” Aleksandra Tobisa, zgodnie z którą skutek nie jest wprawdzie znamieniem określonym ustawowo, ale tkwi immanentnie w czynności sprawczej przestępstwa znęcania³⁴. Koncepcja ta pozwala ująć syndrom wyuczony bezradności jako dorozumiany skutek potencjalnie towarzyszący znęcaniu się zarówno fizycznemu, jak i psychicznemu, który nie stanowi jednak skutku w znaczeniu ścisłym.

³² Zob. E. Hryniewicz, *Skutek w prawie karnym*, Prokuratura i Prawo 2013, nr 7–8, s. 113 i cytowana tam literatura.

³³ B. Gadecki, w: M. Banaś-Grabek, B. Gadecki, J. Karnat, A. Łyżwa, R. Łyżwa, *Kodeks karny. Część szczególna. Art. 148–251. Komentarz*, 2020 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 207.

³⁴ Zob. A. Tobis, *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie. Charakterystyka prawna i skuteczność kary pozbawienia wolności*, Poznań 1980, s. 45.

Takie ujęcie pozwala zachować gwarancyjny wymiar przepisu określającego przestępstwo znęcania się, zwalnia z obowiązku dowodzenia wyuczony bezradności jako wynikającego z zachowania sprawcy skutku znęcania się oraz karkołomnej w tym przypadku oceny związku przyczynowo-skutkowego między tym zachowaniem a skutkiem. Pozwala natomiast określić stopień dotkliwości zachowania sprawcy spełniającego normatywny standard „znęcania się”, czyli z jednej strony pozwala odróżnić tę czynność od innych zachowań złośliwych, nieprzyjemnych, dokuczliwych, lecz prawnokarnie indyferentnych, z drugiej zaś od czynności sprawczych naruszających inne niż rodzina i opieka dobra prawne. Z całą pewnością powiązanie syndromu wyuczony bezradności z czynnością sprawczą znęcania się fizycznego lub psychicznego może i powinno być uwzględnione na etapie stopniowania społecznej szkodliwości czynu *in concreto* w zależności od rozmiaru wyrządzonej szkody. Uraz psychiczny w postaci syndromu wyuczony bezradności nie pozostaje zatem bez wpływu na wymiar kary, który powinien być proporcjonalny do stopnia karygodności czynu.

Typ podstawowy przestępstwa z art. 207 § 1 K.k. jest zatem w ścisłym znaczeniu prawa karnego przestępstwem bezskutkowym (formalnym), dokonanym z chwilą znęcania się, niezależnie od skutku, jaki ono spowodowało. Wystarczy, gdy poszczególne akty lub działanie jednorazowe osiągnęły stopień odpowiadający pojęciu znęcania się³⁵. Charakter materialny posiada za to niewątpliwie typ kwalifikowany przestępstwa znęcania się określony w art. 207 § 3 K.k., którego znamiona obejmują skutek w postaci targnięcia się pokrzywdzonego na własne życie. Wywołanie innego skutku, który będzie wykraczał poza zakres znamienia znęcania się i wyczerpywał znamiona innego przestępstwa, uzasadniać będzie przyjęcie kumulatywnej kwalifikacji czynu³⁶. W przypadku znęcania się, które pociągnęłoby za sobą skutki np. w postaci uszkodzenia ciała lub rozstroju zdrowia, w grę będzie wchodzić kwalifikacja kumulatywna z odpowiednim przepisem określającym przestępstwo skutkowe (np. art. 156–157 K.k.)³⁷. Wyuczona bezradność może być zatem kwalifikowana jako rozstrój zdrowia psychicznego. Kumulatywny zbieg przepisów uzależniony będzie jednak zawsze od konkretnych okoliczności faktycznych i ustaleń dokonanych w indywidualnej sprawie.

³⁵ Z. Siwik, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, wyd. 5, 2016 [baza danych LEX], Komentarz do art. 207.

³⁶ M. Szwarczyk, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, wyd. 7, 2016 [baza danych LEX], Komentarz do art. 207.

³⁷ J. Jodłowski, M. Szewczyk, w: *Kodeks karny. Część szczególna, t. 2. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [baza danych LEX], Komentarz do art. 207.

Skoro powodowanie dotkliwych cierpień moralnych stanowi immanentną cechę czynności sprawczej znęcania się, pojawia się problem, czy określoną wyżej dotkliwość znęcania można ocenić wyłącznie za pomocą kryteriów obiektywnych. W doktrynie formułowane są odmienne stanowiska. Na pierwszym planie można odnotować twierdzenie, że w sferze dokonywania karnoprawnej oceny zachowania sprawiającego ból fizyczny lub dotkliwe cierpienia moralne ofiary powinna decydować ocena obiektywna (ogólnospołeczna), co oznacza całkowite wyeliminowanie w sferze tej oceny subiektywnej perspektywy pokrzywdzonego³⁸.

Istnieje również pogląd, zgodnie z którym ocena winna mieć charakter mieszany: obiektywno-subiektywny. Na gruncie art. 207 § 1 K.k. dotkliwe cierpienia mają być przecież cierpieniami konkretnego pokrzywdzonego, a nie jakiegoś bliżej nieokreślonego, abstrakcyjnego obywatela, zatem normatywne znamię „znęca się” nie ma wyłącznie obiektywnej istoty³⁹. Warto przywołać pogląd Sądu Apelacyjnego w Krakowie, zgodnie z którym: „Gdy taki stan pokrzywdzonego bądź jego odczucia nie zostaną przez pokrzywdzonego wyrażone w postępowaniu, a brak jest możliwości ustalenia tego inaczej, nie da się dokonać owego ustalenia, zatem i przypisać znęcania. Zdarza się wszak [...], że obelgi, naruszanie nietykalności cielesnej, szykany itp. są wzajemne, że słowa wulgarne nie są obelgami, bo należą do obyczaju środowiska, że zachowania naganne sprawcy są reakcją na prowokowanie go bądź środkiem do wymuszenia poprawnego zachowania się rzekomej ofiary”⁴⁰. Pogląd ten jest słuszny, o ile nie dotyczy pokrzywdzonych, którzy z uwagi na stan rozwoju bądź zdrowia nie są w stanie zrozumieć, odczuć bądź wyrazić, że wymierzone przeciwko ich dobrom czynności mają charakter znęcania się. Dlatego w pierwszej kolejności wydaje się konieczna ocena postrzegalnych zewnętrznie elementów obiektywnych. Konsekwencje wyuczonej bezradności mogą objawiać się w różnych obszarach życia ofiary przemocy:

- 1) sfera poznawcza – przekonanie, że nie ma sytuacji, w której można coś zmienić, myślenie typu: „w tej sprawie nic nie można zmienić” czy „nikt nie jest mi w stanie pomóc”;
- 2) sfera emocjonalna – uczucie lęku, zmęczenia, depresja, stany apatii, poczucie niekompetencji;

³⁸ A. Ratajczak, *Przestępstwa przeciwko rodzinie...*, s. 136–137; J. Kosonoga, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2018, s. 1352; J. Jodłowski, M. Szewczyk, w: *Kodeks karny...* [baza danych LEX], Komentarz do art. 207.

³⁹ K. Siwek, *W sprawie skutkowego charakteru...*, s. 79.

⁴⁰ Wyrok SA w Krakowie z dnia 25 marca 1998 r., II AKa 40/98, KZS z 1998 r. Nr 4–5, poz. 53; por. S. Hypś, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 7, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 207.

- 3) sfera motywacyjna – zrezygnowanie i bierność wobec sytuacji życiowej, niepodjęcie działań, aby coś zmienić;
- 4) sfera społeczna – wycofanie się z kontaktów społecznych i unikanie nawiązywania nowych, bezkrytyczne przyjmowanie narzuconych reguł;
- 5) sfera somatyczna – zaburzenia psychosomatyczne, ciągłe zmęczenie, przyjmowanie zgarbionej i zamkniętej postawy ciała⁴¹.

Na pierwszy rzut oka widać, że istnieje związek między wyuczoną bezradnością a depresją i pomiędzy depresją a autodestrukcyjnymi impulsami i zachowaniem⁴². W wielu przypadkach wydaje się, że kombinacja wyuczonyj bezradności i depresji paraliżuje działania osoby pokrzywdzonej, czyniąc psychologicznie trudnym, jeśli nie niemożliwym, podjęcie jakiegoś działania, które mogłoby zakończyć jej cierpienia⁴³.

W sferze subiektywnej odczucia osoby pokrzywdzonej nie będą tak precyzyjnie określone i mogą wprost wskazywać na usprawiedliwianie zachowania sprawcy czy też przenoszenie ciężaru odpowiedzialności ze sprawcy na siebie. Od ofiary przemocy domowej, czyli od osoby, która przez długi czas pozostawała w stanie zagrożenia zdrowia i doświadczała przemocy, nie można oczekiwać, że sama podejmie odpowiednie działania⁴⁴ i będzie to czyniła w sposób racjonalny i konsekwentny. Opieranie się zatem wyłącznie na subiektywnym kryterium dotkliwości osoby z wyuczoną bezradnością jest błędne, co więcej – obiektywnie dla niej szkodliwe. Subiektywne kryteria powinny zatem być niejako „zobiektywizowane” w opiniach biegłych psychiatrów i psychologów określających syndrom wyuczonyj bezradności i jej stopień.

Zakończenie

Odpowiadając na pytanie postawione we wstępie niniejszego opracowania, należy stwierdzić, że syndrom wyuczonyj bezradności nie stanowi wprost znamienia ustawowego przestępstwa znęcania się, a jego wystąpienie nie jest konieczne dla przypisania sprawcy takiego czynu. Okoliczność, że syndrom ten faktycznie wystą-

⁴¹ A. Strzelecka-Lemiech, *Wyuczona bezradność u ofiary przemocy domowej*, Pracownik Socjalny w Terenie 2014, nr 29, s. 3–5.

⁴² M. Budyn-Kulik, *Zabójstwo tyrana domowego...* [baza danych LEX].

⁴³ C.P. Ewing, *Battered Women Who Kill: Psychological Self-Defense As Legal Justification*, New York 1987, s. 67.

⁴⁴ S. Spurek, *Izolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, 2013 [baza danych LEX].

pił, może jednak dopełnić kryterium jurydyczne dotkliwości cierpień moralnych zadanych poprzez znęcanie się fizyczne lub psychiczne.

Ponad wszelką wątpliwość syndrom wyuczonej bezradności nie stanowi skutku znęcania się, a przestępstwo to w typie podstawowym ma charakter formalny. Materialny charakter typu kwalifikowanego został przez ustawodawcę określony innym skutkiem. Wprawdzie stan wyuczonej bezradności faktycznie może poprzedzić akt targnięcia się na własne życie przez osobę pokrzywdzoną, jednak nie stanowi elementu koniecznego. Nie oznacza to, że syndrom wyuczonej bezradności nie może w ogóle stanowić skutku przestępstwa. Stanowi on bowiem rozstrój zdrowia psychicznego i może być podstawą rozszerzenia kwalifikacji prawnej w zbiegu kumulatywnym przestępstwa znęcania się (art. 207 K.k.) z uszczerbkiem na zdrowiu (art. 156–157 K.k.).

Analizując syndrom wyuczonej bezradności w kontekście znamion przestępstwa znęcania się, można zauważyć związek ze znamieniem określającym czynność sprawczą „znęca się fizycznie lub psychicznie”. Powiązanie to ma charakter pozanormatywny, mimo to ma ogromne znaczenie praktyczne. Stanowi bowiem pozaustawowe dookreślenie tej czynności i dodatkowe kryterium określenia stopnia intensywności czy też dotkliwości zadawanych cierpień moralnych, czego wyraźnie wymaga judykatura, zwłaszcza w przypadku znęcania się psychicznego.

Przy ocenie kryterium jurydycznego znęcania się w postaci dotkliwości cierpień moralnych syndrom wyuczonej bezradności można oceniać zarówno z perspektywy subiektywnej, jak i obiektywnej (koncepcja mieszana), ale tylko pod warunkiem, że wyniki tych ocen są zgodne. Kryteriów subiektywnych nie należy deprecjonować, jednak w przypadku rozbieżności należy uznać prymat kryteriów obiektywnych, które jako jedyne mają charakter konstytutywny. Domaga się tego funkcja ochronna prawa karnego i jeden z głównych celów polityki kryminalnej, jakim jest skuteczne przeciwdziałanie przemocy.

Syndrom wyuczonej bezradności stanowi niewątpliwie szkodę wyrządzoną na zdrowiu psychicznym, dlatego też mimo pozaustawowego charakteru stanowi może kwantyfikator społecznej szkodliwości czynu, przez co jego wystąpienie i stopień ma wpływ na wymiar kary *in concreto*. Jego określenie nie może jednak odbyć się inaczej, jak tylko w oparciu o wyniki opinii biegłych psychiatrów i psychologów, którzy za zadanie mają między innymi wyłączenie innych niż zachowanie sprawcy czynników wywołujących stan wyuczonej bezradności.

Bibliografia

- Budyn-Kulik M., *Rodzaje „przemocy partnerskiej” wobec kobiety w świetle polskiego kodeksu karnego*, Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio G 2009–2010, t. 56–57.
- Budyn-Kulik M., *Wybrane wiktymologiczne (i psychologiczne) aspekty zgwałcenia*, w: *Przestępstwo zgwałcenia*, red. M. Mozgawa, 2012 [baza danych LEX].
- Budyn-Kulik M., *Zabójstwo tyrana domowego. Studium prawnokarne i wiktymologiczne*, 2017 [baza danych LEX].
- Cichła J., *Dynamika i uwarunkowania przemian psychospołecznego funkcjonowania kobiet – ofiar przemocy domowej, w trakcie procesu terapeutycznego*, Głogów 2015.
- Czarkowska M., *Przeciwdziałanie przemocy wobec kobiet w rodzinie w praktyce organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości i innych instytucji*, 2014 [baza danych LEX].
- Downs D.A., *More than Victims: Battered Women, the Syndrome Society, and the Law*, Chicago 1996.
- Ewing C.P., *Battered Women Who Kill: Psychological Self-Defense As Legal Justification*, New York 1987.
- Gadecki B., w: M. Banaś-Grabek, B. Gadecki, J. Karnat, A. Łyżwa, R. Łyżwa, *Kodeks karny. Część szczególna. Art. 148–251. Komentarz*, 2020 [baza danych Legalis].
- Gruszczynska B., *Przemoc wobec kobiet w Polsce. Aspekty prawnokryminologiczne*, Warszawa 2007.
- Helios J., Jedlecka W., *Współczesne oblicza przemocy. Zagadnienia wybrane*, Wrocław 2017.
- Hryniewicz E., *Skutek w prawie karnym*, Prokuratura i Prawo 2013, nr 7–8.
- Hypś S., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 7, 2021 [baza danych Legalis].
- Jarmakowski T., *Styl atrybucji, poczucie kontroli i pleć a podatność na powstawanie syndromu wyuczonyj bezradności*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Psychologica 2009, nr 13.
- Jodłowski J., Szewczyk M., w: *Kodeks karny. Część szczególna, t. 2. Komentarz do art. 117–211a*, red. W. Wróbel, A. Zoll, 2017 [baza danych LEX].
- Kofta M., Sędek G., *Wyuczona bezradność. Podejście informacyjne*, w: *Psychologia aktywności: zaangażowanie, sprawstwo, bezradność*, red. M. Kofta, Poznań 1993.
- Kolber M., *Psychologiczne aspekty wyuczonyj bezradności i ich implikacje pedagogiczne*, Przegląd Pedagogiczny 2019, nr 2.
- Kołąkowska W., *W kręgu agresji, przemocy i brutalizacji życia. Wybrane zagadnienia*, Szczytno 2002.
- Kosonoga J., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. R.A. Stefański, Warszawa 2018.
- Lieder F., Goodman N.D., Huys Q.J.M., *Learned Helplessness and Generalization*, Proceedings of the Annual Meeting of the Cognitive Science Society 2013, t. 35.
- Marek A., *Kodeks karny*, Warszawa 2010.
- Marek A., *Prawo karne*, wyd. 10, Warszawa 2011.
- Martin D., *Battered Wives: Revised, Updated*, San Francisco 1981.
- Pospizyl I., *Ofiary chroniczne – przypadek czy konieczność*, Warszawa 2003.
- Poznaniak W., *Teorie uczenia się społecznego jako model normalnego i zaburzonego funkcjonowania jednostki oraz grupy*, w: *Spoleczna psychologia kliniczna*, red. H. Sęk, Warszawa 2000.
- Ratajczak A., *Przestępstwa przeciwko rodzinie, opiece i młodzieży w systemie polskiego prawa karnego*, Warszawa 1980.

- Redo S., w: E.W. Pływaczewski, S. Redo, E.M. Guzik-Makaruk, K. Laskowska, W. Filipkowski, E. Glińska, E. Jurgielewicz-Delegacz, M. Perkowska, *Kryminologia. Stan i perspektywy rozwoju. Z uwzględnieniem założeń Agendy ONZ na rzecz zrównoważonego rozwoju 2030*, Warszawa 2019.
- Sasal H.D., *Niebieskie karty. Przewodnik do procedury interwencji wobec przemocy w rodzinie*, wyd. 2, Warszawa 2005.
- Sitarska A., *Przemoc w rodzinie a mediacja*, Prokuratura i Prawo 2006, nr 1.
- Siwek K., *W sprawie skutkowego charakteru przestępstwa znęcania się*, Prokuratura i Prawo 2018, nr 11.
- Siwik Z., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. M. Filar, wyd. 5, 2016 [baza danych LEX].
- Skibińska-Adamowicz J., Ignaczewski J., *Rodzaje przemocy i jej wpływ na dziecko*, w: H. Ciepła, J. Ignaczewski, J. Skibińska-Adamowicz, *Komentarz do spraw rodzinnych*, 2014 [baza danych LEX].
- Spurek S., *Isolacja sprawcy od ofiary. Instrumenty przeciwdziałania przemocy w rodzinie*, 2013 [baza danych LEX].
- Strzelecka-Lemiech A., *Wyuczona bezradność u ofiary przemocy domowej*, Pracownik Socjalny w Terenie 2014, nr 29.
- Szewczyk M., w: *Kodeks karny. Część szczególna. Komentarz*, t. 2. *Komentarz do art. 117–277 K.k.*, red. A. Zoll, wyd. 2, Warszawa 2006.
- Szwarczyk M., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. T. Bojarski, wyd. 7, 2016 [baza danych LEX].
- Świda W., w: I. Andrejew, W. Świda, W. Wolter, *Kodeks karny z komentarzem*, Warszawa 1973.
- Tobis A., *Główne przestępstwa przeciwko rodzinie. Charakterystyka prawna i skuteczność kary pozbawienia wolności*, Poznań 1980.
- Walker L.E., *Battered Women and Learned Helplessness*, *Victimology* 1977–1978, t. 2, z. 3–4.
- Walker L.E., *Battered Women: Sex Role and Clinical Issues*, *Professional Psychology* 1981, t. 12, z. 1, DOI: 10.1037/0735-7028.12.1.81.
- Walker L.E., *The Battered Woman*, New York 1979.
- Willner P., *Validity, Reliability and Utility of the Chronic Mild Stress Model of Depression: A 10-Year Review and Evaluation*, *Psychopharmacology* 1997, t. 134, z. 4. DOI: 10.1007/s002130050456.

Kwestia ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz zawiadomienie o zmianie uprawnionego¹

The issue of disclosing the cooperative ownership right for which the land and mortgage register is kept by a notary public in the claim for certificate of succession and notification of the entitled person of the change

Вопрос о раскрытии кооперативного права собственности на помещение, на которое ведется земельно-кадастровая книга, нотариусом в протоколе о наследовании и уведомление о смене уполномоченного

Питання про відображення нотаріусом у спадковому протоколі права на кооперативну власність приміщення, на яке ведеться земельний та іпотечний реєстр, та повідомлення про зміну уповноваженої особи

KAROL RYSZKOWSKI

Dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

e-mail: ryzkowskikarol@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0003-2744-3533>

Streszczenie: Spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu to ograniczone prawo rzeczowe, jednak prawo o treści zbliżonej do prawa odrębnej własności lokalu. Artykuł ma odpowiedzieć na istotną w praktyce kwestię, która tylko pozornie wydaje się zagadnieniem jedynie akademickim (ze względu na obecną niedopuszczalność ustanowienia spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu): czy istnieje możliwość ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz możliwość zawiadomienia właściwego sądu wieczystoksięgowego o zmianie uprawnionego na podstawie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia. Obecna regulacja prawna tego zagadnienia może budzić wątpliwości w praktyce, a w przedmiotowej materii zasadniczo brak wypowiedzi doktryny. Niniejszy artykuł ma na celu usunięcie potencjalnych wątpliwości, także poprzez wskazanie postulatów *de lege ferenda*, które mogłyby ujednolicić praktykę i zagwarantować stan pewności prawa w przedmiotowym zakresie.

Słowa kluczowe: protokół dziedziczenia, akt poświadczenia dziedziczenia, akt notarialny, spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, księgi wieczyste, użytkowanie wieczyste

Summary: The cooperative ownership right is a limited right in rem, similar in content to the right to separate ownership of the premises, i.e. property. This article aims to answer questions of a practical nature, which only seem to be an academic issue (due to the current inadmissibility of establishing the cooperative ownership right) – is it possible to disclose the cooperative ownership right by a notary public in the claim for certificate of succession if there is a land and mortgage register for such a right and is it possible to notify the competent land and mortgage register court of a change of the holder based on a deed of succession certification? The current

¹ Publikacja została dofinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie.

legal regulation on this matter may raise doubts in practice, and there is generally a lack of doctrinal statements on the subject. This article aims to remove any potential doubts, also by indicating *de lege ferenda* postulates, which are intended to standardise practice and ensure legal certainty in this subject.

Key words: claim for certificate of succession deed of succession certification, notarial deed, cooperative ownership right, land and mortgage register, perpetual usufruct

Резюме: Кооперативное право собственности на помещение является ограниченным вещным правом, но правом, содержание которого аналогично праву отдельной собственности на помещения. Цель статьи – ответить на важный практический вопрос, который только на первый взгляд является академическим (в связи с существующей недопустимостью установления кооперативного права собственности на помещение): можно ли раскрыть кооперативное право собственности на помещение, на которое ведется земельно-кадастровая книга, нотариусом в протоколе наследования и уведомить соответствующий суд земельно-кадастрового реестра о смене уполномоченного лица на основании зарегистрированного акта удостоверения права наследования. Нынешнее правовое регулирование этого вопроса может вызывать сомнения на практике, и в целом наблюдается отсутствие внимания со стороны доктрины к этому вопросу. Данная статья направлена на устранение возможных сомнений, в том числе путем определения постулатов *de lege ferenda*, которые могли бы стандартизировать практику и гарантировать правовую определенность в этом отношении.

Ключевые слова: протокол наследования, акт наследования, нотариальный акт, право кооперативной собственности на помещение, земельно-кадастровые книги, вечное пользование

Резюме: Право на кооперативну власність приміщення є обмеженим речовим правом, хоча за змістом подібним до права окремої власності на приміщення. Стаття має на меті відповісти на практичне питання, яке лише здавалося б академічною темою (через теперішню неприпустимість встановлення права на кооперативну власність приміщення): чи можна виявити право на кооперативну власність приміщення, на яке нотаріусом ведеться земельний та іпотечний реєстр у спадковому протоколі та чи є можливість повідомлення компетентного земельного та іпотечного суду про зміну уповноваженої особи на підставі зареєстрованого свідоцтва про спадщину. Чинне правове регулювання цього питання на практиці може викликати сумніви, а доктрини з цього приводу в принципі немає. Ця стаття має на меті усунути будь-які потенційні сумніви, також вказавши аксіоми *de lege ferenda*, які могли б стандартизувати практику та гарантувати правову визначеність у цьому відношенні.

Ключові слова: спадковий протокол, спадковий акт, нотаріальний акт, право на кооперативну власність приміщення, земельні та іпотечні реєстри, безстрокове користування

Wstęp

Spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu to ograniczone prawo rzeczowe, jednak o treści zbliżonej do prawa odrębnej własności lokalu. Zgodnie z art. 244 Kodeksu cywilnego² spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu jest ograniczonym prawem rzeczowym – tak wynika również z art. 17² ust. 1. ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych³, natomiast zgodnie z art. 251 Kodeksu cywilnego do ochrony

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1740.

³ Ustawa z dnia 15 grudnia 2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1208.

praw rzeczowych ograniczonych stosuje się odpowiednio przepisy o ochronie własności. Ponadto zgodnie z art. 17² ust. 1 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu jest prawem zbywalnym, przechodzi na spadkobierców i podlega egzekucji, a więc jest ograniczonym prawem rzeczowym, które wykazuje duże podobieństwa do prawa własności nieruchomości, a zarazem jest najszerszym z ograniczonych praw rzeczowych uregulowanych w polskim ustawodawstwie. W art. 17² ust. 4 ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych zastrzeżona jest obligatoryjna forma aktu notarialnego dla umowy zbycia spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu.

Na potrzeby niniejszego artykułu warto zwrócić uwagę na treść art. 245¹ Kodeksu cywilnego, zgodnie z którym: „Do przeniesienia ograniczonego prawa rzeczowego na nieruchomości potrzebna jest umowa między uprawnionym a nabywcą oraz – jeżeli prawo jest ujawnione w księdze wieczystej – wpis do tej księgi [...]”, a więc mamy w takim przypadku do czynienia z wpisem konstytutywnym i taki rodzaj spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu jest przedmiotem tego artykułu. Należy jednak zauważyć, że prowadzenie ksiąg wieczystych dla spółdzielczych własnościowych praw do lokali nie jest obligatoryjne.

Ze względu na wejście w życie ustawy z dnia 14 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw⁴ „[...] cechą charakterystyczną spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu stała się niedopuszczalność jego ustanawiania. Ustawa ta uchyliła przepisy normujące powstanie tego prawa i wyłączyła jego ustanowienie po jej wejściu w życie. Prawa powstałe wcześniej pozostały jednak w mocy”⁵.

Należy zaznaczyć, że ustawodawca nie opowiedział się za przekształceniem wszystkich istniejących spółdzielczych własnościowych praw do lokali z mocy samego prawa w odrębną własność lokali, jak to uczynił z prawem użytkowania wieczystego gruntów zabudowanych na cele mieszkaniowe w prawo własności tych gruntów. Natomiast od dnia 15 stycznia 2003 r. wprowadził art. 17¹⁴ ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych (wielokrotnie nowelizowany), który na pisemne żądanie członka, któremu przysługuje spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, umożliwia żądanie zawarcia umowy przeniesienia własności lokalu po spełnieniu przez niego szeregu wskazanych w tym przepisie obowiązków.

Wobec tego niniejszy artykuł podejmuje istotną w praktyce kwestię, która tylko pozornie wydaje się zagadnieniem jedynie akademickim, ze względu na obecną

⁴ Ustawa z dnia 14 czerwca 2007 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz o zmianie niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2007 r. Nr 125, poz. 873.

⁵ M. Balwicka-Szczyrba, A. Sylwestrzak, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2. *Własność i inne prawa rzeczowe* (art. 126–352), red. M. Fras, M. Habdas, 2018 [baza danych LEX], Komentarz do art. 244, teza 8.

niedopuszczalność ustanowienia spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, jednak z drugiej strony obserwujemy częste występowanie tych praw w praktyce. Celem artykułu jest odpowiedź na pytanie, czy istnieje możliwość ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz możliwość zawiadomienia o zmianie uprawnionego na podstawie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia w przypadku istnienia dla takiego prawa księgi wieczystej.

1. Możliwość ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz zawiadomienie o zmianie uprawnionego

Zgodnie z art. 92 § 4 Prawa o notariacie⁶: „Jeżeli akt notarialny zawiera przeniesienie, zmianę lub zrzeczenie się prawa ujawnionego w księdze wieczystej albo ustanowienie prawa, które może być ujawnione w księdze wieczystej bądź obejmuje czynność przenoszącą własność nieruchomości, chociażby dla tej nieruchomości nie była prowadzona księga wieczysta, notariusz sporządzający akt notarialny, nie później niż w dniu jego sporządzenia, składa wniosek o wpis w księdze wieczystej za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe. Na żądanie strony czynności notarialnej, wniosek zawiera żądanie dokonania w księdze wieczystej także innego wpisu związanego z czynnością notarialną”.

Należy zwrócić uwagę, że w zdaniu pierwszym wyżej przytoczonego przepisu po pierwsze mowa o ograniczonych prawach rzeczowych, które zostały już ujawnione w księdze wieczystej, a po drugie art. 92 § 4 zd. 1 Prawa o notariacie dotyczy aktu notarialnego, natomiast nie aktu poświadczenia dziedziczenia, który aktem notarialnym nie jest. „Akt poświadczenia dziedziczenia jest odrębną czynnością notarialną. Wskazuje na to systematyka art. 79 PrNot [Prawa o notariacie – K.R.], a zwłaszcza brzmienie jego pkt 1a. W świetle tego przepisu nie może być więc on sklasyfikowany jako akt notarialny. Niemniej ustawodawca nakazuje stosować do niego odpowiednio niektóre przepisy odnoszące się do aktu notarialnego [...]. Nie można go również zaklasyfikować jako poświadczenia w rozumieniu art. 79 pkt 2 PrNot”⁷. Pogląd, zgodnie z którym protokół dziedziczenia uważa się za akt

⁶ Ustawa z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1192.

⁷ W. Borysiak, w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 1. *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99)*, red. K. Osajda, 2021 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 95a Prawa o notariacie, teza 10.

notarialny w przeciwieństwie do aktu poświadczenia dziedziczenia niebędącego aktem notarialnym w rozumieniu prawa notarialnego, jest szeroko aprobowany w doktrynie⁸. Pogląd ten przyjął się również w praktyce.

Z kolei na podstawie art. 92 § 4 zd. 2 Prawa o notariacie w związku z art. 79 pkt 8a Prawa o notariacie, zgodnie z którym: „Notariusz dokonuje następujących czynności: [...] 8a) składa wnioski o wpis w księdze wieczystej wraz z dokumentami stanowiącymi podstawę wpisu w księdze wieczystej”, w praktyce sporządza się na podstawie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia protokołów wniosku wieczystoksięgowego także w przypadku wchodzenia w skład masy spadkowej spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta. Praktyka ta jest związana ze skutkami prawnymi zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia.

Otóż na podstawie art. 95j Prawa o notariacie: „Zarejestrowany akt poświadczenia dziedziczenia ma skutki prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku”, a więc skutku takiego nie ma samo sporządzenie przez notariusza aktu poświadczenia dziedziczenia bez jego rejestracji, ani tym bardziej sporządzenie jedynie uprzedniej w stosunku do aktu poświadczenia dziedziczenia czynności, to jest protokołu dziedziczenia. Rola protokołu dziedziczenia jest bowiem inna: „Protokół dziedziczenia powinien dokumentować oświadczenia składane pod odpowiedzialnością karną za złożenie fałszywych oświadczeń, nawiązujące w swej treści do zapewnienia spadkowego składanego w trybie art. 671 KPC [Kodeksu postępowania cywilnego – K.R.]”⁹. Pełni tym samym funkcję analogiczną do zapewnień spadkobiercy w postanowieniu o stwierdzeniu nabycia spadku.

Skutki zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia odnośnie do nieruchomości są następujące: „Zarejestrowany APD [akt poświadczenia dziedziczenia – K.R.] stanowi podstawę do dokonania na rzecz spadkobiercy lub zapisobiercy windykacyjnego w księdze wieczystej wpisu praw związanych z własnością nieruchomości w miejsce zmarłego spadkodawcy [...]. Może być on również podstawą wpisu do księgi wieczystej użytkowania albo służebności ustanowionych zapisem windykacyjnym [...]. Ponadto samo zawiadomienie przez notariusza, który sporządził APD, sądu właściwego do prowadzenia księgi wieczystej o zmianie właściciela nieruchomości, dla której założona jest księga wieczysta, tworzy z urzędu obowiązek wpisu przez sąd do niej ostrzeżenia, że stan prawny nieruchomości

⁸ Tak m.in. A. Oleszko, *Prawo o notariacie. Komentarz*, cz. 2, t. 1. Art. 79–91, 2012 [baza danych LEX], Komentarz do art. 95a, teza 9 oraz Z. Truskiewicz, *Uchylenie aktu poświadczenia dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2010, nr 7–8, s. 5–24.

⁹ A.J. Szereda, *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79–112 Prawa o notariacie*, 2018 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 95b, teza 5.

ujawniony w księdze wieczystej stał się niezgodny z rzeczywistym stanem prawnym (por. art. 36 § 3 KWU [ustawy o księgach wieczystych i hipotece – K.R.]¹⁰).

Należy zastanowić się, jaki skutek ma zarejestrowanie aktu poświadczenia dziedziczenia dla ograniczonych praw rzeczowych zarówno tych ujawnionych, jak i tych nieujawnionych w księdze wieczystej, a w szczególności odnośnie do spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu.

Skoro akt poświadczenia dziedziczenia ma skutki prawomocnego postanowienia o stwierdzeniu nabycia spadku, to wywiera on tożsame skutki jak prawomocne postanowienie o stwierdzeniu nabycia spadku, także odnośnie do ograniczonych praw rzeczowych. Stanowi więc między innymi tytuł prawny do zmiany uprawnionego do spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu.

Dziwić zatem może regulacja art. 95c § 2 Prawa o notariacie, wskazująca na obligatoryjne elementy protokołu dziedziczenia, która odnosi się jedynie do własności oraz użytkowania wieczystego i to tylko w przypadkach objętych hipoteką z pkt 9 tego artykułu, zgodnie z którym: „W protokole dziedziczenia zamieszcza się w szczególności: [...] 9) oświadczenie odbierane w toku czynności o tym, czy w skład spadku wchodzi własność lub wieczyste użytkowanie nieruchomości położonych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub udziały, akcje lub ogół praw i obowiązków w spółce handlowej będącej właścicielem lub wieczystym użytkownikiem nieruchomości położonych na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, o ile nie zostało ono już złożone w toku wcześniejszych czynności – jeżeli w kręgu osób zainteresowanych znajduje się cudzoziemiec w rozumieniu art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców”¹¹.

Biorąc pod uwagę cel art. 95c § 2 pkt 9 Prawa o notariacie, brak zawarcia w tym przepisie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu jest uzasadniony, gdyż prawo to nie jest objęte regulacją ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców. Należy jednak wskazać na użyte w art. 95c § 2 zd. 1 Prawa o notariacie sformułowanie „w szczególności”, co wskazuje na wyliczenie o charakterze przykładowym, a nie na wyliczenie enumeratywne. Wobec czego nie ma prawnych przeszkód, także ze względu na wskazane powyżej podobieństwa prawa własności nieruchomości do spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, aby w treści protokołu dziedziczenia zawrzeć także oświadczenie zainteresowanych na temat tego, czy w skład spadku wchodzi spółdzielcze własnościowe prawa, niezależnie czy prowadzona jest dla niego księga wieczysta, czy też nie.

¹⁰ W. Borysiak, w: *Komentarze Prawa Prywatnego...*, Komentarz do art. 95j Prawa o notariacie, teza 47.

¹¹ Ustawa z dnia 24 marca 1920 r. o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców, tekst jednolity: Dz. U. z 2017 r. poz. 2278.

Ze sporządzaniem aktu poświadczenia dziedziczenia związany jest ciążący na notariuszu obowiązek zawiadomiania sądu właściwego do prowadzenia księgi wieczystej o każdej zmianie właściciela nieruchomości, dla której założona jest księga wieczysta. Obowiązek ten wynika z art. 36 ustawy o księgach wieczystych i hipotece¹² (nie tylko w przypadku objętego hipoteką art. 95c § 2 pkt 9 Prawa o notariacie, tj. nie tylko w sytuacjach, w których w kręgu osób zainteresowanych znajduje się cudzoziemiec w rozumieniu art. 1 ust. 2 ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców). Zgodnie z tym przepisem: „1. Sądy, organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego oraz notariusze sporządzający akty poświadczenia dziedziczenia zawiadamiają sąd właściwy do prowadzenia księgi wieczystej o każdej zmianie właściciela nieruchomości, dla której założona jest księga wieczysta.

2. Minister Sprawiedliwości określi, w drodze rozporządzenia, wzór zawiadomienia, o którym mowa w ust. 1.

3. W razie otrzymania zawiadomienia sąd z urzędu dokonuje wpisu ostrzeżenia, że stan prawny nieruchomości ujawniony w księdze wieczystej stał się niezgodny z rzeczywistym stanem prawnym. Zawiadomienie o wpisie ostrzeżenia zawiera pouczenie o obowiązku złożenia wniosku o ujawnienie prawa własności w terminie miesiąca od daty doręczenia zawiadomienia.

4. Sąd może wymierzyć opieszalemu właścicielowi grzywnę w wysokości od 500 do 10 000 zł w celu spowodowania ujawnienia prawa własności. W razie ujawnienia prawa własności nieruchomości, grzywny nieuiszczone mogą być umorzone w całości lub części.

5. Na postanowienie sądu o nałożeniu grzywny przysługuje zażalenie”.

Z brzmienia tego przepisu wynika obowiązek zawiadomienia przez notariusza jedynie w przypadku zmiany właściciela nieruchomości¹³, co nie odpowiada

¹² Ustawa z dnia 6 lipca 1982 r. o księgach wieczystych i hipotece, tekst jednolity: Dz. U. z 2019 r. poz. 2204.

¹³ Za każdorazowym obowiązkiem sporządzenia przez notariusza zawiadomienia w przypadku wchodzenia w skład spadku nieruchomości opowiadają się także: T. Czech, *Księgi wieczyste i hipoteka. Komentarz*, 2014 [baza danych LEX], Komentarz do art. 36, teza 12 oraz M. Margoński, *W kwestii obciążenia notariuszy obowiązkiem zawiadomienia sądu wieczystoksięgowego o zmianie stanu prawnego nieruchomości dalszych uwag kilka*, Rejent 2011, nr 9, s. 130, natomiast za zawężonym obowiązkiem opowiadają się: E. Gniewek, *O chybionej nowelizacji art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece w kwestii obciążenia notariuszy obowiązkiem zawiadomienia sądu wieczystoksięgowego o zmianie stanu prawnego nieruchomości uwag kilka*, Rejent 2011, nr 3, s. 37–38 oraz M. Kučka, *Komentarz do ustawy o księgach wieczystych i hipotece*, w: *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece. Przepisy o postępowaniu wieczystoksięgowym. Komentarz*, red. J. Pisuliński, 2014 [baza danych LEX], Komentarz do art. 36, teza 5. Osobną kwestią pozostaje obowiązek sprawdzenia przez notariusza, czy w skład spadku wchodzi nieruchomość, za brakiem takiego obowiązku opowiada się T. Czech, *Księgi wieczyste i hipoteka...*, natomiast na pewne wyjątki wskazują: E. Gniewek, *O chybionej nowelizacji...*, s. 31 i nast. oraz M. Kučka, *Komentarz do ustawy...*, Komentarz do art. 36, teza 4.

obowiązującej od dnia 1 stycznia 2017 r. regulacji art. 95c § 2 pkt 9 Prawa o notariacie, który od tej daty wskazuje jako element obligatoryjny protokołu dziedziczenia także informację o tym, czy w skład spadku wchodziło użytkowanie wieczyste (w sytuacjach, w których w kręgu osób zainteresowanych znajduje się cudzoziemiec w rozumieniu art. 1 ust. 2 ustawy o nabywaniu nieruchomości przez cudzoziemców). Konsekwencją nieprzystosowania brzmienia art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece do przepisów Prawa o notariacie jest obecne brzmienie wydanego na podstawie art. 36 ust. 2 ustawy o księgach wieczystych i hipotece rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 21 listopada 2013 r. w sprawie wzoru zawiadomienia o zmianie właściciela nieruchomości, dla której założona jest księga wieczysta¹⁴.

Należy wskazać, że odnośnie do możliwości zawarcia w protokole dziedziczenia oświadczenia zainteresowanych o wchodzeniu w skład spadku spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, nie ma wypowiedzi zarówno w doktrynie (poza jednym wyjątkiem), jak i w orzecznictwie. Odnośnie do doktryny należy wskazać, że także Wiktoria Kolańska podnosi kwestię wadliwości sformułowania art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece. Wadliwość ta polega na wymienieniu w nim jedynie nieruchomości, co budzi wątpliwości interpretacyjne. Powołując się na *ratio legis* powyższego przepisu oraz względy bezpieczeństwa obrotu prawnego, ta przedstawicielka doktryny aprobejuje podzielany przeze mnie pogląd, zgodnie z którym należy zawiadamiać sąd wieczystoksięgowy także w sytuacji, gdy w skład spadku wchodzi użytkowanie wieczyste lokalu oraz spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu¹⁵.

Doprecyzowując materię orzecznictwa, kwestia wpisu ostrzeżenia o niezgodności stanu prawnego spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu ujawnionego w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym pozostaje poza postanowieniami sądów wieczystoksięgowych oraz postanowieniami referendarzy sądowych w postępowaniach wieczystoksięgowych. Jak pokazuje praktyka, zawiadomienia dotyczące spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu są sporządzane, co jest konsekwencją zamieszczenia w protokołach dziedziczenia oświadczeń zainteresowanych w tej materii, a w przypadkach, które znam z praktyki, również ostrzeżenia sporządzane na ich podstawie wpisywane są do ksiąg wieczystych.

Powyżej opisany stan regulacji prawnej w przedmiotowej materii oraz wykształcona praktyka wskazują na potencjalne dostosowanie obecnej regulacji prawnej do praktyki, a mianowicie poprzez zmianę art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece przez dodanie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu

¹⁴ Dz. U. z 2013 r. poz. 1395.

¹⁵ W. Kolańska, w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, 2021 [baza danych Legalis], § 6. Poświadczenie dziedziczenia, VII. Obowiązki notariusza po zarejestrowaniu aktu poświadczenia dziedziczenia, 3. Zawiadomienie sądu wieczystoksięgowego o zmianie właściciela nieruchomości.

(dla którego jest prowadzona księga wieczysta) oraz, będącego przeoczeniem ustawodawcy, użytkownika wieczystego. Taki stan powinien spowodować zmianę rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości wydanego na podstawie art. 36 ust. 2 ustawy o księgach wieczystych i hipotece (wzór powinien zawierać także spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta oraz użytkownika wieczyste, którego brak jest przeoczeniem ustawodawcy).

Wobec powyższego proponuję następującą zmianą legislacyjną art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece: „1. Sądy, organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego oraz notariusze sporządzający akty poświadczenia dziedziczenia zawiadamiają sąd właściwy do prowadzenia księgi wieczystej o każdej zmianie: właściciela nieruchomości, uprawnionego z tytułu spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego założona jest księga wieczysta oraz użytkownika wieczystego”.

Alternatywnie można rozważyć powierzenie notariuszowi możliwości samodzielnego wpisania takiego ostrzeżenia o niezgodności stanu prawnego ujawnionego w księdze wieczystej jako następstwa sporządzenia przez niego zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia. Ze względu na wyraźną regulację zawartą w art. 36 ustawy o księgach wieczystych i hipotece w obecnym stanie prawnym taka możliwość nie istnieje. Za wprowadzeniem takiej regulacji świadczy wnioskowanie *a maiore ad minus* – skoro notariusz może na podstawie art. 92 § 4 zd. 2 Prawa o notariacie w związku z art. 79 pkt 8a Prawa o notariacie sporządzać na podstawie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia protokół wniosku wieczystoksięgowego, także w przypadku wchodzenia w skład masy spadkowej spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta, to tym bardziej powinien móc samodzielnie złożyć wniosek o wpis ostrzeżenia o niezgodności stanu ujawnionego w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym na podstawie zarejestrowanego aktu poświadczenia dziedziczenia. Najtrafniejszym rozwiązaniem byłaby możliwość złożenia takiego wpisu za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe, także w sytuacji, gdy w będącym jego poprzednikiem protokole dziedziczenia ujawniono spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, dla którego prowadzona jest księga wieczysta. W tej kwestii, jeśli ustawodawca uznałby to za uzasadnione, potrzebna byłaby jego interwencja, w szczególności w zakresie obecnego brzmienia art. 36 ust. 3 ustawy o księgach wieczystych i hipotece. Byłaby ona z korzyścią dla bezpieczeństwa obrotu oraz służyłaby realizacji postulatu sprawności i szybkości postępowania cywilnego zawartego w art. 6 Kodeksu postępowania cywilnego¹⁶.

¹⁶ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805.

Dodatkowo stanowi to przyczynek do rozważań nad całkowitym uchyleniem art. 36 ustawy o księgach wieczystych i hipotece i wprowadzeniem przepisu analogicznego do art. 92 § 4 Prawa o notariacie (lub zmianą tego przepisu), na podstawie którego to notariusz, bazując na zarejestrowanym akcie poświadczenia dziedziczenia, obligatoryjnie (a nie jak ma to miejsce obecnie fakultatywnie na podstawie art. 92 § 4 zd. 2 Prawa o notariacie w związku z art. 79 pkt 8a Prawa o notariacie) składałby wniosek o wpis w księdze wieczystej za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe (a po zarejestrowaniu tego wniosku sąd wieczystoksięgowy zamieszczałby z urzędu wzmiankę o niezgodności ze stanem prawnym) nowego właściciela nieruchomości, uprawnionego z tytułu spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest założona księga wieczysta lub nowego użytkownika wieczystego. Często uczestnicy postępowania wieczystoksięgowego, na których ciąży obowiązek objęty art. 36 ust. 4 ustawy o księgach wieczystych i hipotece, nie są w stanie go należycie wypełnić, a ponadto sam kształt obecnej regulacji powoduje postępowanie postępowania wieczystoksięgowego (1. sporządzenie zawiadomienia przez notariusza w formie pisemnej, 2. przesłanie zawiadomienia, 3. wpis ostrzeżenia przez sąd wieczystoksięgowy na podstawie przesłanego zawiadomienia, 4. wezwanie uczestników postępowania do złożenia wniosku o zmianę właściciela nieruchomości, 5. potencjalne nałożenie grzywny za niewypełnienie tego obowiązku). Za przyjęciem takiego rozwiązania przemawiają również kwestie bezpieczeństwa obrotu (notariusz jako jego gwarant) oraz funkcjonujący już w praktyce system teleinformatyczny obsługujący postępowanie wieczystoksięgowe.

Taka regulacja powinna zawierać w sobie także uprawnienie notariusza do składania wniosku również w zakresie spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego założona jest księga wieczysta oraz użytkownika wieczystego (pominiętych w obecnej regulacji art. 36 ustawy o księgach wieczystych i hipotece).

Zakończenie

Po zbadaniu obecnego stanu prawnego pod kątem dopuszczalności ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest prowadzona księga wieczysta przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz zawiadomienia o zmianie uprawnionego, należy wskazać, że konieczna jest zmiana legislacyjna.

Zaproponowana zmiana legislacyjna art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece w brzmieniu: „Sądy, organy administracji rządowej i jednostek samorządu terytorialnego oraz notariusze sporządzający akty poświadczenia dziedziczenia

zawiadamiają sąd właściwy do prowadzenia księgi wieczystej o każdej zmianie: właściciela nieruchomości, uprawnionego z tytułu spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego założona jest księga wieczysta oraz użytkownika wieczystego”, posłuży niejako „legalizacji” czy też usankcjonowaniu obecnej praktyki w zakresie zawierania w protokołach dziedziczenia adnotacji odnośnie do spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, w przypadku gdy dla takiego prawa jest założona księga wieczysta oraz zawiadamiania sądu wieczystoksięgowego o zmianie uprawnionego na podstawie zaareztowanego aktu poświadczenia dziedziczenia.

Natomiast całkowite uchylenie art. 36 ustawy o księgach wieczystych i hipotece z jednoczesnym wprowadzeniem przepisu analogicznego do art. 92 § 4 Prawa o notariacie (lub zmianą tego przepisu), na podstawie którego to notariusz, bazując na zarejestrowanym akcie poświadczenia dziedziczenia, obligatoryjnie składałby wniosek o wpis w księdze wieczystej za pośrednictwem systemu teleinformatycznego obsługującego postępowanie sądowe (a po zarejestrowaniu tego wniosku sąd wieczystoksięgowy zamieszczałby z urzędu wzmiankę o niezgodności ze stanem prawnym) nowego właściciela nieruchomości, uprawnionego z tytułu spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest założona księga wieczysta lub nowego użytkownika wieczystego, byłoby *novum*, jednak bardzo przydatnym, ze względu na wyżej opisane zalety takiego rozwiązania.

Przyjęcie któregokolwiek z dwóch wyżej zaproponowanych modeli zmian legislacyjnych będzie skutkowało brakiem stanu niepewności prawnej w zakresie osoby uprawnionej z tytułu spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego jest założona księga wieczysta, a tym samym służyć będzie wzmocnieniu, wynikającego z art. 3 ustawy o księgach wieczystych i hipotece, domniemania zgodności wpisu w księdze wieczystej z rzeczywistym stanem prawnym. Ponadto jednoznaczna wypowiedź ustawodawcy w postaci konkretnego przepisu ukróci jakiegokolwiek wątpliwości odnośnie do legalności obecnej praktyki.

Bibliografia

- Balwicka-Szczyrba M., Sylwestrzak A., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 2. *Własność i inne prawa rzeczowe (art. 126–352)*, red. M. Frasz, M. Habdas, 2018 [baza danych LEX].
- Borysiak W., w: *Komentarze Prawa Prywatnego*, t. 1. *Kodeks cywilny. Komentarz. Część ogólna. Przepisy wprowadzające Kodeks cywilny. Prawo o notariacie (art. 79–95 i 96–99)*, red. K. Osajda, 2021 [baza danych Legalis].
- Czech T., *Księgi wieczyste i hipoteka. Komentarz*, 2014 [baza danych LEX].

- Gniewek E., *O chybionej nowelizacji art. 36 ust. 1 ustawy o księgach wieczystych i hipotece w kwestii obciążenia notariuszy obowiązkiem zawiadomienia sądu wieczystoksięgowego o zmianie stanu prawnego nieruchomości uwag kilka*, Rejent 2011, nr 3.
- Kolańska W., w: *Notariat. Czynności notarialne*, red. A.J. Szereda, 2021 [baza danych Legalis].
- Kučka M., *Komentarz do ustawy o księgach wieczystych i hipotece*, w: *Ustawa o księgach wieczystych i hipotece. Przepisy o postępowaniu wieczystoksięgowym. Komentarz*, red. J. Pisułliński, 2014 [baza danych LEX].
- Margoński M., *W kwestii obciążenia notariuszy obowiązkiem zawiadomienia sądu wieczystoksięgowego o zmianie stanu prawnego nieruchomości dalszych uwag kilka*, Rejent 2011, nr 9.
- Oleszko A., *Prawo o notariacie. Komentarz*, cz. 2, t. 1. Art. 79–91, 2012 [baza danych LEX].
- Szereda A.J., *Czynności notarialne. Komentarz do art. 79–112 Prawa o notariacie*, 2018 [baza danych Legalis].
- Truskiewicz Z., *Uchylenie aktu poświadczenia dziedziczenia*, Przegląd Sądowy 2010, nr 7–8.

Wniosek o sprostowanie złożony jedynie dla zwłoki jako nadużycie prawa procesowego

Request for rectification filed only for the delay as an abuse of procedural law

Заявление об исправлении описки в судебном решении, поданное только ради
отсрочки, как злоупотребление процессуальными правами

Клопотання про виправлення подане лише для зволікання як зловживання
процесуальним законодавством

MAŁGORZATA SEKUŁA-LELENO

Dr, Uczelnia Łazarskiego

e-mail: malgorzata.sekula-leleno@lazarski.pl, <https://orcid.org/0000-0001-5015-9018>

Streszczenie: Przedmiotem niniejszego opracowania jest analiza wniosku o sprostowanie orzeczenia w kontekście możliwych sytuacji nadużycia prawa procesowego. Przyjęto, że wnoszenie szeregu wniosków o sprostowanie, uzupełnienie lub wykładnię wyroku może prowadzić do nadużycia prawa procesowego. Ocena, czy dana czynność procesowa strony stanowi nadużycie uprawnienia procesowego, powinna opierać się na ustaleniu celu, który strona chce osiągnąć, podejmując daną czynność, i na ocenie, czy cel ten jest usprawiedliwiony na tle całokształtu okoliczności sprawy. Założono, że pierwszy wniosek o rektyfikację orzeczenia złożony przez stronę należy traktować jako złożony w dobrej wierze, natomiast każdy kolejny powinien w pierwszej kolejności podlegać ocenie, czy składając go, strona nie zmierza w rzeczywistości jedynie do zwłoki w postępowaniu.

Słowa kluczowe: rektyfikacja orzeczenia, sprostowanie orzeczenia, nadużycie prawa procesowego

Summary: The subject matter of this study is the analysis of the request for judgment rectification in the context of potential abuse of procedural law. The study shows that the number of court rulings concerning the rectification of a judgement proves that this procedural institution is necessary in civil procedures. At the same time, it has been indicated that the submission of a number of requests for rectification, supplementation or interpretation of a judgment may lead to the abuse of procedural law. In the paper, it was assumed that the assessment of whether a given procedural act of a party constitutes an abuse of procedural law should be based on the determination of the goal that this party wishes to achieve by undertaking a given activity and on the evaluation of whether this goal is justified against the background of all circumstances appearing in the case. It was also assumed that the first request for rectification of a judgment submitted by a party should be treated as made in good faith, while each subsequent request should first be assessed in terms of whether the party's submission is made only to delay the proceedings.

Key words: rectification of a judgment, rectification of a decision, abuse of procedural law

Резюме: Предметом данной статьи является анализ заявления об исправлении описки в судебном решении в контексте возможных ситуаций злоупотребления процессуальными правами. Предполагается, что подача ряда заявлений об исправлении описки, дополнении или толковании судебного решения может привести к злоупотреблению процессуальными правами. Оценка того, является ли то или иное процессуальное действие стороны злоупотреблением процессуальными правами, должна основываться на установлении цели, которую сторона хочет достичь путем совершения того или иного действия, и на оценке того, является ли эта цель оправданной в свете общих обстоятельств дела. Предполагается, что первое заявление об исправлении описки, поданное стороной, должно рассматриваться как поданное

добросовестно, а каждое последующее заявление должно сначала подвергаться оценке на предмет того, не преследует ли сторона своей подачей цель лишь затянуть производство.

Ключевые слова: ректификация судебного решения, исправление описки в судебном решении, злоупотребление процессуальными правами

Резюме: Предметом даного дослідження є аналіз клопотання про виправлення судового рішення в контексті можливих випадків зловживання процесуальним правом. Передбачалося, що подання низки клопотань про виправлення, доповнення чи тлумачення судового рішення може призвести до зловживання процесуальним законодавством. Оцінка того, чи є дана процесуальна дія сторони зловживанням процесуальним правом, і повинна базуватися на визначенні мети, якої сторона хоче досягти приймаючи конкретні процесуальні дії, та на оцінці того, чи є ця мета виправданою з огляду на всі обставини справи. Стверджується, що перше клопотання про виправлення судового рішення, подане стороною, має розглядатися як добросовісне, тоді як кожне наступне клопотання спочатку має підлягати оцінці, чи, подаючи його, сторона насправді не має на меті лише затягування розгляду справи.

Ключові слова: виправлення судового рішення, ректификація судового рішення, зловживання процесуальним правом

Wstęp

Institucja sprostowania orzeczenia ma istotne znaczenie praktyczne, stanowi pewien wentyl bezpieczeństwa, umożliwiając w relatywnie prosty i niesformalizowany sposób usunięcie omyłek sądu¹. Obserwacja praktyki sądowej oraz liczba orzeczeń sądowych dotyczących sprostowania orzeczenia świadczy o niezbędności tej instytucji procesowej w procedurze cywilnej, o przypisaniu jej aktualnie większego znaczenia i większej elastyczności oraz postrzeganiu jej jako niezbędnego elementu systemu naprawczego orzeczeń².

Podjęcie rozważań dotyczących problematyki sprostowania orzeczenia stało się aktualne zwłaszcza w ostatnim czasie, w kontekście przyjętych zmian legislacyjnych dotyczących instytucji nadużycia prawa procesowego. Celem pracy jest odpowiedź na pytanie, kiedy działania strony w postaci składania wniosków rektyfikacyjnych możemy potraktować jako zmierzające do nadużycia prawa procesowego. Analiza

¹ M. Szymanowski, *Granice sprostowania orzeczenia w postępowaniu cywilnym, skutki ich przekroczenia, próba nowego spojrzenia*, Radca Prawny 2018, nr 1, s. 96; F. Rosengarten, *Sprostowanie, uzupełnienie i wykładnia orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, Nowe Prawo 1971, nr 6, s. 873; *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, cz. 1. *Postępowanie rozpoznawcze*, cz. 2. *Postępowanie zabezpieczające*, t. 2, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, Warszawa 2006, s. 56; H. Pietrkowski, *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2005, s. 357. Por. też: postanowienie SN z dnia 13 stycznia 1964 r., II CR 194/63, OSNC 1965, nr 2, poz. 27; wyrok SN z dnia 8 czerwca 1977 r., IV PRN 4/77, LEX nr 7945.

² M. Szymanowski, *Głosa do wyroku SN z dnia 26 kwietnia 2017 r., I UK 578/16*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, z. 6, poz. 62.

obejmuje także ocenę skutków procesowych złożenia wniosku o rektyfikację orzeczenia jedynie dla zwłoki w postępowaniu.

Podkreślić należy, że możliwość wystąpienia omyłki w orzeczeniu dotyczyć może każdego sądu, zarówno powszechnego, jak też Sądu Najwyższego oraz Europejskiego Trybunału Praw Człowieka czy Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej³.

Zgodnie z art. 350 § 1 Kodeksu postępowania cywilnego⁴ sąd może z urzędu sprostować w wyroku niedokładności, błędy pisarskie albo rachunkowe lub inne oczywiste omyłki. W przepisie tym ustawodawca określił nie tylko organ powołany do sprostowania, ale również przedmiot sprostowania oraz granice tego sprostowania. Zatem tylko sąd jest powołany do sprostowania wyroku. Sprostowanie to nie jest jednak dowolne i nieograniczone. Tryb sprostowania przewidziany w art. 350 K.p.c. służy usuwaniu z tekstu orzeczenia niedokładności, błędów pisarskich albo rachunkowych lub innych oczywistych omyłek, a nie naprawie wadliwych czynności sądu dokonanych przed wydaniem orzeczenia⁵. Treść tego przepisu nie pozostawia wątpliwości, że w każdym z tych wypadków chodzi o sprostowanie oczywistej omyłki sądu i cecha ta stanowi granice przedmiotowe i podmiotowe dopuszczalności sprostowania wyroku⁶.

Oczywistość omyłki może wynikać bądź z istoty (natury) samej omyłki, bądź z porównania orzeczenia z uzasadnieniem, treścią pozwu czy innymi okolicznościami. Wyraża się ona w tym, że jest natychmiast rozpoznawalna i wynika jednoznacznie z treści orzeczenia. W literaturze przedmiotu trafnie przyjmuje się, że wyrażenie „oczywista omyłka” oznacza omyłkę niewątpliwą, niebudzącą żadnych wątpliwości, bezsporną⁷. Oczywistość oznacza, że musi ona powstać w wyniku niewłaściwego odzwierciedlenia w orzeczeniu rzeczywistej i niemogącej budzić wątpliwości woli sądu, jest obiektywnie i bez wątpliwości dostrzegalna w treści orzeczenia lub wprost wynika z zestawienia tej treści z zawartością akt, a powstała „z powodu technicznej

³ Zob. Article 103. Rectification of Judgments and Orders, w: Consolidated Version of the Rules of Procedure of the Court of Justice of 25 September 2012, s. 45, https://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2012-10/rp_en.pdf [dostęp: 13.05.2022 r.].

⁴ Ustawa z dnia 17 listopada 1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1805 (dalej: K.p.c.).

⁵ Por. wyrok SN z dnia 14 lipca 1999 r., II CKN 395/98, niepubl.

⁶ K. Piasecki, *Sprostowanie, uzupełnienie i wykładnia orzeczeń sądowych*, Palestra 1961, nr 5, s. 9. Zob. też: wyrok SA w Katowicach z dnia 21 listopada 2018 r., I ACa 302/18, [http://orzeczenia.katowice.sa.gov.pl/content/\\$N/15150000000503_I_ACa_000302_2018_Uz_2018-11-21_002](http://orzeczenia.katowice.sa.gov.pl/content/$N/15150000000503_I_ACa_000302_2018_Uz_2018-11-21_002) [dostęp: 5.05.2022 r.].

⁷ J. Gudowski, M. Jędrzejewska, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, wyd. 5, Warszawa 2016 [baza danych LEX], art. 350.

niedoskonałości ujęcia rozstrzygnięcia sądu w słowach, przedstawienia stanowiska sądu w błędnej formie lub w sposób niedokładny, a więc niepełny i nieprecyzyjny”⁸.

Podkreślić przy tym należy, że dopuszczalność sprostowania wyroku może dotyczyć zarówno sentencji, jak i uzasadnienia⁹. W jednym wyroku możliwa jest ponadto kumulacja wielu oczywistych omyłek, o których mowa w art. 350 K.p.c.

W orzecznictwie Sądu Najwyższego prezentowane jest słuszne i ugruntowane stanowisko, że sprostowanie wyroku nie może nigdy prowadzić do zmiany rozstrzygnięcia sprawy zawartego w orzeczeniu, przy czym zmiana ta nie może nastąpić ani pod względem ilościowym, ani jakościowym¹⁰. Oznacza to, że „w drodze sprostowania nie może ulec zmianie ani przedmiot, ani zakres rozstrzygnięcia sprawy przez sąd. Natomiast powinna być usunięta zniekształcająca to rozstrzygnięcie oczywista niedokładność albo inna oczywista omyłka, a zwłaszcza błąd pisarski lub rachunkowy”¹¹. Oczywistość omyłki określa tym samym granicę przedmiotowej dopuszczalności, wyrażającą się w tym, że sprostowanie nie może prowadzić do merytorycznej zmiany orzeczenia, gdyż nie jest środkiem prawnym służącym korekcie rozstrzygnięcia co do jego istoty.

W judykaturze w tym zakresie wyjaśniono ponadto, że „jeżeli omyłka sądu nie jest widoczna z samego orzeczenia i jego uzasadnienia, nie polega na tym, że sąd napisał co innego, aniżeli myślał, i jeżeli nie jest to omyłka pisarska lub rachunkowa, lecz mylne ustalenie faktu, chociażby spowodowane przeoczeniem, to żądanie poprawienia takiej omyłki nie jest żądaniem sprostowania oczywistej omyłki, lecz żądaniem ponownego rozpoznania sprawy i zmiany orzeczenia”¹².

Jak przyjmuje Sąd Najwyższy, nie można sprostować nawet oczywiście błędnego zastosowania przepisu prawa materialnego. Nie może więc być zmienione w drodze sprostowania orzeczenie co do istoty sprawy z tego powodu, że sąd dopatrzył się

⁸ Por. wyrok SN z dnia 17 czerwca 2014 r., I CSK 422/13, LEX nr 1532772.

⁹ Por. postanowienie SN z dnia 23 kwietnia 1976 r., I PO 9/76, OSNCP 1976, nr 12, poz. 270 z omówieniem W. Siedleckiego, *Przegląd orzecznictwa*, Państwo i Prawo 1977, z. 12, s. 118; uchwała SN z dnia 15 czerwca 1976 r., III CZP 12/76, OSPiKA 1977, z. 2, poz. 26 z glosami J. Krajewskiego, OSPiKA 1977, z. 2, poz. 67 i W. Siedleckiego, *Nowe Prawo* 1978, nr 1, s. 163 oraz z omówieniem W. Siedleckiego, *Przegląd orzecznictwa*, Państwo i Prawo 1978, z. 6, s. 114; postanowienie SN z dnia 15 kwietnia 1982 r., I PZ 7/82, OSNCP 1982, nr 10, poz. 155 z omówieniem W. Siedleckiego, *Przegląd orzecznictwa*, Państwo i Prawo 1983, z. 10, s. 95 oraz postanowienie SN z dnia 30 listopada 2011 r., III CZ 66/11, OSNC 2012, nr 5, poz. 65. Zob. też: H. Zadrozniak, *Rektyfikacja orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, *Monitor Prawniczy* 2008, nr 21, s. 1139–1146.

¹⁰ Por. postanowienia SN: z dnia 25 listopada 1976 r., II CZ 97/76, niepubl.; z dnia 3 lipca 2003 r., I CZ 17/03, niepubl.; z dnia 10 czerwca 2005 r., II CK 718/04, niepubl.; z dnia 31 stycznia 2007 r., II CSK 314/06, niepubl.

¹¹ Zob. postanowienie SN z dnia 6 lutego 2009 r., IV CZ 113/08, LEX nr 1353264; tak też SN w postanowieniu z dnia 26 marca 2015 r., II UZ 90/14, LEX nr 1806450.

¹² Por. orzeczenie SN z dnia 24 czerwca 1935 r., C.III. 1169/34, OSNC 1936, nr 3, poz. 114.

jego niezgodności z obowiązującym prawem, choćby wadliwość ta była najzupełniej oczywista¹³.

Możliwe jest sprostowanie każdego orzeczenia i w każdym czasie w formie postanowienia. Sprostowanie wyroku ma służyć usunięciu niezgodności pomiędzy rzeczywistą wolą i wiedzą składu orzekającego a ich wyrażeniem na piśmie¹⁴. Istnienie w wyroku niedokładności, błędów pisarskich oraz innych oczywistych niedokładności nie licuje z autorytetem i powagą wymiaru sprawiedliwości, poza tym może okazać się utrudnieniem na etapie wykonania wyroku. Dlatego też przepisy proceduralne dają sądowi możliwość sprostowania wyroku w każdym czasie z urzędu¹⁵.

1. Wniosek rektyfikacyjny złożony jedynie dla zwłoki

Na skutek nowelizacji K.p.c. z 2019 r. wprowadzono nową konstrukcję art. 350¹ K.p.c.¹⁶ Przyjęto, że niedopuszczalny jest wniosek o sprostowanie wyroku złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu. Zakres przedmiotowy tego przepisu dotyczy wszystkich przypadków rektyfikacji orzeczeń (art. 350¹ § 4 K.p.c.). Konstrukcja tego przepisu została wprowadzona w celu zniwelowania liczby przypadków nadużycia czynności procesowych prowadzących w konsekwencji do przewlekłości postępowania¹⁷. Jak

¹³ Zob. postanowienie SN z dnia 5 grudnia 1980 r., III CRN 133/80, OSNC 1981, nr 6, poz. 116.

¹⁴ K. Piasecki, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz do art. 1–366*, red. K. Piasecki, Warszawa 2010, s. 1589. Por. uzasadnienie uchwały SN z dnia 9 maja 1995 r., III CZP 55/95, OSNC 1995, nr 9, poz. 126.

¹⁵ Zob. orzeczenie SN z dnia 29 maja 1970 r., CR 321/70, OSNC 1971, nr 2, poz. 39 oraz A. Góra-Błaszczkowska, *Orzeczenia w procesie cywilnym. Artykuły 316–366 K.p.c. Komentarz*, Warszawa 2003, s. 125. Por. wyrok SN z dnia 29 maja 1970 r., I CR 231/70, OSNCP 1971, nr 2, poz. 39 z omówieniem W. Siedleckiego, *Przegląd orzecznictwa*, Państwo i Prawo 1972, z. 2, s. 108 oraz J. Sobkowskiego i E. Wengierka, *Przegląd orzecznictwa*, Nowe Prawo 1972, nr 6, s. 964.

¹⁶ Ustawa z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 1469.

¹⁷ Zob. E. Gapska, *Przeciwdziałanie nadużyciom prawa procesowego w znowelizowanym Kodeksie postępowania cywilnego*, cz. 1. *Klauzula generalna*, Monitor Prawniczy 2019, nr 15, s. 813 i nast.; *Przeciwdziałanie nadużyciom prawa procesowego w znowelizowanym Kodeksie postępowania cywilnego*, cz. 3. *Szczegółowe przejawy nadużycia prawa procesowego*, Monitor Prawniczy 2019, nr 17, s. 918 i nast.; A. Jakubecki, *Sankcje za nadużycie uprawnień procesowych w Kodeksie postępowania cywilnego*, Palestra 2019, nr 11–12, s. 181 i nast.; S. Jaworski, *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, Warszawa 2019, s. 221 i nast.; A. Kubas, *Nadużycie prawa procesowego – próba oceny ostatnich zmian legislacyjnych*, Palestra 2019, nr 11–12, s. 65 i nast.; K. Weitz, *Nadużycie „prawa” procesowego cywilnego*, Polski Proces Cywilny 2020, nr 1, s. 7 i nast.

trafnie wskazano w literaturze przedmiotu – przewlekłość postępowania to nie samo tylko uchybienie terminowi do jego załatwienia, ale długotrwałe zaniechania, podejmowanie czynności nieefektywnych oraz pozornych¹⁸. To właśnie obserwacja praktyki sądowej polegającej na składaniu przez tę samą osobę wielu wniosków o rektyfikację tego samego orzeczenia w celu uniemożliwienia jego wykonania skłoniła ustawodawcę do stworzenia mechanizmu blokującego podejmowanie działań *in fraudem legis*.

Fundamentalnym celem nowelizacji K.p.c. z 2019 r. było przeciwdziałanie nadużyciu prawa procesowego. Jak wskazano w uzasadnieniu projektu nowelizacji z 2019 r., „Na podstawie doświadczeń z praktyki sądowej można wyróżnić [...] typowe sytuacje, w których nie ma wątpliwości, że dochodzi do nadużycia przez stronę jej uprawnień procesowych”¹⁹. Do takich sytuacji ustawodawca zaliczył między innymi wnoszenie wielu wniosków o rektyfikację wyroku. Wprowadzenie tej regulacji jest przejawem założeń przyjętych przez ustawodawcę, który uznał, że należy ograniczyć bezzasadne nadużywanie prawa do sądu na każdym etapie procedowania sprawy w instancji, od chwili wniesienia jej do sądu, bowiem „strony mogą korzystać z uprawnień zgodnie z prawem, lecz sposób ich wykonania oraz intensyfikacja mogą destabilizować przebieg postępowania cywilnego i – w konsekwencji – powodować uzyskanie korzystniejszej sytuacji prawnej w procesie przez stronę, która z takich uprawnień korzysta”²⁰. Wnoszenie przez stronę wielu wniosków o sprostowanie, uzupełnienie lub wykładnię wydanego już w sprawie wyroku „nie jest w stanie wpłynąć na formalny wynik sprawy, skoro treść wyroku nie może już zostać zmieniona, można jednak w ten sposób faktycznie zablokować uzyskanie przez stronę, która wygrała, tytułu wykonawczego, a tym samym – odwlec konieczność wykonania zasądzonego obowiązku”²¹.

Podstawową przesłanką zastosowania art. 350¹ K.p.c. jest stwierdzenie, że wniosek o rektyfikację orzeczenia został złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu. Pod pojęciem „zwłoka” generalnie rozumie się „odkładanie czegoś na dalszy termin, opóźnianie wykonania czegoś w terminie, zwlekanie z czymś”²². W § 2 tego przepisu została zawarta definicja działania dla zwłoki przez złożenie wniosku

¹⁸ Tak: M. Michalska, *Skarga o stwierdzenie przewlekłości postępowania egzekucyjnego*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2007, nr 12, s. 8.

¹⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, s. 30.

²⁰ G. Kamiński, *Zakaz nadużycia praw procesowych*, Warszawa 2021, s. 99. Zob. też: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505*³⁹, red. T. Szanciło, Warszawa 2019, Komentarz do art. 4¹ K.p.c.

²¹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, s. 31.

²² *Słownik języka polskiego*, red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2005, s. 45.

o sprostowanie, uzupełnienie i wykładnię, przy czym uzależniono działanie dla zwłoki od liczby wniosków złożonych przez ten sam podmiot względem tego samego orzeczenia. Ustawodawca uznał, że pierwszy wniosek o rektyfikację powinien być zawsze uznany za złożony w dobrej wierze, w związku z czym musi być merytorycznie rozpoznany. Każdy zatem kolejny powinien w pierwszej kolejności podlegać ocenie pod kątem tego, czy składając go, strona nie zmierza w rzeczywistości jedynie do zwłoki w postępowaniu. Wobec tego za wniosek złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu uważa się drugi i dalszy wniosek o rektyfikację orzeczenia złożony przez tę samą stronę co do tego samego wyroku, o takiej samej treści bądź na podstawie takich samych okoliczności, chyba że okoliczności sprawy wykluczają tę ocenę (art. 350¹ § 2 K.p.c.). W szczególności chodzić może o odmienny zakres i treść każdego wniosku²³.

Tym samym nie zawsze drugi i dalszy wniosek złożony przez tę samą stronę co do tego samego wyroku uznamy za wniosek złożony jedynie dla zwłoki w postępowaniu, gdyż okoliczności sprawy mogą wykluczać tę ocenę. Każdy wniosek o sprostowanie musi podlegać indywidualnej ocenie sądu. Warto zaznaczyć, że złożenie przez tę samą stronę nawet kilku wniosków o sprostowanie tego samego wyroku nie musi od razu oznaczać, że wnioski zostały złożone wyłącznie dla zwłoki. Za przyjęciem takiej argumentacji mogą przemawiać okoliczności, że każdy wniosek może mieć inne znaczenie i wnioski te nie muszą się wzajemnie wykluczać. Strona może złożyć w pierwszej kolejności wniosek o sprostowanie wyroku, a następnie wniosek o uzupełnienie i w dalszej kolejności wniosek o wykładnię wyroku. Taka sytuacja nie musi prowadzić do oceny, że wnioski są składane dla zwłoki. Z formalnego punktu widzenia strona działa w granicach wynikających wprost z przepisu prawa²⁴. Dopiero jeżeli z okoliczności sprawy wynikać będzie, że kolejny wniosek o sprostowanie wyroku albo o jego uzupełnienie, względnie o wykładnię, strona wnosi jedynie dla zwłoki, to wówczas nie powinien on podlegać rozpoznaniu. Decydujące zatem znaczenie będzie miał zakres składanych wniosków. Jeżeli wniosek dotyczy innego zakresu, to nawet drugi czy kolejne wnioski nie powinny być pozostawiane w aktach sprawy bez rozpoznania.

Wnioski o sprostowanie, uzupełnienie i wykładnię wyroku nie są konkurencyjne względem siebie, gdyż każdy z nich pełni inną funkcję. Dlatego przykładowo

²³ M. Zalisko, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2019, s. 254.

²⁴ Por. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, s. 44–45. Zob. też: M. Zalisko, w: *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 254 i nast.

złożenie wniosku o sprostowanie orzeczenia nie może prowadzić do tezy, że wniosek o wykładnię tego samego orzeczenia jest składany dla zwłoki w postępowaniu. Tym samym możliwa jest sytuacja, w której strona najpierw złoży wniosek o uzupełnienie wyroku, a następnie o jego sprostowanie. Warunkiem przyjęcia, że wniosek został złożony jedynie dla zwłoki, jest tożsamość strony składającej drugi i następny wniosek, jak i tożsamość wyroku, który stanowi jego przedmiot²⁵.

W praktyce oczywiście nie można wykluczyć sytuacji, że w konkretnej sprawie także pierwszy wniosek o sprostowanie wyroku złożony przez stronę może mieć charakter wniosku złożonego jedynie dla zwłoki w postępowaniu, gdyż okoliczności sprawy mogą wskazywać na taki charakter złożonego wniosku. Jednak sankcje zostały przewidziane tylko za złożenie przez tę samą stronę drugiego i dalszego wniosku co do tego samego wyroku²⁶. Odnoszą się zatem do sytuacji, w której strona składa kolejne wnioski o rektyfikację wyroku w oparciu o te same okoliczności, które nie stanowią uzasadnienia dla podjęcia tego rodzaju czynności przez sąd.

2. Składanie wniosków rektyfikacyjnych a nadużycie prawa procesowego

Dodany art. 350¹ K.p.c. odnosi się do przeciwdziałania nadużyciu prawa procesowego i stanowi rozwinięcie klauzuli generalnej nadużycia prawa procesowego zdefiniowanej w art. 4¹ K.p.c., w tym przypadku w postaci wielokrotnego składania wniosków rektyfikacyjnych²⁷. W literaturze przedmiotu klauzulą generalną określa się zawarty w przepisie prawnym zwrot niedookreślony, oznaczający pewne oceny funkcjonujące

²⁵ A. Łazarska, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505*³⁹, red. T. Szancilo, Warszawa 2019, s. 1152; O.M. Piaskowska, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz*, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2020, s. 898; P. Rodziewicz, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krześ, wyd. 26, 2020 [baza danych Legalis], art. 350¹; M. Zalisko, w: *Kodeks postępowania cywilnego...*, s. 254.

²⁶ Por. uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, s. 127.

²⁷ Przepis art. 4¹ K.p.c. został dodany na podstawie art. 1 pkt 1 ustawy z dnia 4 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 1469. Por. W. Siedlecki, *Nauka prawa procesowego cywilnego a teoria prawa*, Państwo i Prawo 1972, z. 7, s. 31; na temat zasad prawa i zasad systemu prawa zob. J. Wróblewski, *Sądowe stosowanie prawa*, wyd. 2, Warszawa 1988, s. 92–95; odnośnie do zasad postępowania cywilnego zob. E. Waśkowski, *Zasady procesu cywilnego (z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, Rocznik Prawniczy Wileński 1930, t. 4, s. 265 i nast.; F. Kruszelnicki, *Zasady naczelnego procesu cywilnego*, Głos Sądownictwa 1931, nr 9, s. 470 i nast.; H. Mądrzak, *O pojmowaniu naczelnego zasad postępowania cywilnego*, w: *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. Łętowska, Wrocław–Warszawa 1989, s. 389 i nast.; A. Jakubecki, *Naczelnego zasady postępowania*

w jakiejś grupie społecznej, będące jednak poza systemem prawnym. Skutek zamieszczenia w przepisie klauzuli generalnej polega na tym, że oceny, wartości czy normy oznaczone przez klauzulę muszą być uwzględnione przez organ stosujący prawo przy ustalaniu stanu faktycznego i wyznaczaniu jego konsekwencji prawnych²⁸. W projekcie nowelizacji wprowadzającej przywołany przepis (art. 4¹ K.p.c.) trafnie zdefiniowano istotę nadużycia prawa procesowego jako sytuację, w której czynności procesowe są podejmowane na podstawie i w granicach prawa, a zarazem nie zmierzają one do osiągnięcia celu, dla którego zostały stworzone²⁹.

Obecna regulacja nie zawiera enumeratywnego wyliczenia przypadków nadużycia prawa procesowego i skutków procesowych naruszenia zakazu. Jest to świadome zamierzenie legislacyjne, ponieważ nie można *in abstracto* przewidzieć wszystkich możliwych czynności stron i uczestników postępowania, którzy – korzystając z uprawnień procesowych – mogą nadużywać praw procesowych i sankcji tych naruszeń. W projekcie nowelizacji trafnie wskazano, że „różnorodność zachowań będących przejawem nadużywania prawa procesowego uniemożliwia wprowadzenie jednolitej sankcji dla tych zachowań”³⁰.

Z regulacją nadużycia prawa procesowego został powiązany także art. 350¹ K.p.c. Klauzula nadużycia prawa procesowego znalazła swój normatywny wyraz w odniesieniu do sprostowania wyroku (art. 350¹ § 1–3) oraz do uzupełnienia i wykładni wyroku (art. 350¹ § 4). Relacja zachodząca między tymi przepisami wskazuje, że art. 4¹ K.p.c. jako *lex generalis* ustanawia normę ogólną, a art. 350¹ K.p.c. jako *lex specialis* odnosi się do przypadku nadużycia prawa procesowego przy składaniu wniosków rektyfikacyjnych³¹.

Z najbardziej reprezentatywnych przykładów wypowiedzi doktryny, odnoszących się do prób wyjaśnienia definicji nadużycia prawa procesowego, wskazać należy wypowiedź Maurycego Allerhanda, który podkreślał, że „proces ma na celu ochronę naruszonego prawa” i wyjaśniał, że „gdzie strony nie zdążają do tego celu, lecz starają się przez proces całkiem co innego, jak ochronę prawa, osiągnąć, tam proces jest tylko formą, którą się strony posługują dla celów innych, dozwolonych lub zakazanych, a proces jest procesem symulowanym”³². Także Eugeniusz Waśkowski

cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego, w: *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006, s. 350 i nast.

²⁸ P. Machnikowski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 5.

²⁹ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw, druk nr 3137, Sejm VIII kadencji, s. 30.

³⁰ Tamże.

³¹ *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz do art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019.

³² M. Allerhand, *Podstęp w procesie*, Lwów 1907, s. 5–7.

wyjaśniał, że strony mogą korzystać z wszelkich praw procesowych, które ustawa im nadaje, i „stosować wszystkie oparte na tych prawach środki obrony, a dzięki tej nieograniczonej możliwości wszczynania i prowadzenia procesów cywilnych otwarte jest stronom szerokie pole do nadużycia swych praw procesowych”³³.

Z kolei Kazimierz Piasecki sformułował zapatrywanie, zgodnie z którym w poszczególnych systemach prawnych realizowana jest zasada zakazu nadużycia praw procesowych, która opiera się na kryterium dobrej wiary procesowej, czyli na dążeniu do umoralniania procesu³⁴. Henryk Dolecki przyjmuje natomiast, że zarzut nadużycia prawa procesowego można postawić wówczas, gdy dana osoba ma na uwadze wyłącznie cele odmienne od akceptowanych przez ustawę³⁵. Zdaniem Agnieszki Góry-Błaszczkowskiej nadużycie prawa to „użycie prawa niezgodnie z intencjami ustawodawcy”³⁶. Także Kinga Flaga-Gieruszyńska przyjęła, że nadużycie prawa procesowego będzie takim postępowaniem strony, które uzasadnia przekonanie, że zmierza ono do zakłócenia normalnego przebiegu procesu cywilnego, przez co nie jest skierowane wyłącznie przeciwko przeciwnikowi procesowemu³⁷.

Najszerszą definicję nadużycia prawa procesowego zaproponował Maciej Plebanek. Jego zdaniem przez nadużycie praw procesowych należy rozumieć „każdy wypadek takiego skorzystania (użycia) przez stronę (lub innego uczestnika) z postępowania cywilnego, które służy innym celom niż uzyskanie ochrony praw podmiotowych [...]”³⁸.

Godne odnotowania jest także stanowisko Łukasza Błaszczaka, który przy określeniu istoty nadużycia prawa procesowego odwołał się do celu obowiązywania danej instytucji prawa procesowego cywilnego³⁹.

Zakaz nadużycia prawa procesowego jest częścią zasady rzetelnego postępowania sądowego, wyrażonej art. 45 ust. 1 Konstytucji RP⁴⁰ oraz w ratyfikowanych przez Polskę umowach międzynarodowych⁴¹. U podstaw tego zakazu leży

³³ E. Waśkowski, *Podręcznik procesu cywilnego. 1. Ustrój sądów cywilnych. 2. Postępowanie sporne*, Wilno 1932, s. 168 i nast.

³⁴ K. Piasecki, *Nadużycie praw procesowych przez strony*, Palestra 1960, nr 4, s. 24.

³⁵ H. Dolecki, *Nadużycie prawa do sądu*, w: *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980–2005*, red. J. Góral, R. Hauser, J. Trzciniński, Warszawa 2005, s. 132.

³⁶ A. Góra-Błaszczkowska, *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008, s. 350.

³⁷ K. Flaga-Gieruszyńska, *Zastój procesu cywilnego*, Szczecin 2011, s. 162.

³⁸ Por. M. Plebanek, *Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2012, s. 67.

³⁹ Ł. Błaszczak, *Nadużycie prawa procesowego w postępowaniu arbitrażowym*, Warszawa 2018, s. 5–6.

⁴⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

⁴¹ Art. 6 Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności, sporządzonej w Rzymie dnia 4 listopada 1950 r., zmienionej następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełnionej Protokołem nr 2, Dz. U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284; art. 14 ust. 1 Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych otwartego do podpisu w Nowym Jorku dnia 19 grudnia 1966 r., Dz. U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167 i art. 47 Karty praw podstawowych Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE C 202 z 7.06.2016, s. 389.

założenie, zgodnie z którym nikt nie może uzyskać korzystniejszej sytuacji prawnej przez postępowanie niezgodne z prawem lub moralnością (*nemo auditur turpitudinem suam propriam allegans*)⁴².

Podkreśla się, że stanowisko takie znajduje aprobatę nie tylko w doktrynie oraz orzecznictwie sądów polskich, ale także akceptowane jest przez Europejski Trybunał Praw Człowieka w Strasburgu, który wielokrotnie zwracał uwagę, że określone działania strony w procesie można uznać za nadużycie prawa do sądu⁴³.

Przykładowo w wyroku z dnia 1 lipca 1997 r. (sygn. 23196/94) w sprawie Gustafson przeciwko Szwecji, ETPC wskazał, że zasadne jest sprawdzenie, czy żądania strony nie są „lekkomyślne, dokuczliwe lub w inny sposób pozbawione podstaw”. Podkreślenia wymaga, że ocena działań stron postępowania sądowego pod kątem nadużycia prawa wymaga każdorazowo wnikliwej analizy, tak by mieć pewność, że rzeczywiste prawo do sądu nie doznało żadnego uszczerbku.

Należy mieć przy tym na uwadze, że jakkolwiek zakaz nadużywania praw procesowych nie uzyskał dotychczas statusu normatywnego, konstrukcja ta jest współcześnie w nauce prawa powszechnie uznawana za obowiązującą zasadę prawa procesowego, a wyprowadza się ją z „zasady rzetelnego procesu, obowiązku uczciwego (zgodnego z dobrymi obyczajami) działania uczestników postępowania oraz celu (istoty) procesu, którym jest rzeczywista ochrona praw podmiotowych wynikających z prawa materialnego”⁴⁴.

Ponadto wynikający z art. 3 K.p.c. obowiązek, określany w literaturze przedmiotu jako „ciężar procesowy”, nie został także powiązany z żadną ogólną sankcją, niemniej należy przyjąć, że w sytuacji, w której strona nie wywiąże się z niego, powinna ona liczyć się z niekorzystnym skutkiem procesowym, gdyż sąd może taką sytuację uwzględnić przy podejmowaniu decyzji procesowych⁴⁵.

Na aprobatę zasługuje pogląd prawny wyrażony przez SN w uchwale z dnia 11 grudnia 2013 r. (III CZP 78/13)⁴⁶, w której stwierdzono, że działanie niezgodne z dobrymi obyczajami może polegać na tym, iż czynności, które są przewidziane przez ustawę i formalnie dopuszczalne, w okolicznościach sprawy są

⁴² Zob. T. Gizbert-Studnicki, *Zasady i reguły prawne*, Państwo i Prawo 1988, z. 3, s. 18.

⁴³ Zob. np. postanowienie NSA z dnia 5 listopada 2015 r., I OZ 1382/15, Legalis nr 1366116.

⁴⁴ Tak SN w uchwale z dnia 11 grudnia 2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 87 oraz A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012 [baza danych LEX].

⁴⁵ Por. R. Stefanicki, *Dobre obyczaje w prawie polskim*, Przegląd Prawa Handlowego 2002, nr 5, s. 24; B. Janiszewska, *Klauzula generalna dobrych obyczajów w znowelizowanych przepisach kodeksu cywilnego*, Przegląd Prawa Handlowego 2003, nr 10, s. 12; wyrok SN z dnia 22 listopada 1994 r., II CRN 127/94, LEX nr 82293; uchwała SN z dnia 11 grudnia 2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 97; postanowienie SN z dnia 16 czerwca 2016 r., V CSK 649/15, OSNC 2017, nr 3, poz. 37.

⁴⁶ Uchwała SN z dnia 11 grudnia 2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 97.

wykorzystywane niezgodnie z funkcją przepisu, w sposób nieodpowiadający rzeczywistemu celowi przyznanego uprawnienia i naruszający prawo drugiej strony do uzyskania efektywnej ochrony prawnej.

Słowo „efektywność” wskazuje na rodzaj działania charakteryzujący się wyższą skutecznością, wyższą wydajnością, które jest działaniem lepszym niż pewne standardowe działanie przy danym nakładzie środków⁴⁷. W literaturze przedmiotu wskazuje się przy tym na dwojakie rozumienie tego pojęcia – po pierwsze efektywność rozumie się jako wyposażenie podmiotu procesowego w odpowiednie instrumenty służące określonymu celowi, a w drugim znaczeniu jako zrealizowanie określonego celu, wynik działania⁴⁸. W nauce procesu cywilnego wskazuje się tym samym nie bez racji, że „efektywność to sprawność i szybkość postępowania służąca osiągnięciu sądowej ochrony prawnej”. Z tej ogólnej wypowiedzi wynikają z kolei dwa powiązane ze sobą funkcjonalnie znaczenia efektywności postępowania sądowego – efektywność to nie tylko sposób organizacji samego postępowania, ale również słuszność orzeczeń wydawanych przez sądy. Jednocześnie te dwa ujęcia sprowadza się do trafnego poglądu na efektywność, którą jest: „sprawność postępowania oraz jego ekonomiki z zachowaniem nadrzędności celu w postaci trafnego rozstrzygnięcia”⁴⁹.

W uzasadnieniu uchwały SN z dnia 11 grudnia 2013 r. (III CZP 78/13) trafnie wskazano, że „Efektywność postępowania należy do podstawowych założeń postępowania sądowego i stanowi konieczny warunek rzetelnego procesu. Zapewnienie efektywności postępowania wymaga pogodzenia podstawowego celu procesu, jakim jest wydanie sprawiedliwego orzeczenia, z postulatem rozpatrzenia sprawy jak najszybciej, a na pewno bez nieuzasadnionej zwłoki”⁵⁰. Podkreślono także, że środki procesowe mające na celu zagwarantowanie stronom ich uprawnień, powinny być wykorzystywane w sposób właściwy, służący rzeczywiście realizacji tych uprawnień, a nierzetelne postępowanie strony może uzasadniać odpowiednią reakcję sądu⁵¹.

Pełną aktualność zachowuje zatem dotychczas wypracowane stanowisko SN, zgodnie z którym „nadużyciem prawa procesowego jest skorzystanie z uprawnienia określonego dyspozycją przepisu służące innemu celowi niż finalne uzyskanie ochrony praw podmiotowych, a skutek wykonania tego uprawnienia byłby

⁴⁷ P. Wajda, *Efektywność informacyjna rynku giełdowego*, Warszawa 2011 [baza danych LEX], Rozdział 1.4.1.

⁴⁸ Z. Kmiecik, *Efektywność sądowej kontroli administracji publicznej*, Państwo i Prawo 2010, z. 11–12, s. 21.

⁴⁹ A. Łazarska, *Rzetelny proces cywilny...* [baza danych LEX], Rozdział 12.1.

⁵⁰ Uchwała SN z dnia 11 grudnia 2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 97.

⁵¹ Por. wyroki SN: z dnia 1 czerwca 2000 r., I CKN 64/00, OSNC 2000, nr 12, poz. 227; z dnia 8 marca 2002 r., III CKN 461/99, niepubl. i z dnia 16 lipca 2009 r., I CSK 30/09, niepubl. oraz postanowienie SN z dnia 23 lutego 1999 r., I CKN 1064/97, OSNC 1999, nr 9, poz. 153.

sprzeczny z funkcją przepisu procesowego⁵². Sąd może i powinien przeciwdziałać podejmowaniu przez stronę czynności paraliżujących tok postępowania i tym samym pozbawiających przeciwnika procesowego możliwości uzyskania efektywnej ochrony⁵³.

Określone środki procesowe powinny być przez strony wykorzystywane w sposób właściwy i służący rzeczywistej realizacji zagwarantowanych stronom praw. W toku procesu powinny być przy tym chronione w taki sam sposób prawa obu stron (wszystkich uczestników) postępowania sądowego. Dlatego też należy uznać, że bierność sądu w sytuacjach, w których jedna ze stron postępowania uporczywie podejmuje działania, które godzą w istotne prawa drugiej strony, mogącej oczekiwać od sądu należytej jej ochrony, również stanowiłaby naruszenie zasady rzetelnego procesu⁵⁴.

3. Skutki procesowe złożenia wniosku o rektyfikację orzeczenia jedynie dla zwłoki

Skutki procesowe złożenia wniosku o rektyfikację orzeczenia jedynie dla zwłoki w postępowaniu zostały określone w art. 350¹ § 3 K.p.c. Nie ulega wątpliwości, że ten sposób procedowania stanowi *novum* w polskim postępowaniu cywilnym⁵⁵. Zgodnie z przyjętymi zasadami drugi i dalszy wniosek pozostawia się w aktach sprawy bez podejmowania jakichkolwiek dalszych czynności przewidzianych przez przepisy K.p.c. w ramach rozpoznania złożonego wniosku. To samo dotyczy pism związanych ze złożeniem drugiego i dalszego wniosku o rektyfikację orzeczenia. O pozostawieniu wniosku o rektyfikację orzeczenia i pozostałych pism bez dalszych czynności zawiadamia się jedynie stroną wnoszącą, i to tylko raz – przy złożeniu pierwszego pisma⁵⁶. Podkreślić należy, że Sąd nie wydaje w tym przedmiocie żadnego orzeczenia, które mogłoby być zaskarżone. Gdyby natomiast strona wniosła zażalenie na pozostawienie wniosku w aktach sprawy, to także zażalenie pozostawia się w aktach sprawy bez dalszych czynności. Zgodnie bowiem z art. 350¹ § 3 K.p.c. pozostawienie w aktach sprawy bez dalszych czynności dotyczy rów-

⁵² Wyrok SN z dnia 25 marca 2015 r., II CSK 443/14, niepubl.

⁵³ Uchwała SN z dnia 11 grudnia 2013 r., III CZP 78/13, OSNC 2014, nr 9, poz. 97.

⁵⁴ Tak SN w postanowieniu z dnia 21 lipca 2015 r., III UZ 3/15, LEX nr 1925809.

⁵⁵ *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz do art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019 [baza danych Legalis].

⁵⁶ Tamże.

nież pism związanych ze złożeniem wniosku, a zatem także środków zaskarżenia. W ocenie autorki artykułu pozostawienie w aktach sprawy wniosku i pism związanych z jego wniesieniem następuje na mocy zarządzenia przewodniczącego, jednak praktyka sądów w tej kwestii nie została jeszcze wypracowana⁵⁷.

Zakończenie

O tym, czy konkretna czynność procesowa strony lub uczestnika postępowania stanowi nadużycie prawa procesowego, rozstrzyga sąd orzekający. Badanie tej kwestii może nastąpić w konkretnym procesie, wyłącznie *post factum* i na użytek danej sprawy oraz dotyczyć wyłącznie strony lub uczestnika postępowania korzystającego z uprawnienia⁵⁸. Ocena sądu musi być ostrożna oraz wyważona, powinna uwzględniać okoliczności dokonania czynności procesowej i celu, jaki ma zostać osiągnięty wskutek jej dokonania⁵⁹.

Przyjęcie przez sąd, że skorzystanie przez stronę z uprawnienia procesowego stanowi nadużycie praw procesowych, może nastąpić tylko na podstawie dogłębnej oceny okoliczności sprawy, w pełni uzasadniającej ustalenie, że działanie strony jest podyktowane nierzetelnym celem, a w szczególności zamiarem utrudnienia lub przedłużenia postępowania.

Jak słusznie zauważył Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 26 września 2002 r. (III KKN 213/01, LEX nr 75249), ustalenia tego, czy dane zachowanie jest zgodne z dobrymi obyczajami, dokonuje się dopiero w konkretnej sprawie, po uwzględnieniu wszystkich okoliczności stanowiących stan faktyczny. Posłużenie się przez ustawodawcę klauzulą generalną zawsze prowadzi do powierzenia ostatecznej oceny sądowi orzekającemu, przy czym – co oczywiste – ocena ta powinna być dokonana przy zastosowaniu prawidłowych kryteriów. Jednocześnie ocena ta pozostanie zawsze zindywidualizowana, odniesiona do konkretnych okoliczności, one bowiem będą stanowić podstawę decyzji jurysdykcyjnej sądu. Jak trafnie akcentuje się w piśmiennictwie, pojęcie „dobrych obyczajów”, podobnie jak pojęcia „zasad współżycia społecznego” czy „ustalonych zwyczajów”, napęłnia się treścią dopiero

⁵⁷ A. Jakubecki, w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. Artykuły 1–366, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021 [baza danych LEX], Art. 350¹.

⁵⁸ Por. A. Góra-Błaszczkowska, *Zasada równości stron...*, s. 350.

⁵⁹ *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505*³⁹, red. T. Szanciło, Warszawa 2019, Komentarz do art. 4¹ K.p.c.

w konkretnych sytuacjach⁶⁰. Tym samym ocena nadużycia prawa procesowego musi być dokonywana na podstawie całokształtu okoliczności sprawy, a skutkiem tej oceny ma być wniosek, czy zachowaniem strony kierującą zamiary m.in. utrudnienia czy przedłużenia procesu.

Bibliografia

- Allerhand M., *Podstęp w procesie*, Lwów 1907.
- Błaszczak Ł., *Nadużycie prawa procesowego w postępowaniu arbitrażowym*, Warszawa 2018.
- Dolecki H., *Nadużycie prawa do sądu*, w: *Sądownictwo administracyjne gwarantem wolności i praw obywatelskich 1980–2005*, red. J. Góral, R. Hauser, J. Trzeciński, Warszawa 2005.
- Flaga-Gieruszyńska K., *Zastój procesu cywilnego*, Szczecin 2011.
- Gapska E., *Przeciwdziałanie nadużyciom prawa procesowego w znowelizowanym Kodeksie postępowania cywilnego*, cz. 1. *Klauzula generalna*, Monitor Prawniczy 2019, nr 15.
- Gapska E., *Przeciwdziałanie nadużyciom prawa procesowego w znowelizowanym Kodeksie postępowania cywilnego*, cz. 3. *Szczegółowe przejawy nadużycia prawa procesowego*, Monitor Prawniczy 2019, nr 17.
- Gizbert-Studnicki T., *Zasady i reguły prawne*, Państwo i Prawo 1988, z. 3.
- Góra-Błaszczkowska A., *Orzeczenia w procesie cywilnym. Artykuły 316–366 K.p.c. Komentarz*, Warszawa 2003.
- Góra-Błaszczkowska A., *Zasada równości stron w procesie cywilnym*, Warszawa 2008.
- Gudowski J., Jędrzejewska M., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 2. *Postępowanie rozpoznawcze*, red. T. Ereciński, wyd. 5, Warszawa 2016.
- Jakubecki A., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, t. 1. *Artykuły 1–366*, red. T. Wiśniewski, Warszawa 2021.
- Jakubecki A., *Naczelne zasady postępowania cywilnego w świetle nowelizacji Kodeksu postępowania cywilnego*, w: *Czterdziestolecie Kodeksu postępowania cywilnego*, red. I. Ratusińska, Kraków 2006.
- Jakubecki A., *Sankcje za nadużycie uprawnień procesowych w Kodeksie postępowania cywilnego*, Paestra 2019, nr 11–12.
- Janiszewska B., *Klauzula generalna dobrych obyczajów w znowelizowanych przepisach kodeksu cywilnego*, Przegląd Prawa Handlowego 2003, nr 10.
- Jaworski S., *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do zmian*, Warszawa 2019.
- Kamieński G., *Zakaz nadużycia praw procesowych*, Warszawa 2021.
- Kmieciak Z., *Efektywność sądowej kontroli administracji publicznej*, Państwo i Prawo 2010, z. 11–12.
- Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, cz. 1. *Postępowanie rozpoznawcze*, cz. 2. *Postępowanie zabezpieczające*, t. 2, red. T. Ereciński, J. Gudowski, M. Jędrzejewska, Warszawa 2006.
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505³⁹*, red. T. Szanciło, Warszawa 2019.
- Kodeks postępowania cywilnego*, t. 2. *Komentarz do art. 205¹–424¹²*, red. A. Marciniak, Warszawa 2019.

⁶⁰ Postanowienie SN z dnia 21 lipca 2015 r., III UZ 3/15, LEX nr 1925809.

- Kruszelnicki F., *Zasady naczelnego procesu cywilnego według polskiej procedury cywilnej*, Głos Sądownictwa 1931, nr 9.
- Kubas A., *Nadużycie prawa procesowego – próba oceny ostatnich zmian legislacyjnych*, Palestra 2019, nr 11–12.
- Łazarska A., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–505³⁹*, red. T. Szanciło, Warszawa 2019.
- Łazarska A., *Rzetelny proces cywilny*, Warszawa 2012.
- Machnikowski P., w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, 2017 [baza danych Legalis].
- Mądrzak H., *O pojmowaniu naczelných zasad postępowania cywilnego*, w: *Proces i prawo. Rozprawy prawnicze. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Jerzego Jodłowskiego*, red. E. Łętowska, Wrocław–Warszawa 1989.
- Michalska M., *Skarga o stwierdzenie przewlekłości postępowania egzekucyjnego*, Przegląd Prawa Egzekucyjnego 2007, nr 12.
- Piasecki K., *Nadużycie praw procesowych przez strony*, Palestra 1960, nr 4.
- Piasecki K., *Sprostowanie, uzupełnienie i wykładnia orzeczeń sądowych*, Palestra 1961, nr 5.
- Piasecki K., w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz do art. 1–366*, red. K. Piasecki, Warszawa 2010.
- Piaskowska O.M., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Postępowanie procesowe. Komentarz*, red. O.M. Piaskowska, Warszawa 2020.
- Pietrzkowski H., *Metodyka pracy sędziego w sprawach cywilnych*, Warszawa 2005.
- Plebanek M., *Nadużycie praw procesowych w postępowaniu cywilnym*, Warszawa 2012.
- Rodziewicz P., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz*, red. E. Marszałkowska-Krzyż, wyd. 26, 2020 [baza danych Legalis].
- Rosengarten F., *Sprostowanie, uzupełnienie i wykładnia orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, Nowe Prawo 1971, nr 6.
- Siedlecki W., *Nauka prawa procesowego cywilnego a teoria prawa*, Państwo i Prawo 1972, z. 7.
- Siedlecki W., *Przegląd orzecznictwa*, Państwo i Prawo 1977, z. 12; 1978, z. 6; 1983, z. 10.
- Słownik języka polskiego*, red. L. Drabik, E. Sobol, Warszawa 2005.
- Sobkowski J., Wengerek E., *Przegląd orzecznictwa*, Nowe Prawo 1972, nr 6.
- Stefanicki R., *Dobre obyczaje w prawie polskim*, Przegląd Prawa Handlowego 2002, nr 5.
- Szymanowski M., *Glosa do wyroku SN z dnia 26 kwietnia 2017 r., I UK 578/16*, Orzecznictwo Sądów Polskich 2018, z. 6.
- Szymanowski M., *Granice sprostowania orzeczenia w postępowaniu cywilnym, skutki ich przekroczenia, próba nowego spojrzenia*, Radca Prawny 2018, nr 1.
- Wajda P., *Efektywność informacyjna rynku giełdowego*, Warszawa 2011 [baza danych LEX].
- Waśkowski E., *Podręcznik procesu cywilnego. 1. Ustrój sądów cywilnych. 2. Postępowanie sporne*, Wilno 1932.
- Waśkowski E., *Zasady procesu cywilnego (z powodu projektu polskiej procedury cywilnej)*, Rocznik Prawniczy Wileński 1930, t. 4.
- Weitz K., *Nadużycie „prawa” procesowego cywilnego*, Polski Proces Cywilny 2020, nr 1.
- Wróblewski J., *Sądowe stosowanie prawa*, wyd. 2, Warszawa 1988.
- Zadrozniak H., *Rektyfikacja orzeczeń w postępowaniu cywilnym*, Monitor Prawniczy 2008, nr 21.
- Zalisko M., w: *Kodeks postępowania cywilnego. Komentarz do ustawy z 4.7.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania cywilnego oraz niektórych innych ustaw*, red. J. Gołaczyński, D. Szostek, Warszawa 2019.

Selected aspects of document forgery in the context of Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland

Wybrane aspekty fałszerstw dokumentów w kontekście art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej

Отдельные аспекты фальсификации документов в контексте статьи 5 Конституции Республики Польша

Окремі аспекти підробки документів у контексті ст. 5 Конституції Республіки Польща

DOROTA SEMKÓW

Dr, Uniwersytet Rzeszowski

e-mail: dsemkow@ur.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0003-3377-462X>

Summary: One of the tasks of the state specified in Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997 is to ensure security of its citizens. The aim of the study is to show a relationship between crimes against document credibility listed in Chapter XIX of the Penal Code and the security of citizens. The main conclusion resulting from the analysis of the selected topic was that forgery of travel documents is a significant factor threatening citizen safety. The above results from the fact that documents very often serve as both an object and a tool in many crimes. Therefore, they constitute an activity of a preparatory nature before committing further criminal acts, as well as a way of hiding traces of other crimes. It should be emphasized that the use of false documents, and thus their introduction into legal circulation, means that a person illegally using such documents legally acquires many rights.

Key words: Article 5 of the Polish Constitution, security of citizens, crimes against the document credibility, forgery of travel documents

Streszczenie: Jednym z zadań państwa określonym w art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. jest zapewnienie bezpieczeństwa obywateli. Celem niniejszego opracowania jest ukazanie związku, jaki zachodzi między przestępstwami przeciwko wiarygodności dokumentów skatalogowanymi w rozdz. XIX Kodeksu karnego a bezpieczeństwem obywateli. Głównym wnioskiem wypływającym z analizy tej tematyki jest stwierdzenie, że fałszerstwa dokumentów podróży stanowią istotny czynnik zagrażający bezpieczeństwu obywateli. Dokumenty bardzo często służą bowiem zarówno jako przedmiot, jak i narzędzie w dokonywaniu wielu przestępstw. Stanowią zatem czynność o charakterze przygotowawczym do popełnienia kolejnych czynów przestępnych, a także narzędzie służące do zatarcia śladów innych przestępstw. Należy podkreślić, że użycie fałszywych dokumentów, tym samym wprowadzenie ich do obrotu prawnego, rodzi skutek prawny w postaci nabycia wielu praw przez osobę nielegalnie posługującą się takim dokumentem.

Słowa kluczowe: art. 5 Konstytucji RP, bezpieczeństwo obywateli, przestępstwa przeciwko wiarygodności dokumentów, fałszerstwo dokumentów podróży

Резюме: Одной из задач государства, изложенных в статье 5 Конституции Республики Польша от 2 апреля 1997 года, является обеспечение безопасности граждан. Цель данного исследования – показать взаимосвязь, существующую между преступлениями против достоверности документов, перечисленных в главе XIX Уголовного кодекса, и безопасностью граждан. Основной вывод, сделанный в результате анализа данной темы, заключается в том, что фальсификация проездных документов является важным фактором, угрожающим безопасности граждан. Это связано с тем, что документы очень часто служат одновременно

и объектом, и инструментом для совершения многих преступлений. Поэтому они представляют собой деятельность подготовительного характера для совершения дальнейших преступных действий, а также инструмент для сокрытия следов других преступлений. Следует подчеркнуть, что использование поддельных документов, введение их в легальный оборот, порождает правовой эффект в виде приобретения многочисленных прав лицом, незаконно использующим такой документ.

Ключевые слова: статья 5 Конституции Республики Польша, безопасность граждан, преступления против достоверности документов, фальсификация проездных документов

Резюме: Одне із завдань держави, зазначених у ст. 5 Конституції Республіки Польща від 2 квітня 1997 року є забезпечення безпеки громадян. Метою даного дослідження є показати взаємозв'язок злочинів проти достовірності документів, зазначених у розділі XIX Кримінального Кодексу, та безпеки громадян. Основним висновком з аналізу даної тематики є твердження, що підробка проїзних документів є істотним фактором, що загрожує безпеці громадян. Документи дуже часто служать і об'єктом, і знаряддям вчинення багатьох злочинів. Тому вони є підготовчою дією до вчинення наступних злочинних поступок, а також інструментом приховування слідів інших злочинів. Слід підкреслити, що використання підроблених документів, а відтак і введення їх у законний обіг, породжує юридичний результат у вигляді набуття особою, яка незаконно використовує такий документ, багатьох прав.

Ключові слова: ст. 5 Конституції Республіки Польща, безпека громадян, злочини проти достовірності документів, підробка проїзних документів

Introduction

In Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland of 2 April 1997,¹ functions of the state, i.e. basic directions and goals of its operation, were defined.² The constitution-maker included the independence and inviolability of the territory of the Republic of Poland, freedom and human and civil rights, security of its citizens, as well as national heritage and environmental protection. W. Skrzydło highlights that listing these functions is crucial as they entail specific jurisdiction and responsibilities of state authorities in general, especially those of the authorities established by the Constitution itself.³ It should be emphasized that in recent years one could notice rapid changes when it comes to threats to security of the citizens, society and the state. An analysis of this issue throws light on the close relations between selected categories of crimes and security on a micro and a macro scale. Clear interactions take place in particular in the relationship between the security of citizens and state and specific types of crime, including terrorism as well as organized economic

¹ Journal of Laws [Dziennik Ustaw] 1997 No. 78, item 483 as amended.

² W. Skrzydło, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. 7, Kraków 2013, <https://sip.lex.pl> [access: 10.01.2021].

³ Ibidem.

and common crime.⁴ It applies especially to offenses against document credibility. Documents very often serve both as an object and a tool in numerous crimes that significantly threaten legal order as well as the security of citizens and state.⁵ It means that document forgery, which is a crime itself, is very often a preparation for subsequent criminal acts, as well as a tool to cover up traces of other crimes.⁶ Document forgery as such, which is a crime catalogued under Article 270 and 271 of the Penal Code in force,⁷ has no effect as long as a document is not put into circulation and a perpetrator does not present or use it.⁸

Examples of crimes involving a high degree of social harm, threatening the safety of citizens, and which are very often accompanied by forgery of various types of documents, are drug and weapons smuggling, human trafficking⁹ or immigrant smuggling.¹⁰ Forging documents is an indispensable part of modern organized crime, whereby a document is the most central means of committing criminal acts.¹¹

⁴ J. Murasicki, *Relacje między wybranymi kategoriami przestępczości a bezpieczeństwem państwa i obywateli*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2014, no. 12 (3), p. 49; see also: W. Filipkowski, *Nauki o bezpieczeństwie*, in: *Nowe kierunki w kryminologii*, eds. E. Drzazga, M. Grzyb, Warszawa 2018, p. 195.

⁵ M. Goc, *Ustawa o dokumentach wciąż oczekiwana*, Człowiek i Dokumenty 2018, no. 50, pp. 10–11.

⁶ A. Nastuła, *Falszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, Polonia Journal 2018, no. 8, pp. 73, 86; H. Kołecki, *Technicznokryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych nieniszczącymi wielospektralnymi technikami optycznymi za pomocą wideospektrokomparatora VSC-1*, Poznań 2002, p. 33; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Warszawa 2020, p. 444.

⁷ The Act of 6 June 1997 Criminal Code (consolidated text Journal of Laws 2020 item 1444 as amended), more broadly, see: H. Kołecki, *Pojęcie dokumentu sfalszowanego i fałszywego w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, in: *Technicznokryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych. Materiały z I Konferencji*, Poznań, 27–28 listopada 1997, ed. H. Kołecki, Poznań 2003, p. 189; W. Wróbel, T. Sroka, in: *Kodeks karny. Część szczególna, t. 2, part 2. Komentarz do art. 212–277d*, eds. W. Wróbel, A. Zoll, Warszawa 2017, p. 695; J. Piórkowska, w: *Kodeks karny. Komentarz*, ed. T. Bojarski, Warszawa 2016, p. 812; D. Semków, *Falsz materialny dokumentu. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2019, no. 1, pp. 40–54.

⁸ M. Goc, *Przestępczość przeciwko dokumentom...*, pp. 32–33; E. Gruza, M. Goc, J. Moszczyński, *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach...*, p. 445. At this point, it is necessary to point out the common nature of this type of crime, because anyone can be a perpetrator. This is proven by the instances mentioned in the paper: E. Gruza, M. Goc, *Genialny falszercz czy bezradny ekspert*, in: *Znaczenie aktualnych metod badań dokumentów w dowodzeniu sądowym. Materiały XIV Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma*, Wrocław 2010, eds. Z. Kegel, R. Cieśla, Wrocław 2012, p. 85.

⁹ Sprawozdanie Komisji dla Parlamentu Europejskiego i Rady. Sprawozdanie z postępów w zwalczaniu handlu ludźmi (2016 r.), Bruksela, 19.05.2016, COM(2016) 267 final, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/HTML/?uri=CELEX:52016DC0267&from=DE> [access: 18.12.2020].

¹⁰ *Document Fraud is a Key Challenge in Border Control. Frontex is on the Case*, FRONTEX. European Border and Coast Guard Agency, [https://frontex.europa.eu/media-centre/focus/document-fraud-is-a-key-challenge-in-border-control-frontex-is-on-the-case-ac\]0cG](https://frontex.europa.eu/media-centre/focus/document-fraud-is-a-key-challenge-in-border-control-frontex-is-on-the-case-ac]0cG) [access: 17.01.2021].

¹¹ H. Kołecki, *Technicznokryminalistyczne badania...*, p. 33.

The importance and scale of the problem is underlined by the fact that in September 2017, the first meeting of European Union experts dealing with detection of false documents took place at the Europol headquarters in The Hague. A strategy to combat the production and trade of false documents in 2018-2021 was then developed as one of the 10 priorities in the fight against organized crime and terrorism.¹²

The use of false documents facilitates crimes such as extortion of goods and loans, insurance fraud, allows illegal circulation of material goods obtained through criminal means, setting up fictitious companies to extort deliveries on credit terms, car leasing and loans and also serves to authenticate the material spoils of a crime by concealing how they were acquired. Document forgery is also a necessary element of different types of embezzlement and defraudation, bankruptcy as a criminal affair, concealing property and many other criminal behaviors, including hiding domestic or foreign criminals, giving an appearance of legality when employing foreigners, validating the residency of illegal immigrants.¹³ In the context of the issues discussed in this article, particular attention should also be paid to a problem of identity theft crimes, which has been growing in recent years.¹⁴

Any of the above-mentioned acts is a factor that threatens the safety of citizens. However, they are few examples of crimes involving a forged document as a necessary tool throughout the entire criminal process. Multiple types of documents,¹⁵ and thus a variety of possibilities available for document forgers due to modern technology, may make one realize the scale and importance of the dangers arising from crimes against documents. This has been confirmed by surveys conducted among the citizens of the Republic of Poland and in the European Union. Their analysis shows that both Poles and the citizens of other countries of the European continent indicate crime as a significant factor threatening their security and

¹² K. Izak, *Dokumenty jako narzędzie kontroli imigracji*, *Człowiek i Dokumenty* 2020, no. 58, p. 68.

¹³ M. Goc, *Przestępczość przeciwko dokumentom...*, pp. 32–33; see also: T. Widła, *Badania dokumentów*, in: *Kryminalistyka*, ed. J. Widacki, Warszawa 2018, p. 365.

¹⁴ The subject of identity theft, including the related document forgery, is an extremely important issue in the context of citizen security. The extensive nature of the issue of identity theft as well as the thematic scope of this study do not allow for its sufficient discussion. This issue constitutes a contribution to the considerations undertaken in the next article.

¹⁵ It should be emphasized that the Polish criminal, civil and administrative codes of both substantive and procedural law and other legal acts do not use the concept of a public document. All documents are divided into official and private documents, H. Kolečki, *Techniczno kryminalistyczne badania...*, pp. 15–17, 79; J. Błachut, *Dokument jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, Warszawa 2011, pp. 16–21. The legal definition of a public document was introduced under the Act of 22 November 2018 on public documents (Consolidated text Journal of Law 2020, item 725) and in accordance with Article 2 clause 1 point 2, it is a document secured against forgery, which is used to identify people or things or confirm the legal status or rights of its users.

emphasize the need to reduce it.¹⁶ In view of the above, it is justified to refer to the thesis, often cited in the literature, stating that: “protection of citizens’ safety is connected with one of the basic functions of public authority, the aim of which is to reduce human and material losses determined by criminal activity.”¹⁷

1. The concept and essence of citizen security

When discussing the issue of security, it should be noted that this is an area of tremendous importance not only for the state as a public institution but also for society and its individual members. Security should be seen as a common good, which is a basis for public order and a democratic system ruled by law. Thus, security can be regarded as an objective of the public authorities.¹⁸ In addition to Article 5 mentioned earlier, the concept of security appears in many other parts of the Polish Constitution.¹⁹

Referring to the aforementioned provision of Article 5 of the Constitution, it is worth noting that the literature indicates a close relationship between an imperative of the state to guarantee the security of citizens and the protection of human rights and freedoms. The duty of the state to ensure such protection reflects the principle of preserving human dignity mentioned in Article 30 of the Constitution. Article 5 also contains rights resulting from binding international agreements and those granted pursuant to the normative acts referred to in Article 208 § 1 of the Constitution.²⁰ As for security itself, it is worth emphasizing that it is a multi-dimensional category and is therefore difficult to describe. Despite the fact that the concept of security has been defined neither in the current Constitution nor in previous Basic Laws²¹ as a common good, it obtained equivalence to an act of the legislature, thus setting a path for the legislator who is to develop and shape this concept in various areas.²² Obviously,

¹⁶ More broadly, see: M. Lisiecki, *Sprawność zarządzania organizacjami publicznymi funkcjonującymi na rzecz bezpieczeństwa obywateli*, Studia Ekonomiczne 2013, no. 168, p. 167.

¹⁷ A. Wierzbicka, A. Żółtaszek, *Analiza bezpieczeństwa publicznego w krajach europejskich*, Wiadomości Statystyczne 2015, no. 8, p. 66.

¹⁸ M. Czuryk, *Bezpieczeństwo jako dobro wspólne*, Zeszyty Naukowe KUL 2018, vol. 61, no. 3, p. 15.

¹⁹ More broadly, see: Ł. Kamiński, *Pojęcie bezpieczeństwa w prawie administracyjnym*, Państwo i Prawo 2013, vol. 68, no. 10, pp. 49–61.

²⁰ P. Tuleja, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. P. Tuleja, Warszawa 2019, <https://sip.lex.pl/> [access: 20.01.2021].

²¹ More broadly, see: H. Zięba-Załużka, *Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa*, Studia Iuridica Lublinensia 2014, no. 22, p. 412.

²² M. Czuryk, *Bezpieczeństwo...*, p. 16.

the common good under Article 5 of the Polish Constitution is perceived more broadly and refers not only to security. However, it is specifically security that constitutes a special value and therefore is also subject to special protection.²³

Analysis of the literature reveals many concepts concerning the citizen security. Maciej Serowaniec and Wojciech Włoch emphasize that the scope of the concept of security encompasses survival, a lack of current and perceived threats and an ability to pursue goals deemed desirable.²⁴ The scope of security also changes together with the development of an aspect of it, arising, for example, from the progress of civilization, which entails previously unknown threats and methods of their elimination. In order to counteract these threats, the state has built a national security system, an element of which is an internal security subsystem aimed at ensuring and maintaining the internal security of the state, including protecting constitutional order, ensuring the safety of people against unlawful attacks, maintaining public safety and order in the state, guarding the border of the Republic of Poland, protecting the life and health of the citizens together with their property, national property and the environment against any effects of natural and technical disasters. This subsystem consists of legislative, judicial and executive authorities.²⁵ According to Piotr Tuleja, the security of citizens broadly means a state giving them a sense of certainty, stability and protection.²⁶ On the other hand, in the opinion of Paweł Sarnecki, it means counteracting all threats and attacks, in particular unlawful ones, aimed against the citizens acting within the law and in a spirit of good will and trust in the state authorities. Ensuring citizen safety is a kind of a reaction, also of a preventive nature, to real or potential, yet possible, threats and attacks.²⁷

To conclude the discussed issue, it is worth highlighting that ensuring the security of citizens was explicitly mentioned as one of the tasks of the Republic of Poland in Article 5 of the Constitution. A necessary part of performing this function of the state is establishing legal norms of constitutional rank, statutory and basic norms, as well as an executive activity, which belongs primarily to public administration.²⁸ Nevertheless, the main constitutional responsibility for the security of citizens rests with public institutions. What is of great importance for managing the citizens' safety efficiently is the proper retrospective and prospective identification and prioritization of threats,

²³ Ibidem, p. 18.

²⁴ More broadly, see: M. Serowaniec, W. Włoch, *Kategoria bezpieczeństwa w ujęciu prawnofilozoficznym*, *Studia Iuridica Toruniensia* 2016, vol. 18, pp. 161-182.

²⁵ *Współczesne uwarunkowania zarządzania bezpieczeństwem wewnętrznym państwa*, eds. J. Falecki, R. Kocharczyk, P. Sowizdraniuk, Katowice 2018, p. 11.

²⁶ P. Tuleja, *Konstytucja...*

²⁷ P. Sarnecki, in: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, vol. 1, eds. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, <https://sip.lex.pl/> [access: 20.01.2021].

²⁸ Ł. Kamiński, *Pojęcie bezpieczeństwa...*, pp. 49-61.

formulating appropriate strategies, producing adequate organizational solutions and effective leadership.²⁹ In this process, one should bear in mind that these threats are characterized by unpredictability, violence, complexity, changeability, ambiguity and interpenetration, and concern almost all areas in which the citizens function.³⁰ Taking into account the above, in the further part of the work, special attention has been paid to the issue of document forgery, which, as crimes against document credibility, undoubtedly and significantly threaten the security of citizens. This is due, inter alia, to the fact that forged documents are a tool used to commit many crimes that negatively affect the functioning of numerous areas of state and citizens. To confirm this thesis, in addition to the examples described in the next part of the article showing the close relationship between document forgery and the security of citizens, it is worth mentioning, among others, the losses incurred by the State Treasury as well as citizens, banks, financial institutions, insurance and other business entities.³¹

2. Forgery of documents as a threat to the security of citizens

The dynamics and changing nature of crimes imply the need to adapt or modify the solutions adopted in individual areas of state security, including solutions for the border protection.³² In the literature, security of the state border is defined as one of the basic elements that ensure the safety of the state.³³ The current picture of the growing threats, which constitute critical points of the state's activity in the area of ensuring safety of the citizens, requires special attention to be paid to the problem of preventing the forgery of travel documents.³⁴ The basic factors contributing to the development of this type of crime include recently increased migration, rapid development of technology easi-

²⁹ M. Lisiecki, *Sprawność zarządzania organizacjami publicznymi...*, p. 166.

³⁰ *Współczesne uwarunkowania...*, p. 11.

³¹ M. Goc, *Przestępczość przeciwko dokumentom...*, p. 29.

³² B. Mróz, *System ochrony granicy państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, *Journal of Modern Science* 2016, vol. 29, no. 2, p. 308.

³³ E.W. Pływaczewski, *Bezpieczeństwo obywateli – Prawa człowieka – Zrównoważony rozwój*, Białystok 2017, p. 411.

³⁴ In the Polish legal system, pursuant to the provisions of the Act of 12 December 2013 on foreigners (consolidated text, *Journal of Laws* 2020 item 35), a travel document is a document recognized by the Republic of Poland, authorizing to cross the border, issued to a foreigner by an authority of a foreign state, a Polish authority, an international organization, an entity authorized by an authority of a foreign state or a foreign state authority; See also: Act of 13 July 2006 on passports, consolidated text *Journal of Laws* 2018 item 1919 as amended; Convention relating to the Status of Refugees adopted in Geneva on 28 July 1951, *Journal of Laws* 1991 No. 119, item 515, Regulation of the Minister of the

ly accessible for regular users, such as computer systems, desktop publishing or color printers and a relatively low level of protection against material forgery in the case of many documents used in legal transactions.³⁵ The offense of material forgery derives its name from the fact that a perpetrator influences the content of a document and aims to give it an appearance of authenticity.³⁶ The provisions of the applicable crimes act, the doctrine of criminal law, the judicature as well as the opinions of commentators and forensic examiners indicate two forms of material document forgery.³⁷ Article 270 § 1 (*in principio*) precisely states that it may be committed either by creating a fake document or by altering an authentic one.³⁸ According to the judgment of the Supreme Court³⁹ falsifying a document takes place only when the document does not come from the person on behalf of whom it was prepared, i.e. when it is produced by a person not authorized to issue it. It therefore concerns the preparation of a document created to appear as if it comes from an authorized entity, i.e. a counterfeit or imitation of an authentic document. On the other hand, altering a document should be understood as giving a document different content than it had originally by an unauthorized person adding or removing some entries from it.⁴⁰ For a document to have attributes of forgery or alteration, it does not matter whether its content reflects an actual state or not.⁴¹ The third feature of a crime under Article 270 § 1 of the Penal Code is using a forged or altered document as if it was an authentic one. Pursuant to the provisions of the discussed article of the Penal Code, “the use” should be understood as presenting a document to another person, authority, institution, organization or using it in connection with the operation of a device (e.g. to verify one’s identity). It does not have to be used by the forger; it can also be used by another person.⁴²

Interior and Administration of 23 June 2009 on the travel document established by the Geneva Convention, Journal of Laws 2009 No. 99, item 835.

³⁵ M. Goc, *Ustawa o dokumentach publicznych potrzebna od zaraz*, Człowiek i Dokumenty 2016, no. 41, p. 8.

³⁶ I. Jankowska-Prochot, P. Falenta, *Karnoprawne aspekty przestępstwa fałszerstwa intelektualnego*, Journal of Modern Science 2016, vol. 28, no. 1, p. 237.

³⁷ H. Kołdecki, *Technicznokryminalistyczne badania...*, p. 29.

³⁸ W. Wróbel, T. Sroka, in: *Kodeks karny. Część szczególna*, vol. 2, part 2.

³⁹ The judgment of the Supreme Court of 24 October 2013, file ref. III KK 373/13, LEX no. 1386041; See also: Resolution of the Supreme Court of 17 March 2005, file ref. I KZP 2/05, published in: OSNKW 2005/3/25.

⁴⁰ Z. Kukuła, *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu karnego*, in: *Przestępstwa przeciwko dokumentom w obrocie gospodarczym. Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych*, Warszawa 2013, <https://sip.lex.pl> [access: 18.01.2021]; J. Kasprzak, B. Młodziejowski, W. Kasprzak, *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Warszawa 2015, p. 143.

⁴¹ More broadly, see: W. Wróbel, in: *Kodeks karny. Część szczególna*, vol. 2, part 2; Resolution of the Supreme Court of 17 March 2005, file ref. I KZP 2/05, published in: OSNKW 2005/3/25.

⁴² A. Lach, in: *Kodeks karny. Komentarz*, ed. V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2018, <https://sip.lex.pl> [access: 20.01.2021]; Resolution of the Supreme Court of 17 March 2005, file ref. I KZP 2/05, published in: OSNKW 2005/3/25.

From the very beginning, the Court jurisprudence expressed the conviction that criminal prosecution covers forging and alteration of documents that may serve as an evidence of gaining, changing or losing a right or an obligation. They include any unilateral or bilateral legal act, any legal relationship and any entitlement connected with acquiring or adjusting rights and obligations.⁴³ This thesis is extremely important in the context of falsification of travel documents discussed in the article. Among others, travel documents fall within the catalogue of documents confirming the fulfillment of conditions for granting a permanent residence permit to foreigners, thus granting them many rights. A lack of documents specified by law or their forgery may result in leaving such an application without consideration or in a refusal to initiate a procedure for granting a permanent residence permit.

In the context of the more and more frequently raised discussion on the problem of illegal migration to Europe, especially in the face of the political situation occurring mainly in the Middle East, it should be emphasized that foreigners who want to enter a territory of an EU Member State have been widely using forged or altered travel documents for many years. Passports constitute the largest number of all false documents.⁴⁴ Third-country nationals use also false visas, residence permits, other identity documents as well as forge or alter stamps, mainly confirming border checks.⁴⁵ As Krzysztof Izak notes, a constant influx of immigrants to Europe is conducive to the development of a false documents market. As a consequence, this leads to a situation in which criminal groups find new routes for smuggling illegal immigrants.⁴⁶ This state of affairs leads to the conclusion that since 2015, illegal immigration has posed an even greater challenge for individual countries of the European continent, and that identity theft and document forgery have become a means of establishing permanent residence on their territory.⁴⁷ The use of false documents may serve to ensure the possibility of relocation within a given territory and performing reconnaissance as well as carrying out terrorist attacks and enabling permanent residence in a country.⁴⁸ The view that criminal acts committed with the use of false documents constitute a significant factor threatening the security of citizens is confirmed not only by the above-mentioned migration flows

⁴³ Z. Kukula, *Komentarz do niektórych przepisów...*

⁴⁴ M. Perkowska, *Nielegalna migracja w Europie – aspekty prawne i kryminologiczne*, Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych 2017, vol. 12, no. 3, p. 65.

⁴⁵ Ibidem.

⁴⁶ K. Izak, *Nielegalna imigracja: poprawność polityczna, skandale, fałszywe dokumenty*, Człowiek i Dokumenty 2018, no. 51, p. 61–62.

⁴⁷ Idem, *Brak dokumentów, fałszywa tożsamość i dziurawe prawo sposobem na pobyt stały w UE*, Człowiek i Dokumenty 2019, no. 52, pp. 48, 57.

⁴⁸ H. Kolečki, *Technicznokryminalistyczne badania...*, p. 33.

but also by the terrorist attacks carried out in 2016 in Brussels or earlier in Madrid, London, Copenhagen and Paris.⁴⁹ It is no doubt that the problem of crimes against document credibility, in particular travel documents, has become even more important in the context of ensuring the security of state and citizens.

As Mieczysław Goc emphasizes, until recently it seemed that Poland was not directly involved in the immigration wave and that refugees or terrorists were not interested in either legalizing their stay in the Republic of Poland or in obtaining Polish documents. However, inspections have shown that immigrants increasingly use both authentic and forged Polish documents.⁵⁰ This information is also confirmed in the literature, according to which a statistical picture of crimes prosecuted in Poland proves that the criminal acts committed by foreigners are largely crimes related to crossing the state border.⁵¹ Considering the aforementioned political situation caused by a significant influx of immigrants, together with a detailed analysis of forgery of Polish travel documents, it is necessary to point out the disturbing trend of illegal immigrants and terrorists forging Polish identity cards and passports.⁵² Emil Walenty Pływaczewski states that examinations of the court files of criminal cases confirmed the most common methods of document forgery presented in the literature – i.e. falsifying a document – which, in the case of a passport, means replacing a photo or altering border control stamps related to visa validity periods, counted from a day the border was crossed for the first time.⁵³ From the point of view of state security, a visa is an extremely important document because, together with a passport, it entitles one to enter a country, transit or remain on its territory. Visas made up a significant portion of the thousands of forged documents disclosed at the borders of the Republic of Poland by officers of the Border Guard. In connection with many visa forgeries that took place in the last two decades, and thus for the sake of security of the Schengen Area borders and citizens, the European Union has introduced a new type of visa sticker with more advanced security measures.⁵⁴

⁴⁹ More broadly, see: *Współczesne oblicze terroryzmu w Unii Europejskiej*, Website of the Government Center for Security, <https://rcb.gov.pl/> [access: 15.03.2020].

⁵⁰ M. Goc, *Przestępczość przeciwko dokumentom...*, p. 34.

⁵¹ E.W. Pływaczewski, *Bezpieczeństwo obywateli...*, p. 420.

⁵² K. Izak, *Brak dokumentów, fałszywa tożsamość i dziurawe prawo sposobem na pobyt w UE*, *Człowiek i Dokumenty* 2019, no. 52, p. 58.

⁵³ More broadly, see: E.W. Pływaczewski, *Bezpieczeństwo obywateli...*, p. 422.

⁵⁴ Regulation (EU) 2017/1370 of the European Parliament and of the Council of 4 July 2017 amending Council Regulation (EC) No 1683/95 laying down a uniform format for visas (OJ L 198 of 28.07.2017); A. Kubiś-Kuras, *Wiza i jej znaczenie w systemie bezpieczeństwa państwa*, *Człowiek i Dokumenty* 2020, no. 59, pp. 9, 17.

It is hard to disagree with the opinion cited in the literature that the refugee crisis of 2015, the consequences of which are still being felt, was merely an indication of deepening economic, social and political problems in the individual countries concerned⁵⁵ and an extremely absorbing challenge for their governments. The problem seems to be all the more important as the number of immigrants applying for a residence permit in Poland has been growing steadily since 2014. More and more often foreigners submit applications for a “Pole’s Card” to voivodeship offices and consulates and for a permanent residence permit in the Republic of Poland, proving their Polish origin. The holder of the “Pole’s Card” may apply for Polish citizenship, undertake legal work in Poland without any additional permits, run a business under the same conditions as Polish citizens, apply for a permanent residence permit and receive material support for themselves and their family members. In the procedure, the immigrants refer to the provisions of, inter alia, the Constitution of the Republic of Poland and try to demonstrate their Polish roots to the officials. To do so, they submit appropriate documents, including birth certificates of their relatives or their own. As mentioned before, besides fake documents confirming Polish roots, the immigrants also use forged or altered passports and visas.⁵⁶

In the context of citizen security, it is extremely important that in addition to traditional illegal markets, forged documents are also available on the dark services of the TOR network (The Onion Router). In the dark net, one can purchase forged identity documents, including ID cards, passports, driving licenses, notarial deeds, deeds of ownership and medical documentation. The price of a forged or altered passport depends on how the particular document is secured and on the country where the user is heading. The amount paid for false documents is also determined by whether personal data and documents are not restricted at the border or on Polish territory and whether they are not reported to the Schengen system.⁵⁷ Passports of Polish citizens are forged by Syrians living in Greece. The price of such a document is approximately 4–5 thousand Euro, with purchase and sale offers available on social networks.⁵⁸ Stolen personal data in the TOR network do not only involve birth certificates and identity documents but also ones that create an entire family line together with false documents confirming family relationships. There are indications that false genotypes (DNA) are performed to make family relationships

⁵⁵ K. Izak, *Brak dokumentów...*, p. 58.

⁵⁶ A. Nastuła, *Falszerstwo dokumentów...*, pp. 84–85.

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ J. Marcińska, *Dokumenty w niebezpieczeństwie*, <https://wpolityce.pl>, as cited in: M. Goc, *Ustawa o dokumentach publicznych...*, p. 9.

seem authentic.⁵⁹ It is very likely that terrorist groups use this stolen information to forge documents, thereby allowing their members to infiltrate countries and bypass security checks. Bearing in mind the security of state and citizens, it is alarming that both physical and digital forms of documents are available for sale.⁶⁰

To sum up, a definition of security is related to ensuring constitutional order, therefore the political stability of states, the fight against crimes threatening life, health and the possessions of citizens, and reacting in the face of different sorts of disasters.⁶¹ In connection with the above, it should be emphasized that in the field of threats to citizen safety, it is extremely important to evaluate the legal regulations in effect and address the issue of how adequate they are in counteracting threats to public security in order to eliminate criminal activities in this area. In this context, particular attention should be paid to the issue of security of public documents,⁶² mainly due to the fact that the tools used by document forgers are constantly evolving. Criminal networks dealing with document forgery and alteration are becoming more and more specialized and are constantly developing new forms of counterfeiting – such as manipulating anti-counterfeit devices and inventing techniques to bypass biometric checks, as well as new methods of operation.

Conclusion

Any constitution establishes a certain number of basic principles which formally define ways of exercising power and formulate the material content of its implementation, indicating the actions and obligations that should be performed in the process of exercising public authority. One of the tasks of the state specified in Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland of April 2, 1997 is to ensure the security of citizens. What is significant is in this scope is the systemic value of norms named by the provisions of the Basic Law, including in particular the fact that they list the duties of public authorities of the state, and in order to implement these tasks, they need to be appropriately clarified and the obligations arising from

⁵⁹ A. Nastuła, *Fałszerstwo dokumentów...*, pp. 83, 85.

⁶⁰ *Forged Documents Sales on Darknet Aid Terrorist Groups. Report*, News BTC, <https://www.newsbtc.com/news/bitcoin/forged-documents-sales-darknet-aid-terrorist-groups-report-says/> [access: 24.10.2020].

⁶¹ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, *Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego* 2012, no. 7, p. 14.

⁶² More broadly, see: M. Goc, D. Semków, *Public Documents Act and Its Role in Preventing Document Forgery*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, vol. 29, no. 4, pp. 85–99.

them must be defined in laws and other legal acts. In the context of the issues presented in this paper, it is enormously important to correctly define a current and future hierarchy of threats to citizen security as well as to construct effective legal regulations to prevent them. In the discussed subject, it is crucial to draw attention to the variability and dynamics of threats to the security of citizens, society and state, which has been clearly noticeable in recent years.

The analysis of the current and future threats to the security of citizens, performed for the purposes of this article, proves the close relationship between selected categories of crimes and the security of citizens. A special category of criminal acts in this scope are crimes against document credibility, including in particular forgery of travel and identity documents. Typically, these acts are only an initial stage in the undertaking of other criminal activities. The use of false documents, and thus their introduction into legal circulation, means that a person illegally using such documents legally acquires many rights. To support this thesis, the paper gives examples of travel document forgery and the profound effects of this criminal practice for citizen security. These include situations when forged documents enable one to cross the border, engage in terrorist activities, deal with human, weapons and drugs trafficking or smuggling immigrants. The consequences of using forged or altered travel documents also includes foreigners acquiring many rights, including obtaining permanent residence and employment.

In conclusion, it is worth emphasizing that putting fake documents into circulation undoubtedly constitutes a significant threat in the area of stability and inviolability of the legal system of the Polish State as well as the security of the state and its citizens in a wide sense. In this context, enforcing the adopted legal mechanisms as well as determining the effectiveness of state institutions in preventing this type of forgery, including, in particular, the successful implementation of a public documents security system, are indispensable. In this process, one should bear in mind that further to Poland joining the Schengen Area, the main responsibility in the field of border control and protection of the state border lies on the eastern part of the state border, which is at the same time the external border of the Schengen zone.

Bibliography

- Błachut J., *Dokument jako przedmiot ochrony prawnokarnej*, Warszawa 2011.
Czuryk M., *Bezpieczeństwo jako dobro wspólne*, *Zeszyty Naukowe KUL* 2018, vol. 61, no. 3,
DOI: 10.31743/zn.2018.61.3.15-24.

- Document Fraud is a Key Challenge in Border Control. Frontex is on the Case*, FRONTEX. European Border and Coast Guard Agency, <https://frontex.europa.eu/media-centre/focus/document-fraud-is-a-key-challenge-in-border-control-frontex-is-on-the-case-acJ0cG> [access: 17.01.2021].
- Filipkowski W., *Nauki o bezpieczeństwie*, in: *Nowe kierunki w kryminologii*, eds. E. Drzazga, M. Grzyb, Warszawa 2018.
- Forged Documents Sales on Darknet Aid Terrorist Groups. Report*, News BTC, <https://www.newsbtc.com/news/bitcoin/forged-documents-sales-darknet-aid-terrorist-groups-report-says/> [access: 24.10.2020].
- Goc M., *Przestępczość przeciwko dokumentom wciąż groźna*, Człowiek i Dokumenty 2016, no. 43.
- Goc M., *Ustawa o dokumentach publicznych potrzebna od zaraz*, Człowiek i Dokumenty 2016, no. 41.
- Goc M., *Ustawa o dokumentach wciąż oczekiwana*, Człowiek i Dokumenty 2018, no. 50.
- Goc M., Semków D., *Public Documents Act and Its Role in Preventing Document Forgery*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2020, vol. 29, no. 4, DOI: 10.17951/sil.2020.29.4.85-99.
- Gruga E., Goc M., *Genialny fałszerz czy bezradny ekspert*, in: *Znaczenie aktualnych metod badań dokumentów w dowodzeniu sądowym. Materiały XIV Wrocławskiego Sympozjum Badań Pisma*, Wrocław 2010, eds. Z. Kegel, R. Cieśla, Wrocław 2012.
- Gruga E., Goc M., Moszczyński J., *Kryminalistyka, czyli o współczesnych metodach dowodzenia przestępstw*, Warszawa 2020.
- Izak K., *Brak dokumentów, fałszywa tożsamość i dziurawe prawo sposobem na pobyt w UE*, Człowiek i Dokumenty 2019, no. 52.
- Izak K., *Dokumenty jako narzędzie kontroli imigracji*, Człowiek i Dokumenty 2020, no. 58.
- Izak K., *Nielegalna imigracja: poprawność polityczna, skandale, fałszywe dokumenty*, Człowiek i Dokumenty 2018, no. 51.
- Jankowska-Prochot I., Falenta P., *Karnoprawne aspekty przestępstwa fałszerstwa intelektualnego*, *Journal of Modern Science* 2016, vol. 28, no. 1.
- Kamiński Ł., *Pojęcie bezpieczeństwa w prawie administracyjnym*, *Państwo i Prawo* 2013, vol. 68, no. 10.
- Kasprzak J., Młodziejowski B., Kasprzak W., *Kryminalistyka. Zarys systemu*, Warszawa 2015.
- Kołecki H., *Pojęcie dokumentu sfalszowanego i fałszywego w Polsce i w krajach Unii Europejskiej*, in: *Technicznokryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych. Materiały z I Konferencji, Poznań, 27-28 listopada 1997*, ed. H. Kołecki, Poznań 2003.
- Kołecki H., *Technicznokryminalistyczne badania autentyczności dokumentów publicznych nieniszczącymi wielospektralnymi technikami optycznymi za pomocą wideospektrokomparatora VSC-1*, Poznań 2002.
- Kubiś-Kuras A., *Wiza i jej znaczenie w systemie bezpieczeństwa państwa*, Człowiek i Dokumenty 2020, no. 59.
- Kukuła Z., *Komentarz do niektórych przepisów Kodeksu karnego*, in: *Przestępstwa przeciwko dokumentom w obrocie gospodarczym. Zbiór orzeczeń Sądu Najwyższego i sądów apelacyjnych*, Warszawa 2013, <https://sip.lex.pl> [access: 18.01.2021].
- Lach A., in: *Kodeks karny. Komentarz*, ed. V. Konarska-Wrzošek, Warszawa 2018, <https://sip.lex.pl> [access: 20.01.2021].
- Lisiecki M., *Sprawność zarządzania organizacjami publicznymi funkcjonującymi na rzecz bezpieczeństwa obywateli*, *Studia Ekonomiczne* 2013, no. 168.

- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego 2012, no. 7.
- Marcińska J., *Dokumenty w niebezpieczeństwie*, <https://wpolityce.pl>, as cited in: M. Goc, *Ustawa o dokumentach publicznych potrzebna od zaraz*, Człowiek i Dokumenty 2016, no. 41.
- Mról B., *System ochrony granicy państwowej wobec współczesnych zagrożeń bezpieczeństwa państwa*, Journal of Modern Science 2016, vol. 29, no. 2.
- Murasicki J., *Relacje między wybranymi kategoriami przestępczości a bezpieczeństwem państwa i obywateli*, Zeszyty Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej im. Witelona w Legnicy 2014, no. 12 (3).
- Nastuła N., *Falszerstwo dokumentów ze szczególnym uwzględnieniem przestępczości internetowej jako wyzwanie dla organów państwa*, Polonia Journal 2018, no. 8.
- Perkowska M., *Nielegalna migracja w Europie – aspekty prawne i kryminologiczne*, Teka Komisji Politologii i Stosunków Międzynarodowych 2017, vol. 12, no. 3, DOI: 10.17951/teka.2017.12.3.59.
- Piórkowska J., in: *Kodeks karny. Komentarz*, ed. T. Bojarski, Warszawa 2016.
- Pływaczewski E.W., *Bezpieczeństwo obywateli – Prawa człowieka – Zrównoważony rozwój*, Białystok 2017.
- Sarnecki P., in: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, vol. 1, eds. L. Garlicki, M. Zubik, Warszawa 2016, <https://sip.lex.pl/> [access: 20.01.2021].
- Semków D., *Falsz materialny dokumentu. Aspekty prawne i kryminalistyczne*, Przegląd Prawno-Ekonomiczny 2019, no. 1.
- Serowaniec M., Włoch W., *Kategoria bezpieczeństwa w ujęciu prawno-filozoficznym*, Studia Iuridica Toruniensia 2016, vol. 18, DOI: 10.12775/SIT.2016.009.
- Skrzydło W., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. 7, Kraków 2013, <https://sip.lex.pl> [access: 10.01.2021].
- Tuleja P., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, ed. P. Tuleja, Warszawa 2019, <https://sip.lex.pl> [access: 20.01.2021].
- Widła T., *Badania dokumentów*, in: *Kryminalistyka*, ed. J. Widacki, Warszawa 2018.
- Wierzbicka A., Żółtaszek A., *Analiza bezpieczeństwa publicznego w krajach europejskich*, Wiadomości Statystyczne 2015, no. 8.
- Wróbel W., Sroka T., in: *Kodeks karny. Część szczególna*, vol. 2, part 2. *Komentarz do art. 212-277d*, eds. A. Zoll, W. Wróbel, Warszawa 2017, <https://sip.lex.pl> [access: 18.01.2021].
- Współczesne oblicze terroryzmu w Unii Europejskiej*, Website of the Government Center for Security, <https://rcb.gov.pl/> [access: 15.03.2020].
- Współczesne uwarunkowania zarządzania bezpieczeństwem wewnętrznym państwa*, eds. J. Falecki, R. Kochańczyk, P. Sowizdraniuk, Katowice 2018.
- Zięba-Załucka H., *Konstytucyjne aspekty bezpieczeństwa*, Studia Iuridica Lublinensia 2014, no. 22.

Czy Rzymianie uważali, że zaraza jest siłą wyższą?

Did Romans regard plague as force majeure?

Считали ли римляне, что чума является непреодолимой силой?

Чи вважали римляни, що чума це форс-мажор?

MAREK SOB CZYK

Dr hab., prof. Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu
e-mail: msobczyk@umk.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1828-7914>

Streszczenie: Sięgając po źródła jurydyczne i nieprawnicze, autor poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy Rzymianie uważali zarazę za siłę wyższą. Odpowiedź ta ma pewne znaczenie w dyskursie nad współczesną kwalifikacją prawną koronawirusa, ponieważ dostarcza argumentu natury historycznej, że epidemia stanowi siłę wyższą. Źródła nieprawnicze zdają się potwierdzać, że zaraza była siłą wyższą, na co pewien wpływ mogło mieć przekonanie, że pochodzi ona od bogów.

Źródła prawa, w tym te dotyczące bezpośrednio siły wyższej, w zasadzie na ten temat milczą. Zaraza nie była zatem typowym przykładem siły wyższej w ujęciu jurydycznym. Przyczyną tego milczenia mógł być wąski zakres zastosowania samej koncepcji siły wyższej. Reskrypt Dioklecjana z 290 r. dotyczący testamentu sporządzonego w okresie zarazy stanowi najważniejsze ze źródeł prawa potwierdzających tezę, że była uważana za siłę wyższą.

Słowa kluczowe: zaraza, epidemia, siła wyższa, *vis maior*, *casus maior*

Summary: The following paper analyses juridical and non-juridical sources in search of an answer to the question of whether ancient Romans regarded plagues as force majeure (*vis maior*). The answer can be useful in the modern discourse on the nature of coronavirus and its legal qualification, as it provides a historical argument that a pandemic constitutes force majeure. The non-juridical sources indeed confirm that the plague was regarded as such and this view could be influenced by the conviction that the disease was sent by gods.

In principle, the juridical sources, even those expressly referring to force majeure, do not tackle that issue nor mention plague as force majeure. It proves that plagues were not regarded as typical instances of force majeure in juridical reasoning. The silence of the juridical sources on this matter can be explained by the relatively narrow scope of the application of the *vis maior* concept. Only the rescript of Diocletian's will (*testamentum pestis tempore conditum*) made during the plague and issued in 290 can be seen as evidence that *pestis* was regarded as *casus maior*.

Key words: pestilence, epidemic, force majeure, *vis maior*, *casus maior*

Резюме: Обращаясь к юридическим и неюридическим источникам, автор пытается ответить на вопрос, считали ли римляне чуму непреодолимой силой. Этот ответ имеет определенное значение в рассуждениях о современной юридической квалификации коронавируса, поскольку в нем приводится исторический аргумент в пользу того, что чума представляет собой обстоятельство непреодолимой силы. Неюридические источники, похоже, подтверждают, что чума была непреодолимой силой. На такое положение вещей, возможно, в какой-то степени повлияла вера в то, что чума пришла от богов.

Правовые источники, включая те, которые непосредственно касаются обстоятельств непреодолимой силы, по существу ничего не говорят по этому вопросу. Поэтому чума не была типичным примером непреодолимой силы с юридической точки зрения. Причиной такого молчания могла стать узкая сфера применения самой концепции непреодолимой силы. Rescript Диоклетиана от 290 года, касающийся завещания, составленного в период чумы, является самым важным из юридических источников, подтверждающих тезис о том, что она считалась обстоятельством непреодолимой силы.

Ключевые слова: чума, эпидемия, непреодолимая сила, *vis maior*, *casus maior*

Резюме: Посилаючись на юридичні та неюридичні джерела, автор шукає відповідь на питання, чи вважали римляни чуму форс-мажором. Ця відповідь має певне значення в дискурсі про сучасну правову класифікацію коронавірусу, оскільки надає історичний аргумент, що епідемія є форс-мажором. Не юридичні джерела, здається, підтверджують, що чума була форс-мажором, на який певним чином вплинула віра в те, що вона походить від богів.

Юридичні джерела, в тому числі ті, що стосуються безпосередньо форс-мажорних обставин, в основному мовчать з цього приводу. Тому чума не була типовим прикладом форс-мажору з юридичної точки зору. Причиною такого мовчання могла бути вузька сфера застосування самого поняття форс-мажор. Рескрипт Діоклетіана з 290 р. який стосується заповіту, складеного під час чуми, є найважливішим джерелом права, що підтверджує тезу про те, що чума вважалася форс-мажором.

Ключові слова: чума, епідемія, форс-мажор, *vis maior*, *casus maior*

Wstęp

Pandemia COVID-19 wywarła negatywny wpływ na wiele sfer życia każdego człowieka. Oprócz oczywistych implikacji zdrowotnych, gospodarczych i społecznych, wpływ ten widoczny jest również w sferze prawnej i to nie tylko ze względu na wprowadzone szczególne regulacje prawne, lecz także z uwagi na indywidualną sytuację prawną każdej osoby, a przede wszystkim jej aktywność zawodową. Szybko okazało się, że zakażenie i zagrożenie zakażeniem samo w sobie oraz przepisy prawa w związku z nimi wprowadzone bardzo utrudniły normalne funkcjonowanie, co ma też konsekwencje prawne. Jest to istotne zwłaszcza w aspekcie sankcji na niewykonanie rozmaitych obowiązków o szeroko rozumianym charakterze prawnym, w tym zobowiązań cywilnoprawnych.

Koronawirus stał się przedmiotem zainteresowania prawników, którzy starają się zaradzić zaistniałej sytuacji, poszukując instrumentów prawnych pozwalających zminimalizować jego negatywne skutki w sferze praw i obowiązków osób, których dotyczą. Jednym z takich instrumentów, znanych już w Kodeksie Hammurabiego¹, jest siła wyższa. Powstaje jednak pytanie, czy pandemia rzeczywiście jest siłą wyższą.

Współcześnie najczęściej problem ten jest podejmowany w kontekście odpowiedzialności kontraktowej², zawieszenia biegu przedawnienia roszczeń³, zawieszenia

¹ Paragrafy 244, 249 i 266 Kodeksu.

² A. Brzozowski, *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii – o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, *Studia Prawa Prywatnego* 2020, nr 2, s. 7 i nast.; K. Stradomska-Balcerzyk, *Kształtowanie cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych w świetle ustawodawstwa pandemicznego*, *Monitor Prawniczy* 2020, nr 17, s. 898 i nast.

³ J. Gołaczyński, *Przedawnienie roszczeń majątkowych i terminy zawite w okresie po ogłoszeniu stanu epidemii związanej z Covid-19*, *Monitor Prawniczy* 2020, nr 8, s. 397 i nast.

postępowania cywilnego⁴ lub administracyjnego⁵, na gruncie odpowiedzialności osoby prowadzącej na własny rachunek przedsiębiorstwo lub zakład wprawiany w ruch za pomocą sił przyrody⁶. Lektura publikacji doktryny skłania do wniosku, że pandemia stanowi siłę wyższą, co nie oznacza jednak, że w każdym przypadku wykonanie zobowiązania cywilnoprawnego, podjęcie czynności procesowej lub wykonanie innego obowiązku prawnego było niemożliwe już z uwagi na stan pandemii jako taki⁷.

Epidemie towarzyszyły ludzkości od zarania dziejów. Spośród najbardziej znanych można przywołać zarazę Hetytów w XIV w. przed Chr., liczne epidemie opisywane w Biblii, na czele z zarazą Filistynów ok. 1060 r. przed Chr.⁸ i piątą plagą egipską⁹, zarazę ateńską (430–426 przed Chr.)¹⁰, zarazę Antoninów (165–180)¹¹, Cypriana (249–271) i dżumę Justyniana¹² (541–750). W starożytności epidemie były tak częste, że musiały być uważane za coś powszechnego¹³. Przynosiły śmierć znacznej części populacji, kryzys demograficzny i gospodarczy, głód, a nawet kryzys i późniejszy upadek państwa.

Pojęcie siły wyższej zostało wypracowane już przez jurysprudence rzymską¹⁴, a jej dorobek stał się źródłem inspiracji dla dwóch zasadniczych teorii siły wyższej, które zachowały znaczenie do dzisiaj – teorii subiektywnej Levina Goldschmidta¹⁵

⁴ M. Mataczyński, M. Saczywko, w: *Kodeks cywilny*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–352*, red. M. Gutowski, Warszawa 2018, Komentarz do art. 121, uwaga 9; A. Brzozowski, w: *Kodeks cywilny*, t. 1. *Komentarz. Art. 1–449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020, nb. 2 do Tytułu VI.

⁵ A. Partyka, *Epidemia (covid-19) a tok postępowań cywilnych i sądownoadministracyjnych*, Przegląd Prawa Publicznego 2020, nr 5, s. 42 i nast.

⁶ M. Zelek, w: *Kodeks cywilny*, t. 2. *Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, Warszawa 2019, Komentarz do art. 435, nb. 25–28; K. Panfil, w: *Kodeks cywilny*, t. 3A. *Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021, Komentarz do art. 435, teza 65.3.

⁷ Zob. prace wskazywane powyżej oraz A. Kastelik-Smaza, *Epidemia Covid-19 jako siła wyższa w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Europejski Przegląd Sądowy 2020, nr 5, s. 30 i nast.

⁸ 1 Sm 5–6.

⁹ Wj 9.

¹⁰ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, 2, 47–53.

¹¹ Poświęcony jej jest artykuł B. Sitka, *Pestis Antonini. Reakcja Marka Antoniusza na globalną starożytną epidemię*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2020, t. 13, nr 1, s. 389–399.

¹² M. Wójcik, *Plaga Justyniana. Cesarstwo wobec epidemii*, Zeszyty Prawnicze 2011, t. 11, nr 1, s. 377–401.

¹³ W. Suder, *Et forte annus pestibus erat. Epidemie w Republice Rzymskiej*, Wrocław 2007, s. 28 i nast.; E. Bugaj, *Zaraza w świecie rzymskim w czasach Antoninów*, w: *Epidemie, klęski, wojny*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań 2008, s. 116.

¹⁴ M. Sobczyk, *Siła wyższa w rzymskim prawie prywatnym*, Toruń 2005.

¹⁵ L. Goldschmidt, *Das receptum nautarum, cauponum, stabulariorum. Eine geschichtlich-dogmatische Abhandlung*, Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht 1860, t. 3.

i obiektywnej Adolfa Exnera¹⁶. Czy zatem juryści rzymscy uważali, że zaraza, plaga lub epidemia, najczęściej określana łacińskimi terminami *pestis*, *pestilentia*¹⁷, *clades*, *labes*, *lues*, *morbus*¹⁸, jest siłą wyższą? Odpowiedź wymaga uwzględnienia zarówno źródeł jurydycznych, jak i nieprawnych.

W artykule posługuję się metodami historycznoprawną i dogmatyczną, aczkolwiek wyjaśniam, że wszystkie przywołane źródła dotyczące siły wyższej poddałem pogłębionej analizie w monografii poświęconej sile wyższej w rzymskim prawie prywatnym. Wielość tych źródeł i ograniczone ramy niniejszego opracowania umożliwiają jedynie ich wskazanie w przypisach, bez cytowania *in extenso*. Czytelnika zainteresowanego głębiej wskazaną podstawą źródłową odsyłam zatem do monografii. Zaznaczam, że nie podjąłem w niej problemu klasyfikacji zarazy jako siły wyższej, stąd przy tej okazji uzupełniam tę lukę.

1. Zaraza w źródłach nieprawnych

Cycero stwierdzając, że wiara w istnienie bogów jest wrodzona wszystkim ludziom i wryta wszystkim duszom, podaje cztery przyczyny istnienia w umysłach ludzkich wyobrażenia bóstw. Trzecią z nich¹⁹ jest to, co budzi lęk w naszych umysłach, a więc pioruny, burze, nawałnice, gradobicia, spustoszenia, klęski zarazy morowej, trzęsienia ziemi, częste hurkotanie z ziemi, deszcze kamieniste i spadanie jakby krwawych kropli deszczowych, rozstępowanie się albo nagłe otwieranie się ziemi. Wystraszeni tymi zjawiskami ludzie domyślali się zawsze, że istnieje gdzieś na sklepieniu nieba jakaś boska moc. Wymieniona wśród typowych zdarzeń zaliczanych w poniżej przy-

¹⁶ A. Exner, *Der Begriff der höheren Gewalt (vis maior) im römischen und heutigen Verkehrsrecht*, Wien 1883 [Pojęcie siły wyższej (*vis maior*) w prawie komunikacyjnym rzymskim i współczesnym, przeł. J. Bassak, Warszawa 1919].

¹⁷ Łaciński termin *pestilentia* odnosi się do ciężkiej choroby, często kończącej się śmiercią chorego, dotykającej w tym samym czasie dużą liczbę ludzi, zob. E. Gozalbes Cravioto, I. García García, *La primera peste de los Antoninos (165–170). Una epidemia en la Roma imperial*, *Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciecćia* 2007, t. 59, nr 1, s. 8 i nast.; tychże, *En torno a la medicina romana*, *Hispania Antiqua* 2009–2010, nr 33–34, s. 330; W. Suder, *Et forte...*, s. 13 i nast.; tenże, *Uwagi na temat epidemiologii w świecie grecko-rzymskim do I w. p.n.e.*, *Acta Universitatis Wratislaviensis No 3028, Classica Wratislaviensis*, t. 28, Wrocław 2008, s. 123 i nast.

¹⁸ Termin epidemia jest pochodzenia greckiego, oznaczał on ówczesnie chorobę zdomowioną na jakimś obszarze, zob. J. Iwańska, *Znaczenie terminu epidemia w starożytnej literaturze grecko-rzymskiej. Próba analizy na wybranych przykładach*, *Seminare. Poszukiwana Naukowe* 2014, t. 35, s. 175–184; E. Bugaj, *Zaraza w świecie rzymskim...*, s. 116; B. Sitek, *Pestis Antonini...*, s. 390.

¹⁹ Cicero, *De natura deorum*, 2, 5, 14.

woływanych źródłach prawa do siły wyższej zaraza stanowi zatem jeden z dowodów istnienia bogów, jest znakiem, który bogowie zsyłają, świadczy przy tym o ich mocy.

Seneka jako jedną z przyczyn, dla których plemiona decydują się porzucić dotychczasową ojczyznę w poszukiwaniu nowej, podaje zarazę, obok m.in. najazdu wroga, zamieszek wewnętrznych, trzęsienia ziemi²⁰, a nadto wzmiankuje chorobę wśród zdarzeń siły wyższej²¹. Wczesnochrześcijański apologeta Arnobiusz wyliczył przykłady sytuacji, wobec których dawni pogańscy bogowie, a nawet chrześcijański Bóg niewiele pomoże człowiekowi²², wskazując zarazę obok rozbicia okrętu, pożaru, nieurodzaju, konfiskaty majątku, konfliktu, wojny, popadnięcia w niewolę, zajęcia miast i choroby. Mimo że w żadnym z przywoływanych źródeł nie pojawia się stwierdzenie, że zaraza jest siłą wyższą, to jednak stanowią one dowód na to, że było to zdarzenie podobne do tych, które w źródłach prawniczych są podawane jako przykłady siły wyższej. W tym miejscu mógłbym jeszcze przytoczyć liczne i często bardzo drastyczne relacje naocznych świadków epidemii lub późniejszych historyografów²³. Ogrom ukazanych w nich tragedii potwierdza tylko, że zaraza była postrzegana jako jedno z największych nieszczęść, które może dotknąć ludzkość.

W źródłach nieprawniczych zarazę często łączy się z bogami, co już samo w sobie jest argumentem za uznaniem jej za siłą wyższą. Zdaniem Cypriana zaraza stanowi dowód na ich istnienie. Opisujący nazwaną później jego imieniem pandemię z połowy III w. po Chr. Cyprian z Kartaginy wiązał ją z obietnicą nadejścia Królestwa Bożego²⁴. Zwykle jednak traktowano epidemię jako przejaw gniewu bogów karzących ludzi za złe uczynki, na co dowody można odnaleźć w Biblii²⁵, *Iliadzie* Homera²⁶ i u historyografów rzymskich²⁷.

Kartagińczycy składali nawet prześlągalne ofiary z ludzi²⁸. Rzymianie także stali się prześlągać bogów, modląc się o ich łaskę i miłosierdzie²⁹. Przykładem może

²⁰ Seneca, *Ad Helviam matrem de consolatione*, 7, 4.

²¹ Seneca, *De beneficiis*, 1, 5, 4; *Epistulae morales ad Lucilium*, 14, 91, 8.

²² Arnobius, *Adversus Nationes*, 2, 76.

²³ Zob. zestawienie symptomów epidemii republikańskiego Rzymu sporządzone przez W. Sudera, *Et forte...*, s. 41 i nast.; opisy przytaczane przez J. Iwańską, *Epidemie w antycznych źródłach greckich i rzymskich*, *Seminare. Poszukiwania Naukowe* 2011, t. 30, s. 209–221; M. Siwicką, *Człowiek w obliczu epidemii – relacja Tukidydesa i Prokopiusza z Cezarei*, *Vox Patrum* 2021, t. 78, s. 25–64.

²⁴ Cyprianus, *De mortalitate*, 2.

²⁵ Wj 9, 14; Lb 11, 33; 1 Sm 5 i 6.

²⁶ Homer, *Iliada*, 1, 10–12.

²⁷ Dionysius, *Antiquitates Romanae*, 9, 40; Iulius Capitolinus, *Verus*, 8, 1–3; Procopius, *De bellis*, 2, 22.

²⁸ E. Gozalbes Cravioto, I. García García, *Una aproximación a las pestes y epidemias en la antigüedad*, *Espacio, Tiempo y Forma, Serie II. Historia Antigua* 2013, nr 26, s. 68 i nast.

²⁹ W. Suder, *Gniew bogów. Etiologia religijna epidemii w Republice Rzymskiej*, *Acta Universitatis Wratislaviensis No 3063, Prawo CCCV, Wrocław 2008*, s. 391 i nast.; J. Iwańska, *Przyczyny, zapobieganie*

być obrzęd wbicia gwoźdźcia w ścianę świątyni Jowisza na Kapitolu³⁰, czego dokonywał specjalnie ustanowiony dyktator *clavi figendi causa*³¹ oraz przejęta z Grecji uczta bogów (*lectisternium*)³². Topos gniewu Boga nie tylko nie zmienił się w czasach chrześcijańskich³³, ale przetrwał do czasów współczesnych³⁴.

Poza tym metafizycznym wyjaśnieniem przyczyn zarazy wskazywano także przyczyny racjonalne³⁵. Szukano ich przede wszystkim w zjawiskach przyrodniczych, właściwościach pór roku, klimatu, pogody, powietrza, szkodliwych wyziewach z ziemi, bagien, gnijących ciał ludzkich³⁶. Starożytni zdawali sobie sprawę, że wpływ na rozprzestrzenianie się zarazy miały też kontakty międzyludzkie, gdyż przenosi się ona z człowieka na człowieka³⁷. Świadomość zaraźliwości chorób mieli Arystoteles³⁸ i Tukidydes³⁹. Dobitnie świadczy o tym również definicja *pestilentia* jako choroby zakaźnej, która dotyka jedną osobę, lecz szybko przenosi się na inne⁴⁰.

2. Zdarzenia będące siłą wyższą w źródłach prawa

W źródłach prawa bardzo rzadko pojawiają się terminy takie, jak *pestilens*⁴¹, *pestilentiosus*⁴², *pestibilis*⁴³, *pestis*⁴⁴ i żadne z tych źródeł nie zawiera nawiązania do siły

i leczenie chorób epidemicznych w starożytnej Grecji i Rzymie, Seminare. Poszukiwania Naukowe 2010, t. 28, s. 233 i nast.

³⁰ Livius, *Ab Urbe condita* 7, 3, 3; 9, 28, 6.

³¹ Zob. W. Suder, *Et forte...*, s. 81 i nast.; tenże, *Gniew bogów...*, s. 392 i nast.

³² W. Suder, *Et forte...*, s. 54 i nast.; tenże, *Gniew bogów...*, s. 395 i nast.

³³ I. Mazzini, *La malattia conseguenza e metafora del peccato nel mondo antico, pagano e Cristiano, w: Cultura e promozione umana. La cura del cuerpo e dello spirito nell'antichità classica e nei primi secoli cristiani. Un magistero ancora attuale?*, red. E. Dal Covolo, I. Gianetto, Troina 1998, s. 152 i nast.

³⁴ R. Paura, *Lermeneutica delle epidemie nel pensiero Cristiano e l'idea del Dio Punitore*, *Orbis Idearum* 2020, t. 8, nr 1, s. 41–67.

³⁵ M. Wójcik, *Plaga Justyniana...*, s. 392; W. Suder, *Et forte...*, s. 51 i nast.; tenże, *Gniew bogów...*, s. 391 i nast.

³⁶ Hippocrates, *De flatibus* 5–6; *De natura hominis* 9, podobnie Varro, *De re rustica*, 1, 12, 2. Quintilianus, *Institutionis oratoriae libri XII* 7, 2; Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, 19, 4, 1–5. Szeroko zob. W. Suder, *Uwagi...*, s. 128 i nast.; J. Iwańska, *Przyczyny...*, s. 223 i nast.

³⁷ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, 2, 47; Arystoteles, *Zagadnienia przyrodnicze*, 859a, 7; Euzebius Caesariensis, *Historia ecclesiastica*, 7, 22, 7; Ammianus Marcellinus, *Res gestae*, 19, 4, 8.

³⁸ Arystoteles, *Zagadnienia przyrodnicze*, 859a, 7.

³⁹ Tukidydes, *Wojna peloponeska*, 2, 47, 4 i 2, 51, 4.

⁴⁰ Isidorus, *Etymologiarum*, 6, 1 7.

⁴¹ Digesta Iustiniani (dalej: D.) 43, 23, 2.

⁴² D. 27, 9, 13pr., D. 43, 8, 2, 29.

⁴³ Codex Iustinianus (dalej: C.) 4, 58, 4, 1.

⁴⁴ Codex Theodosianus (dalej: C.Th.) 9, 16, 5, C.Th. 9, 28, 2; C. 9, 18, 6.

wyższej. Nie ma zatem bezpośredniej podstawy pozwalającej na uznanie, że juryści rzymscy uważali, iż zaraza jest siłą wyższą. Pewne wnioski można wyciągnąć jedynie pośrednio ze źródeł dotyczących siły wyższej.

Juryści dosyć często dokonywali wyliczenia zdarzeń będących siłą wyższą⁴⁵, podając zwykle ten sam katalog⁴⁶: trzęsienie ziemi⁴⁷, osunięcie się ziemi⁴⁸, huragan⁴⁹, powódź⁵⁰, burzę⁵¹, napad wroga⁵², napad piratów⁵³, zamieszki⁵⁴, napad zbrojczy⁵⁵, grabieże⁵⁶, zawalenie się budynku⁵⁷, pożar⁵⁸, katastrofę okrętu⁵⁹. Niekiedy wymieniane są mniej typowe i trudniejsze do oceny przykłady: susza⁶⁰, śmierć niewolnika⁶¹, choroba⁶², starość⁶³, ucieczka niewolników, których nie było obowiązku strzec⁶⁴.

Zaraza nie jest przywoływana obok innych przykładów siły wyższej, co może zaskakiwać, skoro wymienia się poważną chorobę. Z jednej strony zatem *pestilentia* dość często dotykała antyczny świat, z drugiej jednak brak jest podstawy źródłowej stanowiącej wyraźny dowód, że była zaliczana do zdarzeń siły wyższej. Uważam, że jeżeli juryści traktowaliby ją jako typowy przykład siły wyższej, to znalazłaby się w którymś ze wzmiankowanych wyliczeń, zwłaszcza że katalog zdarzeń jest szeroki. Jej brak nie stanowi wystarczającego dowodu, że w ujęciu jurydycznym zaraza nie stanowiła siły wyższej, aczkolwiek można postawić tezę, że nie była typowym jej przykładem.

⁴⁵ T. Mayer-Maly nazwał to „Katastrophenlisten”, *Höhere Gewalt: Falltypen und Begriffsbildung*, w: *Festschrift für Artur Steinwenter zum 70. Geburtstag*, Graz-Köln, s. 69.

⁴⁶ Zbiorcze wyliczenie zob. D. 19, 2, 15, 2, D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 50, 17, 23.

⁴⁷ D. 19, 2, 15, 2, D. 39, 2, 24, 3 i 4.

⁴⁸ D. 19, 2, 15, 2.

⁴⁹ D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 39, 2, 43pr.

⁵⁰ D. 2, 11, 2, 3, D. 19, 2, 15, 2, D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 50, 17, 23.

⁵¹ D. 2, 11, 2, 3 i 6, D. 19, 2, 15, 2, D. 39, 2, 24, 3 i 4.

⁵² D. 13, 6, 18pr., D. 19, 2, 15, 2, D. 21, 1, 17, 3, D. 35, 2, 30pr.; *Pauli Sententiae* (dalej: PS.) 1, 7, 5; *Institutiones Iustiniani* (dalej: I.) 3, 14, 2.

⁵³ D. 4, 9, 3, 1, D. 13, 6, 18pr.

⁵⁴ D. 16, 3, 1, 1, D. 50, 17, 23; *Collatio* 10, 2, 7.

⁵⁵ D. 13, 6, 5, 4, D. 13, 6, 18pr., D. 21, 1, 17, 3, D. 35, 2, 30pr., D. 50, 17, 23.

⁵⁶ D. 35, 2, 30pr., D. 50, 17, 23.

⁵⁷ D. 2, 11, 2, 3, D. 13, 6, 5, 4, D. 16, 3, 1, 1, D. 21, 1, 17, 3, D. 35, 2, 30pr., D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 44, 7, 1, 4, I. 3, 14, 2.

⁵⁸ D. 2, 11, 2, 3, D. 13, 6, 5, 4, D. 13, 6, 18pr., D. 16, 3, 1, 1, D. 21, 1, 17, 3, D. 35, 2, 30pr., D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 44, 7, 1, 4, D. 50, 17, 23, I. 3, 14, 2.

⁵⁹ D. 4, 9, 3, 1, D. 13, 6, 18pr., D. 16, 3, 1, 1, D. 35, 2, 30pr., D. 44, 7, 1, 4; PS. 2, 4, 2, PS. 2, 12, 3, PS. 5, 3, 2.

⁶⁰ D. 19, 2, 15, 2.

⁶¹ D. 2, 11, 2, 3, D. 13, 6, 18pr., D. 35, 2, 30pr.; I. 3, 23, 3.

⁶² D. 2, 11, 2, 3, D. 13, 6, 5, 4, D. 17, 1, 26, 6.

⁶³ D. 13, 6, 5, 4.

⁶⁴ D. 2, 11, 2, 3, D. 13, 6, 18pr., D. 35, 2, 30pr., D. 50, 17, 23.

Brak wzmianki o zarazie wśród innych przykładów siły wyższej jest zastanawiający. Sądzę, że w znacznym stopniu wynika to z faktu, że przypadki, w których zaraza wywoływała skutek w sferze prawa prywatnego, nie były częste. Zwykle siła wyższa zwalniała z odpowiedzialności prawnej osobę obowiązującą do strzeżenia cudzej rzeczy lub stanowiła kryterium rozkładu ryzyka utraty lub uszkodzenia rzeczy. Odpowiedzialność kontraktowa dłużnika opierała się na zasadzie winy⁶⁵, ale w niektórych przypadkach obejmowała także zdarzenia niezawinione aż do granic siły wyższej. Dotyczy to odpowiedzialności biorącego w użyczenie⁶⁶, zastawnika⁶⁷, armatora statku, oberżysty i gospodarza stajni za rzeczy im powierzone⁶⁸ oraz z tytułu *cautio damni infecti*⁶⁹. Z kolei jako kryterium rozkładu ryzyka siła wyższa odnosiła się do zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy sprzedanej⁷⁰, plonów na dzierżawionym gruncie⁷¹, domu czynszowego⁷², dzieła⁷³.

W powyższych podstawowych przykładach stosowania siły wyższej nie było potrzeby uwzględniania zarazy, gdyż ta nie stawała się przyczyną zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy. Sam stan epidemii jako taki, ściślej zagrożenie zarażeniem, zwykle nie utrudniał wykonania zobowiązania, którego przedmiotem była rzecz.

Teoretycznie epidemia mogłaby mieć znaczenie jako okoliczność usprawiedliwiająca niewykonanie obowiązku prawnego innego niż odnoszącego się do rzeczy. Niestety i tu nie zachowały się źródła potwierdzające tę możliwość. Znamienne jest, że zaraza nie była wymieniana jako przyczyna usprawiedliwiająca niestawiennictwo w toku procesu cywilnego ani też uzasadniająca przełożenie terminu procesu, choć taką przyczyną były obowiązki municypalne, poważna choroba, a nawet ciąża⁷⁴. Chociaż nie można uznać, że obowiązki municypalne lub ciąża były uważane za siłę wyższą⁷⁵, to jednak wydawałoby się, że akurat zaraza panująca w miejscu, w którym miał toczyć się proces, powinna także usprawiedliwiać niestawiennictwo i zmianę terminu.

⁶⁵ Zob. syntetyczne uwagi na temat odpowiedzialności w poszczególnych kontraktach w D. 50, 17, 23.

⁶⁶ Gai Institutiones 3, 206; D. 13, 6, 5, 4 i 5, D. 13, 6, 18pr., D. 13, 7, 13, 1, D. 44, 7, 1, 4; I. 3, 14, 2.

⁶⁷ D. 13, 7, 13, 1, D. 13, 7, 30; C. 4, 24, 6, C. 4, 13, 19.

⁶⁸ D. 4, 9, 3, 1.

⁶⁹ D. 39, 2, 24, 3 i 4, D. 39, 2, 43.

⁷⁰ D. 18, 6, 2, 1, D. 18, 6, 8 pr., D. 47, 2, 14 pr.

⁷¹ D. 19, 2, 15, 2, D. 19, 2, 25, 6.

⁷² D. 19, 2, 19, 6.

⁷³ D. 19, 2, 33, D. 19, 2, 36, D. 19, 2, 37, D. 19, 2, 59, D. 19, 2, 62, D. 50, 12, 1, 6.

⁷⁴ D. 2, 11, 2, 1–7.

⁷⁵ Podzielam w tym miejscu pogląd W. Ernsta, że nie tylko siła wyższa usprawiedliwiała niestawiennictwo pozwanego, zatem nie wszystkie te zdarzenia były uważane za siłę wyższą, *Wandlungen des „vis maior” – Begriffes in der Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft*, Index 1994, nr 22, s. 303.

3. Próba odniesienia jurydycznych cech siły wyższej do zarazy

Brak wyraźnej podstawy źródłowej pozwalającej przyjąć, że juryści rzymscy uważali *pestilentia* za siłę wyższą, nie stoi na przeszkodzie odniesieniu cech, którymi charakteryzowała się *vis maior* w ujęciu jurydycznym do zarazy. Częstość, z jaką człowiek w starożytności dotknięty był zarazą, uzasadnia twierdzenie, że przedmiotem oceny prawnej musiały stać się także skutki zarazy i stawiano problem, czy jest ona siłą wyższą. Fakt, że nie zachowały się potwierdzające to źródła, temu nie przeczy. Powstaje zatem pytanie, w jaki sposób odnieść wskazywane w źródłach cechy siły wyższej do zarazy, co wymaga syntetycznego opisu samych cech.

Już jeden z najwybitniejszych jurystów przedklasycznych – Servius pisał o sile, której nie można się oprzeć⁷⁶, co we współczesnej nauce uznano za genialną próbę definicji⁷⁷. Podobne ujęcia można znaleźć w innych źródłach⁷⁸, na czele z udanym stwierdzeniem Gaiusa, piszącego o sile, której słabość ludzka nie może się oprzeć⁷⁹. Określenia te uwydatniają podstawową cechę siły wyższej definiowaną współcześnie jako przemożność, przy podkreśleniu bezsilności człowieka wobec siły wyższej, niemożliwości jej odparcia, jej nieuniknioności. Trudno zaproponować lepsze syntetyczne ujęcie istoty siły wyższej, które byłoby intuicyjnie zrozumiałe, choć z punktu widzenia dogmatyki współczesnej nie w pełni doskonałe⁸⁰. Czy zatem zaraza była siłą, której nie można odeprzeć? Niewątpliwie brakuje jej typowych i najlepiej widocznych cech, które czynią zdarzenie przemożnym, w postaci siły czysto fizycznej i fizycznej gwałtowności przebiegu. W dodatku sama zaraza, ściślej patogen wywołujący chorobę, np. wirus lub bakteria, nie jest gołym okiem dostrzegalny, widoczne są dopiero jego skutki w postaci choroby i śmierci. Uważam, że mimo braku tego najłatwiejszego do obserwacji elementu oceny zaraza jest siłą wyższą i to niezależnie od tego, jak należałoby ocenić poziom ówczesnej wiedzy medycznej i świadomość zagrożenia oraz sposobów jego zapobiegania u przeciętnego człowieka starożytności.

Łatwiejszy w ocenie jest skutek zakażenia w postaci choroby, bowiem skoro w wielu źródłach jako siłę wyższą wzmiankuje się poważną chorobę, to należy założyć, że chorobą taką była również ta wywołana zarazą. Trudniej jest ocenić sytuację,

⁷⁶ D. 19, 2, 15, 2.

⁷⁷ T. Mayer-Maly, *Vis maior*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, red. K. Ziegler, t. IXA, 1, Stuttgart 1961, szp. 346.

⁷⁸ D. 9, 2, 29, 4. D. 4, 2, 2; PS. 1, 7, 7; D. 13, 6, 18pr.; C. 4, 65, 28, C. 5, 38, 4.

⁷⁹ D. 44, 7, 1, 4.

⁸⁰ M. Sobczyk, „Klasyczne” teorie siły wyższej w ich współczesnym zastosowaniu, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2010, t. 19, z. 3, s. 757 i nast.

w której obowiązana osoba zdrowa nie wykonuje swojego obowiązku, obawiając się zarażenia, np. nie podejmuje podróży do miejscowości objętej zarazą. Skoro jednak Seneka usprawiedliwiał opuszczenie ojczyzny panującą w niej zarazą, to wydaje się, że już sam stan zagrożenia zarażeniem jest wystarczającą przyczyną usprawiedliwiająca podjętą decyzję. Stan zagrożenia, a nie tylko choroba jako taka, stanowiłby zatem także w oczach jurysty poważny argument usprawiedliwiający niewykonanie obowiązku prawnego, np. niestawiennictwo na terminie procesu. Uważam więc, że zaraza mieściła się w pojęciu siły, której nie można się oprzeć.

Kwalifikacji zarazy jako siły wyższej nie należy jednak dokonywać bezrefleksyjnie ze względu na sam stan epidemii. Nie w każdym przypadku zdarzenie na ogół będące siłą wyższą jest przemożne, co powoduje, że *in casu* może ono nie być siłą wyższą. Niekiedy można zapobiec negatywnym skutkom zdarzenia dlatego, że w konkretnym przypadku nie jest ono przemożne, wobec czego wyjątkowo nie jest siłą wyższą. Rzymskim przykładem tego rodzaju były rozważania dotyczące obawy przed maszerującym wojskiem, która nie zawsze była uzasadniona, ponieważ w zasadzie tylko najazd wrogiej armii stanowił siłą wyższą⁸¹, lub warunków atmosferycznych, które tylko wtedy były siłą wyższą, jeżeli były nadzwyczajne⁸². Nie każda też choroba, lecz jedynie ciężka, uniemożliwiająca podjęcie oczekiwanej aktywności, była uważana za siłą wyższą⁸³.

Związana z przemożnością jest cecha nadzwyczajności siły wyższej, gdyż następuje ona *extra consuetudinem*⁸⁴. Pomimo sporej częstości występowania pandemia spełniała to kryterium w nie mniejszym stopniu niż trzęsienie ziemi lub napad wrogiej armii. Cechy nadzwyczajności Rzymianie nie zawężali do zdarzenia bardzo rzadko występującego lub niemal nieprawdopodobnego, ale brali pod uwagę widoczne dla każdego skutki wystąpienia danego zdarzenia⁸⁵. Zaraza ze względu na swoje dewastujące skutki jest zdarzeniem bardzo odróżniającym się od zwykłych przypadków życia codziennego. Nie jest to coś, co zwykle zdarza się w normalnym biegu rzeczy, ale następuje *extra consuetudinem*.

Kolejną cechą siły wyższej była zewnętrżność źródła jej pochodzenia w stosunku do sfery dłużnika⁸⁶. W odniesieniu do sił przyrody kryterium to nie nastręcza

⁸¹ D. 19, 2, 13, 7, por. D. 13, 6, 18pr., D. 19, 2, 15, 2, D. 21, 1, 17, 3, D. 35, 2, 30pr.

⁸² D. 18, 1, 78, 3.

⁸³ H. Siems, *Bemerkungen zu sunnis und morbus soticus. Zum Problem des Fortwirkens des römischen Rechts im frühen Mittelalter*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 1986, t. 103, s. 409 i nast.; C. Lanza, *Impedimenti del giudice. Alcuni modelli di "diritto classico"*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 1987, nr 29, s. 467 i nast.; M. Sobczyk, *Siła wyższa...*, s. 139 i nast.

⁸⁴ D. 19, 2, 15, 2.

⁸⁵ M. Sobczyk, *Siła wyższa...*, s. 75 i nast.

⁸⁶ D. 18, 1, 78, 3, D. 19, 2, 15, 2, D. 19, 2, 30, 4, D. 39, 2, 23 i 24.

trudności. Ocena innych zdarzeń okazywała się bardziej problematyczna, np. tylko taki pożar stanowił siłą wyższą, który nie został spowodowany przez niewolnika należącego do osoby zamieszkującej budynek⁸⁷. Wydaje się, że w przypadku choroby kryterium to w ogóle nie miało znaczenia, gdyż trudno uznać, że jest ona zdarzeniem zewnętrznym, nawet gdyby została wywołana przez zewnętrzny czynnik chorobowy, w tym zakażenie⁸⁸. Sama zaraza jest natomiast zdarzeniem zewnętrznym.

Siła wyższa cechuje się także niemożnością przewidzenia, czy i kiedy nastąpi⁸⁹. Żadna przezorność ludzka nie może jej przewidzieć⁹⁰. Epidemia spełnia to kryterium i to bez względu na częstotliwość jej występowania. Nigdy nie wiadomo bowiem, czy i kiedy nastąpi oraz jak szybko i jaki obszar zajmie.

4. Charakter okoliczności uzasadniających złagodzenie wymogów formalnych testamentu

Najbardziej znaną regulacją prawa rzymskiego odnoszącą się do zarazy jest szczególnie forma testamentu nazywana *testamentum pestis tempore conditum*, która została zawarta w konstytucji Dioklecjana i Maksymiana z 290 r., zachowana w C. 6, 23, 8:

Casus maioris ac novi contingentis ratione adversus timorem contagionis, quae testes deterret, aliquid de iure laxatum est: non tamen prorsus reliqua etiam testamentorum sollemnitatis perempta est. 1. Testes enim huiusmodi morbo oppresso eo tempore iungi atque sociari remissum est, non etiam conveniendi numeri eorum observatio sublata.

Cytowana regulacja dotyczy testamentu sporządzanego w czasie zarazy, choć sam termin *pestis* nie został w niej użyty. Wynika z niej, że ze względu na obawę świadków przed zarażeniem chorobą zakaźną (*timor contagionis*), dopuszcza się pewne odstępstwo od wymogów prawnych testamentu, odnoszące się do spotkania się świadków ze sobą i z testatorem⁹¹.

⁸⁷ D. 19, 2, 30, 4.

⁸⁸ A. Doll, *Von der vis maior zur höheren Gewalt. Geschichte und Dogmatik eines haftungsentlastenden Begriffs*, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1989, s. 31; T. Mayer-Maly, *Höhere Gewalt...*, s. 62 i 72.

⁸⁹ D. 4, 4, 11, 5, D. 17, 2, 52, 3.

⁹⁰ D. 50, 8, 2, 7; C. 4, 24, 6, C. 4, 35, 13.

⁹¹ Związała treść reskryptu uniemożliwia jednoznaczne ustalenie, na czym polegało to odstępstwo, jednakże zagadnienie to znaczenie wykracza poza ramy niniejszej pracy. Problem został ostatnio pogłębiony w artykule M. Vinci, *Il testamento redatto in tempo di malattia contagiosa: radici romanistiche e letture attualizzanti*, *Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano* 2020, t. 114, s. 283–314, zawierającym dalsze wskazówki bibliograficzne.

Treść reskryptu rozpoczyna się od słów *casus maior*, a zatem od jednego z terminów określających siłę wyższą⁹². Istotne jest ustalenie znaczenia tego terminu, bowiem może to być jedyna regulacja w prawie prywatnym potwierdzająca, że zarazem uważano za siłę wyższą. Sformułowanie *casus maioris ac novi contingentis ratione* okazuje się bardzo trudne do przetłumaczenia na języki nowożytny i z reguły jego tłumaczenia stanowią interpretację mającą na względzie określoną wykładnię reskryptu jako całości. Stąd tłumaczy się je jako nieszczenie nowej i poważnej zarazy⁹³, poważne i niezwykle zdarzenie⁹⁴, poważne i niedawne zdarzenie⁹⁵, poważne i nowe nieprzewidziane okoliczności⁹⁶, większą i nowo powstającą przeciwność⁹⁷, większy i nowy przypadek⁹⁸, poważną i niezwykłą katastrofę⁹⁹, siłę wyższą¹⁰⁰, nadzwyczajne zdarzenie siły wyższej¹⁰¹. Jedynie w przekładach hiszpańskich *casus maior* tłumaczony jest jako siła wyższa (*fuera mayor*), aczkolwiek za tym samym tłumaczeniem opowiedział się S. Kursa¹⁰². Powstaje więc pytanie, jak należy rozumieć powyższy termin i w jaki sposób odnosi się on do zarazy.

Jeszcze w XIX w. poparcie znajdowała hipoteza, że termin *casus maior* oznacza tu epilepsję, której atak dotknął jednego ze świadków testamentowych podczas czynności sporządzania testamentu, z takim dodatkowym skutkiem, że stał się

⁹² D. 2, 13, 7, D. 44, 7, 1, 4.

⁹³ C.A.W. Jungmeister, w: *Das Corpus Iuris Civilis ins Deutsche übersetzt*, t. 5, red. C.E. Otto, B. Schilling, C.F.F. Sintetis, Leipzig 1832.

⁹⁴ S.P. Scott, *The Civil Law*, t. 13–14, Cincinnati 1932.

⁹⁵ O. Tellegen-Couperus, *Testamentary Succession in the Constitutions of Diocletian*, Zutphen 1982, s. 27; L. Desanti, *Dominare la prassi. I rescritti dioclezianei in materia di successioni*, w: *Diocleziano: la frontiera giuridica dell'impero*, red. W. Eck, S. Puliatti, Pavia 2018, s. 541.

⁹⁶ A. Cherchi, *L'indulgenza nel emergenza. Brevi note sul c.d. testamentum tempore pestis nel diritto romano*, w: *Emergenza e diritti tra presente e futuro*, red. V. Corona, M.F. Cortesi, Napoli 2020, s. 146.

⁹⁷ *The Codex of Justinian. A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text. Based on a Translation by Justice Fred W. Blume*, red. B.W. Fier, t. 2, Cambridge 2016.

⁹⁸ C. Willems, *Zwischen Infektionsschutz und Schutz des Erblasserwillens: Das sogenannte testamentum tempore pestis conditum*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 2021, t. 138, s. 634.

⁹⁹ J.A. Ankum, J.E. Spruit, w: *Corpus Iuris Civilis. Tekst en Vertaling*, red. J.E. Spruit i in., t. 8, Amsterdam 2007, s. 471.

¹⁰⁰ A. Díaz Bautista, *Conspetus Constitutionum Diocletiani*, Madrid 2013, s. 217.

¹⁰¹ S. Castán Pérez-Gómez, *El peligro inminente de muerte como fundamento de formas testamentarias extraordinarias en el Derecho romano y en el Código Civil*, w: *Nuevas orientaciones del Derecho civil en Europa*, red. M. Perena Vicente, P. Delgado Martín, Madrid 2015, s. 933; tenże, *Testar en tiempos de pandemia: antecedentes históricos y en la actualidad*, Revista Internacional de Derecho Romano 2021, nr 26, s. 425; E. Muñoz Catalán, *Aplicación jurídica del Testamentum Tempore Pestis o testamento en caso de pandemia como la generada actualmente por el coronavirus*, Foro. Revista De Ciencias Jurídicas y Sociales, Nueva época 2020, t. 23, nr 1, s. 113.

¹⁰² S. Kursa, *Testator i formy testamentu w rzymskim prawie justyniańskim*, Warszawa 2017, s. 221.

przyczyną obawy innych świadków przez zarażeniem¹⁰³. W przypadku testamentu atak epilepsji usprawiedliwiałby przerwę w podejmowanych czynnościach, a nawet czasowe oddalenie się świadków, co było w normalnych okolicznościach zabronione ze względu na obowiązującą zasadę integralności czynności testowania. Uznanie słuszności tej hipotezy wyeliminowałoby najważniejsze źródło prawa dowodzące, że zaraza była siłą wyższą. Przeciw niej przemawia jednak wiele argumentów, na czele z tym, że to ani inne źródła nie uzasadniają tezy, iż pojęcie *casus maior* określało epilepsję¹⁰⁴. Gdyby prawnicy kancelarii Dioklecjana rzeczywiście mieli na względzie epilepsję, użyliby jednego z terminów ją określającego, a nie terminu *casus maior*, który jej określeniu nie służył. Ponadto sama epilepsja nie stanowiła u przeciętnego świadka testamentowego tak poważnej przyczyny strachu, żeby można było mówić o *timor contagionis*¹⁰⁵. Wreszcie wprost do choroby tej odnosi się konstytucja Justyniana z 530 r. (C. 6, 23, 28, 1), w której przyjęto, że jeżeli do tknie ona świadka podczas czynności testowania, to pozostanie to bez wpływu na ważność testamentu. Jest zaś mało prawdopodobne, aby komisja redagująca Kodeks Justyniana zachowała obie konstytucje, jeżeli także reskrypt Dioklecjana miałby na względzie epilepsję¹⁰⁶.

Za daleko idącym uproszczeniem byłoby też uznanie, że termin *casus maior* sam w sobie oznacza tu zarazę i może być wprost w ten sposób przetłumaczony. Nie jest to termin techniczny oznaczający zarazę lub epidemię i nie może zostać potraktowany zamiennie z *pestis* lub *pestilentia*.

W tej sytuacji należy wziąć pod uwagę podstawowe znaczenie terminu *casus maior* jako określenia siły wyższej. Nie oznacza to jednak, że każde zdarzenie siły wyższej uzasadniałoby zastosowanie złagodzonej formy testamentu, gdyż w dalszej części reskryptu mowa jest o obawie świadków testamentowych przed zarażeniem. Taka treść wyklucza w zasadzie, by reskrypt znajdował zastosowanie w przypadku typowych przykładów siły wyższej, w tym takich, które teoretycznie mogłyby utrudniać świadkom udział w procesie sporządzania testamentu, np. najazd wrogiej armii. W kontekście innych zdarzeń stanowiących siłę wyższą nie byłoby mowy o obawie zarażenia ani o chorobie testatora lub świadków¹⁰⁷. Należy stąd wyciągnąć

¹⁰³ G.L. Marezoll, *Über die bei der Testamentserrichtung zu beobachtende Einheit des Ortes, des Tages, der Zeit des Rechtsactes*, Zeitschrift für Civilrecht und Prozeß 1831, t. 4, s. 54 i nast.; krytycznie: E. Ackermann, *Über das Testament zur Pestzeit*, Archiv für die civilistische Praxis 1849, t. 32, z. 1, s. 55 i nast.

¹⁰⁴ E. Ackermann, *Über das Testament...*, s. 61 i nast.

¹⁰⁵ Tamże, s. 63.

¹⁰⁶ C. Willems, *Zwischen Infektionsschutz...*, s. 621 i nast.

¹⁰⁷ Por. E. Ackermann, *Über das Testament...*, s. 55 i nast.; S. Kursa, *Testator i formy testamentu...*, s. 221 i nast.; S. Castán Pérez-Gómez, *Testar en tiempos de pandemia...*, s. 425; tenże, *El peligro...*, s. 933; E. Muñoz Catalán, *Aplicación jurídica...*, s. 113 i nast.; L. Desanti, *Dominare la prassi...*, s. 543.

wniosek, że w tym przypadku termin *casus maior* został użyty tylko w celu podkreślenia faktu, że zaraza jest siłą wyższą, a nie po to, aby dozwolone konstytucją poluzowanie wymogów testamentu mogło być wykorzystywane w każdym przypadku siły wyższej.

Uproszczeniem byłoby wszakże uznanie, że zaraza jest siłą wyższą już z tego względu, że siłą taką jest poważna choroba¹⁰⁸. Nie są to zdarzenia tożsame, w szczególności należy rozróżnić zarazę rozumianą jako rozprzestrzenianie się patogenu wywołującego chorobę od samej efektywnie wywołanej choroby zakaźnej. Świadomość zagrożenia epidemicznego i obawa przed zarażeniem to nie to samo, co wywołana choroba. Znaczenie jurydyczne zarazy ujawnia się już jako źródła obawy przed zarażeniem, a nie dopiero stanu choroby. Reskrypt Dioklecjana ma na względzie obawę świadków przed zarażeniem, a nie tylko i nie tyle samą chorobę zakaźną.

W źródłach prawa choroba jest wymieniana wśród zdarzeń siły wyższej w tych przypadkach, w których uniemożliwia choremu wykonanie spoczywającego na nim obowiązku prawnego, np. stawiennictwa na rozprawie¹⁰⁹, zwrotu użyczonej rzeczy¹¹⁰ albo stanowi zdarzenie mieszczące się w zakresie ryzyka określonej strony kontraktu¹¹¹. Chodzi zatem o chorobę poważną, a nie jakąkolwiek. Zaraza jest jednak czymś innym, bowiem choć może być przyczyną choroby, to nie jest chorobą samą w sobie. Jej znaczenie jurydyczne nie polega na tym, że fizycznie dotyka konkretną osobę, lecz na tym, że wywołuje stan zagrożenia zarażeniem i jego konsekwencjami w postaci choroby i śmierci. W niektórych sytuacjach sam stan zagrożenia może utrudnić wykonanie obowiązku prawnego. Potrzeba zwołania świadków testamentowych także stanowi swego rodzaju powinność, jako wymóg ważności testamentu, zatem prawo powinno mieć na względzie to, że w pewnych okolicznościach trudno jest sprostać tej powinności.

Zakończenie

Postawione w tytule pytanie szczególnie nie frapowało jurystów rzymskich, skoro brakuje źródeł prawa podejmujących ten problem. Być może został on poruszony w źródłach, które się nie zachowały, wobec czego formułowanie stanowczych wniosków nie jest uzasadnione. Wydaje się jednak, że zaraza nie była typowym

¹⁰⁸ Por. S. Kursa, *Testator i formy testamentu...*, s. 221 i nast.

¹⁰⁹ D. 2, 11, 2, 3.

¹¹⁰ D. 13, 6, 5, 4.

¹¹¹ D. 17, 1, 26, 6.

przykładem siły wyższej, ponieważ nie została wymieniona w żadnym ze źródeł zawierających wyliczenia takich przykładów. Jest to zaskakujące, bowiem ówczesnie nie była zdarzeniem anormalnym, niezwykle rzadkim, którego nie warto było brać pod uwagę. Jedynie reskrypt z 290 r., odnoszący się do testamentu sporządzanego w czasie zarazy, zawiera wskazówkę, że jednak była to siła wyższa.

Przyczyny małego zainteresowania jurystów kwalifikacją zarazy upatruję w wąskim zakresie zastosowania samego pojęcia siły wyższej. Siła wyższa najczęściej przywoływana była jako zdarzenie zwalniające z odpowiedzialności za wykonanie obowiązku strzeżenia rzeczy lub jako kryterium rozkładu ryzyka zniszczenia lub uszkodzenia rzeczy, tu zaś nie ma specjalnie miejsca na zarazę. Literatura nieprawnicza dostarcza dość ważkich argumentów za tym, że Rzymianie uważali, iż zaraza jest siłą wyższą, tym bardziej że postrzegano ją jako karę lub nieszczęście zsyłane przez bogów. Podkreślane przez jurystów cechy siły wyższej spełnia również zaraza, choć nie przyjmuje ona takiej fizycznej postaci, jak typowe zdarzenia określane jako *vis maior*.

Bibliografia

- Ackermann E., *Über das Testament zur Pestzeit*, Archiv für die civilistische Praxis 1849, t. 32, z. 1.
- Ankum J.A., Spruit J.E., w: *Corpus Iuris Civilis. Tekst en Vertaling*, red. J.E. Spruit i in., t. 8, Amsterdam 2007.
- Bugaj E., *Zaraza w świecie rzymskim w czasach Antoninów*, w: *Epidemie, klęski, wojny*, red. W. Dzieduszycki, J. Wrzesiński, Poznań 2008.
- Brzozowski A., w: *Kodeks cywilny, t. 1. Komentarz. Art. 1-449(10)*, red. K. Pietrzykowski, Warszawa 2020.
- Brzozowski A., *Wpływ zmiany okoliczności na zobowiązania w dobie pandemii – o konieczności zastosowania nadzwyczajnych środków*, *Studia Prawa Prywatnego* 2020, nr 2.
- Castán Pérez-Gómez S., *El peligro inminente de muerte como fundamento de formas testamentarias extraordinarias en el Derecho romano y en el Código Civil*, w: *Nuevas orientaciones del Derecho civil en Europa*, red. M. Pereña Vicente, P. Delgado Martín, Madrid 2015.
- Castán Pérez-Gómez S., *Testar en tiempos de pandemia: antecedentes históricos y en la actualidad*, *Revista Internacional de Derecho Romano* 2021, nr 26.
- Cherchi A., *L'indulgenza nel'emergenza. Brevi note sul c.d. testamentum tempore pestis nel diritto romano*, w: *Emergenza e diritti tra presente e futuro*, red. V. Corona, M.F. Cortesi, Napoli 2020.
- Desanti L., *Dominare la prassi. I rescritti diocleziane in materia di successioni*, w: *Diocleziano: la frontiera giuridica dell'impero*, red. W. Eck, S. Puliatti, Pavia 2018.
- Díaz Bautista A., *Conspectus Constitutionum Diocletiani*, Madrid 2013.

- Doll A., *Von der vis maior zur höheren Gewalt. Geschichte und Dogmatik eines haftungsentlastenden Begriffs*, Frankfurt am Main–Bern–New York–Paris 1989.
- Ernst W., *Wandlungen des „vis maior“ – Begriffes in der Entwicklung der römischen Rechtswissenschaft*, Index 1994, nr 22.
- Exner A., *Der Begriff der höheren Gewalt (vis maior) im römischen und heutigen Verkehrsrecht*, Wien 1883 [Pojęcie siły wyższej (vis maior) w prawie komunikacyjnym rzymskim i współczesnym, przeł. J. Bassak, Warszawa 1919].
- Gozalbes Cravioto E., García García I., *En torno a la medicina romana*, Hispania Antiqua 2009–2010, nr 33–34.
- Gozalbes Cravioto E., García García I., *La primera peste de los Antoninos (165–170). Una epidemia en la Roma imperial*, Asclepio. Revista de Historia de la Medicina y de la Ciencia 2007, t. 59, nr 1, DOI: 10.3989/asclepio.2007.v59.i1.215.
- Gozalbes Cravioto E., García García I., *Una aproximación a las pestes y epidemias en la antigüedad*, Espacio, Tiempo y Forma, Serie II. Historia Antigua 2013, nr 26, DOI: 10.5944/etfi.26.2013.13738.
- Goldschmidt L., *Das receptum nautarum, cauponum, stabulariorum. Eine geschichtlich-dogmatische Abhandlung*, Zeitschrift für das gesammte Handelsrecht 1860, t. 3.
- Gołaczyński J., *Przedawnienie roszczeń majątkowych i terminy zawite w okresie po ogłoszeniu stanu epidemii związanej z Covid-19*, Monitor Prawniczy 2020, nr 8, DOI: 10.32027/MOP.20.8.2.
- Iwańska J., *Epidemie w antycznych źródłach greckich i rzymskich*, Seminare. Poszukiwania Naukowe 2011, t. 30.
- Iwańska J., *Przyczyny, zapobieganie i leczenie chorób epidemicznych w starożytnej Grecji i Rzymie*, Seminare. Poszukiwania Naukowe 2010, t. 28.
- Iwańska J., *Znaczenie terminu epidemia w starożytnej literaturze grecko-rzymskiej. Próba analizy na wybranych przykładach*, Seminare. Poszukiwania Naukowe 2014, t. 35.
- Jungmeister C.A.W., w: *Das Corpus Iuris Civilis ins Deutsche übersetzt*, t. 5, red. C.E. Otto, B. Schilling, C.F.F. Sintetis, Leipzig 1832.
- Kastelik-Smaza A., *Epidemia Covid-19 jako siła wyższa w świetle orzecznictwa Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Europejski Przegląd Sądowy 2020, nr 5.
- Krüger P., *Codex Iustinianus (editio maior)*, Berolini 1877.
- Kursa S., *Testator i formy testamentu w rzymskim prawie justyniańskim*, Warszawa 2017.
- Lanza C., *Impedimenti del giudice. Alcuni modelli di “diritto classico”*, Bullettino dell’Istituto di Diritto Romano 1987, nr 29.
- Marezoll L.G., *Über die bei Testamentserrichtung zu beobachtende Einheit des Ortes, des Tages, der Zeit und des Rechtsactes*, Zeitschrift für Civilrecht und Prozeß 1831, t. 4.
- Mataczyński M., Saczywko M., w: *Kodeks cywilny*, t. 1. Komentarz. Art. 1–352, red. M. Gutowski, Warszawa 2018.
- Mayer-Maly T., *Höhere Gewalt: Falltypen und Begriffsbildung*, w: *Festschrift für Artur Steinwenter zum 70. Geburtstag*, Graz–Köln 1958.
- Mayer-Maly T., *Vis maior*, w: *Paulys Realencyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, red. K. Ziegler, t. IXA, 1, Stuttgart 1961.
- Mazzini I., *La malattia conseguenza e metafora del peccato nel mondo antico, pagano e Cristiano*, w: *Cultura e promozione umana. La cura del cuerpo e dello spirito nell’antichità classica*

- e nei primi secoli cristiani. Un magistero ancora attuale?*, red. E. Dal Covolo, I. Gianetto, Troina 1998.
- Muñoz Catalán E., *Aplicación jurídica del Testamentum Tempore Pestis o testamento en caso de pandemia como la generada actualmente por el coronavirus*, Foro. Revista De Ciencias Jurídicas y Sociales, Nueva época 2020, t. 23, nr 1, DOI: 10.5209/foro.73999.
- Panfil K., w: *Kodeks cywilny*, t. 3A. *Komentarz*, red. K. Osajda, Warszawa 2021.
- Partyka A., *Epidemia (covid-19) a tok postępowań cywilnych i sądownoadministracyjnych*, Przegląd Prawa Publicznego 2020, nr 5.
- Pauro R., *Lermeneutica delle epidemie nel pensiero Cristiano e l'idea del Dio Punitore*, Orbis Idearum 2020, t. 8, nr 1, DOI: 10.26106/Y90A-AR83.
- Roosen J., Curtis D.R., *Danger of Noncritical Use of Historical Plague Data*, Emerging Infectious Diseases 2018, t. 24, nr 1, DOI: 10.3201/eid2401.170477.
- Scott S.P., *The Civil Law*, t. 13–14, Cincinnati 1932.
- Siems H., *Bemerkungen zu sunnis und morbus soticus. Zum Problem des Fortwirkens des römischen Rechts im frühen Mittelalter*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung 1986, t. 103, DOI: 10.7767/zrgra.1986.103.1.409.
- Sitek B., *Pestis Antonini. Reakcja Marka Antoniusza na globalną starożytną epidemię*, Teka Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2020, t. 13, nr 1, DOI: 10.32084/tekapr.2020.13.1-29.
- Siwicka M., *Człowiek w obliczu epidemii – relacja Tukidydesa i Prokopiusza z Cezarei*, Vox Patrum 2021, t. 78.
- Sobczyk M., „Klasyczne” teorie siły wyższej w ich współczesnym zastosowaniu, Kwartalnik Prawa Prywatnego 2010, t. 19, z. 3.
- Sobczyk M., *Siła wyższa w rzymskim prawie prywatnym*, Toruń 2005.
- Stradomska-Balcerzyk K., *Kształtowanie cywilnoprawnych stosunków zobowiązaniowych w świetle ustawodawstwa pandemicznego*, Monitor Prawniczy 2020, nr 17.
- Suder W., *Et forte annus pestibus erat. Epidemie w Republice Rzymskiej*, Wrocław 2007.
- Suder W., *Gniew bogów. Etiologia religijna epidemii w Republice Rzymskiej*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3063, Prawo CCCV, Wrocław 2008.
- Suder W., *Uwagi na temat epidemiologii w świecie grecko-rzymskim do I w. p.n.e.*, Acta Universitatis Wratislaviensis No 3028, Classica Wratislaviensia, t. 28, Wrocław 2008.
- Tellegen-Couperus O.E., *Testamentary Succession in the Constitutions of Diocletian*, Zutphen 1982.
- The Codex of Justinian. A New Annotated Translation, with Parallel Latin and Greek Text. Based on a Translation by Justice Fred W. Blume*, red. B.W. Fier, t. 2, Cambridge 2016.
- Vinci M., *Il testamento redatto in tempo di malattia contagiosa: radici romanistiche e letture attualizzanti*, Bullettino dell'Istituto di Diritto Romano 2020, t. 114.
- Willems C., *Zwischen Infektionsschutz und Schutz des Erblasserwillens: Das sogenannte testamentum tempore pestis conditum in C. 6, 23, 8 (290)*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 2021, t. 138, DOI: 10.1515/zrgr-2021-0019.
- Wójcik M., *Plaga Justyniana. Cesarstwo wobec epidemii*, Zeszyty Prawnicze 2011, t. 11, nr 1, DOI: 10.21697/zp.2011.11.1.20.
- Zelek M., w: *Kodeks cywilny*, t. 2. *Komentarz. Art. 353–626*, red. M. Gutowski, Warszawa 2019.

Оподоаткование доходоў маўлетних дзеци на грунци устави о подоатку доходоуым од оёб физичных

Taxation of income of minors under the Personal Income Tax Law

Налоогообложение доходоў несовершеннолетних дзеци в соотвествии с Законом
о подоходном налоге с физических лиц

Оподоаткування доходоў неповнолітніх дітей згідно з Законом про подоаток на
доходи фізичних оёб

KATARZYNA ŚWIĘCH-KUJAWSKA

Dr hab., prof. Uniwersytetu Szczecińskiego

e-mail: katarzyna.swiech-kujawska@usz.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-6466-7187>

Streszczenie: Jedną z zasad ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych jest indywidualne opodatkowanie dochodów każdego podatnika będącego osobą fizyczną, osiągającego dochody. Wyjątkiem od tej reguły jest m.in. kumulatywne opodatkowanie niektórych kategorii dochodów osiąganych przez osoby małoletnie. W artykule w kompleksowy sposób zaprezentowano zasady dotyczące traktowania wskazanej kategorii podmiotów podatku. Przedstawiono zarówno zagadnienia związane z podmiotowością podatkowoprawną małoletnich, jak i kwestie dotyczące specyfiki opodatkowania podatkiem dochodowym od osób fizycznych poszczególnych dochodów uzyskiwanych przez te osoby (podlegających opodatkowaniu z dochodami rodziców, jak i opodatkowanych na imię małoletniego).

Słowa kluczowe: podatek dochodowy, kumulacja, dziecko

Summary: One of the principles of the Personal Income Tax Law is individual taxation of income of each taxpayer who is a natural person and earns money. Cumulative taxation of certain categories of income earned by minors is one of the exceptions to this rule. The paper presents the principles of treating the said category of subjects of taxation in a comprehensive manner. It addresses issues associated with tax law subjectivity of minors and the specific nature of taxing of income earned by these persons (income that is subject to taxation jointly with the income of their parents and income taxed in the minor's name).

Key words: income tax, joint taxation, child

Резюме: Одним из принципов Закона о подоходном налоге с физических лиц является индивидуальное налогообложение дохода каждого налогоплательщика, который является физическим лицом, получающим этот доход. Исключением из этого правила является, например, кумулятивное налогообложение определенных категорий доходов, полученных несовершеннолетними. В статье комплексно представлены принципы, касающиеся обращения с данной категорией налоговых субъектов. В нем поднимаются как вопросы, связанные с налогово-правовой субъектностью несовершеннолетних, так и вопросы, касающиеся специфики налогообложения на доходы физических лиц отдельных доходов, полученных этими лицами (облагаемых налогом как вместе с доходами родителей, так и облагаемых налогом на имя несовершеннолетнего).

Ключевые слова: подоходный налог, кумулятивное налогообложение, ребенок

Резюме: Одним із принципів Закону про подоаток на доходи фізичних оёб є індивідуальне оподоаткування доходоў кожного платника подоатку, який є фізичною оёбою та отримує цей дохід. Винятком з цього

правила є, зокрема, сукупне оподаткування окремих категорій доходів, отриманих неповнолітніми. У статті комплексно представлено принципи розгляду зазначеної категорії суб'єктів оподаткування. Роз'яснено питання пов'язані з податково-правовим статусом неповнолітніх, а також особливості оподаткування податком на доходи фізичних осіб окремих доходів, одержаних цими особами (що підлягають оподаткуванню з доходів батьків та оподатковуються на ім'я неповнолітнього).

Ключові слова: податок на прибуток, накопичення, дитина

Wstęp

Celem opracowania jest kompleksowe przedstawienie zasad opodatkowania dochodów osób małoletnich na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych¹. Problematyka ta jest aktualna tak z teoretycznego, jak i praktycznego punktu widzenia i wpisuje się w szerszą sferę rozważań dotyczących opodatkowania rodzin w Polsce. Na wskazane w tytule pole badawcze składa się kilka zagadnień, wymagających szczegółowego omówienia.

Kluczowe znaczenie dla podejmowanej kwestii ma art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, stanowiący podstawę prawną opodatkowania małoletnich. Podkreślić przy tym należy, że jest to jedyna jednostka redakcyjna odnosząca się do tej materii. W związku z tym analiza przywołanego przepisu z jednej strony wyznacza zakres rozważań, z drugiej stanowi asumpt do przyjęcia pewnej ich systematyki. Godzi się też zauważyć, że ta z pozoru niebudząca wątpliwości regulacja, w praktyce nastęrcza szereg problemów interpretacyjnych.

Zgodnie ze wskazanym artykułem, dochody małoletnich dzieci własnych i przysposobionych, z wyjątkiem dochodów z ich pracy, stypendiów oraz dochodów z przedmiotów oddanych im do swobodnego użytku, podlegające opodatkowaniu na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, dolicza się do dochodów rodziców, chyba że rodzicom nie przysługuje prawo pobierania pożytków ze źródeł przychodów dzieci. Jeżeli małżonkowie podlegają odrębnemu opodatkowaniu, dochody małoletnich dzieci dolicza się po połowie do dochodu każdego z małżonków. Zasada ta nie znajduje zastosowania do małżonków, w stosunku do których orzeczono separację w rozumieniu odrębnych przepisów.

Z redakcji cytowanego przepisu wynika, że wprowadza on dwie odmienne, ale sprzężone ze sobą zasady (techniki) opodatkowania dzieci. Podstawą dokonania tego różnicowania jest kategoria dochodów uzyskiwanych przez osobę małoletnią.

¹ Ustawa z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1128.

Można przy tym dokonać umownego podziału na dwie grupy i do pierwszej z nich zaliczyć dochody z pracy, stypendiów oraz przedmiotów oddanych dziecku do swobodnego użytku, a do drugiej pozostałe dochody. Uprzedzając dalsze rozważania, konieczne jest zaznaczenie, że rodzaj dochodów przesądza o specyfice traktowania małoletnich. Polega ona na przyznaniu bądź nie podmiotowości podatkowoprawnej tym osobom. Stanowi to równocześnie charakterystyczną regulację prawa podatkowego². Zasadne jest zatem omówienie podmiotowości podatkowej osób małoletnich, aby na tym tle dokonać analizy sformułowania „małoletnie dzieci”, a ostatecznie badaniu poddać zasady opodatkowania poszczególnych dochodów.

1. Podmiotowość podatkowoprawna małoletniego

Przystępując do analizy pierwszej grupy zagadnień, należy poczynić zastrzeżenie, że w tej części opracowania zostaną poruszone kwestie związane z pojęciem podmiotowości podatkowoprawnej małoletniego, bez odnoszenia się do pojęcia „dziecko”. Zabieg ten pozwoli uniknąć zbędnych powtórzeń, jako że kolejna część artykułu poświęcona jest pogłębionej analizie używanego przez ustawodawcę sformułowania „małoletnie dziecko”.

Punktem wyjścia jest stwierdzenie, że nauki społeczne posługują się kategorią „podmiotowości społecznej”. Sprowadza się ona do współzależności pomiędzy członkami społeczności (grupy), które polegają na istnieniu wzajemnych praw i obowiązków³. Odpowiednikiem tego przymiotu na gruncie prawa jest podmiotowość prawna, którą najczęściej definiuje się jako możliwość uczestniczenia w stosunkach prawnych⁴. Ponieważ małoletni jest osobą fizyczną, dalsze rozważania powinny zostać ograniczone do tej kategorii podmiotów, z uwzględnieniem jednak reguł prawa cywilnego. Podkreślenia wymaga, że atrybutami osoby fizycznej są m.in. zdolność prawna oraz zdolność do czynności prawnych⁵. Pierwsza z nich oznacza zdolność do bycia podmiotem praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego⁶ i posiada ją każdy

² Por. P. Borszowski, *Elementy stosunku prawnego zobowiązania podatkowego*, Kraków 2004, s. 58 i nast.

³ Z. Ziemiński, *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Warszawa 1990, s. 29.

⁴ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1996, s. 147; por. M. Pazdan, *Osobowość, zdolność i podmiotowość prawna*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007, s. 914 i nast.

⁵ B. Ziemiński, *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 1999, s. 78.

⁶ A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk, *Prawo cywilne...*, s. 148; przyjęto, że pojęcia: podmiotowość prawna i zdolność prawna nie są pojęciami tożsamymi.

człowiek od chwili urodzenia (art. 8 K.c.⁷). Jest ona niezbywalna, nie można też jej ograniczyć w drodze czynności prawnej. Powstaje i wygasa z mocy samego prawa⁸. Natomiast zdolność do czynności prawnych, wobec braku definicji legalnej, definiowana jest przez doktrynę jako możliwość nabywania praw i obowiązków z zakresu prawa cywilnego własnym działaniem (we własnym imieniu)⁹.

Posługiwanie się przez ustawodawcę w prawie podatkowym pojęciem osoby fizycznej (małoletniego, dziecka), implikuje rozważania dotyczące zasad stosowania w nim reguł prawa cywilnego. Już pobieżne badanie przepisów prawa daninowego pozwala na konstatację, że brak w nich regulacji odpowiadającej postanowieniom art. 8 K.c. Bez wątplenia natomiast warunkiem uczestnictwa w stosunkach podatkowopravných jest posiadanie zdolności podatkowopravných, czyli możliwości bycia podmiotem praw i obowiązków tego prawa¹⁰. Zdolność ta nie jest uniwersalna w tym znaczeniu, że przyznawana jest przez ustawodawcę na potrzeby konkretnego podatku, przez wskazanie kręgu podmiotów podlegających ustawie podatkowej. Nie można jednak tracić z pola widzenia zasad ogólnych, określonych postanowieniami Ordynacji podatkowej¹¹, a nawet Konstytucji¹². W myśl art. 217 ustawy zasadniczej, w ustawie nakładającej podatek należy bowiem określić m.in. podmioty tego podatku, pojmowane jako jednostki życia społecznego zdolne do uiszczenia podatku. Z kolei zgodnie z art. 7 Ordynacji podatkowej, podatnikiem jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, podlegająca na mocy ustaw podatkowych obowiązkowi podatkowemu, czyli obowiązkowi poniesienia przymusowego świadczenia w związku z zaistnieniem zdarzenia określonego w ustawie podatkowej.

Zestawienie powyższych reguł prowadzi do wniosku, że podmiot podatku, traktowany na gruncie Konstytucji jako jego element konstrukcyjny, jest tożsamy z definicją podatnika sformułowaną na gruncie Ordynacji podatkowej. Z prezentowanej definicji podatnika wynika również, że ustawodawca podatkowy zasadniczo posługuje się kategoriami prawa cywilnego, nie jest jednak nimi związany. Przesądza o tym treść § 2 przywołanego art. 7 Ordynacji podatkowej. Ustawy podatkowe mogą bowiem ustanawiać podatnikami inne podmioty niż wcześniej wymienione. Uznać zatem należy, że podmiotowość podatkowopravną zasadniczo przyznano podmiotom

⁷ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 (dalej: K.c.).

⁸ S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego*, ks. 1. *Część ogólna*, Warszawa 2003, s. 70.

⁹ Tamże, s. 72.

¹⁰ W. Olszowy, *Pozycja obywatela w prawie finansowym PRL*, Acta Universitatis Lodziensis. Folia Iuridica 1984, nr 17, s. 31.

¹¹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Ordynacja podatkowa, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1540.

¹² Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

prawa cywilnego, z tym zastrzeżeniem, że poszczególne ustawy podatkowe mogą ją nadawać również innym podmiotom (w tym nieznanym prawu cywilnemu).

Z kolei pojęcie osoby fizycznej, wobec braku szczególnej definicji, powinno być rozumiane identycznie jak w prawie cywilnym. Charakterystyczne dla prawa podatkowego jest natomiast określenie zakresu podmiotowości tych osób. Podatnikiem może być bowiem każda bez wyjątku osoba fizyczna, na której ciąży obowiązek podatkowy. Ten z kolei może być nakładany bez względu na posiadanie lub nie zdolności do czynności prawnych w prawie cywilnym (uzależnionej m.in. od wieku osoby fizycznej)¹³. Zdolność podatkowoprawną nie jest bowiem uzależniona od posiadania tego przymiotu, można zatem przyjąć, że stanowi ona odpowiednik zdolności prawnej¹⁴. Osoby nieposiadające pełnej zdolności do czynności prawnych, z oczywistych względów, w postępowaniu podatkowym muszą być reprezentowane przez przedstawiciela ustawowego.

Konkludując, małoletni jest osobą fizyczną w rozumieniu prawa cywilnego, z tym że posiadającą pełną zdolność bycia podmiotem praw i obowiązków na gruncie prawa daninowego. Umożliwia to traktowanie małoletnich jako niezależnych podmiotów prawa podatkowego, a co za tym idzie nałożenie na nich obowiązków podatkowych. Przyjęcie takiego rozwiązania należy uznać za racjonalne, bowiem uzależnienie zdolności prawnopodatkowej od posiadania pełnej zdolności do czynności prawnych mogłoby sprzyjać zjawisku unikania opodatkowania.

Zasada ogólna podmiotowości podatkowej małoletnich, wywiedziona z przepisów Ordynacji podatkowej, może być przy tym korygowana ustawami podatkowymi, co należy szczególnie zaakcentować. Dzieje się tak m.in. w odniesieniu do opodatkowania dochodów małoletnich podatkiem dochodowym od osób fizycznych. Wynika to z cytowanego art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, na mocy którego przyznano zdolność podatkowoprawną osobom poniżej 18 roku życia zasadniczo¹⁵ tylko w odniesieniu do jednej z wymienionych w tym przepisie kategorii ich dochodów (z pracy, stypendiów oraz przedmiotów oddanych im do swobodnego użytku). Potwierdza to też postawioną na wstępie tezę o równoległym obowiązywaniu dwóch reżimów prawnych opodatkowania małoletnich.

¹³ Szczegółowe rozważania dotyczące uzyskania pełnoletności zaprezentowano w odrębnej części opracowania.

¹⁴ Por. wyrok NSA z dnia 17 czerwca 2020 r., II FSK 648/20, LEX nr 3155849.

¹⁵ Podmiotowość podatkowoprawną jest przyznana małoletnim również w odniesieniu do pozostałych dochodów, ale tylko w przypadku, gdy rodzicom nie przysługuje władza rodzicielska.

2. Małoletnie dziecko na gruncie art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych

Jak już wskazano, kolejnym zagadnieniem wymagającym komentarza jest analiza sformułowania „małoletnie dziecko”. Konieczność taka wynika przede wszystkim z literalnego brzmienia przytoczonego już art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, w którym ustawodawca pojęcie małoletniego łączy z terminem dziecko (własne lub przysposobione). Takie zastawienie wskazuje na szerszy – „rodzinny” kontekst, w którym przepis należy interpretować. W związku z tym pewnemu „wzmocnieniu” ulega sam termin „małoletni”, który w języku powszechnym jest traktowany jako synonim dziecka. Znajduje to również potwierdzenie w kategoryzowaniu dochodów podlegających temu przepisowi, które z kolei jest następstwem zasad przyjętych na gruncie Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego¹⁶. Takie zdaje się też być *ratio legis* wprowadzenia do obrotu prawnego badanego art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Oprócz tego, użycie charakteryzowanego sformułowania pozwala przeciwstawić je określeniu „dzieci pełnoletnie”, używanego zwłaszcza w aktach prawnych regulujących pomoc społeczną.

Poza tym dla wykładni przepisu ustawy podatkowej istotne znaczenie ma art. 10 K.c., w myśl którego pełnoletnim jest ten, kto ukończył 18 lat, *a contrario* – małoletnim jest osoba fizyczna (człowiek) do ukończenia tego wieku. Wyjątkiem jest wcześniejsze uzyskanie pełnoletności, co jest skutkiem zawarcia małżeństwa. Jednak w takim wypadku wymagane jest wcześniejsze uzyskanie zgody sądu opiekuńczego, który może ją wydać, jeśli zaistnieją okoliczności określone mianem „ważnych powodów”, a z okoliczności wynika, że zawarcie małżeństwa będzie zgodne z dobrem zakładanej rodziny. Odnotować należy, że zasadę tę stosuje się wyłącznie wobec kobiet, które ukończyły 16 lat. Należy przy tym zauważyć, że ewentualne późniejsze unieważnienie takiego małżeństwa nie prowadzi do utraty pełnoletności. Regułę tę należy transponować na grunt podatku dochodowego od osób fizycznych. Oznacza to, że do osoby fizycznej, która uzyskała pełnoletność w wyżej opisany sposób, nie będzie stosowany reżim prawny określony artykułem odnoszącym się do opodatkowania małoletnich dzieci.

Przegląd regulacji Kodeksu cywilnego pozwala również na konstatację, że na gruncie tego aktu prawnego ustawodawca posługuje się przede wszystkim pojęciem pełnoletniego, natomiast termin „dziecko” jest stosowany incydentalnie – dla określenia „relacji” rodzinnych. Pojęcie to charakterystyczne jest natomiast dla podstawowego aktu prawnego regulującego, najogólniej ujmując, „stosunki rodzinne”,

¹⁶ Ustawa z dnia 25 lutego 1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1359.

jakim jest Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Należy jednak zaakcentować, że termin „dziecko” nie został w nim zdefiniowany, co jest jednak uzasadnione. Pojęcie to należy wiązać nie z wiekiem osoby fizycznej, lecz jej pokrewieństwem (pochodzeniem biologicznym). Dzieci własne są krewnymi w linii prostej (art. 67⁷ § 1 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego). Przysposobienie jest z kolei pewnym stosunkiem prawnorodzinym (regulowanym przepisami Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego) podobnym do stosunku między rodzicami a dziećmi¹⁷.

Dla wytyczonego pola badawczego istotne znaczenie mają regulacje kodeksowe w zakresie relacji (zwłaszcza majątkowych) pomiędzy dzieckiem a jego rodzicami jako determinujące wprowadzenie rozwiązań z art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Przystępując do ich analizy, należy poruszyć kwestię władzy rodzicielskiej, jako terminu wyjściowego do kolejnych stwierdzeń. W doktrynie jest ona definiowana jako całokształt uprawnień i obowiązków rodziców względem małoletniego dziecka w celu zapewnienia pieczy nad jego osobą i majątkiem¹⁸. Istotnym komponentem władzy rodzicielskiej jest zatem piecza, w tym nad majątkiem dziecka, która jest interesująca w kontekście prowadzonych eksplikacji. W literaturze wskazano, że dotyczy ona majątku dziecka w jego szerokim ujęciu, tzn. obejmującym zarówno aktywa, jak i pasywa, i w największym uproszczeniu może stanowić synonim określenia „zarząd majątkiem dziecka”¹⁹. Ten ostatni jest szczególnie ważny, jako wyznaczający ramy stosowania postanowień art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Zasady tego zarządu, co już sygnalizowano, mają bezpośrednie przełożenie na stosowanie regulacji podatkowych.

Podstawowe znaczenie w tym zakresie należy przypisać artykułowi 101 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, z którego wynikają następujące prawidłowości: zarząd nad majątkiem dziecka sprawują rodzice, o ile przysługuje im władza rodzicielska; muszą go sprawować z zachowaniem należytej staranności; spod zarządu rodziców wyłączono zarobki dziecka oraz przedmioty oddane mu do swobodnego użytku. W § 3 tego artykułu doprecyzowano, że rodzice nie mogą bez zezwolenia sądu opiekuńczego dokonywać czynności przekraczających zakres zwykłego zarządu ani wyrażać zgody na dokonywanie takich czynności przez dziecko.

W związku z tym kardynalne znaczenie ma wyżej wymieniona zasada wyłączenia spod zarządu rodziców określonych kategorii majątku dziecka. Odpowiada ona bowiem grupie (choć niepełnej) dochodów, co do których dziecko na gruncie prawa podatkowego uzyskuje zdolność podatkowoprawną (zagadnienia te będą

¹⁷ T. Smyczyński, *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, Warszawa 2009, s. 251.

¹⁸ Tamże, s. 212; por. J. Ignatowicz, w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, Wrocław etc. 1985, s. 804.

¹⁹ *System Prawa Prywatnego*, t. 12. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2003, s. 279.

przedmiotem pogłębionej analizy w dalszej części opracowania). W tym kontekście uzupełnić należy, że na podstawie art. 109 § 3 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, sąd opiekuńczy może powierzyć zarząd majątkiem małoletniego ustanowionemu w tym celu kuratorowi. W takim przypadku rodzicom również nie przysługuje prawo pobierania pożytków z majątku dziecka, a tym samym uzyskiwane z tego majątku dochody podlegają opodatkowaniu na imię małoletniego (co „uzupełnia” wyżej wymienioną grupę korzyści, co do których dziecko uzyskuje zdolność podatkowoprawną).

Należy przy tym odnotować, że kolejne wykluczenia substancji majątkowej małoletniego dziecka spod zarządu rodziców wprowadzono postanowieniami art. 102 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Zgodnie z nim, w umowie darowizny albo w testamencie można zastrzec, że przedmioty przypadające dziecku z tytułu darowizny lub testamentu nie będą objęte zarządem sprawowanym przez rodziców. Jeśli darczyńca lub spadkodawca nie wyznaczył przy tym zarządcy, zarząd sprawuje kurator ustanowiony przez sąd opiekuńczy. Co ciekawe, małoletni również zyskuje zdolność podatkowoprawną w odniesieniu do nabytego w ten sposób majątku, jednak samo nabycie tego majątku podlega opodatkowaniu ustawą o podatku od spadków i darowizn²⁰, ewentualnie uzyskany z majątku dochód należy opodatkować w analogiczny do wyżej przedstawionego sposób (na imię małoletniego).

Niepodważalne znaczenie dla stosowania instytucji prawa podatkowego ma poza tym art. 103 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, stanowiący zarówno uzasadnienie do wprowadzenia kumulacji dochodów dziecka z dochodami rodziców, jak i determinujący zakres podmiotowy art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Otóż, w świetle regulacji art. 103 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego, czysty dochód z majątku dziecka powinien być przede wszystkim obracany na utrzymanie i wychowanie dziecka oraz jego rodzeństwa, które wychowuje się razem z nim, nadwyżka zaś na inne uzasadnione potrzeby rodziny. Korzystanie przez rodzinę z dochodu, który należy pojmować w kategoriach ekonomicznych, wyznacza właśnie podatkowe następstwa tego stanu rzeczy.

W tym miejscu konieczne jest wzmiankowane już poruszenie problemu sprawowania władzy rodzicielskiej i jego wpływu na zarząd majątkiem dziecka. Generalną zasadą przyjmowaną w Kodeksie rodzinnym i opiekuńczym jest wyrażona w art. 93 § 1 formuła, zgodnie z którą władza rodzicielska przysługuje obojgu rodzicom²¹. Wyjątek od niej określono m.in. w art. 94 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego,

²⁰ Ustawa z dnia 28 lipca 1983 r. o podatku od spadków i darowizn, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1043.

²¹ Na marginesie należy odnotować, że w literaturze przedmiotu wskazuje się, że władza rodzicielska nie przysługuje rodzicom małoletnim, przysługuje ona bowiem jedynie osobom posiadającym pełną zdolność do czynności prawnych; tak: A. Urbańska-Łukasiewicz, *Sytuacja prawna małoletnich rodziców w zakresie możliwości sprawowania władzy rodzicielskiej*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, t. 87, nr 3, s. 188.

stanowiącym, że jeżeli żadnemu z rodziców nie przysługuje władza rodzicielska albo jeżeli rodzice są nieznani, ustanawia się dla dziecka opiekę. Celem tej instytucji jest m.in. ochrona osób małoletnich, niepozostających z jakichkolwiek powodów pod władzą rodziców lub przysposabiającego. Podstawą nawiązania tego stosunku jest orzeczenie sądu opiekuńczego, który zarówno ustanawia opiekę, jak i ustanawia opiekunem konkretną osobę²².

W kontekście powyżej przedstawionych reguł powstaje dylemat, czy postanowienia art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych znajdują zastosowanie w przypadku sprawowania opieki, innymi słowy, czy konieczna jest (w warunkach określonych w tym przepisie) kumulacja dochodów małoletnich dzieci z dochodami ich opiekunów prawnych. Problem jest tym bardziej ważki, że przedstawiciele nauki prawa rodzinnego nie są zgodni co do stosowania analizowanego art. 103 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego do instytucji opieki²³, a przepis ten, jak już akcentowano, stanowił podstawę przyjęcia rozwiązań podatkowoprawnych w obecnym kształcie.

Zasadne jest dokonanie w pierwszej kolejności interpretacji przepisu prawa podatkowego, niejako abstrahując od rozbieżności w doktrynie prawa cywilnego. Jego wykładnia językowa prowadzi do wniosku, że dochody małoletnich sumowane są wyłącznie z dochodami rodziców – tylko oni zostali wymienieni wprost w tej jednostce redakcyjnej. Wobec braku stosownego odesłania niemożliwe jest rozciągnięcie tego przepisu na opiekunów prawnych. Zakładając racjonalność ustawodawcy, należy bowiem uznać, że gdyby jego zamiarem było stosowanie omawianej instytucji także do nich, wyraźnie powinno to wynikać z przepisu ustawy, tym bardziej że taki zabieg faktycznie jest stosowany, chociażby w art. 6 ust. 4 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Należy dodać, że takie stanowisko jest też prezentowane zarówno w piśmiennictwie, jak i w wyjaśnieniach Krajowej Informacji Skarbowej, przy czym w argumentacji niekiedy przywoływane są argumenty z zakresu prawa rodzinnego o braku możliwości wykorzystania nadwyżki z dochodu majątku dziecka na potrzeby opiekuna prawnego²⁴.

²² A. Głowacka, *Odpowiedzialność opiekuna za szkody wyrządzone małoletniemu wskutek nienależytego sprawowania opieki*, Przegląd Sądowy 2016, nr 1, s. 106.

²³ Por. M. Pazdan, *Osobowość, zdolność i podmiotowość...*, s. 785; A. Głowacka, *Odpowiedzialność opiekuna...*, s. 110; A. Pośpiech, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Frasz, M. Habdas, Warszawa 2021 [baza danych LEX].

²⁴ J. Orłowski, *Podatek dochodowy od osób fizycznych*, w: *Instytucje prawa cywilnego w konstrukcji prawnej podatków*, red. M. Goettel, M. Lemonnier, Warszawa 2011, s. 80; A. Bartosiewicz, R. Kubacki, *PIT. Komentarz*, wyd. 5, 2015 [baza danych LEX]; *Opodatkowanie dochodów małoletnich dzieci. Roczne rozliczenie podatku dochodowego od osób fizycznych za 2020 r.*, <https://www.kis.gov.pl/documents/66>

Reasumując, należy stwierdzić, że komentowany przepis ustawy podatkowej nie tylko przyznaje podmiotowość podatkowoprawą osobom małoletnim, ale w jego konstrukcji nawiązano do regulacji prawnorodzinnych, które mogą w istotny sposób modyfikować instytucje prawa daninowego. Można zatem przyjąć, że posłużenie się przez ustawodawcę pojęciem „małoletniego dziecka”, było zabiegiem celowym i uzasadnionym.

3. Opodatkowanie dochodów osób małoletnich podatkiem dochodowym od osób fizycznych

Na specyfikę opodatkowania, o której mowa w art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, składa się również zagadnienie kumulacji dochodów małoletniego z dochodami rodziców. W tym zakresie również można wyodrębnić kilka węzłowych problemów, wymagających systematycznego komentarza.

Tytułem wstępu należy poczynić kilka uwag dotyczących wspomnianej instytucji kumulacji. Zauważyć należy, że w tym przypadku ma ona charakter podmiotowy (sumowaniu podlegają podstawy opodatkowania różnych osób). Świadczy to również o specyfice charakteryzowanej instytucji; ogólną zasadą podatku dochodowego jest bowiem indywidualne opodatkowanie każdej osoby fizycznej. Postanowienia art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych nie wykluczają stosowania kumulacji w płaszczyźnie przedmiotowej, czasowej i terytorialnej. W tym obszarze nie ulegają korekcie zasady ogólne ustawy. Analiza przywołanego przepisu pozwala również na sformułowanie wniosku, że kumulacja dochodów małoletniego jest zasadą, od której określono wyjątki. Co istotne, ich zakres jest na tyle szeroki (w praktyce przeważają dochody dzieci z tych właśnie źródeł), że w istocie stają się one prawidłowością podstawową.

Podkreślenia wymaga, że stosowana w tym wypadku kumulacja jest obowiązkowa i może przyczynić się do wzrostu opodatkowania dochodów rodzica (rodziców). Jak jednak sygnalizowano, ma to przeciwdziałać zachowaniom podatników zmniejszającym wysokość wpływów podatkowych z równoczesnym respektowaniem kanonów prawa rodzinnego.

Zaznaczono też, że można wyodrębnić dwie kategorie dochodów małoletniego dziecka – podlegającą i niepodlegającą kumulacji. Uprawnione jest też twierdzenie,

09173/10425091/16.+Opodatkowanie+dochod%C3%B3w+ma%C5%82oletnich+dzieci..pdf [dostęp: 17.03.2022 r.].

że sumowaniu podlegają wszystkie rodzaje dochodów z wyjątkiem wymienionych w przepisie. Zalicza się do nich dochody z pracy, ze stypendiów oraz z przedmiotów oddanych małoletniemu do swobodnego użytku (jak już wskazywano, stanowią one część majątku dziecka wyłączoną spod zarządu rodziców – art. 101 Kodeksu rodzinnego i opiekuńczego).

Ze względu na swoistość tej grupy oraz praktyczne problemy interpretacyjne, pokrótce należy je scharakteryzować. Mówiąc o dochodach z pracy małoletniego, należy mieć na względzie regulacje Kodeksu pracy²⁵. Trzeba przy tym zwrócić uwagę, że na gruncie tej ustawy używany jest termin młodociany, czyli osoba, która ukończyła 15 lat, a nie przekroczyła 18 lat. Ustawodawca kreuje w ten sposób „kolejną kategorię” osób małoletnich, na potrzeby prawa pracy, która nie pokrywa się z cywilnoprawnym podziałem na małoletnich nieposiadających w ogóle zdolności do czynności prawnych i posiadających ją w ograniczonym zakresie. Regulacje prawa pracy nawiązują raczej do wieku, w którym pobiera się naukę. Naczelną zasadą przyjętą w Kodeksie pracy jest zakaz zatrudniania osoby, która nie ukończyła 15 roku życia. Nie jest to jednak zasada bezwzględnie obowiązująca. Omawianie poszczególnych reguł zatrudniania młodocianych nie jest jednak uzasadnione ze względu na ramy niniejszego opracowania. Warto jedynie nadmienić, że w Kodeksie pracy problematyce tej poświęcono cały dział IX, na który z kolei składa się 7 rozdziałów. Regulacje kodeksowe i akty wykonawcze do nich mają charakter rozbudowany i wieloaspektowy. Podkreśla się, że polskie prawodawstwo jest zgodne z tym zakresem z prawodawstwem Unii Europejskiej, a zasadniczym celem tych regulacji jest ochrona osób w wieku poniżej 18 lat przed ekonomicznym wykorzystywaniem oraz przed jakąkolwiek pracą, która mogłaby szkodzić ich bezpieczeństwu, zdrowiu lub rozwojowi fizycznemu, umysłowemu lub społecznemu bądź narażać na niebezpieczeństwo ich kształcenie²⁶. Komparatystyka przepisów prawa pracy i prawa podatkowego wskazuje, że opodatkowaniu zasadniczo będzie podlegała osoba w wieku powyżej 15 lat (nosząca miano młodocianego na gruncie prawa pracy i małoletniego na gruncie prawa podatkowego).

Dochód z pracy małoletniego, zatrudnionego w trybie i na zasadach określonych przepisami prawa pracy, podlega opodatkowaniu na zasadach ogólnych podatkiem dochodowym od osób fizycznych na imię małoletniego. Co jednak istotne, formuła zatrudniania małoletniego na podstawie Kodeksu pracy nie wyczerpuje znamion pracy świadczonej przez tę osobę. Sposób pojmowania dochodów z pracy małoletniego w prawie daninowym jest bowiem specyficzny. Zgodnie z interpretacją

²⁵ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. – Kodeks pracy, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1320.

²⁶ K. Jaśkowski, E. Maniewska, *Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy*, 2021 [baza danych LEX].

pojęcia użytego w art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, nie jest ono tożsamy z użytym przez ustawodawcę sformułowaniem „dochody ze stosunku pracy”, które jest pojęciem węższym. W braku definicji ustawowej, należy odwołać się do znaczenia terminu „praca” w języku powszechnym. Zgodnie z definicją słownikową, „praca” to działalność człowieka zmierzająca do wytworzenia określonych dóbr materialnych lub kulturalnych, a także wykonywany zawód, zajęcie, zatrudnienie²⁷. W tym znaczeniu są nią zatem wszelkie czynności, których celem jest wytworzenie dobra materialnego lub kulturalnego i to niezależnie od tego, czy są one wykonywane w ramach obowiązków wynikających ze stosunku pracy, stosunku służbowego czy też w ramach działalności wykonywanej osobiście, np. umowy zlecenia, umowy o dzieło²⁸.

Dochody z pracy obejmują więc nie tylko dochody z wymienionego już stosunku pracy, ale również inne ich rodzaje. Wskazuje się między innymi, że dochody małoletniego dziecka, będącego współnikiem spółki jawnej i uzyskującego dochody z pozarolniczej działalności gospodarczej, stanowią jego dochód z wykonywanej pracy²⁹. W takim przypadku winny one być opodatkowane w sposób właściwy dla tego źródła przychodów, z zastosowaniem specyfiki opodatkowania dochodów współników spółek podlegających podatkowi dochodowemu od osób fizycznych. Analogicznie traktowany jest każdy rodzaj wykonywanej działalności gospodarczej i dochodów z niej uzyskiwanych. Należy przy tym zachować szczególne zasady opodatkowania konkretnych źródeł przychodów, z uwzględnieniem wyboru formy opodatkowania działalności gospodarczej, reżimu opłacania zaliczek na podatek itp.

Dochodami z pracy dzieci są zatem dochody uzyskane ze świadczenia przez nie pracy, m.in. na podstawie umów cywilnoprawnych (zlecenie, o dzieło), w tym wykonywanie pracy o charakterze artystyczno-zarobkowym³⁰. Wynika z tego, że katalog źródeł przychodów określony art. 10 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych nie wyznacza w jednoznaczny sposób zakresu niekumulatywnego opodatkowania dochodów małoletnich.

Do grupy dochodów niepodlegających sumowaniu z dochodami rodziców należą również dochody ze stypendiów uzyskiwanych przez dziecko. Ustawodawca również i w tym przypadku odstąpił od zdefiniowania tej grupy przysporzeń

²⁷ *Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2000, s. 743.

²⁸ Por. interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 4 października 2019 r., 0114-KDIP3-3.4011.308.2019.2.AK [baza danych LEX].

²⁹ Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 29 października 2018 r., 0113-KDIP3.4011.414.2018.2.SK [baza danych LEX].

³⁰ Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 4 października 2019 r., 0114-KDIP3-3.4011.308.2019.2.AK [baza danych LEX].

otrzymywanych przez małoletniego. Zgodnie z definicją leksykalną, stypendium to zapomoga pieniężna wypłacana przez określony czas, zwykle z funduszków społecznych lub państwowych, przeznaczona dla uczącej się młodzieży, osób zajmujących się działalnością twórczą lub na prace specjalne³¹. Warto zaznaczyć, że znaczna część uzyskiwanych przez małoletnich stypendiów podlega, na mocy art. 21 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, zwolnieniu z opodatkowania.

Kumulacji z dochodami rodziców nie podlegają również dochody z przedmiotów oddanych dziecku do swobodnego użytku. W praktyce ta kategoria przysparza największych wątpliwości i rozbieżności interpretacyjnych. Istotna ich część dotyczy rozporządzania nieruchomościami. Niewątpliwie pomocne w rozstrzygnięciu dylematów, które z przedmiotów mogą zostać za takie uznane, jest odwołanie się do regulacji prawa cywilnego i jego doktryny. Celowe jest przytoczenie brzmienia art. 22 K.c., zgodnie z którym jeżeli przedstawiciel ustawowy osoby ograniczonej w zdolności do czynności prawnych oddał jej określone przedmioty majątkowe do swobodnego użytku, osoba ta uzyskuje pełną zdolność w zakresie czynności prawnych, które tych przedmiotów dotyczą. Wyjątek stanowią czynności prawne, do których dokonania nie wystarcza według ustawy zgoda przedstawiciela ustawowego. Przepis dotyczy zatem wyłącznie osób posiadających ograniczoną zdolność do czynności prawnych. Tę z kolei mają małoletni, którzy ukończyli lat trzynaście (oraz osoby ubezwłasnowolnione częściowo).

Zgodnie z ugruntowanymi poglądami przedstawicieli nauki prawa cywilnego, przedmiotami oddanymi do swobodnego użytku są przedmioty drobne, a więc niewielkie kwoty pieniężne, zabawki czy też słodycze. W żadnym wypadku do tej grupy nie można zaliczyć rzeczy przedstawiających większą wartość. Art. 22 K.c. nie znajduje też zastosowania do przedmiotów, na których zbycie nawet przedstawiciel ustawowy musiałby mieć zgodę sądu opiekuńczego³², czyli dokonywanie tych czynności przekraczałoby granice zwykłego zarządu majątkiem dziecka. Przykładowo są nimi: odpłatne nabycie składnika majątkowego przez dziecko, zrzeczenie się własności wartościowej rzeczy, ustanowienie na nieruchomości ograniczonego prawa rzeczowego, zaciągnięcie pożyczki w kwocie przekraczającej bieżące potrzeby, zawarcie na czas dłuższy umowy dzierżawy, zrzeczenie się dziedziczenia, odrzucenie spadku, przyjęcie spadku wprost³³.

Powyższe analizy stanowią asumpt do sformułowania wniosku, że art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych, w części dotyczącej przedmiotów

³¹ *Mały słownik języka polskiego...*, s. 970.

³² S. Dmowski, S. Rudnicki, *Komentarz do kodeksu cywilnego...*, s. 92.

³³ J. Ignatowicz, w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, wyd. 2, Warszawa 2010, s. 908–909.

oddanych do swobodnego użytku, może znajdować zastosowanie wyłącznie do dzieci, które ukończyły 13 lat (młodszym osobom nie można, w ramach zasad określonych w K.c., oddać żadnych przedmiotów do pełnej dyspozycji). Ustawodawca podatkowy nie przyjął też reguł szczególnych, w związku z czym wykładnia prawa podatkowego winna uwzględniać kanony cywilnoprawne.

Reasumując, składniki majątku oddane dziecku do swobodnego użytku to te, co do których rodzice nie sprawują zarządu. Nie ulega zatem wątpliwości, że nieruchomości nie może być uznana za taki przedmiot, zatem dochody z niej czy też z jej zbycia nie mogą być opodatkowane na imię małoletniego – podlegają kumulacji z dochodami rodziców, chyba że rodzicom nie przysługuje prawo pobierania pożytków z majątku dziecka³⁴.

Inne rodzaje dochodów małoletniego, jak już wskazywano, podlegają sumowaniu z dochodami rodziców. Reguła ta ma charakter ogólny i obowiązuje zarówno w odniesieniu do dochodów opodatkowanych na zasadach ogólnych, jak i dochodów opodatkowanych w formie ryczałtu. Doliczenie dochodu powinno następować z uwzględnieniem źródła przychodów, co oznacza, że dochody małoletnich z określonego źródła dodawane są do odpowiadającego mu źródła przychodów rodzica³⁵.

Zakończenie

Instytucja opodatkowania małoletnich dzieci podatkiem dochodowym od osób fizycznych jest przedmiotem regulacji zaledwie jednej jednostki redakcyjnej – art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych. Jej analiza pozwala jednak na sformułowanie wniosków, przede wszystkim *de lege lata*.

Pierwszym z nich jest stwierdzenie, że zasady określone w przywołanym artykule stanowią wyjątek od jednej z naczelnych zasad podatku dochodowego od osób fizycznych, jaką jest zasada indywidualnego opodatkowania każdej osoby fizycznej.

³⁴ Por. interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 16 czerwca 2020 r., 0112-KDIL2-2.4011.260.2020.2.IM [baza danych LEX]; interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 9 listopada 2018 r., 0115-KDIT3.4011.385.2018.2.DP [baza danych LEX]; interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 7 stycznia 2020 r., 0115-KDIT3.4011.426.2019.1.PS [baza danych LEX].

³⁵ Interpretacja indywidualna Dyrektora Krajowej Informacji Skarbowej z dnia 16 listopada 2017 r., 0111-IBPBI/1/415-283/14-1/SG [baza danych LEX]; por. wyroki NSA z dnia 9 sierpnia 2013 r., II FSK 2480/11, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/C0FD94F0B8> [dostęp: 17.03.2022 r.]; z dnia 7 kwietnia 2017 r., II FSK 724/15, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/4677707DF8> [dostęp: 17.03.2022 r.]; z dnia 17 czerwca 2020 r., II FSK 610/20, LEX nr 3110953.

Na podstawie art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych dokonywana jest przymusowa kumulacja dochodów małoletniego dziecka z dochodami rodziców, która może prowadzić do podwyższenia opodatkowania rodziny. Tej ogólnej reguły dotyczy jednak szereg wyjątków, które zostały przedstawione w poszczególnych częściach opracowania.

Można poza tym stwierdzić, że wprowadzenie do obrotu prawnego specyficznego traktowania osób małoletnich z jednej strony świadczy o autonomii prawa podatkowego, dowolności ustawodawcy w zakresie przyznawania podmiotowości podatkowoprawnej, z drugiej jednak budowa instytucji potwierdza związki prawa publicznego z prawem prywatnym i korelację rozwiązań prawnych, w tym respektowanie kanonów prawa rodzinnego i opiekuńczego. Ustawodawca nawiązał do nich w konstrukcji typowo podatkowej; stanowią one odzwierciedlenie idei leżących u podstaw ochrony dobra małoletniego. Nie oznacza to jednak, że nie mają chronić interesów fiskalnych i przeciwdziałać zachowaniom podatników niezgodnym z nimi (na co również wskazywano, analizując regulacje art. 7 ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych).

Bibliografia

- Bartosiewicz A., Kubacki R., *PIT. Komentarz*, wyd. 5, 2015 [baza danych LEX].
- Borszowski P., *Elementy stosunku prawnego zobowiązania podatkowego*, Kraków 2004.
- Dmowski S., Rudnicki S., *Komentarz do kodeksu cywilnego*, ks. 1. Część ogólna, Warszawa 2003.
- Głowacka A., *Odpowiedzialność opiekuna za szkody wyrządzone małoletniemu wskutek nie należytego sprawowania opieki*, Przegląd Sądowy 2016, nr 1.
- Ignatowicz J., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, wyd. 2, Warszawa 2010.
- Ignatowicz J., w: *System prawa rodzinnego i opiekuńczego*, red. J.S. Piątowski, Wrocław etc. 1985.
- Jaśkowski K., Maniewska E., *Komentarz aktualizowany do Kodeksu pracy, 2021* [baza danych LEX].
- Mały słownik języka polskiego*, red. E. Sobol, Warszawa 2000.
- Olszowy W., *Pozycja obywatela w prawie finansowym PRL*, Acta Universitatis Lodzianensis. Folia Iuridica 1984, nr 17.
- Opodatkowanie dochodów małoletnich dzieci. Roczne rozliczenie podatku dochodowego od osób fizycznych za 2020 r.*, <https://www.kis.gov.pl/documents/6609173/10425091/16.+Opodatkowanie+dochod%C3%B3w+ma%C5%82oletnich+dzieci..pdf> [dostęp: 17.03.2022 r.].
- Orłowski J., *Podatek dochodowy od osób fizycznych*, w: *Instytucje prawa cywilnego w konstrukcji prawnej podatków*, red. M. Goettel, M. Lemonnier, Warszawa 2011.
- Pazdan M., *Osobowość, zdolność i podmiotowość prawna*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 1. *Prawo cywilne – część ogólna*, red. M. Safjan, Warszawa 2007.

- Pośpiech A., w: *Kodeks rodzinny i opiekuńczy. Komentarz*, red. M. Fras, M. Habdas, Warszawa 2021 [baza danych LEX].
- Smyczyński T., *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, wyd. 5, Warszawa 2009.
- System Prawa Prywatnego*, t. 12. *Prawo rodzinne i opiekuńcze*, red. T. Smyczyński, Warszawa 2003.
- Urbańska-Łukaszewicz A., *Sytuacja prawna małoletnich rodziców w zakresie możliwości sprawowania władzy rodzicielskiej*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, t. 87, nr 3, DOI: 10.31743/sp.11528.
- Wolter A., Ignatowicz J., Stefaniuk K., *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 1996.
- Ziembiński Z., *Wykłady socjologii dla prawników i administratywistów*, Warszawa 1990.
- Ziemianin B., *Prawo cywilne. Część ogólna*, Poznań 1999.

Instytucja odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym (art. 24 Kodeksu karnego skarbowego)

Auxiliary liability in penal fiscal law (Art. 24 of the Penal Fiscal Code)

Институт субсидиарной ответственности в уголовном налоговом праве
(статья 24 Уголовного налогового кодекса)

Інститут субсидіарної відповідальності у фіскально-кримінальному праві
(ст. 24 Податкового кримінального кодексу)

ADAM WRÓBEL

Dr, Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie
e-mail: a.wrobel@ujd.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9315-0213>

Streszczenie: Autor przybliży w artykule postać instytucji odpowiedzialności posiłkowej, analizując ją w perspektywie poglądów wyrażanych w doktrynie oraz judykaturze. Narracja wiedzie przez zagadnienia: podmiotu odpowiedzialności, wymierzania grzywny, warunków umożliwiających pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej, obligatoryjności zastosowania instytucji, uiszczania kary grzywny lub równowartości pieniężnej przedpadku przedmiotów, zamiany grzywny, odpowiedzialności karnej a odpowiedzialności posiłkowej, obowiązku zwrotu korzyści majątkowej. Instytucja odpowiedzialności posiłkowej została określona w art. 24 Kodeksu karnego skarbowego. Jest ona charakterystyczna dla prawa karnego skarbowego i ma charakter finansowy. Może być nałożona na osobę fizyczną, osobę prawną czy ułomną osobę prawną. Do pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej podmiotu jest konieczne, aby sprawcą przestępstwa skarbowego (wyłącznie) był zastępca tego podmiotu prowadzący jego sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub działający w jakimkolwiek innym charakterze, a tenże zastępowany podmiot odniósł albo mógł odnieść z popełnionego przestępstwa skarbowego jakąkolwiek korzyść majątkową. Jeżeli warunki te wystąpią, odpowiedzialność posiłkowa nakładana jest na podmiot obligatoryjnie.

Słowa kluczowe: odpowiedzialność posiłkowa, odpowiedzialność pomocnicza, prawo karne skarbowe

Summary: The article presents a form of auxiliary liability and analyses it from the perspective of views expressed in the doctrine and judicature. The narration runs through the issues of the subject of liability, the imposition of a fine, conditions allowing the auxiliary liability, obligatory application of the institution, payment of a fine or the monetary equivalent of forfeiture of items, replacement of the fine, criminal liability and auxiliary liability question, the obligation to return property benefits. The institution of auxiliary liability is defined in Art. 24 of the Penal Fiscal Code. Is characteristic of fiscal penal law and is of a financial nature. It can be imposed on a natural person, legal person or legal entity with limited legal capacity. In order to hold an entity auxiliary liable, it is necessary that the perpetrator of a fiscal crime (only) is the deputy of the head of the entity conducting its affairs as a proxy, manager, employee or acting in any other capacity, and that the replacing entity has or could derive a property benefit from the committed fiscal crime. If these conditions occur, the auxiliary liability is imposed obligatorily.

Key words: auxiliary liability, auxiliary responsibility, penal fiscal law

Резюме: Автор представляет в статье институт субсидиарной ответственности, анализируя его с точки зрения взглядов, высказанных в доктрине и судебной практике. Рассматриваются следующие вопросы: субъект ответственности, наложение штрафа, условия, позволяющие привлечь к ответственности,

обязательность применения института, уплата штрафа или денежного эквивалента предмета, конвертация штрафа, уголовная ответственность в сравнении с субсидиарной ответственностью, обязательства по возврату материальной выгоды. Институт субсидиарной ответственности закреплен в статье 24 Уголовного налогового кодекса. Такая ответственность характерна для уголовного налогового права и имеет финансовый характер. Она может быть возложена на физическое лицо, юридическое лицо или неполноценное юридическое лицо. Для того чтобы субъект был привлечен к субсидиарной ответственности, необходимо, чтобы лицо, совершившее фискальное правонарушение (исключительно), было заместителем этого субъекта, ведущим его дела в качестве доверенного лица, управляющим, сотрудником или выступающим в любом другом качестве, и чтобы замещаемый субъект получил или мог получить какую-либо финансовую выгоду от совершенного налогового правонарушения. При наличии этих условий она возлагается на субъект в обязательном порядке.

Ключевые слова: субсидиарная ответственность, вспомогательная ответственность, налоговое уголовное право

Резюме: У статті автор представляє форму інституту субсидіарної відповідальності, аналізуючи її в ракурсі поглядів, висловлених у доктрині та судочинстві. Розповідь проходить через наступні проблеми: предмет відповідальності, накладення штрафу, умови виникнення субсидіарної відповідальності, обов'язкове застосування інституту, сплата штрафу або грошового еквіваленту конфіскації речей, заміна штрафу, кримінальна та субсидіарна відповідальність, обов'язок повернути майнові вигоди. Інститут субсидіарної відповідальності визначено ст. 24 Податкового кримінального кодексу. Він характерний для фіскального кримінального права і носить фінансовий характер. Може бути накладений на фізичну особу, юридичну особу або неповноцінну юридичну особу. Для притягнення суб'єкта до відповідальності необхідно, щоб винним (тільки) податкового правопорушення був заступник цього суб'єкта, який веде його справи як представник, керівник, службовець або виконуючий інші обов'язки, а також щоб суб'єкт господарювання отримав або міг отримати будь-яку майнову вигоду від вчиненого фіскального правопорушення. Якщо ці умови будуть виконані, вона в обов'язковому порядку покладається на суб'єкт.

Ключові слова: субсидіарна відповідальність, допоміжна відповідальність, кримінально-податкове право

Wstęp

Instytucja odpowiedzialności posiłkowej przynależy do materii prawa karnego skarbowego. Autor przybliży postać tej instytucji, dokonując jej analizy w kontekście poglądów wyrażanych w doktrynie oraz judykaturze. Została ona określona w art. 24 Kodeksu karnego skarbowego¹. Zgodnie z § 1 tego przepisu: „za karę grzywny wymierzoną sprawcy przestępstwa skarbowego czyni się w całości albo w części odpowiedzialną posiłkowo osobę fizyczną, osobę prawną albo jednostkę organizacyjną niemającą osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną, jeżeli sprawcą czynu zabronionego jest zastępca tego podmiotu prowadzący jego sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub działający w jakimkolwiek innym charakterze, a zastępowany podmiot odniósł albo mógł odnieść z popełnionego przestępstwa skarbowego jakąkolwiek korzyść majątkową”.

¹ Ustawa z dnia 10 września 1999 r. – Kodeks karny skarbowy; tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 859 (dalej: K.k.s.).

Przepis ten – zgodnie z art. 24 § 2 K.k.s. – stosuje się odpowiednio do ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów.

Nie znają instytucji odpowiedzialności posiłkowej regulacje „powszechnego” prawa karnego czy prawa wykroczeń. Jest ona swego rodzaju odstępstwem od zasady indywidualizacji odpowiedzialności karnej, niemniej ona sama nie jest rodzajem odpowiedzialności karnej, lecz jest odpowiedzialnością o charakterze majątkowym, która „została wprowadzona ze względów fiskalnych”². Służy zabezpieczeniu interesów finansowych, publicznych³: Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego oraz Unii Europejskiej⁴. Dynamizuje skuteczność egzekucji sankcji finansowej, mającej postać kary grzywny⁵.

1. Podmiot odpowiedzialności

Podmiotem odpowiedzialnym posiłkowo może zostać:

- 1) osoba fizyczna,
- 2) osoba prawna,
- 3) ułomna osoba prawna, czyli jednostka organizacyjna nieposiadająca osobowości prawnej, której odrębne przepisy przyznają zdolność prawną.

Odpowiedzialność posiłkowa może być nałożona na podmiot – w sensie pojedynczym – oraz na podmioty – w sensie mnogim. Odpowiedzialność dwóch albo większej liczby podmiotów ma charakter solidarny, chyba że ze względu na okoliczności sprawy sąd określi zakres odpowiedzialności każdego z nich stosownie do osiągniętej korzyści majątkowej (art. 24 § 4 K.k.s.). Pomimo że ustawodawca używa odnośnie do mnogości podmiotów odpowiedzialnych słowa „kilka”, *ratio legis* przepisu przemawia za tym, że podmiotów tych może być także więcej niż kilka, tzn. wiele⁶. Ergo, podmiot zastępowany przez sprawcę, który odniósł albo mógł odnieść z popełnionego przestępstwa skarbowego jakąkolwiek korzyść majątkową,

² V. Konarska-Wrżosek, w: *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, red. I. Zgoliński, Warszawa 2018 [baza danych LEX], Komentarz do art. 24, teza 1.

³ Zob. M. Bojarski, w: *System Prawa Karnego*, t. 11. *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, red. M. Bojarski, wyd. 2, Warszawa 2018 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 24, s. 5.

⁴ Podobnie: F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. 1. *Art. 1–53*, Kraków 2006 [baza danych LEX], Komentarz do art. 24, teza 2.

⁵ Podobnie: tamże, Komentarz do art. 24, teza 16.

⁶ Odnośnie do rozumienia pojęć „wiele” oraz „kilka” – zob. postanowienie SN z dnia 11 stycznia 2017 r., III KK 196/16, LEX nr 2186581.

może być jeden, choć nie ma przeszkód, aby podmiotów tych było kilka czy nawet wiele⁷. W przypadku solidarności odpowiedzialnych posiłkowo, należy szukać analogii do instytucji solidarności dłużników określonej w Kodeksie cywilnym⁸, gdzie kilku dłużników może być zobowiązanych w ten sposób, że wierzyciel może żądać całości lub części świadczenia od wszystkich dłużników łącznie, od kilku z nich lub od każdego z osobna, a zaspokojenie wierzyciela przez któregokolwiek z dłużników zwalnia pozostałych (solidarność dłużników) (art. 366 K.c.).

2. Wymierzanie grzywny

Art. 24 § 3 K.k.s stanowi, że w razie nałożenia odpowiedzialności posiłkowej, przy wymiarze kary grzywny stosuje się odpowiednio art. 23 § 3 K.k.s. Przepis art. 23 § 3 K.k.s. określa, że ustalając stawkę dzienną, sąd bierze pod uwagę dochody sprawcy, jego warunki osobiste, rodzinne, stosunki majątkowe i możliwości zarobkowe. Stawka dzienna nie może być niższa od jednej trzydziestej części minimalnego wynagrodzenia ani też przekraczać jej czterystukrotności. Przy wymiarze kary grzywny winno ustalać się dzienną stawkę grzywny oraz jej wysokość w oparciu o art. 23 § 3 K.k.s. – przepis ten stosuje się odpowiednio (art. 24 § 3 K.k.s.). Słusznie zauważa Violetta Konarska-Wrzosek, że „ustalenie faktu skorzystania lub tylko możliwości skorzystania z przestępstwa skarbowego przez osoby trzecie stanowi swego rodzaju okazję do uzyskania odpowiednio większych dochodów z grzywien do budżetu państwa, często na poziomie dużo wyższym niż wtedy, gdyby sąd uwzględniał wyłącznie sytuację ekonomiczną sprawcy przestępstwa skarbowego”⁹.

3. Warunki umożliwiające pociągnięcie do odpowiedzialności posiłkowej

Dla zaistnienia odpowiedzialności posiłkowej w kontekście podmiotowym konieczne jest, aby sprawcą czynu zabronionego był zastępca odpowiedzialnego posiłkowo podmiotu prowadzący jego sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub działający w jakimkolwiek innym charakterze. Tenże związek może mieć

⁷ Por. J. Michalski, *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego*, t. 1. *Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, Warszawa 2000 [baza danych LEX], Komentarz do art. 24.

⁸ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1740 (dalej: K.c.).

⁹ V. Konarska-Wrzosek, w: *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 5.

różnorakie podstawy prawne. Opierać się może np. na: pełnomocnictwie, umowie o pracę, spółdzielczej umowie o pracę, mianowaniu, powołaniu, wyborze, sprawowaniu zarządu w spółce wynikającego z przepisów prawa handlowego, w tym na pełnieniu funkcji likwidatora czy reprezentacji o czysto faktycznym charakterze¹⁰. Istotne jest, aby owo prowadzenie spraw podmiotu oraz umocowanie zastępcy było faktyczne i legalne. W literaturze podnosi się, że „na płaszczyźnie przesłanek odpowiedzialności posiłkowej szczególne wątpliwości generuje to, że dla jej zastosowania nie ma znaczenia, czy podmiot miał świadomość uzyskania lub możliwości uzyskania korzyści majątkowej (oczywiście musi mieć świadomość zastępowania go przez sprawcę przestępstwa skarbowego)”¹¹. Działanie w interesie innego (zastępowanego) podmiotu nie musi koniecznie oznaczać działania z jego upoważnienia¹². Zaakceptować należy jurydyczny pogląd, że „odpowiedzialność posiłkowa polega na przerzuceniu odpowiedzialności za wykonanie kary majątkowej na osobę (podmiot) niewinną z punktu widzenia prawa karnego skarbowego, która nie ma bezpośredniego związku z popełnieniem przestępstwa skarbowego”¹³. Jest to rodzaj akcesoryjnej i osobistej odpowiedzialności majątkowej innych podmiotów niżli sprawca właściwy¹⁴. W kontekście odpowiedzialności posiłkowej podnosi się, że jeżeli „zastępca prowadził cudze sprawy bez zlecenia czy bez zgody i wiedzy podmiotu, nie może być mowy o odpowiedzialności posiłkowej”¹⁵. W przypadku odpowiedzialnego posiłkowo, uiszcza on *de facto* grzywnę za sprawcę-skazanego, jednakże mimo to nie jest możliwe pociągnięcie go w rzeczonym przypadku do odpowiedzialności tytułem wykroczenia z art. 57 § 1 pkt 2 Kodeksu wykroczeń¹⁶. Działa on bowiem, realizując nałożony nań sądownie obowiązek prawny.

¹⁰ Por. tamże, Komentarz do art. 24, teza 2.

¹¹ T. Razowski, w: P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2017 [baza danych LEX], Komentarz do art. 24, teza 3.

¹² Podobnie: F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 22.

¹³ Postanowienie SN z dnia 29 stycznia 2009 r., I KZP 28/08, OSNKW 2009, z. 2, poz. 14. Jednak dalsza wypowiedź SN wydaje się dyskusyjna: „lecz którą także obciąża się odpowiedzialnością majątkową wyłącznie ze względu na istnienie po jej stronie winy w zakresie wyboru czy nadzoru”. Por. J. Michalski, w: *Komentarz do kodeksu...*, Komentarz do art. 24.

¹⁴ F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 5.

¹⁵ A. Wielgolewska, w: A. Piaseczny, A. Wielgolewska, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012 [baza danych LEX], Komentarz do art. 24, teza 2.

¹⁶ Ustawa z dnia 20 maja 1971 r. – Kodeks wykroczeń, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2008. Wskazany art. 57 § 1 pkt 2 Kodeksu wykroczeń *expressis verbis* stanowi: „Kto nie będąc osobą najbliższą dla skazanego lub ukaranego uiszcza za niego grzywnę, świadczenie pieniężne, kwotę pieniężną stanowiącą przedmiot przepadku, równowartość przepadku przedmiotów lub przedsiębiorstwa, kwotę pieniężną stanowiącą przedmiot przepadku korzyści majątkowej, równowartość przepadku korzyści majątkowej, nawiązkę, podlegającą zwrotowi korzyść majątkową stanowiącą kwotę pieniężną albo równowartość podlegającej zwrotowi korzyści majątkowej lub uiszcza odszkodowanie lub

Podnosi się częstokroć, że podstawą odpowiedzialności posiłkowej jest wina w zakresie wyboru czy nadzoru¹⁷, niemniej z przepisu art. 24 K.k.s. nie sposób tego wywnioskować wprost. Jak też zauważa Tomasz Razowski: „z kształtującego podstawy (przesłanki) odpowiedzialności posiłkowej przepisu art. 24 § 1 K.k.s. językowo nijak nie da się wyczytać obłożenia jej stwierdzenia warunkiem wykazania obciążającej odpowiedzialnego posiłkowo winy w wyborze lub winy w nadzorze”¹⁸. Niemniej względy sprawiedliwościowe przemawiają za powiązaniem odpowiedzialności posiłkowej z winą w nadzorze lub wyborze po stronie odpowiedzialnego, nie zaś z odpowiedzialnością na zasadzie ryzyka jako takiego. Jednakże w doktrynie podnosi się także inaczej, że „jeżeli zastępowany przez sprawcę podmiot odniósł z przestępstwa skarbowego korzyść majątkową lub też mógł ją odnieść, to nawet jeżeli nie zawinił w wyborze lub nadzorze, wydaje się słuszne – biorąc pod uwagę wspomniane tendencje przekształcania się odpowiedzialności – aby poniósł ryzyko, na jakie jego działalność prowadzona przez zastępcę wystawia Skarb Państwa, jednostkę samorządu terytorialnego lub inny uprawniony podmiot”¹⁹.

Dla zaistnienia odpowiedzialności posiłkowej warunkiem *sine qua non* jest także, aby zastępowany podmiot odpowiedzialny posiłkowo odniósł (był beneficjentem) albo mógł odnieść (był potencjalnym beneficjentem) z popełnionego przestępstwa skarbowego jakąkolwiek korzyść majątkową²⁰. *In genere* ustawodawca

zadośćuczynienie lub ofiarowuje mu albo osobie dla niego najbliższej pieniądze na ten cel – podlega karze aresztu albo grzywny”.

- ¹⁷ Patrz przykładowo: postanowienie SN z dnia 29 stycznia 2009 r., I KZP 28/08, OSNKW 2009, z. 2, poz. 14; F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 6; G. Skowronek, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2020 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 24, s. 3 oraz M. Bojarski, w: *System Prawa Karnego...*, Komentarz do art. 24, s. 5. Szerzej odnośnie do koncepcji winy w wyborze lub nadzorze w kontekście odpowiedzialności odpowiedzialnego posiłkowo zob. J. Znamierowski, *O mankamentach instytucji odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, Prokuratura i Prawo 2014, nr 7, s. 5–7 [baza danych Legalis].
- ¹⁸ T. Razowski, *Zakres podstawy faktycznej odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, Prokuratura i Prawo 2010, nr 12, s. 2 [baza danych Legalis]. T. Razowski przeprowadza analizę kwestii winy w nadzorze i wyborze w perspektywie zagadnienia odpowiedzialności posiłkowej – tamże, s. 2–5.
- ¹⁹ L. Wilk, w: L. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2018 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 24, s. 3.
- ²⁰ Jak zasadnie podnosi B. Polak: „istota instytucji odpowiedzialności posiłkowej odnosi się tylko do korzyści majątkowej w takim jej zakresie, w jakim uzyskuje ją bądź jest ona możliwa do uzyskania przez zastępowanego, bez znaczenia jest, czy również sam sprawca odniósł z popełnienia czynu zabronionego jakiegokolwiek profit” – B. Polak, *Materiałnoprawne przesłanki orzekania odpowiedzialności posiłkowej*, Prokuratura i Prawo 2014, nr 3, s. 2 [baza danych Legalis]. W. Kotowski i B. Kurzępa słusznie wskazują, że „w przypadku odpowiedzialności posiłkowej nie jest konieczne uzyskanie korzyści z przestępstwa sprawcy, lecz wystarczy tylko możliwość jej odniesienia. Sprawca musi jednak działać nie tylko na własny rachunek, ale także w interesie odpowiedzialnego, gdyż chodzi o sprawcę czynu prowadzącego cudze sprawy i to w sposób mogący co najmniej przysporzyć mu korzyści” – W. Kotowski, B. Kurzępa, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2007 [baza danych

w art. 53 § 13 K.k.s. wskazuje, że korzyścią majątkową lub osobistą jest korzyść zarówno dla siebie, jak i dla kogo innego. Zgodzić się należy z twierdzeniem, że w kontekście korzyści majątkowej chodzi „o każde, choćby przejściowe polepszenie sytuacji majątkowej”²¹, w tym także o kwotę pieniężną nienależnie zwróconą tudzież nienależnie umorzoną²². Zasadne jest także, że korzyść majątkowa to „nie tylko przysporzenie zwiększające stan aktywów, ale także zmniejszenie wysokości pasywów”²³. Niemniej do pociągnięcia podmiotu do odpowiedzialności posiłkowej konieczne jest także zaistnienie związku przyczynowego między przestępstwem skarbowym popełnionym przez sprawcę a korzyścią majątkową lub potencjalną korzyścią majątkową, jaką mógł odnieść podmiot posiłkowy zastępowany przez tegoż sprawcę, zgodnie z art. 24 § 1 K.k.s.²⁴

4. Obligatoryjność zastosowania

Ustawodawca określa w art. 24 § 1 K.k.s., że „za karę grzywny [...] czyni się [...] odpowiedzialną”. Wyrażenie „czyni się” wskazuje na obligatoryjne stosowanie odpowiedzialności posiłkowej w przypadkach określonych w rzeczonym przepisie²⁵. Przemawia za tym również art. 184 § 1 K.k.s., który stanowi, że podmiot odpowiedzialny posiłkowo uiszcza wymierzoną karę grzywny, jeżeli skazany nie zapłaci jej w terminie i zostanie stwierdzone, że nie można jej ściągnąć w drodze egzekucji. Podmiotem pociągniętym do odpowiedzialności posiłkowej jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, którą organ prowadzący postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe wezwał do udziału w tym charakterze (art. 53 § 40 K.k.s.). W kontekście niemożności ściągnięcia

LEX], Komentarz do art. 24, teza 3; dalej autorzy ci wskazują: „zob. T. Grzegorzczuk, *Odpowiedzialność posiłkowa w obecnym prawie karnym skarbowym i w przyszłej u.k.s.*, Palestra 1997, nr 1–2, s. 24–25”.

²¹ T. Oczkowski, w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzošek, wyd. 3, Warszawa 2020 [baza danych LEX], Komentarz do art. 115 § 4, teza 1.

²² G. Łabuda, T. Razowski, w: P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2017 [baza danych LEX], Komentarz do art. 53 § 13, teza 3.

²³ Postanowienie SN z dnia 30 maja 2017 r., II KK 156/17, LEX nr 2298294. Por. wyrok SN z dnia 29 marca 2011 r., III KK 321/10, LEX nr 846388 oraz podobnie teza do wyroku SN z dnia 16 stycznia 2009 r., IV KK 269/08, OSNwSK 2009, z. 1, poz. 173.

²⁴ Por. F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 24.

²⁵ Na obligatoryjność pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej w sytuacji, o której mowa w art. 24 § 1 K.k.s., wskazuje się także w doktrynie – zob. tamże, Komentarz do art. 24, teza 14 i 17; G. Skowronek, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, s. 2 oraz M. Bojarski, w: *System Prawa Karnego...*, Komentarz do art. 24, s. 5.

nięcia grzywny w drodze egzekucji z właściwego podmiotu sprawczego, zaaprobować należy pogląd Sądu Najwyższego, że „nie może być odpowiedzialną posiłkowo osoba, która sama ponosi odpowiedzialność karną w związku z tym samym przestępstwem, za które miałyby ponosić odpowiedzialność posiłkową w zakresie skazania na grzywnę jeszcze innej osoby”²⁶. Rozwiązanie odmienne byłoby – wydaje się – w rozważanym przypadku nielogiczne. Za zasadny uznać należy pogląd, że „w sytuacji współsprawstwa uniewinnienie jednego ze współoskarżonych może spowodować, iż zostanie on pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej”²⁷. *Prima vista* wydaje się, że na płaszczyźnie legalnej pociągnięcie podmiotu do odpowiedzialności posiłkowej nie stoi na przeszkodzie w pociągnięciu go do odpowiedzialności w kontekście ustawy z dnia 28 października 2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary²⁸, o ile oczywiście zostaną spełnione przesłanki tejże odpowiedzialności, a rzeczony podmiot będzie podmiotem zbiorowym sprecyzowanym w przepisach tejże ustawy.

5. Uiszczanie kary grzywny lub równowartości pieniężnej przypadku przedmiotów. Zamiana grzywny

Podmiot odpowiedzialny posiłkowo uiszcza wymierzoną karę grzywny lub równowartość pieniężną przypadku przedmiotów, jeżeli skazany nie zapłaci w terminie nie i zostanie stwierdzone, że nie można ściągnąć należności w drodze egzekucji (art. 184 § 1 i § 6 K.k.s.). W sytuacji gdy wymierzona kara grzywny lub równowartość pieniężna przypadku przedmiotów została uiszczona lub ściągnięta od skazanego w drodze egzekucji tylko w części, odpowiedzialność posiłkową zmniejsza się w sposób odpowiadający stosunkowi kwoty zapłaconej do wysokości orzeczonej kary (w przypadku kary grzywny) lub środka karnego (w przypadku równowartości pieniężnej przypadku przedmiotów) (art. 184 § 2 K.k.s.). Art. 184 § 3 K.k.s. stanowi wprost, że jeżeli wymierzona kara grzywny została uiszczona lub ściągnięta od podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo tylko w części, przepisy art. 45 § 1, 2 i 4 oraz art. 46 Kodeksu karnego wykonawczego²⁹ stosuje się odpowiednio. Zgodnie z tymi przepisami, jeżeli egzekucja grzywny nieprzekraczającej stu dwudziestu

²⁶ Postanowienie SN z dnia 29 stycznia 2009 r., I KZP 28/08, OSNKW 2009, z. 2, poz. 14.

²⁷ F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 15.

²⁸ Tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 358.

²⁹ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny wykonawczy, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 53 (dalej: K.k.w.).

stawek dziennych okaże się bezskuteczna lub z okoliczności sprawy wynika, że byłaby ona bezskuteczna, sąd może zamienić grzywnę na pracę społecznie użyteczną, przyjmując, że dziesięć stawek dziennych jest równoważnych miesięcowi pracy społecznie użytecznej, z zaokrągleniem w górę do pełnego miesiąca. Pracę społecznie użyteczną określa się w miesiącach oraz ustala wymiar godzin pracy od 20 do 40 godzin w stosunku miesięcznym, kierując się wskazaniem zawartymi w art. 53 Kodeksu karnego³⁰ (art. 45 § 1 K.k.w.). Do wykonywania pracy, o której mowa w art. 45 § 1 K.k.w., stosuje się odpowiednio przepisy art. 53–58 i art. 60 K.k.w. (art. 45 § 2 K.k.w.), natomiast na postanowienie w przedmiocie zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną przysługuje zażalenie (art. 45 § 4 K.k.w.). Zgodnie z art. 46 § 1 K.k.w., jeżeli egzekucja grzywny okazała się bezskuteczna lub z okoliczności sprawy wynika, że byłaby bezskuteczna, sąd zarządza wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności, gdy skazany oświadczy, że nie wyraża zgody na podjęcie pracy społecznie użytecznej zamienionej na podstawie art. 45 albo uchyla się od jej wykonania, lub (pkt 1) zamiana grzywny na pracę społecznie użyteczną jest niemożliwa lub niecelowa (pkt 2). Zgodnie z art. 46 § 2 K.k.w., zarządzając wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności, przyjmuje się, że jeden dzień pozbawienia wolności jest równoważny dwóm stawkom dziennym grzywny, a kara zastępcza nie może przekroczyć 12 miesięcy pozbawienia wolności, jak również górnej granicy kary pozbawienia wolności za dane przestępstwo, a jeżeli ustawa nie przewiduje za dane przestępstwo kary pozbawienia wolności, górna granica zastępczej kary pozbawienia wolności nie może przekroczyć 6 miesięcy. Wedle art. 46 § 4 K.k.w., w przypadku gdy grzywna została uiszczona lub ściągnięta w drodze egzekucji tylko w części albo tylko w części została wykonana w formie pracy społecznie użytecznej, sąd, zarządzając wykonanie zastępczej kary pozbawienia wolności, określa jej wymiar według zasad przewidzianych w art. 46 § 2 lub 3 K.k.w.³¹ Do wykonywania pracy, o której mowa w art. 45 § 1 K.k.w., stosuje się odpowiednio przepisy art. 53–58 i art. 60 K.k.w. (art. 45 § 2 K.k.w.). Na postanowienie w przedmiocie zamiany grzywny na pracę społecznie użyteczną przysługuje zażalenie (art. 45 § 4 K.k.w.). Niemniej względem podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo nie jest możliwe zastosowanie zastępczo – w stosunku do odpowiedzialności za karę grzywny – form represji prawnokarnej, określonych w art. 45 § 1 i 2 oraz art. 46 § 1, 2 i 3 K.k.w. Jak bowiem ustawodawca określa wprost w art. 184

³⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks karny, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2345.

³¹ Art. 46 § 3 K.k.w. określa, że przepisy art. 46 § 1 i 2 K.k.w. stosuje się odpowiednio do grzywny określonej kwotowo, z tym że jeden dzień pozbawienia wolności jest równoważny grzywnie w kwocie od 20 do 4000 złotych. Przepis ten reguluje zatem kwestie związane z grzywną określaną kwotowo. Odnosi się więc do wykroczeń skarbowych, które *in genere* pozostają poza przedmiotem podejmowanej analizy badawczej.

§ 4 K.k.s., w stosunku do podmiotu odpowiedzialnego posiłkowo nie stosuje się wykonania pracy społecznie użytecznej ani zastępczej kary pozbawienia wolności. Jak podnosi się w doktrynie, „przepis art. 184 § 4 K.k.s. – z uwagi na to, że odpowiedzialność posiłkowa ma wyłącznie majątkowy charakter – nie pozostawia przy tym złudzeń co do tego, że w przywołanej sytuacji chodzi o wykonanie pracy społecznie użytecznej oraz zastępczej kary pozbawienia wolności przez skazanego”³². Zauważa się również, że „w razie nieskuteczności egzekucji wobec odpowiedzialnego posiłkowo powinien nastąpić powrót do wykonania kary grzywny wobec sprawcy. To samo dotyczy sytuacji, gdy z innych względów odpowiedzialność posiłkowa stała się nieaktualna”³³.

6. Odpowiedzialność karna – odpowiedzialność posiłkowa

Odpowiedzialność posiłkowa z art. 24 K.k.s. nie przynależy w sensie ścisłym odpowiedzialności karnej – w tym grożącej za popełnienie deliktu karnego skarbowego – bowiem ta związana jest z popełnieniem czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia (art. 42 ust. 1 zd. 1 Konstytucji RP³⁴). Tenże czyn (działanie albo zaniechanie), zdefiniowany i zrealizowany w czasie jego penalizacji przez Kodeks karny skarbowy i określony tamże jako przestępstwo skarbowe albo wykroczenie skarbowe (art. 1 § 1, art. 53 § 2 i 3, art. 20 § 1 i 2, art. 46 K.k.s.), musi być nadto społecznie szkodliwy w stopniu wyższym niż znikomy (art. 1 § 2 K.k.s.), zawiniony (art. 1 § 3 K.k.s.), przy czym może być to czyn wyłącznie człowieka zdolnego faktycznie i legalnie do ponoszenia odpowiedzialności karnej skarbowej³⁵, co wynika prócz tego m.in. z samej konstrukcji odpowiedzialności karnej i jej przesłanek. Odpowiedzialność posiłkowa jest odpowiedzialnością związaną z dolegliwością finansową nałożoną na sprawcę prze-

³² T. Razowski, w: P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 184, teza 4.

³³ T. Grzegorzczak, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2009 [baza danych LEX], Komentarz do art. 184, teza 3. Dalej autor ten pisze: „np. ze względu na śmierć odpowiedzialnego (nie obciąża ona spadku – art. 25 § 2) czy wznowienie postępowania w zakresie tej odpowiedzialności (art. 170). Wobec odpowiedzialnego posiłkowo nie stosuje się zastępczej kary pozbawienia wolności za grzywnę ani pracy społecznie użytecznej (art. 184 § 4)”.

³⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483.

³⁵ Jak zauważa się w judykaturze: „w zakresie zaś postępowania karnego skarbowego spółka cywilna, jako podatnik, nie może popełnić przestępstwa ani wykroczenia. Może je popełnić jedynie osoba fizyczna” – wyrok NSA z dnia 2 sierpnia 2005 r., I FSK 441/05, LEX nr 172972.

stępstwa skarbowego³⁶. Przepęstwa skarbowego, dla którego – *in globo*, co wynika z art. 53 § 2 K.k.s. – charakterystyczne jest ustawowe zagrożenie karą: grzywny w stawkach dziennych, ograniczenia wolności lub pozbawienia wolności. Dolegliwość finansowa, o której mowa, wiąże się z wymierzonymi sprawcy karą grzywny lub środkiem karnym ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów. Legalnie odpowiedzialność posiłkowa tyczyć się może: a) całościowej (pełnej, zupełnej) odpowiedzialności za karę grzywny lub ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów, albo b) częściowej (niepełnej, niezupełnej, niecałkowitej) odpowiedzialności za karę grzywny lub ściągnięcia równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów. Toteż należy zaaprobować pogląd, że „podmiot odpowiedzialny posiłkowo można obarczyć odpowiedzialnością za całą grzywnę i całą równowartość pieniężną przepadku przedmiotów; za część grzywny i część równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów; za całość grzywny i część równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów; za część grzywny i całość równowartości pieniężnej przepadku przedmiotów”³⁷. Odpowiedzialność posiłkowa nie tyczy się kosztów postępowania³⁸, a „ustaje” „wraz z uiszczeniem przez skazanego lub ściągnięciem od niego wymierzonej mu kary grzywny”³⁹.

7. Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej

Ustawodawca wprowadza w art. 24 § 5 K.k.s. instytucję autonomiczną od odpowiedzialności posiłkowej⁴⁰. Jak stanowi tenże przepis, niezależnie od nałożenia odpowiedzialności posiłkowej sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości albo w części na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego⁴¹; nie dotyczy to korzyści majątkowej podlegają-

³⁶ M. Bojarski, w: *System Prawa Karnego...*, Komentarz do art. 24, s. 5.

³⁷ V. Konarska-Wrzošek, w: *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 4.

³⁸ Inaczej: A. Banasik, *Odpowiedzialność posiłkowa w prawie karnym skarbowym*, *Nieruchomości* 2006, nr 10, s. 1 [baza danych Legalis].

³⁹ W. Kotowski, B. Kurzępa, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 28.

⁴⁰ Podobnie L. Wilk podnosi, że jest to instytucja odrębna od odpowiedzialności posiłkowej – zob. L. Wilk, w: L. Wilk, J. Zagrodnik, *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2018 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 24, s. 2.

⁴¹ Na obligatoryjność zwrotu korzyści majątkowej na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego zwracają uwagę również: F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 14. Na obligatoryjność orzeczenia obowiązku zwrotu korzyści majątkowej wskazuje także: M. Bojarski, w: *System Prawa Karnego...*, Komentarz do art. 24, s. 7.

cej zwrotowi na rzecz innego uprawnionego podmiotu. Zobowiązanie określone w art. 24 § 5 K.k.s. jest niezależne od powiązań między sprawcą przestępstwa skarbowego a zobowiązanym podmiotem, który odniósł korzyść z tego przestępstwa skarbowego⁴². Jak zauważa się w literaturze przedmiotu, „regulacja ta ma na celu niedopuszczenie do pozostawienia nienależnej korzyści majątkowej pochodzącej z przestępstwa skarbowego w rękach osób niemających do niej tytułu prawnego”⁴³, a nawet „podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, może nie mieć nic wspólnego z odpowiedzialnością posiłkową”⁴⁴. Trafnie zauważa Feliks Prusak, że „analiza instytucji odpowiedzialności posiłkowej oraz obowiązku zwrotu korzyści majątkowej uzyskanej z cudzego przestępstwa ujawnia zasadnicze różnice. Obowiązek zwrotu korzyści majątkowej nakładany jest wtedy, gdy podmiot rzeczywiście taką korzyść majątkową uzyskał. W przypadku odpowiedzialności posiłkowej wystarczy, że podmiot mógł uzyskać korzyść z przestępstwa skarbowego”⁴⁵.

Zakończenie

Odpowiedzialność posiłkowa jest instytucją występującą w przestrzeni prawnej prawa karnego skarbowego, nieznaną prawu karnemu „powszechnemu” czy „powszechnemu” prawu wykroczeń. Nie jest odpowiedzialnością *stricte* karną – o której mowa w art. 42 ust. 1 zd. 1 Konstytucji RP (zgodnie z tym przepisem odpowiedzialności karnej podlega tylko ten, kto dopuścił się czynu zabronionego pod groźbą kary przez ustawę obowiązującą w czasie jego popełnienia) – lecz finansową, godzącą w sferę majątkową odpowiedzialnego posiłkowo. Nałożona może być na osobę fizyczną, osobę prawną czy ułomną osobę prawną – zarówno jako odpowiedzialność pojedyncza (w stosunku do podmiotu), jak i multiodpowiedzialność (w stosunku do podmiotów). Do pociągnięcia do odpowiedzialności posiłkowej podmiotu konieczne jest, aby sprawcą przestępstwa skarbowego (tyczy się bowiem wyłącznie przestępstw skarbowych, nie zaś wykroczeń skarbowych) był zastępca tego podmiotu prowadzący jego sprawy jako pełnomocnik, zarządca, pracownik lub działający w jakimkolwiek innym charakterze, a tenże zastępowany podmiot odniósł (faktycznie) albo mógł odnieść (potencjalnie) z popełnionego przestęp-

⁴² Por. V. Konarska-Wrzosek, w: *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 7.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ T. Razowski, w: P. Kardas, G. Łabuda, T. Razowski, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 11.

⁴⁵ F. Prusak, *Kodeks karny skarbowy...*, Komentarz do art. 24, teza 13.

stwa skarbowego jakkolwiek korzyść majątkową. W sytuacji spełnienia tych warunków, nakładana jest na tenże podmiot odpowiedzialność posiłkowa. Niemniej niezależnie od nałożenia odpowiedzialności posiłkowej, sąd zobowiązuje podmiot, który uzyskał korzyść majątkową, do jej zwrotu w całości albo w części na rzecz Skarbu Państwa lub jednostki samorządu terytorialnego. Mankamentem konstrukcji instytucji odpowiedzialności posiłkowej z art. 24 K.k.s. jest brak wyrażenia wprost w przepisie karnoskarbowym jej związku z winą w nadzorze lub wyborze po stronie odpowiedzialnego. Nadto wydaje się nazbyt punitywne i spekulatywne możliwość zastosowania odpowiedzialności posiłkowej w przypadku, gdy odpowiedzialny posiłkowo nie odniósł, lecz mógł odnieść z popełnionego przestępstwa skarbowego jakkolwiek korzyść majątkową. Zdroworozsądkowo, może to w konkretnych przypadkach w praktyce budzić uzasadnione wątpliwości natury etycznej. Toteż *de lege ferenda* wydaje się zasadne wprowadzenie w tymże kontekście stosownych rozwiązań. Nader istotne jest, aby omawiana instytucja odpowiedzialności posiłkowej, umiejscowiona w Kodeksie karnym skarbowym, zarówno w praktyce stosowania, jak i w materii swojej regulacji opierała się – i aby nie było po temu wątpliwości – o aksjomat słuszności i sprawiedliwości.

Bibliografia

- Banasik A., *Odpowiedzialność posiłkowa w prawie karnym skarbowym*, Nieruchomości 2006, nr 10 [baza danych Legalis].
- Bojarski M., w: *System Prawa Karnego*, t. 11. *Szczególne dziedziny prawa karnego. Prawo karne wojskowe, skarbowe i pozakodeksowe*, red. M. Bojarski, wyd. 2, Warszawa 2018 [baza danych Legalis].
- Grzegorzczak T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2009 [baza danych LEX].
- Konarska-Wrzosek V., w: *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, red. I. Zgoliński, Warszawa 2018 [baza danych LEX].
- Kotowski W., Kurzępa B., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2007 [baza danych LEX].
- Łabuda G., Razowski T., w: Kardas P., Łabuda G., Razowski T., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 3, Warszawa 2017 [baza danych LEX].
- Michalski J., *Komentarz do kodeksu karnego skarbowego*, t. 1. *Przestępstwa skarbowe i wykroczenia skarbowe*, Warszawa 2000 [baza danych LEX].
- Oczkowski T., w: *Kodeks karny. Komentarz*, red. V. Konarska-Wrzosek, wyd. 3, Warszawa 2020 [baza danych LEX].
- Polak B., *Materialnoprawne przesłanki orzekania odpowiedzialności posiłkowej*, Prokuratura i Prawo 2014, nr 3 [baza danych Legalis].

- Prusak F., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, t. 1. Art. 1–53, Kraków 2006 [baza danych LEX].
- Razowski T., *Zakres podstawy faktycznej odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, *Prokuratura i Prawo* 2010, nr 12 [baza danych Legalis].
- Skowronek G., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2020 [baza danych Legalis].
- Wielgolewska A., w: Piaseczny A., Wielgolewska A., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, Warszawa 2012 [baza danych LEX].
- Wilk L., w: Wilk L., Zagrodnik J., *Kodeks karny skarbowy. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2018 [baza danych Legalis].
- Znamierowski J., *O mankamentach instytucji odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym*, *Prokuratura i Prawo* 2014, nr 7 [baza danych Legalis].

O zagrożeniach dla wartości prawdy w stosowaniu paneli obywatelskich – od filozoficznych korzeni do praktycznych konsekwencji koncepcji *governance*

Threats to the value of truth in the use of citizens' assemblies – from philosophical roots to practical implications of the *governance* concept

Об угрозах ценности истины в применении гражданских жюри – от философских корней до практических последствий концепции *governance*

Про загрози цінності правди у використанні громадських панелей – від філософських коренів до практичних наслідків концепції *governance*

URSZULA ZAWADZKA-PĄK

Dr hab., Uniwersytet w Białymstoku

e-mail: u.zawadzka@uwb.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0002-3774-4295>

Streszczenie: Na przestrzeni ostatnich lat zainteresowaniem na świecie, w tym również w Polsce, cieszą się instrumenty współzrządzenia. Ich podstawą jest zasada partnerstwa, w myśl której podmioty rządowe i pozarządowe są uznawane za równoprawnych partnerów. Stosowanie tej zasady wiąże się z ryzykiem, ponieważ zakłada ona dążenie do przyznawania coraz większego zakresu władzy politycznej partnerom kosztem prawowitych władz. Jednym z rodzajów instrumentów współzrządzenia są panele obywatelskie. Uczestnicy tej procedury podczas spotkań decydują o rekomendacjach dotyczących wybranych zagadnień polityki publicznej. Celem niniejszego artykułu jest zbadanie podstaw aksjologicznych instrumentów współzrządzenia ze szczególnym uwzględnieniem wartości prawdy. Przedmiotem analizy są gdańskie panele obywatelskie. Posłużono się w pierwszej kolejności badaniami niereaktywnymi, polegającymi na analizie istniejącej literatury, aktów prawnych, treści stron internetowych, a także audycji radiowych. Na podstawie uzyskanych wyników badań przygotowano kwestionariusz pytań do półstrukturyzowanych wywiadów, które przeprowadzono z trzema uczestnikami paneli obywatelskich w Gdańsku. W konkluzji badań stwierdzono, że panele obywatelskie nie są neutralne aksjologicznie. Ich stosowanie, bez wystarczającej kontroli, prowadzi do naruszeń wartości prawdy, jednego z filarów cywilizacji łaćwińskiej.

Słowa kluczowe: prawda, cywilizacja łaćwińska, współzrządzenie, panele obywatelskie, Gdańsk

Summary: In recent years, instruments of governance have gained interest in the world, including in Poland. They are based on the principle of partnership, according to which, governmental and non-governmental entities are recognised as equal partners. The threat posed by the application of this principle stems from the fact that it assumes the desire to allocate more and more political power to partners at the expense of legitimate authorities. One of the types of governance instruments is citizens' assemblies. During the meetings, their participants decide on the recommendations regarding selected issues of public policy. Therefore, the article aims to examine the axiological foundations of the instruments of governance, focusing on the value of truth. The citizens' assemblies of Gdańsk were subjected to analysis. The non-reactive research method was applied first, consisting in the analysis of existing literature, legal acts, website content and radio broadcasts. Based on the

Jest to druga wersja artykułu, który pierwotnie ukazał się 27.09.2022 r. Niniejsza wersja zawiera uzupełnienia w zakresie brakujących odniesień do najnowszej publikacji Autorki.

Badania zostały sfinansowane przez Narodowe Centrum Nauki w ramach projektu Sonata 8 o numerze rejestracyjnym 2014/15/D/HS5/02684.

research results obtained thanks to the non-reactive method, a questionnaire was prepared for semi-structured interviews, which were conducted with three participants of citizens' assemblies in Gdańsk. It was concluded that citizens' assemblies are not axiologically neutral. Their occurrence without sufficient control leads to violations of the value of truth, which constitutes one of the pillars of Latin civilisation.

Key words: truth, Latin civilisation, governance, citizens' assemblies, Gdańsk

Резюме: В последние годы инструменты совместного управления вызывают интерес во всем мире, в том числе и в Польше. Они основаны на принципе партнерства, согласно которому правительственные и неправительственные организации признаются равными партнерами. Применение этого принципа сопряжено с риском, поскольку подразумевает тенденцию предоставления все большей политической власти партнерам в ущерб законным властям. Одним из видов инструментов совместного управления являются гражданские жюри. Участники этой процедуры в ходе встреч принимают решения о рекомендациях по отдельным вопросам государственной политики. Цель данной статьи – рассмотреть аксиологическую основу инструментов совместного управления с особым акцентом на ценность истины. Предметом анализа являются гражданские жюри в Гданьске. Прежде всего, были использованы нереактивные методы исследования, заключающиеся в анализе существующей литературы, правовых актов, содержания веб-сайтов и радиопередач. На основе полученных результатов исследования была подготовлена анкета для полуструктурированных интервью, которые были проведены с тремя участниками гражданских жюри в Гданьске. По результатам исследования был сделан вывод, что гражданские жюри, не являются аксиологически нейтральными. Их использование без достаточного контроля приводит к нарушению ценности истины, одной из основ латинской цивилизации.

Ключевые слова: истина, латинская цивилизация, совместное управление, гражданские жюри, Гданьск

Резюме: В останніх роках інструменти співуправління користуються популярністю у світі, зокрема в Польщі. Вони ґрунтуються на принципі партнерства, згідно з яким державні та недержавні структури визнаються рівноправними партнерами. Застосування цього принципу пов'язане з ризиками, оскільки передбачає прагнення наділяти все більше політичної влади партнерам за рахунок законної влади. Одним із видів інструментів співуправління є громадські панелі. Під час зустрічей учасники цієї процедури вирішують рекомендації щодо окремих питань державної політики. Метою цієї статті є дослідження аксіологічних основ інструментів спільного управління, з особливим акцентом на цінності істини. Предметом аналізу є громадські панелі Гданська. Насамперед було використано нереактивне дослідження, яке полягало в аналізі існуючої літератури, нормативно-правових актів, контенту веб-сайтів, радіопередач. На основі отриманих результатів дослідження було підготовлено анкету для напівструктурних інтерв'ю, які були проведені з трьома учасниками громадських панелей у Гданську. У висновку дослідження було зазначено, що громадські панелі не є аксіологічно нейтральними. Їх застосування без достатнього контролю веде до порушення цінності істини, однієї з основ латинської цивілізації.

Ключові слова: правда, латинська цивілізація, співуправління, громадські панелі, Гданськ

Wstęp

Na przestrzeni ostatnich lat zaczęto stosować w Polsce instrumenty tzw. współrzędzenia (ang. *governance*). Autorzy opisujący tę koncepcję prezentują skrajne stanowiska dotyczące jej oceny: od „nadziei dla demokracji”¹ i „demokracji, która działa”²

¹ *Hope for Democracy. 30 Years of Participatory Budgeting Worldwide*, red. N. Dias, São Brás de Alportel 2018.

² M. Gerwin, *Panele obywatelskie. Przewodnik po demokracji, która działa*, Kraków 2018.

do „uprowadzenia (porwania) demokracji”³ czy wręcz „nowego totalitaryzmu”⁴. Analogicznie, książka pt. *Rządzić inaczej*⁵, opisująca praktyczne sposoby współrzędzenia, z jednej strony cieszy się dużą popularnością, z drugiej jednak spotkała się z ostrą krytyką⁶ ze względu na zagrożenie dla fundamentów demokracji, wynikające z ignorowania filozoficznych, w tym etycznych korzeni koncepcji *governance*.

Poszukiwanie wyjaśnienia takich rozbieżności w aksjologicznej ocenie instrumentów współrzędzenia zdecydowano się rozpocząć od stanowiska Feliksa Konecznego, twórcy porównawczej nauki o cywilizacjach. Stwierdził on, co następuje: „Nie znam w naukach historycznych faktu bardziej zastanawiającego, jak ten, że zło pozbawione jest mocy twórczej; nie zdoła ono zdziałać niczego o własnych siłach. Ludzie złej woli nie wytworzą nigdy niczego na dłuższą notę, jeżeli nie uzyskają poparcia od osób dobrej woli, zbałamuconych, uwiedzionych w służbę zła. Bezsilne jest zło w życiu zbiorowym, dopóki nie urządzi z siebie imitacji dobra, ażeby móc wyłudzić współpracę obywateli pragnących dobra. Dlatego to w życiu zbiorowym głupota (a choćby tylko naiwność) jest gorsza od samego zła, nie byłoby bowiem zła w życiu publicznym, gdyby nie znajdowało oparcia pomiędzy dobrymi, gdyby nie było przejmowane w najlepszej myśli. Fakt ten uzupełnia się logicznie innym: Zło urządzi zawsze imitację dobra”⁷.

Podstawą etyczną instrumentów współrzędzenia jest zasada partnerstwa, zgodnie z którą podmioty rządowe i pozarządowe są uznawane za równoprawnych partnerów. Zagrożenie wynikające ze stosowania tej zasady wiąże się z faktem, że zakłada ona dążenie do przyznawania coraz większego zakresu władzy politycznej partnerom kosztem prawowitych władz. Słuszna jest zatem refleksja nad tym, czy zasada partnerstwa, zarówno w jej ujęciu pośrednim (reprezentatywnym), jak i bezpośrednim, nie przyczynia się do dekonstrukcji systemu demokratycznego. „Mimo to utwierdziła się ona z taką siłą, że doprowadziła do powstania globalnej kultury partnerstwa”⁸. Jej nowe standardy są niebezpieczne ze względu na ryzyko „przeniesienia prawowitego autorytetu moralnego obieralnych rządów na rzecz niewybiealnych osób reprezentujących wąskie grupy interesu, które nie tylko działają bez

³ M.A. Peeters, *Hijacking Democracy: The Power Shift to the Unelected*, Washington 2000.

⁴ T. Huizinga, *The New Totalitarian Temptation: Global Governance and the Crisis of Democracy in Europe*, New York 2016.

⁵ T. Gaebler, D. Osborne, *Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną*, tłum. A. Jankowski, Poznań 1992.

⁶ J.C. Fox, *Reinventing Government as Postmodern Symbolic Politics*, *Public Administration Review* 1996, z. 3, s. 256–262.

⁷ F. Koneczny, *Tło polityczne renesansu włoskiego*, *Myśl Narodowa* 1930, z. 21, s. 327–329.

⁸ M.A. Peeters, *Nowa etyka w dobie globalizacji. Wyzwania dla Kościoła*, tłum. G. Grygiel, Warszawa 2009, s. 19–20.

legitymizacji, upoważnienia demokratycznego, ale często są radykalne w swoich poglądach. Co więcej, instrumenty współzrządzenia nie tylko nie są wkomponowane w demokrację pośrednią, ale znajdują się poza sferą kontroli tradycyjnych procesów demokratycznych⁹.

Instrumenty współzrządzenia zaczęto wykorzystywać w szczególności w kształtowaniu polityki finansowej, rozumianej jako świadoma i celowa działalność osób i instytucji polegająca na ustalaniu i realizacji określonych celów społecznych i gospodarczych za pomocą środków (działań) finansowych¹⁰. Na tej płaszczyźnie szczególnie popularny na wszystkich zamieszkałych kontynentach stał się tzw. budżet partycypacyjny (obywatelski, ang. *participatory budgeting*)¹¹. Stanowi on formę konsultacji społecznych dotyczących niewielkiej części wydatków budżetów jednostek samorządu terytorialnego (najczęściej miast), z których finansowane są projekty budżetów obywatelskich¹². Ich odmianą są tzw. panele obywatelskie (ang. *citizens' assemblies*)¹³, aczkolwiek w wyniku tej procedury uczestnicy nie decydują o konkretnych wydatkach, a jedynie o rekomendacjach, których wdrożenie będzie wymagało określonych wydatków budżetowych. Uczestnicy paneli obywatelskich mogą otrzymać informacje na temat kosztów konkretnych decyzji, ale, inaczej niż w przypadku budżetu obywatelskiego, to nie całkowity koszt wykonania rekomendacji decyduje o ostatecznej ich liczbie, a bliżej niesprecyzowane, jak okazuje się w praktyce, czynniki.

Celem niniejszego artykułu jest zbadanie podstaw aksjologicznych instrumentów współzrządzenia na przykładzie stosowanych w Polsce paneli obywatelskich. Od początku istnienia naszej cywilizacji do kanonu uniwersalnych wartości należą dobro, piękno i prawda. Wydaje się, że te trzy wartości mogą być wzmacniane bądź też naruszane poprzez panele obywatelskie, jednakże w niniejszym opracowaniu ograniczono się do wartości prawdy. Stąd w artykule poddana zostanie weryfikacji hipoteza badawcza, zgodnie z którą panele obywatelskie naruszają wartość prawdy.

⁹ Tamże; ; U.K. Zawadzka-Pąk, *The Value of Truth and Citizens' Panels – from Philosophical Roots to Practical Consequences of the Governance Concept*, Lex Localis. Journal of Local Self-Government 2022, t. 20, nr 3.

¹⁰ *Finanse publiczne i prawo finansowe*, red. E. Ruśkowski, Warszawa 2006, s. 32.

¹¹ U.K. Zawadzka-Pąk, D. Kościuk, J.E. Kulikowska-Kulesza, E. Lotko, A. Bréjine, *Does Participatory Budgeting Belong to Democracy or Bureaucracy? Case Study Of Białystok (Poland)*, Annual Center Review 2015, nr 1, s. 36–37.

¹² U.K. Zawadzka-Pąk, E. Tomášková, *Legal and Axiological Aspects of Participatory Budgeting Procedure in Poland and the Czech Republic*, Białostockie Studia Prawnicze 2019, t. 24, nr 3, s. 167.

¹³ N.K. Thompson, *Participatory Budgeting – the Australian Way*, Journal of Public Deliberation 2012, t. 8, nr 2; E. Lotko, *Participatory Budgeting in Russia – Procedural Aspects*, Białostockie Studia Prawnicze 2019, t. 24, nr 3, s. 177–185.

Prawda została przeanalizowana w ujęciu proceduralnym i materialnym¹⁴. W tym celu odniesiono się zarówno do procedury paneli obywatelskich, jak i będących ich efektem rekomendacji.

Za jednostkę analizy obrano przede wszystkim gdańskie panele obywatelskie, przy czym w uzasadnionych przypadkach odwołano się również do rozwiązań zagranicznych. W artykule posłużono się rozwiązaniami zastosowanymi w Gdańsku, gdyż jest to pierwsze miasto, które wprowadziło w Polsce panele obywatelskie. Jako metodą badawczą posłużono się w pierwszej kolejności badaniami niereaktywnymi¹⁵, polegającymi na analizie istniejącej literatury, aktów prawnych, treści stron internetowych (w tym stron urzędów miast), a także audycji radiowych. Na podstawie wyników badań uzyskanych dzięki badaniom niereaktywnym przygotowano kwestionariusz pytań do półstrukturyzowanych wywiadów, które przeprowadzono z trzema uczestnikami paneli obywatelskich w Gdańsku. Wywiady trwały od godziny do dwóch godzin, zostały za zgodą badanych nagrane, a następnie dokonano ich transkrypcji.

W artykule, po zaprezentowaniu uwag wprowadzających i wyjaśnień odnoszących się do celu, hipotezy i metod badawczych, wyjaśniono istotę wartości prawdy jako filaru cywilizacji łacińskiej, następnie pokrótce wyjaśniono genezę koncepcji współzrządzenia, by w dalszej kolejności dokonać charakterystyki paneli obywatelskich w ujęciu ogólnym oraz w ujęciu naruszania przez nie wartości prawdy. Całość rozważań zamykają wnioski końcowe.

1. Wartość prawdy jako filar cywilizacji łacińskiej (zachodniej)

Słownikowo termin „prawda” oznacza: „zgodną z rzeczywistością treść słów, interpretację faktów, przedstawienie czegoś zgodne z realiami”, „to, co rzeczywiście jest, istnieje lub było”, a także „zasadę dowiedzioną naukowo lub wynikającą z doświadczenia, uważaną powszechnie za niepodważalną”¹⁶. Znaczenia „prawdy” dociekał już Arystoteles w swojej *Metafizyce*, w której pisał: „stwierdzić, że byt nie jest i że nie-byt jest, to jest fałsz; a stwierdzić, że byt jest i że nie-byt nie jest, to

¹⁴ Szerzej na temat rodzajów prawdy – por. J. Prus, *Teorie prawdy: klasyczna, korespondencyjna i semantyczna – próba uściślenia relacji*, Rocznik Filozoficzny Ignatianum 2018, t. 24, nr 2, s. 57–83.

¹⁵ E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i in., red. A. Kloskowska-Dudzińska, Warszawa 2004, s. 340.

¹⁶ *Wielki słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 2018, s. 904.

jest prawda”¹⁷, a zatem dla Arystotelesa prawda oznacza mówienie o czymś, że jest, jeśli jest, lub mówienie o czymś, że nie jest, jeśli nie jest.

Feliks Koneczny¹⁸, szczegółowo analizując korzenie wszystkich współczesnych mu cywilizacji, stwierdza, że cywilizacja łacińska, której filarami są filozofia starożytna, etyka chrześcijańska oraz normy prawa rzymskiego, jako jedyna opiera się na wartości prawdy zarówno w relacjach prywatnych, jak i w publicznych. Ma ona szczególne znaczenie dla rozwoju moralności, gdyż nie można mówić o istnieniu etyki, jeśli kłamstwo jest równoprawne z prawdą, a wybór jest pozostawiony swobodnemu uznaniu każdej jednostki. Jest to wymóg wynikający z etyki katolickiej, która jest jednocześnie etyką cywilizacji łacińskiej. Dwoistości etyki (np. prawdy w życiu prywatnym, ale kłamstwa w życiu publicznym) nie da się pogodzić w żaden sposób z cywilizacją łacińską, gdyż jest ona niezgodna z etyką katolicką¹⁹. Zgodnie z nią prawdą absolutną jest Pan Bóg. To On staje u jej początku, bo prawda pochodzi od Stwórcy²⁰. Źródło prawdy leżące w Stwórcy powoduje, że nie można powiedzieć, że „każdy ma swoją prawdę”, że „jest wiele prawd”²¹. Powołując się na Arystotelesa, św. Jan Paweł II stwierdza: „«Wszyscy ludzie pragną wiedzieć»”²², a właściwym przedmiotem tego pragnienia jest prawda. Nawet w życiu codziennym obserwujemy, jak bardzo każdy człowiek stara się poznać obiektywny stan rzeczy, nie zadowolając się informacjami z drugiej ręki. Człowiek to jedyna istota w całym widzialnym świecie stworzonym, która nie tylko zdolna jest wiedzieć, ale także zdaje sobie sprawę z tego, że wie, i dlatego pragnie poznać istotną prawdę tego, co postrzega. Nikomu nie może być naprawdę obojętne, czy jego wiedza jest

¹⁷ Arystoteles, *Metafizyka*, w: *Dzieła wszystkie*, t. 2, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1990, s. 26–28.

¹⁸ F. Koneczny, wybitny krakowski filozof historii, pracujący w szczególności na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie i na Uniwersytecie Stefana Batorego w Wilnie, stworzył porównawczą naukę o cywilizacjach. Definiował „cywilizację” jako sumę wszystkiego, co jest wspólne pewnemu odłamowi ludzkości, a zatem sumę tego wszystkiego, czym taki odłam różni się od innych. Innymi słowy cywilizacja oznacza metodę życia zbiorowego obejmującą sztukę i naukę, etykę i prawodawstwo, ekonomię i szkolnictwo, komunikację. F. Koneczny uznawał, że wyznacznikiem danej cywilizacji są cechy aksjologiczne i antropologiczne, natomiast jej czynniki materialne (produkcja, technika) przyczyniają się (jedynie) do jej rozwoju. Ze względu na nieograniczoną liczbę metod ustroju życia zbiorowego, nie da się określić liczbowo tego, ile cywilizacji było w przeszłości i ile jest ich obecnie, przy czym w pewnym uproszczeniu można wyróżnić ich siedem, tj. łacińską, bizantyńską, turańską, żydowską, arabską, brańską i chińską. F. Koneczny uznawał pierwszeństwo cywilizacji łacińskiej (cywilizacji zachodniej) przed innymi cywilizacjami. Był przekonany również, że Polacy są jednym z przodujących narodów tej cywilizacji. Por. F. Koneczny, *O wielości cywilizacji*, wyd. 6, Warszawa 2015, s. 204–205.

¹⁹ U.K. Zawadzka-Pąk, *The Value of Truth...*

²⁰ Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich*, Kraków 2009.

²¹ T. Kornecki, *Prawda jako wartość w przekazie medialnym w świetle encykliki ojca świętego Franciszka Lumen fidei*, Studia Socialia Cracoviensia 2015, nr 1, s. 157.

²² Arystoteles, *Metafizyka...*

prawdziwa. Jeśli człowiek odkryje, że jest fałszywa, odrzuca ją; jeśli natomiast może się upewnić o jej prawdziwości, doznaje satysfakcji. O tym właśnie mówi św. Augustyn: «Wielu spotkałem takich ludzi, którzy chcieliby oszukiwać, ale takiego, który by chciał być oszukiwany, nie spotkałem». Słusznie uważa się, że człowiek osiągnął wiek dojrzały, jeśli potrafi o własnych siłach odróżnić prawdę od fałszu i wyrobić sobie własny osąd o obiektywnym stanie rzeczy. Tu właśnie znajduje się motywacja wielorakich poszukiwań, zwłaszcza w dziedzinie nauk przyrodniczych, które w ostatnich stuleciach przyniosły tak znaczne rezultaty, przyczyniając się do autentycznego postępu całej ludzkości²³. Naruszanie w życiu publicznym wartości prawdy ma poważne konsekwencje, bowiem „gdy w obrębie cywilizacji łacińskiej zaniecha się kultu prawdy, musi nastąpić rozbitcie społeczeństwa, upadek narodu, bezsilność państwa na zewnątrz i zubożenie obywatelskie wewnątrz, albowiem poderwie się zasadniczo siły twórcze²⁴».

Należy przy tym zaznaczyć, że wartość prawdy wymaga odpowiednio ukształtowanej, autentycznej, a nie pozornej, demokracji. W bogatej spuściźnie intelektualnej, którą pozostawił św. Jan Paweł II, znajduje się m.in. przesłanie dotyczące demokracji. W jego opinii „autentyczna demokracja możliwa jest tylko w Państwie prawnym i w oparciu o poprawną koncepcję osoby ludzkiej. Wymaga ona spełnienia koniecznych warunków, jakich wymaga promocja zarówno poszczególnych osób, przez wychowanie i formację w duchu prawdziwych ideałów, jak i «podmiotowości» społeczeństwa, przez tworzenie struktur uczestnictwa oraz współodpowiedzialności. Dziś zwykło się twierdzić, że filozofią i postawą odpowiadającą demokratycznym formom polityki są agnostycyzm i sceptyczny relatywizm, ci zaś, którzy żywią przekonanie, że znają prawdę, i zdecydowanie za nią idą, nie są, z demokratycznego punktu widzenia, godni zaufania, nie godzą się bowiem z tym, że o prawdzie decyduje większość, czy też, że prawda się zmienia w zależności od zmiennej równowagi politycznej. W związku z tym należy zauważyć, że w sytuacji, w której nie istnieje żadna ostateczna prawda, będąca przewodnikiem dla działalności politycznej i nadająca jej kierunek, łatwo o instrumentalizację idei i przekonań dla celów, jakie stawia sobie władza. Historia uczy, że demokracja bez wartości łatwo się przemienia w jawny lub zakamuflowany totalitaryzm²⁵». Papież stwierdził również, że „skoro człowiek sam, bez Boga, może stanowić o tym, co jest dobre,

²³ Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Kraków 1998, nr 25.

²⁴ F. Koneczny, *O cywilizację łacińską*, Lublin 1996, s. 35–36.

²⁵ Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus Ojca Świętego Jana Pawła II do czcigodnych braci w Episcopacie, do kapłanów i rodzin zakonnych, do wiernych Kościoła Katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę encykliki Rerum novarum*, Wrocław 1991, nr 46.

a co złe, może też zdecydować, że pewna grupa ludzi powinna zostać unicestwiona. Takie decyzje, na przykład, były podejmowane w Trzeciej Rzeszy przez osoby, które po dojściu do władzy na drodze demokratycznej uciekały się do nich, aby realizować przewrotny program ideologii narodowego socjalizmu, inspirującej się przesłankami rasowymi. Podobne decyzje podejmowała też partia komunistyczna w Związku Radzieckim i w krajach poddanych ideologii marksistowskiej. W tym kontekście dokonała się eksterminacja Żydów, a także innych grup, jak na przykład Romów, chłopów na Ukrainie, duchowieństwa prawosławnego i katolickiego w Rosji, na Białorusi i za Uralem. Podobnie dokonywały się prześladowania wszystkich osób niewygodnych dla ustroju: na przykład kombatantów września 1939 roku oraz żołnierzy Armii Krajowej w Polsce po II wojnie światowej, a także przedstawiciele inteligencji, którzy nie podzielali światopoglądu marksistowskiego czy nazistowskiego²⁶. Wynika z tego, że soczewką, którą powinniśmy zastosować do oceny, czy dana procedura demokratyczna służy rzeczywiście dobru wspólnemu, jest jej treść etyczna (aksjologiczna).

2. Geneza koncepcji współrządzenia (ang. *governance*)

Instrumenty współrządzenia zaczęto stosować w Polsce pod wpływem wzorców zagranicznych. Zarówno budżety partycypacyjne, jak i panele obywatelskie są kulturowo i politycznie obce naszej cywilizacji łacińskiej (zachodniej). Wynika to z ich genezy. Powstały one na odległym terytorialnie, ale przede wszystkim filozoficznie gruncie. Otóż pierwszy budżet obywatelski (ang. *participatory budgeting*) wprowadziła lewicowa Partia Pracy w brazylijskim mieście Porto Alegre w 1989 r. W ich rozpropagowaniu istotny udział mieli autorzy przywołanej na wstępie publikacji *Hope for Democracy*, współfinansowanej ze środków finansowych Ministerstwa Finansów Federacji Rosyjskiej oraz Banku Światowego. Również panele obywatelskie zostały wprowadzone przez partię lewicową, a konkretnie przez Australijską Partię Pracy, przy czym najpierw, w 2009 r., na szczeblu centralnym jako australijski parlament obywatelski (ang. *Australian Citizens' Parliament*), a następnie na szczeblu lokalnym, już pod nazwą paneli obywatelskich (ang. *citizens' panels*), w mieście City of Canada Bay.

Pod względem filozoficznym panele obywatelskie nawiązują do postmodernistycznej koncepcji współrządzenia (ang. *governance*), która z kolei sięga do teorii

²⁶ Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005, s. 19–20.

krytycznej szkoły frankfurckiej i marksizmu kulturowego. W Europie Zachodniej próby przejęcia władzy politycznej przez komunistów siłą militarną nie powiodły się, najpierw w wyniku I wojny światowej (1914–1918), a ostatecznie na skutek wojny polsko-bolszewickiej w 1920 r. W konsekwencji zachodni marksiści, zwłaszcza Antonio Gramsci i György Lukács, zrozumieli, że jedyną skuteczną drogą rewolucji marksistowskiej jest rozpoczęcie jej bezpośrednio od unicestwienia wartości chrześcijańskich, przebudowy kultury, przemian w ludzkiej świadomości²⁷. Dlatego w 1924 r. założyli na Uniwersytecie we Frankfurcie nad Menem Instytut Badań Społecznych. Czołowi przedstawiciele marksizmu wyemigrowali do Stanów Zjednoczonych po dojściu do władzy Adolfa Hitlera. Tutaj stworzyli tzw. teorię krytyczną, będącą filozoficzną podstawą współczesnego marksizmu, nazywanego inaczej marksizmem kulturowym, postmodernizmem czy też nową lewicą. Paradoksalnie przez stulecie żelazna kurtyna muru berlińskiego chroniła Polskę przed marksizmem kulturowym, znacznie skuteczniej niszczącym wartości cywilizacji łacińskiej niż marksizm w jego klasycznej formie. W konsekwencji, nawet jeśli upadek muru berlińskiego w 1989 r. oznaczał koniec podziału między Wschodem a Zachodem, to nie był to „koniec ideologii”, jak powszechnie ogłaszano²⁸, ale raczej „wyzwolenie z wolności” czy nawet „koniec historii”²⁹, przyniesiony przez liberalną demokrację i gospodarkę rynkową. Skuteczność marksizmu kulturowego w modyfikacji sposobu myślenia ludzi opiera się na metodzie opracowanej jeszcze przed Arystotelesem przez chińskiego generała, filozofa S. Tzu (544–496 przed Chr.), który uważał, że walka na polu bitwy jest najbardziej prymitywną drogą prowadzenia wojny. Nie ma wyższej sztuki niż zniszczenie wroga bez walki – przez obalenie wszystkiego, co jest wartościowe w kraju wroga, to jest jego systemu wartości³⁰. Kiedy zaatakowane społeczeństwo nie będzie już uważało wroga za wroga, to w pełni zaakceptuje jego nowy system aksjologiczny, cywilizację i aspiracje. W ten sposób ideologia nowej lewicy jest realizowana w wielu krajach na całym świecie w czterech etapach, tj. demoralizacji, destabilizacji, kryzysu i normalizacji³¹.

Teoria krytyczna to teoria permanentnej negacji istniejącej kultury i podstawowych wartości, której głównym celem jest anihilacja, całkowite zniszczenie. Jest to „filozofia praktyczna”, zawierająca przypadkowe pod-teorie, bez programu,

²⁷ D. Rozwadowski, *Marksizm kulturowy. 50 lat walki z cywilizacją Zachodu*, Warszawa 2018, s. 22–23.

²⁸ M.A. Peeters, *Globalizacja zachodniej rewolucji kulturowej. Kluczowe pojęcia, mechanizmy działania*, tłum. G. Grygiel, Warszawa 2010, s. 40.

²⁹ F. Fukuyama, *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Poznań 1996.

³⁰ S. Tzu, S. Pin, *Sztuka wojny*, red. B. Oczko, tłum. D. Bakalarz, Gliwice 2014.

³¹ T.D. Schuman, *Love Letter to America*, Los Angeles 1984, s. 21.

niepodlegająca żadnej weryfikacji. Co ciekawe, autorzy *Dialektyki oświecenia*³², ideologicznego filaru teorii krytycznej, przeredagowali, a właściwie sfalszowali jej pierwotną treść, ponieważ usunęli wszystkie fragmenty i określenia, które mogłyby nawet sugerować związek z ideologią marksistowską, np. zastąpili termin „rewolucja” terminem „demokracja”³³. Teoria krytyczna miała wyjaśnić błędne marksistowskie prognozy, ale bez odrzucania marksistowskich intencji³⁴. Teoria krytyczna wychodzi od marksizmu, traktując człowieka jako nierozsądną, bezmyślną istotę, która nie ma w sobie nic duchowego. Tylko materia może osiągnąć duchowość, pod warunkiem, że niższy poziom materii zostanie zniszczony w procesie postępu ewolucyjnego. Stąd same jednostki powinny dążyć do samozniszczenia. Z też tego powodu Theodor Adorno starał się przekonać, że źródłem wszelkiego zła, zwłaszcza faszyzmu i rasizmu, jest kochająca, chrześcijańska, patriotyczna i prokapitalistyczna rodzina³⁵.

Stanowiąca aksjologiczne podłoże marksizmu kulturowego nowa etyka głosi, że nic nie ma charakteru absolutnego, niezmiennego, prawda i rzeczywistość nie mają trwałej i obiektywnej treści – tak naprawdę ich nie ma. Negując istnienie uniwersalnych wartości obiektywnej prawdy i dobra, marksiści kulturowi negują również istnienie wolnej woli człowieka i jego prawa do wyboru między dobrem a złem. Twierdzą, że dobro jednostki może być realizowane bez odniesienia do odpowiedzialności, jaką wykonuje ona wobec dobra lub zła. W ten sposób zastąpiono wartości uniwersalne pozorną wolnością, implikując obowiązek tolerancji dla wszelkiego rodzaju światopoglądów, zaprzeczając *de facto* prawo do nietolerancji wobec postaw, które nawet subiektywnie są złe. Już Platon zauważył, że w demokracji pewne wartości powinny być niezmienne. W przeciwnym razie głosowanie nad poprawnością diagnoz lekarskich, prawem własności rzeczy czy interpretacją historii prowadziłyby do niebezpiecznych w skutkach sytuacji³⁶.

3. Charakterystyka paneli obywatelskich w Gdańsku

Panele obywatelskie w Gdańsku stosowano w latach 2015–2018. Były one wzorowane na rozwiązaniach zagranicznych, w szczególności na panelach obywatelskich

³² M. Horkheimer, T. Adorno, *Dialectic of Enlightenment*, red. G. Schmid Noerr, tłum. E. Jephcott, Stanford 2007.

³³ K. Karoń, *Historia antykultury 1.0. Podstawy wiedzy społecznej*, Warszawa 2019, s. 397.

³⁴ J. Habermas, *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, tłum. M. Łukasiewicz, Kraków 2005.

³⁵ D. Rozwadowski, *Marksizm kulturowy...*, s. 33–39.

³⁶ W. Roszkowski, *Roztrząskane lustro. Upadek cywilizacji zachodniej*, Kraków 2019, s. 11; U.K. Zawadzka-Pąk, *The Value of Truth...*

wykorzystywanych na szczeblu centralnym w Irlandii oraz na szczeblu lokalnym w australijskim Melbourne oraz belgijskiej Antwerpii. Inspirację rozwiązaniami irlandzkimi w Gdańsku potwierdza fakt, że w obu przypadkach panele obywatelskie obradowały nad wybranymi, wąsko zakreślonymi zagadnieniami. Irlandzki panel obywatelski (ang. *citizens' assembly*) dotyczył zniesienia konstytucyjnego zakazu zabijania dzieci nienarodzonych (aborcji) w kontekście zmiany ósmej poprawki do Konstytucji (art. 40.3.3) wprowadzonej do irlandzkiego porządku prawnego w 1983 r.³⁷ Z kolei inspirację rozwiązaniami zastosowanymi w Melbourne i w Antwerpii potwierdza fakt, że w obu tych miastach panele obywatelskie zastosowane były na szczeblu lokalnym, przy czym inaczej niż w Gdańsku, dotyczyły całości polityki finansowej miasta.

Z prawnego punktu widzenia panele obywatelskie w Gdańsku są formą konsultacji społecznych, organizowanych na podstawie art. 5a ustawy o samorządzie gminnym³⁸ oraz zarządzeń prezydenta Gdańska wydawanych na podstawie upoważnienia wynikającego z uchwały Rady Miasta Gdańska z dnia 26 listopada 2015 r. sprawie określenia zasad i trybu przeprowadzania konsultacji społecznych z mieszkańcami Miasta Gdańska³⁹. Korzystając z tego upoważnienia, prezydent Gdańska wydał trzy takie zarządzenia, stanowiące podstawę trzech jak dotąd zorganizowanych paneli obywatelskich, tj. zarządzenie Prezydenta Gdańska z dnia 7 października 2016 r.⁴⁰, z dnia 22 lutego 2017 r.⁴¹ oraz z dnia 12 czerwca 2017 r.⁴² Zarządzenia te stały się podstawą organizacji paneli obywatelskich dotyczących kolejno: przygotowania Gdańska na wystąpienie ulewnych opadów deszczu (2016), poprawy jakości powietrza (2017), wspierania aktywności obywatelskiej w mieście (2018). Organizacją gdańskich paneli zajmował się każdorazowo powoływany przez prezydenta Gdańska Zespół Sterujący, przy czym jego skład

³⁷ D. Kenny, *Abortion, the Irish Constitution, and Constitutional Change*, *Revista de Investigações Constitucionais* 2018, t. 5, nr 3, s. 257–275.

³⁸ Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 559.

³⁹ Uchwała nr XVI/494/15 Rady Miasta Gdańska z dnia 26 listopada 2015 r. w sprawie określenia zasad i trybu przeprowadzania konsultacji społecznych z mieszkańcami miasta Gdańska, *Dz. Urz. Woj. Pomorskiego* z 2016 r. poz. 63.

⁴⁰ Zarządzenie nr 1548/16 Prezydenta Gdańska z dnia 7 października 2016 r. w sprawie przeprowadzenia na terenie Miasta Gdańska konsultacji społecznych na temat „Jak lepiej przygotować Gdańsk na wystąpienie ulewnych opadów deszczu w ramach adaptacji miasta do zmian klimatu?“, *Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Gdańsk*, www.bip.gdansk.pl [dostęp: 25.04.2022 r.].

⁴¹ Zarządzenie nr 267 Prezydenta Gdańska z dnia 22 lutego 2017 r. w sprawie przeprowadzenia na terenie Miasta Gdańska konsultacji społecznych na temat „Jak poprawić jakość powietrza w Gdańsku?“, *Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Gdańsk*, www.bip.gdansk.pl [dostęp: 25.04.2022 r.].

⁴² Zarządzenie nr 983/17 Prezydenta Gdańska z dnia 12 czerwca 2017 r. w sprawie przeprowadzenia na terenie Miasta Gdańska konsultacji społecznych na temat „Jak wspierać aktywność obywatelską w Gdańsku?“, *Biuletyn Informacji Publicznej Urzędu Miasta Gdańsk*, www.bip.gdansk.pl [dostęp: 25.04.2022 r.].

zmieniał się wraz z organizacją kolejnych paneli obywatelskich. W skład ostatniego z nich weszło: trzech przedstawicieli prezydenta Miasta Gdańska, dwóch przedstawicieli Rady Miasta Gdańska, jeden przedstawiciel Gdańskiej Rady Pożytku Publicznego, jeden przedstawiciel Gdańskiej Rady Organizacji Pozarządowych, dwóch specjalistów ds. organizacji panelu, przy czym również dyrektorzy wydziałów Urzędu Miejskiego w Gdańsku oraz dyrektorzy jednostek organizacyjnych miasta zostali zobowiązani do pomocy w realizacji zadań Zespołu (§ 5 zarządzenia Prezydenta Miasta Gdańska z dnia 12 czerwca 2017 r.).

Pierwszym etapem paneli obywatelskich były otwarte konsultacje, polegające na zbieraniu drogą pisemną i internetową opinii od wszystkich mieszkańców zainteresowanych zagadnieniem problematyki panelu. Niestety, ze względu na nikłe zainteresowanie mieszkańców, ten etap w praktyce nie miał znaczenia. Drugim etapem konsultacji były spotkania uczestników panelu obywatelskiego (panelistów), wylosowanych tak, by zapewnić w miarę możliwości reprezentatywność struktury demograficznej miasta pod względem zamieszkania w poszczególnych dzielnicach, a także płci, wieku i poziomu wykształcenia. Panele obywatelskie składały się z części edukacyjnej i części deliberatywnej, których efektem końcowym były rekomendacje przedstawiane prezydentowi miasta, który zobowiązał się do wdrożenia tych rekomendacji, które poparło co najmniej 80% panelistów⁴³. Nie wyposażono jednakże mieszkańców Gdańska w mechanizmy umożliwiające wyegzekwowanie wprowadzenia w życie przegłosowanych rozwiązań⁴⁴. Dodajmy, że gdańskie panele obywatelskie stały się przykładem dla organizacji paneli obywatelskich także w innych miastach, w szczególności w Lublinie i w Krakowie⁴⁵.

4. Naruszenia wartości prawdy w procedurze paneli obywatelskich

Analizując treść samego terminu „panele obywatelskie”, należy w pierwszej kolejności stwierdzić, że słownikowo termin „panel” oznacza „publiczną dyskusję na okre-

⁴³ *Panel Obywatelski, czyli demokracja po gdańsku*, Skwer Wolności z dnia 28 września 2017 r., www.skwerwolnosc.eu [dostęp: 25.04.2022 r.].

⁴⁴ U.K. Zawadzka-Pąk, *The Value of Truth...*

⁴⁵ U.K. Zawadzka-Pąk, *Ochrona dobra wspólnego poprzez budżet partycypacyjny (obywatelski). Studium aksjologiczno-prawne*, Białystok 2019, s. 125–126, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11718/1/U_K_Zawadzka_Pak_Ochrona_dobra_wspolnego_poprzez_budzet_partycypacyjny.pdf?fbclid=IwAR2ZexGceXUiospUySfggO3JndeIToVlfgXONSU-dsg6Tt1aSU-6Z9mWlxgw [dostęp: 25.04.2022 r.].

ślony temat prowadzoną przez specjalistów z różnych dziedzin w celu przedstawienia odmiennych punktów widzenia; także grupę specjalistów uczestniczących w takiej dyskusji⁴⁶. Tymczasem dyskusje, jakie są prowadzone w ramach paneli obywatelskich, wcale nie odbywają się pomiędzy specjalistami, lecz pomiędzy przeciętnymi, „statystycznymi” mieszkańcami miast. Ponadto należy zauważyć, że samo użycie w terminie „panele obywatelskie” słowa „obywatelskie” nie daje im przymiotu służenia obywatelom, skoro obiektywnie istnieją przesłanki świadczące o tym, że służą one jedynie wąskim grupom nacisku, niekiedy wręcz o dążeniach radykalnych. Dla porządku dodajmy, że słownikowo termin „obywatelski” to przymiotnik utworzony od słowa „obywatel”, którego jedna z definicji, w kontekście paneli obywatelskich, brzmi: „komitet lub sąd obywatelski” jako „komitet lub straż zorganizowana z osób prywatnych, ochotników, niefachowców, do doraźnej pomocy władzom, jako instytucje tymczasowe”⁴⁷. Panele obywatelskie stanowią zatem połączenie „fachowego” charakteru paneli i „niefachowego” charakteru obywateli, dla których wsparcie w omawianej procedurze tzw. współrzędzenia stanowią eksperci. Stąd obiektywizm ekspertów jest warunkiem *sine qua non* dotarcia do prawdy.

Trudność w dotarciu do faktycznej opinii obywateli, dla których wsparcie stanowią eksperci, została potwierdzona badaniami psychologicznymi zrealizowanymi na Uniwersytecie Yale pod nazwą eksperymentu Milgrama⁴⁸. Te przeprowadzone w latach 1960–1963 badania nad posłuszeństwem są najbardziej znanymi badaniami z zakresu psychologii społecznej w jej nurcie psychologicznym⁴⁹. „Formalnie przedmiotem badań w eksperymencie Milgrama była ludzka pamięć w kontekście umiejętności zapamiętywania serii określonych par słów. «Nauczyciel» – pod okiem eksperymentatora, nalegającego każdorazowo na kontynuację procedury do samego końca – stosować miał serię wstrząsów elektrycznych o rosnącej sile (zagrożających nawet zdrowiu lub życiu) «uczniowi», który karany był przez niego za błędne powtórzenie żądanej pary wyrazów. Tak naprawdę jednak obiektem obserwacji był sam «nauczyciel» oraz jego skłonność do wypełniania poleceń eksperymentatora – osoby mającej autorytet. W rzeczywistości wstrząsy były fikcyjne, protesty zaś i krzyki «uczni» (współpracownika eksperymentatora) – symulowane”⁵⁰. Niniejszy eksperyment Milgrama ukazuje, że prawdziwym winowajcą ukazanego zachowania badanych jest cechująca ludzi niezdolność do przeciwstawienia się

⁴⁶ Wielki słownik języka polskiego, t. 3, Warszawa 2018, s. 368.

⁴⁷ Tamże, s. 68.

⁴⁸ S. Milgram, *Posłuszeństwo wobec autorytetu*, tłum. M. Hołda, Kraków 2008.

⁴⁹ B. Abramowicz, *Przegląd piśmiennictwa. Stanley Milgram, Posłuszeństwo wobec autorytetu, tłum. M. Hołda, WAM, Kraków 2008, ss. 247, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2009, z. 3, s. 242.*

⁵⁰ Tamże, s. 243.

żądaniom autorytetu oraz uleganiu mu w wyniku nacisku. Stanley Milgram swoim eksperymentem pokazał efekt ślepego posłuszeństwa oraz nadużywania władzy. Sam fakt „zaszczytnego” udziału w badaniu naukowym, który prowadził (rzekomo) do ustalenia prawdy naukowej, uzasadniał wszelkie niegodziwości, które popełniali badani. Eksperyment pokazuje, że nawet człowiek o ukształtowanym systemie wartości może bardzo łatwo zmienić swój światopogląd pod wpływem osoby z autorytetem. Eksperci, a nawet osoby tylko tytułowane tym mianem, szczególnie łatwo mogą uzyskać efekt zmiany postaw (manipulacji) wśród osób niebędących autorytetami w danej dziedzinie. Przenosząc powyższe na grunt paneli obywatelskich, można wnioskować, że niebędący ekspertami w dziedzinie przygotowania miasta na wystąpienie ulewnych opadów deszczów, poprawy jakości powietrza czy też wspierania aktywności obywatelskiej i równego traktowania mieszkańcy miast będą mieli znaczną trudność w obronieniu swojego stanowiska oraz będą podatni na manipulacje, jeśli takie zaistnieją. W szczególności ma to miejsce w sytuacji podkreślenia w trakcie paneli tego, jak ważną rolę odgrywają mieszkańcy wybrani do udziału w panelu obywatelskim.

Ze względu na mocno skomplikowany, gdyż techniczny charakter decyzji podejmowanych w ramach pierwszego i drugiego panelu obywatelskiego, można sądzić, że przynajmniej częściowo zdanie ekspertów zostało narzucone uczestnikom panelu. Można tak przypuszczać ze względu na fakt, że znaczna część sformułowanych przez ekspertów propozycji rekomendacji została następnie przyjęta przez uczestników paneli.

Odrębnie należy spojrzeć na trzeci panel obywatelski ze względu na fakt, że jego uczestnicy o temacie panelu dowiedzieli się tuż przed wejściem na salę, gdy mieli podpisać umowę, dzięki której mieli otrzymać wynagrodzenie za udział w panelu. Z tego powodu część mieszkańców zrezygnowała w ostatnim momencie z udziału w panelu, naruszając tym samym reprezentatywność grupy. Dodajmy, że w przypadku dwóch wcześniejszych edycji taka informacja widniała na zaproszeniu od Prezydenta miasta przesłanym pocztą.

Dodatkową barierą utrudniającą dotarcie do prawdy w przypadku trzeciego panelu stały się wątpliwości dotyczące wyboru ekspertów. Po pierwsze nie wszyscy zainteresowani eksperci mogli wziąć udział w panelu. Problem dotyczył w szczególności Fundacji Mamy i Taty. Pierwotnie uzyskała ona zgodę na przedstawienie „chrześcijańskiej perspektywy wobec osób LGBT”. Kiedy jednak przybliżono szczegóły prelekcji, organizatorzy cofnęli zgodę. Okazało się, że naukowe wystąpienie poparte wynikami rzetelnych zagranicznych badań nie wpisywało się w nurt ideologiczny przyjęty przez organizatorów panelu. Zasadniczy problem polegał na tym, że organizatorzy *a priori* przyjęli implikację, zgodnie z którą uczestnicy panelu nie

mają prawa wypowiedzieć swojego zdania na temat tego, „czy” wspierać ze środków publicznych ideologię „gender”, a jedynie „jak” ją wspierać. Ostatecznie, na wniosek uczestników panelu domagających się prezentacji perspektywy chrześcijańskiej na kwestię równego traktowania kobiet i mężczyzn oraz osób LGBT, zaproszono duchownego Kościoła Ewangelicko-Methodystycznego⁵¹. Problem polega jednak na tym, że referent był przedstawicielem Kościoła, który według oficjalnych statystyk reprezentuje 0,1% wierzących w Polsce⁵².

Powyższe fakty świadczą o tym, że sama procedura paneli obywatelskich narusza wartość prawdy. Inaczej sytuacja prezentuje się w przypadku treści rekomendacji. O ile bowiem wątpliwości natury aksjologicznej powstają przy opisanym powyżej wyborze tematyki paneli i informowaniu o niej, o tyle trudno zarzucić naruszenie wartości prawdy przykładowo rekomendacji nr 2 panelu trzeciego, sformułowanej w następujący sposób: „wprowadzenie do szkół dodatkowych i prowadzonych za zgodą rodziców zajęć z edukacji antydyskryminacyjnej dla uczniów i uczennic oraz nauczycieli i nauczycielek, pedagogów i pedagożek. Wsparcie w tworzeniu przyjaznej i wolnej od dyskryminacji szkoły” czy też rekomendacji nr 5 tego samego panelu, tj. „audyt kryteriów finansowania drużyn męskich i żeńskich z budżetu Miasta Gdańsk pod kątem równego dostępu ze względu na płeć. Na podstawie danych z audytu, przygotowanie i wdrożenie mechanizmu wyrównującego zakres finansowania drużyn męskich i żeńskich. Analiza zakresu dostępności infrastruktury sportowej pod kątem równego dostępu ze względu na płeć. Na podstawie analizy przygotowanie i wdrożenie mechanizmów zapewniających równy dostęp do infrastruktury sportowej”⁵³.

Kompleksowa analiza treści rekomendacji wszystkich trzech paneli obywatelskich w Gdańsku prowadzi do wniosku, że przypadki naruszenia wartości prawdy należą do rzadkości. Jako przykład takiego naruszenia można wskazać rekomendację nr 1 ostatniego zrealizowanego jak dotąd panelu obywatelskiego, którą sformułowano w następujący sposób: „przeanalizowanie możliwości wprowadzenia budżetu obywatelskiego na poziomie szkoły”. Rekomendacja narusza wartość prawdy, gdyż budżet obywatelski, jak sama nazwa wskazuje, powinien być dostępny dla wszystkich obywateli. Ograniczeniu jego zasięgu podmiotowego wyłącznie do kręgu uczniów powinno towarzyszyć odpowiednie dostosowanie terminologiczne,

⁵¹ Wystąpienie jest dostępne na kanale internetowym YouTube: *2017.10.21 Trzeci panel obywatelski. Jak przekonać mieszkańców do działania?*, www.youtube.com/watch?v=WW0M37jHNM&t=43s [dostęp: 25.04.2022 r.].

⁵² U.K. Zawadzka-Pąk, *The Value of Truth...*

⁵³ *Rekomendacje panelu obywatelskiego*, <https://download.cloudgdansk.pl/gdansk-pl/d/20171198710/rekomendacje-panelu-obywatelskiego.pdf> [dostęp: 25.04.2022 r.].

np. „partycypacyjne zadania szkolne”. Zwróćmy przy tym uwagę, że samo użycie terminu „budżet obywatelski”, czy też niekiedy spotykanego w praktyce polskich miast „szkolny budżet obywatelski”, również narusza wartość prawdy. Wynika to z faktu, że cały budżet miasta (gminy) ma w założeniach służyć obywatelom, a nie jedynie ta część, która jest współdecydowana przez mieszkańców, w praktyce ograniczająca się do 0,5% wydatków budżetowych⁵⁴.

Zakończenie

Przeprowadzona analiza prowadzi do wniosku, że współcześnie stosowane rozwiązania prawne nie są neutralne z aksjologicznego (etycznego) punktu widzenia. Partycypacja społeczna, skądinąd bardzo pożądanym elementem systemu demokratycznego, jeśli jest stosowana bez wystarczającego nadzoru, może być szkodliwa. W niniejszym opracowaniu posłużono się przykładem paneli obywatelskich, tj. instrumentu, który jeśli jest niewłaściwie wprowadzany i kontrolowany, zagraża wartości prawdy, która jest fundamentem cywilizacji łacińskiej. Należy przy tym zauważyć, że naruszenia wartości prawdy dotyczą przede wszystkim procedury paneli obywatelskich, podczas gdy sformułowane w jej trakcie rekomendacje co do zasady wartości prawdy nie zagrażają.

Konstatacja, zgodnie z którą koncepcja współrzędzenia (ang. *governance*) nie jest neutralna aksjologicznie, lecz jest instrumentem postmodernistycznej nowej lewicy, tworzy wyzwania zarówno dla nauki, jak i praktyki. Skoro bowiem pozornie neutralna aksjologicznie instytucja prawna paneli obywatelskich jest wyraźnie zakorzeniona w neomarksizmie, może to również dotyczyć innych rozwiązań prawnych. Z punktu widzenia nauki zasadne jest zatem rozwijanie aksjologii szczegółowych poszczególnych gałęzi prawa. Z kolei z punktu widzenia praktyki celowe jest nieignorowanie, lecz analizowanie filozoficznych korzeni instrumentów prawnych, wprowadzanych w Polsce, a wzorowanych na doświadczeniach zagranicznych.

⁵⁴ U.K. Zawadzka-Pąk, *Ochrona dobra wspólnego...*, s. 59–75, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11718/1/U_K_Zawadzka_Pak_Ochrona_dobra_wspolnego_poprzez_budzet_partycypacyjny.pdf?fbclid=IwAR2ZexGceXUiospUySfggO3JndeIToVlfgXONSU-dsg6Tt1aSU-6Z9mWlxgw [dostęp: 25.04.2022 r.].

Bibliografia

- 2017.10.21. Trzeci panel obywatelski. Jak przekonać mieszkańców do działania?, www.youtube.com/watch?v=WW0M37jHMNM&t=43s [dostęp: 25.04.2022 r.].
- Abramowicz B., *Przegląd piśmiennictwa. Stanley Milgram, Posłuszeństwo wobec autorytetu*, tłum. M. Hołda, WAM, Kraków 2008, ss. 247, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2009, z. 3.
- Arystoteles, *Metafizyka*, w: *Dzieła wszystkie*, t. 2, tłum. K. Leśniak, Warszawa 1990.
- Babbie E., *Badania społeczne w praktyce*, tłum. W. Betkiewicz i in., red. A. Kloskowska-Dudzińska, Warszawa 2004.
- Benedykt XVI, *Encyklika Caritas in veritate o integralnym rozwoju ludzkim w miłości i prawdzie do biskupów, prezbiterów i diakonów, do osób konsekrowanych i wszystkich wiernych świeckich*, Kraków 2009.
- Finanse publiczne i prawo finansowe*, red. E. Ruśkowski, Warszawa 2006.
- Fox J.C., *Reinventing Government as Postmodern Symbolic Politics*, *Public Administration Review* 1996, z. 3, DOI: 10.2307/976449.
- Fukuyama F., *Koniec historii*, tłum. T. Bieroń, M. Wichrowski, Poznań 1996.
- Gaebler T., Osborne D., *Rządzić inaczej. Jak duch przedsiębiorczości przenika i przekształca administrację publiczną*, tłum. A. Jankowski, Poznań 1992.
- Gerwin M., *Panele obywatelskie. Przewodnik po demokracji, która działa*, Kraków 2018.
- Habermas J., *Filozoficzny dyskurs nowoczesności*, tłum. M. Łukasiewicz, Kraków 2005.
- Hope for Democracy. 30 Years of Participatory Budgeting Worldwide*, red. N. Dias, São Brás de Alportel 2018.
- Horkheimer M., Adorno T., *Dialectic of Enlightenment*, red. G. Schmid Noerr, tłum. E. Jephcott, Stanford 2007.
- Huizinga T., *The New Totalitarian Temptation: Global Governance and the Crisis of Democracy in Europe*, New York 2016.
- Jan Paweł II, *Encyklika Centesimus annus Ojca Świętego Jana Pawła II do czcigodnych braci w Episkopacie, do kapłanów i rodzin zakonnych, do wiernych Kościoła Katolickiego i wszystkich ludzi dobrej woli w setną rocznicę encykliki Rerum novarum*, Wrocław 1991.
- Jan Paweł II, *Encyklika Fides et ratio Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Kraków 1998.
- Jan Paweł II, *Pamięć i tożsamość. Rozmowy na przełomie tysiącleci*, Kraków 2005.
- Karoń K., *Historia antykultury 1.0. Podstawy wiedzy społecznej*, Warszawa 2019.
- Kenny D., *Abortion, the Irish Constitution, and Constitutional Change*, *Revista de Investigações Constitucionais* 2018, t. 5, nr 3, DOI: 10.5380/rinc.v5i3.60967.
- Koneczny F., *O cywilizację łacińską*, Lublin 1996.
- Koneczny F., *O wielości cywilizacji*, wyd. 6, Warszawa 2015.
- Koneczny F., *Tło polityczne renesansu włoskiego*, *Myśl Narodowa* 1930, z. 21.
- Kornecki T., *Prawda jako wartość w przekazie medialnym w świetle encykliki ojca świętego Franciszka Lumen fidei*, *Studia Socialia Cracoviensia* 2015, nr 1, DOI: 10.15633/ssc.988.
- Lotko E., *Participatory Budgeting in Russia – Procedural Aspects*, *Białostockie Studia Prawnicze* 2019, t. 24, nr 3, DOI: 10.15290/bsp.2019.24.03.14.
- Milgram S., *Posłuszeństwo wobec autorytetu*, tłum. M. Hołda, Kraków 2008.

- Panel Obywatelski, czyli demokracja po gdańsku*, Skwer Wolności z dnia 28 września 2017 r., www.skwerwolnosc.eu [dostęp: 25.04.2022 r.].
- Peeters M.A., *Globalizacja zachodniej rewolucji kulturowej. Kluczowe pojęcia, mechanizmy działania*, tłum. G. Grygiel, Warszawa 2010.
- Peeters M.A., *Hijacking Democracy: The Power Shift to the Unelected*, Washington 2000.
- Peeters M.A., *Nowa etyka w dobie globalizacji. Wyzwania dla Kościoła*, tłum. G. Grygiel, Warszawa 2009.
- Prus J., *Teorie prawdy: klasyczna, korespondencyjna i semantyczna – próba uściślenia relacji*, Rocznik Filozoficzny Ignatianum 2018, t. 24, nr 2, DOI: 10.5281/zenodo.2542205.
- Rekomendacje panelu obywatelskiego*, <https://download.cloudgdansk.pl/gdansk-pl/d/20171198710/rekomendacje-panelu-obywatelskiego.pdf> [dostęp: 25.04.2022 r.].
- Roszkowski W., *Roztrzaskane lustro. Upadek cywilizacji zachodniej*, Kraków 2019.
- Rozwadowski D., *Marksizm kulturowy. 50 lat walki z cywilizacją Zachodu*, Warszawa 2018.
- Schuman T.D., *Love Letter to America*, Los Angeles 1984.
- Thompson N.K., *Participatory Budgeting – the Australian Way*, Journal of Public Deliberation 2012, t. 8, nr 2, DOI: 10.16997/jdd.145.
- Tzu S., Pin S., *Sztuka wojny*, red. B. Oczko, tłum. D. Bakalarz, Gliwice 2014.
- Wielki słownik języka polskiego*, t. 3, Warszawa 2018.
- Zawadzka-Pąk U.K., *Ochrona dobra wspólnego poprzez budżet partycypacyjny (obywatelski). Studium aksjologiczno-prawne*, Białystok 2019, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11718/1/U_K_Zawadzka_Pak_Ochrona_dobra_wspolnego_poprzez_budzet_partycypacyjny.pdf?fbclid=IwAR2ZexGceXUiospUySfggO3JndeIToVlfgXONSU-dsg6Tt1aSU6Z9mWlxgw [dostęp: 25.04.2022 r.].
- Zawadzka-Pąk U.K., *The Value of Truth and Citizens' Panels – from Philosophical Roots to Practical Consequences of the Governance Concept*, Lex Localis. Journal of Local Self-Government 2022, t. 20, nr 3, DOI: 10.4335/20.3,581-596(2022).
- Zawadzka-Pąk U.K., Kościuk D., Kulikowska-Kulesza J.E., Lotko E., Brékiné A., *Does Participatory Budgeting Belong to Democracy or Bureaucracy? Case Study Of Bialystok (Poland)*, Annual Center Review 2015, nr 1.
- Zawadzka-Pąk U.K., Tomášková E., *Legal and Axiological Aspects of Participatory Budgeting Procedure in Poland and the Czech Republic*, Białostockie Studia Prawnicze 2019, t. 24, nr 3, DOI: 10.15290/bsp.2019.24.03.13.

Materiały i glosy

Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 23 maja 2019 r., II GSK 851/18¹

Gloss to the Judgment of the Supreme Administrative Court
of 23 May 2019, II GSK 851/18

Комментарий к постановлению Высшего Административного Суда
от 23 мая 2019 года, II GSK 851/18

Науковий коментар до рішення Вищого Адміністративного Суду
від 23 травня 2019 р., II GSK 851/18

KRZYSZTOF DOBIEŻYŃSKI

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: krzysztof.dobiezynski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-9380-5873>

Streszczenie: Glosowane orzeczenie dotyczy problematyki ryzyka konfuzji. Jest to jedna z zasadniczych instytucji w prawie znaków towarowych. W odniesieniu do niej należy uwzględnić nie tylko dorobek polskich sądów administracyjnych, lecz także orzecznictwo Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej. Kluczową zasadą w toku oceny przedmiotowego ryzyka jest zasada współzależności czynników, które należy brać pod uwagę w tym zakresie. Do takich czynników należą podobieństwo towarów, jak również podobieństwo oznaczeń. Nie dopuszczalne jest, co wyraźnie stwierdza sąd, mieszanie oceny podobieństwa oznaczeń z oceną ryzyka konfuzji. Z drugiej jednak strony, stwierdzenie braku podobieństwa oznaczeń powinno skutkować przerwaniem dalszego badania ryzyka konfuzji w danej sprawie.

Słowa kluczowe: znaki towarowe, ryzyko konfuzji, zasada współzależności

Summary: The judgement with commentaries concerns the risk of confusion. It is one of the essential issues in trademark law. It should be referred to not only in relation to the *acquis* of the Polish administrative courts, but also to the case-law of the Court of Justice of the European Union. The key rule in the examination of the risk in question is the principle of interdependence of factors that should be taken into account in this respect. One of these factors is the similarity of goods and markings. The court clearly states that it is unacceptable to mix the assessment of the similarity of markings with the assessment of the risk of confusion. On the other hand, a conclusion that the markings are not similar should result in the discontinuation of further examination of the risk of confusion in a given case.

Key words: trademarks, likelihood of confusion, principle of interdependence

Резюме: Обжалуемое решение касается вопроса о риске смешения. Это один из основополагающих институтов в законодательстве о товарных знаках. В связи с этим следует учитывать не только достижения польских административных судов, но и прецедентное право Суда Европейского Союза. Ключевым принципом при оценке рассматриваемого риска является принцип взаимозависимости факторов, которые должны быть приняты во внимание в этом отношении. К таким факторам относятся сходство товаров, а также сходство знаков. Недопустимо, как прямо указывает суд, смешивать оценку сходства знаков с оценкой риска смешения. С другой стороны, обнаружение отсутствия сходства признаков должно привести к прекращению дальнейшего изучения риска смешения в данном случае.

Ключевые слова: товарные знаки, риск смешения, принцип взаимозависимости

¹ LEX nr 2687384.

Резюме: Рішення стосується питання ризику конфузії. Це один із найважливіших інститутів у законодавстві про товарні знаки. Слід брати до уваги не лише досягнення польських адміністративних судів, а й юриспруденцію Суду Справедливості Європейського Союзу. Ключовим принципом у процесі оцінки ризику, про який йдеться, є принцип взаємозалежності факторів, які при цьому необхідно враховувати. До таких факторів відноситься схожість товарів, а також схожість знаків. Неприпустимо, як чітко зазначає суд, змішувати оцінку схожості знаків з оцінкою ризику конфузії. З іншого боку, встановлення того, що позначення не є схожими, має призвести до припинення подальшого вивчення ризику конфузії в даному випадку.

Ключові слова: торгові знаки, ризик конфузії, принцип взаємозалежності

Teza wyroku: [...] badanie ryzyka wprowadzenia w błąd przez znak towarowy z późniejszym pierwszeństwem nakazuje dokonanie szeregu ustaleń w określonej kolejności. W pierwszym rzędzie należy zbadać czy towary, dla oznaczania których przeznaczone zostały znaki z wcześniejszym i późniejszym pierwszeństwem są identyczne lub podobne, przy czym wykluczenie podobieństwa towarów wyklucza również mylące podobieństwo przeciwstawionych znaków towarowych. Kolejno, należy dokonać oceny podobieństwa lub identyczności samych znaków, a następnie wziąć pod uwagę rozpoznawalność znaku z wcześniejszym pierwszeństwem. Wreszcie, niezbędne jest uwzględnienie ewentualnych innych czynników istotnych dla oceny niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd. Badanie wieńczy całościowa ocena ryzyka konfuzji².

Wstęp

Ocena ryzyka wprowadzenia w błąd (ryzyka konfuzji) jest jednym z kluczowych zagadnień nie tylko w polskim prawie znaków towarowych. W doktrynie wskazuje się, że „ryzyko wprowadzenia kupującego w błąd może wystąpić w trzech sytuacjach. Po pierwsze, gdy z uwagi na podobieństwo między znakami i przynajmniej podobieństwo między towarami kupujący nie dostrzeże różnic i wybiera towar oznaczony znakiem fałszywym w przekonaniu, że nabywa towar oryginalny. Po drugie, gdy kupujący dostrzeże różnice między oznaczonymi towarami, ale ze względu choćby na podobieństwo towarów zakłada, że pozostają one pod kontrolą uprawnionego. W tym wypadku ryzyko konfuzji obejmuje pomyłkę co do ekonomicznych, prawnych lub organizacyjnych powiązań między podmiotami nakładającymi znaki i wprowadzającymi je do obrotu. Wreszcie ryzyko pomyłki powstaje także wtedy, gdy ze względu na stopień znajomości (rozpoznawalności) znaku

² Teza została sformułowana przez Autora.

oryginalnego na rynku stopień podobieństwa znaku imitującego nasuwa skojarzenie ze znanym znakiem oryginalnym, co ze względu choćby na podobieństwo towarów przesądza o wyborze towaru oznakowanego znakiem fałszywym. Ryzyko skojarzenia nie jest zatem alternatywą wobec ryzyka pomyłki, lecz jedynie jego doprecyzowaniem³. Ryzyko konfuzji należy do jednej z najczęściej występujących w praktyce tzw. względnych przeszkód rejestracji znaku towarowego⁴. Ocena tego ryzyka jest dokonywana – w przypadku postępowania przed Urzędem Patentowym RP w razie wniesienia sprzeciwu wobec zgłoszenia znaku – nie tylko w trakcie tego postępowania, czy w trakcie postępowania o unieważnienie prawa ochronnego, lecz także w toku oceny ewentualnego naruszenia prawa ochronnego na znak towarowy⁵. Przyjmuje się, że przesłanki kolizji praw (co do zasady badane na etapie rejestracji) i przesłanki naruszenia praw ochronnych, wskazane w art. 296 ust. 2 ustawy z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej, należy rozumieć tak samo⁶. W tym kontekście tak istotny jest wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 23 maja 2019 r., w którym zostały sformułowane ważne stwierdzenia odnośnie do przedmiotowego ryzyka. Celem niniejszej glosy jest analiza wpływu kolejności, ale i odrębności badania przesłanek ryzyka konfuzji jako naruszenia prawa materialnego. Kolejność i odrębność badania tych przesłanek nie jest bowiem jedynie kwestią metodyki stosowanej m.in. przez eksperta Urzędu w toku postępowania zgłoszeniowego.

³ E. Nowińska, U. Promińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, *Organy*, w: E. Nowińska, U. Promińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawa własności przemysłowej. Przedmiot, treść i naruszenie*, Warszawa 2021, s. 476.

⁴ Celem ustanowienia przeszkód względnych jest zapobieżenie powstaniu prawa ochronnego na znak towarowy, którego wykonywanie mogłoby naruszyć prawa kolizyjne, U. Promińska, w: E. Nowińska, U. Promińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawa własności przemysłowej...*, s. 418. Należy podkreślić, że procedury udzielania praw wyłącznych na znaki towarowe są zróżnicowane. W Unii Europejskiej model badania zgłoszeń znaków towarowych jest kształtowany, co do zasady, przez przepisy dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2436 z dnia 16 grudnia 2015 r. mającej na celu zbliżenie ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do znaków towarowych, Dz. Urz. UE L 336 z 23.12.2015, s. 1–26. Występują zatem modele, gdzie urzędy patentowe *ex officio* badają – poza przeszkodami bezwzględными – także względne przeszkody rejestracji znaków towarowych. Funkcjonują również modele, w ramach których względne przeszkody rejestracji są badane przez urzędy jedynie w wyniku wniesienia sprzeciwu przez osoby trzecie wobec zgłoszenia znaku towarowego.

⁵ Zob. art. 296 ust. 2 pkt 2 ustawy z dnia 30 czerwca 2000 r. – Prawo własności przemysłowej, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 324.

⁶ K. Szczepanowska-Kozłowska, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, Warszawa 2017, s. 667.

1. Stan faktyczny

Głosowany wyrok został wydany w związku ze sprzeciwem opartym na przepisie art. 132 ust. 2 pkt 2 ustawy Prawo własności przemysłowej⁷, który stał się podstawą do wydania decyzji przez Urząd Patentowy RP. W przedmiotowej decyzji Urząd unieważnił prawo ochronne na znak towarowy słowno-graficzny. Wskazał, że z uwagi na charakter towarów, do oznaczania których przeznaczono kolizyjne znaki, identyczność i ewidentne podobieństwo samych oznaczeń, istnieje ryzyko wprowadzenia odbiorców w błąd co do pochodzenia oznaczanych nimi towarów⁸.

Omawiana decyzja została zaskarżona do WSA w Warszawie. Sąd ten uwzględnił skargę i uchylił zaskarżoną decyzję jako wydaną z innym naruszeniem przepisów postępowania, które mogło mieć istotny wpływ na wynik sprawy. W szczególności, w ocenie Sądu, Urząd Patentowy nie sprostał standardom oceny podobieństwa oznaczeń i oceny ryzyka konfuzji. W decyzji zabrakło przede wszystkim określenia istnienia elementów dominujących w porównywanych znakach, co umożliwiłoby prawidłową całościową ocenę oznaczeń w aspekcie ryzyka wprowadzenia odbiorców w błąd. Sąd ten wskazywał, że Urząd skupił się na wspólnym elemencie słownym „RYŁKO”, odchodząc od oceny znaków jako integralnej całości i ogólnego wrażenia wywieranego przez przeciwstawione znaki z uwzględnieniem wszystkich ich składników w aspekcie ryzyka konfuzji. W odniesieniu do tego wyroku została wniesiona skarga kasacyjna. NSA oddalił ją, wskazując chociażby, że zaprezentowana przez WSA metodyka badania podobieństwa znaków jest prawidłowa. Jednocześnie sąd kasacyjny podniósł m.in., że sąd I instancji w swoim wywodzie nie dość wyraźnie rozdzielił kwestię badania podobieństwa znaków od ostatecznego badania istnienia ryzyka konfuzji⁹. Wśród rozważań NSA znalazła się również wskazana wyżej teza.

⁷ W aktualnym tekście ustawy Prawo własności przemysłowej odpowiednikiem tego przepisu jest art. 132¹ ust. 1 pkt 3 te same ustawy.

⁸ Zarówno znak, którego prawo zostało unieważnione, jak i kolizyjne znaki zawierały słowny element „RYŁKO”. Występowanie tego słowa we wszystkich znakach było podstawą do stwierdzenia podobieństwa oznaczeń.

⁹ NSA stwierdził jednak, że prawidłowo zaprezentowany na wstępie rozważań WSA sposób przeprowadzania podobieństwa znaków towarowych z uwagi niedopuszczalność udzielenia prawa z rejestracji, o której mowa w art. 132 ust. 2 pkt 2 Prawa własności przemysłowej, pozwala odrzucić jako niezasadny zarzut pomieszczenia przez Sąd płaszczyzny ustalania podobieństwa oznaczeń z płaszczyzną, na której dokonuje się oceny możliwości ryzyka wprowadzenia w błąd.

2. Komentarz

W pierwszej chwili teza ta może wydawać się trywialna, ale w rzeczywistości tak nie jest. Kryje się za nią metodyka badania ryzyka wprowadzenia w błąd co do pochodzenia towarów jako przesłanki ochrony znaków towarowych¹⁰. Sąd stwierdza bowiem, że badanie ryzyka wprowadzenia w błąd przez znak towarowy z późniejszym pierwszeństwem nakazuje dokonanie szeregu ustaleń w określonej kolejności. W pierwszej kolejności należy zbadać, czy towary, dla oznaczania których przeznaczone zostały znaki z wcześniejszym i późniejszym pierwszeństwem, są identyczne lub podobne. Ponadto, jak stwierdza NSA, należy dokonać oceny podobieństwa lub identyczności samych znaków, a następnie wziąć pod uwagę rozpoznawalność znaku z wcześniejszym pierwszeństwem. Wreszcie, niezbędne jest uwzględnienie ewentualnych innych czynników istotnych dla oceny niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd. Badanie wienczy całościowa ocena ryzyka konfuzji.

Po pierwsze, już bliższa analiza stanu faktycznego, na podstawie którego został wydany przedmiotowy wyrok, pokazuje, że wciąż w decyzjach Urzędu Patentowego, ale i wyrokach sądów administracyjnych pojawiają się problemy z prawidłowym zastosowaniem przesłanek przepisu dotyczącego ryzyka konfuzji¹¹. Przypomnieć trzeba, że zgodnie z art. 132¹ ust. 1 pkt 3 Prawa własności przemysłowej nie udziela się prawa ochronnego na znak towarowy, identyczny lub podobny do znaku towarowego, na który udzielono prawa ochronnego z wcześniejszym pierwszeństwem na rzecz innej osoby dla towarów identycznych lub podobnych, jeżeli zachodzi ryzyko wprowadzenia odbiorców w błąd, które obejmuje w szczególności ryzyko skojarzenia znaku zgłoszonego ze znakiem wcześniejszym. Przy czym w toku oceny ryzyka konfuzji nie powinno się uwzględniać jedynie dorobku orzeczniczego polskich sądów administracyjnych, ale również prejudycjalnych wyroków Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej (TSUE). W doktrynie wydaje się być ugruntowany pogląd o konieczności uwzględniania orzecznictwa unijnego przez polską praktykę orzecniczą¹². Stąd w odniesieniu do przedmiotowego przepisu zastosowanie mają także orzeczenia TSUE wydane odnośnie do relewantnych przepisów

¹⁰ Pojęcie ryzyka wprowadzenia w błąd co do pochodzenia towarów ewoluowało w europejskich systemach prawnych. Zob. szerzej W. Włodarczyk, *Kolizja znaków towarowych: sprawa złotego zajęczka Lindt Goldhase – polemika*, Europejski Przegląd Sądowy 2008, nr 12, s. 37.

¹¹ Nieprawidłowości w tym zakresie w zaskarżonym wyroku WSA w Warszawie podniósł NSA w glosowanym orzeczeniu.

¹² T. Drab, *Badanie identyczności i podobieństwa towarów lub usług w ramach niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej 2019, z. 3, s. 76 i wskazana tam literatura.

rozporządzenia 2017/1001¹³ oraz dyrektywy 2015/2436¹⁴. W rezultacie na kwestię prawidłowego stosowania przepisu ustanawiającego zakaz rejestracji znaków z powodu ryzyka konfuzji należy patrzeć szerzej niż tylko z punktu widzenia przepisów polskiej ustawy Prawo własności przemysłowej. Relevantne przepisy rozporządzenia 2017/1001 są bowiem podstawą rejestracji znaków towarowych Unii Europejskiej. Również w tej regulacji jest przewidziana przeszkoda rejestracji z powodu ryzyka konfuzji. Jest ona skonstruowana w analogiczny sposób, jak w przepisach polskiej ustawy. Dlatego problematyka wskazana w tezie głosowanego wyroku ma istotne znaczenie dla prawidłowego badania tej przeszkody rejestracji.

W decyzjach Urzędu Patentowego RP dotyczących oceny ryzyka konfuzji nadal można znaleźć stwierdzenia, że niebezpieczeństwo wprowadzenia w błąd odbiorców co do pochodzenia towarów/usług jest wypadkową podobieństwa towarów i usług oraz podobieństwa oznaczeń¹⁵. Przedmiotowe stwierdzenie nie jest do końca prawidłowe, biorąc pod uwagę zarówno treść przepisów ustawy Prawo własności przemysłowej, jak i zasad wypracowanych przez orzecznictwo. Orzecznictwo TSUE wyraźnie bowiem formułuje zasadę współzależności czynników. W myśl tej zasady, prawdopodobieństwo wprowadzenia w błąd zależy od wielu czynników i należy je oceniać całościowo, mając na względzie wszystkie czynniki istotne dla danej sprawy. Całościowa ocena prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd zakłada pewną współzależność branż pod uwagę czynników, a zwłaszcza podobieństwa znaków towarowych oraz podobieństwa oznaczonych nimi towarów lub usług¹⁶. Stąd niski stopień podobieństwa pomiędzy objętymi znakiem towarami lub usługami może być zrównoważony wysokim stopniem podobieństwa między samymi znakami i odwrotnie. Wspomniana współzależność ma na celu zapewnienie, by ocena prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd była jak najbardziej zbliżona

¹³ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2017/1001 z dnia 14 czerwca 2017 r. w sprawie znaku towarowego Unii Europejskiej, Dz. Urz. UE L 154 z 16.06.2017, s. 1–99.

¹⁴ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) 2015/2436, s. 1–26. Zob. w tym zakresie wyrok TSUE z dnia 12 września 2019 r. w sprawie AS przeciwko Deutsches Patent- und Markenamt, C-541/18, ECLI:EU:C:2019:725, pkt 32.

¹⁵ Zob. w tym zakresie przywołane rozstrzygnięcie Urzędu Patentowego RP np. w wyroku WSA w Warszawie z dnia 21 września 2012 r., VI SA/Wa 937/12, LEX nr 1344867.

¹⁶ Wyrok TSUE z dnia 29 września 1998 r. w sprawie Canon Kabushiki Kaisha przeciwko Metro-Goldwyn-Mayer Inc., C-39/97, ECLI:EU:C:1998:442, pkt 16 oraz z dnia 22 czerwca 1999 r. w sprawie Lloyd Schuhfabrik Meyer & Co. GmbH przeciwko Klijsen Handel BV., C-342/97, ECLI:EU:C:1999:323, pkt 18. Pogląd, że podobieństwo towarów powinno być brane pod uwagę jako jedna z okoliczności, które powinny być uwzględniane przy ocenie ryzyka konfuzji, a wśród pozostałych, ocenianych łącznie okoliczności należy wymienić podobieństwo oznaczeń, ich moc odróżniającą, renomę, znajomość, jak również całokształt sytuacji rynkowej, towarzyszącej danemu przypadkowi, występował również w poglądach doktryny, J. Piotrowska, *Renomowane znaki towarowe i ich ochrona*, Warszawa 2001, s. 149.

do rzeczywistego sposobu postrzegania znaku towarowego przez właściwy krąg odbiorców¹⁷. Prawdopodobieństwo wprowadzenia w błąd zależy zatem od wielu czynników, a w szczególności od rozpoznawalności znaku towarowego na rynku, możliwości skojarzenia z oznaczeniem używanym lub zarejestrowanym, stopnia podobieństwa między znakiem towarowym i oznaczeniem oraz między oznaczanymi towarami lub usługami. Jak stwierdził Trybunał w innym z wyroków, „istnienie tego prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd należy oceniać całościowo, biorąc pod uwagę wszystkie czynniki mające znaczenie w sprawie. Do czynników tych należą w szczególności stopień podobieństwa między kolidującymi ze sobą oznaczeniami i między oznaczanymi nimi towarami lub usługami, a także siła renomy oraz stopień – samoistnego lub uzyskanego w następstwie używania – charakteru odróżniającego wcześniejszego znaku towarowego”¹⁸. Przedmiotowa zasada współzależności ma uzasadnienie normatywne. Współzależność tych czynników została podkreślona m.in. w motywie 11 dyrektywy 2008/95¹⁹, zgodnie z którym pojęcie „podobieństwa” należy interpretować w odniesieniu do prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd²⁰. Podobne stwierdzenie znajduje się w motywie 16 obecnie obowiązującej dyrektywy 2015/2436. W doktrynie wskazuje się, że w ramach zestawienia powyższych czynników „obowiązuje zasada wzajemnego oddziaływania na siebie poszczególnych z tych przesłanek, zwaną też zasadą równoważenia. Przewiduje ona, w szczególności, że większe podobieństwo znaków podlega osłabieniu przez nikłe podobieństwo towarów lub usług, co może powodować brak ryzyka konfuzji. I odwrotnie, jednorodność towarów lub usług wzmacnia ryzyko pomyłki porównywanych znaków, a im większe jest podobieństwo towarów lub usług,

¹⁷ Zob. cytowane wyżej wyroki Trybunału z dnia 29 września 1998 r., C-39/97, pkt 17 oraz z dnia 22 czerwca 1999 r., C-342/97, pkt 19. Z nowszych wyroków zob. wyrok TSUE z dnia 12 czerwca 2019 r. w sprawie Patent-och registreringsverket przeciwko Matsowi Hanssonowi, C-705/17, ECLI:EU:C:2019:481, pkt 41, 43 i 47.

¹⁸ Zob. wyroki Trybunału: z dnia 24 marca 2011 r. w sprawie Ferrero SpA przeciwko Urzędowi Harmonizacji w ramach Rynku Wewnętrznego (znaki towarowe i wzory) (OHIM), C-552/09 P, ECLI:EU:C:2011:177, pkt 64; z dnia 4 marca 2020 r. w sprawie Urząd Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej przeciwko Equivalenza Manufactory SL, C-328/18 P, ECLI:EU:C:2020:156, pkt 57. Z nowszych orzeczeń zob. wyrok TSUE z dnia 11 czerwca 2020 r. w sprawie China Construction Bank Corp. przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej, C-115/19 P, ECLI:EU:C:2020:469, pkt 54-55.

¹⁹ Dyrektywa Parlamentu Europejskiego i Rady 2008/95/WE z dnia 22 października 2008 r. mająca na celu zbliżenie ustawodawstw państw członkowskich odnoszących się do znaków towarowych, Dz. Urz. UE L 299 z 8.11.2008, s. 25–33. Dyrektywa ta została zastąpiona w przez dyrektywę nr 2015/2436. Odesłania do uchylonej dyrektywy odczytuje się jako odesłania do dyrektywy 2015/2436, zgodnie z tabelą korelacji w jej załączniku.

²⁰ Zob. wyroki TSUE z dnia 29 września 1998 r., C-39/97, pkt 17 oraz z dnia 22 czerwca 1999 r., C-342/97, pkt 19.

tym surowiej należy oceniać wymagania co do koniecznych cech odróżniających znaków, które miałyby eliminować niebezpieczeństwo wprowadzenia w błąd²¹.

Tymczasem w praktyce orzeczniczej Urzędu Patentowego dochodzi do sytuacji pomieszania oceny podobieństwa oznaczeń z oceną ryzyka konfuzji. Przykład takiego pomieszania przesłanek – co podkreśla NSA w glosowanym orzeczeniu – wystąpił w decyzji Urzędu będącej źródłem powstania sporu²². Ponadto niekiedy w wyrokach sądów administracyjnych można znaleźć stwierdzenia o „mylącym podobieństwie znaków”²³. Jeżeli tego rodzaju sformułowanie jest swego rodzaju skrótem myślowym, w którym chodzi o to, że dla stwierdzenia ryzyka konfuzji niezbędne jest wcześniejsze stwierdzenie podobieństwa oznaczeń, to można je zaakceptować. Nie jest natomiast dopuszczalne mieszanie etapu podobieństwa oznaczeń z oceną ryzyka konfuzji.

Podkreślić jednak należy, że zasada współzależności ma charakter względny. Opatrzona jest bowiem dwoma ważnymi wyjątkami. Jeżeli zatem w danej sprawie nie występuje podobieństwo towarów, dla których zostały przeznaczone przeciwstawione znaki, to dalsze badanie oceny ryzyka konfuzji jest bezcelowe. Podobnie, jeżeli w sprawie zostanie stwierdzony brak podobieństwa oznaczeń, to znowu nie ma sensu rozpatrywać występowania ryzyka konfuzji. Zarówno podobieństwo towarów, jak i podobieństwo oznaczeń są więc niezbędne dla stwierdzenia ryzyka konfuzji. Natomiast sam fakt stwierdzenia podobieństwa oznaczeń nie jest jeszcze równoznaczny z wystąpieniem ryzyka wprowadzenia odbiorców w błąd, ale dopiero otwiera drogę do poczynienia stosownych ustaleń w tym kierunku²⁴. Istnienie tych wyjątków znajduje potwierdzenie w tezie glosowanego wyroku, w której NSA stwierdza, że „wykluczenie podobieństwa towarów wyklucza również mylące podobieństwo przeciwstawionych znaków towarowych”. Oznacza to, że stwierdzenie braku podobieństwa towarów pociąga za sobą bezprzedmiotowość dalszej oceny ryzyka konfuzji. W tym kontekście należy odczytywać stwierdzenia Sądu o konieczności zachowania nie tylko odrębności, ale i kolejności badania poszczególnych przesłanek. Jeżeli bowiem w danej sprawie wykluczone jest podobieństwo

²¹ M. Trzebiatowski, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, 2020 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 132¹.

²² Wspomniane pomieszanie analizy podobieństwa oznaczeń z kwestią oceny prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd pojawia się też w innych decyzjach Urzędu Patentowego RP. Zob. np. decyzja Urzędu z 16.05.2019 r., Sp.34.2019, ZS.2016.00175, niepubl.

²³ Zob. np. wyrok NSA z dnia 12 kwietnia 2019 r., II GSK 530/17, LEX nr 2657307.

²⁴ K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawdopodobieństwo wprowadzenia w błąd w europejskim prawie znaków towarowych*, Europejski Przegląd Sądowy 2007, nr 3, s. 5.

towarów, to nie ma sensu przechodzić do kolejnego etapu, a zatem do oceny podobieństwa oznaczeń.

Należy jednocześnie podkreślić, że ważne jest odpowiednie przeprowadzenie m.in. oceny podobieństwa oznaczeń. Mimo iż celem niniejszej glosy nie jest omówienie wszystkich szczegółowych zasad w tym zakresie²⁵, należy wskazać w szczególności, że w toku badania podobieństwa oznaczeń nie powinno się uwzględniać renomy czy charakteru odróżniającego wcześniejszego znaku. Jak bowiem stwierdził TSUE, „czynnik odnoszący się do renomy i charakteru odróżniającego wcześniejszego znaku towarowego nie wiąże się z porównaniem kilku oznaczeń, lecz jest związany z jednym oznaczeniem [...]. Te dwa czynniki mają zatem zupełnie różny zakres, a rozważenie jednego z nich nie pozwala na wyciągnięcie wniosków w odniesieniu do drugiego. Nawet w sytuacji, gdy wcześniejszy znak towarowy ma wysoce odróżniający charakter z uwagi na swoją renomę, okoliczność ta nie pozwala ustalić, czy i w razie czego w jakim stopniu ten znak towarowy jest wizualnie, fonetycznie i konceptualnie podobny do zgłoszonego znaku towarowego. W konsekwencji dokonanie oceny podobieństwa kolidujących ze sobą oznaczeń na podstawie renomy wcześniejszego znaku towarowego narusza prawo”²⁶.

Przywołana wyżej reguła jest o tyle istotna, że NSA w glosowanym wyroku wyraźnie formułuje wzorzec kontroli rozstrzygnięć w zakresie ryzyka konfuzji. Wobec tego powstaje zasadnicze pytanie, czy naruszenie przedmiotowego wzorca podczas badania ryzyka konfuzji, np. przez uwzględnienie renomy oznaczeń w toku oceny podobieństwa oznaczeń, stanowi naruszenie przepisów postępowania, czy też naruszenie przepisów prawa materialnego. W mojej ocenie naruszenie przedmiotowego wzorca stanowi naruszenie przepisów prawa materialnego. Znajduje to potwierdzenie w orzeczeniach TSUE, który kwalifikuje samą ocenę podobieństwa fonetycznego i wizualnego kolidujących ze sobą oznaczeń jako ocenę o charakterze faktycznym²⁷. Natomiast metoda i kryteria zastosowane w ramach oceny podobieństwa

²⁵ Wśród zasad jest chociażby taka, że ocena podobieństwa pomiędzy znakami na poziomie wizualnym, fonetycznym lub koncepcyjnym musi opierać się na ogólnym wrażeniu stwarzanym przez znaki, z uwzględnieniem w szczególności odróżniających i dominujących elementów znaków – zob. wyrok TSUE z dnia 11 listopada 1997 r. w sprawie SABEL BV przeciwko Puma AG, Rudolf Dassler Sport, C-251/95, ECLI:EU:C:1997:528, s. I-6191, pkt 23. Ponadto „potwierdzenie faktu podobieństwa oznaczeń wymaga określenia stopnia podobieństwa. Można wyróżnić małe, średnie i wysokie podobieństwo. Stopień podobieństwa ma bowiem znaczenie przy ocenie niebezpieczeństwa wprowadzenia odbiorców w błąd”, zob. M. Witkowska, A. Michalak, w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. A. Michalak, 2016 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 132¹.

²⁶ Wyrok TSUE z dnia 11 czerwca 2020 r. w sprawie China Construction Bank Corp. przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej, C-115/19 P, ECLI:EU:C:2020:469, pkt 58-59.

²⁷ Zob. w szczególności wyroki: z dnia 20 września 2007 r. w sprawie Société des produits Nestlé SA przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej, C-193/06 P, ECLI:EU:C:2007:539, pkt 53; z dnia 6 września 2012 r. w sprawie United States Polo Association przeciwko Urzędowi Harmonizacji

konceptualnego kolidujących ze sobą oznaczeń stanowią kwestię prawną. Chodzi bowiem o zastosowanie przepisu prawa materialnego²⁸. Ściślej, w grę wchodzi naruszenie relewantnego przepisu ustawy – Prawo własności przemysłowej, ale także rozporządzenia 2017/1001 (w zależności od tego, czy postępowanie toczy się na gruncie przepisów polskiej ustawy, czy też rozporządzenia). Odrębność badania poszczególnych przesłanek wynika z treści przepisów zarówno polskiej ustawy, jak i rozporządzenia 2017/1001.

Podsumowując, sądzę, że jedną z konsekwencji przyjęcia powyższej kolejności oraz odrębności badania przesłanek prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd powinno być odpowiednie badanie przez sąd administracyjny zaskarżonej decyzji Urzędu. Oznacza to, że sąd administracyjny powinien zbadać, czy Urząd w ogóle przeprowadził prawidłowe badanie przesłanek ryzyka konfuzji, tj. z uwzględnieniem ich odrębności. Tym samym powinno zostać przeanalizowane, czy przedmiotowa ocena została przeprowadzona całościowo. Jeżeli wynik powyższego badania jest negatywny, to co do zasady powinna być to podstawa do uchylecia zaskarżonej decyzji. Co więcej, wady w zakresie poszczególnych przesłanek prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd dotyczą kwestii fundamentalnych. Jeżeli Urząd Patentowy nie przeprowadza starannego badania odnośnie do przedmiotowych przesłanek ryzyka konfuzji, to jest to błąd o zasadniczym znaczeniu. Przy czym brak zachowania kolejności badania poszczególnych przesłanek powinien być kwalifikowany jako naruszenie prawa materialnego. Ma to znaczenie chociażby w toku konstruowania zarzutów w trakcie postępowania sądowoadministracyjnego.

Twierdzenia Sądu zaprezentowane w głosowanym rozstrzygnięciu zasługują na aprobatę. Z jednej strony NSA nawiązując do dorobku orzeczniczego TSUE, ale i polskich sądów, przypomina prawidłową metodykę oceny ryzyka konfuzji. Mimo że przedmiotowa metodyka wydaje się być ustalona i powinna być powszechnie stosowana w decyzjach Urzędu Patentowego, faktycznie tak nie jest. NSA słusznie podkreśla wagę zachowania odrębności, ale i odpowiedniej kolejności badania poszczególnych przesłanek ryzyka konfuzji. Jednocześnie trafnie wskazuje, że ocena ryzyka wprowadzania odbiorców w błąd powinna być całościowa. Dlatego nie

w ramach Rynku Wewnętrznego (znaki towarowe i wzory), C-327/11 P, ECLI:EU:C:2012:550, pkt 62; z dnia 16 lipca 2020 r. w sprawie ACTC GmbH przeciwko Urzędowi Unii Europejskiej ds. Własności Intelektualnej, C-714/18 P, ECLI:EU:C:2020:573, pkt 67.

²⁸ Wyrok Trybunału z dnia 16 lipca 2020 r., C-714/18 P, pkt 74 i przytoczone tam orzecznictwo. W przedmiotowej sprawie chodziło o zastosowanie przepisu art. 8 ust. 1 lit. b rozporządzenia Rady (WE) nr 207/2009 z dnia 26 lutego 2009 r. w sprawie wspólnotowego znaku towarowego, Dz. Urz. UE L 78 z 24.03.2009, s. 1-42. Rozporządzenie nr 207/2009 zostało zastąpione przez rozporządzenie 2017/1001. Odesłania do uchylonego rozporządzenia traktuje się jako odesłania do rozporządzenia 2017/1001 zgodnie z tabelą korelacji w załączniku III do tego rozporządzenia.

może się ona ograniczyć do kwestii podobieństwa towarów i podobieństwa znaków towarowych. Tego rodzaju zawężenie badania ryzyka konfuzji jest nieprawidłowe. To rolę Urzędu Patentowego jest przeprowadzenie prawidłowego badania poszczególnych przesłanek. Sąd administracyjny, w toku oceny zaskarżonej decyzji, może sobie pozwolić na pewne uproszczenia w odniesieniu do przepisu regulującego prawdopodobieństwo wprowadzenia w błąd. Nie jest jednak rolą sądu zastępować Urząd Patentowy w kwestii oceny kolizji znaków oraz ryzyka konfuzji. Szczegółowe i prawidłowe uzasadnienie rozstrzygnięcia powinna zawierać decyzja Urzędu Patentowego przy zastosowaniu metodyki oceny ryzyka konfuzji zaprezentowanej przez Sąd w głosowanym orzeczeniu. Orzeczenie to co do zasady koresponduje z normami wypracowanymi przez Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej na tle relewantnych przepisów dotyczących oceny prawdopodobieństwa wprowadzenia w błąd. W tym zakresie powinno ono być wyznacznikiem dla Urzędu Patentowego w toku badania oceny ryzyka konfuzji.

Bibliografia

- Drab T., *Badanie identyczności i podobieństwa towarów lub usług w ramach niebezpieczeństwa wprowadzenia w błąd w orzecznictwie Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej 2019, z. 3.
- Nowińska E., Promińska U., Szczepanowska-Kozłowska K., *Organy*, w: E. Nowińska, U. Promińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawa własności przemysłowej. Przedmiot, treść i naruszenie*, Warszawa 2021.
- Piotrowska J., *Renomowane znaki towarowe i ich ochrona*, Warszawa 2001.
- Promińska U., w: E. Nowińska, U. Promińska, K. Szczepanowska-Kozłowska, *Prawa własności przemysłowej. Przedmiot, treść i naruszenie*, Warszawa 2021.
- Szczepanowska-Kozłowska K., *Prawdopodobieństwo wprowadzenia w błąd w europejskim prawie znaków towarowych*, Europejski Przegląd Sądowy 2007, nr 3.
- Szczepanowska-Kozłowska K., w: *System Prawa Prywatnego*, t. 14B. *Prawo własności przemysłowej*, red. R. Skubisz, Warszawa 2017.
- Trzbiatowski M., w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. J. Sieńczyło-Chlabicz, 2020 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 132¹.
- Witkowska M., Michalak A., w: *Prawo własności przemysłowej. Komentarz*, red. A. Michalak, 2016 [wyd. el. Legalis], Komentarz do art. 132¹.
- Włodarczyk W., *Kolizja znaków towarowych: sprawa złotego zajęczka Lindt Goldhase – polemika*, Europejski Przegląd Sądowy 2008, nr 12.

Znaczenie egzaminu radcowskiego dla zapewnienia odpowiedniego poziomu kwalifikacji radcy prawnego. Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 sierpnia 2020 r., II GSK 30/18

Significance of the legal counsel examination in ensuring the appropriate level of qualifications of a legal counsel. Gloss to the judgement of the Supreme Administrative Court of 18 August 2020, II GSK 30/18

Значение государственного экзамена юрисконсульта в обеспечении надлежащего уровня квалификации юрисконсульта. Комментарий к решению Высшего Административного Суда от 18 августа 2020 года, II GSK 30/18

Важливість екзамену для здобуття титулу юридичного консультанта для забезпечення належного рівня кваліфікації юридичного консультанта. Науковий коментар до постанови Верховного адміністративного суду від 18 серпня 2020 р., II GSK 30/18

MONIKA KĘPA

Dr, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie

e-mail: monika.kepa@poczta.umcs.lublin.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9377-5160>

Streszczenie: Głosowany wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 18 sierpnia 2020 r., sygn. II GSK 30/18, dotyczy poziomu kwalifikacji merytorycznych kandydata do zawodu radcy prawnego. NSA sformułował tezę, że powinny być one jak najwyższe, aby zapewnić prawidłowe wykonywanie tej profesji. Zarówno tezę, jak i prowadzącą do niej argumentację należy zaaprobować. Z uwagi na to, że czynności składające się na świadczoną przez osoby wykonujące zawód zaufania publicznego pomoc prawną mają zróżnicowaną postać i rozległy zakres, konieczne jest posiadanie odpowiedniej wiedzy i umiejętności. Minimalny osiągnięty przez kandydata poziom kwalifikacji wyrażony pozytywnym wynikiem egzaminu powinien oznaczać wypełnienie wszystkich stawianych radcy prawemu wysokich wymagań. Celem egzaminu zawodowego jest dopuszczenie do wykonywania zawodu radcy prawnego osób, które będą reprezentowały wysoki poziom przygotowania zawodowego, co w szerszym kontekście stanowi ochronę interesu publicznego.

Słowa kluczowe: radca prawny, egzamin radcowski, świadczenie pomocy prawnej, kwalifikacje zawodowe, interes publiczny

Summary: The judgement with commentaries issued by the Supreme Administrative Court of 18 August 2020 (ref. file No. II GSK 30/18) concerns the level of technical qualifications of a candidate for the title of legal counsel. The Court formed a thesis that the said level should be as high as possible in order to maintain the proper performance of this profession. Both the thesis and the argumentation leading thereto should be approved. Since activities comprising legal assistance provided by persons exercising the profession of public trust take a variety of forms and cover a wide range of matters, it is necessary to possess appropriate knowledge and skills. The minimum level of qualifications achieved by a candidate and expressed with a positive result of the examination should be tantamount to the fulfilment of all strict requirements by the legal counsel. The vocational examination aims to allow persons who represent a high level of professional preparation to practise as legal counsels, which, in a broader context, constitutes the protection of public interest.

Key words: legal counsel, legal counsel examination, provision of legal assistance, professional qualifications, public interest

Резюме: Комментируемое решение Высшего Административного Суда от 18 августа 2020 года, исх. II GSK 30/18, касается уровня предметной квалификации кандидата на профессию юрисконсульта. Высший Административный Суд сформулировал тезис о том, что необходим самый высокий уровень компетентности, чтобы обеспечить надлежащее выполнение профессии. Как тезис решения, так и аргументация, ведущая к нему, должны быть одобрены. В связи с тем, что деятельность, составляющая юридическую помощь, оказываемую лицами, осуществляющими профессию общественного доверия, имеет разнообразную форму и обширный объем, необходимо обладать соответствующими знаниями и навыками. Минимальный уровень квалификации, достигнутый кандидатом, выраженный положительным результатом экзамена. Он должен означать выполнение всех высоких требований, предъявляемых к юрисконсультантам. Цель государственного профессионального экзамена заключается в том, чтобы позволить практиковать в качестве юрисконсультов лицам, представляющим высокий уровень профессиональной подготовки, что в более широком контексте представляет собой защиту общественных интересов.

Ключевые слова: юрисконсульт, государственный экзамен юрисконсульта, оказание юридической помощи, профессиональная квалификация, общественный интерес

Резюме: Рішення Верховного адміністративного суду від 18 серпня 2020 р., II GSK 30/18, стосується рівня предметних кваліфікацій кандидата для здобуття титулу юридичного консультанта. Верховний адміністративний суд сформулював тезу про те, що вони повинні бути максимально високими, щоб забезпечити належне виконання цієї професії. Треба затвердити не тільки тезу, але також аргументи, які приводять до цієї тези. У зв'язку з тим, що діяльність, що входить до складу правової допомоги, яка надається особами, які здійснюють професію громадської довіри, має різноманітну форму та великий обсяг, необхідно мати відповідні знання та навички. Мінімальний рівень кваліфікації, досягнутий кандидатом, виражений позитивним результатом іспиту, має означати, що кандидат відповідає всім високим вимогам, які висуваються до юридичного консультанта. Метою професійного іспиту є допуск до професії юридичного консультанта осіб, які будуть представляти високий рівень фахової підготовки, що в ширшому контексті є захистом суспільних інтересів.

Ключові слова: юридичний консультант, екзамен для здобуття титулу юридичного консультанта, надання правової допомоги, професійна кваліфікація, суспільний інтерес

Wstęp

Od kandydata do zawodu radcy prawnego należy wymagać takich kwalifikacji, aby mógł on sprostać wymaganiom świadczenia pomocy prawnej o jak najwyższej jakości. Kwalifikacje te winny – co do zasady – gwarantować prawidłowe wykonywanie zawodu radcy prawnego, a więc realizację ustawowego zobowiązania sumiennego i zgodnego z przepisami prawa wypełniania przez niego obowiązków.

Głosowany wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego¹ zapadł w wyniku wniesienia skargi kasacyjnej od wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Warszawie w sprawie skargi na uchwałę Komisji Egzaminacyjnej II stopnia Nr 3 przy

¹ Wyrok NSA z dnia 18 sierpnia 2020 r., II GSK 30/18, LEX nr 3055213.

Ministrze Sprawiedliwości do rozpoznania odwołań od uchwał o wynikach egzaminu radcowskiego, który został przeprowadzony w dniach 15–18 marca 2016 r. w przedmiocie ustalenia wyniku egzaminu. Powodem podjęcia analizy wskazanego orzeczenia jest w pierwszej kolejności niewątpliwy praktyczny wymiar rozpatrywanego zagadnienia. Świadczenie pomocy prawnej, jej należyte wysoki poziom oraz weryfikacja tego poziomu mają znaczenie dla poszczególnych jednostek z szerokiego kręgu podmiotów korzystających z tej pomocy, a więc w wymiarze indywidualnym. Po drugie odgrywają także ważną rolę w wymiarze ogólniejszym – budowania zaufania wobec zawodów polegających na świadczeniu pomocy prawnej, do których zaliczany jest zawód radcy prawnego. Tak doniosła wartość, jak należyta kwalifikacja osób wykonujących zawody polegające na świadczeniu pomocy prawnej, może przyczynić się do usprawnienia sprawowania wymiaru sprawiedliwości oraz budowania w odczuciu społecznym poszanowania dla porządku prawnego, ma więc znaczenie w wymiarze ogólnospołecznym. Dlatego zasadne wydaje się prześledzenie argumentacji NSA oraz toku rozumowania zawartego w uzasadnieniu wyroku, który prowadzi do w pełni trafnego rozstrzygnięcia, skonkludowanego w tezie orzeczenia.

Rozstrzygając skargę kasacyjną wniesioną przez skarżącego, NSA badał dwie grupy zarzutów. Pierwsza z nich dotyczyła naruszenia przez sąd pierwszej instancji przepisów postępowania, natomiast druga przepisów prawa materialnego. Płaszczyzna uchybień procesowych sprowadzać się miała do braku wszechstronnego rozpatrzenia przez WSA całego stanu faktycznego objętego zadaniem egzaminacyjnym. Jednak w powyższym zakresie NSA uznał te zarzuty za nieusprawiedliwione, ponieważ mogą one stanowić samodzielną podstawę kasacyjną tylko w przypadku, gdy uzasadnienie orzeczenia WSA sporządzone zostało w sposób uniemożliwiający przeprowadzenie jego kontroli przez sąd wyższej instancji lub nie zawiera ono stanowiska co do stanu faktycznego przyjętego za podstawę zaskarżonego rozstrzygnięcia, co w przedmiotowej sprawie nie miało miejsca². W związku z tym oraz ze względu na okoliczność, że głównym przedmiotem zainteresowania autorki są zarzuty o charakterze materialnoprawnym, pierwsza grupa zarzutów nie będzie przedmiotem uwag w niniejszej glosie.

Rozważania skupią się na analizie zarzutów prawa materialnego i odnoszącej się do nich argumentacji NSA, lecz i w tym zakresie argumentacja, w ślad za wniesioną skargą kasacyjną, ma charakter niejednorodny, co pociąga za sobą różny stopień nasilenia dotyczących jej uwag. Skarżący wskazywał w pierwszej kolejności naruszenie przepisów prawa materialnego dotyczących oceny poprawności zaproponowanego

² Pogląd ten poparto orzecznictwem, przywołując m.in. uchwałę 7 sędziów NSA z dnia 15 lutego 2010 r., II FPS 8/09, ONSAiWSA 2010, z. 3, poz. 39 oraz wyrok NSA z dnia 18 kwietnia 2018 r., I OSK 1363/17, LEX nr 2494118.

przez niego rozwiązania jednego z zadań egzaminacyjnych. Przywołano w tym zakresie m.in. art. 210 § 1 w zw. z art. 201 § 1 Kodeksu spółek handlowych³, art. 583 § 1 w zw. z art. 587 Kodeksu cywilnego⁴ oraz art. 230 Kodeksu spółek handlowych. Nie skupiając się na ich szczegółowej analizie, poprzestać można na wskazaniu, że ocena i argumentacja prowadząca do ustaleń komisji I i II stopnia zostały zaaprobowane przez WSA oraz NSA. Co jednak istotne, powyższe zarzutu były jedynie środkiem do celu, którym było podważenie rozstrzygnięcia komisji egzaminacyjnych co do oceny art. 36⁵ ust. 2 ustawy o radcach prawnych⁵ w zakresie spełnienia kryteriów przygotowania kandydata do samodzielnego wykonywania zawodu radcy prawnego. Zmierzają one bowiem do dokonania odmiennej oceny regulacji zawartych w tym przepisie niż dokonała tego komisja egzaminacyjna I i komisja egzaminacyjna II stopnia przy Ministrze Sprawiedliwości. Ocenę komisji zaaprobował także WSA w Warszawie. Istota sprawy odnosi się więc do oceny wymagań, jakie stawiane są osobie ubiegającej się o możliwość wykonywania zawodu radcy prawnego. Rozpatrywana sprawa dotyczy tzw. drogi aplikacyjnej, która uznawana jest za podstawową formę przygotowania zawodowego do podjęcia i wykonywania zawodu polegającego na świadczeniu pomocy prawnej⁶. Na uwagę zasługuje sposób, w jaki NSA odniósł się do zarzutów skargi kasacyjnej o charakterze materialnoprawnym w zakresie naruszenia przepisów ustawy o radcach prawnych.

1. Zawód radcy prawnego jako zawód zaufania publicznego

Pomimo że ustawa nie określa zawodu radcy prawnego *expressis verbis* jako zawodu zaufania publicznego, bezsporne jest zaliczenie go do tej szczególnej, wyróżnionej konstytucyjnie kategorii⁷. Wynika to z wypełnienia cech przypisywanych przez orzecznictwo i naukę

³ Ustawa z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1526.

⁴ Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. – Kodeks cywilny, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 1740.

⁵ Ustawa z dnia 6 lutego 1982 r. o radcach prawnych, tekst jednolity: Dz. U. z 2020 r. poz. 75.

⁶ Tak w uzasadnieniu wyroku WSA w Warszawie z dnia 20 września 2006 r., VI SA/Wa 1203/06, LEX nr 921789, który dotyczył aplikacji adwokackiej, lecz jest w pełni adekwatny także do aplikacji radcowskiej.

⁷ Art. 17 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 oraz art. 1 ustawy o radcach prawnych. Szerzej: A. Trubalski, *Samorzędy zaufania publicznego na przykładzie samorządu radców prawnych. Perspektywa konstytucyjnoprawna*, Studia Iuridica Lublensia 2014, t. 21, s. 223 i nast.; B. Sołtys, w: *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, red. T. Scheffler, Warszawa 2018, s. 35–36 oraz jednolite orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego, np. wyrok TK z dnia 26 listopada 2003 r., SK 22/02, OTK 2003, z. 9A, poz. 97; wyrok TK z dnia 1 grudnia 2009 r., K 4/08, OTK 2009, z. 11A, poz. 162 oraz wyrok TK z dnia 12 lutego 2013 r., K 6/12, OTK 2013, z. 2A, poz. 16.

prawa zawodom zaufania publicznego, a jednocześnie oznacza stawianie w stosunku do wykonujących go osób wysokich wymagań⁸. Wykonywanie zawodu radcy prawnego polega na świadczeniu pomocy prawnej⁹. Świadczenie pomocy prawnej obejmuje w szczególności udzielanie porad i konsultacji prawnych, sporządzanie opinii prawnych, opracowywanie projektów aktów prawnych oraz występowanie przed urzędami i sądami w charakterze pełnomocnika lub obrońcy¹⁰. Przy czym nie budzi wątpliwości, że powyższe czynności zostały w ustawie określone nie wyczerpująco, a jedynie przykładowo, zaś katalog ma charakter otwarty¹¹. Czynności składające się na pomoc prawną mają więc zróżnicowaną postać co do formy oraz, co istotne, rozległy zakres co do treści i charakteru regulacji mieszczących się zarówno w prawie publicznym, jak i prywatnym, w tym w poszczególnych ich gałęziach. W związku z powyższymi okolicznościami konieczne jest posiadanie rozległej i gruntownej wiedzy prawniczej oraz wykształconych w toku aplikacji pod kierunkiem patrona praktycznych umiejętności jej zastosowania w interesie osoby, na rzecz której jest ona realizowana, lecz zarazem zgodnie z przepisami prawa, w duchu ochrony i umacniania porządku prawnego Rzeczypospolitej Polskiej¹².

2. Znaczenie egzaminu radcowskiego

Aby należycie wykonywać czynności stanowiące pomoc prawną, osoba je podejmująca musi posiadać określone przymioty, gdyż zgodnie z ustawą o radcach prawnych zawód

⁸ Por. wyrok TK z dnia 18 lutego 2004 r., P 21/02, OTK 2004, z. 2A, poz. 9 oraz wyrok TK z dnia 2 lipca 2007 r., K 41/05, OTK 2007, z. 7A, poz. 72. Szerzej na temat zawodów zaufania publicznego i ich cech, zob. m.in. *Zawody zaufania publicznego a interes publiczny – korporacyjna reglamentacja versus wolność wykonywania zawodu*, oprac. S. Legat, M. Lipińska, Warszawa 2002; P. Sarnecki, *Pojęcie zawodu zaufania publicznego (art. 17 Konstytucji na przykładzie adwokatury)*, w: *Konstytucja, wybory, parlament. Studia ofiarowane Zdzisławowi Jaroszowi*, red. L. Garlicki, Warszawa 2000, s. 155 i nast.; M. Kępa, S. Pilipiec, *Prestiż zawodów prawniczych wśród studentów prawa a zamiar ich wykonywania*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2019, t. 28, nr 9.

⁹ Art. 4 ustawy o radcach prawnych; zob. szerzej: K. Kwapisz, *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 2013, s. 22–25.

¹⁰ Art. 6 ust. 1 ustawy o radcach prawnych; zob. szerzej w większości aktualne uwagi Z. Klatki, *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 1999, s. 77–84.

¹¹ Tak m.in. B. Sołtys, w: *Ustawa o radcach prawnych...*, s. 170 oraz wyrok TK z dnia 26 listopada 2003 r., SK 22/02, OTK 2003, z. 9A, poz. 97. Zakres czynności składających się na pomoc prawną w konkretnym przypadku określa każdorazowo umowa zawarta z podmiotem, na rzecz którego pomoc taka jest świadczona – zob. art. 8 ust. 4 ustawy o radcach prawnych.

¹² Art. 38 ust. 4 i 5 ustawy o radcach prawnych, określające rolę patrona w przygotowaniu aplikanta, oraz art. 27 ust. 1 tejszej ustawy, obejmujący rotę ślubowania składanego przez radcę prawnego, po złożeniu którego powstaje prawo do wykonywania tego zawodu.

ten może wykonywać tylko jednostka, która spełnia określone w ustawie wymagania¹³. Warunki te mają dwójaki charakter – takie które można określić jako wstępne (czy też formalne) oraz merytoryczne. Sporna sprawa dotyczyła drugiej grupy kryteriów w ramach drogi aplikacyjnej zakończonej egzaminem zawodowym¹⁴. Celem aplikacji radcowskiej jest, co zostało także podniesione w uzasadnieniu wyroku NSA, przygotowanie aplikanta do należytego i samodzielnego wykonywania zawodu radcy prawnego, w szczególności wykształcenie umiejętności z zakresu zastępstwa procesowego, sporządzania pism, umów i opinii prawnych oraz przyswojenie zasad wykonywania zawodu¹⁵. Jest to więc stadium przygotowujące do konkretnego, wybranego zawodu prawniczego¹⁶. Poziom tych umiejętności jest weryfikowany przed umożliwieniem danej osobie wykonywania zawodu. Kluczowe jest w tym zakresie znaczenie egzaminu radcowskiego oraz istotny jest jego charakter. Egzamin radcowski polega na sprawdzeniu merytorycznego przygotowania prawniczego osoby do niego przystępującej – zdającego – do samodzielnego i należytego wykonywania tej profesji¹⁷. Zaznaczyć należy, że jest to egzamin wszechstronny oraz bezstronny. Składa się z pięciu części pisemnych obejmujących zagadnienia ze wszystkich podstawowych gałęzi prawa – karnego, cywilnego lub rodzinnego, gospodarczego, administracyjnego oraz tematykę istotną w zakresie specyfiki zawodu radcy prawnego, tj. zasad wykonywania zawodu i etyki radcy prawnego, ma więc charakter złożony. Pozwala sprawdzić wiedzę i umiejętności zdającego co do wielu wyróżnionych w ustawie czynności, składających się na świadczenie pomocy prawnej.

W celu należytego zweryfikowania poziomu wiedzy kandydata jego prace z poszczególnych części egzaminu są sprawdzane przez członków komisji egzaminacyjnej. Zgodnie z ustawą członków komisji egzaminacyjnych powołuje się spośród specjalistów z dziedzin prawa objętych egzaminem, których wiedza i doświadczenie dają rękojmię prawidłowego przebiegu egzaminu¹⁸. Każda zanonimizowana, oznaczona jedynie indywidualnym kodem zdającego praca egzaminacyjna jest sprawdzana niezależnie przez dwóch egzaminatorów, przy czym ustawa normuje skalę ocen pozytywnych od celującej do dostatecznej oraz ocenę negatywną – niedostateczną¹⁹.

¹³ Art. 3 ust. 1 ustawy o radcach prawnych.

¹⁴ Art. 24 ust. 1 ustawy o radcach prawnych. Szerzej: M. Szydło, *Nabywanie uprawnień do wykonywania wolnych zawodów*, Państwo i Prawo 2002, nr 7, s. 51–62 oraz P. Kaczmarek, *O rękojmi prawidłowego wykonywania zawodu adwokata oraz radcy prawnego*, Przegląd Prawa Publicznego 2015, nr 1, s. 19–28.

¹⁵ Art. 32 ust. 1 ustawy o radcach prawnych.

¹⁶ Tak w wyroku TK z dnia 19 kwietnia 2006 r., K 6/06, OTK 2006, z. 4A, poz. 45.

¹⁷ Art. 36⁴ ust. 1 ustawy o radcach prawnych.

¹⁸ Tak art. 36¹ ust. 3 ustawy o radcach prawnych co do komisji I stopnia oraz art. 36⁸ ust. 3 teże ustawy co do komisji II stopnia (w tym ostatnim przypadku chodzi o rękojmię rzetelnego rozpoznania odwołania).

¹⁹ Art. 36⁴ ust. 10 ustawy o radcach prawnych oraz § 11 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 17 grudnia 2013 r. w sprawie przeprowadzania egzaminu radcowskiego, tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 116.

Każdy egzaminator nie tylko samodzielnie ocenia pracę, lecz także formułuje jej szczegółowe uzasadnienie z uwzględnieniem wskazanych w ustawie kryteriów. Brane jest w tym zakresie pod uwagę w szczególności: zachowanie wymogów formalnych, zastosowanie właściwych przepisów prawa i umiejętność ich interpretacji, poprawność zaproponowanego przez zdającego sposobu rozstrzygnięcia problemu z uwzględnieniem interesu strony, którą zgodnie z zadaniem reprezentuje²⁰. Przyjmuje się przy tym, że aby praca mogła zostać oceniona pozytywnie, powyższe przesłanki muszą być spełnione łącznie²¹. Zarówno w przedmiotowej sprawie, jak i z własnego doświadczenia autorki jako egzaminatora na egzaminie radcowskim wynika, że uzasadnienia w większości są zbieżne co do ich istotnych elementów, choć jednocześnie z uwzględnieniem własnego eksperckiego podejścia egzaminatorów i dopuszczalnej różnicy w akcentowaniu walorów i uchybień pracy²². Powyższe nie wyklucza, na co słusznie zwracał uwagę w uzasadnieniu NSA wbrew błędnym wywodom wnoszącego skargę, indywidualizowania poszczególnych elementów uzasadnienia. Uwzględnić w tym zakresie należy w szczególności, że ustawa wymaga, aby oceny dokonało niezależnie od siebie dwóch egzaminatorów. Dodatkowo każdy ze sprawdzających pracę jest specjalistą z danej dziedziny, lecz zarazem wykonuje odmienny zawód prawniczy – radca prawny wskazany przez Krajową Radę Radców Prawnych oraz zazwyczaj sędzia wskazany przez Ministra Sprawiedliwości. Także z tej okoliczności wynikać może różne rozłożenie akcentów przy ocenie danej pracy i przy uzasadnianiu wypełnienia przez nią stawianych jej minimalnych wymagań. Minimalnych, lecz co w analizowanej sprawie istotne, nadal odpowiednio wysokich, tak aby całe zadanie mogło zostać przez każdego z egzaminatorów ocenione pozytywnie.

3. Rozbieżność ocen częściowych

Jedynie w zakresie rozważań pobocznych trudno zgodzić się z jedną uwagą zawartą w uzasadnieniu wyroku. NSA wskazał bowiem (s. 7 uzasadnienia), iż za nieuzasadnione należałoby uznać oczekiwanie, że pochodzące od dwóch egzaminatorów oceny częściowe będą takie same oraz że takie same będzie uzasadnienie każdej z nich. Z tym drugim wnioskiem należy się zgodzić z przytoczonych uprzednio względów. Jeśli zaś chodzi o pierwszy, to nie rozpatrując go w kategorii oczekiwań, lecz ustawo-

²⁰ Art. 36⁵ ust. 2 ustawy o radcach prawnych.

²¹ J. Lemańska, w: *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, red. T. Scheffler, Warszawa 2018, s. 601.

²² Podobnie w wyroku NSA z dnia 7 kwietnia 2016 r., II GSK 2532/14, LEX nr 2081267.

wych przesłanek oceny pracy egzaminacyjnej i jej recenzowania przez specjalistów z danej dziedziny, przyjąć można, co ma swoje potwierdzenie w praktyce, że w większości przypadków oceny te są takie same, co dotyczy nie tylko pozytywnej lub negatywnej ich oceny, lecz także konkretnej noty. Istotne zaś, że do wyjątków należą sytuacje, w których prace zostały ocenione całkowicie odmiennie – tj. przez jednego egzaminatora pozytywnie, zaś przez drugiego negatywnie, choć jest to dopuszczalne, a wynikające z tego konsekwencje są uregulowane w ustawie²³.

Jedynie w przypadku pozytywnej oceny wszystkich części egzaminu przez każdego ze sprawdzających istnieje podstawa do uznania, że kandydat posiadał odpowiedni poziom wiedzy i umiejętności, a w konsekwencji jest gotowy do wykonywania zawodu. Wynika to z regulacji ustawowych, zgodnie z którymi pozytywny wynik egzaminu radcowskiego otrzymuje zdający, który z każdej części egzaminu radcowskiego otrzymał ocenę pozytywną²⁴. W tym zakresie należy zwrócić uwagę na to, że takie same uprawnienia do wykonywania zawodu uzyskuje osoba, która zdała egzamin na same oceny celujące czy bardzo dobre, jak i ta, która uzyskała z poszczególnych części egzaminu oceny dostateczne. Uprawnia to do stwierdzenia, że także w tym ostatnim przypadku osiągnięty poziom wiedzy powinien być odpowiednio wysoki – umożliwiający pozytywną ocenę umiejętności i wyrażający gotowość zdającego do samodzielnego wykonywania zawodu. Najniższa ocena pozytywna z poszczególnych części egzaminu powinna oznaczać wypełnienie przez kandydata wszystkich wymogów co do merytorycznego, odpowiednio wysokiego poziomu umiejętności stawianych radcy prawnemu²⁵. Należy pamiętać o tym, że radca prawny wykonuje zawód ze starannością wynikającą z wiedzy prawniczej oraz zasad etyki, podejmując zobowiązanie sumienne i odpowiadającego przepisom prawa wypełniania obowiązków, które jako radca prawny musi znać²⁶.

Zakończenie

Reasumując rozważania, glosowany wyrok NSA należy uznać za w pełni trafny oraz zaaprobować prowadzącą do jego wydania zasadniczą argumentację przedstawioną w uzasadnieniu – jest ona logiczna, wyczerpująca i, co istotne, prowadzi do nie-

²³ Art. 36⁵ ust. 4–6 ustawy o radcach prawnych.

²⁴ Art. 36⁶ ust. 1 ustawy o radcach prawnych.

²⁵ Zob. w odniesieniu do egzaminu adwokackiego wyrok NSA z dnia 20 lutego 2019 r., II GSK 5673/16, LEX nr 2641361.

²⁶ Art. 3 ust. 2 ustawy o radcach prawnych oraz art. 27 ust. 1 te same ustawy zawierający rotę ślubowania.

zwykle doniosłej konkluzji. Uwagi zawarte w glosie mają charakter uzupełniający i bazując na konkretnym przypadku, prowadzić mogą do sformułowania wniosku ogólniejszej natury. Zawód radcy prawnego jest jednym z prawniczych zawodów zaufania publicznego, dlatego w pełni uzasadnione jest, aby wobec wykonujących je osób formułowane były wysokie wymagania merytoryczne i etyczne. Jakość świadczenia pomocy prawnej przez profesjonalnych prawników powinna być jak najwyższa. Jest to bowiem wartość podstawowa dla każdego podmiotu, który z takiej pomocy korzysta, gwarantująca ochronę jego interesów prawnych. Rola zawodowego egzaminu radcowskiego, sprawdzającego przygotowanie i predyspozycje do tego zawodu prawniczego, ma w tym zakresie charakter gwarancyjny. Powinien on gwarantować dopuszczenie do wykonywania zawodu zaufania publicznego osób, których przygotowanie pod względem samodzielności i rzetelnej wiedzy nie budzi wątpliwości²⁷. Radcom prawnym, jako osobom wykonującym zawód zaufania publicznego, powierzone zostały zadania o szczególnym charakterze oraz doniosłości także z punktu widzenia zadań państwa i troski o realizację interesu publicznego, przez co wiążą się one z dużą odpowiedzialnością społeczną²⁸. Dlatego też egzamin odgrywa znaczenie w szerszym kontekście – ochrony interesu publicznego rozumianego jako zapewnienie możliwości wykonywania zawodu zaufania publicznego jedynie przez osoby do tego należycie przygotowane, prezentujące wysoki poziom merytorycznych kwalifikacji zawodowych²⁹.

Bibliografia

- Kaczmarek P., *O rękopmi prawidłowego wykonywania zawodu adwokata oraz radcy prawnego*, Przegląd Prawa Publicznego 2015, nr 1.
- Kępa M., Pilipiec S., *Prestiż zawodów prawniczych wśród studentów prawa a zamiar ich wykonywania*, *Studia Iuridica Lublinensia* 2019, t. 28, nr 9, DOI: 10.17951/sil.2019.28.4.65-87.
- Klatka Z., *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 1999.
- Kwapisz K., *Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, Warszawa 2013.
- Sarnecki P., *Pojęcie zawodu zaufania publicznego (art. 17 Konstytucji na przykładzie adwokatury)*, w: *Konstytucja, wybory, parlament. Studia ofiarowane Zdzisławowi Jaroszowi*, red. L. Garlicki, Warszawa 2000.

²⁷ Tak w uzasadnieniu wyroku NSA z dnia 19 marca 2013 r., II GSK 2333/11, LEX nr 1316091.

²⁸ Tak w wyroku TK z dnia 7 maja 2002 r., SK 20/00, OTK 2002, z. 3A, poz. 29 odnośnie do adwokatów, w pełni adekwatny także do radców prawnych.

²⁹ Wyrok WSA w Warszawie z dnia 29 kwietnia 2011 r., VI SA/Wa 225/11, LEX nr 996251 oraz wyrok NSA z dnia 6 kwietnia 2017 r., II GSK 2149/15, LEX 2316240.

- Szydło M., *Nabywanie uprawnień do wykonywania wolnych zawodów*, Państwo i Prawo 2002, nr 7.
- Trubalski A., *Samorzędy zaufania publicznego na przykładzie samorządu radców prawnych. Perspektywa konstytucyjnoprawna*, Studia Iuridica Lublinensia 2014, t. 21.
- Ustawa o radcach prawnych. Komentarz*, red. T. Scheffler, Warszawa 2018.
- Zawody zaufania publicznego a interes publiczny – korporacyjna reglamentacja versus wolność wykonywania zawodu*, oprac. S. Legat, M. Lipińska, Warszawa 2002.

Ograniczenia nocnej sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży

Limitations on the night sale of alcohol for off-site consumption

Ограничения на продажу алкоголя в ночное время для потребления вне места продажи

Обмеження на нічний продаж алкоголю для споживання за межами місця продажу

PRZEMYSŁAW MROCZKOWSKI

Mgr, Uniwersytet Warszawski

e-mail: p.mroczkowski@uw.edu.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8947-6360>

Streszczenie: Autor poszukuje odpowiedzi na pytanie o możliwy zakres ograniczeń w handlu detalicznym napojami alkoholowymi w godzinach nocnych, czyli od godziny 22.00 do 6.00. Ograniczenia te mogą zostać wprowadzone w drodze uchwały rady gminy. W artykule ustalono, że takie ograniczenie stanowi ograniczenie swobody działalności gospodarczej, a więc musi spełniać wymogi konstytucyjne. Udowodniono, że do ograniczeń tych ma zastosowanie zarówno art. 22, jak i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. Ograniczenia muszą zatem być konieczne, proporcjonalne i ukierunkowane na ochronę określonego interesu publicznego. Sądy administracyjne stosują te kryteria w analizie zgodności z prawem tego rodzaju ograniczeń. Odwołano się do nich, aby odpowiedzieć na główne pytania badawcze: jakie są możliwe ograniczenia handlu detalicznego napojami alkoholowymi w nocy w obecnych ramach ustawowych i jak odpowiadają one standardowi określönemu w Konstytucji RP.

Słowa kluczowe: ograniczenie swobody działalności gospodarczej, handel detaliczny alkoholem, ograniczenia handlu detalicznego alkoholem w nocy, proporcjonalność, proporcjonalność w orzeczeniach sądu administracyjnego

Summary: This article studies the legality and appeal of limitations on the retail sale of alcoholic beverages between 10 pm and 6 am the next morning. Such limitations can be enacted by local governments. It is argued that since they interfere with the freedom of entrepreneurship, they need to comply with constitutional provisions. It is shown that Articles 22 and 31, section 3 of the Constitution of the Republic of Poland relate to these limitations. Consequently, they have to be measured and protect the public interest. Administrative Courts apply such a balance when reviewing the legality of the limitations. The same approach was employed when attending to the main research question: identification of acceptable limitations on the retail sale of alcohol during nighttime given the prevailing legal framework, the provisions laid down by the country's Constitution, and the need to serve the public interest.

Key words: limitation on the freedom of entrepreneurship, retail sale of alcohol during nighttime, limitations on the sale of alcohol during nighttime, principle of proportionality, balance in Administrative Courts' rulings

Резюме: Автор ищет ответ на вопрос о возможном объеме ограничений на розничную торговлю алкогольными напитками в ночное время, т.е. с 22 часов вечера до 6 часов утра. Такие ограничения могут быть введены решением муниципального совета (совета гмины). В статье утверждается, что такое ограничение представляет собой ограничение свободы экономической деятельности и, следовательно, оно должно отвечать конституционным требованиям. Было доказано, что к таким ограничениям применимы как статья 22, так и статья 31 п. 3 Конституции Республики Польша. Таким образом, ограничения должны быть необходимыми, пропорциональными и направленными на защиту конкретных общественных интересов. Административные суды применяют эти критерии при анализе законности такого рода ограничений. Они упоминаются для того, чтобы ответить на основные вопросы исследования: каковы возможные ограничения на розничную торговлю алкогольными напитками в ночное время в рамках действующей законодательной системы, и насколько они соответствуют стандарту, установленному Конституцией Польши.

Ключевые слова: ограничение свободы экономической деятельности, розничная торговля алкоголем, ограничения розничной торговли алкоголем в ночное время, пропорциональность, пропорциональность в решениях административных судов

Резюме: Автор szukaє відповідь на питання про можливий обсяг обмежень у роздрібній торгівлі алкогольними напоями в нічний час, тобто з 22.00 до 6.00. Зазначені обмеження можуть бути запроваджені за рішенням міської ради. У статті зазначено, що таке обмеження є обмеженням свободи господарської діяльності, а тому має відповідати конституційним вимогам. Доведено, що ст. 22 та ст. 31 абз. 3 Конституції Республіки Польща мають застосування до цих обмежень. Тому обмеження мають бути необхідними, пропорційними та призначеними для захисту конкретних суспільних інтересів. Адміністративні суди використовують ці критерії при аналізі законності таких обмежень. На них посилалися в статті для того, щоб відповісти на основні питання дослідження: які можливі обмеження на роздрібну торгівлю алкогольними напоями в нічний час у чинній законодавчій базі та наскільки вони відповідають стандарту, визначеному в Конституції Республіки Польща.

Ключові слова: обмеження свободи господарської діяльності, роздрібна торгівля алкоголем, обмеження роздрібної торгівлі алкоголем у нічний час, пропорційність, пропорційність у рішеннях адміністративного суду

Wstęp

Wraz z wejściem w życie ustawy z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych¹ zmieniono szereg przepisów dotyczących zasad dystrybucji detalicznej alkoholu oraz zasad jego spożywania w przestrzeni publicznej. Jedną ze zmian było przyznanie w art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi² radzie gminy kompetencji do wprowadzenia ograniczeń nocnej, tj. między godziną 22.00 a 6.00, sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży. Stosownie do normy wynikającej z art. 12 ust. 4 tejże ustawy w brzmieniu nadanym mu ustawą o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych, „[r]ada gminy może ustalić, w drodze uchwały, dla terenu³ gminy lub wskazanych jednostek pomocniczych gminy, ograniczenia w godzinach noc-

¹ Ustawa z dnia 10 stycznia 2018 r. o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi oraz ustawy o bezpieczeństwie imprez masowych, Dz. U. z 2018 r. poz. 310.

² Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 1119.

³ W tym miejscu uwidacznia się niekonsekwencja terminologiczna ustawodawcy. W odniesieniu do gminy posługuje się bowiem wyrazami „terytorium”, „teren” oraz „obszar”, nie wyjaśniając ich znaczenia ani wzajemnych relacji. Z uwagi na definicję gminy zawartą w art. 1 ust. 2 ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, tekst jednolity: Dz. U. z 2022 r. poz. 559, autor będzie posługiwał się pojęciem „terytorium”.

nej sprzedaży napojów alkoholowych przeznaczonych do spożycia poza miejscem sprzedaży. Ograniczenia mogą dotyczyć sprzedaży prowadzonej między godziną 22.00 a 6.00⁴.

Celem nowelizacji przepisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi było sprawniejsze osiągnięcie celów tejże ustawy, przede wszystkim – ograniczenia spożycia alkoholu⁴. Drugim celem nowelizacji było usunięcie wątpliwości interpretacyjnych⁵.

Niniejszy artykuł służy analizie granic swobody rady gminy w kształtowaniu ograniczeń nocnej sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży. W tym celu zostanie przeprowadzona analiza dotychczasowej praktyki stosowania tych przepisów, rozstrzygnięć organów nadzoru oraz wyroków sądów administracyjnych odnoszących się do analizowanej problematyki, a także wypowiedzi doktryny. Granice swobody rady gminy będą analizowane w kontekście konstytucyjnej zasady proporcjonalności, z uwzględnieniem standardu konstytucyjnego dotyczącego ograniczeń swobody działalności gospodarczej.

1. Konstytucyjna zasada swobody działalności gospodarczej

Zgodnie z art. 20 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej⁶ społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej. Jest to więc zasada ustroju Rzeczypospolitej Polskiej⁷. Podstawą społecznej gospodarki rynkowej jest działanie mechanizmu rynkowego, opartego o konkurencję podmiotów gospodarczych⁸. Równocześnie rolą państwa jest ingerencja w tych obszarach, w których ujawnia się tzw. zawodność rynku⁹, której przejawem mogą być negatywne efekty zewnętrzne¹⁰. W spo-

⁴ Uzasadnienie do poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, druk sejmowy nr 1988, Sejm VIII kadencji, s. 1.

⁵ Tamże.

⁶ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. z 1997 r. Nr 78, poz. 483 (dalej: Konstytucja RP).

⁷ M. Biliński, A. Żurawik, *Zasada społecznej gospodarki rynkowej w Konstytucji RP*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 8A. *Publiczne prawo gospodarcze*, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, wyd. 2, Warszawa 2018, s. 465.

⁸ K. Zaradkiewicz, w: *Konstytucja RP*, t. 1. *Komentarz do art. 1–86*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 22.

⁹ P. Wajda, *Rola decyzji administracyjnej w nadzorze nad polskim systemem finansowym*, Warszawa 2009, s. 134.

¹⁰ W przypadku działalności gospodarczej polegającej na detalicznym obrocie alkoholem negatywnymi efektami zewnętrznymi takiej działalności są m.in. naruszenia porządku, bezpieczeństwa i moralności publicznej przez osoby spożywające zakupione napoje alkoholowe.

łecznej gospodarce rynkowej jedną z podstawowych form interwencji jest zabezpieczenie socjalne słabszych uczestników rynku¹¹.

Swoboda działalności gospodarczej¹², tak jak każda konstytucyjna wolność, może zostać ograniczona. Stosownie do art. 22 Konstytucji RP jej ograniczenie jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny. Pojęcie ograniczeń w kontekście tego przepisu konstytucyjnego nie jest rozumiane jednolicie, natomiast bez wątplenia ograniczeniami są „takie regulacje prawne, które formułują bezwzględne lub względne zakazy podejmowania i wykonywania działalności gospodarczej”¹³. Nie budzi wątpliwości, że możliwość ustanowienia ograniczeń na podstawie art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi stanowi ograniczenie swobody działalności gospodarczej w rozumieniu art. 22 Konstytucji RP.

W orzecznictwie Trybunału Konstytucyjnego wyrażono pogląd, zgodnie z którym art. 31 ust. 3 Konstytucji RP stosuje się do ograniczeń wolności działalności gospodarczej, jednak w zakresie, w którym ograniczenia te uregulowane są w art. 22 Konstytucji RP, pierwszeństwo zastosowania będzie miał właśnie ten przepis. Pogląd ten należy zaakceptować jako prawidłowy. Oznacza to, że ograniczenie swobody działalności gospodarczej może nastąpić wyłącznie w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny, natomiast konieczne jest także spełnienie przesłanek proporcjonalności oraz nienaruszania istoty wolności działalności gospodarczej¹⁴.

W art. 22 Konstytucji RP ustrojodawca posługuje się sformułowaniem „w drodze ustawy”. Budzi to uzasadnione wątpliwości, czy w związku z tym możliwe jest ograniczenie swobody działalności gospodarczej w drodze aktu prawa miejscowego. Analizując to zagadnienie, należy wskazać, że w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP ustrojodawca określił, że ograniczenia korzystania z konstytucyjnych wolności i praw ustanawiane mogą być „tylko w ustawie”. Odwołując się do wymogu spójności terminologicznej systemu prawa i związanego z tym zakazu wykładni synonimicznej¹⁵, należy stwierdzić, że znaczenie pojęć „tylko w ustawie” oraz „w drodze ustawy” musi być inne.

¹¹ K. Zaradkiewicz, w: *Konstytucja RP...* [baza danych Legalis].

¹² Użyte w niniejszym artykule pojęcia „wolność działalności gospodarczej” oraz „swoboda działalności gospodarczej” należy rozumieć w sposób tożsamy.

¹³ M. Szydło, w: *Konstytucja RP*, t. 1. *Komentarz do art. 1–86*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 22.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ T. Chauvin, T. Stawiecki, P. Winczorek, *Wstęp do prawoznawstwa*, wyd. 9, Warszawa 2014, s. 247.

Prawidłowa wykładnia tych przepisów prowadzi do konkluzji, że wyrażenie „tylko w ustawie” oznacza, że ograniczenie danego prawa lub wolności konstytucyjnej może nastąpić w normie prawnej dekodowanej wyłącznie z przepisów rangi ustawowej, podczas gdy ustanawiając ograniczenia „w drodze ustawy” norma prawna ustanawiająca dane ograniczenie może być dekodowana także z przepisów niższej rangi, ale mających wyraźne oparcie w przepisach ustawowych¹⁶. Jak trafnie zauważono w orzecznictwie sądownoadministracyjnym, akty prawa miejscowego mają charakter aktów wykonawczych do ustawy¹⁷, a zatem należy opowiedzieć się za stanowiskiem, że również w aktach prawa miejscowego dopuszczalne jest ograniczanie prowadzenia działalności gospodarczej.

2. Formalnoprawne wymogi ustanowienia ograniczeń

Analizę formalnoprawnych wymogów ustanowienia ograniczeń w nocnej sprzedaży alkoholu należy rozpocząć od obserwacji, że żaden przepis szczególnie nie określa katalogu podmiotów legitymowanych do inicjowania postępowania uchwałodawczego w sprawie uchwały podejmowanej na podstawie art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. W związku z tym postępowanie uchwałodawcze zainicjować może każdy podmiot posiadający odpowiednią kompetencję, określony w statucie danej gminy¹⁸ lub w przepisach odrębnych.

Z uwagi na dokonywane w uchwale ograniczenie konstytucyjnej wolności działalności gospodarczej, szczególne znaczenie należy przypisać uzasadnieniu projektu uchwały. Jakkolwiek uzasadnienie nie ma waloru normatywnego, jest ono istotne dla oceny motywów uzasadniających przyjęcie ograniczeń. W szczególności zaś – tego, czy ograniczenie następuje z uwagi na ważny interes publiczny.

Rozpatrując skargę na uchwałę Rady Miasta Krakowa ustanawiającą zakaz sprzedaży alkoholu w godzinach 22.00–6.00, Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie trafnie wskazał, że „[w] uzasadnieniu uchwały powinny zostać wskazane istotne

¹⁶ M. Szydło, w: *Konstytucja RP...* [baza danych Legalis]; wyrok TK z dnia 25 lipca 2006 r., P 24/05, Dz. U. z 2006 r. poz. 1012, pkt III 2. uzasadnienia. Pogląd przeciwny reprezentuje Bogusław Banaszak, wskazując, że działalność gospodarcza może być ograniczona tylko ustawowo, por. B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2012 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 22.

¹⁷ Np. wyrok WSA w Gliwicach z dnia 12 września 2018 r., III SA/GI 779/18, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/2C279BC3E7> [dostęp: 6.04.2022 r.].

¹⁸ P. Mroczkowski, *Inicjatywa uchwałodawcza mieszkańców w samorządzie gminnym*, w: *Samorzady jako formy demokracji uczestniczącej*, red. M. Chrzanowski, J. Sobczak, Lublin 2016, s. 70–71.

powody przemawiające za wprowadzeniem ograniczeń zasady swobody działalności gospodarczej, a powody te winny być prawdziwe i rzetelnie umotywowane¹⁹.

Co do zasady sam brak uzasadnienia do projektu uchwały nie stanowi przesłanki uzasadniającej stwierdzenie nieważności uchwały²⁰, chociaż w niektórych orzeczeniach sądy administracyjne wyrażały pogląd przeciwny²¹. Motywy wskazane w uzasadnieniu mają istotne znaczenie dla oceny proporcjonalności ograniczeń. W przypadku braku uzasadnienia odtworzenie tych motywów nastąpić może na podstawie innych źródeł – np. protokołów odpowiednich sesji rady gminy czy jej komisji albo nagrania przebiegu sesji.

Do projektu uchwały rady gminy w sprawie ustanowienia ograniczeń nocnej sprzedaży alkoholu znajduje zastosowanie art. 66 ust. 1 i 2 ustawy z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców²². Zgodnie z normą prawną wynikającą z tego przepisu przed rozpoczęciem prac nad opracowaniem aktu normatywnego, określającego zasady podejmowania, wykonywania i zakończenia działalności gospodarczej, dokonuje się analizy możliwości osiągnięcia celu tego aktu normatywnego za pomocą innych środków oraz oceny przewidywanych skutków społeczno-gospodarczych, w tym oceny wpływu na mikroprzedsiębiorców, małych i średnich przedsiębiorców oraz analizy zgodności projektowanych regulacji z przepisami ustawy Prawo przedsiębiorców. Stosownie natomiast do normy z art. 66 ust. 2. wyniki tych analiz zamieszcza się w uzasadnieniu do projektu aktu normatywnego. Nie budzi wątpliwości, że uchwała w sprawie wprowadzenia ograniczeń nocnej sprzedaży alkoholu jest aktem normatywnym.

Przepisy ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi ustanawiają obowiązki poddania uchwał regulujących zasady obrotu detalicznego alkoholem, w tym uchwały o ograniczeniu nocnej sprzedaży alkoholu, zaopiniowaniu innym organom. Stosownie do normy z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi rada gminy zasięga opinii jednostki pomocniczej przed podjęciem uchwał wymienionych w art. 12 ust. 1–4 przywoływanej ustawy, w tym uchwały ograniczającej nocną sprzedaż alkoholu.

Kwestią problematyczną jest to, w jakich przypadkach należy zasięgnąć opinii jednostki pomocniczej gminy. Źródłem tego problemu jest nieprawidłowa redakcja art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. W dotychczasowym piśmiennictwie wyrażono pogląd, że w przypadku wprowadzania ograniczeń na terytorium całej gminy, istnieje obowiązek poddania uchwały

¹⁹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2019 r., III SA/Kr 1131/18, LEX nr 2608386.

²⁰ Wyrok NSA z dnia 18 maja 2017 r., I OSK 23/17, LEX nr 2333724.

²¹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 14 listopada 2019 r., III SA/Kr 843/19, Legalis nr 2248843.

²² Ustawa z dnia 6 marca 2018 r. – Prawo przedsiębiorców, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 162.

konsultacjom ze wszystkimi jednostkami pomocniczymi w gminie²³. Pogląd ten należy zdecydowanie zaaprobować.

Za jego trafnością przemawiają dwa argumenty. Pierwszym jest bezwzględny charakter obowiązku z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Drugim natomiast jest to, że wśród katalogu uchwał podlegających opiniowaniu jednostek pomocniczych znajduje się uchwała o zasadach usytuowania na terytorium gminy miejsc sprzedaży i podawania alkoholu, która jest podejmowana dla całego terytorium gminy. Na podstawie tego widać, że intencją ustawodawcy nie było ograniczenie obowiązku konsultacyjnego wyłącznie do tych projektów aktów prawnych, które dotyczą danej jednostki pomocniczej.

Odrębnie dla przypadku, w którym ograniczenia wprowadzane są tylko na obszarze jednej albo kilku jednostek pomocniczych istniejących w danej gminie, w piśmiennictwie wyrażono pogląd, że norma wynikająca z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi ustanawia wyłącznie obowiązek konsultacji projektu uchwały z jednostkami, w których wprowadzane są ograniczenia²⁴. Pogląd ten jest błędny, na co wskazuje przywołany powyżej argument dotyczący bezwzględnego sformułowania przepisu art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Ponadto przemawia za tym argument ekonomiczny – wprowadzenie ograniczeń na obszarze jednej jednostki pomocniczej gminy będzie miało bezpośredni wpływ na zachowania ekonomiczne ludności i może skutkować jej przemieszczaniem się do innych jednostek pomocniczych gminy celem zakupu alkoholu. Zatem ograniczenia będą miały wpływ także na te jednostki pomocnicze i zasadne jest, aby miały one możliwość wypowiedzenia się w tej sprawie²⁵.

Kolejny problem odnoszący się do obowiązku konsultacyjnego z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi dotyczy tego, który organ jednostki pomocniczej jest właściwy do opiniowania projektu uchwały wprowadzającej ograniczenia w nocnej sprzedaży alkoholu. Norma wynikająca z przywołanego przepisu ustawowego nie reguluje tej kwestii. W tym zakresie w dotychczasowym piśmiennictwie wyrażono dwa stanowiska. Adrian Misiejko

²³ A. Misiejko, *Nowe przepisy regulujące gminne uchwały z zakresu wychowania w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi – aspekty wybrane*, Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2018, nr 4 (7), s. 64; M. Lewicki, *Wybrane aspekty kompetencji prawotwórczych gmin w świetle znowelizowanej ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Samorząd Terytorialny 2019, nr 4, s. 48.

²⁴ M. Lewicki, *Wybrane aspekty kompetencji...*, s. 48.

²⁵ Zob. wyrok WSA w Gorzowie Wielkopolskim z dnia 3 marca 2021 r., II SA/Go 15/21, LEX nr 3156402.

wskazał, że właściwym do wyrażenia opinii będzie ten organ jednostki pomocniczej, któremu w statucie danej jednostki przyznano kompetencję do opiniowania projektów uchwał rady gminy²⁶. Odrębne stanowisko prezentuje Marek Lewicki. Wskazał on, że podział kompetencji między organ uchwałodawczy i wykonawczy jednostki pomocniczej gminy winien być oparty o te same zasady, co podział kompetencji pomiędzy organami stanowiącym i wykonawczym gminy. Zatem także w jednostce pomocniczej winno istnieć domniemanie kompetencji na rzecz organu uchwałodawczego. Kompetencja do opiniowania projektów uchwał rady gminy winna w statucie gminy przysługiwać organom uchwałodawczym jednostek pomocniczych gminy²⁷.

Prawidłowy pogląd leży pomiędzy wyżej wyrażonymi. W istocie – z uwagi przede wszystkim na charakter organu uchwałodawczego jednostki pomocniczej gminy – jako kolegialnego organu reprezentującego zróżnicowanie poglądów wśród mieszkańców jednostki, zasadne wydaje się, żeby to właśnie jemu przysługiwała kompetencja do opiniowania projektów aktów prawnych. Jednak, w braku odpowiedniej regulacji na poziomie ustawowym, właściwe jest, biorąc pod uwagę konstytucyjną zasadę samodzielności gminy, aby odpowiednich norm poszukiwać w prawodawstwie lokalnym, w szczególności zaś w statucie jednostki pomocniczej gminy. Ponieważ norma z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi jest pierwszą w polskim prawodawstwie, która przewiduje obowiązek zasięgnięcia opinii jednostki pomocniczej w przedmiocie uchwały rady gminy, statuty wielu jednostek pomocniczych gmin mogą nie zawierać odpowiednich przepisów na taki wypadek. Wówczas wydaje się, że względów podniesionych przez M. Lewickiego, oczekiwać opinii od organu uchwałodawczego jednostki pomocniczej (i jak najszybciej dokonać nowelizacji statutów jednostek pomocniczych gmin).

Drugi obowiązek opiniodawczy dotyczący uchwały wprowadzającej ograniczenia nocnej sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży ustanawia art. 12 ust. 6. ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Stosownie do normy wynikającej z tego przepisu w miejscowościach, w których znajdują się jednostki wojskowe, godziny sprzedaży napojów alkoholowych są ustalane po zasięgnięciu opinii właściwych dowódców garnizonów. Właściwość miejscową dowódców garnizonów określa rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 24 listopada 2009 r. w sprawie utworzenia garnizonów oraz określenia zadań, siedzib i terytorialnego zasięgu ich dowódców²⁸.

²⁶ A. Misiejko, *Nowe przepisy regulujące...*, s. 64.

²⁷ M. Lewicki, *Wybrane aspekty kompetencji...*, s. 50.

²⁸ Tekst jednolity: Dz. U. z 2013 r. poz. 1118.

Treść normy prawnej z art. 12 ust. 6 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi nakazuje, aby opinia właściwego miejscowo dowódcy garnizonu była zasięmana wyłącznie w sytuacjach, kiedy ograniczenia nocnej sprzedaży alkoholu, a dokładniej – ograniczenia godzin jego sprzedaży – obejmować będą miejscowość, w której znajduje się jednostka wojskowa. Oznacza to, że jeśli rada gminy ustanowi ograniczenia w jednostkach pomocniczych gminy, które nie obejmują co najmniej części miejscowości, w których znajduje się jednostka wojskowa – obowiązek konsultacyjny, o którym stanowi art. 12 ust. 6 wymienionej ustawy, nie aktualizuje się. Należy także wskazać, że *a contrario* – jeśli rada gminy ustanowi ograniczenia inne niż zakaz sprzedaży alkoholu w określonych godzinach – również nie ma obowiązku zasięgnięcia opinii właściwego miejscowo dowódcy garnizonu.

Przepisy ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi nie zawierają autonomicznej regulacji w odniesieniu do terminu wyrażenia opinii. Zastosowanie znajdzie więc ogólny czternastodniowy termin z art. 89 ust. 1 ustawy o samorządzie gminnym. Normę z tego przepisu stosuje się m.in. wówczas, kiedy prawo uzależnia ważność rozstrzygnięcia organu gminy od zaopiniowania przez inny organ. Jakkolwiek jednostka pomocnicza *per se* nie jest organem, to jednak w ostateczności opinia będzie wyrażana przez jeden z organów jednostki pomocniczej²⁹. Czternastodniowy termin ma charakter prekluzyjny³⁰, co oznacza, że jego upływ powoduje, że zgodnie z art. 89 ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym rozstrzygnięcie uważa się za przyjęte z ostatnim dniem upływu terminu, w brzmieniu przedłożonym przez radę gminy. Sama opinia jednostek pomocniczych oraz dowódców garnizonów nie ma charakteru wiążącego.

Warunkiem wejścia w życie uchwały wprowadzającej ograniczenia jest jej należyte ogłoszenie. Uchwała ta stanowi akt prawa miejscowego. Jest to bowiem generalny i abstrakcyjny akt wydawany przez organ jednostki samorządu terytorialnego na podstawie upoważnienia ustawowego. Do uznania uchwały za akt prawa miejscowego wystarczające jest, że na jej podstawie da się wyłożyć co najmniej jedną normę o generalnym i abstrakcyjnym charakterze³¹. Ponadto za uznaniem danej uchwały rady gminy za akt prawa miejscowego przemawia fakt, że wkracza

²⁹ Nawet jeśli projekt uchwały będzie opiniowany przez zebranie wiejskie, które stanowi zebranie wszystkich osób stale zamieszkałych na obszarze sołectwa, posiadających czynne prawo wyborcze w wyborach do rady gminy, to jednak nie działają oni jako mieszkańcy sołectwa, ale jako organ, którego skład osobowy stanowi ogół mieszkańców sołectwa (zob. K. Rokicka-Murszewska, w: *Ustawy samorządowe. Komentarz*, red. S. Gajewski, A. Jakubowski, Warszawa 2018 [baza danych Legalis], Komentarz do art. 36).

³⁰ Wyrok NSA z dnia 11 stycznia 2012 r., I OSK 1970/11, Legalis nr 418289.

³¹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 19 grudnia 2011 r., II SA/Kr 1605/11, Legalis nr 876959.

ona w materię uregulowaną ustawowo³². Także w doktrynie³³ i orzecznictwie³⁴ powszechnie prawidłowo uznaje się, że omawiana w niniejszym artykule uchwała ma charakter aktu prawa miejscowego. W związku z tym istnieje na podstawie art. 13 pkt 2 ustawy z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych³⁵ obowiązek publikacji tejże uchwały w wojewódzkim dzienniku urzędowym.

Podejmując uchwałę, o której stanowi art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, prawodawca miejscowy winien rozważyć przedłużenie domyślnego czternastodniowego okresu *vacatio legis* z art. 4 ust. 1 ustawy o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych, z uwagi na znaczące oddziaływanie uchwały na przedsiębiorców i związaną z tym konieczność dostosowania działalności do zmienionego otoczenia prawnego działalności. Dla wielu przedsiębiorców sprzedaż alkoholu stanowi znaczącą część prowadzonej przez nich w porze nocnej działalności handlowej. Jej ograniczenie może wymuszać na przykład zmianę profilu działalności, zmianę organizacji pracy czy wręcz konieczność zmiany godzin działalności i zwolnienia części pracowników.

3. Granice materialnej swobody prawodawcy lokalnego

Podejmując rozważania na temat treści uchwały ustanawiającej ograniczenia sprzedaży alkoholu w godzinach nocnych, należy w pierwszej kolejności rozważyć, czy ma to być wyłączna treść tej uchwały, czy ograniczenie może zostać ustanowione w uchwale, w której rada gminy jednocześnie określa m.in. maksymalną liczbę zezwoleń na sprzedaż napojów alkoholowych na terytorium gminy. Za pierwszą z interpretacji przemawia wykładnia systemowa tego przepisu, a dokładniej odczytanie go łącznie z art. 12 ust. 5 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, zgodnie z którym rada gminy przed podjęciem uchwały [wyróżnienie – P.M.], o których mowa w ust. 1–4, zasięga opinii jednostki pomocniczej

³² Wyrok NSA z dnia 29 listopada 2016 r., II OSK 507/15, Legalis nr 1577452.

³³ A. Misiejko, *Nowe przepisy regulujące...*, s. 66; M. Lewicki, *Wybrane aspekty kompetencji...*, s. 45; K. Płonka-Bielenin, *Gminne akty prawa miejscowego wydawane na podstawie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi – wnioski i postulaty*, Przegląd Prawa Publicznego 2019, nr 6, s. 24.

³⁴ Por. wyrok WSA w Gdańsku z dnia 22 listopada 2018 r., III SA/Gd 459/18, LEX nr 2599895.

³⁵ Ustawa z dnia 20 lipca 2000 r. o ogłaszaniu aktów normatywnych i niektórych innych aktów prawnych, tekst jednolity: Dz. U. z 2019 r. poz. 1461.

gminy, co podkreśla odrębność uchwały ustanawiającej ograniczenia sprzedaży alkoholu w godzinach nocnych.

Praktyka regulacji całokształtu spraw określonych w art. 12 ust. 1–4 w jednym akcie prawnym spotyka się z rozbieżnym traktowaniem przez wojewodów. Wojewoda Kujawsko-Pomorski taką praktykę zaakceptował³⁶, a Wojewoda Mazowiecki – stanowczo odrzucił³⁷. Na tle innego stanu faktycznego Regionalna Izba Obrachunkowa w Bydgoszczy uznała za wadliwe z punktu widzenia zasad prawidłowej legislacji wydanie jednego aktu normatywnego na podstawie kilku przepisów upoważniających³⁸.

Także doktryna jest w tej sprawie podzielona. Dominujący pogląd w przypadku autorów komentujących analizowany tutaj przepis art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi jest taki, że możliwe jest uregulowanie całokształtu zasad detalicznej sprzedaży alkoholu, tj. spraw wskazanych w art. 12 ust. 1–4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, w jednej uchwale. Pogląd taki reprezentują Katarzyna Płonka-Bielenin³⁹ oraz A. Misiejko⁴⁰, natomiast stanowisko przeciwne zajął w tej sprawie M. Lewicki⁴¹. Jakkolwiek ze względów celowościowych brak jest przeciwwskazań do uregulowania całokształtu zasad detalicznej sprzedaży alkoholu w jednym akcie prawnym, to jednak, przynajmniej *prima facie*, sprzeciwiają się temu normy ukonstytuowane przez przepisy Zasad techniki prawodawczej⁴².

³⁶ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr 70/2018 Wojewody Kujawsko-Pomorskiego z dnia 27 lipca 2018 r., Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego z 2018 r. poz. 3938.

³⁷ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr WNP-O.4131.2.2019 Wojewody Mazowieckiego z dnia 24 stycznia 2019 r., Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego z 2019 r. poz. 1485.

³⁸ Uchwała Regionalnej Izby Obrachunkowej w Bydgoszczy Nr III/15/2018 z dnia 31 stycznia 2018 r., Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego z 2018 r. poz. 793.

³⁹ K. Płonka-Bielenin, *Gminne akty prawa...*, s. 30.

⁴⁰ A. Misiejko, *Nowe przepisy regulujące...*, s. 61.

⁴¹ M. Lewicki, *Wybrane aspekty kompetencji...*, s. 53–54.

⁴² Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 20 czerwca 2002 r. w sprawie „Zasad techniki prawodawczej”, tekst jednolity: Dz. U. z 2016 r. poz. 283. Na podstawie normy z § 143 ust. 2 *in medio* rozporządzenia w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” do aktów prawa miejscowego stosuje się odpowiednio m.in. zasady wyrażone w dziale V tegoż rozporządzenia. Przepis § 119 ust. 1 umieszczony w tym dziale statuuje zasadę, zgodnie z którą na podstawie jednego upoważnienia ustawowego wydaje się jedno rozporządzenie. W związku z tym na podstawie § 119 ust. 1 w zw. z § 143 ust. 2 *in medio* rozporządzenia w sprawie „Zasad techniki prawodawczej” zasada jedno upoważnienie ustawowe – jeden akt prawa miejscowego odnosi się także do prawotwórczej działalności rady gminy, w tym do omawianej w niniejszym artykule uchwały. Takie rozwiązanie, jako najlepiej odpowiadające literze prawa, jest w niniejszej sprawie rekomendowane.

Po wtóre, ograniczenia w nocnej sprzedaży alkoholu mogą być wprowadzane wyłącznie na terytorium całej gminy (*verba legis* terenie gminy) albo obszarze⁴³ jej jednostek pomocniczych. *A contrario* nie jest możliwe wprowadzanie takich ograniczeń na części terytorium gminy niebędącym jednostką pomocniczą. W literaturze słusznie podkreśla się, że podział gminy na jednostki pomocnicze nie musi mieć charakteru wyczerpującego, co oznacza, że tylko część terytorium gminy może być objęta podziałem na jednostki pomocnicze⁴⁴. Teoretycznie możliwy jest scenariusz, w którym rada gminy niejako „sztucznie” tworzy jednostkę pomocniczą na części obszaru gminy wyłącznie w celu późniejszego wprowadzenia na jej obszarze ograniczeń w nocnej sprzedaży alkoholu. Jest to jednak przypadek czysto hipotetyczny.

Nie jest także możliwe wprowadzenie ograniczeń w jednostkach niższego rzędu w stosunku do jednostek pomocniczych gminy. Art. 35 ust. 2 ustawy o samorządzie gminnym statuuje możliwość tworzenia jednostek niższego rzędu w stosunku do jednostek pomocniczych gminy. Ustawodawca w następnych przepisach konsekwentnie dokonuje rozróżnienia między jednostką pomocniczą a jednostką niższego rzędu. Ponieważ jednak prawo rozróżnia te dwa rodzaje jednostek, a art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi przyznaje radzie gminy kompetencję wyłącznie do wprowadzenia ograniczeń na obszarze jednostki pomocniczej, a nie jednostki niższego rzędu, wprowadzenie ograniczenia na obszarze jednostki niższego rzędu nie jest możliwe. *De lege ferenda* jeśli do urzeczywistnienia pożądanego ważnego interesu publicznego dostateczne byłoby ograniczenie nocnej sprzedaży alkoholu wyłącznie na obszarze jednostki niższego rzędu, rada gminy winna mieć możliwość takie ograniczenia wprowadzić.

Legalne jest wprowadzenie ograniczeń nocnej sprzedaży alkoholu także przez część roku. Po pierwsze, wykładnia *a maiori ad minus* przepisów ustanawiających normy kompetencyjne wskazuje, że skoro prawodawca miejscowy może wprowadzić ograniczenie nocnej sprzedaży alkoholu we wszystkie dni roku, to tym bardziej może ustanowić takie ograniczenie tylko przez część roku. Po drugie, do ustanawiania ograniczeń swobody działalności gospodarczej przez organy gminy, w tym ograniczeń sprzedaży alkoholu, stosuje się zasadę proporcjonalności z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP. W związku z tym jeśli do skutecznej ochrony wartości wymienionych w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP wystarczające będzie ustanowienie ograniczenia tylko przez część roku – rada gminy powinna wprowadzić ograniczenie w takim węższym zakresie.

⁴³ W odniesieniu do komponentu przestrzennego jednostki pomocniczej gminy ustawa o samorządzie gminnym posługuje się pojęciem obszaru, por. art. 35 ust. 3 pkt 1 ustawy o samorządzie gminnym.

⁴⁴ S. Gajewski, w: *Ustawy samorządowe...* [baza danych Legalis].

Za trafnością powyższego poglądu przemawia treść rozstrzygnięcia nadzorcze-
go Wojewody Kujawsko-Pomorskiego z dnia 27 lipca 2018 r.⁴⁵ Wzorcem kontroli
była inna norma prawna, ale możliwe jest odniesienie rozstrzygnięcia przez ana-
logię do analizowanej normy z art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości
i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. Zgodnie z art. 14 ust. 2b tejże ustawy rada gminy
może wprowadzić, w drodze uchwały, w określonym miejscu publicznym na tere-
nie gminy odstępstwo od zakazu spożywania napojów alkoholowych. Na podstawie
tego przepisu Rada Miasta Kowala wprowadziła odstępstwa od zakazu spożywania
alkoholu w miejscach publicznych, które obowiązują wyłącznie przez część roku.
W zakresie tym organ nadzoru nie dopatrył się naruszenia prawa, wnioskować
zatem należy, że rada gminy może w ramach przyznanej jej kompetencji ograniczyć
swobodę konstytucyjną w węższym zakresie niż wynikałoby to z prostego odczyta-
nia treści upoważnienia ustawowego.

Rada gminy nie może wprowadzić ograniczeń wyłącznie w placówkach han-
dlowych określonego rodzaju. W rozstrzygnięciu nadzorczym z dnia 31 stycznia
2019 r. Wojewoda Mazowiecki, uchylając przepis uchwały Rady Miejskiej Ostrowi
Mazowieckiej⁴⁶, uznał, że z treści przepisu wynika, że ustawodawca upoważnił radę
gminy do ustanawiania ograniczeń o charakterze przedmiotowym – odnoszącym
się do terytorium gminy albo obszaru jej jednostki pomocniczej, a nie podmio-
towym – odnoszącym się do konkretnych typów przedsiębiorstw. Podobnie wy-
powiedział się w rozstrzygnięciu nadzorczym Wojewoda Śląski⁴⁷ oraz rozpoznając
skargę na to rozstrzygnięcie – Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gliwicach⁴⁸.
W odniesieniu do typu placówki handlowej – zastosowanie wnioskowania *a maio-
ri ad minus* prowadziłyby do rezultatu stawiającego na uprzywilejowanej pozycji
niektórych przedsiębiorców – co jest nie do pogodzenia z zasadą równości w życiu
gospodarczym wywiedzioną z art. 32 Konstytucji RP. Ponadto ustanowienie takie-
go wyłączenia zostało uznane przez gliwicki WSA za przekroczenie granic upoważ-
nienia ustawowego, a tym samym za działanie bez podstawy prawnej⁴⁹.

Podobnie za działanie bez podstawy prawnej uznane zostało wprowadzenie
zakazu sprzedaży napojów alkoholowych w zakładach gastronomicznych

⁴⁵ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr 70/2018 Wojewody Kujawsko-Pomorskiego z dnia 27 lipca 2018 r.,
Dz. Urz. Woj. Kujawsko-Pomorskiego z 2018 r. poz. 3938.

⁴⁶ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr WNP-O.4131.2.2019 Wojewody Mazowieckiego z dnia 24 stycznia
2019 r., Dz. Urz. Woj. Mazowieckiego z 2019 r. poz. 1485.

⁴⁷ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr NPII.4131.1.222.2018 Wojewody Śląskiego z dnia 27 kwietnia 2018 r.,
Dz. Urz. Woj. Śląskiego z 2018 r. poz. 3193.

⁴⁸ Wyrok WSA w Gliwicach z dnia 12 września 2018 r., III SA/Gl 779/18, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/2C279BC3E7> [dostęp: 6.04.2022 r.].

⁴⁹ Tamże.

w godzinach nocnych. Wojewoda Lubelski trafnie stwierdził nieważność uchwały Rady Gminy Abramów w tym zakresie⁵⁰. Wprowadzenie takiego ograniczenia nastąpiłoby wbrew normie prawnej z art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Stosownie do normy prawnej wynikającej z art. 12 ust. 7 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi wprowadzenie ograniczeń w nocnej sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży winno uwzględniać postanowienia gminnego programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych. Z punktu widzenia legalności ograniczeń związek między uchwałą wprowadzającą ograniczenia a zapisami gminnego programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych jest konieczny, jednakże może mieć on bardzo ogólny charakter. Ewentualny brak takiego związku będzie skutkował nieważnością uchwały na podstawie niezgodności z art. 12 ust. 7 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi.

Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie, rozpoznając skargę na uchwałę wprowadzającą ograniczenia w nocnej sprzedaży alkoholu w Dzielnicy I Stare Miasto w Krakowie, wskazał, że wśród celów programu dla Krakowa zawarte było ograniczenie sprzedaży alkoholu. Wprowadzenie zakazu sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży niewątpliwie temu celowi służy⁵¹. Z kolei w sprawie o sygnaturze akt II SA/Rz 200/19 jedną z przyczyn stwierdzenia nieważności uchwały Rady Miasta Rzeszowa wprowadzającej zakaz sprzedaży alkoholu na obszarze dwu osiedli był brak skonfrontowania jej treści z zapisami gminnego (miejskiego) programu profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych⁵².

W kilku sprawach sądy administracyjne stwierdziły nieważność uchwał wprowadzających ograniczenia w nocnej sprzedaży alkoholu z powodu nieproporcjonalnej albo nieuzasadnionej ingerencji w swobodę działalności gospodarczej. I tak w przywołanej już sprawie II SA/Rz 200/19 skład orzekający trafnie zauważył, że w przepisach nie sformułowano żadnych przesłanek ustanowienia ograniczeń, a rada gminy nie może wprowadzać ograniczenia bezrefleksyjnie⁵³. Przeciwnie – sąd rozpoznał konflikt między dobrami w postaci godności i wolności (w tym – możliwości spożywania alkoholu) oraz bezpieczeństwem publicznym. W stanie faktycznym sprawy sąd uznał, że źródłem zakłóceń bezpieczeństwa publicznego był określony

⁵⁰ Rozstrzygnięcie nadzorcze Nr PN-II.4131.232.2018 Wojewody Lubelskiego z dnia 18 lipca 2018 r., Dz. Urz. Woj. Lubelskiego z 2018 r. poz. 3468.

⁵¹ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2019 r., III SA/Kr 1131/18, LEX nr 2608386.

⁵² Wyrok WSA w Rzeszowie z dnia 11 września 2018 r., II SA/Rz 200/19, <https://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/75888D0FCF> [dostęp: 7.04.2022 r.].

⁵³ Tamże.

punkt sprzedaży alkoholu. W takiej sytuacji ingerencja w swobodę działalności gospodarczej w postaci zakazu sprzedaży alkoholu na dwóch osiedlach Rzeszowa jest nadmierna. Na aprobatę zasługuje fakt posłużenia się przez sąd testem proporcjonalności, choć z niezrozumiałych powodów sąd utożsamiał w tej sprawie ważny interes publiczny, o jakim stanowi art. 22 Konstytucji RP, z klauzulami limitacyjnymi z art. 31 ust. 3 Konstytucji RP.

W sprawie III SA/Kr 1131/18⁵⁴ Wojewódzki Sąd Administracyjny w Krakowie uznał, że ograniczenie nocnej sprzedaży alkoholu nie narusza istoty swobody działalności gospodarczej, ale dopuszczalnie ją ogranicza. Uznał jednak, że skoro przesłanką wprowadzenia ograniczeń była ochrona bezpieczeństwa publicznego i porządku publicznego, a ze statystyk policyjnych wynika, że w dzielnicach, w których nie wprowadzono ograniczeń, liczba interwencji w porze nocnej jest wyższa niż na obszarze, gdzie takie ograniczenia wprowadzono, to powoływanie się na te przesłanki dla usprawiedliwienia ograniczenia w świetle art. 22 i art. 31 ust. 3 Konstytucji RP ma wyłącznie pozorny charakter, a regulacja – jako naruszająca te przepisy, winna być uznana za rażąco naruszającą prawo i wyeliminowana z systemu prawa.

Podobne wnioskowanie, oparte o test proporcjonalności, prowadził Wojewódzki Sąd Administracyjny w Gdańsku, rozstrzygając sprawę o sygnaturze akt III SA/Gd 459/18⁵⁵. W tym przypadku sąd nie dopatrył się jednak naruszenia prawa i skargę na uchwałę Rady Miasta Sopotu oddalił. Sąd ocenił, że ograniczenie sprzedaży alkoholu nie godzi w samą istotę swobody działalności gospodarczej, bowiem ta, choć w skróconych godzinach, wciąż może być wykonywana. W niniejszej sprawie ograniczenia nocnej sprzedaży alkoholu miały postać całkowitego zakazu sprzedaży między godziną 2.00 a 6.00. Zakres ograniczeń był bardzo dokładnie dopasowany do prawnie chronionego interesu, w trosce o który ograniczenie zostało wprowadzone. Sąd ponadto stwierdził zgodność treści uchwały z celami określonymi w gminnym programie profilaktyki i rozwiązywania problemów alkoholowych.

Nie budzi wątpliwości, że przy wprowadzaniu ograniczeń organ stanowiący gminy musi mieć na względzie ich proporcjonalność. Na kanwie powyższego orzecznictwa należy uznać za dopuszczalne takie ograniczenia, które chociaż w całości nie wyczerpują granic upoważnienia ustawowego, są wystarczające do ochrony interesu publicznego, w szczególności bezpieczeństwa czy moralności publicznej. Za dopuszczalne należy uznać wprowadzenie zakazu sprzedaży alkoholu w godzinach nocnych tylko w wybrane dni tygodnia. Służyłoby to ochronie bezpieczeństwa

⁵⁴ Wyrok WSA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2019 r., III SA/Kr 1131/18, LEX nr 2608386.

⁵⁵ Wyrok WSA w Gdańsku z dnia 22 listopada 2018 r., III SA/Gd 459/18, LEX nr 2599895.

i porządku publicznego w sytuacji, kiedy nasilenie zjawisk niepożądanych związanych z konsumpcją alkoholu następuje wyłącznie okresowo (np. w weekendy).

Bardziej złożona jest problematyka zakazu nocnej sprzedaży określonego rodzaju alkoholu. Biorąc pod uwagę systematykę ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, ewentualne ograniczenia powinny dotyczyć kategorii napojów alkoholowych wskazanych w art. 18 ust. 3 tejże ustawy (tj. do 4,5% zawartości alkoholu oraz piwa, powyżej 4,5% do 18% zawartości alkoholu, powyżej 18% zawartości alkoholu). Ograniczenie o węższym zakresie (dotyczące określonych kategorii napojów alkoholowych) w większym stopniu czyniłoby zadość proporcjonalności ograniczeń.

Z drugiej strony przedsiębiorcy mogą ubiegać się o zezwolenie na sprzedaż tylko określonych kategorii napojów alkoholowych. W takiej sytuacji wprowadzenie ograniczenia przedmiotowego może przyczynić się do nierównego traktowania przedsiębiorców, a nawet być uznane za niedozwoloną pomoc publiczną. Ewentualne wprowadzenie takiego ograniczenia wymaga bardzo szczegółowej analizy. Ponadto – jak wynika z wyżej przywołanego orzecznictwa – łatwiejsze z punktu widzenia wykazania spełnienia testu proporcjonalności jest wprowadzenie ograniczenia w pełnym zakresie upoważnienia ustawowego.

Zakończenie

Jak wynika z powyższego wyводу, swoboda rady gminy w kształtowaniu ograniczeń sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży nie jest nieograniczona. Pierwszą grupę ograniczeń stanowią przepisy dotyczące procedury podejmowania uchwały ustanawiającej ograniczenia. Omawiana w tym artykule instytucja prawna wkracza w sferę konstytucyjnie chronionych praw człowieka, w szczególności zaś swobody działalności gospodarczej oraz wolności. Wymusza to ścisłe przestrzeganie norm regulujących procedurę prawodawczą. Sporządzenie projektu uchwały winna poprzedzać analiza możliwości osiągnięcia celu tego aktu normatywnego za pomocą innych środków oraz oceny przewidywanych skutków społeczno-gospodarczych. Przed podjęciem uchwały konieczne jest także zasięgnięcie opinii jednostek pomocniczych oraz – w stosownych przypadkach – dowódców garnizonów.

Druga grupa ograniczeń odnosi się do kształtowania treści uchwały. Dopuszczalne jest między innymi wprowadzenie ograniczeń w zakresie węższym od maksimum wynikającego z przepisów ustawy o wychowaniu w trzeźwości

i przeciwdziałaniu alkoholizmowi. W szczególności możliwe jest wprowadzenie takich ograniczeń przez część roku albo tylko w wybrane dni tygodnia. Doniosłą rolę w różnicowaniu zakresu dopuszczalnych ograniczeń nocnej sprzedaży alkoholu odgrywa zasada proporcjonalności.

Analizując legalność ograniczeń, wojewodowie zwracają uwagę na przekroczenie przez radę gminy granic upoważnienia ustawowego. Z kolei w orzecznictwie sądowoadministracyjnym relatywnie niedługi okres obowiązywania analizowanej instytucji prawnej oraz zróżnicowane stany faktyczne i prawne spraw nie pozwalają na wyodrębnienie ustabilizowanych linii orzeczniczych. Analizując metodykę orzekania przez sądy w sprawach z zakresu art. 12 ust. 4 ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, należy wskazać, że analizują one ograniczenia z punktu widzenia ich zasadności w świetle testu proporcjonalności. Czynią to zwłaszcza w sytuacjach, w których regulacje są zaskarżane przez przedsiębiorców, prowadzących detaliczną sprzedaż napojów alkoholowych⁵⁶.

Najistotniejszy wniosek płynący z powyższych rozważań jest taki, że ustanowienie ograniczenia nocnej sprzedaży napojów alkoholowych do spożycia poza miejscem sprzedaży musi znajdować oparcie w ochronie prawnie doniosłego interesu publicznego, a ochrona ta musi mieć charakter rzeczywisty. Sądy administracyjne, dokonując oceny proporcjonalności ograniczeń, biorą pod uwagę chociażby dane dotyczące przestępczości na terytorium gminy lub obszarze jej jednostki pomocniczej. Jednocześnie, biorąc pod uwagę praktykę stanowienia prawa oraz dotychczasowe orzecznictwo, wydaje się, że ustanowienie ograniczeń tylko na obszarze jednostki pomocniczej gminy jest trudniejsze niż ustanowienie tych ograniczeń na terytorium gminy, co jest paradoksalne z punktu widzenia proporcjonalności ustanawianych ograniczeń.

Bibliografia

- Banaszak B., *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2012 [baza danych Legalis].
- Biliński M., Żurawik A., *Zasada społecznej gospodarki rynkowej w Konstytucji RP*, w: *System Prawa Administracyjnego*, t. 8A. *Publiczne prawo gospodarcze*, red. R. Hauser, Z. Niewiadomski, A. Wróbel, wyd. 2, Warszawa 2018.

⁵⁶ Wyrok WSA w Rzeszowie z dnia 11 września 2018 r., II SA/Rz 862/18, LEX nr 2568380; wyrok WSA w Gdańsku z dnia 22 listopada 2018 r., III SA/Gd 459/18, LEX nr 2599895; wyrok WSA w Krakowie z dnia 15 stycznia 2019 r., III SA/Kr 1131/18, LEX nr 2608386.

- Chauvin T., Stawecki T., Winczorek P., *Wstęp do prawoznawstwa*, wyd. 9, Warszawa 2014.
- Gajewski S., w: *Ustawy samorządowe. Komentarz*, red. S. Gajewski, A. Jakubowski, Warszawa 2018 [baza danych Legalis].
- Lewicki M., *Wybrane aspekty kompetencji prawotwórczych gmin w świetle znowelizowanej ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi*, Samorząd Terytorialny 2019, nr 4.
- Misiejko A., *Nowe przepisy regulujące gminne uchwały z zakresu wychowania w trzeźwości i przeciwdziałania alkoholizmowi – aspekty wybrane*, Internetowy Kwartalnik Antymonopolowy i Regulacyjny 2018, nr 4 (7), DOI: 10.7172/2299-5749.IKAR.4.7.5.
- Mroczkowski P., *Inicjatywa uchwałodawcza mieszkańców w samorządzie gminnym*, w: *Samorządy jako formy demokracji uczestniczącej*, red. M. Chrzanowski, J. Sobczak, Lublin 2016.
- Płonka-Bielenin K., *Gminne akty prawa miejscowego wydawane na podstawie ustawy o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi – wnioski i postulaty*, Przegląd Prawa Publicznego 2019, nr 6.
- Rokicka-Murszewska K., w: *Ustawy samorządowe. Komentarz*, red. S. Gajewski, A. Jakubowski, Warszawa 2018 [baza danych Legalis].
- Szydło M., w: *Konstytucja RP*, t. 1. *Komentarz do art. 1–86*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016 [baza danych Legalis].
- Wajda P., *Rola decyzji administracyjnej w nadzorze nad polskim systemem finansowym*, Warszawa 2009.
- Zaradkiewicz K., w: *Konstytucja RP*, t. 1. *Komentarz do art. 1–86*, red. L. Bosek, M. Safjan, Warszawa 2016 [baza danych Legalis].

Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej

Contemporary problems of the penitentiary system from the perspective of Prison Guard officers

Современные проблемы тюремного дела с точки зрения сотрудников тюремной службы

Сучасні проблеми тюремної системи з точки зору працівників тюремної служби

BARTOSZ ZAJĄC

Mgr, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

e-mail: bartoszajac@sw.gov.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4819-4313>

Streszczenie: W artykule przedstawiono problemy współczesnego więziennictwa w Polsce, bazując na badaniach własnych przeprowadzonych w dwóch zakładach karnych, znajdujących się w różnych okręgach administracyjnych – Zakładzie Karnym w Barczewie (okręg olsztyński) oraz Zakładzie Karnym w Przytułach Starych (okręg białostocki). Badania miały na celu wskazanie głównych problemów występujących w Służbie Więziennej, ich charakteru oraz intensyfikacji. Pozwoliły one określić otwarty katalog problemów, o zróżnicowanym charakterze, wśród których najważniejsze to braki kadrowe oraz wynikające z tego stanu rzeczy nadgodziny, niskie zarobki oraz trudności związane ze specyfiką pracy z osadzonymi – łącznie 26 czynników mających potencjalny wpływ na jakość służby w jednostkach podstawowych Służby Więziennej. Najszerszy katalog problemów został dostrzeżony u funkcjonariuszy działu ochrony – najliczniejszego działu w zakładach karnych w Polsce.

Słowa kluczowe: Służba Więzienna, system penitencjarny, zakład karny, funkcjonariusze Służby Więziennej, więziennictwo, patologie organizacji

Summary: The following article discusses issues concerning the contemporary penitentiary system in Poland. It is based on the author's research conducted in two penitentiary facilities placed in different administrative districts – prison in Barczewo (district of Olsztyn) and prison in Przytuły Stare (district of Białystok). The research aimed to point out the main difficulties associated with the prison service in Poland along with their character and intensity. These divisions led to the definition of a catalogue of problems that vary in nature, among which, the most important ones are staff shortages and the resulting necessity to work overtime, low earnings of Prison Guard officers and difficulties caused by specificity of working with inmates. In summary, there are 26 factors that potentially influence the quality of service in prison. Most of the problems were indicated by prison guards who are the most numerous of all officers working in the penitentiary facilities in Poland.

Key words: prison service, penitentiary system, penitentiary, officers, prison systems, organisation pathologies

Резюме: В статье представлены проблемы современной тюремной системы в Польше на основе собственных исследований, проведенных в двух пенитенциарных учреждениях, расположенных в разных административных округах – Пенитенциарном учреждении в городе Барчево (Ольштынский округ) и Пенитенциарном учреждении в Пжитулах Старых (Белостокский округ). Целью исследования было обозначить основные проблемы, возникающие в тюремной службе, их характер и интенсивность. Исследование позволило выявить открытый список проблем различного характера, наиболее важными из которых являются нехватка персонала и связанные с этим сверхурочные часы работы, низкие зарплаты и трудности, связанные со спецификой работы с заключенными – всего 26 факторов, потенциально влияющих на службу в основных подразделениях тюремной службы. Самый широкий перечень проблем был отмечен среди

сотрудников службы безопасности, которая является самой многочисленной среди всех лиц, служащих в пенитенциарных учреждениях Польши.

Ключевые слова: тюремная служба, пенитенциарная система, пенитенциарное учреждение, тюрьма, сотрудники тюремной службы, тюремное дело, организационные патологии

Резюме: У статті представлено проблеми сучасної тюремної системи в Польщі на основі власних досліджень, проведених у двох в'язницях, розташованих в різних адміністративних районах – тюрмі Барчево (Ольштинський район) та тюрмі в Пжитулах-Старих (Білостоцький район). Дослідження було спрямоване на виявлення основних проблем у тюремній службі, їх характеру та загострення. Вони дозволили визначити відкритий каталог проблем різного характеру, найважливішими з яких є дефіцит кадрів і пов'язаний з цим понаднормовий робочий час, низька заробітна плата та труднощі, пов'язані зі специфікою роботи з ув'язненими – всього 26 факторів, що мають потенціальний вплив на якість обслуговування в базових підрозділах пенитенциарної служби. Найширший каталог проблем помічений у співробітників відділу охорони, який є найчисельнішим серед усіх осіб, які є на службі у тюрмах Польщі.

Ключові слова: тюремна служба, пенитенциарна система, тюрьма, працівники тюремної служби, тюремна система, патології організації

Wstęp

Służba Więzienna od czasu przemian społeczno-gospodarczych, które nastąpiły pod koniec lat 90. XX w., zaczęła zmagać się z licznymi problemami, z których część została szeroko opisana w literaturze naukowej. Przykładowo, nowe wyzwania pojawiły się wraz z powstaniem oddziałów dla tzw. więźniów niebezpiecznych¹, nadmierną i często nieuzasadnioną skargowością skazanych² bądź pojawieniem się członków zorganizowanych grup przestępczych³, z napływem obcokrajowców odbywających karę pozbawienia wolności⁴, większym (poza licznymi tego zaletami) otwarciem jednostek na świat zewnętrzny⁵ oraz uzyskaniem przez osadzonych ka-

¹ Przykładowo zob. M. Niełacna, „Człowiek w akwarium” – postępowanie z więźniami „niebezpiecznymi” w oddziałach o specjalnych zabezpieczeniach, *Archiwum Kryminologii* 2014, t. 36, s. 163–225; Z. Lasocik, *Funkcjonowanie oddziałów dla tzw. „więźniów niebezpiecznych” w Polsce*, *Archiwum Kryminologii* 2009, t. 31, s. 299–344.

² M. Kotowska, *Prawo do skargi w praktyce penitencjarnej*, w: *Karnomaterialne i procesowe instrumenty ochrony jednostki przed nadużyciami władzy państwowej*, red. J. Karaźniewicz, T. Kuczur, Toruń 2015, s. 199–225.

³ M. Kotowska, *Zagrożenie zjawiskiem korupcji ze strony członków zorganizowanych grup przestępczych z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, *Studia Prawnoustrojowe* 2015, nr 27, s. 139–152.

⁴ Szerzej zob. M. Kotowska, *Czy polskie więzienia są przygotowane na imigrantów? Rozważania na tle art. 109 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego*, w: *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, red. W. Pływaczewski, M. Ilnicki, Olsztyn 2016, s. 225–237.

⁵ Wiąże się to z trafiaaniem na teren więzień przedmiotów niebezpiecznych. Szerzej zob. M. Kotowska, *Przemysł przedmiotów niebezpiecznych i niedozwolonych na terenach jednostek penitencjarnych*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2014, nr 83, s. 121–136.

talogu praw, w tym również sposobu ich ochrony⁶. Wiele z powstałych publikacji jest spojrzeniem na problematykę z punktu widzenia osób niepełniących służby w tej formacji, co wiąże się z tym, że opracowania mają głównie walor teoretyczny. Z kolei wiele prac o charakterze empirycznym zawiera wyniki badań prowadzonych wiele lat temu. Celem niniejszego artykułu jest przedstawienie aktualnych i najważniejszych problemów dotyczących współczesne więziennictwo z perspektywy osób, które stykają się z nimi bezpośrednio w czasie pełnienia obowiązków zawodowych – funkcjonariuszy Służby Więziennej.

Przeprowadzone badania miały na celu ujawnienie głównych problemów występujących w Służbie Więziennej oraz próbę oceny ich intensyfikacji. W związku z tym należało przedstawić kwestionariusz ankiety możliwie jak największej liczbie funkcjonariuszy, pełniących służbę w różnych działach. Miało to umożliwić rozpoznanie, które z nich stanowią poważny problem w funkcjonowaniu danego działu oraz które nie mają wpływu na realizowanie działań służbowych. Badania prowadzone były na podstawie kwestionariusza ankiety. Jako narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz zbudowany z 15 pytań.

W artykule podjęto następujące problemy badawcze:

- 1) Czy osoby pracujące w zakładach karnych lub aresztach śledczych spotykają się w trakcie pełnienia obowiązków służbowych z problemami, które utrudniają im prawidłowe wywiązywanie się z powierzonych im zadań?
- 2) Jakiego rodzaju problemy identyfikują funkcjonariusze Służby Więziennej w czasie pełnienia obowiązków służbowych?
- 3) Jakie są główne źródła tych problemów?
- 4) Czy istnieją różnice w ocenie występowania istniejących problemów w różnych działach organizacyjnych?
- 5) Jak funkcjonariusze oceniają skuteczność przyjętych w formacji rozwiązań systemowych mających na celu przeciwdziałanie problemom występującym w czasie pełnienia obowiązków służbowych oraz czy rozwiązania te w przyszłości przyniosą zamierzony efekt?

Badania przeprowadzone zostały dwuetapowo. Najpierw przeprowadzono je w Zakładzie Karnym w Barczewie w dniach 26–27 marca 2020 r., po uzyskaniu zgody dyrektora tej placówki. W tym celu przygotowano 250 arkuszy kwestionariusza ankiety, następnie rozdzielono je pomiędzy funkcjonariuszy działu ochrony pełniących służbę w systemie zmianowym – 12-godzinnym oraz funkcjonariuszy zmiany dziennej pełniących służbę w systemie 8-godzinnym. W przypadku funkcjonariuszy i funkcjonariuszek pozostałych działów dostarczono kwestionariusze

⁶ S. Lelental, *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. 7, Warszawa 2020, s. 443–444.

ankiety w liczbie osób pełniących służbę w danym dziale. Dalsza część badań miała miejsce w Zakładzie Karnym w Przytułach Starych w dniach 9–10 września 2020 r., po wyrażeniu zgody przez dyrektora jednostki w Przytułach Starych.

1. Wyniki badań własnych

Badaniami ankietowymi objęto 176 funkcjonariuszy i funkcjonariuszek Zakładu Karnego w Barczewie (okręg olsztyński), natomiast w Zakładzie Karnym w Przytułach Starych (okręg białostocki) wypełniono 53 ankiety. Szczegółową charakterystykę respondentów podano w tabelach 1, 2 i 3.

Tabela 1. Charakterystyka respondentów według płci

Lp.	Dział pracy	ZK Barczewo				ZK Przytuły Stare			
		Mężczyźni		Kobiety		Mężczyźni		Kobiety	
		Liczba	Udział %	Liczba	Udział %	Liczba	Udział %	Liczba	Udział %
1.	Ochrona	114	64,8	2	1,1	21	39,5	–	–
2.	Penitencjarny i terapeutyczny	11	6,3	14	7,9	2	3,8	5	9,4
3.	Kwatermistrzowski	8	4,5	–	–	13	24,5	1	1,9
4.	Finansowy	1	0,6	4	2,3	2	3,8	2	3,8
5.	Służba zdrowia	3	1,7	7	4	–	–	1	1,9
6.	Ewidencja	5	2,9	3	1,7	1	1,9	1	1,9
7.	Kadry i organizacyjno-prawny	2	1,1	2	1,1	–	–	1	1,9
8.	Samodzielne stanowisko	–	–	–	–	1	1,9	1	1,9
9.	Kierownik działu	–	–	–	–	1	1,9	–	–
	Razem	144	81,9	32	18,1	41	77,3	12	22,7

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Największą grupą w jednostkach podstawowych Służby Więziennej jest dział ochrony, co znajduje odzwierciedlenie w przeprowadzonych badaniach.

W Zakładzie Karnym w Barczewie udział w badaniach wzięło 116 funkcjonariuszy i funkcjonariuszek tego działu. Drugi pod względem liczebności jest dział penitencjarny, w ramach którego udział w badaniach wzięło 25 funkcjonariuszy i funkcjonariuszek. Również w Zakładzie Karnym w Przytułach Starych, gdzie udział w badaniach wzięły w sumie 53 osoby, największy jest dział ochrony, z którego udział w badaniach wzięło 21 osób.

Tabela 2. Charakterystyka respondentów według wieku

Lp.	Dział	Wiek (w latach)	ZK Barczewo (liczba)	Udział %	ZK Przytuły Stare (liczba)	Udział %
1.	Ochrona	18–25	5	2,8	2	3,8
		26–35	52	29,6	5	9,4
		36–46	55	31,2	14	26,4
		Powyżej 46	4	2,3	–	–
2.	Penitencjarny i terapeutyczny	26–35	15	8,5	2	3,8
		36–46	10	5,7	3	5,6
		Powyżej 46	–	–	2	3,8
3.	Kwatermistrzowski	26–35	1	0,6	4	7,4
		36–46	4	2,3	9	17
		Powyżej 46	3	1,7	1	1,9
4.	Finansowy	26–35	2	1,1	2	3,8
		36–46	2	1,1	1	1,9
		Powyżej 46	1	0,6	1	1,9
5.	Służba zdrowia	26–35	4	2,3	1	1,9
		36–46	3	1,7	–	–
		Powyżej 46	3	1,7	–	–
6.	Ewidencja	26–35	2	1,1	2	3,8
		Powyżej 46	6	3,4	–	–
7.	Kadry i organizacyjno-prawny	26–35	3	1,7	1	1,9
		36–46	1	0,6	–	–
8.	Samodzielne stanowisko	36–46	–	–	2	3,8
9.	Kierownik działu	36–46	–	–	1	1,9
	Razem		176	100	53	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Najliczniejszą grupę respondentów stanowią funkcjonariusze działu ochrony w przedziale wiekowym 36–46 lat zarówno w ZK w Barczewie, jak i w ZK w Przytułach Starych. Biorąc pod uwagę wszystkich respondentów, to osoby w przedziale 36–46 lat stanowią najliczniejszą grupę 105 osób, co przekłada się na 45,9% udziału tych osób w badaniu. Wynika to z faktu szybkiego przechodzenia na uprawnienia emerytalne po 15 latach służby na mocy obowiązujących przepisów, na co wskazuje również mała liczba osób po 46 roku życia – zaledwie 4 w dziale ochrony w ZK w Barczewie oraz brak takich osób w ZK Przytuły Stare.

Tabela 3. Charakterystyka respondentów według stażu służby

Lp.	Dział	Staż pracy (w latach)	ZK Barczewo (liczba)	Udział %	ZK Przytuły Stare (liczba)	Udział %
1.	Ochrona	Służba przygotowawcza	4	2,3	–	–
		2–5	22	12,5	4	7,5
		6–10	44	25	4	7,5
		11–15	43	24,4	13	24,6
		Powyżej 16	3	1,7	–	–
2.	Penitencjarny i terapeutyczny	Służba przygotowawcza	2	1,1	–	–
		2–5	3	1,7	1	1,9
		6–10	12	6,8	–	–
		11–15	6	3,4	4	7,5
		Powyżej 16	2	1,1	2	3,8
3.	Kwatermistrzowski	2–5	1	0,6	–	–
		6–10	2	1,1	3	5,6
		11–15	4	2,3	10	18,9
		Powyżej 16	1	0,6	1	1,9
4.	Finansowy	Służba przygotowawcza	1	0,6	–	–
		6–10	–	–	1	1,9
		11–15	2	1,1	3	5,6
		Powyżej 16	2	1,1	–	–
5.	Służba zdrowia	6–10	3	1,7	–	–
		11–15	7	3,9	–	–
		Powyżej 16 lat służby	–	–	1	1,9
6.	Ewidencja	Służba przygotowawcza	3	1,7	–	–
		2–5	1	0,6	1	1,9
		6–10	1	0,6	1	1,9
		11–15	2	1,1	–	–
		Powyżej 16	1	0,6	–	–

7.	Kadry i dział organizacyjno-prawny	Służba przygotowawcza	1	0,6	–	–
		2–5	1	0,6	–	–
		6–10	1	0,6	1	1,9
		Powyżej 16	1	0,6	–	–
8.	Samodzielne stanowisko	11–15	–	–	2	3,8
9.	Kadra kierownicza	6–10	–	–	1	1,9
	Razem		176	100	53	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Analiza stażu służby z uwzględnieniem poszczególnych działów pokazuje, że najwięcej osób w dziale ochrony legitymuje się stażem pomiędzy 11 a 15 lat, co pozwala sądzić, że jest to doświadczona kadra, bliska uzyskania uprawnień emerytalnych. Mała jest liczba osób w służbie przygotowawczej – w dziale ochrony zaledwie 4, zaś we wszystkich innych działach 7 osób. Stażem służby powyżej 16 lat może pochwalić się zaledwie 3 funkcjonariuszy w dziale ochrony oraz 7 w innych działach. W ZK w Przytułach Starych spośród badanych osób nie ma funkcjonariuszy w służbie przygotowawczej, zaś osób mających ponad 16 lat służby jest zaledwie 4. Najliczniejszą grupę stanowią również funkcjonariusze w przedziale stażu służby między 11 a 15 lat.

Tabela 4. Pełnienie służby w więcej niż jednej jednostce penitencjarnej

Lp.	Dział pracy	ZK Barczewo				ZK Przytuły Stare			
		Tak (liczba)	Udział %	Nie (liczba)	Udział %	Tak (liczba)	Udział %	Nie (liczba)	Udział %
1.	Ochrona	43	68,2	73	64,6	6	37,4	15	40,6
2.	Penitencjarny i terapeutyczny	11	17,4	14	12,4	1	6,3	6	16,2
3.	Kwatermistrzowski	2	3,2	6	5,3	6	37,4	8	21,6
4.	Finansowy	1	1,6	4	3,5	–	–	4	10,8
5.	Służba zdrowia	3	4,8	7	6,2	1	6,3	–	–
6.	Ewidencja	1	1,6	7	6,2	–	–	2	5,4
7.	Kadry i organizacyjno-prawny	2	3,2	2	1,8	1	6,3	–	–
8.	Samodzielne stanowisko	–	–	–	–	1	6,3	1	2,7
9.	Kadra kierownicza	–	–	–	–	–	–	1	2,7
	Razem	63	100	113	100	16	100	37	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W ZK Barczewo łącznie 63 osoby (spośród 176 biorących udział w badaniach) wskazały, że pełniły służbę także w innych jednostkach penitencjarnych. W ZK Przytuły Stare było 16 takich osób. Najwięcej osób było w dziale ochrony w ZK Barczewo oraz po równo w dziale ochrony i dziale kwatermistrzowskim w ZK Przytuły Stare.

Kolejne pytania dotyczyły występowania problemów w Służbie Więziennej. Wśród biorących udział w badaniach ankietowych 158 osób wskazało opinię, że występują problemy mające istotny wpływ na jej funkcjonowanie. Zaledwie 8 osób odpowiedziało na to pytanie negatywnie, zaś pozostałe nie miały jednoznacznego zdania na ten temat.

Tabela 5. Wybrane problemy potencjalnie występujące w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy działu ochrony

Katalog odpowiedzi		ZK Barczewo		ZK Przytuły Stare	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
Lp.	Wskaźnik				
1.	Próby korupcji ze strony osadzonych	21	3,7	3	5
2.	Niekontrolowane przedostawanie się na teren jednostki narkotyków i innych substancji psychoaktywnych	47	8,4	5	8,3
3.	Problemy wynikające ze specyfiki pracy penitencjarnej: stres, nepotyzm, nadmierna liczba aktów prawnych, duża liczba zdarzeń o charakterze nadzwyczajnym i trudności w przeciwdziałaniu im	81	14,4	8	13,3
4.	Przeludnienie jednostek penitencjarnych	17	3	1	1,7
5.	Zły odbiór medialny pracy funkcjonariusza Służby Więziennej	58	10,3	4	6,7
6.	Trudności w planowaniu i organizowaniu pracy	61	11	3	5
7.	Mobbing ze strony przełożonych	26	4,6	2	3,3
8.	Wypalenie zawodowe	59	10,6	7	11,6
9.	Problemy wynikające ze złej infrastruktury technicznej	34	6	3	5
10.	Duże braki kadrowe i nadgodziny	78	13,9	12	20
11.	Niskie zarobki	68	12	8	13,4
12.	Inne	9	1,6	-	-
13.	Brak problemów w Służbie Więziennej	3	0,5	4	6,7
	Razem	562	100	60	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku odpowiedzi „inne” wśród funkcjonariuszy ZK w Barczewie wskazano następujące problemy:

- 1) nieadekwatność przepisów prawnych do warunków panujących w Polsce (2 osoby);
- 2) dysproporcje w nagradzaniu i karaniu funkcjonariuszy (2 osoby);
- 3) niekorzystne zmiany emerytalne – 25 lat służby w celu uzyskania uprawnień emerytalnych;
- 4) nadmierna liczba obowiązków przypadających na jednego funkcjonariusza;
- 5) nieprawidłowości w doborze kadry i obsadzaniu stanowisk służbowych;
- 6) słaby poziom wykształcenia funkcjonariuszy;
- 7) brak dyscypliny i rygoru wśród osadzonych;
- 8) brak jasnej i przejrzystej ścieżki kariery;
- 9) niedozwolone kontakty funkcjonariuszy z osadzonymi.

Respondenci mogli wskazać dowolną liczbę odpowiedzi spośród wskazanego katalogu problemów, jeżeli uważali, że mają one miejsce w Służbie Więziennej. Wszystkie przedstawione przykłady problemów zostały wskazane przez funkcjonariuszy. Zaledwie 3 osoby spośród 116 z działu ochrony w ZK Barczewo oraz 4 osoby z ZK Przytuły Stare wskazały, że nie ma problemów w służbie. Zróżnicowana jest powszechność występowania problemów. Najmniej wskazań uzyskały odpowiedzi w kategorii inne, jak również próby korupcji, przeludnienie jednostek penitencjarnych i mobbing ze strony przełożonych. Najczęściej wskazywane były odpowiednio: problemy związane ze specyfiką służby, tj. stres, nepotyzm, nadmierna liczba aktów prawnych i zdarzenia o charakterze nadzwyczajnym, na dalszych miejscach braki kadrowe i niskie zarobki. Analogiczne wskazania miały miejsce w ZK Przytuły Stare, gdzie do najczęstszych odpowiedzi należały: braki kadrowe, niskie zarobki oraz problemy wynikające ze specyfiki pełnienia służby.

Tabela 6. Wybrane problemy potencjalnie występujące w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy działów innych niż ochrona

Lp.	Wskaźnik	ZK Barczewo		ZK Przytuły Stare	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
1.	Próby korupcji ze strony osadzonych	12	5	–	–
2.	Niekontrolowane przedostawanie się na teren jednostki narkotyków i innych substancji psychoaktywnych	21	8,9	5	8,7
3.	Problemy wynikające ze specyfiki pracy penitencjarnej: stres, nepotyzm, nadmierna liczba aktów prawnych, duża liczba zdarzeń o charakterze nadzwyczajnym i trudności w przeciwdziałaniu im	42	17,8	7	12,4

Lp.	Wskaźnik	ZK Barczewo		ZK Przytuły Stare	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
4.	Przeludnienie jednostek penitencjarnych	4	1,7	-	-
5.	Zły odbiór medialny pracy funkcjonariusza Służby Więziennej	15	6,4	2	3,5
6.	Trudności w planowaniu i organizowaniu pracy	17	7,2	8	14
7.	Mobbing ze strony przełożonych	16	6,8	6	10,6
8.	Wypalenie zawodowe	27	11,4	8	14
9.	Problemy wynikające ze złej infrastruktury technicznej	10	4,2	6	10,6
10.	Duże braki kadrowe i nadgodziny	39	16,6	12	21
11.	Niskie zarobki	26	11	3	5,2
12.	Inne	6	2,6	-	-
13.	Brak problemów w Służbie Więziennej	1	0,4	-	-
	Razem	236	100	57	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Wśród odpowiedzi „inne” udzielonych przez funkcjonariuszy i funkcjonariuszki ZK Barczewo znalazły się między innymi:

- 1) brak przepływu informacji (2 osoby);
- 2) nieadekwatność przepisów prawnych do warunków panujących w Polsce;
- 3) problemy interpersonalne i konflikty wewnętrzne;
- 4) brak procedur związanych z ochroną zdrowia i bezpieczeństwa;
- 5) nadmierne karanie dyscyplinarne funkcjonariuszy.

Respondenci mogli wskazać dowolną liczbę problemów spośród zaproponowanego katalogu. W przypadku funkcjonariuszy ZK Barczewo reprezentujących inne działy niż ochrona najmniejszą liczbę wskazań otrzymały: przeludnienie jednostek penitencjarnych, problemy wynikające ze złej infrastruktury technicznej oraz próby korupcji ze strony osadzonych. Wśród najważniejszych problemów wskazano, podobnie jak w przypadku działu ochrony, problemy związane ze specyfiką służby, tj. stres, nepotyzm, nadmierną liczbę aktów prawnych i zdarzenia o charakterze nadzwyczajnym, braki kadrowe i związane z tym nadgodziny oraz niskie zarobki. W przypadku ZK Przytuły Stare najmniej wskazań otrzymały: zły odbiór medialny formacji oraz niskie zarobki (są one bowiem wyższe niż w dziale ochrony). Największą liczbę wskazań otrzymały braki kadrowe, trudności w planowaniu pracy oraz wypalenie zawodowe.

Tabela 7. Najistotniejsze problemy realnie występujące w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy działu ochrony

Lp.	Katalog odpowiedzi	ZK Barczewo		ZK Przytuły Stare	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
Określenie problemu					
1.	Wynikające z trudności organizacyjnych i planowania	2	2,9	-	-
2.	Przekazywanie informacji niejawnym osadzonym	1	1,5	-	-
3.	Nadmiar obowiązków służbowych funkcjonariusza	7	10,2	1	11,1
4.	Nadmierna liczba aktów prawnych	3	4,4	-	-
5.	Brak interpretacji przepisów prawnych	2	2,9	-	-
6.	Nadmierne karanie dyscyplinarne funkcjonariuszy	1	1,5	-	-
7.	Przeludnienie jednostek penitencjarnych	2	2,9	-	-
8.	Występowanie środków odurzających w jednostkach	1	1,5	-	-
9.	Brak motywacji do pracy	1	1,5	-	-
10.	Stres i wypalenie zawodowe	5	7,3	1	11,1
11.	Brak komunikacji	1	1,5	-	-
12.	Stara infrastruktura oraz brak sprzętu i umundurowania	2	2,9	-	-
13.	Zła atmosfera w służbie	1	1,5	-	-
14.	Niski prestiż społeczny zawodu więziennika	1	1,5	-	-
15.	Mobbing ze strony przełożonych	1	1,5	-	-
16.	Niskie zarobki	10	14,7	2	22,25
17.	Nepotyzm i kumoterstwo	1	1,5	-	-
18.	Braki kadrowe i nadgodziny	15	22	2	22,25
19.	Brak kompetencji kadry kierującej jednostką	4	5,9	1	11,1
20.	Brak awansów	1	1,5	-	-
21.	Brak wsparcia ze strony przełożonych i brak zrozumienia	3	4,4	-	-
22.	Brak możliwości zaplanowania czasu na odpoczynek	2	3	1	11,1
23.	Agresja ze strony osadzonych	1	1,5	-	-
24.	Problemy wynikające ze specyfiki pracy	-	-	1	11,1
	Razem	68	100	9	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Pytanie te miało charakter otwarty, co pozwoliło na wskazanie własnych propozycji odpowiedzi przez respondentów. Z przedstawionych opinii funkcjonariuszy działu ochrony wynika, że najistotniejszymi z ich punktu widzenia problemami, które utrudniają pracę, są: niskie zarobki, co przekłada się na niską motywację, braki kadrowe i związane z nimi nadgodziny oraz nadmiar obowiązków służbowych, czyli problemy wynikające ze specyfiki pracy. Zdecydowanie mniej odpowiedzi udzielili funkcjonariusze ZK Przytuły Stare, wskazując na niskie zarobki oraz braki kadrowe i nadgodziny.

Tabela 8. Najistotniejsze problemy realnie występujące w Służbie Więziennej w opinii respondentów według poszczególnych działów

Lp.	Opis problemu	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
Dział penitencjarny i terapeutyczny				
1.	Braki kadrowe	3	2	7
2.	Niskie zarobki	1	–	1,4
3.	Nadmiar obowiązków służbowych	6	1	9,8
4.	Mobbing i stres	2	2	5,8
5.	Niekorzystne zmiany emerytalne	1	–	1,4
6.	Brak możliwości organizacji pracy własnej	2	–	2,8
7.	Nadgodziny	1	–	1,4
8.	Działanie pod presją czasu i terminowość zadań	2	–	2,8
9.	Niski standard warunków pracy	1	–	1,4
10.	Problemy wynikające ze specyfiki wykonywanych zadań	1	–	1,4
11.	Brak poczucia bezpieczeństwa	1	–	1,4
12.	Brak spójnej interpretacji przepisów	2	–	2,8
13.	Utrudniony kontakt z przełożonymi	2	–	2,8
14.	Roszczeniowa postawa osadzonych	2	–	2,8
Dział kwatermistrzowski				
1.	Braki kadrowe	6	–	8,5
2.	Nepotyzm i kumoterstwo	1	–	1,4
3.	Niskie kwalifikacje przełożonych	1	–	1,4
4.	Niskie zarobki	2	–	2,8

5.	Nadmierna liczba aktów prawnych	1	–	1,4
6.	Niechęć do pracy	1	–	1,4
7.	Trudności organizacyjne	–	1	1,4
8.	Słaba współpraca pomiędzy działami	–	1	1,4
9.	Źle skonstruowane przepisy	–	1	1,4
Inne działy: finansowy, kadr, organizacyjno-prawny oraz samodzielne stanowisko, ewidencja, służba zdrowia				
1.	Braki kadrowe	5	1	8,5
2.	Trudności w organizacji pracy	1	–	1,4
3.	Nadmiar obowiązków	2	–	2,8
4.	Zbyt duża terminowość zadań	1	–	1,4
5.	Stres	1	1	2,8
6.	Mobbing	2	–	2,8
7.	Zbyt dużo praw osadzonych	3	–	4,2
8.	Brak komunikacji z przełożonymi	4	–	5,8
9.	Niskie zarobki	1	–	1,4
10.	Nierówne traktowanie w dziale	1	–	1,4
11.	Problemy interpersonalne w dziale	1	–	1,4
	Razem	61	10	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W zależności od miejsca pełnienia służby i wykonywania swoich obowiązków, w ramach różnych działów występuje znaczne zróżnicowanie najistotniejszych problemów, które utrudniają funkcjonariuszom pracę. Widoczne jest ono także w poszczególnych zakładach karnych. W dziale służby zdrowia w ZK Barczewo głównym problemem są problemy w komunikacji z przełożonymi, w dziale penitencjarnych i terapeutycznym nadmiar obowiązków służbowych, w dziale ewidencji stres oraz trudności w organizowaniu pracy, w dziale kwatermistrzowskim braki kadrowe i nadgodziny, podobnie w działach finansowych, kadr oraz w dziale organizacyjno-prawnym, gdzie również wskazano braki kadrowe. W przypadku ZK Przytuły Stare pojawiły się inne problemy. Najwięcej wskazań w dziale penitencjarnym otrzymały braki kadrowe oraz stres i mobbing. W dziale kwatermistrzowskim: trudności organizacyjne, słaba współpraca pomiędzy działami oraz źle skonstruowane przepisy prawne. W dziale ewidencji wskazano, że głównym problemem jest stres.

Kolejne badane zagadnienia dotyczyły prób przeciwdziałania problemom występującym w Służbie Więziennej poprzez zgłaszanie propozycji i uwag mających na celu rozwiązanie problemów lub poprawę funkcjonowania i warunków pracy.

Tabela 9. Zgłaszane uwagi i propozycje zmian w systemie penitencjarnym w opinii ogółu respondentów

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony		Inne działy		Łącznie	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
1.	Tak	65	48,5	54	56,9	119	51,7
2.	Nie	22	16,5	17	17,9	39	17,1
3.	Nie pamiętam	14	10,5	7	7,3	21	9,2
4.	Nie widzę sensu podejmowania takich prób	30	22,3	15	15,8	45	19,8
5.	Problemy nie występują	3	2,2	2	2,1	5	2,2
	Razem	134	100	95	100	229	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Funkcjonariusze wskazali, że składali propozycję zmian w swoich jednostkach (najwięcej wskazań z uwzględnieniem działań). Blisko 20% respondentów nie widzi sensu podejmowania takich prób. Zaledwie 2,2% ogółu respondentów udzieliło odpowiedzi, że problemy nie występują.

Tabela 10. Opinia ogółu respondentów dotycząca pogłębiania się problemów

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony		Inne działy		Łącznie	
		Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %	Liczba wskazań	Udział %
1.	Tak	106	77,4	67	72,9	173	74,9
2.	Nie	5	3,6	1	1,1	6	2,6
3.	Trudno powiedzieć	12	8,7	22	23,9	34	15,5
4.	Nie mam zdania	2	1,5	–	–	2	0,9
5.	Nie ma problemów	3	2,2	2	2,1	5	2,2
6.	Pojawią się inne, nieznane problemy	9	6,6	–	–	9	3,9
	Razem	137	100	92	100	229	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Zdecydowana większość respondentów wskazała, że problemy w Służbie Więziennej będą się pogłębiać. Zaledwie 3,9% osób twierdzi, że pojawią się nowe, nieznane problemy, zaś 15,5% nie wyraziło zdania na ten temat.

Tabela 11. Potencjalne przyczyny problemów w Służbie Więziennej w opinii respondentów w dziale ochrony

Lp.	Wskazana przyczyna	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
1.	Kumoterstwo i nepotyzm	5	–	7,7
2.	Brak chęci zmian i zrozumienia dla problemów występujących w służbie w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej	6	–	9,2
3.	Braki kadrowe	15	1	24,6
4.	Niskie zarobki	2	–	3,1
5.	Słaba motywacja	2	–	3,1
6.	Brak wykwalifikowanej kadry	2	–	3,1
7.	Brak kompetencji kadry kierowniczej	1	–	1,5
8.	Powszechność narkotyków	1	–	1,5
9.	Zła organizacja i warunki pracy	2	–	3,1
10.	Niejasne i niezrozumiałe przepisy	2	–	3,1
11.	Zbyt duży katalog praw osadzonych	2	–	3,1
12.	Wadliwa modernizacja służby więziennej	3	–	4,7
13.	Nadmierna liczba zadań służbowych	1	–	1,5
14.	Zły odbiór medialny	1	–	1,5
15.	Brak zrozumienia ze strony kierujących jednostką	2	1	4,7
16.	Antagonizmy i „walka wewnętrzna” pomiędzy działami	1	–	1,5
17.	Odchodzenie na zaopatrzenie emerytalne doświadczonych kadry po 15 latach służby	1	–	1,5
18.	Brak kompetencji kadry kierującej	3	–	4,7
19.	Brak pomocy ze strony przełożonych	2	–	3,1
20.	Lekceważący stosunek przełożonych do pracy funkcjonariuszy i bagatelizowanie ich problemów	3	–	4,7
21.	Brak rozwiązań systemowych polepszających warunki pracy	1	–	1,5
22.	Brak nowelizacji aktów prawnych	1	–	1,5
23.	Brak planu wprowadzającego zmiany	1	–	1,5
24.	Mało elastyczny czas pracy	1	–	1,5
25.	Brak należytej kontroli osadzonych	–	1	1,5
26.	Praca pod presją czasu	–	1	1,5
	Razem	61	4	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Pośród wskazań znaleziono 26 różnych przyczyn, z których najpoważniejszą są braki kadrowe, które należy uznać za główną przyczynę istniejących w Służbie

Więziennej problemów, mających wpływ na całokształt funkcjonowania tej formacji. Wśród innych wartych odnotowania są również brak chęci zmian płynący z Centralnego Zarządu Służby Więziennej. Sam fakt wskazania dużej liczby przyczyn może mieć negatywny wpływ na funkcjonowanie całej formacji. Zaledwie dwa wskazania (braki kadrowe oraz brak zrozumienia ze strony kierujących jednostką) występują zarówno w ZK Barczewo, jak i w ZK Przytuły Stare, oraz dwa rodzaje problemów występują tylko w ZK Przytuły Stare (brak należytej kontroli osadzonych oraz praca pod presją czasu).

Tabela 12. Potencjalne przyczyny problemów w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy działów innych niż ochrona

Lp.	Wskazana przyczyna	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
Dział penitencjarny i terapeutyczny				
1.	Złe warunki i organizacja pracy	2	–	3,2
2.	Nadmierna biurokracja	1	–	1,6
3.	Braki kadrowe	3	3	9,2
4.	Brak nowych naborów i brak sposobów zachęcenia do podjęcia pracy	1	–	1,6
5.	Niskie zarobki	2	–	3,2
6.	Niejasne i mało elastyczne przepisy	2	–	3,2
7.	Zbyt dużo ogólnych problemów	1	–	1,6
8.	Nadgodziny	1	–	1,6
9.	Brak kontaktu z przełożonymi i złe zarządzanie kadrą	4	1	7,6
10.	Zbyt mała liczba funkcjonariuszy na tak zwanej pierwszej linii	1	–	1,6
11.	Zbyt duże tempo zmian w Służbie Więziennej	2	–	3,2
12.	Nadmiar obowiązków	1	–	1,6
13.	Brak myślenia perspektywicznego	2	–	3,2
14.	Naciski i wywieranie presji z Centralnego Zarządu Służby Więziennej	1	–	1,6
15.	Brak nadzoru nad jednostkami podstawowymi	1	–	1,6
16.	Przemyt substancji zakazanych na teren jednostek	1	–	1,6
17.	Zbyt duży kontakt osadzonych ze światem zewnętrznym	1	–	1,6
Dział kwatermistrzowski				
1.	Wydłużenie wieku emerytalnego	2	–	3,2
2.	Brak wieloletnich zmian inwestycyjnych w Służbie Więziennej	1	–	1,6
3.	Zła atmosfera w pracy	1	–	1,6
4.	Brak jasnych kryteriów awansu i systemu nagradzania	1	–	1,6

5.	Niskie i nieproporcjonalne zarobki	1	-	1,6
6.	Zmiany w funkcjonowaniu formacji	1	-	1,6
7.	Awans zależny od sympatii przełożonych	-	1	1,6
8.	Brak rozpoznania problemów przez przełożonych	-	1	1,6
9.	Brak kompetentnych przełożonych	-	1	1,6
10.	Przestarzałe i niewłaściwe przepisy	-	2	3,2
Inne działy: finansowy, kadr, organizacyjno-prawny, samodzielne stanowisko, ewidencja, służba zdrowia				
1.	Likwidacja szeregu uprawnień w służbie	1	-	1,6
2.	Niekorzystne zmiany emerytalne	1	-	1,6
3.	Brak chętnych do służby (braki kadrowe)	2	-	3,2
4.	Złe zarządzanie	2	1	3,2
5.	Biernosc przełożonych i brak reakcji	1	1	3,2
6.	Specyfika pracy w jednostce	1	1	3,2
7.	Zła organizacja pracy	1	-	1,6
8.	Brak znajomości problemów w Centralnym Zarządzie Służby Więziennej	1	-	1,6
9.	Roszczeniowa postawa osadzonych	1	-	1,6
10.	Stały wzrost liczby obowiązków	1	-	1,6
11.	Brak komunikacji w Służbie	1	-	1,6
12.	Strach przed agresją osadzonych	1	-	1,6
13.	Brak szkoleń	1	-	1,6
14.	Negatywnie nastawieni przełożeni	2	-	3,2
15.	Brak chęci wprowadzenia zmian	1	-	1,6
	Razem	52	12	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku pozostałych działów przyczyny występujących problemów rozłożyły się bardzo zróżnicowanie. Oznaczać to może, że ze względu na specyfikę pracy danego działu inne problemy mają wpływ na jego funkcjonowanie. W przypadku działu służby zdrowia oraz działu penitencjarnego i terapeutycznego są to przyczyny ściśle związane z problemami wewnętrznymi w postaci negatywnie nastawionych przełożonych. W przypadku innych działów wśród przyczyn upatrywać należy braki kadrowe (kwatremistrzowski – najczęściej wskazań w ZK Barczewo i ZK Przytuły Stare) oraz niekorzystne zmiany w uprawnieniach emerytalnych (dział kadr, finansowy, organizacyjno-prawny).

Tabela 13. Ocena szans poprawy sytuacji funkcjonowania systemu penitencjarnego w Polsce według wskazań ZK Barczewo i ZK Przytuły Stare

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony (liczba wskazań)	Udział %	Inne działy (liczba wskazań)	Udział %	Łącznie	Udział %
1.	Tak	13	9,5	11	12,1	24	10,5
2.	Nie	71	52,2	34	37,4	105	46,2
3.	Trudno powiedzieć	50	36,8	46	50,5	96	42,2
4.	Nie mam zdania	2	1,5	-	-	2	1,1
	Razem	136	100	91	100	227	100

Źródło: badanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Spośród wszystkich badanych, dwie osoby nie udzieliły odpowiedzi na to pytanie. Wskazania respondentów rozłożyły się niemalże równomiernie pomiędzy odpowiedziami „nie zmienia się nic” oraz „trudno powiedzieć” – odpowiednio 46,2% oraz 42,2%. Zaledwie dwie osoby nie miały zdania na ten temat.

Tabela 14. Ocena zmian dotycząca wydłużenia wieku emerytalnego i zasad naboru do służby według wskazań ZK Barczewo

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony (liczba wskazań)	Udział %	Inne działy (liczba wskazań)	Udział %	Łącznie	Udział %
1.	Jest to dobre rozwiązanie	1	0,7	-	-	1	0,4
2.	Bariera powodująca brak zainteresowania	82	53,5	39	52	121	53
3.	Pogłębia problemy w służbie	68	44,4	31	41,3	99	43,5
4.	Nie mam zdania	1	0,7	3	4	4	1,8
5.	Inna odpowiedź	1	0,7	2	2,7	3	1,3
	Razem	153	100	75	100	228	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Zdecydowana większość odpowiedzi w ZK Barczewo wskazuje, że wydłużenie wieku emerytalnego i zasad naboru do służby jest barierą powodującą brak zainteresowania ze strony potencjalnych pracowników oraz będzie pogłębiało problemy w służbie.

Tabela 15. Ocena zmian dotycząca wydłużenia wieku emerytalnego i zasad naboru do służby według wskazań ZK Przytuły Stare

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony (liczba wskazań)	Udział %	Inne działy (liczba wskazań)	Udział %	Łącznie	Udział %
1.	Jest to dobre rozwiązanie	2	9,5	1	2,7	3	5,2
2.	Bariera powodująca brak zainteresowania	8	38	21	56,8	29	50
3.	Pogłębia problemy w służbie	10	47,7	11	29,7	21	36,2
4.	Nie mam zdania	1	4,8	2	5,4	3	5,2
5.	Inna odpowiedź	-	-	2	5,4	2	3,4
	Razem	21	100%	37	100%	58	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Analogiczna sytuacja ma miejsce w ZK Przytuły Stare, gdzie zdecydowana większość odpowiedzi respondentów wskazuje, że wydłużenie wieku emerytalnego i zasad naboru do służby jest barierą powodującą brak zainteresowania ze strony potencjalnych pracowników oraz będzie pogłębiało problemy w służbie. Wśród odpowiedzi „inne” w dziale ochrony jedna osoba wskazała, że jest to bariera powodująca pogorszenie stanu zdrowia funkcjonariuszy, zaś w przypadku innych działów dwie osoby wskazały: pogorszenie bezpieczeństwa jednostki – 1 osoba oraz pogorszenie stanu zdrowia funkcjonariuszy – również 1 osoba. W tym pytaniu funkcjonariusze mieli możliwość wskazania więcej niż jednej odpowiedzi.

Tabela 16. Propozycje zmian w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy działu ochrona

Lp.	Odpowiedzi	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
1.	Skrócenie wieku uzyskania uprawnień emerytalnych do 20 lat	2	-	2,2
2.	Dobór kompetentnych osób na stanowiska kierownicze	1	1	2,2
3.	Skrócenie wieku uprawnień emerytalnych do 15 lat	20	2	24,2
4.	Wzrost uposażenia	18	-	19,8
5.	Powrót przywilejów dla służb	2	-	2,2
6.	Uwzględnianie wniosków, sugestii funkcjonariuszy	1	-	1,1
7.	Redukcja liczby zakładów karnych	1	-	1,1
8.	Poprawa systemu motywującego funkcjonariuszy	2	-	2,2
9.	Wymiana sprzętu i umundurowania	2	-	2,2

Lp.	Odpowiedzi	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
10.	Zmiana przepisów prawnych: w tym zmiana Kodeksu karnego wykonawczego, kontaktu osadzonych ze światem zewnętrznym, zdjęcie odpowiedzialności za śmierć osadzonego	8	–	8,7
11.	Redukcja wakatów mundurowych w administracji, działy: kadri, finansów, organizacyjno-prawny	4	–	4,4
12.	Likwidacja rejonizacji osadzania skazanych	1	–	1,1
13.	Redukcja wakatów w służbie	5	–	5,4
14.	Równe traktowanie wszystkich funkcjonariuszy	3	–	3,4
15.	Ustalenie jasnych kryteriów awansu na stanowisku	1	–	1,1
16.	Zwiększenie pomocy prawnej funkcjonariuszowi	1	2	3,4
17.	Zwiększenie pomocy psychologicznej funkcjonariuszowi	1	–	1,1
18.	Podniesienie bezpieczeństwa służby	2	–	2,2
19.	Poprawa współpracy pomiędzy działami i przełożonymi	5	1	6,5
20.	Większa chęć współpracy z Centralnym Zarządem Służby Więziennej	2	–	2,2
21.	Zmiany w funkcjonowaniu zatrudnienia osadzonych	1	–	1,1
22.	Próba wprowadzenia rozwiązań systemu norweskiego	–	1	1,1
23.	Zwiększenie rygoru odbywania kary pozbawienia wolności	–	1	1,1
	Razem	83	8	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Ostatnie pytanie o charakterze otwartym dotyczyło wskazania propozycji i możliwości przeciwdziałania problemom. W przypadku działu ochrony postulatami są zmiana wieku emerytalnego do okresu 15 lat, co jest zasadne ze względu na charakter pracy na tak zwanej pierwszej linii z osadzonymi. Kolejną propozycją jest zwiększenie uposażenia oraz zmiana przepisów prawnych w celu ułatwienia pracy funkcjonariuszom – 8 wskazań. Warto zaznaczyć, że pojawiły się tutaj 23 propozycje zmian i sugestii.

Tabela 17. Propozycje zmian w Służbie Więziennej w opinii funkcjonariuszy innych działów niż ochrona

Lp.	Opis przyczyny	Liczba wskazań		Udział %
		ZK Barczewo	ZK Przytuły Stare	
Działy: służba zdrowia, ewidencja, penitencjarny i terapeutyczny, kwatermistrzowski oraz finansowy, kadr, organizacyjno-prawny, samodzielne stanowisko, kierownik działu				
1.	Wzrost wynagrodzenia	6	2	16,9
2.	Polepszenie wizerunku służby	1	–	2,1
3.	Zmiana warunków emerytalnych i powrót do 15 lat służby	3	1	8,6
4.	Większe ograniczenie praw osadzonych	4	1	10,6
5.	Ujednoczenie przepisów	2	–	4,3
6.	Zwiększenie ochrony praw funkcjonariuszy	1	1	4,3
7.	Uproszczenie przepisów i procedur	1	–	2,1
8.	Możliwość szybszego odwołania ze stanowiska osób bez kompetencji	3	1	8,6
9.	Określenie ścieżki kariery i warunków pracy	3	1	8,6
10.	Zaliczenie okresu pracy do wysługi emerytalnej	1	–	2,1
11.	Zmiany systemu penitencjarnego	2	–	4,3
12.	Wprowadzenie nowych funkcji w jednostkach podstawowych	1	–	2,1
13.	Zwiększenie etatów	–	4	8,6
14.	Możliwość rozwoju zawodowego	–	1	2,1
15.	Wprowadzenie zmian przez instytucje nadrzędne	–	1	2,1
16.	Powołanie na stanowiska kierownicze osób doświadczonych	–	1	2,1
17.	Dostosowanie wynagrodzenia do stażu pracy	–	1	2,1
18.	Modernizacja przepisów prawa	–	1	2,1
19.	Poprawa przepisów dotyczących skarg skazanych	–	1	2,1
20.	Zmniejszenie wieku emerytalnego do 20 lat pracy	–	1	2,1
21.	Powołanie na stanowiska osób kompetentnych	–	1	2,1
	Razem	28	19	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

W przypadku pozostałych działów najczęstszym wskazaniem również jest zmiana wieku emerytalnego na okres 15 lat służby – wskazania takie pojawiały się we wszystkich działach. W przypadku działu penitencjarnego i terapeutycznego dużo wskazań otrzymało również określenie ścieżki kariery. Podobnie jak w przypadku wcześniejszych pytań, część propozycji zmian wywodziła się niezależnie z dwóch jednostek, zaś część przedstawiana była tylko w konkretnym zakładzie karnym.

Tabela 18. Opinia ogółu funkcjonariuszy dotycząca skuteczności modernizacji Służby Więziennej

Lp.	Odpowiedzi	Dział ochrony (liczba wskazań)	Udział %	Inne działy (liczba wskazań)	Udział %	Łącznie	Udział %
1.	Tak, rozwiąże większość z nich	19	14,1	10	11,4	29	13,2
2.	Tak, wybrane problemy znikną	33	24,4	24	27,3	57	26,1
3.	Nie, przedstawione propozycje nie przyniosą oczekiwanego efektu	60	44,4	44	50	104	45,9
4.	Nie przyniosą żadnego pozytywnego skutku	19	14,1	8	9	27	12,4
5.	Wszystkie problemy znikną	4	3	2	2,3	6	2,4
	Razem	135	100	88	100	217	100

Źródło: opracowanie własne na podstawie przeprowadzonych badań.

Uwzględniając ogół badanych, najwięcej wskazań otrzymała odpowiedź, że proponowane zmiany nie przyniosą oczekiwanego efektu. Najmniej zaś odpowiedź, że wszystkie problemy znikną.

Zakończenie

Biorąc pod uwagę zestawienie odpowiedzi, należy stwierdzić, że w Służbie Więziennej występują problemy o zróżnicowanym podłożu. Pojawiają się one we wszystkich działach, a ich katalog jest otwarty. Najpowszechniejszymi problemami wskazanymi przez respondentów są braki kadrowe i związane z nimi nadgodziny oraz specyfika pracy w jednostkach penitencjarnych, które mogą potencjalnie rzutować na występowanie innych problemów oraz na jakość pracy. Szczególnie uwidoczniły się problemy charakterystyczne dla tej grupy zawodowej – stresujące środowisko pracy w postaci kontaktu ze światem przestępczym, nadmierna liczba aktów prawnych i trudności w ich interpretacji, występowanie zdarzeń nadzwyczajnych – szeroki katalog i bardzo duża liczba zdarzeń, które mają tendencję wzrostową oraz występowanie nepotyzmu, który ma wpływ na całokształt funkcjonowania w środowisku pracy. Jednocześnie należy zauważyć, że wszystkie wymienione problemy znalazły odzwierciedlenie w opinii respondentów, z uwzględnieniem działu, w którym pełnią służbę. Ponadto ustalono te problemy, które są najistotniejsze z punktu widze-

nia wpływu na pełnienie służby i wykonywanie pracy. W dziale ochrony wskazano 26 czynników, które mają największy wpływ na pracę funkcjonariuszy, jednak w zdecydowanej większości są to braki kadrowe generujące nadgodziny, relatywnie niskie zarobki oraz nadmiar aktów prawnych. Wyżej wymienione aspekty wymagają głębszej analizy. Służba Więzienna boryka się z problemem braku chętnych do pracy w tej formacji. Warto nadmienić, że braki kadrowe mają złożony oraz różnorodny charakter mający wpływ na całokształt działalności zakładów karnych. Należy uznać je zarówno za przyczynę innych problemów występujących w formacji, jak również za problem najistotniejszy. Skorelowany jest on z niskimi zarobkami funkcjonariuszy Służby Więziennej. Brak chętnych i odpowiednio zmotywowanych funkcjonariuszy powoduje brak zaangażowania w sprawy służbowe, w skuteczność realizowania wielu zadań, zaś fizyczny brak osób powoduje coraz liczniejsze absencje i konieczność wyboru zadań, które będą realizowane w pierwszej kolejności lub wręcz pomijane w toku służby, co musi być uznane za potencjalny problem mogący wpływać na dalszą działalność jednostki penitencjarnej.

W przypadku funkcjonariuszy innych działów najistotniejszymi przyczynami problemów są braki kadrowe, które mają największy wpływ na funkcjonowanie jednostek (takie wskazania były najliczniejsze we wszystkich działach), wszystkie inne wskazania wynikają raczej ze specyfiki pracy i wewnętrznych podziałów. Przykładem są tutaj problemy z komunikacją, szczególnie istotne z punktu widzenia działu służby zdrowia, zaś w przypadku innych działów marginalne. Jedynie w dziale penitencjarnym najwięcej wskazań otrzymało stwierdzenie dotyczące nadmiaru obowiązków służbowych, które należy skorelować z brakami kadrowymi, również dotyczącymi ten dział więziennictwa. Należy zatem uznać, że istnieje pewna dysproporcja dotycząca występowania problemów w Służbie Więziennej. Każdy dział pełni służbę w ramach określonych kompetencji i zadań, które nie są ze sobą zbieżne. Mają one wpływ na postrzeganie problemów w służbie, o czym świadczy duża liczba wskazań. Jednocześnie nie pozwala to określić jednoznacznych przyczyn problemów, ponieważ żadne ze wskazań nie osiąga zdecydowanej przewagi. Należy uznać, że problemy w Służbie Więziennej wynikają z wielu czynników, których współwystępowanie utrudnia pracę oraz generuje problemy, które mają wpływ na postrzeganie środowiska pracy jako niekorzystne. Próbując wskazać ocenę dotyczącą funkcjonowania systemu więziennictwa oraz możliwości poprawy, wzięto pod uwagę odpowiedzi wszystkich respondentów, bez podziału na działy organizacyjne. Blisko połowa respondentów (46,6%) oceniła, że system penitencjarny nie ulegnie poprawie w najbliższych kilku latach (zaledwie 13% wskazało, że ulegnie poprawie). Większość badanych negatywnie odniosła się również do zmiany w ramach modernizacji służby, która wydłużyła wiek pozwalający

uzyskać uprawnienia emerytalne. Funkcjonariusze twierdzą, że jest to bariera utrudniająca podjęcie decyzji o wstąpieniu do formacji, jak również pogłębiająca istniejące w niej problemy. Poproszono również o wskazanie rozwiązań, pozwalających na poprawę aktualnej sytuacji więziennictwa. Na pierwszym miejscu niezależnie od działu były wskazania dotyczące uprawnień emerytalnych – jest to bez wątpienia czynnik, który zachęcał do podjęcia zatrudnienia w więziennictwie. W dziale ochrony wskazano dodatkowo, że czynnikiem motywującym byłby wzrost uposażenia. Jednakże taką odpowiedź należy zestawić z mniejszymi możliwościami awansu (również finansowego) w dziale ochrony. Sami funkcjonariusze jednocześnie widzą konieczność wprowadzenia zmian, blisko połowa z nich sygnalizowała propozycje zmian dotyczących funkcjonowania pracy.

Służba Więzienna, stojąc wobec wyzwania problemów kadrowych, powinna rozważyć konieczność wprowadzenia gruntowych zmian dotyczących racjonalizacji kosztów, poprawy warunków finansowych zatrudnienia sprzyjających redukcji liczby nadgodzin i braków kadrowych. Tak, aby stała się atrakcyjna wobec innych formacji mundurowych oraz prywatnych przedsiębiorców.

Bibliografia

- Kotowska M., *Czy polskie więzienia są przygotowane na imigrantów? Rozważania na tle art. 109 § 1 Kodeksu karnego wykonawczego*, w: *Ochrona praw człowieka w polityce migracyjnej Polski i Unii Europejskiej*, red. W. Pływaczewski, M. Ilnicki, Olsztyn 2016.
- Kotowska M., *Prawo do skargi w praktyce penitencjarnej*, w: *Karnomaterialne i procesowe instrumenty ochrony jednostki przed nadużyciami władzy państwowej*, red. J. Karaźniewicz, T. Kuczur, Toruń 2015.
- Kotowska M., *Przemyt przedmiotów niebezpiecznych i niedozwolonych na teren jednostek penitencjarnych*, *Przegląd Więziennictwa Polskiego* 2014, nr 83.
- Kotowska M., *Zagrożenie zjawiskiem korupcji ze strony członków zorganizowanych grup przestępczych z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej*, *Studia Prawnoustrojowe* 2015, nr 27.
- Lasocik Z., *Funkcjonowanie oddziałów dla tzw. „więźniów niebezpiecznych” w Polsce*, *Archiwum Kryminologii* 2009, t. 31.
- Lelental S., *Kodeks karny wykonawczy. Komentarz*, wyd. 7, Warszawa 2020.
- Nielączna M., *„Człowiek w akwarium” – postępowanie z więźniami „niebezpiecznymi” w oddziałach o specjalnych zabezpieczeniach*, *Archiwum Kryminologii* 2014, t. 36, DOI: 10.7420/AK2014F.

Materiały źródłowe

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III¹

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ III

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA

mgr, Uniwersytet Łódzki

e-mail: jkulawiak@wpia.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0001-9498-4845>

BARTŁOMIEJ DZIEDZIC

Uniwersytet Łódzki

e-mail: bartlomiej.dziedzic@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7133-9429>

MARIA LINDNER

Uniwersytet Łódzki

e-mail: maria.lindner@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0003-1757-8469>

GRZEGORZ MELKA

Uniwersytet Łódzki

e-mail: grzegorz.melka@edu.uni.lodz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0177-2163>

Wprowadzenie

Niniejsza publikacja stanowi kontynuację tłumaczenia² tekstu znanego jako *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, powstałego między 438 a 529 r. i będącego zbiorem porad prawnych udzielanych przez anonimowego znawcę prawa³. W roz-

¹ Publikacja powstała w wyniku realizacji projektu finansowanego w ramach Studenckich Grantów Badawczych przyznawanych przez Uniwersytet Łódzki.

² Tłumaczenia wcześniejszych rozdziałów: J. Kulawiak-Cyrankowska, B. Dziedzic, M. Lindner, G. Melka, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, *Studia Prawnicze KUL* 2021, nr 1, s. 345–356; tychże, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, *Studia Prawnicze KUL* 2022, nr 1, s. 339–349.

³ Pierwotna postać tekstu nie zachowała się. Podstawę badań stanowi szesnastowieczna publikacja, którą w 1577 r. opracował J. Cujas. O historii źródła piszą A.A.F. Rudorff, *Über die Entstehung der Consultatio*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1846, t. 13,

dziale trzecim⁴ rozważa się, pod jakimi warunkami można pełnić rolę zastępcy procesowego. *Vetus iurisconsultus* zwraca szczególną uwagę na instytucję poręczenia składanego przez prokuratora zastępującego powoda, że ów zatwierdzi jego działania (*satisdatio rem ratam habiturum*).

1. Tekst łaciński

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti

III

1. Tertio loco vel capite interrogandum me specialius censuisti, utrum contra iudicium iri possit, quod adversus maritum in causa mulieris prius datum est, eo quod mandato usus fuerit uxoris suae et in causa ipsa victus abscesserit et contra eum iudicium prolatum fuerit. Addidisti etiam, quod mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum, nec satisdatorem⁵ dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, quam agebat.

2. Quod si verum est, illud iudicium dici non potest. Sed nec iudices sine verrecundia et turpitudine erunt, qui personam in ipso litis initio non inquisierunt, sicut est legum, nec fecerunt, ut satisdatorem⁶ daret procurator, quod et consuetudinis est et re vera legaliter observatur. Ac praeterea si hoc factum non est, nullam

s. 50–66; E. Volterra, *Il manoscritto della Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993, s. 273–308; C.A. Cannata, *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18–20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003, s. 201–274; G. Zanon, *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009, 1–104; P. Chmiel, *Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, *Zeszyty Prawnicze* 2009, t. 9, nr 1, s. 147–170.

⁴ Systematyka ta została zaproponowana przez A. Schultinga. P.E. Huschke częściowo ją zmodyfikował, oznaczając kolejne fragmenty cyframi arabskimi. Niniejszy przekład przygotowano na podstawie wydania krytycznego opracowanego przez drugiego z uczonych. Odniesienia do alternatywnych lekcji tekstu zaznaczono w przypisach. Por. *Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717 oraz *Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.

⁵ <satisdationem> [satisdatorem]? Zob. uwagi prezentowane w komentarzu.

⁶ Jak wyżej.

personam habuit litigandi. Sed nec illi potuerunt in causa proferre iudicium, ubi fuit procuratoris ludificatoria, inanis et nulla persona.

3. Quid potest esse miserius? Quid abiectius? Quid legibus sic contrarium, ut ingrediatur audientiam sedentibus iudicibus ille, qui nullam in se habeat firmitatem et citra legum sollemnia vanas actiones intendat?

4. Respice leges subter adiectas: tunc intelleges, quod qui mandato utitur satisfactorem⁷ dare debet. Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut verbo mandatur aut gestis epistula mandati non legitur allegata.

5. Ergo testimonium legum, sicut iam dictum est, sequentium diligenter attendite: sic agnoscetis iudicium stare non posse, ubi ad agendum sollemnis persona, id est sollemniter ordinata, ingressa non fuerit.

6. Ex Pauli sententiarum lib. I: voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet⁸.

7. Item alia eodem libro et corpore: actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur⁹.

8. Item alia eodem libro et corpore: petitoris procurator rem ratam dominum habiturum desiderante adversario satisfacere cogendus est, quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione¹⁰.

9. Item alia eodem libro et corpore: si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur¹¹.

10. Quid apertius, quam leges supra scriptae declarant, quod nulla actio per procuratorem sine satisfactione intendi potest aut proponi?

11. Ergo si actio non datur illi procuratori, qui satis non dederit, quomodo poterit dici aut nominari iudicium, ubi <satisfactionis>¹² [accusationis] vestigium nullatenus invenitur? Quid testificantur principes per constitutiones innumeras, nisi nulla esse debere iudicia, ubi procurator satisfactionem non dederit aut rem ratam dominum habiturum evidentissima sponsione firmarit? attentus audi, quid loquitur lex subter adiecta: tunc intelleges cadere iudicia, quae sine procuratoris satisfactione fuerint omnino prolata.

⁷ Jak wyżej.

⁸ P.S. 1.3.3 *Voluntarius procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet.*

⁹ P.S. 1.3.5 *Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur.* Zob. też Vat. Frag. 336 *Paulus libro I sententiarum... Actoris procurator non solum absentem defendere, sed et rem ratam dominum habiturum satisfacere cogitur.*

¹⁰ P.S. 1.3.7 *Petitoris procurator rem ratam dominum habiturum desiderante adversario satisfacere cogendus est, quia nemo in re aliena idoneus est sine satisfactione.*

¹¹ P.S. 1.3.8 *Si satis non det procurator absentis, actio ei absentis nomine non datur.*

¹² Według korekty A. Schultinga. Zob. P.E. Huschke, *Iurisprudentiae...*, s. 730.

12. Ex corp. Theodosiani lib. II: Impp. Valentinianus et Valens AA. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cavere sint parati, vel si, quod ab his petitur, iudicatum solvi satisfactione firmaverint. <P. VI id. Decemb. divo Ioviano et Varroniano cons. a. 364>¹³.

13. Item eodem libro et titulo: Imppp. Gratianus Valentinianus et Theodosius AAA. Pancratio Pf. P. In principio quaestionis persona inquiri debet, utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et sollemniter constitutis potest esse sententia: praeteritis autem his nec dici controversiae solent nec potest esse iudicium etc. <Dat. prid. non. April. CP. Antonio et Syagrio cons. a. 382>¹⁴.

2. Przekład polski

Opinia pewnego dawnego znawcy prawa

Rozdział III

1. Po trzeciej, czy raczej w trzecim zapytaniu, uznałeś, że należy mnie zapytać w szczególności o to, czy można odwołać się od wyroku, który uprzednio został wydany przeciwko mężowi w sprawie żony, z tego powodu, że działał na podstawie udzielonego przez nią zlecenia i przegrał proces, w wyniku czego zapadł przeciwko niemu wyrok. Dodałeś także, że ani dokumentacja dotycząca zlecenia nie została prawidłowo załączona, ani sam pełnomocnik ustanowiony przez żonę nie wyznaczył poręczyciela i w ten sposób uczestniczył w rozprawie.

2. Jeśli to jest prawdą, tego aktu nie można nazwać wyrokiem. Nie mówiąc już o tym, że nie unikną hańby i wstydu sędziowie, którzy zaniechali nakazanej przez prawo weryfikacji na samym początku sporu, czy osoba ma prawo stawać w sprawie, ani nie wymagali od pełnomocnika, aby ustanowił poręczyciela, jak to jest zarówno w praktyce, jak i w istocie wymaga tego prawo. Ponadto, nawet jeśli nie miało to miejsca, mąż i tak nie mógłby być stroną w sporze. Tym niemniej sędziowie nie

¹³ C.Th. 2.12.2 *Valentinianus Valens AA. Sallustio pp. Commune negotium et quibusdam absentibus agi potest, si praesentes rem ratam dominum habiturum cavere parati sunt, vel si, quod ab his petitur, iudicatum solvi satisfactione firmaverint. <Prop. VI. id. Dec. divo Ioviano et Varroniano cons.>*

¹⁴ C.Th. 2.12.3 *Grat. Valentin. Theodos. AAA. Pancratio pu. In principio quaestionis persona debet inquiri, et utrum ad agendum negotium mandato utatur accepto. Quibus rite et sollemniter constitutis, potest esse sententia: praeteritis autem his, nec dici controversiae solent, nec potest esse iudicium et cetera. <Dat. prid. non. April. Constantinopoli, Antonio et Syagrio cons.>*

mogli wydać wyroku w sprawie, w której osoba pełnomocnika była bez znaczenia, iluzoryczna i nic nie warta.

3. Cóż mogłoby być bardziej godne pożałowania? Cóż bardziej haniebne? Cóż tak bardzo sprzeczne z prawem jak to, by przed skład sędziowski został dopuszczony ten, kto nie ma żadnych do tego kompetencji i, obchodząc wymogi prawa, wnosił próżne skargi?

4. Przyjrzyj się przytoczonym poniżej konstytucjom. Wówczas zrozumiesz, że ten, komu udzielono zlecenia, musi ustanowić poręczyciela. Wymogu tego należy jednak przestrzegać jedynie w przypadku, gdy pełnomocnictwa udzielono ustnie lub gdy dokument, na podstawie którego udzielono pełnomocnictwa, nie został przedłożony do akt sprawy.

5. W związku z tym, jak już zostało powiedziane, przyjrzyjcie się uważnie postanowieniom przytoczonych ustaw. Dzięki temu zrozumiecie, że wyrok nie może utrzymać się w mocy, gdy strona, która nie miała prawa stawać w sprawie, to jest nie została ustanowiona pełnomocnikiem zgodnie z wymogami prawa, została dopuszczona do procesu.

6. Z pierwszej księgi *Sentencji Paulusa*: Pełnomocnik, który podejmuje się prowadzenia cudzych spraw, musi dopilnować, aby ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdził czynność.

7. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: Zastępca powoda powinien nie tylko reprezentować nieobecnego, lecz także zaręczyć, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynność.

8. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: wymaga się od zastępcy powoda, aby na żądanie przeciwnika poręczył, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynność. Nikt bowiem nie jest uprawniony do działania w cudzych sprawach bez poręczenia.

9. Tak samo inna ustawa w tej samej księdze tego samego dzieła: jeśli pełnomocnik nieobecnego nie złoży przyrzeczenia, nie zostanie mu udzielona skarga w jego zastępstwie.

10. Cóż bardziej oczywistego nad to, co wyjaśniają powyżej przytoczone ustawy, że żadna skarga nie może zostać wniesiona ani przedłożona przez zastępcę bez złożenia przez niego przyrzeczenia?

11. Skoro zatem pełnomocnikowi, który nie złożył przyrzeczenia, nie przysługuje legitymacja procesowa, jak to możliwe, by wydać bądź ogłosić wyrok, gdy nie ma nawet śladu udzielenia poręczenia? O czym poświadczają cesarze poprzez niezliczone ustawy, jeśli nie o tym, że nie mogą być ważne wyroki w sprawach, w których pełnomocnik nie złożył poręczenia albo nie potwierdził wyraźnym przyrzeczeniem, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi jego czynności? Słuchaj uważnie tego, co mówi niżej przytoczona ustawa. Wówczas zrozumiesz, że wyroki, które zostaną wydane bez złożenia poręczenia przez pełnomocnika, upadają.

12. Z drugiej księgi Kodeksu Teodozjańskiego: cesarze Walentynian i Walens, Augustowie. Wspólna sprawa może toczyć się również i pod nieobecność niektórych, jeżeli obecni są gotowi zagwarantować, że osoba, której sprawy są prowadzone, zatwierdzi ich czynności albo jeśli poręczą, że zasądzony dług zostanie spłacony, o ile się tego od nich zażąda. Wydano dnia 8 grudnia roku 364 za konsulatu boskiego Jowiana i Warroniana.

13. Tak samo w tej samej księdze i tytule: Cesarze Gracjan, Walentynian i Teodozjusz, Augustowie, do Pankracego, prefekta pretorianów. Na początku procesu powinno się przepytac osobę, czy udzielono jej pełnomocnictwa do prowadzenia sprawy. Dopiero po tym, jak okoliczności te zostaną ustalone zgodnie z procedurą i zwyczajem, wyrok może zostać wydany. W przeciwnym razie ani nie zwykło się rozstrzygać sporów, ani nie jest możliwe wydanie wyroku i tak dalej. Wydano w Konstantynopolu dnia 4 kwietnia roku 382 za konsulatu Antoniusza i Syagriusza.

3. Komentarz

Trzeci rozdział *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* zamyka pierwszy spośród zbiorów wyróżnianych przez badaczy w ramach konstrukcji całego dzieła¹⁵. Trzy pierwsze rozdziały, przywodzące na myśl konsultacje udzielane bądź klientowi¹⁶, bądź młodemu prawnikowi praktykowi¹⁷, wydają się bowiem składać na jedno przedsięwzięcie. Sugerują to zwłaszcza otwarcia rozdziałów, w których *vetus iurisconsultus* zwraca się bezpośrednio do swojego odbiorcy, stwarzające wrażenie wyliczenia kolejno rozstrzyganych kwestii:

Cons. I.1: *Consuluisti me [...]*

Cons. I.2: *Secundo loco me consulendum sub hac voce duxisti [...]*

Cons. I.3: *Tertio loco vel capite interrogandum me specialius censuisti [...]*

¹⁵ M. Contrat i H.U. Kantorowicz wyróżnili w nim dwa zbiory fragmentów (*zwei Reihen*). Do pierwszego z nich zaliczyli rozdziały I–III oraz VII–VIII, a do drugiego rozdziały IV–VI. Zob. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung* 1913, t. 34, nr 1, s. 46–56. C.A. Cannata (*La cosiddetta...*, s. 240–245) uznał ten podział, dzieląc jednak pierwszy zbiór na podzbiory A1 i A2. Zob. też P. Chmiel, *Consultatio...*, s. 154–158.

¹⁶ Zob. M.C. Conrat, H.U. Kantorowicz, *III. Über die Consultatio...*, s. 49.

¹⁷ Por. C.A. Cannata, *La cosiddetta...*, s. 245.

W rozdziale trzecim rozważa się przypadek męża, który, działając jako zastępca procesowy swojej żony, przegrał sprawę. Pytanie dotyczy tego, czy jest możliwe podważenie niekorzystnego dla kobiety wyroku z tych przyczyn, że do akt sprawy nie załączono prawidłowo dokumentacji potwierdzającej udzielenie zlecenia mężowi (Cons. III.1 *mandatum neque gestis legaliter fuerit allegatum*), a ów nie zadbał o to, by wyznaczyć poręczyciela (Cons. III.1 *nec satisdatorem dedisset ille ipse procurator ab uxore factus, et sic causam dixisset, quam agebat*). Nie zostało zatem złożone wymagane przyrzeczenie, że ten, którego sprawy są prowadzone, zatwierdzi czynności prokuratora zastępującego powoda i nie wytoczy ponownego powództwa w tej samej sprawie (*satisdatio rem ratam dominum habiturum*¹⁸). Pytający poszukuje więc w istocie proceduralnego wytrychu, który otworzyłby drogę do obalenia niekorzystnego wyroku.

Anonimowy znawca prawa stanowczo stwierdza, że wydany wyrok jest nieważny (Cons. III.2 *illud iudicium dici non potest*). Z całą mocą koncentruje się następnie na niedopatrzaniu sędziów, którzy wydali wyrok bez uprzedniego zbadania, czy pełnomocnik miał kompetencje do występowania sprawie (Cons. III.2 *personam; personam litiganti*¹⁹; Cons. III.3 *firmitatem*; Cons. III.5 *sollemnis persona, id est sollemniter ordinata*). Wymóg ten potwierdza także przytoczony na końcu rozdziału reskrypt cesarza Gracjana, Walentyniana i Teodozjusza do Pankracego, prefekta pretorianów (Cons. III.13 = C.Th. 2.12.3²⁰). *Vetus iurisconsultus* objaśnia, że ten etap nie stanowił tylko elementu ugruntowanej praktyki (Cons. III.2 *et consuetudinis est*), ale był ponadto wymagany przez prawo (Cons. III.2 *et re vera legaliter observatur*). Tak skonstruowana myśl przedstawia *consuetudo* jako element pozanormalny, zgodny jednak z wymogami prawa. Jak zatem trafnie zauważa G. Zanon,

¹⁸ Instytucja ta bywa także określana jako *cautio de rato*, *cautio rati*, *cautio ratam rem dominum habiturum*, *cautio amplius non peti*. Zob. A. Berger, *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991), s.v. *cautio de rato*. Por. też G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 126, przyp. 47.

¹⁹ Por. Cons. V.2, gdzie anonimowy znawca prawa rozpoczyna rozważania od wymogu udowodnienia przez osobę występującą w sprawie, że ma legitymację procesową. Kompetencję tę także wyraża za pośrednictwem terminu *persona*: *Primore in loco debet personam suam, quae sit ad repetendum idonea, evidenter ostendere [...]* („Najpierw musi wyraźnie udowodnić, że przysługuje mu prawo do wniesienia skargi [...]” – tłum. własne).

²⁰ Fragment Cons. III.13 oraz C.Th. 2.12.3 odpowiadają sobie niemal idealnie z tą różnicą, że fraza *debet iniquiri* z Cons. III.13 w C.Th. 2.12.3 została podana w odwrotnej kolejności. Reskrypt zachował się także w Brev. Alar. 2.12.3 oraz, z większymi zmianami, w C. 2.12.24, gdzie reguła wydaje się dotyczyć jedynie pełnomocników w procesie. Zwraca ponadto uwagę, że jedynie w Cons. III.13 pełniona przez adresata reskryptu funkcja została oznaczona jako *praefectus praetorio*. Według wszystkich innych przekazów Pankracy miał piastować obowiązki prefekta miasta (*praefectus urbi*). Na temat genezy i kompetencji prefektury miejskiej zob. np. S. Ruciński, *Praefectus urbi. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2005.

niniejszy fragment wskazuje na świadomość anonimowego znawcy prawa w zakresie różnych płaszczyzn składających się na praktykę prawną²¹.

Vetus iurisconsultus przechodzi następnie do wymogu złożenia *satisfationis rem ratam dominum habiturum*. Zwraca uwagę, że w początkowych fragmentach tekstu wyłania się osobiwa, piętrowa konstrukcja odnośnie do złożenia tego przyrzeczenia. *Vetus iurisconsultus* nie mówi bowiem o udzieleniu zabezpieczenia, ale o ustanowieniu poręczyciela (Cons. III.1 *nec satisfatorem dedisset*; III.2 *ut satisfatorem daret procurator*; III.4 *qui mandato utitur satisfatorem dare debet*), który kolejno miałyby rzeczzone zabezpieczenie dać. Nie jest to niemożliwe do wyobrażenia, ale nietypowe. Co więcej, po przytoczeniu ustępów *Sentencji Paulusa*, gdzie mowa jest o przyrzeczeniu, które składa *procurator*, nie zaś poręczyciel²², następuje w języku anonimowego znawcy prawa zwrot terminologiczny: zamiast pojęcia *satisfator* pojawia się już *satisfatio* (Cons. III.10 *sine satisfatione*; Cons. III.11 *ubi procurator satisfationem non dedit; sine procuratoris satisfatione*). Zważywszy na to, że termin *satisfator* występuje w źródłach prawniczych niezwykle rzadko, z czego połowa poświadczeń znajduje się w analizowanym rozdziale²³, nie można wykluczyć błędu transmisji tekstu. Z tej przyczyny co najmniej godne rozważenia wydaje się naniesienie we fragmentach Cons. III.1–4 koniektury *satisfationem* w miejsce *satisfatorem*²⁴.

Jak objaśnia znawca prawa, *satisfatio* miała miejsce wówczas, gdy pełnomocnictwa udzielono ustnie lub gdy dokument, na podstawie którego udzielono

²¹ Zob G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 127–128.

²² Cons. III.6 = P.S. 1.3.3 *procurator, qui se negotiis alienis offert, rem ratam dominum habiturum cavere debet*; Cons. III.7 = P.S. 1.3.5 *procurator [...] rem ratam dominum habiturum satisfare cogitur*; Cons. III.8 = P.S. 1.3.7 *procurator rem ratam dominum habiturum [...] satisfare cogendus est; sine satisfatione*; Cons. III.9 = P.S. 1.3.8 *si satis non det procurator absentis*.

²³ Wśród innych źródeł znajdują się dwie *interpretationes* ustępów z *Sentencji Paulusa* (Interpr. P.S. 1.11.2 [...] *Si vero nec petitor satisfatorem dedit, penes possessorem usque ad eventum iudicii possessio remanebit*; Interpr. P.S. 1.11.3 *Usufructuarius proprietatis domino satisfatorem dare compellitur se usufructu suo non aliter usurum, quam ipse proprietatis dominus uti potuit diligenter*) oraz jeden fragment Kodeksu Teodozjańskiego (Valens, Gratianus, Valentinianus C.Th. 1.32.3 [...] *primum maxime idoneis satisfatoribus datis adfectatum munus incipiat* [...]). Każdy z ustępów dotyczy więc innej sytuacji niż omawiana w trzecim rozdziale *Consultationis*.

²⁴ Warto też zauważyć, że zwrot *satisfationem dare* jest stosowany nie tylko przez anonimowego znawcę prawa (Cons. III.11 *ubi procurator satisfationem non dedit*), lecz jest także typowy dla języka prawniczego. Por. np. D. 1.7.17.5 (Ulp. 26 *ad Sab.*) *Satisfatio autem in his casibus dari solet*; D. 5.3.5 pr. (Ulp. 14 *ad ed.*) [...] *etsi non talis data sit satisfatio* [...]; D. 39.1.7 pr. (Ulp. 52 *ad ed.*) *Et si satisfationem non dabit* [...]; C. 5.42.5 pr. *Tutor, qui satisfationem, cum dare debuit* [...]; C. 7.2.15.1a Iust. [...] *prius satisfatione danda* [...]; C. 7.2.15.4 Iust. [...] *prius satisfatione ab omnibus danda* [...].

pełnomocnictwa, nie został przedłożony do akt sprawy²⁵ (Cons. III.4 *Sed in illo mandato hoc futurum est, ubi aut verbo mandatur aut gestis epistula mandati non legitur allegata*)²⁶. Na potwierdzenie swojej opinii przytacza cztery związane fragmenty *Sententji Paulusa*, określając je jako *leges*²⁷, z których każdy poświadcza, że wymóg złożenia zabezpieczenia przez pełnomocnika²⁸, a zwłaszcza na żądanie drugiej strony (Cons. III.8 = P.S. 1.3.7 *desiderante adversario*), jest warunkiem przysługiwania prawa do uczestnictwa w procesie. Co więcej, dopuszczenie takiej osoby do stawania w sprawie skutkowało nieważnością wyroku (Cons. III.5 *iudicium stare non posse*).

Przytoczony w Cons. III.12 (= C.Th. 2.12.2) reskrypt cesarza Walentyniana i Walensa dostarcza szczególnego przykładu reprezentacji procesowej. Wedle treści fragmentu pełnomocnik obowiązany jest złożyć bądź *satisfactionem rem ratam dominum habiturum*, bądź też przyrzeczenie, że w razie zasądzenia wyrok zostanie wykonany (*satisfatio iudicatum solvi*). Objasnienie dla tej, mogłoby się wydawać, zaskakującej na pierwszy rzut oka alternatywy, znaleźć można w interpretacji dla C.Th. 2.12.2²⁹, gdzie tłumaczy się, że nie ma ona charakteru generalnego, ale doty-

²⁵ Zastępca procesowy ustanowiony przez oświadczenie do protokołu magistratury jurysdykcyjnej (*procurator apud acta factus*) również był zwolniony z obowiązku składania *satisfactionis*. Por. Vat. Frag. 317 *Apud acta facto procuratori haec satisfatio remitti solet [...]* („Zwyczaj się darować składanie tego przyrzeczenia przez zastępcę procesowego ustanowionego do protokołu [...]” – tłum. własne).

²⁶ Por. G. 4.84 [...] *quin etiam sunt, qui putant eum quoque procuratorem videri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caveat ratam rem dominum habiturum; quamquam et ille cui mandatum est, plerumque satisfacere debet, quia saepe mandatum initio litis in obscuro est et postea apud iudicem ostenditur* („Są nawet [tacy], którzy uważają, że uchodzi za rzecznika interesów [w procesie] także ten, komu nie dano zlecenia, jeśli tylko przystąpi do sprawy w dobrej wierze i da zabezpieczenie, że zainteresowany [sprawą] zatwierdzi [jego] czynności; chociaż i ten, komu dano zlecenie, musi przeważnie dać zabezpieczenie, ponieważ zlecenie jest na początku sporu często niepewne i ujawnia się [dopiero] później przed sędzią” – tłum. Gaius, *Instytucje*, przekł. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982, s. 422–423).

²⁷ To samo określenie względem *Sententji Paulusa* anonimowy znawca prawa zastosował także w Cons. V.3.

²⁸ W Cons. III.6 = P.S. 1.3.3 użyto terminu *procurator voluntarius*, który zwykle utożsamia się z określeniem *negotiorum gestor*, a zatem prowadzącym cudze sprawy bez zlecenia. W tym przypadku nie można utrzymać tego znaczenia, jako że anonimowy znawca prawa zaznacza w Cons. III.4, iż jego rozważania dotyczą tych, którzy mają pełnomocnictwo (*qui mandato utitur satisfatorem dare debet*). Rozważania na ten temat, argumentując za autentycznością tekstu, przedstawiła w swojej rozprawie doktorskiej I. Ruggiero, *Ricerche intorno alle Pauli Sententiae*, Firenze 2010, s. 115–119 wraz z cytowaną bibliografią (<https://core.ac.uk/download/pdf/301563047.pdf> [dostęp: 14.02.2022 r.]). Praca została też opublikowana w formie monografii – zob. też, *Ricerche sulle Pauli Sententiae*, Milano 2018.

²⁹ C.Th. 2.12.2 *Interpr. Communes causas absentibus consortibus alii consortes agere possunt, si illi, qui praesentes fuerint, caveant acceptum esse illis, qui absentes sunt, quicquid fuerit iudicatum, aut in praesenti fideiussorem dederint, ut omnia, quae definita fuerint, implere non differant* („Pozostali współnicy mogą reprezentować współników nieobecnych we wspólnych sprawach, jeśli ci, którzy będą obecni, złożą przyrzeczenie, że nieobecni zaakceptują orzeczenie, bądź też jeśli przedstawiają poręczyciela, że nie będą zwlekali z wypełnieniem zasądzonych zobowiązań” – tłum. własne).

czy sytuacji procesu w sprawie kilku współników (*consortes*), spośród których tylko niektórzy są obecni na rozprawie³⁰.

Osobnego potraktowania wymagają retoryczne aspekty rozdziału. Manifestują się one w szczególności w krytyce sędziów, którzy dopuścili do udziału w sprawie osobę nieuprawnioną. W Cons. III.3 znajduje się skierowana przeciw nim emocjonalna wypowiedź³¹, przypominająca fragment doskonale skomponowanej mowy³², w której kolejne anaforyczne pytania retoryczne wyrażają poważne zastrzeżenia etyczne względem składu orzekającego: *Quid potest esse miserius? Quid abiectius? Quid legibus sic contrarium [...]?* („Cóż mogłoby być bardziej godne pożałowania? Cóż bardziej haniebne? Cóż tak bardzo sprzeczne z prawem [...]?”). Pytania retoryczne, tym razem mające na celu potwierdzenie słuszności opinii autora, powracają także w Cons. III.10 i 11. Bez wątpienia nadają one rozdziałowi ożywiony, polemiczny charakter. Wrażenie dyskusji potęgują ponadto stosowane wielokrotnie i przewijające się przez cały rozdział bezpośrednie zwroty do odbiorcy (Cons. III.4 *Respice leges; tunc intelleges*; III.5 *diligenter attendite*; XI *attentus audi; tunc intelleges*). Retoryczny wydzźwięk mają również stosowane przez autora efektowne epitety (Cons. III.3 *vanas actiones*; III.11 *constiutiones innumeras; evidentissima sponsione*), w szczególności te dotyczące pełnomocnika w sprawie, którego autor określa lekceważąco jako *procuratoris ludificatoria, inanis et nulla persona* (Cons. III.2 „osoba pełnomocnika bez znaczenia, iluzoryczna i nic nie warta”). Powyższe elementy sprawiają, że trzeci rozdział *Consultationis veteris cuiusdam iurisconsulti* jest dynamiczny i pełen pasji. Z pewnością daleko mu do statycznych, akademickich rozważań.

Bibliografia

- Berger A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Philadelphia 1968 (repr. 1991).
Cannata C.A., *La cosiddetta Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, w: *Il diritto fra scoperta e creazione. Giudici e giuristi nella storia della giustizia civile. Atti del Convegno internazionale della Società Italiana di storia del diritto, Napoli, 18-20 ottobre 2001*, red. M.G. di Renzo Villata, Napoli 2003.

³⁰ Zob. G. Zanon, *Indicazioni...*, s. 133–134.

³¹ G. Zanon (tamże, s. 128–129) uważa natomiast, że *vetus iurisconsultus* poddaje krytyce zachowanie powoda.

³² Wypowiedź przywodzi na myśl fragment mowy Cyncerona w obronie Milona. Por. Cic., *Mil.* 90 *Quo quid miserius, quid acerbius, quid luctuosius vidimus?* („Czy mogliśmy być świadkami czegoś bardziej żalosoego, bardziej rozdzierającego serce, bardziej upiornego niż to?” – tłum. własne).

- Chmiel P., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti. Rozdział IX zagadkowego tekstu i jego przeznaczenie*, Zeszyty Prawnicze 2009, t. 9, nr 1.
- Conrat M.C., Kantorowicz H.U., III. *Über die Consulatio. Kritisches Referat über eine unvollendet hinterlassene Arbeit*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1913, t. 34, nr 1.
- Gaius, *Instytucje*, przekł. i wstęp C. Kunderewicz, oprac. J. Rezler, Warszawa 1982.
- Iurisprudentia Vetus Antejustiniana*, red. A. Schulting, Lugduni Batavorum 1717.
- Iurisprudentiae antejustinianae quae supersunt. In usum maxime academicum*, red. P.E. Huschke, Lipsiae 1867.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział I*, Studia Prawnicze KUL 2021, nr 1.
- Kulawiak-Cyrankowska J., Dziedzic B., Lindner M., Melka G., *Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział II*, Studia Prawnicze KUL 2022, nr 1.
- Ruciński S., *Praefectus urbi. Strażnik porządku publicznego w Rzymie w okresie wczesnego Cesarstwa*, Poznań 2005.
- Rudorff A.A.F., *Über die Entstehung der Consulatio*, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte. Romanistische Abteilung 1846, t. 13.
- Ruggiero I., *Ricerche intorno alle Pauli Sententiae*, Firenze 2010, <https://core.ac.uk/download/pdf/301563047.pdf> [dostęp: 14.02.2022 r.].
- Ruggiero I., *Ricerche sulle Pauli Sententiae*, Milano 2018.
- Volterra E., *Il manoscritto della Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti e il suo scopritore Antonio Loisel*, w: *Scritti giuridici*, t. 4. *Le fonti*, red. C. Masi Doria, Napoli 1993.
- Zanon G., *Indicazioni di metodo giuridico dalla Consulatio veteris cuiusdam iurisconsulti*, Napoli 2009.

Recenzje i artykuły recenzyjne

Ochrona danych osobowych w administracji publicznej – wybrane zagadnienia (artykuł recenzyjny monografii Pawła Fajgielskiego, *Ochrona danych osobowych w administracji publicznej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021)

Personal data protection in public administration – selected issues (scientific review of the monograph of Paweł Fajgielski, *Personal data protection in public administration*, Wolters Kluwer, Warsaw 2021)

Защита персональных данных в публичной администрации – избранные вопросы (статья-рецензия на монографию Павла Файгельского, *Защита персональных данных в публичной администрации*, Wolters Kluwer, Варшава 2021)

Захист персональних даних у державному управлінні – вибрані питання (стаття рецензії монографії Павла Файгельського, *Захист персональних даних у державному управлінні*, Wolters Kluwer, Варшава 2021)

BOGDAN FISCHER

Dr hab., prof. Uniwersytetu Pedagogicznego im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie
e-mail: bfischer@fischer.biz.pl, <https://orcid.org/0000-0002-1893-5870>

Streszczenie: Artykuł jest poświęcony wybranym zagadnieniom ochrony danych osobowych w administracji publicznej. W szczególności zmiana charakteru przetwarzania danych wskutek informatyzacji wymogła zweryfikowanie zagrożeń i konieczność przededefiniowania ochrony przed negatywnymi skutkami niezgodnego z prawem przetwarzania. Prowadzone rozważania opierają się przede wszystkim na monografii P. Fajgielskiego, dotyczącej tego zagadnienia, stąd dominujący polemiczno-recenzyjny charakter artykułu.

Słowa kluczowe: dane osobowe, administracja publiczna, PUODO, Inspektor Ochrony Danych

Summary: The article is devoted to selected issues of personal data protection in public administration. In particular, the change in the nature of data processing a result of computerisation prompted the verification of the risks and the need to redefine protection against negative consequences of unlawful processing. The presented considerations are primarily based on the monograph of P. Fajgielski concerning this subject, hence polemic and review elements prevail in the article.

Key words: personal data, public administration, President of the Personal Data Protection Office, Data Protection Officer

Резюме: Стаття посвящена отдельным вопросам защиты персональных данных в публичной администрации. В частности, изменение характера обработки данных в результате процесса информатизации потребовало проверки угроз и необходимости заново определить защиту от негативных последствий незаконной обработки. Проведенные рассуждения основаны в основном на монографии П. Файгельского, касающейся этого вопроса, отсюда и преобладающий полемически-рецензионный характер статьи.

Ключевые слова: персональные данные, публичная администрация, PUODO, инспектор по защите данных

Резюме: Стаття присвячена вибраним питанням захисту персональних даних у державному управлінні. Зокрема, зміна характеру обробки даних у результаті комп'ютеризації вимагала перевірки ризиків і необхідності переосмислення захисту від негативних наслідків незаконної обробки. Роздуми ґрунтуються передусім на монографії П. Файгельського, чим обґрунтовується домінуючий полемічно-рецензійний характер статті.

Ключові слова: персональні дані, державне управління, PUODO, Інспектор Охорони Даних

Dane osobowe są przetwarzane przez administrację publiczną na podstawie różnorodnych konstrukcji prawnych. Jest to zagadnienie o dużej złożoności praktycznej, powodującej, że przez około ćwierć wieku obowiązywania regulacji prawnych ochrony danych osobowych w Polsce nagromadziło się wiele wątpliwości i dochodziło do nieprawidłowych działań. Po ponad 3 latach obowiązywania RODO, stanowiącego przełom w postrzeganiu znaczenia ochrony danych osobowych, Paweł Fajgielski na 400 stronach recenzowanej monografii podejmuje próbę zdiagnozowania kluczowych problemów i ich rozstrzygnięć. Praca stanowi udaną realizację badawczą szerokiego spectrum zagadnień odnoszących się do dopuszczalności oraz zasad przetwarzania danych osobowych w administracji publicznej. Jest to okres, który pozwolił spojrzeć na faktyczne efekty wdrożenia nowych kompleksowych rozwiązań i ich realizację w administracji publicznej. Umożliwił również P. Fajgielskiemu zebranie w sposób całościowy kluczowych zagadnień oraz ocenę niedostatków, sformułowanie wniosków i postulatów. Tematyka ta była co prawda poruszana w literaturze przedmiotu, ale, co do zasady, częściowo, a autorzy skupiali uwagę na zagadnieniach szczegółowych¹.

Książka została podzielona na 10 rozdziałów. Klasycznie, przeprowadzając kompleksową i systematyczną analizę zagadnień wybranego obszaru ochrony danych osobowych, rozpoczyna się od genezy regulacji danych osobowych i specyfiki zachodzących w nim zmian na przestrzeni kilkudziesięciu lat. Niezbędność wykorzystania danych osobowych w administracji publicznej dla realizacji zadań publicznych nigdy nie była podawana w wątpliwość, a cyfryzacja wyeksponowała i spótęgowała istniejące wcześniej problemy prawne. To jednak, wydawać by się mogło oczywiste uzasadnienie i pozorne bezpieczeństwo przetwarzania danych w administracji publicznej, spowodowało opóźnienia i braki w regulacji tego obszaru, co

¹ P. Fajgielski przywołuje jako przykład: M. Jabłoński, M. Sakowska-Baryła, K. Wygoda, *Czy jesteśmy gotowi na stosowanie RODO? Wybrane zagadnienia z zakresu funkcjonowania administracji publicznej*, Wrocław 2018; M. Sakowska-Baryła, *Specyfika stosowania RODO przez organy i podmioty publiczne*, dodatek do Monitora Prawniczego 2020, nr 3. Można dodatkowo wskazać inne publikacje podnoszące tę tematykę w szerszym ujęciu, jak np. M. Gumularz, *Ochrona danych osobowych w sektorze publicznym*, Warszawa 2018; również jako elementy różnych komentarzy zarówno do nieobowiązującej już ustawy o ochronie danych osobowych, jak i do RODO (do obydwu aktów prawnych, także samego P. Fajgielskiego).

z kolei wpłynęło na nawarstwienie zagrożeń, które precyzyjnie wyodrębnia P. Fajgielski. Omawiając genezę, klarownie wskazuje relacje z prawem do prywatności i następczą ochroną, w oparciu o konstrukcję dóbr osobistych na płaszczyźnie cywilnoprawnej, oraz miejsce tego prawa w prawie publicznym. Jedynie sygnalizuje ograniczenia prywatności przez władzę publiczną, poświęcaną np. dla ochrony obywateli i porządku publicznego². Trzeba jednocześnie zauważyć, że pojęcie prywatności podlega stałej redefinicji. W historycznym przeglądzie rozwoju podstaw prawnych przetwarzania P. Fajgielski sięga nie tylko do konkretnych aktów prawnych tworzących zręby prawa ochrony danych osobowych, lecz także do prowadzonych od lat 60. XX w. dyskusji nad zasadnością uregulowania prawnego zautomatyzowanych procesów przetwarzania danych osobowych. W literaturze zwraca się uwagę na zasadniczy brak, poza nielicznymi wyjątkami krajowymi, uregulowania zagadnień ochrony danych w okresie poprzedzającym przyjęcie w 1995 r. dyrektywy 95/46/WE w sprawie ochrony osób fizycznych w zakresie przetwarzania danych osobowych oraz swobodnego przepływu tych danych, ale również duże rozbieżności w uregulowaniu pomiędzy poszczególnymi państwami członkowskimi Unii Europejskiej, po jej implementacji³. P. Fajgielski wyodrębnia najistotniejsze konteksty podejmowanych prób ujednoczenia podejścia w ramach regulacji międzynarodowych, wśród których trzy mają znaczenie kamieni milowych: konwencja nr 108 o ochronie osób w związku z automatycznym przetwarzaniem danych osobowych z 1981 r.⁴, wskazana już wcześniej dyrektywa 95/46/WE oraz wynik ostatniej reformy unijnych ram prawnych ochrony danych osobowych – przygotowanie dwóch aktów normatywnych: ogólnego rozporządzenia o ochronie danych osobowych (RODO) oraz tzw. dyrektywy policyjnej, które weszły w życie w 2016 r., a zaczęły być stosowane od 25 maja 2018 r. Zagadnienia historyczne należy ocenić jedynie jako zagadnienia wprowadzające, lecz jednocześnie o istotnych walorach poznawczych, zwłaszcza dla osób, które dotychczas nie zgłębiły tematyki ochrony danych osobowych.

Wymiar porządkujący specyficznych określeń tego obszaru ma z kolei rozdział II. Podstawowe pojęcia z zakresu przetwarzania i ochrony danych osobowych wymagają aktualizującego wyjaśnienia, zwłaszcza że ich znaczenie pod rządami RODO nie tylko odbiega od potocznego rozumienia, ale także niejednokrotnie od utrwalonego przez lata ujęcia w języku prawniczym i prawnym. Wypaczenie

² Szeroko omawia to zagadnienie A. Mednis, *Prawo do prywatności a interes publiczny*, Warszawa 2006.

³ Na temat ochrony na płaszczyźnie międzynarodowej zob. np. J. Barta, P. Fajgielski, R. Markiewicz, *Ochrona danych osobowych. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2007, s. 61–112; *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Warszawa 2018, s. 48–53.

⁴ Szerzej J. Barta, P. Fajgielski, R. Markiewicz, *Ochrona danych osobowych...*, s. 67–75.

znaczenia prawnego uczyniłoby nieskutecznym poddanie ich w dalszych częściach szczegółowej analizie w kontekście działalności administracji publicznej. Już podstawowe pojęcie danych osobowych może rodzić wiele problemów interpretacyjnych, często prowadzących do bezprawnej ingerencji w sferę prywatności osoby, której dane dotyczą. Dyskusyjne jest przy tym nieadekwatne do potrzeb obciążanie administracji publicznej w taki sam sposób, jak innych podmiotów. Różnice (modyfikacje, wyłączenia) są wskazane przez RODO bądź przepisy krajowe tylko w niektórych kategoriach stosunków prawnych, w szczególności gdy realizują zadania w ramach sprawowania władzy publicznej powierzonej administratorowi⁵. Dlatego też P. Fajgielski słusznie zwraca uwagę na wiele kontekstów, które uwzględniają specyfikę administracji, jak np. ułatwienie identyfikacji osoby fizycznej poprzez szersze możliwości zestawiania różnorodnych danych zawartych w licznych zasobach informacyjnych (ewidencjach, aktach postępowań, rejestrach), czy rolę, jaką odgrywają uniwersalne identyfikatory osobowe, pozwalając na powiązanie danych z różnych baz.

Kluczowe dla monografii rozdziały rozpoczynają się wraz z rozdziałem III. Szczególnie widoczna jest w nich umiejętność identyfikowania przez P. Fajgielskiego rzeczywistych problemów i wątpliwości oraz wyjaśnianie ich w sposób klarowny, co pozwala na szybkie i precyzyjne przejście do istoty zagadnienia. To umiejętność, którą każdorazowo prezentuje P. Fajgielski, także w innych swoich publikacjach, przykładowo w posiadającym wiele wydań obszernym Komentarzu⁶. Począwszy od III rozdziału recenzowanej książki P. Fajgielski dokonuje bardziej konkretnych ustaleń w kontekście specyfiki przetwarzania i ochrony danych osobowych w administracji publicznej. Administracja publiczna nie przetwarza danych osobowych dla realizacji własnych celów, ale w celu realizacji zadań publicznych w imieniu państwa. Musi jednak, podobnie jak każdy inny podmiot, uznawać szczególną rangę i zasadniczą nadrzędność zasad przetwarzania danych nad pozostałymi normami, które dotyczą ochrony danych, i odpowiednio je realizować. Zasady te mają fundamentalne znaczenie, wyznaczając podstawowe standardy w tym obszarze. Choć w tej części pracy P. Fajgielski akcentuje wymóg rozliczalności przestrzegania zasad oraz skutki nałożenia na administratora ciężaru dowodu w tym zakresie, po przeczytaniu rozdziału odczuwa się pewien niedosyt. Wydaje się, że można było szerzej scharakteryzować wieloaspektowość tego zagadnienia, z uwzględnieniem

⁵ Por. M. Gumularz, *Ochrona danych osobowych...*, s. 20–21.

⁶ Przykładowo J. Barta, P. Fajgielski, R. Markiewicz, *Ochrona danych osobowych...*; P. Fajgielski, *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2022.

rozliczalności samej administracji⁷. Zagadnienie to w obszarze ochrony danych osobowych związane jest z wymogiem konstruowania przez administratora dokumentacji, która ma wykazywać podjęte przez niego procesy i odpowiednie działania dla zapewnienia zgodności z zasadami przetwarzania danych. Ważne jest również sformalizowanie dokumentacji i zapewnienie dostępności dla odpowiednich osób. Podczas dalszej lektury monografii okazuje się, że cząstkowe uwagi P. Fajgielskiego w zakresie, w jakim ich brak był odczuwalny w rozdziale III, znajdują się w różnych częściach książki, np. w rozdziale VI: obowiązki związane z dokumentacją przetwarzania danych. Takie podejście autora należy w pełni zaakceptować. Przesłanki dopuszczalności przetwarzania, na podstawie których organy administracji mogą prowadzić swoje działania, zostały omówione w rozdziale IV. W sformułowanych konkluzjach P. Fajgielski wskazuje na opieranie się na błędnych podstawach lub podejmowanie działań niezgodnych z prawem, chociażby wymuszanie zgody ze względu na brak w przepisach wyraźnych podstaw, na których organy administracji mogłyby ponad wszelką wątpliwość opierać swoje działania. Rodzi to również spory co do dopuszczalności przetwarzania danych. Nie wystarcza tu, jak określa autor, swoisty „wentyl bezpieczeństwa”, którym dla organów administracji jest wskazanie, jako podstawy prawnej, przesłanki realizacji zadań w interesie publicznym.

W rozdziale V przedstawione zostały analizy dotyczące realizacji praw osób, których dane dotyczą⁸. P. Fajgielski wskazuje podział uprawnień, w którym wyodrębnił grupę uprawnień decyzyjnych i utworzył odmienną w stosunku do obecnych w piśmiennictwie klasyfikację⁹. Pozwoliła ona autorowi monografii przedstawić tak różnorodność uprawnień, jak i ich funkcje oraz wskazać na różnice (ograniczenia) w administracji publicznej, ze względu na potrzebę realizacji zadań publicznych. Przykładowo zasadniczo nie znajduje zastosowania prawo do bycia zapomnianym¹⁰.

⁷ Przykładowo przestrzeganie zasad rozliczalności przetwarzania danych osobowych przy realizacji praw dostępowych na podstawie ustawy o dostępie do informacji publicznej oraz ustawy o otwartych danych; zob. szerzej M. Sakowska-Baryła, *Ochrona danych osobowych a dostęp do informacji publicznej i ponowne wykorzystywanie informacji sektora publicznego*, Warszawa 2022, s. 573–574.

⁸ Pierwsze kompleksowe wyodrębnienia, kategoryzacje i systematyzacje: *Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie rodo*, red. B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, Wrocław 2017, tamże również pytania o specyfikę realizacji uprawnień podmiotów danych przez organy administracji publicznej. Jak zwraca uwagę P. Fajgielski w recenzowanej pracy, może być postrzegana jako swoiste uzupełnienie obowiązków wynikających z ogólnych zasad postępowania administracyjnego.

⁹ B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, *Charakterystyka praw osób, których dane dotyczą, na gruncie rodo*, w: *Realizacja praw osób...*, s. 13–44.

¹⁰ B. Fischer, *Prawo do usunięcia danych*, w: *Realizacja praw osób...*, s. 201 i nast.

W rozdziale VI zbadane i omówione rozliczne obowiązki związane z ochroną danych, które obciążają przede wszystkim administratora, natomiast w drugiej kolejności i jednocześnie w znacznie mniejszym zakresie podmiot przetwarzający¹¹, zostały przez P. Fajgielskiego usystematyzowane i poddane wnikliwej analizie. Autor dokonuje ich wyodrębnienia z uwzględnieniem zróżnicowanego charakteru, w części odnosząc do realizacji uprawnień podmiotów danych, w części do zabezpieczeń technicznych i organizacyjnych oraz innych wymogów pozwalających zapewnić zgodność przetwarzania danych osobowych z prawem. Zwraca uwagę na konsekwencje niedopełnienia obowiązków mogących rodzić odpowiedzialność administracyjną i karną. Ten najobszerniejszy rozdział zawiera postulaty, wśród których na pewno ważnym i wartym rozważenia jest uzupełnienie obowiązujących przepisów dotyczących techniki prawodawczej o wymóg załączania do projektów aktów normatywnych wyników uprzednio przeprowadzonej oceny skutków dla ochrony danych w przypadku projektów aktów normatywnych dotyczących przetwarzania danych osobowych, zgodnie z wymogami określonymi w RODO, co pozwoliłoby na usunięcie wątpliwości odnoszących się do tego, czy organy administracji powinny przeprowadzać tego rodzaju ocenę. P. Fajgielski formułuje również liczne cenne opinie i wnioski dotyczące tworzenia blokad przeciwdziałających nieograniczonemu gromadzeniu i bezprawnemu wykorzystywaniu informacji przez administrację publiczną. Z drugiej strony wskazuje, że ograniczenia muszą być realizowane tak, aby nie sparaliżować efektywności realizacji procesów informacyjnych.

W strukturach organizacyjnych, gdzie przetwarza się wiele danych, a zwłaszcza, gdy wśród nich są dane zaliczane do kategorii szczególnych, przydatne, a nawet konieczne jest wykorzystanie fachowej pomocy Inspektora Ochrony Danych (IOD), któremu poświęcony jest rozdział VII. To właśnie na podmioty publiczne został nałożony ogólny obowiązek wyznaczenia osoby, która legitymuje się odpowiednią wiedzą z zakresu przetwarzania danych osobowych, doświadczeniem i umiejętnościami¹². Wykonywanie tych zadań nie powinno pozostawać w konflikcie z innymi interesami, co jeszcze przed RODO, pod rządami ustawy o ochronie danych osobowych z 1997 r., nie było przestrzegane. P. Fajgielski przypomina o rozlicznych

¹¹ Podmiot przetwarzający - osoba fizyczna lub prawna, organ publiczny, jednostka lub inny podmiot, który przetwarza dane osobowe w imieniu administratora (art. 4 pkt 8 RODO); szerzej np. M. Sakowska-Baryła, *Powierzenia przetwarzania danych osobowych w sektorze publicznym*, w: *Reforma ochrony danych osobowych a jawność dostępu do informacji sądowej – aspekty proceduralne*, red. M. Jabłoński, K. Flaga-Gieruszyńska, K. Wygoda, Wrocław 2017, s. 13.

¹² Por. np. G. Sibiga, K. Syska, *Działania organizacyjne i informacyjne związane z wyznaczeniem i wykonywaniem funkcji inspektora ochrony danych*, *Monitor Prawniczy* 2017, nr 20; *Ogólne rozporządzenie o ochronie...*, s. 404 i nast.; M. Sakowska-Baryła, *Obowiązek wyznaczenia IOD w podmiotach publicznych*, *ABI Expert* 2017, nr 2, s. 10-13.

nadużyciach tego okresu, związanych z powoływaniem osób przypadkowych, którym dodawano formalnie obowiązki koordynatora danych osobowych czy Administratora Bezpieczeństwa Informacji (poprzednika IOD). Pomimo jasnego przepisu, który obowiązkiem wyznaczenia IOD obarcza zarówno administratora, jak i podmiot przetwarzający, jego faktyczne komplikacje w stosowaniu autor diagnozuje, zaczynając od prawidłowej kwalifikacji przypisania takiego obowiązku np. do prywatnych spółek, które dokonują przetwarzania na zlecenie administratora będącego podmiotem publicznym. Przedstawione zostało usystematyzowanie zasad doboru oraz możliwych wariantów pełnienia funkcji IOD, tak jako osoby zatrudnionej w strukturze organizacyjnej, jak i outsourcing osoby z zewnątrz, preferowanej w szczególności przez podmioty mniejsze. W administracji publicznej wyznacza się również jednego, wspólnego IOD dla kilku organów albo podmiotów publicznych. Przy czym, jak wyjaśnia P. Fajgielski, kilku nie oznacza wprowadzenia ograniczenia do dziewięciu. Wskazuje na konkretne przykłady, do których należą szkoły i placówki oświatowe w danej jednostce samorządu terytorialnego, gdzie jeden IOD na wiele podmiotów przyczynia się do redukcji kosztów, ale sytuacja, gdy wspólny IOD wyznaczany jest dla kilkuset jednostek, rodzi zasadnicze wątpliwości. Jeżeli IOD działa jednoosobowo, a nie z zespołem współpracowników, nie można oczekiwać wysokiej jakości usług. Do niezwykle cennych umiejętności P. Fajgielskiego należy wspieranie teorii konkretnymi przykładami. Takim praktycznym zagadnieniem jest odpowiedź na pytanie, kto może decydować o wyznaczeniu wspólnego IOD dla kilku podmiotów. Nie będzie to raczej administrator (np. dyrektor szkoły) – mimo że wskazują go przepisy, ale prawdopodobnie podmiot finansujący z budżetu jednostki samorządowej (np. prezydent miasta). Innej natury wątpliwość budzi kwestia dopuszczalności wyznaczania IOD wszystkich jednostek obsługiwanych przez centrum usług wspólnych. Bardzo skrupulatnie rozstrzygane są kolejne problemy pojawiające się w związku z funkcjonowaniem IOD w podmiotach publicznych, jego pozycja prawna umożliwiająca efektywne wykonywanie nałożonych zadań, w tym w oparciu o niezależność. W literaturze przedmiotu w ramach analiz instytucji IOD wyrażane są poglądy zarówno uzasadniające wspieranie przez IOD wyłącznie administratorów i podmioty przetwarzające¹³, jak i służenie przez IOD finalnie realizacji prawa podmiotów danych¹⁴. W monografii udzielane są odpowiedzi na szczegółowe pytania z teorii i praktyki, związane ze statusem IOD czy wykonywaniem przez niego zadań. Przy omawianiu

¹³ Zob. A. Sobczyk, *RODO. Rozproszona władza publiczna*, Kraków 2019, s. 207.

¹⁴ Zob. M. Jabłoński, K. Wygoda, *Praktyczne znaczenie podstawowych pojęć RODO – wybrane zagadnienia*, Wrocław 2019, s. 93.

tych ostatnich autor opiera się na podziale obejmującym: zadania informacyjne i doradcze, zadania monitorujące i nadzorcze oraz zadania w zakresie współpracy z organem nadzorczym, a także inne zadania powierzone IOD przez administratora lub podmiot przetwarzający. Przedstawione w pracy typologie i klasyfikacje ułatwiają usystematyzowanie wiedzy, zwłaszcza że tylko część z nich da się wyprowadzić z brzmienia przepisów.

Rozdział VIII poświęcony został nadzorowi nad przetwarzaniem i ochroną danych osobowych w administracji publicznej. Przeprowadzone przez P. Fajgielskiego analizy dotyczą kontroli zgodności przetwarzania danych z prawem, postępowania w sprawie naruszenia ochrony danych oraz form nadzorczego oddziaływania organu ze szczególnym uwzględnieniem nakładania administracyjnych kar pieniężnych przez Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych (PUODO). Prawodawca unijny zobowiązał w RODO państwa członkowskie do zapewnienia co najmniej jednego niezależnego organu publicznego – organu nadzorczego. Niezależność organu obejmuje: zapewnienie wolności od wpływów zewnętrznych oraz nieprzyjmowanie instrukcji od innych podmiotów, wymóg powstrzymywania się przez osobę pełniącą funkcję organu od wszelkich działań i zajęć sprzecznych z obowiązkami organu nadzorczego, samodzielny wybór personelu, a także podleganie kontroli finansowej nienaruszającej niezależności organu oraz dysponowanie zasobami niezbędnymi do skutecznego wykonywania swoich zadań. Podbudowę niezależności organu nadzorczego są jego zadania i uprawnienia. P. Fajgielski ogranicza się do oceny zadań, które mają istotne znaczenie w kontekście działalności administracji publicznej. Wychodzi od wyodrębnienia tych zadań na pięć podstawowych grup: zadania nadzorcze, doradcze, edukacyjne, dotyczące współpracy z innymi organami nadzorczymi oraz pozostałe zadania, które nie mieszczą się w zakresie poprzednich grup¹⁵. Do tych ostatnich zalicza obowiązek organu nadzorczego dotyczący monitorowania zmian, które mają wpływ na ochronę danych osobowych, a mogą

¹⁵ Ogół zadań organu nadzorczego wskazanych w art. 58 RODO, przykładowo P. Barta i P. Litwiński klasyfikują i dokonują przyporządkowania do jednego z następujących aspektów jego funkcjonowania: 1) uprawnienia, z których organ nadzorczy może korzystać w trakcie prowadzonego postępowania; 2) katalog nakazów organu nadzorczego wydawanych w wyniku przeprowadzonego postępowania; 3) katalog uprawnień związanych z wydawaniem zezwoleń; 4) katalog uprawnień doradczych – P. Barta, L. Litwiński, *Komentarz do art. 58, w: Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, red. P. Litwiński, 2021 [wyd. el. Legalis], Nb 1; por. P. Fajgielski, *Komentarz do art. 58 rozporządzenia nr 2016/679 w sprawie ochrony osób fizycznych w związku z przetwarzaniem danych osobowych i w sprawie swobodnego przepływu takich danych oraz uchylenia dyrektywy 95/46/WE (ogólne rozporządzenie o ochronie danych)*, w: *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2022.

wystąpić w różnych obszarach, w tym w administracji publicznej, czy w związku z rozwojem technologii informacyjno-komunikacyjnych. Trzeba się zgodzić z P. Fajgielskim, który do najważniejszych zalicza zadania nadzorcze, odznaczające się władcym charakterem, wśród których związek z funkcjonowaniem administracji publicznej ma w szczególności: rozpatrywanie skarg i prowadzenie postępowań w sprawach skarg, prowadzenie postępowań w sprawie stosowania RODO, ustanawianie i prowadzenie wykazów dotyczących dokonywania oceny skutków dla ochrony danych, prowadzenie wewnętrznego rejestru naruszeń rozporządzenia i działań podjętych w ramach uprawnień naprawczych. Prawodawca unijny przyznał organowi szerokie uprawnienia, których zróżnicowanie i związaną z nimi wagę analizuje autor recenzowanej monografii. Jako najistotniejszą grupę w ramach uprawnień nadzorczych słusznie uznaje monitorowanie i egzekwowanie stosowania przepisów o ochronie danych osobowych. Poddaje ocenie rozległe uprawnienia przyznane organowi nadzorcemu przez prawodawcę unijnego, które zostały dodatkowo rozbudowane w ramach ustawy o ochronie danych osobowych z 2018 r. Wśród tych ostatnich podkreśla znaczenie uprawnienia do kierowania przez PUODO wystąpień zmierzających do zapewnienia skutecznej ochrony danych oraz wniosków o podjęcie inicjatywy ustawodawczej albo o wydanie lub zmianę aktów prawnych w sprawach dotyczących ochrony danych osobowych. Wnioski i wystąpienia mają charakter niewładczy. Wśród kluczowych zadań P. Fajgielski eksponuje znaczenie sprawowania kontroli zgodności przetwarzania danych z przepisami o ochronie danych osobowych, zwracając jednocześnie uwagę, że nie jest to audyt, na co wskazywałoby nazewnictwo w przepisach unijnych, ale nadzór, gdyż kontrola jest połączona z możliwością władczego oddziaływania. Użyteczne dla celów badawczych oraz dla praktyki są liczne wskazania dotyczące przebiegu kontroli¹⁶. Wszczęcie postępowania w sprawie naruszenia przepisów o ochronie danych osobowych w praktyce najczęściej ma miejsce, gdy wyniki kontroli wskazują na to, że mogło dojść do naruszenia przepisów o ochronie danych osobowych, ale także, gdy PUODO otrzymał informację o naruszeniu przepisów z innych źródeł, np. z mediów, jak również w przypadku, gdy osoba, której dane dotyczą, złożyła skargę. Dla zobrazowania skali nadzorczej aktywności PUODO, pod rządami RODO i ustawy o ochronie danych osobowych z 2018 r., P. Fajgielski przytacza dane ze strony www organu nadzorczego odnośnie do ilości i charakteru spraw zakończonych wydaniem decyzji administracyjnych adresowanych do podmiotów ze sfery

¹⁶ Kontrola, jako pojęcie z zakresu prawa administracyjnego, jest badaniem zgodności istniejącego stanu ze stanem postulowanym, obejmuje ustalenie zasięgu i przyczyn rozbieżności oraz przekazanie wyników tych ustaleń podmiotowi kontrolowanemu, J. Boć, *Prawo administracyjne*, Wrocław 2000, s. 364.

administracji publicznej, których łącznie było kilkadziesiąt. Przedmiotem wielu skarg był zarzut bezprawnego udostępnienia danych osobowych, jednak organ nadzorczy, po przeprowadzeniu postępowania, w znacznej części spraw uznał te działania za zgodne z prawem, a podmioty publiczne, którym dane udostępniono, za uprawnione do ich uzyskania.

W przypadku, gdy przetwarzanie danych w administracji publicznej dokonywane jest z naruszeniem przepisów, zastosowanie znajdują unormowania dotyczące odpowiedzialności administracyjnej, cywilnej, porządkowej, dyscyplinarnej i karnej, którym poświęcony został rozdział IX. Zagrożenie wysokimi pieniędzmi karami administracyjnymi, zdaniem prawodawcy unijnego, miało wpłynąć na zwiększenie skuteczności ochrony i faktycznie stało się jednym z podstawowych „motywatorów” dostosowania do wymogów RODO. Organ nadzorczy może nałożyć karę pieniężną zamiast lub oprócz innych uprawnień naprawczych¹⁷. W przypadku jednostek sektora finansów publicznych, w tym organów administracji publicznej, przyjęto górną granicę kary pieniężnej w wysokości 100 tys. złotych. Znacznie niższa maksymalna wysokość kary, w stosunku do maksymalnej dla innych podmiotów (prywatnych), która została ustalona w RODO na poziomie 20 mln euro, a procentowo na poziomie 4% całkowitego rocznego światowego obrotu przedsiębiorcy, jest uzasadniona odmiennym charakterem działalności tych podmiotów, jak i źródłem pochodzenia środków przeznaczonych na uiszczenie kary. P. Fajgielski analizuje zasadność takiego rozróżnienia, wskazuje przy tym przykłady nałożenia kar na organy administracji publicznej.

W ostatnim, X rozdziale, uwaga badawcza zostaje skierowana na obszary, w których mogą pojawiać się konflikty między podmiotowym prawem do ochrony danych osobowych a innymi prawami podstawowymi czy dobrami lub wartościami wymagającymi ochrony, albo z uwagi na odniesienie przetwarzania danych do sytuacji szczególnych lub bardzo specyficznych. Na pełną akceptację zasługuje zaliczenie przez P. Fajgielskiego do najbardziej typowych i występujących powszechnie konfliktowych płaszczyzn aktywności administracji publicznej: dostępu do informacji publicznej, jawności informacji o rejestrach publicznych, monitoringu, realizacji projektów unijnych oraz telepracy. Ostatnia część monografii stanowi zakończenie zawierające najważniejsze konkluzje i postulaty z przeprowadzonych badań.

Problematyka ochrony danych osobowych w administracji publicznej, którą zajął się P. Fajgielski, jest niedoszacowana badawczo. Zaledwie kilka pozycji odnosi się do niej bezpośrednio, mimo że jest to wymagający obszar praktycznego

¹⁷ M. Sakowska-Baryła, J. Wyporska-Frankiewicz, *Zadania i decyzje Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych*, Roczniki Nauk Prawnych KUL 2022, nr 1, s. 61 i nast.

zastosowania, w którym pojawia się wiele wątpliwości związanych z interpretacją i zastosowaniem przepisów. P. Fajgielskiemu z sukcesem udało się rozwiązać odpowiednio postawione problemy, niejednokrotnie podejmując polemikę z twierdzeniami, które uznaje za szkodliwe, a które pojawiają się w piśmiennictwie lub wręcz się w nim utrwały. Dyskurs jest jednocześnie interesujący, wyważony i prowadzony z dużym wyczuciem. Ramy monografii nie pozwalają jednak objąć wszystkich pojawiających się problemów, stąd też autor musiał zdecydować się na określony wybór i stopień szczegółowości. Jest to jednak dobrze przemyślana i kompetentnie zrealizowana praca o wysokiej, ugruntowanej pozycji specjalisty z zakresu prawa informacyjnego, a w szczególności ochrony danych osobowych. Należy również podkreślić, że napisana została w sposób przejrzysty i przystępny dla odbiorcy. Biorąc pod uwagę powyższe, omawiana monografia zasługuje na pozytywną recenzję i polecenie uwadze czytelnika.

Bibliografia

- Barta J., Fajgielski P., Markiewicz R., *Ochrona danych osobowych. Komentarz*, wyd. 4, Warszawa 2007.
- Barta P., Litwiński P., *Komentarz do art. 58, w: Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Wybrane przepisy sektorowe. Komentarz*, red. P. Litwiński, 2021 [wyd. el. Legalis].
- Boć J., *Prawo administracyjne*, Wrocław 2000.
- Fajgielski P., *Ogólne rozporządzenie o ochronie danych. Ustawa o ochronie danych osobowych. Komentarz*, wyd. 2, Warszawa 2022.
- Fischer B., *Prawo do usunięcia danych*, w: *Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie rodo*, red. B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, Wrocław 2017.
- Fischer B., Sakowska-Baryła M., *Charakterystyka praw osób, których dane dotyczą, na gruncie rodo*, w: *Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie rodo*, red. B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, Wrocław 2017.
- Gumularz M., *Ochrona danych osobowych w sektorze publicznym*, Warszawa 2018.
- Jabłoński M., Sakowska-Baryła M., Wygoda K., *Czy jesteśmy gotowi na stosowanie RODO? Wybrane zagadnienia z zakresu funkcjonowania administracji publicznej*, Wrocław 2018.
- Jabłoński M., Wygoda K., *Praktyczne znaczenie podstawowych pojęć RODO – wybrane zagadnienia*, Wrocław 2019.
- Mednis A., *Prawo do prywatności a interes publiczny*, Warszawa 2006.
- Ogólne rozporządzenie o ochronie danych osobowych. Komentarz*, red. M. Sakowska-Baryła, Warszawa 2018.
- Realizacja praw osób, których dane dotyczą, na podstawie rodo*, red. B. Fischer, M. Sakowska-Baryła, Wrocław 2017.

- Sakowska-Baryła M., *Obowiązek wyznaczenia IOD w podmiotach publicznych*, ABI Expert 2017, nr 2.
- Sakowska-Baryła M., *Ochrona danych osobowych a dostęp do informacji publicznej i ponowne wykorzystywanie informacji sektora publicznego*, Warszawa 2022.
- Sakowska-Baryła M., *Powierzenia przetwarzania danych osobowych w sektorze publicznym, w: Reforma ochrony danych osobowych a jawność dostępu do informacji sądowej – aspekty proceduralne*, red. M. Jabłoński, K. Flaga-Gieruszyńska, K. Wygoda, Wrocław 2017.
- Sakowska-Baryła M., *Specyfika stosowania RODO przez organy i podmioty publiczne*, dodatek do Monitora Prawniczego 2020, nr 3.
- Sakowska-Baryła M., Wyporska-Frankiewicz J., *Zadania i decyzje Prezesa Urzędu Ochrony Danych Osobowych*, Roczniki Nauk Prawnych KUL 2022, nr 1.
- Sibiga G., Syska K., *Działania organizacyjne i informacyjne związane z wyznaczeniem i wykonywaniem funkcji inspektora ochrony danych*, Monitor Prawniczy 2017, nr 20.
- Sobczyk A., *RODO. Rozproszona władza publiczna*, Kraków 2019.

Sprawozdania

**Ogólnopolska Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa
pt. „Proces karny w dobie pandemii” (MS Teams)**

Lublin, 4 stycznia 2021 r.

National Scientific Conference of Students and PhD Students
“The Criminal Process in the Era of the Pandemic” (MS Teams)

Lublin, 4 January 2021

Всеполюская научная конференция студентов и аспирантов «Уголовный процесс
в эпоху пандемий» (MS Teams)

Люблин, 4 января 2021 года

Польська національна студентська та докторська наукова конференція
«Кримінальний процес у епоху пандемії» (MS Teams)

Люблін, 4 січня 2021 р.

TYMON MARKIEWICZ

Mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

e-mail: tymon.markiewicz@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0001-8362-5898>

W dniu 4 stycznia 2021 r. odbyła się Ogólnopolska Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa „Proces karny w dobie pandemii”, zorganizowana przez Katedrę Postępowania Karnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Wydarzenie zostało objęte honorowym patronatem Rzecznika Praw Obywatelskich oraz Okręgowej Izby Radców Prawnych w Lublinie. Z uwagi na sytuację epidemiczną konferencja została przeprowadzona w formie zdalnej.

Zgodnie z założeniami organizatorów konferencja miała stworzyć możliwość podjęcia debaty w związku z normatywnym i praktycznym oddziaływaniem pandemii COVID-19 i jej skutków na polski proces karny. Przyczynkiem do dyskusji były przede wszystkim kolejne nowelizacje przepisów Kodeksu postępowania karnego¹, zawarcie w specustawach covidowych przepisów mających bezpośredni wpływ na tok postępowań karnych², a także doświadczenia praktyki, zwłaszcza

¹ M.in. art. 14 ustawy z dnia 31 marca 2020 r. o zmianie ustawy o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2020 r. poz. 568 z późn. zm.; art. 1 ustawy z dnia 19 lipca 2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw, Dz. U. z 2019 r. poz. 1694 (dalej: K.p.k.).

² M.in. art. 15zsr i art. 15zss ustawy z dnia 2 marca 2020 r. o szczególnych rozwiązaniach związanych z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem COVID-19, innych chorób zakaźnych oraz wywołanych nimi sytuacji kryzysowych, tekst jednolity: Dz. U. z 2021 r. poz. 2095 z późn. zm.

sądowej, dotyczącej realnego wpływu nowych warunków epidemicznych na orzeczenie w przedmiocie odpowiedzialności karnej podsądnych. Jednocześnie konferencja miała stać się okazją do podjęcia aktywnej debaty młodych naukowców, przede wszystkim studentów i doktorantów. W przedmiotowym wydarzeniu wzięli udział również przedstawiciele praktyki: sędziowie, adwokaci, radcowie prawni, a także aplikanci, jak i biegli sądowi. Prelegentami byli przedstawiciele czternastu ośrodków akademickich i badawczych.

Konferencja została podzielona na pięć paneli tematycznych. Każdy z nich skupiał się na zmianach normatywnych i problemach związanych z wystąpieniem epidemii COVID-19, jednakże poruszane zagadnienia dotyczyły różnych sfer prawnych. Pierwszy panel został poświęcony problematyce środków zapobiegawczych, drugi prawu i postępowaniu dowodowemu, trzeci zagadnieniom z zakresu prawa karnego materialnego i wykonawczego, czwarty postępowaniu karnemu na etapie sądowym, a piąty aspektom konstytucyjnym, międzynarodowym i związanym z zasadami procesowymi.

Obrady otworzyła Kierownik Katedry Postępowania Karnego KUL, dr hab. Małgorzata Wąsek-Wiaderek, prof. KUL. Referat otwierający, w ramach pierwszego panelu tematycznego, zatytułowany *Stosowanie środków zapobiegawczych w okresie pandemii COVID-19 a rekomendacje JUSTICIA European Rights Network w zakresie szczególnej ochrony życia i zdrowia*, wygłosiła Magdalena Róża Krysiak (Uniwersytet Łódzki). Kolejne wystąpienia (mgr Katarzyna Krzyżanowska, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; Kinga Kitłowska, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Kacper Kobierski i Wiktoria Licha, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu; Magdalena Reps i Wioletta Konieczna, Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie; Hanna Kołtun, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II; adw. dr Piotr Miształ, Uniwersytet Łódzki) skupiały się przede wszystkim wokół tzw. zdalnego posiedzenia aresztowego, czyli zmian w obrębie art. 250 § 3b–3h K.p.k., a także w mniejszym stopniu wokół nowych regulacji z art. 258a i art. 276a K.p.k. Wskazane przepisy zostały poddane krytyce. Podnoszono przede wszystkim istnienie możliwości naruszenia prawa do obrony oskarżonego, związanego w szczególności z kontaktem z obrońcą. Zwracano uwagę, że niezasadne jest pozostawienie obrońcy wyboru miejsca uczestnictwa w przedmiotowym posiedzeniu (albo w sądzie, albo w miejscu przebywania podejrzanego), gdyż świadczenie obrony „naodległość” może istotnie rzutować na jej standard. Zwłaszcza, że w przypadku braku osobistego kontaktu podejrzanego z obrońcą, sąd może jedynie (ale nie ma obowiązku) zarządzić przerwę celem kontaktu telefonicznego, co więcej, art. 250 § 3e *in fine* K.p.k. wprost przyznaje sądowi podstawę, aby takiego kontaktu odmówić. Jednocześnie wskazano, że przepis art. 276a K.p.k., ustanawiający nowy

„medyczny” środek zapobiegawczy, stanowi *superfluum* względem istniejących już rozwiązań i wszystkie wyszczególnione tam zakazy, w tym również ich połączenie ze stosowaniem poręczenia majątkowego, mogły mieć miejsce także dotychczas, bez potrzeby ingerencji ustawodawcy. W kontekście zaś nowej dyrektywy stosowania środków zapobiegawczych z art. 258a K.p.k., wyrażono obawy, że może ona stanowić instrument do nadużywania stosowania najsurowszego, izolacyjnego środka w postaci tymczasowego aresztowania.

Drugi panel, pn. Prawo i postępowanie dowodowe a pandemia COVID-19, został poświęcony szeroko rozumianym kwestiom dowodowym. Pierwsze wystąpienie biegłych sądowych – dr. Tomasza Rajtara i dr. Agnieszki Haś (Instytut Ekspertyz Sądowych im. Prof. dra Jana Sehna w Krakowie), pt. *Opiniowanie psychologiczne w sprawach karnych w okresie pandemii – trudności i ograniczenia*, wzbudziło szczególne zainteresowanie uczestników. Podczas dyskusji prelegenci odpowiadali na liczne pytania dotyczące bieżących problemów, z jakimi borykają się przy opiniowaniu w trakcie trwania stanu epidemii. Kolejne wystąpienie poświęcono art. 315a K.p.k. dotyczącemu możliwości odstąpienia od przesłuchania pokrzywdzonego. Jego autor, dr Łukasz Krysiński (Wyższa Szkoła Umiejętności Społecznych w Poznaniu), wykazywał, że przepis ten może mieć znaczenie nie tylko w sytuacji, o której literalnie traktuje („gdy czynność ta [przesłuchanie] nie jest niezbędna do dokonania ustaleń faktycznych”), ale może być również wykorzystany w związku z epidemicznymi ograniczeniami w przeprowadzaniu dowodów. Także w tym panelu zwrócono uwagę na aspekt możliwości przeprowadzania czynności procesowych w sposób zdalny, tym razem dotyczyło to przesłuchania świadków. Kamila Kurpiewska (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) odniosła się do przepisów pozwalających na dokonanie tego typu czynności przy użyciu urządzeń technicznych, umożliwiających przeprowadzenie ich na odległość (np. art. 177 § 1a K.p.k.). Z kolei Sebastian Traczyk (Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego) w referacie pt. *Zeznania świadków w dobie pandemii – analiza prawna przypadku* przedstawił, jak stosowanie tego typu instytucji wygląda w toczących się postępowaniach. Ostatnim wystąpieniem drugiego panelu był referat apl. radc. mgr Aleksandry Potaczało (Uniwersytet Opolski) w przedmiocie art. 232b K.p.k., czyli przepisu o nieodpłatnym przekazaniu przedmiotów zatrzymanych w toku postępowania. Autorka poruszyła kwestię trybu przekazania przedmiotów w myśl tego przepisu, poddała analizie kwestię zaskarżalności postanowienia wydanego na jego podstawie, a przede wszystkim przedstawiła wątpliwości, powołując się w tym zakresie na stanowisko Rzecznika Praw Obywatelskich co do konstytucyjności przyjętego rozwiązania w zakresie podmiotu właściwego w świetle wzorca art. 46

Konstytucji RP, zgodnie z którym przepadek rzeczy może nastąpić tylko na mocy prawomocnego orzeczenia sądu.

W następnym, trzecim panelu poruszono problematykę aktualnych zagadnień, które w związku z pandemią COVID-19 powstały na gruncie przepisów materialnych i wykonawczych. Panel otworzył referat dr. Adriana Zbiciaka (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) w przedmiocie zmian modelu orzekania kary łącznej i praktycznych możliwości ograniczenia zagrożenia epidemicznego w sprawach o wyrok łączny. Autor zwrócił uwagę na niespójność pomiędzy przepisami regulującymi zdalne posiedzenie aresztowe oraz zdalną rozprawę. Mianowicie w art. 250 § 3c K.p.k. wskazano, że w zdalnym posiedzeniu aresztowym, w miejscu przebywania podejrzanego, o ile jest to jednostka penitencjarna, zamiast referendarza sądowego lub asystenta sędziego może brać udział funkcjonariusz Służby Więziennej. Takiej możliwości nie przewiduje art. 374 § 5 K.p.k. dotyczący zdalnej rozprawy. Krytycznie oceniono to rozróżnienie, bowiem właśnie w przypadku rozprawy oskarżony lub skazany pozbawiony wolności (w przypadku rozprawy w postępowaniu o wyrok łączny) będzie przebywał w jednostce penitencjarnej i trudno znaleźć *ratio legis* dla rozwiązania, by w miejscu jego przebywania w rozprawie nie mogła brać udziału osoba zatrudniona w takiej jednostce, a musiała osoba zatrudniona w sądzie, w okręgu którego strona przebywa (a więc najczęściej niezwiązana w żadnym stopniu z prowadzonym postępowaniem). Jednocześnie zawarto sugestię rozważenia możliwości, aby właśnie w ramach postępowań o wyrok łączny – z uwagi na przedmiot tego postępowania – procedowanie zdalne stało się regułą. Mgr Paulina Duda (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) zwróciła uwagę na wyrok Trybunału Konstytucyjnego wydany w sprawie K 46/15, w swoich konsekwencjach zwiększający standard gwarancyjności postępowania w przedmiocie wniosku prokuratora o umorzenie postępowania i zastosowanie środka zapobiegawczego. Z kolei radca prawny Wioletta Pytko (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) odniosła się do ewentualnej możliwości ponoszenia przez lekarzy odpowiedzialności karnej za działania podejmowane przez nich w okresie pandemii. W przedmiocie zagadnień materialnoprawnych wypowiedział się również Jacek Szkudlarek (Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu), który poświęcił swoje wystąpienie zmianom w Kodeksie karnym³, wprowadzonym ustawami „covidowymi” – art. 37a, art. 57b, art. 115 § 9a i art. 278a K.k. Prelegent krytycznie ocenił przede wszystkim ogólny kierunek tych zmian, dążących do zaostrzania odpowiedzialności karnej w przypadkach przewidzianych w przytoczonych przepisach. Natomiast kwestie związane z prawem karnym wykonawczym przedstawił Bartosz

³ Dalej: K.k.

Batko (Uniwersytet Śląski w Katowicach), którego wystąpienie dotyczyło zagadnienia udzielenia skazanemu przerwy w wykonywaniu kary w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się wirusa SARS-CoV-2 (art. 14c specustawy). Autor omówił różnice w warunkach, jak i w procedurze udzielenia tej przerwy względem przerwy z art. 153 K.k.w., ze szczególnym uwzględnieniem kompetencji prokuratora. Nową instytucję określił jako normatywne rozwiązanie szczególne, którego celem jest usprawnienie systemu administrowania zakładami karnymi w czasie pandemii.

Wystąpienia w ramach czwartego z paneli koncentrowały się na jurysdykcyjnym etapie postępowania karnego. Mgr Tymon Markiewicz (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II) poświęcił swój referat instytucji niezwiązanej bezpośrednio z pandemią, ale takiej, która w jej okresie zaczęła obowiązywać – sporządzeniu uzasadnień wyroków na urzędowych formularzach. Do rozwiązania przyjętego w art. 99a K.p.k. odniósł się krytycznie, podnosząc przede wszystkim, że w niektórych układach procesowych uzasadnienie sporządzone w taki sposób nie będzie spełniać swojej procesowej roli, a nawet może rzutować na realizację standardu rzetelnego procesu. Standard rzetelnego procesu miała w polu widzenia w swoim wystąpieniu również Weronika Ścibor (Uniwersytet Technologiczno-Humanistyczny im. Kazimierza Pułaskiego w Radomiu). Odnosiła się do niego w związku z możliwością wyłączenia jawności rozprawy z powodu pandemii. Wątpliwości prelegentki budziły przede wszystkim odgórne zarządzenia Prezesów Sądów, wyłączające jawność zewnętrzną we wszystkich sprawach. Z kolei Filip Wójtowicz (Uniwersytet Warszawski) dokonał oceny art. 378a K.p.k. z punktu widzenia oskarżyciela posiłkowego i równości stron procesowych. Rozważył trzy rozwiązania dogmatyczne przedstawione problemu – hipotetycznej obstrukcji oskarżyciela posiłkowego: zastosowanie wobec nieuczciwego oskarżyciela posiłkowego art. 378a K.p.k. *per analogiam*, art. 56 K.p.k. lub wyznaczenie pełnomocnika z urzędu. Żadnego z nich nie uznał za zadowalające, proponując zmianę art. 378a K.p.k. w ten sposób, by miał on wprost zastosowanie także do oskarżyciela posiłkowego lub wprowadzenie limitu usprawiedliwionych nieobecności na rozprawie. Łukasz Hawrylak (Uniwersytet Śląski w Katowicach) jako zasadny ocenił kierunek zmian normatywnych mających na celu zwiększenie zakresu doręczeń elektronicznych (m.in. art. 119 § 1 pkt 2 K.p.k.), jako trend mogący mieć istotne znaczenie dla procedowania w sprawach karnych, w szczególnych warunkach epidemicznych.

Na ostatni panel, zatytułowany Aspekty konstytucyjne, międzynarodowe i zasady procesowe w związku z pandemią COVID-19, złożyły się trzy wystąpienia. Adwokat Adam Kasperkiewicz (Instytut Nauk Prawnych PAN), na kanwie przypadku zaczerpniętego z praktyki, w którym warunkiem szybszego rozpoznania zażalenia na postanowienie o zastosowaniu środka zapobiegawczego było złożenie przez

prokuratora i podejrzanego zgodnych oświadczeń o rezygnacji z udziału w jawnym posiedzeniu sądu, rozważył wybrane problemy związane z możliwością zawierania przez strony postępowania karnego porozumień w przedmiocie zrzeczenia się swych uprawnień procesowych. *De lege ferenda* wskazał na potrzebę ustawowego uregulowania zrzeczenia się przez strony w drodze porozumienia udziału w posiedzeniu sądu lub rozprawie. Magister Oskar Kida (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) przybliżył zmiany, które zaszły w postępowaniu dotyczącym skarg konstytucyjnych w związku z pandemią COVID-19, w szczególności odniósł się do art. 15zss specustawy i jego wpływu na bieg terminów procesowych w postępowaniu skargowym. Ostatnim referatem konferencji było wystąpienie mgr Renaty Badowiec (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu). Jego celem była odpowiedź na pytanie, czy rozprawa przeprowadzana w sposób zdalny może prowadzić do naruszenia standardu rzetelnego procesu w stosunku do oskarżonego. Autorka wyraziła wątpliwości w szczególności w zakresie gwarancyjności przyjętych rozwiązań.

Zamknięcia konferencji dokonała dr hab. Małgorzata Wąsek-Wiaderek, prof. KUL, Kierownik Katedry Postępowania Karnego KUL. Dziękując wszystkim jej uczestnikom, zwróciła uwagę, iż mimo różnorodności poglądów, w ramach spojrzenia na konkretne problemy prawne udało się wyprowadzić spójne wnioski o charakterze naukowym i praktycznym w zakresie nowych regulacji, motywowanych względami epidemicznymi. Pani Profesor wyraziła przekonanie, że konkluzje wypływające z konferencji, dotyczące zwłaszcza instytucji prawnych o charakterze procesowym, mogą okazać się przydatne w codziennej praktyce spraw karnych.

**Międzynarodowa Konferencja Naukowa
pt. „Time for individual, national and global solidarity:
Domestic and international human rights norms and COVID-19”
Czwarte Europejskie Forum Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego
Londyn–Lublin, 15 kwietnia 2021 r.**

International Scientific Conference “Time for individual, national and global solidarity:
Domestic and international human rights norms and COVID-19.” Fourth European
Forum on Human Rights and Humanitarian Law
London–Lublin, 15 April 2021

Международная научная конференция «Time for individual, national and global
solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19».
Четвертый Европейский Форум по Правам Человека и Гуманитарному Праву
Лондон–Люблин, 15 апреля 2021 года

Міжнародна наукова конференція «Time for individual, national and global solidarity:
Domestic and international human rights norms and COVID-19».
Четвертий Європейський Форум з Прав Людини та Гуманітарного Права
Лондон–Люблін, 15 квітня 2021 р.

ROBERT TABASZEWSKI

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: robert.tabaszewski@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-7737-0056>

W czwartek, dnia 15 kwietnia 2021 r. na Wydziale Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II miała miejsce międzynarodowa konferencja naukowa pt. „Time for individual, national and global solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19” w ramach czwartej edycji Europejskiego Forum Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego. Organizatorem wydarzenia była Międzynarodowa Rada Jurystów z siedzibą w Londynie oraz Katedra Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Z uwagi na rygor sanitarny oraz panujące ograniczenia związane z podróżowaniem i przemieszczaniem się, blokujące mobilność uczestników, obrady konferencji przeprowadzono w oparciu o istniejące narzędzia zdalne przy użyciu platformy MS Teams. Konferencja została zorganizowana we współpracy z Università degli Studi di Bari Aldo Moro we Włoszech oraz przy wsparciu ekspertów Światowej Organizacji Zdrowia w Genewie.

Uroczystego otwarcia konferencji dokonał prof. dr hab. Andrzej Herbet, Dziekan Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu

Lubelskiego Jana Pawła II, który przywitał wszystkich zebranych: prelegentów, ekspertów, przedstawicieli nauki i biznesu, jak również licznie zgromadzonych przed ekranami studentów. Następnie głos zabrał ks. prof. dr hab. Krzysztof Orzeszyna, kierownik Katedry Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, który zaznaczył, że konferencja odbywa się w szczególnych okolicznościach, które dotyczą ludzi w całej Europie i poza nią. Wraz z nadejściem pandemii COVID-19 bolesna prawda o nierównościach, dyskryminacji i nietolerancji, które wciąż nękają nasze społeczeństwa, stała się jeszcze bardziej oczywista. Słowo do zgromadzonych skierował następnie prof. Adish Aggarwala, B.A., LL.B., LL.M., Ph.D, przewodniczący International Council of Jurists w Londynie, który przekazał pozdrowienia od najważniejszych prawników współpracujących z Radą, a następnie otworzył sesję główną konferencji.

Referat wprowadzający podczas sesji plenarnej obrad wygłosiła prof. Allyn Taylor, J.D., LL.M., J.S.D (University of Washington School of Law oraz Georgetown University, Stany Zjednoczone). Profesor podziękowała za gościnę, jaka została jej udzielona w kwietniu i maju 2021 r., kiedy przebywała w charakterze profesora wizytującego na Wydziale Prawa, Prawa i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. W referacie pt. *The Global Battle Against COVID-19: The International Health Regulations and the Future of Global Health Governance* przedstawiła najnowsze dane dotyczące rozwoju pandemii COVID-19 oraz aktualne regulacje odnoszące się do zapobiegania i zwalczania jej zgubnych skutków. O wpływie pandemii COVID-19 na globalną sferę prawną traktował referat pt. *Journey of Human Rights to COVID-19: An Insight*, który zaprezentował prof. Amit Ludri, LL.M., Ph.D & PDS (Kurukshetra University in India / Central European University CEU Budapest Hungary, Indie / Węgry). Pierwszy panel ekspercki zakończyło wystąpienie prof. doc. JUDr. Vladimíra Balaša, CSc. (Charles University in Prague, Republika Czeska) pt. *Principle of Proportionality*, dotyczące dopuszczalności stosowania klasycznej koncepcji stanów nadzwyczajnych w razie zaistnienia sytuacji pandemicznej.

Drugą część konferencji, którą poprowadził ks. prof. dr hab. Krzysztof Orzeszyna, zainicjowała prelekcja prof. dr Oksany Kiriiaak, dziekan zaprzyjaźnionego Wydziału Prawa z Czerniowieckiego Uniwersytetu Narodowego (Chernivtsi National University, Ukraina). Przedmiotem wystąpienia pt. *Time for Timing* było niezwykle aktualne zagadnienie, jakim pozostaje walka z czasem w tworzeniu adekwatnych regulacji prawnych w czasie pandemii. Kolejny referat, pt. *Human Rights, Biotechnological Development and the SARS-COV-2 Pandemic: Ancient and New Limits*, zaprezentował prof. Ferdinando Parente (Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), skupiając się na ewolucji podejścia władz i prawników do epidemii

i pandemii na przestrzeni dziejów. Z kolei referat pt. *The Primacy of Human Rights in the Time of COVID-19*, wygłoszony przez prof. Michela Indelicato (Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), dotyczył wzajemnego współoddziaływania norm z zakresu prawa międzynarodowego praw człowieka oraz prawa międzynarodowego zdrowia publicznego. Tę część debaty naukowej zamknęło podsumowanie ks. prof. Krzysztofa Orzeszyny (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska) na temat promowania koncepcji godności człowieka w dobie pandemii.

Trzecia część obrad była skupiona wokół konkretnych rozwiązań krajowych wprowadzonych w odpowiedzi na globalny problem pandemii. Referat pt. *Criminal Law and Pandemic: Brief Overview of Criminal Law Regulation of Crimes Against Health in Bosnia and Herzegovina*, który opracowała dr Ena Kazić (International University of Sarajevo, Bośnia i Hercegowina), spotkał się z zainteresowaniem ze strony obecnych na konferencji karnistów, śledzących z uwagą nowatorskie rozwiązania prawne. Kolejną referującą była dr Nadiia V. Shulzhenko (Yaroslav Mudryi National Law University, Ukraina). Wystąpienie pt. *Problems Criminal Liability for Spreading COVID-19 and Violation of Quarantine Measures and the Protection of Human Rights* miało wydźwięk praktyczny i dotyczyło dopuszczalności dochodzenia roszczeń przez jednostkę z powodu naruszenia prawa przez organy władzy publicznej w czasie obowiązywania pandemii COVID-19. Jako przydatny, z punktu widzenia obywateli Polski, należy z pewnością określić referat dr. hab. Jana Podkowika (Uniwersytet Warszawski, Polska) pt. *Judicial Protection of Individual Rights in Times of Plague*. Po nim głos zabrał dr Salvatore Antonello Parente (Università degli Studi di Bari Aldo Moro, Włochy), z referatem pt. *Taxation on Harmful Food: a Step Forward for the Protection of Human Health?*, a następnie dr Michał Skwarzyński (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska) z wystąpieniem pt. *Limitation of Freedom of Conscience and Religion in a Pandemic*. Charakter podsumowujący miał referat piszącego te słowa, dr. Roberta Tabaszewskiego (Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Polska), pt. *Law, Order and Extraordinary Precautionary Measures*, dotyczący możliwości stosowania przez ustawodawcę nieznanymi do wybuchu pandemii tzw. środków ostrożności (*extra precautions measures*), takich jak *lockdown*.

Forum zakończyła dyskusja na temat prawnych aspektów użycia nowoczesnych technologii do prowadzenia biznesu, zdalnego nauczania, telemedycyny i administracji w sytuacji pandemicznej. Wyrazy wdzięczności dla organizatorów, prelegentów, przewodniczących sesji oraz wszystkich uczestników czwartej edycji Forum wyraził ks. prof. Krzysztof Orzeszyna. Szczególne podziękowania za pomoc w organizacji wydarzenia należą się Sekcji Prawa Medycznego i Farmaceutycznego Koła Naukowego Studentów Prawa KUL na czele z Wiktorią Sypką, jak również Międzynarodowej Radzie Jurystów, transmitującej obrady na terytorium Wielkiej Brytanii.

Z życia Wydziału

DIARIUSZ

Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL
styczeń – marzec 2022 r.

DIARY

Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the
Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin
January – March 2022

КАЛЕНДАРЬ МЕРОПРИЯТИЙ

Главные научные события с участием сотрудников Факультета права,
канонического права и администрации
Люблинского Католического Университета Иоанна Павла II
январь – март 2022 года

ЖУРНАЛ ПОДІЙ

Календар важливих наукових заходів за участю співробітників Факультету права,
канонічного права та адміністрації
Люблінського Католицького Університету Івана Павла II
січня – березень 2022 р.

PAWEŁ BUCOŃ

Dr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: pawel.bucon@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-4413-2588>

Styczeń

10 stycznia 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej **Katarzyny Zaborskiej** pt. *Przepadek korzyści majątkowej w Kodeksie karnym*. Promotor: dr hab. Krzysztof Wiak, prof. KUL.

24 stycznia 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej s. **Ganny Tumanevych** pt. *Wpływ opinii biegłego psychologa na wyroki w sprawach o stwierdzenie nieważności małżeństwa w Sądzie Biskupim Diecezji Kijowsko-Żytomierskiej w latach 2008–2015*. Promotor: dr hab. Marta Greszata-Telusiewicz, prof. KUL.

26 stycznia 2022 r. – dr hab. **Paweł Fajgielski** podczas konferencji online pt. *Wyzwania i standardy dla Inspektorów ochrony danych w 2022 r.*, zorganizowanej przez

SABI – Stowarzyszenie Inspektorów Ochrony Danych, wygłosił referat nt. *Perspektywy ochrony danych osobowych w 2022 r.*

Luty

5-6 lutego 2022 r. – dr **Artur Lis** podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Eurasian Conference on Language & Social Studies*, zorganizowanej przez Daugavpils University, Łotwa, wygłosił referat nt. *Security as a Legal Category*.

15 lutego 2022 r. – podczas Międzynarodowej Konferencji Naukowej pt. *Autorytet – rzeczywistość przez całe życie*, zorganizowanej przez Akademię Wojsk Lądowych imienia generała Tadeusza Kościuszki we Wrocławiu, dr **Artur Lis** wygłosił referat nt. *Legal problems of the canonization of Bl. Jolenty (1244-1304)*.

21 lutego 2022 r. – odbyły się publiczne obrony rozpraw doktorskich **Krzysztofa Truszkowskiego** pt. *Terminy zawite*, promotor: dr hab. Piotr Zakrzewski, prof. KUL, oraz **Zuzanny Kubikovej** pt. *Investigatio preiudicialis seu pastoralis w diecezji brneńskiej w kontekście reformy procesu małżeńskiego Papieża Franciszka*, promotor: dr hab. Marta Greszata-Telusiewicz, prof. KUL.

Marzec

12 marca 2022 r. – o. prof. **Wiesław Bar** OFMConv podczas sesji ogólnopolskiej w 100-lecie śmierci bł. Anieli Salawy, zorganizowanej przez Franciszkańskie Towarzystwo Naukowe oraz Instytut Studiów Franciszkańskich, wygłosił referat nt. *Anieli droga do chwały ołtarzy. Wymóg cudu do kanonizacji*.

31 marca 2022 r. – odbyła się publiczna obrona rozprawy doktorskiej **Marii Pelekh** pt. *Status prawny samorządowej instytucji kultury*. Promotor: dr hab. Marcin Szewczak.

**Bibliografia pracowników naukowych
Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji
Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2013**

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration
of the John Paul II Catholic University of Lublin for 2013

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического
права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II
за 2013 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та
Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II
за 2013 р.

MICHAŁ HAŁASA

mgr, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: michal.halasa@kul.pl, <https://orcid.org/0000-0002-0528-5717>

Przyjęto następującą klasyfikację: I. Opracowania książkowe; II. Artykuły i studia; III. Hasła encyklopedyczne; IV. Glosy; V. Recenzje i noty; VI. Sprawozdania; VII. Inne.

Abramowicz Aneta

VI

Abramowicz A., *X Ogólnopolskie Sympozjum Prawa Wyznaniowego pt. Polityka wyznaniowa a prawo III Rzeczypospolitej, Myczków–Polańczyk, 24–25 kwietnia 2013 r.*, Studia z Prawa Wyznaniowego 2013, t. 16, s. 376–382.

Adamowicz Leszek

I

Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, ss. 230.

II

Adamowicz L., *Dichiarazione del diritto divino nelle codificazioni di beato Giovanni Paolo II, w: Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 23–44.

- Adamowicz L., *Prawo i duszpasterstwo: konflikt czy zbieżność celów?*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 999–1010.
- Adamowicz L., *Zarys kościelnego prawa małżeńskiego*, w: *Poradnictwo rodzinne w teorii i w praktyce*, red. U. Dudziak, G. Koszałka, J. Młyński, Wydawnictwo Homo Dei, Kraków 2013, s. 76–95.

III

- Adamowicz L., *Sobornost*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 473–474.
- Adamowicz L., *Stauropigia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 893.
- Adamowicz L., *Synod – II. W katolickich kościołach wschodnich*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1341–1343.
- Adamowicz L., *Synod – III. W kościołach prawosławnych*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1343–1344.
- Adamowicz L., *Synodos endemusa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1347.
- Adamowicz L., *Szambelan papieski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1407–1408.

Bar Wiesław

I

- Bar W., OFMConv, *Sytuacja prawno-polityczna ministrów kultów w Meksyku*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 236.

II

- Bar W., *Die Etappen des Aktes der Seligsprechung und die möglichen Schwierigkeiten*, w: *Johannes Schneider – ein Breslauer Sozialreformer des 19. Jahrhunderts und Vorbild für folgende Generationen*, red. G. Strauchold, E.S. Kołtan, TUM Wydawnictwo Wrocławskiej Księgarni Archidiecezjalnej, Wrocław 2013, s. 277–304.
- Bar W., *Duszpasterstwo małżeństw mieszanych*, w: *Duszpasterstwo rodzin. Refleksja naukowa i działalność pastoralna*, red. R. Kamiński, G. Pyżlak, J. Goleń, Wydawnictwo i Drukarnia Diecezji Rzeszowskiej, Lublin 2013, s. 531–546.
- Bar W., *La democracia, la secularización y el renacimiento de las escuelas católicas en Polonia*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 2, s. 17–26.
- Bar W., *Prowadzenie sprawy beatyfikacyjnej grupy męczenników*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 4, s. 79–90.
- Bar W., *Wolność „koncesjonowana”. O nowelizacji art. 24 Konstytucji politycznej Meksykańskich Stanów Zjednoczonych*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 695–705.

Bar W., *Z dziejów najstarszego uniwersytetu Ameryki Północnej*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 5–15.

Bar W., Gutiérrez L.M.F., *Derecho de familia desde la óptica del derecho natural*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 60–76.

VI

Bar W., *Acuerdo Transpacífico (TTP): Una Visión Crítica (Układ Transpacyficki (TPP): spojrzenie krytyczne)*, Konferencja, Meksyk D.F., UNAM, 27 lutego 2013 r., *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 2, s. 169–172.

Barankiewicz Tomasz

I

Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

Standardy etyczne praktyki audytu wewnętrznego, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, red. T. Barankiewicz, J. Szczot, Lublin 2013, ss. 219.

II

Barankiewicz T., *Etos integralny, profesjonalizm i koncepcja zdrowego rozsądku w praktyce audytora wewnętrznego*, w: *Standardy etyczne praktyki audytu wewnętrznego*, red. T. Barankiewicz, J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 11–25.

Barankiewicz T., *Etyka w administracji publicznej – odpowiedzialność społeczna i zaufanie w dobie „społeczeństwa ryzyka”*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 707–721.

Barankiewicz T., *Funkcje etyki we współczesnej administracji publicznej*, w: *Księga życia i twórczości. Księga dedykowana Profesorowi Romanowi A. Tokarczykowi*, red. Z. Władek, J. Stelmasiak, W. Gogłóza, K. Kukuryk, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Lublin 2013, s. 41–52.

Barankiewicz T., *Status normatywny kodeksów etyki audytora wewnętrznego w Polsce*, w: *Standardy etyczne praktyki audytu wewnętrznego*, red. T. Barankiewicz, J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 77–86.

IV

Barankiewicz T., Zakrzewski P., *Glosa do uchwały SN z 5 lutego 2010 r. III CZP 127/09, Prawo i Więź* 2013, nr 5, s. 103–113.

Barszcz Tomasz

II

Barszcz T., *O pewnej krytyce Józefa Marii Bocheńskiego koncepcji analogii*, *Filo-Sofija*, 2013/2, nr 21, s. 39–51.

Bień-Węglowska Iwona

II

Bień-Węglowska I., *Rights of the Accused after the Initiation of Proceedings in Petty Offences under Polish Law*, Review of Comparative Law 2013, t. 18, s. 11–21.

III

Bień-Węglowska I., *Krajowa Rada Radiofonii i telewizji – status prawny i zadania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 163–165.

Bień-Węglowska I., *Wojewoda*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 512–514.

Bień-Węglowska I., *Wojewódzka administracja zespolona i niezespolona*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 514–516.

Biskup Rafał

II

Biskup R., *Odformalizowanie rejestracji działalności gospodarczej – fikcja czy rzeczywiste poszerzenie wolności gospodarczej przedsiębiorców*, w: *25 lat fundamentów wolności gospodarczej. Tendencje rozwojowe*, red. J. Grabowski, K. Pokryszka, A. Hołdy-Wydrzyńska, Uniwersytet Śląski, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańtego, Katowice 2013, s. 43–63.

Biskup R., *Wpływ art. 11 ustawy o swobodzie działalności gospodarczej na załatwianie spraw przedsiębiorców*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 49–80.

Biskup R., Sura R., *Działalność lecznicza jako działalność gospodarcza*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 101–121.

III

Biskup R., *Decyzji administracyjnych pojęcie i klasyfikacja*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 64–70.

Biskup R., *Działalność gospodarcza przedsiębiorców zagranicznych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 89–100.

Biskup R., *Podstawy wniesienia odwołania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 284–289.

Biskup R., *Przedsiębiorców pojęcie i klasyfikacja*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 346–351.

- Biskup R., *Przedsiębiorstwa pojęcie i klasyfikacja*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 352–357.
- Biskup R., *Rodzaje decyzji odwoławczych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 389–395.
- Biskup R., *Sposoby wszczęcia postępowania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 422–429.

Broński Włodzimierz

II

- Broński W., *Deciding upon the Form of Contact with a Child after Parents' Divorce by Means of Mediation in the Polish Law*, *Review of Comparative Law* 2013, t. 18, s. 43–55.
- Broński W., *Ewangelizacja społeczeństwa pluralistycznego*, w: *W trosce o teologię pastoralną i duszpasterstwo. Księga pamiątkowa ku czci ks. prof. dra hab. Ryszarda Kamińskiego*, red. W. Śmigiel, M. Fiałkowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 137–146.
- Broński W., *Mediacja w sprawach karnych i nieletnich w prawie europejskim*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 2, s. 7–21.
- Broński W., *Negocjacje jako element warsztatu pracy prawnika*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezecz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 723–731.

V

- Broński W., *Duszpasterstwo wobec kryzysu wiary*, red. W. Przygoda, K. Święs, Lublin 2013, Wydawnictwo KUL, ss. 283, seria: *Teologia pastoralna w Polsce*, t. 3, *Przegląd Homiletyczny* 2013, t. 17, s. 179–181.

Buczek Lech

II

- Buczek L., *Religia a polityka w Korei*, w: *Religia w polityce światowej. Dylematy narodowe i międzynarodowe*, red. W. Gizicki, Lublin 2013, s. 139–150.
- Buczek L., *Trends in the Political and Economic Cooperation of the Koreas Since the Last Inter-Korean Summit*, *Athenaeum. Polskie Studia Politologiczne* 2013, t. 40, ss. 146–159.

Burczak Krzysztof

I

- Burczak K., Dębiński A., Jońca M., *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 405.

II

- Burczak K., *Prawo naturalne w Dekrecie Gracjana*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezecz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 869–879.

Burzec Marcin

II

Burzec M., *Tax Preferences Taking Account of the Situation of Taxpayers' Families in Polish Income Tax*, w: *Bratislava Legal Forum 2013. Collection of Papers from the International Academic Conference*, red. D. Čičkánová, Z. Illýová, V. Mičátek, O. Ružička, Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, Bratislava 2013, ss. 31–37.

III

Burzec M., *Bankowy Fundusz Gwarancyjny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 33–40.

Burzec M., *Emisja pieniądza*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 42–43.

Burzec M., *Europejski Bank Inwestycyjny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 46–48.

Burzec M., *Europejski Bank Odbudowy i Rozwoju*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 49–51.

Burzec M., *Europejski System Banków Centralnych – Europejski Bank Centralny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 43–46.

Burzec M., *Europejski Urząd Nadzoru Bankowego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 52–56.

Burzec M., *Eurosystem*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 51.

Burzec M., *Komisja Nadzoru Finansowego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 69–72.

Burzec M., *Komitet Bazylejski*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 72–74.

Burzec M., *Licencjonowanie działalności bankowej*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 74–76.

Burzec M., *Licencjonowanie działalności bankowej – rozwiązania unijne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 76–78.

Burzec M., *Likwidacja banku*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 78–79.

Burzec M., *Parabank*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 93.

Burzec M., *Postępowanie naprawcze*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 95–97.

- Burzec M., *Prezes NBP*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 99–100.
- Burzec M., *Spółdzielcza kasa oszczędnościowo-kredytowa*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, Warszawa 2013, s. 112–117.
- Burzec M., *Tajemnica bankowa*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 120–124.
- Burzec M., *Upadłość banku*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 124–126.
- Burzec M., *Zarząd komisaryczny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 126–127.

Bysiecka-Maciaszek Anna

V

- Bysiecka-Maciaszek A., *Mirosława Buchholtz, The Beautiful and the Doomed: Essays on Literary Value*, Peter Lang, Frankfurt am Main 2013. „O wartości literackiej”, *Litteraria Copernicana* 2013, nr 2 (12). (Nad)użycia literatury, s. 163–167.
- Bysiecka-Maciaszek A., *I. Filipczak, Representations of Diasporic Experience through Space and Place in Jhumpa Lahiri's Unaccustomed Earth*” (niepubl. recenzja wydawnicza dla: *Roczniki Humanistyczne* 2013, t. 61, z. 5).

Chaciński Jacek

I

- Chaciński J., *Zakres zastosowania cywilnoprawnej sankcji nieważności do umownych stosunków pracy i umowy o pracę nakładczą*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 228.

Chajda Michał

II

- Chajda M., *Przejawy działalności twórczej niepodlegające ochronie prawa autorskiego*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 37–48.

Chomicz Wojciech

I

- Współczesny rynek pracy wobec wyzwań XXI wieku*, red. W. Chomicz W., J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictwo Naukowych Libropolis, Lublin 2013, ss. 215.

Cioch Paweł

II

- Cioch P., *Rozdział 3. Zarząd związany ze współwłasnością i użytkowaniem*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. Komentarz, Część pierwsza, Księga druga. Postępowanie nieprocesowe, red. A. Góra-Błaszczkowska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1485–1491.

Cioch P., *Rozdział 4. Zniesienie współwłasności*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz, Część pierwsza, Księga druga. Postępowanie nieprocesowe*, red. A. Góra-Błaszczkowska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1492–1506.

Cioch P., *Rozdział 5. Ustanowienie drogi koniecznej i służebności przesyłu*, w: *Kodeks postępowania cywilnego*, t. 1. *Komentarz, Część pierwsza, Księga druga. Postępowanie nieprocesowe*, red. A. Góra-Błaszczkowska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1506–1510.

Czebotar Łukasz

II

Czebotar Ł., *Strategia Stanów Zjednoczonych wobec problemu bezpieczeństwa cyberprzestrzeni*, w: *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 65–84.

Czech-Jeziarska Bożena

II

Czech-Jeziarska B., Pyter M., *Realizacja prawa do ochrony zdrowia osób starszych w domu pomocy społecznej*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 181–195.

Czuryk Małgorzata

I

Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration, red. P. Stanisławski, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Świątek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 435.

Dąbrowski Marek

II

Dąbrowski M., *Czy możliwa jest mediacja w sporach z zakresu energetyki?*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 261–270.

Dębiński Antoni

I

Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

Jońca M., Dębiński A., Burczak K., *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 405.

II

Dębiński A., *Prawo rzymskie a kultura prawna w Polsce*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 3–14.

Dębiński A., Pyter M., *The Role of Jan Kazimierz University in the Process of Development of Legal Studies at the Catholic University of Lublin (1918–1939)*, *Visnyk of the Lviv University. Series History* 2013, t. 49, s. 143–163.

Dobieżyński Krzysztof**II**

- Dobieżyński K., *Ewolucja podejścia do jakości żywności oraz podstawowe cechy systemów jakości produktów rolnych i środków spożywczych w Unii Europejskiej*, Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego 2013, t. 13, z. 3, s. 65–75.
- Dobieżyński K., *Komentarz do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego w Warszawie z dnia 14 grudnia 2010 r. (sygn. II GSK 1088/09)*, Rzecznik Patentowy 2012, nr 1–4 s. 119–124 [publikacja w 2013 r.].
- Dobieżyński K., *Quality Schemes for Agricultural Products and Foodstuffs in the European Union – Victims of Their Own Success?*, w: *Bratislava Legal Forum 2013. Collection of Papers from the International Academic Conference*, red. D. Čičánová, Z. Illýová, V. Mičátek, O. Ružička, Comenius University in Bratislava, Faculty of Law, Bratislava 2013, s. 1316–1325.

Dobrowolski Marek**II**

- Dobrowolski M., *W sprawie trybu ratyfikacji przez Rzeczpospolitą Polską traktatu fiskalnego*, Państwo i Prawo 2013, z. 6, s. 41–57.

Domagała Michał**I**

- Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, ss. 581.

II

- Domagała M., *Independence of the Regulatory Authority – Legal Aspects*, *Историко-Правовый Журнал* 2013, nr 1, s. 164–172.
- Domagała M., *Podmiotowy aspekt polityki prawa energetycznego w kontekście swobody wykonywania działalności gospodarczej przez przedsiębiorstwa energetyczne*, w: *25 lat fundamentów wolności gospodarczej. Tendencje rozwojowe*, red. J. Grabowski, K. Pokryszka, A. Hołda-Wydrzyńska, Uniwersytet Śląski, Górnośląska Wyższa Szkoła Handlowa im. Wojciecha Korfańskiego, Katowice 2013, s. 153–161.
- Domagała M., *Uznaniowość decyzji koncesyjnych wydawanych przez Prezesa URE w kontekście obowiązku stosowania ustawy z dnia 29 stycznia 2004 r. – Prawo zamówień publicznych*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 211–218.

III

- Domagała M., *Administracja publiczna – pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 20–23.
- Domagała M., *Podział terytorialny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 289–292.

- Domagała M., *Prawo administracyjne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 316–319.
- Domagała M., *Środki egzekucyjne w postępowaniu egzekucyjnym w administracji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 460–461.
- Domagała M., *Zakres przedmiotowy i podmiotowy kodeksu postępowania administracyjnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 547–549.
- Domagała M., *Zasady kodeksu postępowania administracyjnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 551–556.

Dubiel Stanisław

II

- Dubiel S., *Zarządzanie dobrami materialnymi parafii*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 263–292.

III

- Dubiel S., *Subdelegacja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1133–1134.
- Dubiel S., *Subsidium charitativum*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1143.

Duda Michalina

II

- Duda M., *Annuality and Long-Term Planning in the Financial Management of State Budgetary Units. Selected Problems*, w: *Annual and Long Term Public Finances in Central and Eastern European Countries*, red. E. Ruśkowski, J. Stankiewicz, M. Tyniewiecki, U. Zawadzka-Pąk, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2013, s. 115–124.
- Duda M., *Podatek od towarów i usług – projektowane scenariusze zmian*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 4, s. 7–30 [publikacja w 2013 r.].
- Duda M., *Podatek od wydobywania niektórych kopalin – nowa jakość w polskim prawie podatkowym*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 2013, t. 75, z. 1, s. 119–131.
- Duda M., *Potrzeba ochrony równowagi budżetowej a tryb wprowadzania zmian w prawie podatkowym. Wybrane zagadnienia*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 3, s. 23–37.

III

- Duda M., *Charakter prawa dewizowego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 213–214.
- Duda M., *Działalność kantorowa*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 214–218.

- Duda M., *Obrót dewizowy*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 222–223.
- Duda M., *Wartości dewizowe i krajowe środki płatnicze*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 230–232.
- Duda M., *Źródła prawa dewizowego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 234–235.

Dudek Dariusz

I

- Dudek D., *Autorytet Prezydenta a Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 340.

II

- Dudek D., *Czas w prawie i człowiek w czasie*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 513–532.
- Dudek D., *Jak najlepiej uczyć sztuki sądownictwa?*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2013, z. 1 (7), s. 5–18.
- Dudek D., *Odpowiedzialność władzy publicznej w państwie demokratycznym – zasada konstytucyjna czy fikcja prawna?*, w: *Władza w państwie współczesnym. Próba nowego określenia w dobie integracji i globalizacji*, red. A. Preisner, Wydawnictwo Muzyczne Polihymnia, Luksemburska Fundacja Praw Człowieka, Lublin 2013, s. 141–154.
- Dudek D., *Prawo konstytucyjne II Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 99–136.
- Dudek D., *Prawo konstytucyjne Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 115–173.

Dyjakowska Marzena

I

- Dyjakowska M., *Crimen Laesae Maiestatis. A Study of Roman Law Influences in Old Poland*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 274.

II

- Dyjakowska M., *Postępowanie karne w okresie cesarstwa rzymskiego oraz proces prowincjonalny*, w: *System prawa karnego procesowego*, t. 1. *Zagadnienia ogólne*, cz. 1, red. P. Hofmański, Wydawnictwo LexisNexis Polska, Warszawa 2013, s. 225–231.
- Dyjakowska M., *Prawo cywilne – część ogólna*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 263–299.
- Dyjakowska M., *Prawo cywilne – część ogólna*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 279–322.

- Dyjakowska M., *Prawo rzeczowe*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 323–362.
- Dyjakowska M., *Prawo spadkowe*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 460–485.
- Dyjakowska M., *Realizacja zasady trójpodziału władzy w konstytucji marcowej*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 27–47.
- Dyjakowska M., *Rejestracja stanu cywilnego w Księstwie Warszawskim i w Królestwie Polskim*, *Metryka*, R. 3, 2013, nr 1, s. 17–42.

Dzięga Andrzej

II

- Dzięga A., *Does the Unborn Child Enjoy the Right to Necessary Defence?*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 1, s. 5.
- Dzięga A., *Gender Change by One of the Spouses During Matrimonium. Introductory Comments*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 2, s. 5–6.
- Dzięga A., *Gender Change by One of the Spouses During Matrimony. Part III*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 4, s. 5–6.
- Dzięga A., „*It’s a Boy*”, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 7, s. 3.
- Dzięga A., „*It’s a Boy*”, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 7, s. 4.
- Dzięga A., *Naturalne prawa rodziny wołaniem o jej podmiotowość*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1187–1201.
- Dzięga A., *Notes on Interpretation of Article 1 § 2 of the Family and Guardianship Code*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 6, s. 5–6.
- Dzięga A., *Personal Rights – Family Rights*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 6, s. 3–4.
- Dzięga A., *Politycy – pozwólcie prawnikom chronić życie i rodzinę*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 9, s. 28–29.
- Dzięga A., *Prawo rodzinne. Kanoniczne prawo małżeńskie*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 466–509.
- Dzięga A., *W dyskusji o pedofilii należy pamiętać przede wszystkim o pomocy dla dziecka*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 10, s. 19.

Fajgielski Paweł

I

- Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 242.

II

- Fajgielski P., *Koszty dostawy i zwrotu towaru w przypadku odstąpienia od umowy zawartej przez Internet*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1203–1211.

- Fajgielski P., *Odwolalność zgody na przetwarzanie danych osobowych – znaczenie dla praktyki gospodarczej*, w: *Prywatność a ekonomia. Ochrona danych osobowych w obrocie gospodarczym*, red. A. Mednis, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 63–72.
- Fajgielski P., *Ponowne wykorzystanie informacji sektora publicznego w prawie unijnym i w założeniach polskiej ustawy*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 83–94.
- Fajgielski P., *Polski organ ochrony danych osobowych na tle standardów europejskich / Polish Data Protection Authority against the Background of European Standards*, w: *15 lat ustawy o ochronie danych osobowych w Polsce / 15 Years of the Act on the Protection of Personal Data in Poland*, red. M. Kałużńska-Jasak, Generalny Inspektor Ochrony Danych Osobowych, Warszawa 2013, s. 14–22.
- Fajgielski P., *Rola organów nadzorczych w świetle projektu unijnego rozporządzenia dotyczącego ochrony danych osobowych*, w: *Spory o własność intelektualną. Księga jubileuszowa dedykowana Profesorom Januszowi Barcie i Ryszardowi Markiewiczowi*, red. A. Matlak, S. Stanisławska-Kloc, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 185–200.
- Fajgielski P., *Rozwój technologii informacyjnych i komunikacyjnych oraz związanych z nimi zagrożeń – wybrane aspekty prawne*, w: *Cyberterrorystyczny zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 142–151.
- Fajgielski P., *Zawiadomienie o naruszeniu ochrony danych osobowych*, w: *Aktualne problemy prawnej ochrony danych osobowych 2013*, red. G. Sibiga, Monitor Prawniczy. Dodatek specjalny 2013, nr 8, s. 9–14.

III

- Fajgielski P., *Dane osobowe – pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 62–63.
- Fajgielski P., *Dokumentacja przetwarzania danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Radom 2013, s. 73–74.
- Fajgielski P., *Kontrola przetwarzania i ochrony danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 155–156.
- Fajgielski P., *Obowiązki podmiotów przetwarzających dane osobowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 192–193.
- Fajgielski P., *Ochrona danych osobowych – pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 199.
- Fajgielski P., *Ochrona danych osobowych – regulacja prawna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 199–201.
- Fajgielski P., *Ochrona danych osobowych w przepisach szczególnych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 201.
- Fajgielski P., *Odpowiedzialność karna za naruszenie przepisów o ochronie danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 201–202.

- Fajgielski P., *Organ właściwy w sprawach ochrony danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 218–219.
- Fajgielski P., *Podmioty przetwarzające dane osobowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 282.
- Fajgielski P., *Podstawy dopuszczalności przetwarzania danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 283–284.
- Fajgielski P., *Powierzenie przetwarzania danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 308–309.
- Fajgielski P., *Przekazywanie danych osobowych do państwa trzeciego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 359–360.
- Fajgielski P., *Przetwarzanie danych osobowych – pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 364–365.
- Fajgielski P., *Rejestracja zbiorów danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 388–389.
- Fajgielski P., *Udostępnianie danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 498–499.
- Fajgielski P., *Uprawnienia podmiotów danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 502–503.
- Fajgielski P., *Ustawa o ochronie danych osobowych – zakres regulacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 503–504.
- Fajgielski P., *Zabezpieczenie danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 542–543.
- Fajgielski P., *Zasady ogólne przetwarzania i ochrony danych osobowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 556–557.

Fiejdasz Lidia

II

- Fiejdasz L., *Kształtowanie się pojęcia relikwii: aspekt prawny*, w: *Świętość kanonizowana*, t. 11. *Kult relikwii*, red. Sz.T. Praškiewicz OCD, Wydawnictwo Karmelitów Bosych, Kraków 2013, s. 17–38.
- Fiejdasz L., *Udział adwokatów w procesie kanonizacyjnym. Studium historycznoprawne*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 4, s. 91–118.
- Fiejdasz L., *Wzory odpowiedzialności społecznej w polityce*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 48–59.

III

Fiejdasz L., *Sługa Boży*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 299–300.

V

Fiejdasz L., *Benedetto XVI, Donne nel Medioevo. Il gennio femminile nella storia del popolo di Dio, prefazione di André Vauchez, postfazione di Maria Mara Monetti, Marietti 1820, [Genova Milano 2011]*, ss. 144, *Zeszyty Naukowe KUL* 2012, t. 55, z. 4, s. 105–108 [publikacja w 2013 r.].

Fiejdasz L., *Congregatio de Causis Sanctorum, Benedictus XIV (Prosper de Lambertinis), De Servorum Dei beatificatione et Beatorum Canonizatione I/1 Libreria Editrice Vaticana; Congregazione delle Cause dei Santi, Benedetto XIV (Prospero Lambertini), La Beatificazione dei Servi di Dio e la Canonizzazione dei Beati I/1, Libreria Editrice Vaticana 2010*, ss. 842, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 4, s. 167–175 [publikacja w 2013 r.].

VI

Fiejdasz L., *Sprawozdanie z VII Ogólnopolskiego Kursu dla postulatorów i ich współpracowników w sprawach kanonizacyjnych, Kraków 6–7 listopada 2013 r.*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 4, s. 181–183.

Fiejdasz L., *Sprawozdanie z Międzynarodowego Kongresu Naukowego Ekumeniczny Sobór Watykański II w świetle archiwów Ojców Soborowych. W 50. rocznicę otwarcia Soboru Watykańskiego II (1962–2012). Watykan, 3–5 października 2012 r.*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 1, s. 161–165.

Fundowicz Sławomir

I

Fundowicz S., *Prawo sportowe*, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, ss. 292.

II

Fundowicz S., *Chińskie egzaminy państwowe jako wzorzec rekrutacji do służby publicznej, w: Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1319–1330.

Fundowicz S., *Postępowanie administracyjne, postępowanie sądownoadministracyjne i postępowanie egzekucyjne w administracji*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 243–276.

Gałązka Małgorzata

I

Prawo karne wykonawcze, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 230.

II

Gałązka M., *Postępowanie wykonawcze (rozdział IV)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 35–76.

- Gałązka M., *Prawo karne wykonawcze a prawa człowieka (rozdział II)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 17–26.
- Gałązka M., *Skazany (rozdział III)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 27–33.
- Gałązka M., *Wykonywanie kary grzywny (rozdział VI)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 81–91.
- Gałązka M., *Wykonywanie kary ograniczenia wolności (rozdział VII)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 93–106.
- Gałązka M., *Wykonywanie należności sądowych (rozdział XIV)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 223–225.
- Gałązka M., *Wykonywanie środków karnych (rozdział IX)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 167–176.
- Gałązka M., *Wykonywanie środków probacyjnych (rozdział X)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 177–192.
- Gałązka M., *Wykonywanie środków zabezpieczających (rozdział XI)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 193–204.
- Gałązka M., *Zatarcie skazania (rozdział XII)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 205–209.

IV

- Gałązka M., *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z dnia 27 września 2011 r., sygn. III KK 89/11*, *Prokuratura i Prawo* 2013, nr 1, s. 174–184.
- Gałązka M., *Kradzież rozbójnicza – granica między podmiotem a stroną przedmiotową*, *Prokuratura i Prawo* 2013, nr 10, s. 19–33.
- Gałązka M., *Odmowa przerwania ciąży a klauzula sumienia lekarza*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 16, s. 23–42.
- Gałązka M., *Preimplantation Genetic Diagnosis: Between an Offence and a Health Service. A Comparative Legal Perspective*, *Review of Comparative Law*, t. 18, s. 57–75.
- Gałązka M., *Protection of Patients' Rights in Polish Criminal Law*, *Visnyk of the Lviv University. Series Law* 2013, nr 1, s. 516–531.
- Gałązka M., *Przywłaszczenie na szkodę współwłaściciela w świetle polskiego prawa karnego*, *Państwo i Prawo* 2013, z. 11, s. 75–86.
- Gałązka M., *Rzecz w prawie karnym – pojęcie cywilnoprawne czy autonomiczne?*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 1, s. 63–78.

Ganczar Małgorzata

II

- Ganczar M., *Interoperacyjność usług administracji publicznej świadczonych drogą elektroniczną*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 105–118.
- Ganczar M., *Ocena audytu systemów teleinformatycznych (z punktu widzenia zasad poprawnej procedury i pragmatyzmu postępowania)*, w: *Jawność i jej ograniczenia*, t. 3. *Skuteczność regulacji*, red. Z. Kmieciak, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 115–129.

- Ganczar M., *Postępowanie i kontrola przedsiębiorców Prezesa Urzędu Ochrony Konkurencji i Konsumentów w sprawie ochrony zbiorowych interesów konsumentów*, w: *Kontrola działalności gospodarczej*, red. M. Pawełczyk, R. Stankiewicz, Ośrodek Badań, Studiów i Legislacji Krajowej Rady Radców Prawnych, Warszawa 2013, s. 83–95.
- Ganczar M., *Wolność gospodarcza w warunkach globalizacji*, w: *25 lat fundamentów wolności działalności gospodarczej. Tendencje rozwojowe*, red. J. Grabowski, K. Pokryszka, A. Hołdy-Wydrzyńska, Agencja Artystyczna PARA Zenon Dyrzka, Katowice 2013, s. 162–175.

III

- Ganczar M., *Pisemności postępowania zasada*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 264–266.
- Ganczar M., *Postępowania administracyjnego zwieszenie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 297–298.
- Ganczar M., *Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 340–342.
- Ganczar M., *Reglamentacja wolności działalności gospodarczej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 387–388.
- Ganczar M., *Sprawa administracyjna – formy rozstrzygnięcia*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 432–435.
- Ganczar M., *Uchylenie lub zmiana decyzji prawidłowej lub dotkniętej wadami niekwalifikowanymi*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 497–498.
- Ganczar M., *Wezwania, doręczenia oraz udostępnianie protokołów i akt*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 506–512.
- Ganczar M., *Wolność gospodarcza*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 523–524.

Gapska Edyta

II

- Gapska E., *Cassation Complaint in Polish Civil Procedure*, Law and Forensic Science 2013, t. 6, s. 61–88.
- Gapska E., *Dopuszczalność stosowania fikcji doręczenia (art. 1135⁵ k.p.c.) przy dokonywaniu doręczeń transgranicznych w UE – uwagi na tle wyroku TS z 19.12.2012 r. w sprawie C-325/11 Krystyna i Ewald Alder przeciwko Sabinie i Czesławowi Orłowskiemu*, Europejski Przegląd Sądowy 2013, nr 6, s. 38–42.
- Gapska E., *Kreowanie wizerunku wymiaru sprawiedliwości w dobie społeczeństwa informacyjnego*, Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury 2013, z. 4 (10), s. 27–37.
- Gapska E., *Realizacja zasady prawdy w świetle ostatnich nowelizacji kodeksu postępowania cywilnego*, Rejent 2013, nr 5, s. 23–41.

Gapska E., *Skutki prawne niezłożenia odpisu pełnomocnictwa dla strony przeciwnej*, Polski Proces Cywilny 2013, nr 1 (10), s. 41–49.

Gądzik Zuzanna

II

Gądzik Z.B., *Przestępstwa przeciwko integralności i dostępności do zapisu danych informatycznych jako przestępstwa o charakterze terrorystycznym*, w: *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 258–276.

Gileta Justyna

II

Gileta J., *A Marriage of Convenience – 40 Years of the United Kingdom in the European Union*, w: *Europe of Founding Fathers: Investment in Common Future*, red. M. Sitek, G. Dammacco, A. Ukleja, M. Wójcicka, Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2013, s. 77–85.

Głódź Sławoj Leszek

I

Głódź S.L., *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 293.

Grabowski Mateusz

I

Grabowski M., *Sponsoring. Kwalifikacja prawna*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 236.

II

Grabowski M., *Problem sponsoringu pasywnego w mediach*, *Studia Medioznawcze* 2013, nr 1, s. 97–110.

Grądzka Ilona

II

Grądzka I., *Funkcje Sejmu i Senatu po wejściu w życie Traktatu z Lizbony*, w: *Ewolucja demokracji przedstawicielskiej w krajach Europy Środkowej i Wschodniej*, red. M. Paździor, B. Szmulik, Wydawnictwo Naukowe Wyższej Szkoły Ekonomii i Innowacji w Lublinie, Lublin 2013, s. 105–117.

Greszata-Telusiewicz Marta

I

Greszta-Telusiewicz M., *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisz, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, ss. 230.

II

- Greszata-Telusiewicz M., *Obróńca węzła w normach procesowych Kodeksu Prawa Kanonicznego*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 177–190.
- Greszata-Telusiewicz M., *Kogo sędzia może wezwać w procesie kanonicznym?*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 3, s. 117–130.
- Greszata-Telusiewicz M., *Le transport sur les lieux, la reconnaissance judiciaire, les présomptions, les causes incidentes, le parties défaillantes, l'intervention de tiers dans la cause, la publication des actes, la conclusion de la cause et la discussion de la cause (Les contemplations sur le procès contentieux ordinaire canonique – la partie XI)*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 11, s. 24.
- Greszata-Telusiewicz M., *Les témoins et les témoignages et aussi les experts (Les contemplations sur le procès contentieux ordinaire canonique – la partie X)*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 11, s. 18.
- Greszata-Telusiewicz M., *Prawo rodzinne. Kanoniczne prawo małżeńskie*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 466–509.
- Greszata-Telusiewicz M., *Próba pogodzenia stron w procesie kanonicznym*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 283–291.
- Greszata-Telusiewicz M., *Świadkowie i zeznania oraz biegli (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część X)*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 11, s. 12–17.
- Greszata-Telusiewicz M., *Wizja lokalna, oględziny sądowe, domniemanie, sprawy wypadkowe, niestawiennictwo stron, udział osoby trzeciej w sprawie, ogłoszenie akt, zamknięcie postępowania dowodowego oraz dyskusja sprawy (Z rozważań nad kanonicznym procesem zwyczajnym – część XI)*, *Człowiek – Rodzina – Prawo* 2013, nr 11, s. 19–23.
- Greszata-Telusiewicz M., *Zasada dyspozycyjności i inkwizycyjności w sądownictwie kościelnym*, w: *Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztuchmillerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej*, red. M. Różański, J. Krzywkowska, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2013, s. 101–111.
- Greszata-Telusiewicz M., *Zasada salus animarum jako centrum procesu kanonicznego*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1023–1033.

III

- Greszata-Telusiewicz M., *Sędzia*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 80–81.

Grochowina Michał

III

Grochowina M., *Syndyk apostolski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1332–1333.

Grześkowiak Alicja

I

Grześkowiak A., *Kodeks karny. Komentarz*, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 1260.

Haładaj Anna

I

Leksykon administratywisty, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, ss. 581.

II

Haładaj A., *Partnerstwo międzysektorowe jako przykład współdziałania w trybie art. 45 ustawy o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko*, Białostockie Studia Prawnicze 2013, z. 14, s. 75–84.

Haładaj A., *Rola instytucji otoczenia biznesu w prowadzeniu działalności gospodarczej na obszarach Natura 2000 jako element wsparcia rozwoju regionalnego i lokalnego*, Studia Komitetu Przestrzennego Zagospodarowania Kraju PAN, t. 152, s. 326–337.

Haładaj A., *Udział społeczeństwa w ochronie środowiska w prawie publicznym międzynarodowym jako gwarancja procesowa prawa do środowiska*, w: *Międzynarodowe prawo ochrony środowiska XXI wieku*, red. Z. Galicki, A. Gubrynowicz, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa 2013, s. 45–55.

Haładaj A., *The Bill to Strengthen the Participation of Citizens in the Activities of Local Government and Public Participation in Environmental Protection*, w: *Assessment of Legal Model of Environmental Protection in Poland and Slovakia*, red. E. Ura, J. Stelmasiak, S. Pieprzny, Wydawnictwo Equilibria, s.r.o, Košice 2013, s. 213–236.

III

Haładaj A., *Rodzaje zadań administracji w dziedzinie ochrony środowiska*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 396–398.

V

Haładaj A., *Prawo ochrony różnorodności biologicznej*, red. Marek Górski, Joanna Miłkowska-Rębowska, Warszawa: Wolters Kluwer 2013, ss. 234, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 3, s. 197–199.

Hałas Radosław

II

Hałas R., *Przedawnienie karalności w prawie polskim na tle rozwiązań Kodeksu kryminalnego Ukrainy*, w: *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти*, Wydawnictwo Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych, Lwów 2013, s. 154–159.

Herbet Andrzej

II

Herbet A., *Komentarz do art. 308*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 104–121.

Herbet A., *Komentarz do art. 348*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 386–395.

Herbet A., *Komentarz do art. 380*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 686–700.

Herbet A., *Komentarz do art. 399–401*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 994–983.

Herbet A., *Komentarz do art. 406*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1037–1049.

Herbet A., *Komentarz do art. 402[1]–411[3]*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 999–1028.

Herbet A., *Komentarz do art. 406[1]–406[6]*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1049–1095.

Herbet A., *Komentarz do art. 412[1]–412[2]*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1171–1186.

Herbet A., *P 11/10 Zwolnienie od kosztów sądowych w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego (2010–2013)*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 223–241.

Herbet A., *P 21/20 Licytacyjna sprzedaż lokalu*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego (2010–2013)*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 243–256.

Herbet A., *P 4/10 Ochrona trwałości stosunku pracy działacza związkowego*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego (2010–2013)*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 373–399.

- Herbet A., *Prawo spółek*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 716–797.
- Herbet A., *Realizacja odpowiedzialności wspólników za zobowiązania handlowych spółek osobowych – zagadnienia wybrane*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1213–1234.
- Herbet A., *W kwestii dopuszczalności udzielenia prokury przez spółkę kapitałową w organizacji*, *Palestra* 2013, nr 3–4, s. 9–19.
- Herbet A., Redzik A., *Prawo handlowe*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 784–811.
- Herbet A., Szwaja J., *Komentarz do art. 412*, w: *Kodeks spółek handlowych*, t. 3. *Spółka akcyjna. Komentarz do artykułów 301–490*, red. S. Sołtysiński, A. Szajkowski, A. Szumański, J. Szwaja, wyd. 3, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1155–1171.

Hryszczuk Wiktor

I

- Гришук В.К., *Філософсько-правове розуміння відповідальності людини: монографія*, 2-ге вид. переробл. і доповн., Хмельницький університет управління та права, Хмельницький 2013, ss. 768.
- Гришук В.К., Пасека О.Ф., *Кримінальна відповідальність юридичних осіб: порівняльно-правове дослідження: монографія*, Wydawnictwo Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych, Lwów 2013, ss. 248.

II

- Hryshchuk V., *Negatywna (retrospektywna) odpowiedzialność prawna i jej podstawy*, *Rocznik Ukraińskiego Prawa – Charków. Prawo* 2013, nr 5, s. 590–602.
- Hryszczuk V., *Společno-prawna ocena eutanazji*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 743–751.

Нупс Сławомір

II

- Нупс С., *Przedawnienie karalności w prawie polskim na tle rozwiązań Kodeksu kryminalnego Ukrainy*, w: *Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р.: кримінально-правові та процесуальні аспекти*, Wydawnictwo Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych, Lwów 2013, s. 154–159.
- Нупс С., *The Crime of Human Trafficking in Polish Penal Code*, w: *Prawowa doktryna – Osnowa formuвання права системи держави*, red. O.B. Pietriszin, Charków 2013, s. 566–569.
- Нупс С., *Przestępstwa przeciwko rodzinie i opiece*, w: *Kodeks karny. Część szczególna*, t. 1. *Komentarz do artykułów 117–221*, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 720–791.

Izdebski Jan**II**

Izdebski J.M., *Metody badawcze nauki administracji w: Nauka administracji*, red. M. Karpiuk, W. Kitler, Difin, Warszawa 2013, s. 108–116.

III

Izdebski J.M., *Centralizacja i decentralizacja administracji publicznej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 53–54.

Izdebski J.M., *Koncentracja i dekoncentracja administracji publicznej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 146.

Izdebski J.M., *Kontrola administracji publicznej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 154–155.

Izdebski J.M., *Odpowiedzialność odszkodowawcza za działania administracji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 205–207.

Izdebski J.M., *Prawa administracyjnego źródła*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 312–313.

Izdebski J.M., *Stosunek administracyjnoprawny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 438–441.

Jabłoński Maciej**I**

Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 264.

Jancewicz Zdzisław**II**

Jancewicz Z., Telusiewicz P., Greszata-Telusiewicz M., Dzięga A., *Prawo rodzinne. Kanoniczne prawo małżeńskie*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 466–509.

Jędrzejczyk Michał**II**

Jędrzejczyk M., *Holding*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, ss. 240.

Jońca Maciej**I**

Jońca M., Debiński A., Burczak K., *Łacińskie sentencje i powiedzenia prawnicze*, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 405.

Jońca M., *Przestępstwo znieważenia grobu w rzymskim prawie karnym*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 466.

II

Jońca M., *Die Stanza della Segnatura von Raffael. Versuch einer „romanistischen“ Exegese*, w: *Fontes Iuris. Acti del IV Jahrestreffen Junger Romanistinnen und Romanisten. Lecce 30–31 marzo 2012*, red. P. Buongiorno, S. Lohse, Edizioni Scientifiche Italiane, Napoli 2013, s. 219–233.

Kaczor Adam

II

Kaczor A., *Papieska Rada Tekstów Prawnych i interpretacje autentyczne*, *Kościół i Prawo* 2013, t. 2 (15), nr 2, s. 133–163.

Kaczor A., *Źródła finansowania Kościoła w Polsce. Sprawozdanie z Konferencji zorganizowanej przez Koło Naukowe Kanonistów*, *Przegląd Uniwersytecki* 2013, nr 1–2, s. 32.

Kaleta Paweł

II

Kaleta P., *Legal Determinants for Running a Parish Based Economic Activity*, *Kościół i Prawo* 2013, t. 2 (15), s. 129–143.

Kaleta P., *Skuteczność zawarcia umowy pożyczki przez parafię bez zezwolenia biskupa*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 16, s. 281–298.

Kaleta P., *Zakres kompetencji proboszcza do reprezentowania parafii w stosunkach majątkowych w świetle KPK/1983*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, t. 22, nr 4, s. 185–202 [publikacja w 2013 r.].

Kaleta P., *Zasady zawierania umowy dzierżawy w Kodeksie prawa kanonicznego z 1983 roku*, *Annales Canonici* 2013, t. 9, s. 119–137.

Kaleta P., *Znaczenie synodu diecezjalnego w Kościele partykularnym*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 73–85.

VI

Kaleta P., *Parafia w prawie kanonicznym i prawie polskim (Międzynarodowa Konferencja Naukowa Kanonistów)*, *Gdańsk 9–11 września 2012 roku*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 4, s. 194–197.

Kasprzak Sylwester

II

Kasprzak S., *Communio jako punkt docelowy obowiązywalności prawa kościelnego*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1035–1051.

- Kasprzak S., *Ekologizm jako skrajne podejście do szacunku wobec przyrody. „Szacunek przyrody” – imperatyw moralny*, w: *Kontekst kulturowo-moralny współczesnej działalności misyjnej i ewangelizacyjnej*, red. A. Jucewicz, Verbinum, Pieniężno 2012, s. 45–67 [publikacja w 2013 r.].
- Kasprzak S., *Metoda menedżerska zarządzania działalnością instytucji publicznych – menedżer jako kierownik skuteczności*, *Acta Universitatis Lodzianae. Folia Oeconomica* 2012, t. 270. Prawne i organizacyjne aspekty funkcjonowania administracji publicznej, s. 305–316 [publikacja w 2013 r.].
- Kasprzak S., *Misje ad gentes i inter gentes jako owoce ewangelizacji prowadzonej przez Kościół katolicki*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 103–113.
- Kasprzak S., *Pogaństwo i chrześcijaństwo w prawie rzymskim okresu dominatu*, w: *Początki doktrynalne misji*, red. L. Fąs, Misyjne Seminarium Duchowne Księży Werbistów, Pieniężno 2013, s. 151–188.
- Kasprzak S., *Siła i słabość w działaniu prawa administracyjnego*, w: *Naukowyj Wisnik. Seria Juridyczna* 2013, red. M.M. Cimbaluk i in., Lwowski Djerżawnyj Uniwersytet Wnuztriszczich spraw, Lwów 2013, s. 532–553.

III

- Kasprzak S., *Administracja Kościelna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 17–20.

Kawałko Agnieszka

II

- Kawałko A., *Spółka jawna*, w: *Meritum Prawo Spółek*, t. 1, red. A. Kidyba, Warszawa 2013, s. 382–405, 412–421.
- Kawałko A., Borysiak W., Kremis J., Witzczak H., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział III. Dziedziczenie ustawowe*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 187–292.
- Kawałko A., Borysiak W., Kremis J., Witzczak H., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział I. Pojęcie, funkcje i źródła prawa spadkowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1–56.
- Kawałko A., Borysiak W., Kremis J., Witzczak H., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział II. Spadek. Ogólna problematyka dziedziczenia*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 57–186.

Kędziński Piotr

II

- Kędziński P., *Model szkolenia wstępnego przyszłych sędziów na przykładzie rozwiązań francuskich*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2013, z. 1 (7), s. 89–95.

Kędzierski P., *Odszkodowanie należne właścicielowi mieszkania od eksmitowanego lokatora uprawnionego do lokalu socjalnego*, *Monitor Prawniczy* 2013, nr 17, s. 940–945.

Kędzierski P., *Skutki naruszenia norm względnie wiążących przez uchwałę zgromadzenia udziałowców spółki kapitałowej*, w: *Kodeks spółek handlowych. Po dziesięciu latach*, red. J. Frąckowiak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2013.

Kisała Magdalena

II

Kisała M., *Przystępowanie jednostek samorządu terytorialnego do międzynarodowych zrzeszeń społeczności lokalnych i regionalnych*, w: *Formy współdziałania jednostek samorządu terytorialnego*, red. B. Dolnicki, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 273–282 [publikacja w 2013 r.].

Kisała M., *Realizacja interesu publicznego w wykonywaniu zadań publicznych przez podmioty niepubliczne*, w: *Jednostka wobec władczej ingerencji administracji publicznej*, t. 1, red. E. Wójcicka, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2013, s. 151–159.

Kisała M., *The Legal Nature of Interrelations Between Central and Local Government Administration Bodies Regarding Security and Public Order of a Local Self-Government Unit*, w: *Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration*, red. P. Stanisław, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 345–355.

Kisała M., *Wykorzystanie instrumentów zarządzania jakością w doskonaleniu świadczenia usług przez jednostki samorządu terytorialnego*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 139–157.

Kisała M., *Zarządzanie ryzykiem w ramach partnerstwa publiczno-prywatnego*, w: *Administracyjnoprawne rodzaje ryzyka w realizacji inwestycji strategicznych*, red. M. Rudnicki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 151–169 [publikacja w 2013 r.].

III

Kisała M., *Koncepcja przestrzennego zagospodarowania kraju*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 146–148.

Kisała M., *Miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 177–179.

Kisała M., *Stowarzyszenia*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 442–444.

Kosińska Anna

II

Kosińska A., *Szczególny charakter praw kulturalnych i ich miejsce w Konstytucji RP – próba charakterystyki i kwalifikacji*, *Przegląd Prawa Konstytucyjnego* 2013, nr 3, s. 11–26.

Krukowski Józef

I

Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 293.

II

Krukowski J., *Prawo Unii Europejskiej a wartości chrześcijańskie*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1163–1173.

Krukowski J., *The European Union Law and Christian Values*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 90–100.

Kruszewska-Gagoś Małgorzata

II

Kruszewska-Gagoś M., *Jawność działania organów administracji publicznej*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 159–176.

III

Kruszewska-Gagoś M., *Jednostek samorządu terytorialnego formy współdziałania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 125–128.

Kruszewska-Gagoś M., *Jednostek samorządu terytorialnego osobowość prawna i zdolność sądowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 128–129.

Kruszewska-Gagoś M., *Jednostek samorządu terytorialnego zadania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 129–131.

Kruszewska-Gagoś M., *Jednostki pomocnicze gmin*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 131–132.

Kruszewska-Gagoś M., *Nadzór nad samorządem terytorialnym*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 186–188.

Kruszewska-Gagoś M., *Organy stanowiące i kontrolne samorządu terytorialnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 230–232.

Kruszewska-Gagoś M., *Organy wykonawcze jednostek samorządu terytorialnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 232–237.

Kruszewska-Gagoś M., *Prawo miejscowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 326–327.

- Kruszewska-Gagoś M., *Radny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 376–379.
- Kruszewska-Gagoś M., *Samorządu terytorialnego zasady organizacji i funkcjonowania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 401–402.
- Kruszewska-Gagoś M., *Sprawowania władzy w samorządzie – formy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 435–438.
- Kruszewska-Gagoś M., *Tryby udzielania zamówień publicznych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 474–481.
- Kruszewska-Gagoś M., *Zasady zamówień publicznych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 558–563.

Krzysztofik Edyta

I

- Krzysztofik E., *Institutional System*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 150–158.
- Krzysztofik E., *Legal Protection System in the European Union*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 297–333.

Kucia-Guściora Beata

I

- Kucia-Guściora B., *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Procesowe prawo podatkowe*, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 310.

II

- Kucia-Guściora B., *Instrumenty ochrony podatnika (jednostki) stosowane przez Ministra Finansów na gruncie Ordynacji podatkowej. Wybrane zagadnienia*, w: *Jednostka wobec władczej ingerencji administracji publicznej*, t. 2, red. E. Wójcicka, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2013, s. 136–145.
- Kucia-Guściora B., *Specyfika postępowania w sprawie porozumień dotyczących ustalania cen transakcyjnych*, w: *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Procesowe prawo podatkowe*, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 9–29.
- Kucia-Guściora B., *The Role of the Minister of Finance in the Proces of Budgetary Planning. Selected Issues*, w: *Annual and Long Term Public Finances in Central and Eastern European Countries*, red. E. Ruśkowski, J. Stankiewicz, M. Tyniewiecki, U. Zawadzka-Pąk, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2013, s. 215–223.

III

- Kucia-Guściora B., *Dług celny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Compendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 140–146.

- Kucia-Guściora B., *Dopuszczenie do obrotu*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 146–147.
- Kucia-Guściora B., *Elementy kalkulacyjne cła*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 148–154.
- Kucia-Guściora B., *Procedura odprawy czasowej*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 176–177.
- Kucia-Guściora B., *Procedura tranzytu*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 177–180.
- Kucia-Guściora B., *Procedura uszlachetniania czynnego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 180–181.
- Kucia-Guściora B., *Procedura wywozu*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 182.
- Kucia-Guściora B., *Procedury celne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 182–184.
- Kucia-Guściora B., *Przetwarzanie przed kontrolą*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 188–189.
- Kucia-Guściora B., *Przeznaczenie celne towaru*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 189–192.
- Kucia-Guściora B., *Skład celny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 192–194.
- Kucia-Guściora B., *Uszlachetnianie bierne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 199–200.
- Kucia-Guściora B., *Zgłoszenie celne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 205–206.

Kuć Małgorzata

I

Prawo karne wykonawcze, red. M. Gałązka, M. Kuć, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 230.

II

Kuć M., Gałązka M., *Wykonywanie środków probacyjnych (rozdział X)*, w: *Prawo karne wykonawcze*, wyd. 2, red. M. Gałązka, M. Kuć, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 177–192.

Kułał-Krzysiak Katarzyna

II

- Kułał-Krzysiak K., *Bezczynność oraz przewlekłe prowadzenie postępowania przez organy administracji publicznej w dobie globalizacji*, w: *Ewolucja prawa polskiego w dobie globalizacji*, red. D. Tyrawa, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 179–188.
- Kułał-Krzysiak K., *Prawo do sądu a efektywność postępowania sądownoadministracyjnego z punktu widzenia sędziego sądu administracyjnego w kontekście ochrony jednostki*, w: *Jednostka wobec władczej ingerencji administracji publicznej*, t. 2, red. E. Wójcicka, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2013, s. 141–147.
- Kułał-Krzysiak K., *Sytuacja Polski na tle innych krajów europejskich w leczeniu stwardnienia rozsianego*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 141–148.

Kuś Artur

I

- Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 417.
- Kuś A., *Kompetencje wyłączne Unii Europejskiej w zakresie Wspólnej Polityki Handlowej i unii celnej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, ss. 301 [publikacja w 2013 r.].

II

- Kuś A., *Kilka uwag o rynku wewnętrznym Unii Europejskiej*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1175–1184.

Kwiecień Sebastian

II

- Kwiecień S., *Wolność zgromadzeń w świetle ustawodawstwa II RP*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 1, s. 69–77.
- Kwiecień S., *Przepisy prawa przemysłowego z 1927 roku, ograniczające prawo wykonywania przemysłu z uwagi na zagrożenie bezpieczeństwa państwa*, w: *Wojna i pokój. Wybrane zagadnienia prawno-historyczne*, red. E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 239–250.

III

- Kwiecień S., *Administracji publicznej ustrój w II Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 31–39.
- Kwiecień S., *Działalności gospodarczej kontrola*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 83–87.

Kwiecień S., *Działalność gospodarcza – pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 87–89.

Kwiecień S., *Podziału administracyjnego w latach 1972–1975 reformy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 292–295.

Lipska-Toumi Marzena

II

Lipska-Toumi M., *Wpływ rozwiązań ustrojowych dotyczących urzędu prezydenta zawartych w polskiej ustawie zasadniczej z 1935 roku na regulacje konstytucyjne V Republiki we Francji*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 101–111.

Maćkowska Katarzyna

II

Maćkowska K., *Administracja lokalna w stolicy Stanów Zjednoczonych*, Samorząd Terytorialny 2013, nr 7–8, s. 132–143.

Maziarczuk Sylwia

II

Maziarczuk S., *Wpływ rodziny chrześcijańskiej na budzenie i pielęgnowanie powołań kapłańskich w Dekrecie o formacji kapłańskiej „Optatam totius” i w Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w: *Sobór Watykański II jako źródło Kodeksu Prawa Kanonicznego. Materiały z Konferencji Doktorantów zorganizowanej na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w dniu 12 czerwca 2013 roku*, red. M. Saj, Wydawnictwo «scriptum», Warszawa 2013, s. 155–168.

Mezglewski Artur

I

Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 268.

II

Mezglewski A., *Standardy bezstronności światopoglądowej w procesie karnym*, w: *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

Miaskowska-Daszkiewicz Katarzyna

II

Miaskowska-Daszkiewicz K., *Chapter V. Law-making in the European Union*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 211–255.

Miaskowska-Daszkiewicz K., *Projekt stanowiska Sejmu w sprawie o sygn. akt K 52/12*, Zeszyty Prawnicze Biura Analiz Sejmowych 2013, nr 3, s. 263–299.

Miaskowska-Daszekiewicz K., *Przerwanie biegu terminu przedawnienia zobowiązania podatkowego*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 95–110.

Miaskowska-Daszekiewicz K., *Tryb uzyskania statusu repatrianta a fikcyjne okresy składkowe*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 443–460.

Miaskowska-Daszekiewicz K., *Wolność badań naukowych i jej ograniczenia – uwagi w świetle Ustawy Zasadniczej Republiki Federalnej Niemiec oraz Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej*, w: *Ustroje. Historia i współczesność. Polska – Europa – Ameryka Łacińska. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Jackowi Czajowskiemu*, red. M. Grzybowski, G. Kuca, P. Mikuli, Wydawnictwo UJ, Kraków 2013, s. 164–170.

Miaskowska-Daszekiewicz K., *Zwrot kosztów postępowania sądowoadministracyjnego*, w: *Aktualne problemy konstytucyjne w świetle wniosków, pytań prawnych i skarg konstytucyjnych do Trybunału Konstytucyjnego*, red. P. Daniluk, P. Radziejewicz, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa 2013, s. 163–188.

Migdał Jerzy

II

Migdał J., *Pomoc w społecznej readaptacji skazanych – rozwój idei patronackich*, w: *Pozbawienie wolności – funkcje i koszty. Księga Jubileuszowa Profesora Teodora Szymanowskiego*, red. P. Wiktorska, M. Niełacznna, I. Rzeplińska, A. Rzepliński, Lex a Wolters Kluwer business, Warszawa 2013, s. 1191–1224.

Mikołajczuk Krzysztof

II

Mikołajczuk K., *Uznanie za zmarłego a możliwość zawarcia nowego małżeństwa. Wybrane zagadnienia prawa cywilnego i kanonicznego*, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 2, s. 93–120.

V

Mikołajczuk K., *Zawieranie małżeństwa w różnych systemach prawnych, religiach i kulturach*, red. Ryszard Sztuchmiller, *Olsztyn: Wydawnictwo Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie* 2009, ss. 248, *Roczniki Nauk Prawnych* 2012, nr 3, s. 305–308 [publikacja w 2013 r.].

Misztal Henryk

II

Misztal H., *Bartłomiej Longo (1841–1926) – święty społecznik (aspekt kanoniczno-socjologiczny)*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 2, s. 45–58.

Misztal H., *Komplementarność elementów teologicznych i kanonicznych w sprawach beatyfikacyjnych i kanonizacyjnych*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 361–371.

Misztal H., *Poszukiwanie zasad procesowych w sprawach kanonizacyjnych*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezsz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1053–1067.

V

Misztal H., *Carlo Cardia, Identità religiosa e culturale europea. La questione del crocifisso, Con prefazioni di Franco Frattini, Ministro degli Affari Esteri, Gianni Letta, Sottosegretario di Stato alla Presidenza del Consiglio, Umberto Allemandi & C. Torino – Londra – Venezia – New York, 2010*, ss. 157, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 16, s. 335–338.

Misztal H., *Urzeczywistnianie wolności przekonań religijnych i praw z niej wynikających*, red. Stanisław Leszek Stadniczenko, Stanisław Rabiej, Redakcja Wydawnictw Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Opolskiego, *Seria: Ekumenizm i integracja*, nr 25, Opole 2012, ss. 467, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 16, s. 349–356.

Misztal-Konecka Joanna

II

Misztal-Konecka J., *Egzekucja z ułamkowej części ruchomości*, *Studia Prawnicze KUL* 2012 nr 1, s. 79–90 [publikacja w 2013 r.].

Misztal-Konecka J., *In memoriam Wiesław Marian Chrzanowski 1923–2012*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 2, s. 7–12 [publikacja w 2013 r.].

Misztal-Konecka J., *Jawność postępowania cywilnego ze szczególnym uwzględnieniem elektronicznego postępowania upominawczego*, *Kwartalnik Prawa Publicznego* 2012, t. 12, nr 3, s. 95–107 [publikacja w 2013 r.].

Misztal-Konecka J., *Konsekwencje spożywania wina według prawa rzymskiego*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezsz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 957–970.

Misztal-Konecka J., *Nowelizacja KPC z 16.9.2011 r. – krótkie omówienie*, *Edukacja Prawnicza. Dodatek specjalny* 2013, nr 3, s. I–XXVI.

Misztal-Konecka J., *Odpowiedzialność za zajmowanie lokalu mieszkalnego bez tytułu prawnego w świetle art. 18 ustawy o ochronie praw lokatorów*, *Monitor Prawniczy* 2013, nr 22, s. 1194–1203.

Misztal-Konecka J., *Pojednanie w prawie karnym (zagadnienia wybrane)*, *Prokuratura i Prawo* 2013, nr 12, s. 65–78.

Misztal-Konecka J., *Sędziowski obowiązek wydania wyroku. Regulacje prawa rzymskiego na tle prawa polskiego*, *Czasopismo Prawno-Historyczne* 64 (2012), t. 64, z. 2, s. 113–124 [publikacja w 2013 r.].

Misztal-Konecka J., *Szacunek dla sądów – należy czy zasłużony? Rozważania nad obowiązkiem poszanowania władzy sądowniczej w dwóch orzeczeniach ETPCz w sprawach polskich*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2013, z. 3 (9), s. 47–57.

Misztal-Konecka J., *Właściwość sądu w sprawach składania przez prokuratora przedmiotów do depozytu sądowego*, *Prokuratura i Prawo* 2013, nr 1, s. 20–28.

Misztal-Konecka J., *Zakaz wyrokowania ponad żądanie strony ('ne eat iudex ultra petita partium') – rzymskie tradycje i współczesne regulacje polskiego procesowego prawa cywilnego*, *Zeszyty Prawnicze* 2012, nr 12.4, s. 41–56 [publikacja w 2013 r.].

Misztal-Konecka J., *Znaczenie tzw. opinii prywatnych dla postępowania cywilnego*, Monitor Prawniczy 2013, nr 2, s. 63–69.

Miziński Artur

II

- Miziński A., *Okoliczności modyfikujące odpowiedzialność karną w przepisach Kościoła łacińskiego*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 163–175.
- Miziński A., *Podmiot sankcji karnych w Kościele łacińskim*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1069–1082.
- Miziński A.G., *Prawnokanoniczne konsekwencje sprzecznych z doktryną Kościoła decyzji i wypowiedzi związanych z pełnieniem funkcji publicznych przez katolików*, w: *Annales Canonici. Monographiae. Numer I. Wiara a prawo: między wolnością a posłuszeństwem*, red. P. Kroczyk, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 5–48.
- Miziński A.G., *Problematiche circa la difesa della vita e la ricerca scientifica*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 112–126.
- Miziński A., *Proces o stwierdzenie nieważności święceń w aktualnych przepisach Kościoła łacińskiego*, Roczniki Nauk Prawnych 2012, t. 22, nr 4, s. 167–183 [publikacja w 2013 r.].
- Miziński A., *Udział adwokata w kanonicznych procesach małżeńskich*, w: *Rodzina w prawie. Księga pamiątkowa dedykowana ks. prof. dr. hab. Ryszardowi Sztychmillerowi z okazji 65. rocznicy urodzin i 30-lecia pracy naukowej*, red. M. Różański, J. Krzywkowska, Zakład Poligraficzny Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego w Olsztynie, Olsztyn 2013, s. 51–69.
- Miziński A., *Wina podstawą odpowiedzialności karnej w prawie Kościoła łacińskiego*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 373–384.

III

- Miziński A., *Cómplice*, w: *Dizionario Generale di Diritto Canonico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, t. 2, Cizur Menor, Pamplona 2012, s. 300–302 [publikacja w 2013 r.].
- Miziński A., *Culpa*, w: *Dizionario Generale di Diritto Canonico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, t. 2, Cizur Menor, Pamplona 2012, s. 838–840 [publikacja w 2013 r.].
- Miziński A., *Dolo en el delito*, w: *Dizionario Generale di Diritto Canonico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, t. 3, Cizur Menor, Pamplona 2012, s. 472–473 [publikacja w 2013 r.].

Münnich Monika

I

Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Procesowe prawo podatkowe, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 310.

II

- Münnich M., *Komentarz do art. 15*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 163–168.
- Münnich M., *Komentarz do art. 17*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 174–184.
- Münnich M., *Komentarz do art. 17a*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 185.
- Münnich M., *Komentarz do art. 18–18b*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 185–187.
- Münnich M., *Komentarz do art. 130–132*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, C.H. Beck, wyd. 4, Warszawa 2013, s. 660–667.
- Münnich M., *Subwencja budżetowa dla partii politycznych*, Państwo i Prawo 2013, z. 12, s. 60–72.
- Münnich M., *Wywiad skarbowy: policja fiskalna czy służby specjalne w aparacie skarbowym*, Studia Prawnicze KUL 2012, nr 4, s. 87–105 [publikacja w 2013 r.].
- Münnich M., *Zwroty niedookreślone i klauzule generalne w prawie podatkowym. Instrumenty ochrony praw podatnika czy fundament luzu decyzyjnego organów podatkowych?*, w: *Jednostka wobec władczej ingerencji administracji publicznej*, t. 2, red. E. Wójcicka, Wydawnictwo im. S. Podobińskiego Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie, Częstochowa 2013, s. 146–156.
- Münnich M., Gawron-Karpiuk A., *Generalne klauzule odsyłające jako przesłanki prawne stosowania przez organy podatkowe uznania administracyjnego – wybrane zagadnienia*, w: *Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Procesowe prawo podatkowe*, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 225–242.

III

- Münnich M., *Agent celny*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 135–137.
- Münnich M., *Cło*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 137–140.
- Münnich M., *Funkcje prawa celnego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 154–155.
- Münnich M., *INTRASTAT*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 156–159.
- Münnich M., *Kontrola celna*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 159–161.
- Münnich M., *Kontrola dewizowa*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 218–222.
- Münnich M., *Obszar celny UE*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 161–163.
- Münnich M., *Ograniczenia pozataryfowe*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 163–166.

- Münnich M., *Organy celne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 166–170.
- Münnich M., *Prawo celne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 170–175.
- Münnich M., *Przedstawicielstwo w sprawach celnych*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 184–188.
- Münnich M., *Służba celna*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 194–196.
- Münnich M., *Unia celna*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 196–199.
- Münnich M., *Wspólna Polityka Handlowa (WPH)*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 200–202.
- Münnich M., *Wspólnotowy Kodeks Celny (WKC)*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 202–204.
- Münnich M., *Zasady prawa celnego*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 204–205.
- Münnich M., *Zwolnienia celne*, w: *Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 207–209.

Nowik Paweł

II

- Nowik P., *Etos partnerów społecznych w praktyce zawierania układów zbiorowych pracy*, w: *Układy zbiorowe pracy w stulecie urodzin Profesora Waclawa Szuberta*, red. Z. Góral, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 150–166.

IV

- Nowik P., *Nagroda jubileuszowa jako należność pracownicza podobna do wynagrodzenia za pracę. Glosa do wyroku SN z dnia 14 maja 2012 r., I PK 174/11*, Gdańskie Studia Prawnicze. Przegląd Orzecznictwa 2013, nr 2, s. 105–114.

Ordon Marta

I

- Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisławski, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 469.

III

- Ordon M., *Konkordat*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 150–153.
- Ordon M., *Kościóły i inne związki wyznaniowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 160–163.

- Ordon M., *Ordynariat Polowy (wojskowy)*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 210–212.
- Ordon M., *Organizacje religijne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 226–228.
- Ordon M., *Ustawy indywidualne (partykularne)*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 504–506.

VI

- Ordon M., *Konferencja naukowa pt. Otoczenie prawne turystyki pielgrzymkowej, Sromowce Niżne, 22–24 września 2013 r.*, *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 16, s. 385–388.

Orzeszyna Krzysztof

II

- Orzeszyna K., *Extraordinary Measures in the Constitution of the Republic of Poland*, w: *Legal Security*, red. K. Dunaj, M. Stepnowska, Dom Wydawniczy Elipsa, Warszawa 2013, s. 168–186.
- Orzeszyna K., *Prawo do dobrej administracji*, w: *Nauka administracji*, red. M. Karpiuk, W. Kitler, Difin, Warszawa 2013, s. 28–38.

V

- Orzeszyna K., Gronowska B., *Europejski Trybunał Praw Człowieka. W poszukiwaniu efektywnej ochrony praw jednostki*, *Toruń: Wydawnictwo „Dom Organizatora” 2011*, ss. 374, *Roczniki Nauk Prawnych* 2013, t. 23, nr 1, s. 155–157.

Ostaszewski Kazimierz

I

- Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration*, red. P. Stanisławski, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 435.
- Ostaszewski K., *Partycypacja społeczna w procesie podejmowania rozstrzygnięć w administracji publicznej*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 266.

II

- Ostaszewski K., *Partycypacja społeczna w działaniach samorządu terytorialnego*, w: *Nauka administracji*, red. M. Karpiuk, W. Kitler, Difin, Warszawa 2013, s. 193–210.
- Ostaszewski K., *Public Participation in the Activities of Administration with Regard to Security and Public Order*, w: *Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration*, red. P. Stanisławski, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 335–344.

III

- Ostaszewski K., *Akcyonariat pracowniczy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 39–41.
- Ostaszewski K., *Benchmarking*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 46–47.

- Ostaszewski K., *Controlling*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 56–57.
- Ostaszewski K., *Holding*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 121–123.
- Ostaszewski K., *Just-in-time*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 134–135.
- Ostaszewski K., *Koncern*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 148.
- Ostaszewski K., *Korporacje transnarodowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 156–158.
- Ostaszewski K., *Lean Management*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 171.
- Ostaszewski K., *Organizacje pożytku publicznego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 223–226.
- Ostaszewski K., *Partycypacja finansowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 263–264.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwa małe i średnie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 351–352.
- Ostaszewski K., *Przedsiębiorstwo*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 357–359.
- Ostaszewski K., *Reengineering*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 379–381.
- Ostaszewski K., *Społeczna odpowiedzialność przedsiębiorstw*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 422.
- Ostaszewski K., *Spółdzielnia*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 429–432.
- Ostaszewski K., *Total Quality Management (TQM) – Kompleksowe zarządzanie jakością*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 473–474.

VII

- Ostaszewski K., Ostaszewska O., *Uczony oddany prawdzie i wierny dewizie „Deo et Patriae” prof. dr hab. Łukasz Ignacy Czuma (1935–2012)*, *Summarium Societis Scientiarum Catholicae Universitatis Lublinensis Ioannis Pauli II* 2013, t. 42, s. 151–157.

Pal Renata

I

- Pal R., *The Character of the European Union Law*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 257–294.

II

- Pal R., *Pozycja ustrojowa Prezesa Urzędu Regulacji Energetyki*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 229–240.

Parol Agnieszka**I**

Parol A., Woch K., *The Legal Basis of the European Union*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 62–68, 79–102.

IV

Parol A., *Glosa do wyroku Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej w sprawie C-254/11, Oskar Shomodi*, *Monitor Prawa Celnego i Podatkowego* 2013, nr 7, s. 284–288.

Paździór Stanisław**II**

Paździór S., *Prawo małżeńskie*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 522–565.

Paździór S., *Prawo rodzinne*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 486–521.

Paździór S., Kaleta-Gozdór A., *Kształtowanie się instytucji władzy rodzicielskiej na ziemiach polskich w okresie zaborów – wpływ wybranych kodyfikacji państw zaborczych*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 89–102.

Podraza Andrzej**I**

Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, ss. 293.

Pomorski Piotr**III**

Pomorski P., *Bank*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 13–15.

Pomorski P., *Bank centralny*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 15–16.

Pomorski P., *Bank handlowy*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 18–20.

Pomorski P., *Bank operacyjny*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 23.

Pomorski P., *Bank specjalistyczny*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 25–26.

Pomorski P., *Bank uniwersalny*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 29.

Pomorski P., *Bank zagraniczny*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 30.

- Pomorski P., *Bankowe papiery wartościowe*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 31–33.
- Pomorski P., *Bankowość*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 33.
- Pomorski P., *Bilans płatniczy*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 40–41.
- Pomorski P., *Działalność transgraniczna*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 41–42.
- Pomorski P., *Fundusze banku*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 56–58.
- Pomorski P., *Gospodarka finansowa banku*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 60–61.
- Pomorski P., *Home Country Control*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 63.
- Pomorski P., *Instrumenty polityki pieniężnej*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 63–67.
- Pomorski P., *Instytucja finansowa*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 67–68.
- Pomorski P., *Instytucja kredytowa*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 69.
- Pomorski P., *Konsorcjum bankowe*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 74.
- Pomorski P., *Monobank*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 80–81.
- Pomorski P., *Mutual Recogniton*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 81–82.
- Pomorski P., *Nadzór finansowy*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 82–84.
- Pomorski P., *Nadzór skonsolidowany*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 84–85.
- Pomorski P., *Narodowy Bank Polski*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 85–88.
- Pomorski P., *Normy ostrożnościowe*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 88–89.
- Pomorski P., *Outsourcing*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 92.
- Pomorski P., *Płynność płatnicza*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 94.
- Pomorski P., *Polityka pieniężna*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 94–95.
- Pomorski P., *Prezes Narodowego Banku Polskiego*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 98–99.

- Pomorski P., *Przeciwdziałanie praniu brudnych pieniędzy w sektorze bankowym*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 100–102.
- Pomorski P., *Przejęcie banku*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 103–104.
- Pomorski P., *Rada Polityki Pieniężnej*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 105–106.
- Pomorski P., *Regulacja sektora bankowego*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 106–107.
- Pomorski P., *Rekapitalizacja banków*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 107–108.
- Pomorski P., *Ryzyko bankowe*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 108–109.
- Pomorski P., *Safety and Soundness Regulation*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 109–110.
- Pomorski P., *Sieć bezpieczeństwa finansowego*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 110–111.
- Pomorski P., *Single Licence Rule*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 111–112.
- Pomorski P., *Statut banku*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 117–118.
- Pomorski P., *System bankowy*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 118–119.
- Pomorski P., *System kontroli wewnętrznej i zarządzania ryzykiem w banku*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 119–120.
- Pomorski P., *Zarząd NBP*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 127.
- Pomorski P., *Zasada bezpiecznego działania banków*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 127–128.
- Pomorski P., *Zasada samodzielności banków*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 128–129.
- Pomorski P., *Zasada uniwersalizmu banków*, w: *Publiczne prawo bankowe. Prawo celne. Prawo dewizowe. Kompendium akademickie*, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 130.

Potakowski Paweł

I

Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, ss. 293.

Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 242.

Potrzeszcz Jadwiga

I

Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

Potrzeszcz J., *Bezpieczeństwo prawne z perspektywy filozofii prawa*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 480.

II

Potrzeszcz J., *Immanuela Kanta i Matthiasa Mahlmanna próba humanistycznego uzasadnienia godności człowieka*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 273–299.

Potrzeszcz J., *Ksiądz Profesor Antoni Kość SVD*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 19–25.

Potrzeszcz J., *Sprawiedliwość – III. W prawie. A. W teorii prawa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 728–730.

Potrzeszcz J., Stasiak K., *Mortui vivos docent. In Memory of Rev. Prof. Antoni Kość, SVD*, *Review of Comparative Law* 2012, t. 17, s. 11–17 [publikacja w 2013 r.].

III

Potrzeszcz J., *Teoria prawa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 430–431.

V

Potrzeszcz J., *Noty o Autorach*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1433–1441.

Potrzeszcz J., *Recenzje wydawnicze książek, oceny i opinie sporządzone przez Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 51–52.

Potrzeszcz J., *Referaty i wystąpienia wygłoszone w Polsce przez Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 39–41.

Potrzeszcz J., *Wykaz prac dyplomowych wypromowanych przez Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD oraz recenzowanych przez niego tytułów i prac dyplomowych*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 41–49.

VII

Potrzeszcz J., *Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2008. Część I (A–J)*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 3, s. 141–194 [publikacja w 2013 r.].

Potrzeszcz J., *Bibliografia podmiotowa i przedmiotowa Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 27–38.

Pyter Magdalena

II

Pyter M., *Prawo oświatowe a edukacja inkluzyjna*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1353–1365.

Pyter M., *Realizacja polityki oświatowej państwa przez kuratora oświaty*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 35–47.

Pyter M., Czech-Jeziarska B., *Realizacja prawa do ochrony zdrowia osób starszych w domu pomocy społecznej*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 181–195.

Pyter M., *Specific Forms of Compliance with Compulsory School Attendance as Part of the State Educational Policy*, w: *Legal Security*, red. K. Dunaj, M. Stepnowska, Dom Wydawniczy ELIPSA, Warsaw 2013, s. 112–130.

Pyter M.D., Dębiński A., *The Role of Jan Kazimierz University in the Process of Development of Legal Studies at the Catholic University of Lublin (1918–1939)*, *Visnyk of the Lviv University. Series History* 2013, t. 49, s. 143–163.

Pyter M., *Uregulowania prawne problematyki obowiązku szkolnego w polskim prawie oświatowym w latach 1918–1939*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 4, s. 107–120 [publikacja w 2013 r.].

Rapała Andrzej

II

Rapała A., *Wybrane problemy stosowania prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w sprawach majątkowych*, w: *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

Romanko Agnieszka

III

Romanko A., Sitarz M., *Stowarzyszenie Kanonistów Polskich*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 991–992.

Rudnicki Maciej

I

Nowe prawo energetyczne, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 318.
Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 264.

II

Rudnicki M., Zacharczuk P., *Instalacja odnawialnego źródła energii wykorzystująca hydroenergie w ujęciu projektowanych unormowań prawnych – zagadnienia wybrane*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 15–36.
Rudnicki M., Szczepaniak R., *Kilka uwag na temat rozgraniczenia prawa publicznego i prywatnego na przykładzie dozoru technicznego*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 11–33.
Rudnicki M., Sobieraj K., *Obecne i projektowane mechanizmy wsparcia umożliwiające redukcję kosztów energii w przemyśle energochłonnym w kontekście funkcjonowania systemu handlu uprawnieniami do emisji*, Białostockie Studia Prawnicze 2013, z. 14, s. 29–39.
Rudnicki M. (współautor), *Skuteczność prawa administracyjnego na przykładzie regulacji z zakresu międzynarodowego przemieszczania odpadów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2013, t. 75, z. 2, s. 15–28.
Rudnicki M., *The Need to Reform the Environmental Services in the Context of the Current Economic Challenges*, w: *Assessment of Legal Model of Environmental Protection in Poland and Slovakia*, red. E. Ura, J. Stelmasiak, S. Pieprzny, Wydawnictwo Equilibria, s.r.o., Košice 2013, s. 39–54.
Rudnicki M., Sobieraj K., *Unijne warunkowania prawne dotyczące wdrażania krajowych systemów wsparcia w zakresie redukcji kosztów emisji pośrednich*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2013, nr 7, s. 20–26.

III

Rudnicki M., *Zrównoważonego rozwoju zasada*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 580.

Sieniow Tomasz

I

Sieniow T., *Protection of the Rights and Freedoms of Individuals in the European Union*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 339–363.

Sieniow T., *The Origin and Development of Integration Process in Europe after World War II*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 9–43.

Stosowanie detencji wobec cudzoziemców. Raport z monitoringu i rekomendacje, red. T. Sieniow, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Fundacja im. Stefana Batorego, Lublin 2013, ss. 118.

II

Sieniow T., *Detencja cudzoziemców a międzynarodowe standardy ochrony praw człowieka*, w: *Stosowanie detencji wobec cudzoziemców. Raport z monitoringu i rekomendacje*, red. T. Sieniow, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Fundacja im. Stefana Batorego, Lublin 2013, s. 11–22.

Sieniow T., *Medialny obraz sytuacji w ośrodkach strzeżonych dla cudzoziemców na przełomie roku 2012/2013*, w: *Integracja w Globalnej Wiosce. Media o cudzoziemcach w Polsce i Unii Europejskiej*, red. W. Wciseł, M. Wyrostkiewicz, Stowarzyszenie Solidarności Globalnej, Lublin 2013, s. 155–169.

Sieniow T., *Wnioski z raportu wraz z rekomendacjami*, w: *Stosowanie detencji wobec cudzoziemców. Raport z monitoringu i rekomendacje*, red. T. Sieniow, Fundacja Instytut na rzecz Państwa Prawa, Fundacja im. Stefana Batorego, Lublin 2013, s. 49–61.

Sitarz Mirosław

I

Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 293.

Sitarz M., *Competences of Collegial Organs in a Particular Church in the Exercise of Executive Power According to the Code of Canon Law of 1983*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 274.

Sitarz M., Romanko A., Wasilewicz U., Zajac P., *Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zajac, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 792.

II

Sitarz M., *Polskie prawo kanoniczne*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 860–873.

Sitarz M., *Prawo kanoniczne*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 884–920.

Sitarz M., *Rodzaje i kompetencje legatów papieskich*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 45–59.

Sitarz M., *Skuteczność kościelnych aktów administracyjnych w polskim porządku prawnym. Zarys problematyki*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 441–457.

- Sitarz M., *The Obligation of the Faithful to Remain in Obedience to the Roman Pontiff and the Bishops in Communion with Him (cann. 204 & 205). An Outline*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 140–151.
- Sitarz M., *Wymogi stanowienia prawa w Kościele partykularnym. Zarys problematyki*, Biuletyn Stowarzyszenia Kanonistów Polskich 2013, t. 23, nr 26, s. 85–93.
- Sitarz M., *Wymogi stawiane kandydatom do święceń według Kodeksu Prawa Kanonicznego z 1983 r. i wytycznych dykasterii Kurii Rzymskiej*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1083–1097.
- Sitarz M., *Základné princípy vzťahu cirkev – štát v sociálnej náuke cirkvi*, w: *Hodnotový systém práva a náboženstva v medzikultúrnej perspektíve*, red. D. Krošlák, M. Moravčíková, Nakladatelství Leges, Praha 2013, s. 187–196.
- Sitarz M., *Zarządzanie parafią w sytuacjach nadzwyczajnych*, w: *Parafia w prawie kanonicznym i w prawie polskim*, red. S.L. Głódź, J. Krukowski, M. Sitarz, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, s. 133–154.
- Sitarz M., Zonik A., *Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, w: *Towarzystwa Naukowe w Polsce – dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, t. 2, red. Z. Kruszewski, Rada Towarzystw Naukowych przy Prezydium PAN, Warszawa 2013, s. 167–175.
- Sitarz M., Wasilewicz U., *Termin „portio populi Dei” w Kodeksie Prawa Kanonicznego z 1983 roku i jego tłumaczenia na język polski i francuski*, *Roczniki Humanistyczne* 2013, t. 61, z. 8, s. 163–175.

III

- Sitarz M., *Statuty*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 884–885.
- Sitarz M., *Subrepcja*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1142–1143.
- Sitarz M., *Synod*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1339–1341.
- Sitarz M., *Synod Biskupów*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1346–1347.
- Sitarz M., *Świeckość państwa*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 366–367.
- Sitarz M., *Upoważnienie*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 19, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1372.
- Sitarz M., Romanko A., *Stowarzyszenie Kanonistów Polskich*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 991–992.

Składanowski Marcin

I

- Ekumenizm w posoborowym półwieczu. Sukcesy i trudności katolickiego zaangażowania na rzecz jedności chrześcijan. Teologia w Dialogu*, t. 14, red. M. Składanowski, T. Syczewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 286.

Skorupa Ambroży**II**

- Skorupa A., *Autonomia instytucji świeckich w Kościele łacińskim*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzezsz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1099–1109.
- Skorupa A., *Klauzura – w tradycji i prawie Kościoła*, w: *Kobieca desperacja czy radykalizm duchowy. 800-lecie powołania św. Klary z Asyżu*, red. T. Paszkowska, R. Prejs, Wydawnictwo KUL, Lublin 2012, s. 33–42 [publikacja w 2013 r.].
- Skorupa A., *Władza administracyjna przełożonych zakonnych*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisz, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 103–113.
- Skorupa A., *Życie osób konsekrowanych jako świadectwo wiary*, w: *Servabo legem Tuam in toto corde meo. Księga pamiątkowa dedykowana Księdzu Profesorowi Józefowi Krzywdzie CM, Dyrektorowi Instytutu Prawa Kanonicznego UPJPII z okazji 70. rocznicy urodzin*, red. A. Zakręta, A. Sosnowski, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Wydawnictwo Naukowe, Kraków 2013, s. 471–479.

III

- Skorupa A., *Spowiednik. 2. Aspekt prawny*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gigilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 716–717.

Skrobotowicz Grzegorz**II**

- Skrobotowicz G., *Nullum crimen sine lege a pojęcie i rodzaje mediacji w sprawach karnych*, w: *Nullum crimen sine lege*, red. I. Sepioł, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 342–358.

Skwarzyński Michał**II**

- Skwarzyński M., *Charakter prawny dozwolonego użytku*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 49–80.
- Skwarzyński M., *Prawa człowieka a wprowadzenie stanów nadzwyczajnych z uwagi na działania w cyberprzestrzeni*, w: *Cyberterrorizm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 198–208.
- Skwarzyński M., *Sprzeciw sumienia w adwokaturze*, w: *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 201–220.
- Skwarzyński M., *Sprzeciw sumienia w europejskim i krajowym systemie ochrony praw człowieka*, *Przegląd Sejmowy* 2013, t. 21, nr 6 (119), s. 9–26.
- Skwarzyński M., Chajda M., *Przejawy działalności twórczej niepodlegające ochronie prawa autorskiego*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 37–48.

III

- Skwarzyński M., *Usługi pogrzebowe*, w: *Leksykon Prawa Wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 487–490.
- Skwarzyński M., *Własność intelektualna w związkach wyznaniowych*, w: *Leksykon Prawa Wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 503–510.
- Skwarzyński M., *Wniosek oraz skarga konstytucyjna kościoła i związku wyznaniowego do Trybunału Konstytucyjnego*, w: *Leksykon Prawa Wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 510–513.
- Skwarzyński M., *Złośliwe przeszkadzanie pogrzebowi, uroczystościom lub obrzędowi żałobnym*, w: *Leksykon Prawa Wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 575–577.

Sławicki Paweł

II

- Sławicki P., Sławicki P., *Czy sędzia może komentować działanie władz publicznych?*, w: *Otwarte usta. Wolność słowa i mediów w przestrzeni publicznej*, red. J. Zimny, Katedra Pedagogiki Katolickiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Stalowa Wola 2013, s. 225–234.
- Sławicki P., Sławicki P., *Prawa wyborcze obywateli UE w wyborach do PE na tle polskiego Kodeksu Wyborczego*, w: *Dostosowywanie polskiego prawa publicznego do prawa Unii Europejskiej*, red. M. Chrzanowski, W. Orłowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2013, s. 97–104.
- Sławicki P., Sławicki P., *Władza sądownicza w perspektywie szkolenia aplikantów na sędziów*, w: *Oblicza władzy. Współczesne władze państwowe w relacji ze społeczeństwem*, red. L. Nowakowska, Wydawnictwo ArtStudio, Bydgoszcz 2013, s. 99–116.

Sławicki Piotr

II

- Sławicki P., *Budżet jako podstawa gospodarki finansowej samorządu gminnego*, w: *Samorząd gminny w III Rzeczypospolitej. Doświadczenia i perspektywy*, red. M. Klimek, J. Czerw, B. Więckiewicz, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 169–178.
- Sławicki P., *Defects of a Declaration of Will on the Grounds of the Code of Obligations of 1933*, *Review of Comparative Law* 2013, t. 18, s. 181–198.
- Sławicki P., *Mediacja w sprawach karnych w projekcie nowelizacji kodeksu postępowania karnego*, w: *Правове життя: сучасний стан та перспективи розвитку*, *Prawowe Życie: aktualny stan i perspektywy rozwoju*, Ministerstwo Oświaty i Nauki Ukrainy, Łuck 2013, s. 305–307.
- Sławicki P., Sławicki P., *Czy sędzia może komentować działanie władz publicznych?*, w: *Otwarte usta. Wolność słowa i mediów w przestrzeni publicznej*, red. J. Zimny, Katedra Pedagogiki Katolickiej Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II, Stalowa Wola 2013, s. 225–234.
- Sławicki P., Sławicki P., *Prawa wyborcze obywateli UE w wyborach do PE na tle polskiego Kodeksu Wyborczego*, w: *Dostosowywanie polskiego prawa publicznego do prawa Unii*

Europejskiej, red. M. Chrzanowski, W. Orłowski, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu, Zamość 2013, s. 97–104.

Sławicki P., Sławicki P., *Władza sądownicza w perspektywie szkolenia aplikantów na sędziów*, w: *Oblicza władzy. Współczesne władze państwowe w relacji ze społeczeństwem*, red. L. Nowakowska, Wydawnictwo ArtStudio, Bydgoszcz 2013, s. 99–116.

Słowikowska Anna

II

Słowikowska A., *Geneza zasady współdziałania Kościoła i państwa w projektach Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 roku*, Biuletyn Stowarzyszenia Absolwentów i Przyjaciół Wydziału Prawa Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego 2013, t. 8, nr 10, s. 77–109.

Słowikowska A., *Origin of Principle of Cooperation between the Catholic Church and the State in Preparatory Documents for the Second Vatican Council. Outline*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 152–168.

III

Słowikowska A., Grochowina M., *Syndyk apostolski*, w: *Encyklopedia katolicka*, t. 18, red. E. Gilewicz, Wydawnictwo Towarzystwa Naukowego KUL, Lublin 2013, kol. 1332–1333.

VI

Słowikowska A., *II Międzynarodowa Konferencja Ekumeniczno-Prawna pt. „Rodzina suwerenna» – wokół idei Karty Praw Rodziny w 30-lecie jej ogłoszenia”*, Brenna, 18–19 kwietnia 2013, *Kościół i Prawo* 2013, t. 2 (15), nr 2, s. 232–239.

Słowikowska A., Zajac P., *II Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców”*, Lublin, 1 czerwca 2013, *Kościół i Prawo*, 2013, t. 2 (15), nr 2, s. 241–254.

Słowikowska A., Zajac P., *Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców. II Ogólnopolska konferencja naukowa, Lublin, 1 czerwca 2013 r.*, *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 4, s. 153–166.

Smarzewski Marek

I

Smarzewski M., *Podmiot bierny przestępstwa na tle włoskiego prawa karnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 236.

II

Smarzewski M., *Bezpieczeństwo państwa jako przedmiot ochrony niektórych przestępstw popełnianych za pośrednictwem sieci teleinformatycznej*, w: *Bezpieczeństwo współczesnego świata. Edukacja i komunikowanie*, red. Z. Dziemianko, A. Kijas, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Handlu i Usług, Poznań 2013, s. 173–192.

Smarzewski M., *Funkcja kompensacyjna prawa karnego i sprawiedliwość naprawcza na tle poglądów Leona Petrażyckiego*, w: *Prawo i nauka w poglądach Leona Petrażyckiego*, red. D. Gil, Ł. Pikuła, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 181–194.

- Smarzewski M., *Legal Status of the Injured Person in Polish Criminal Proceedings*, Roczniki Nauk Prawnych 2013, t. 23, nr 1, s. 25–47.
- Smarzewski M., *O społecznej szkodliwości czynu w polskim prawie karnym*, Roczniki Nauk Prawnych 2013, t. 23, nr 3, s. 61–87.
- Smarzewski M., *Podmiot bierny jako element struktury przestępstwa a zasada nullum crimen sine lege*, w: *Nullum crimen sine lege*, red. I. Sepioło, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 179–193.
- Smarzewski M., *Zgoda dysponenta dobrem prawnym jako okoliczność wyłączająca bezprawność. Perspektywa komparatystyczna*, w: *Korzenie i ewolucja instytucji prawa sądowego*, red. D. Gil, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 88–101.

Smoleń Paweł

I

Publiczne prawo bankowe, prawo celne, prawo dewizowe. Kompendium akademickie, red. P. Smoleń, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, ss. 240.

II

- Smoleń P., *Komentarz do art. 13–13a*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 96–108.
- Smoleń P., *Komentarz do art. 16*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 169–174.
- Smoleń P., *Komentarz do art. 19–20*, w: *Ordynacja podatkowa. Komentarz 2013*, red. H. Dzwonkowski, wyd. 4, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 188–190.
- Smoleń P., *Kontrowersje w zakresie finansowania produktów leczniczych po wprowadzeniu nowej ustawy o refundacji*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1367–1381.
- Smoleń P., *Opodatkowanie wynagrodzenia pozaetatowego członka samorządowego kolegium odwoławczego*, w: *Finanse publiczne i prawo finansowe. Realia i perspektywy zmian. Księga Jubileuszowa dedykowana Profesorowi Eugeniuszowi Ruśkowskiemu*, red. L. Etel, M. Tyńnicki, Wydawnictwo Temida 2, Białystok 2012, s. 511–519 [publikacja w 2013 r.].

Sobieraj Kamila

I

Nowe prawo energetyczne, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 318.

Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 264.

II

- Sobieraj K., *Administrowanie formami ochrony przyrody*, Roczniki Nauk Prawnych 2013, t. 23, nr 4, s. 145–166.
- Sobieraj K., Rudnicki M., *Skuteczność prawa administracyjnego na przykładzie regulacji z zakresu międzynarodowego przemieszczania odpadów*, Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny 2013, t. 75, z. 2, s. 15–28.

- Sobieraj K., Rudnicki M., *Unijne warunkowania prawne dotyczące wdrażania krajowych systemów wsparcia w zakresie redukcji kosztów emisji pośrednich*, Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego 2013, nr 7, s. 20–26.
- Sobieraj K., Rudnicki M., *Obecne i projektowane mechanizmy wsparcia umożliwiające redukcję kosztów energii w przemyśle energochłonnym w kontekście funkcjonowania systemu handlu uprawnieniami do emisji*, Białostockie Studia Prawnicze 2013, z. 14, s. 29–39.
- Sobieraj K., *Obszary chronione wobec projektowanych regulacji w zakresie korytarzy przesyłowych*, w: *Problemy wdrażania systemu Natura 2000 w Polsce*, red. A. Kaźmierska-Patrzyzna, M.A. Król, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Wielkopolski, Szczecin–Łódź–Poznań 2013, s. 655–662.
- Sobieraj K., *Prawo dostępu do energii jako warunek zrównoważonego rozwoju*, w: *Międzynarodowe Prawo ochrony środowiska XXI wieku*, red. Z. Galicki, A. Gubrynowicz, Stowarzyszenie Absolwentów Wydziału Prawa i Administracji UW, Warszawa 2013, s. 257–267.
- Sobieraj K., *Specialized Authorities in Environmental Law*, w: *Assessment of Legal Model of Environmental Protection in Poland and Slovakia*, red. E. Ura, J. Stelmasiak, S. Pieprzny, Wydawnictwo Equilibria, s.r.o., Košice 2013, s. 131–146.
- Sobieraj K., *Specustawa jako narzędzie „usprawniania” działań administracji publicznej (na przykładzie inwestycji w sektorze energetycznym)*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 193–206.
- Sobieraj K., *Wybrane problemy dotyczące wdrażania do krajowego porządku prawnego wymagań gospodarki niskoemisyjnej w dobie globalnego kryzysu*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 69–77.

III

- Sobieraj K., *Organ egzekucyjny w egzekucji administracyjnej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 212–216.
- Sobieraj K., *Przyczyny umorzenia postępowania administracyjnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 365–368.
- Sobieraj K., *Samorządowe kolegium odwoławcze*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 402–406.
- Sobieraj K., *Stwierdzenie nieważności decyzji administracyjnej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 454–458.
- Sobieraj K., *Terminy załatwienia sprawy oraz do dokonania czynności w postępowaniu administracyjnym*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 467–471.
- Sobieraj K., *Wznowienie postępowania administracyjnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 538–542.

VII

Sobieraj K., *Current Problems of Evaluation Concerning the Impact of Energy Investments upon the Environment*, Polish Yearbook of Environmental Law 2012, nr 2, s. 31–46 [publikacja w 2013 r.].

Stanisławski Tadeusz

II

Stanisławski T., *Status prawny nieruchomości kościelnych na ziemiach odzyskanych*, Studia Prawnicze KUL 2013, nr 2, s. 71–79.

III

Stanisławski T., *Oplata od posiadania psów*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 207–208.

Stanisławski T., *Oplata skarbowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 208–209.

Stanisławski T., *Oplaty lokalne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 209–210.

Stanisławski T., *Organy podatkowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 229–230.

Stanisławski T., *Podatek akcyzowy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 267.

Stanisławski T., *Podatek dochodowy od osób fizycznych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 267–269.

Stanisławski T., *Podatek dochodowy od osób prawnych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 269–270.

Stanisławski T., *Podatek leśny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 270.

Stanisławski T., *Podatek od czynności cywilnoprawnych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 271–272.

Stanisławski T., *Podatek od gier*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 273.

Stanisławski T., *Podatek od nieruchomości*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 273–274.

Stanisławski T., *Podatek od spadków i darowizn*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 274–275.

Stanisławski T., *Podatek od środków transportowych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 275–276.

- Stanisławski T., *Podatek od towarów i usług (VAT)*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 276–277.
- Stanisławski T., *Podatek rolny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 277–278.
- Stanisławski T., *Zobowiązania podatkowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 579.

Stanisz Piotr

I

- Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzeszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.
- Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisz, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, ss. 230.
- Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration*, red. P. Stanisz, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.
- Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisz, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 469.

II

- Stanisz P., *O obowiązku układowego regulowania stosunków między Rzeczpospolitą Polską a Kościołem Katolickim*, w: *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisz, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 459–463.
- Stanisz P., *Regulacja problematyki wyznaniowej w Konstytucji Republiki Włoskiej*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 5, s. 135–153.
- Stanisz P., *Relations between the State and Religious Organizations in Contemporary Poland from Legal Perspective*, w: *Neuere Entwicklungen im Religionsrecht europäischer Staaten*, red. W. Rees, M. Roca, B. Schanda, Duncker&Humblot, Berlin 2013, s. 687–704.
- Stanisz P., *Sprawy majątkowe jako element stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi*, w: *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 17–32.
- Stanisz P., *Wykorzystanie metod układowych przy regulowaniu sytuacji prawnej związków wyznaniowych w Republice Włoskiej*, w: *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisz, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 183–194.

III

- Stanisz P., *Państwo a związki wyznaniowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 255–258.

V

- Stanisz P., *Norman Doe, Law and Religion in Europe. A Comparative Introduction*, Oxford University Press 2011, s. xxviii + 306, Przegląd Sejmowy 2013, t. 21, nr 6 (119), s. 170–177.
- Stanisz P., *Paweł Leszczyński, Regulacja stosunków między państwem a nierzymskokatolickimi kościołami i innymi związkami wyznaniowymi określona w art. 25 ust. 5 Konstytucji RP*, Wydawnictwo Naukowe Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej, Gorzów Wielkopolski 2012, ss. 559, Studia z Prawa Wyznaniowego 2013, t. 16, s. 356–367.

Stasiak Kinga

II

- Stasiak K., *ICTY Prosecutor Serge Brammertz, International Criminal Justice: Lessons Learned, Future Challenges, Supranational Criminal Law Lecture Series, Haga, 12 września 2012 r.*, Studia Prawnicze KUL 2013, nr 1, s. 201–203.
- Stasiak M., *Prawo w funkcji humanizacji życia*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 335–348.

III

- Stasiak K., *Cudzoziemiec*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 57–60.
- Stasiak K., *Konflikt zbrojny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 148–150.
- Stasiak K., *Mniejszości narodowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 181–184.
- Stasiak K., *Odpowiedzialność międzynarodowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 202–205.
- Stasiak K., *Przestrzeń powietrzna i kosmiczna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 362–364.
- Stasiak K., *Uchodźca*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 494–497.

Staszewski Wojciech

I

- Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

III

- Staszewski W., *Państwo w prawie międzynarodowym*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 258–260.

- Staszewski W., *Państwowe granice*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 260–262.
- Staszewski W., *Prawo dyplomatyczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 319–322.
- Staszewski W., *Prawo konsularne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 323–326.
- Staszewski W., *Prawo międzynarodowe publiczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 328–329.

Studzińska Joanna

II

- Studzińska J., *Praktyczne aspekty regulacji postępowania dotyczącego przymusowego leczenia alkoholików w świetle proponowanych zmian*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 169–183.
- Studzińska J., *Zakres odpowiedzialności dyscyplinarnej sędziego a społeczne poczucie sprawiedliwości*, *Kwartalnik Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury* 2013, z. 3 (9), s. 58–72.

Sura Rafał

I

- Sura R., *Bankowy Fundusz Gwarancyjny jako podmiot administrujący*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 342.

II

- Sura R., *Działalność Bankowego Funduszu Gwarancyjnego a interes publiczny*, *Studia Prawnicze KUL* 2012, nr 3, s. 87–97 [publikacja w 2013 r.].
- Sura R., *Remarks on the Transformation of Polish Banking System by the Reforms after 1989*, *Annales Universitatis Apulensis. Series Jurisprudentia* 2013, nr 16, s. 175–182.
- Sura R., *Генезис виникнення Банківського Гарантійного Фонду в Польщі*, *Visnyk of the Lviv University. Series Law*, t. 57, s. 194–202.
- Sura R., Biskup R., *Działalność lecznicza jako działalność gospodarcza*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 101–121.

III

- Sura R., *Budżet jednostki samorządu terytorialnego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 48–50.
- Sura R., *Budżet państwa. Procedura budżetowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 50–53.
- Sura R., *Formy organizacyjno-prawne sektora finansów publicznych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 103–108.

Swenson Delaine

II

Swenson D., *An Introduction to Public Domain in the United States*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013.

Syczewski Tadeusz

I

Syczewski T., Składanowski M., *Ekumenizm w posoborowym półwieczu. Sukcesy i trudności katolickiego zaangażowania na rzecz jedności chrześcijan. Teologia w Dialogu*, t. 14, red. M. Składanowski, T. Syczewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 286.

II

Syczewski T., *Chrzcielnica w Kościele łacińskim*, w: *Wiara, Nadzieja i Miłość. Księga Jubileuszowa Ks. Profesora Edwarda Jarmocha w 60. rocznicę urodzin i 35. rocznicę pracy duszpasterskiej i naukowej. Tom I*, red. R. Rosa, T. Zacharuk, Wydawnictwo Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach, Siedlce–Drohiczyń 2013, s. 335–343.

Syczewski T., *Kościoły, kaplice i ołtarze jako miejsca święte w Kościele katolickim*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 61–72.

Syczewski T., *Przygotowanie bezpośrednio do małżeństwa i życia w rodzinie według Dyrektorium duszpasterstwa rodzin z 2003 roku*, w: *Miłość i odpowiedzialność – wyznaczniki kanonicznego przygotowania do małżeństwa*, red. A. Pastwa, M. Gwóźdź, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 79–96.

Syczewski T., *Rektor Wyższego Seminarium Duchownego w posoborowym prawodawstwie kościoła łacińskiego*, w: *Idąc na cały świat*, red. E. Jarmoch, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Kuria Diecezjalna w Drohiczyń, Drohiczyń 2013, s. 101–109.

Syczewski T., *Seminarium – żrenica biskupiego oka (Pupilla oculi episcopi)*, w: *Brat i Biskup. Księga Jubileuszowa poświęcona Ks. Bp. Antoniemu Pacyfikowi Dydyńczowi OFMCap*, red. A. Derdziuk OFMCap, P. Rytel-Andrianik, Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Kuria Diecezjalna w Drohiczyń, Drohiczyń 2013, s. 251–266.

Syczewski T., *Zaręczyny w Kościele łacińskim*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1123–1133.

Szachoń-Pszenny Anna

I

Szachoń-Pszenny A., *Sources of EU Law*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 173–209.

II

Szachoń-Pszenny A., *Uruchomienie Systemu Informacyjnego Schengen drugiej generacji w 2013 r. jako wzmocnienie bezpieczeństwa swobodnego przepływu osób i towarów*, *Monitor Prawa Celnego i Podatkowego* 2013, nr 5, s. 191–199.

Szarek-Zwijacz Anna

I

Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

III

Szarek-Zwijacz A., *Ekstradycja*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 100–101.

Szarek-Zwijacz A., *Humanitarne prawo międzynarodowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 123–125.

Szarek-Zwijacz A., *Obywatelstwo*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 195–199.

Szarek-Zwijacz A., *Organizacja międzynarodowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 220–221.

Szarek-Zwijacz A., *Strefy morskie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 446–449.

Szarek-Zwijacz A., *Umowa międzynarodowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 499–502.

Szczot Elżbieta

II

Szczot E., *Obowiązek rodziny i szkoły w zakresie przygotowania do małżeństwa*, w: *Miłość i odpowiedzialność wyznaczniki kanonicznego przygotowania do małżeństwa*, red. A. Państwa, M. Gwóźdź, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013, s. 97–123.

III

Szczot E., Szczot J., *Polityka społeczna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 296–297.

Szczot E., Szczot J., *Ubezpieczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 490–493.

Szczot E., Szczot J., *Ubóstwo*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 493–494.

Szczot E., Szczot J., *Wykluczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 528–531.

Szczot E., Szczot J., *Zabezpieczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 543–547.

Szczot Jacek

I

Współczesny rynek pracy wobec wyzwań XXI wieku, red. W. Chomicz, J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Konin 2013, ss. 215.

Gruźlica we współczesnym świecie – występowanie, objawy, leczenie, red. J. Szczot, J. Walecki, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, ss. 158.

II

Szczot J., *Fundamental Rights on the Labour Market in EU*, w: *Współczesny rynek pracy wobec wyzwań XXI wieku*, red. W. Chomicz, J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Konin 2013, s. 23–36.

Szczot J., *Gruźlica zagrożeniem dla zdrowia publicznego*, w: *Gruźlica we współczesnym świecie – występowanie, objawy, leczenie*, red. J. Walecki, J. Szczot, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 141–151.

Szczot J., *Lojalność audytora jako urzędnika administracji publicznej*, w: *Standardy etyczne praktyki audytu wewnętrznego*, red. J. Szczot, T. Barankiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 27–42.

Szczot J., *Prawne aspekty opieki paliatywnej w Polsce*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 157–167.

Szczot J., *Regulacje prawne opieki hospicyjno-paliatywnej*, w: *Pomoc człowiekowi w obliczu cierpienia i śmierci*, red. J. Daszykowska, M. Rembierz, Wydawnictwo KUL, Stalowa Wola 2013, s. 51–65.

Szczot J., *Zarządzanie kadrami w administracji publicznej*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 207–227.

III

Szczot J., *Korpus służby cywilnej*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 158–160.

Szczot J., *Pracownik samorządowy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 310–312.

Szczot J., *Zatrudnienie w administracji publicznej. Podstawy prawne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 565–568.

Szczot J., Szczot E., *Polityka społeczna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 296–297.

Szczot J., Szczot E., *Ubezpieczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 490–493.

Szczot J., Szczot E., *Ubóstwo*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 493–494.

Szczot J., Szczot E., *Wykluczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 528–531.

Szczot J., Szczot E., *Zabezpieczenie społeczne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 543–547.

Szeleszczuk Damian

I

Szeleszczuk D., *Środek karny pozbawienia praw publicznych w polskim prawie karnym*, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 260.

II

Szeleszczuk D., Wiak K., *Rozwój międzynarodowej ochrony dóbr prawnych według Juliusza Makarewicza*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 508–515.

Szewczak Marcin

I

Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 260.

Szewczak M., *Administrowanie rozwojem regionalnym w systemie prawa administracyjnego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 424.

II

Szewczak M., *Activities for Improvement of the System of Regional Development in Poland – an Attempt of Legal and Administrative Analysis*, Iustum Aequum Salutare 2013, t. 9, nr 1, s. 61–66.

Szewczak M., Drop B., *Innowacyjne formy wspierania zadań administracji publicznej z zakresu rozwoju sektora ochrony zdrowia*, w: *Prawo w ochronie zdrowia. Doświadczenia i perspektywy rozwoju*, red. M. Szewczak, B. Drop, R. Śmiech, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 123–133.

Święcki Juliusz

I

Legal Aspects of the Efficiency of Public Administration, red. P. Stanisławski, M. Czuryk, K. Ostaszewski, J. Święcki, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 435.

Tabaszewski Robert

I

Człowiek – jego prawa i odpowiedzialność, red. R. Tabaszewski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 253.

Telusiewicz Piotr

I

Telusiewicz P., *Służebna rola zwrotu „rodzinny” w przepisach prawa polskiego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 492.

II

- Telusiewicz P., *A Bill on Setting Right Gender Entry in the Official Register – a Legal Blunder of the Palikot Movement. Part. I*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 2, s. 8.
- Telusiewicz P., *A Bill on Setting Right Gender Entry in the Official Register – a Legal Blunder of the Palikot Movement. Part. II*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 3, s. 7.
- Telusiewicz P., *A Bill on Setting Right Gender Entry in the Official Register – a Legal Blunder of the Palikot Movement. Part. IV*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 5, s. 8.
- Telusiewicz P., *Bill on Setting Right Gender Entry in the Official Register– Palikot’s Movement Legal Blunder. Part III*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 4, s. 8.
- Telusiewicz P., *Civil Partnerships are Drawing Dangerously Close to Marriages Again; Palikot’s Movement Puts Forward Another Bill*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 7, s. 6.
- Telusiewicz P., *Elektroniczne potwierdzenie odbioru korespondencji jest także dostępne dla trybunałów kościelnych*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 8, s. 29–31.
- Telusiewicz P., *Guilt of Legally Separated Spouses – Material or Not?*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 1, s. 7.
- Telusiewicz P., *Naturalne prawa rodziny wołaniem o jej podmiotowość*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzyszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1187–1201.
- Telusiewicz P., *O pewności dokonania skutecznego zawiadomienia (notificatio) w procesie o stwierdzenie nieważności małżeństwa*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 9, s. 19–25.
- Telusiewicz P., *On Certainty of Effective Service of Notification (notificatio) During the Marriage Annulment Proceedings*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 9, s. 26.
- Telusiewicz P., *Poprawa jakości funkcjonowania e-sądu – kilka swobodnych uwag*, Prawo Mediów Elektronicznych 2012, nr 2, s. 9–11 [publikacja w 2013 r.].
- Telusiewicz P., *Property Sharing with the Participation of the Grandparents of the Deceased Spouse in Polish Family Law*, Review of Comparative Law 2012, t. 17, s. 67–83 [publikacja w 2013 r.].
- Telusiewicz P., *Subjectivity of the Family in the Act on the Support of Families and Foster Care System. Part II*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 1, s. 9.
- Telusiewicz P., *The Family Property – Rehearsal of the New Approach*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 1, s. 15.
- Telusiewicz P., *Związki partnerskie znów niebezpiecznie blisko małżeństwa. Ruch Palikota wnosi kolejny projekt ustawy*, Człowiek – Rodzina – Prawo 2013, nr 7, s. 5.
- Telusiewicz P., Jancewicz Z., Greszata-Telusiewicz M., Dzięga A., *Prawo rodzinne. Kanoniczne prawo małżeńskie*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 466–509.

III

- Telusiewicz P., *Próby prawnego uregulowania tzw. relacji partnerskiej jako „przemysłownik” do grupy relacji rodzinno-prawnych w kontekście prawnych aspektów znaczenia zwrotu „rodzinny”*, w: *Związki partnerskie – debata na temat projektowanych zmian prawnych*, red. M. Andrzejewski, Towarzystwo Naukowe Organizacji i Kierownictwa. Stowarzyszenie Wyższej Użyteczności „Dom Organizatora”, Toruń 2013, s. 261–274.

Trzebiatowski Marcin

II

- Trzebiatowski M., *Komercjalizacja domeny publicznej w prawie znaków towarowych*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 74–101.
- Trzebiatowski M., *Pominięcie cudzego dorobku naukowego jako naruszenie dóbr osobistych, czyli o wartościach w nauce*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 841–854.

IV

- Trzebiatowski M., *Artykuł 5 k.c. versus art. 991 § 1 k.c., czyli o dopuszczalności całkowitego pozbawienia prawa do zachowku z powodu postawy moralnej uprawnionego względem zobowiązanego – glosa do postanowienia Sądu Najwyższego z 11.07.2012 r. (I CSK 75/12)*, Glosa 2013, nr 2, s. 82–92.

Trzewik Jacek

II

- Trzewik J., *Kilka refleksji na temat redukcji obciążeń administracyjnych w prawie ochrony środowiska*, Przegląd Prawa Ochrony Środowiska 2013, nr 2, s. 69–88.
- Trzewik J., *Uwagi na temat charakteru prawnego instytucji dostępu do informacji o środowisku*, Roczniki Nauk Prawnych 2013, t. 23, nr 1, s. 131–153.
- Trzewik J., *Wykorzystanie instytucji petycji w prawie ochrony środowiska*, w: *Problemy wdrażania systemu Natura 2000 w Polsce*, red. A. Kaźmierska-Patrzyzna, M.A. Król, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Wielkopolski, Szczecin–Łódź–Poznań 2013, s. 273–294.

III

- Trzewik J., *Czynność prawna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 61–62.
- Trzewik J., *Fakty prawne swoiste (domniemanie prawne i fikcja prawna)*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 102–103.
- Trzewik J., *Gałgąz prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 111.
- Trzewik J., *Język prawniczy*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 133.
- Trzewik J., *Język prawny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 133–134.
- Trzewik J., *Naród w teorii państwa i prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 188–189.
- Trzewik J., *Norma prawna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 191–192.

- Trzewik J., *Obowiązki prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 193–195.
- Trzewik J., *Oświadczenia woli wady*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 250–254.
- Trzewik J., *Państwo w teorii państwa i prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 262–263.
- Trzewik J., *Podmiot prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 278–279.
- Trzewik J., *Praworządność (państwo prawne)*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 337–338.
- Trzewik J., *Prezydent RP*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 342–344.
- Trzewik J., *Przepis prawny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 360–361.
- Trzewik J., *Stosunek prawny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 441–442.
- Trzewik J., *System prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 459–460.
- Trzewik J., *Wykładnia prawa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 527–528.
- Trzewik J., *Zdarzenie prawne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 569.
- Trzewik J., *Zdolność prawna, zdolność do czynności prawnych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładaj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 569–571.

Tunia Anna

I

Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 268.

II

- Tunia A., *Finansowe aspekty działalności jednostek organizacyjnych związków wyznaniowych w zakresie turystyki religijno-pielgrzymkowej*, w: *Finansowanie kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 223–232.
- Tunia A., *Kompetencje do przyjmowania oświadczeń woli o zawarciu małżeństwa jako materia właściwa do układowego uregulowania między państwem i związkami wyznaniowymi. Głos w dyskusji*, w: *Układowe metody regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisławski, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 439–442.
- Tunia A., *Spokój publiczny – wartość chroniona w czasach pokoju. Studium na tle przepisów prawa wykroczeń*, w: *Wojna i pokój. Wybrane zagadnienia prawno-historyczne*, red.

E. Kozerska, P. Sadowski, A. Szymański, Wydawnictwo Uniwersytetu Opolskiego, Opole 2013, s. 375–385.

Tunia A., *Zasada równouprawnienia związków wyznaniowych i jej ograniczenia w zakresie zawierania małżeństw cywilnych w formie wyznaniowej*, *Opolskie Studia Administracyjno-Prawne* 2013, t. 11, nr 1, s. 97–106.

Tunia A., *Zjawisko recepcji prawa wewnętrznego związków wyznaniowych w zakresie wyznaniowej formy zawarcia małżeństwa cywilnego*, w: *Standardy bezstronności światopoglądowej władz publicznych*, red. A. Mezglewski, A. Tunia, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 151–159.

III

Tunia A., *Cmentarze wyznaniowe*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 55–56.

Tunia A., *Fundusz Kościelny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 108–111.

Tunia A., *Komisje państwowo-kościelne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 141–146.

Tunia A., *Kult publiczny*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 165–168.

Tunia A., *Osobowość prawna związków wyznaniowych i ich jednostek organizacyjnych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 243–244.

Tunia A., *Osoby duchowne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 245–250.

Tunia A., *Postępowanie regulacyjne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 302–303.

Tunia A., *Wyznaniowa forma zawarcia małżeństwa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 535–538.

VI

Tunia A., *Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. Małżeństwo kanoniczne i skutki cywilne jego zawarcia w państwach Europy środkowo-wschodniej (na przykładzie regulacji prawnych w Polsce, Czechach i Słowacji)*, Katowice, 19 kwietnia 2012 r., *Studia z Prawa Wyznaniowego* 2012, t. 15, s. 353–357 [publikacja w 2013 r.].

Tunia A., *Sprawozdanie z konferencji naukowej pt. Standardy świeckości władzy wykonawczej i sędziowskiej*, *Sromowce Niżne*, 7–9 marca 2012 r., *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 5, s. 299–303.

Tymosz Stanisław

II

Tymosz S., *Zadania parafii w uchwałach II Polskiego Synodu Plenarnego*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisz, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1135–1150.

Wasilewicz Urszula

I

Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł, t. 2, red. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zając, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 792.

II

Wasilewicz U., *Wolność religijna w Deklaracji „Dignitatis humanae” i Kodeksie Prawa Kanonicznego*, w: *Sobór Watykański II jako źródło Kodeksu Prawa Kanonicznego. Materiały z Konferencji Doktorantów zorganizowanej na Wydziale Prawa Kanonicznego UKSW w dniu 12 czerwca 2013 roku*, red. M. Saj, Wydawnictwo «scriptum», Warszawa 2013, s. 231–240.

Wąsek-Wiaderek Małgorzata

II

Wąsek-Wiaderek M., *Country Report for Criminal Law. Poland*, w: *Standing up for Your Right(s) in Europe. A Comparative Study on Legal Standing (Locus Standi) before the EU and Member States' Courts*, red. M. Eliantonio, C.W. Backes, C.H. van Rhee, T. Spronken, A. Berlee, Cambridge–Antwerp–Portland 2013, Wydawnictwo Intersentia, s. 493–515.

Wąsek-Wiaderek M., *O dopuszczalności dowodowego wykorzystania wyjaśnień podejrzanego złożonych pod nieobecność obrońcy*, w: *Problemy wymiaru sprawiedliwości karnej. Księga Jubileuszowa Profesora Jana Skupińskiego*, red. A. Błachnio-Parzych, J. Jakubowska-Hara, J. Kosonoga, H. Kuczyńska, Warszawa 2013, Wolters Kluwer, s. 545–558.

Wąsek-Wiaderek M., *O nadużywaniu stosowania tymczasowego aresztowania uwag kilka*, w: *Przewlekłość tymczasowego aresztowania w Polsce w świetle europejskich standardów ochrony praw człowieka*, red. P. Turek, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 139–147.

Wąsek-Wiaderek M., *Rozdział 14. Proces karny a międzynarodowe standardy w dziedzinie praw człowieka*, w: *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 1, cz. 2, red. P. Hofmański, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2013, s. 43–162.

Wąsek-Wiaderek M., *Rozdział 20. Podrozdział 4. Pytanie prejudycjalne do Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej*, w: *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 1, cz. 2, red. P. Hofmański, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2013, s. 696–751.

Wąsek-Wiaderek M., *Rozdział 20. Podrozdział 5. Opinie doradcze Europejskiego Trybunału Praw Człowieka wydawane na wniosek sądu krajowego*, w: *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 1, cz. 2, red. P. Hofmański, Wydawnictwo LexisNexis, Warszawa 2013, s. 751–765.

Wąsek-Wiaderek M., *Wpływ orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka na ustawodawstwo polskie w dziedzinie prawa karnego – wybrane zagadnienia*, w: *VI Seminarium Warszawskie. Stosowanie Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności w krajowym porządku prawnym*, Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Warszawa 2013, s. 48–58.

VII

Wąsek-Wiaderek M., *Głos w dyskusji*, w: *Z problematyki funkcji procesu karnego*, red. T. Grzegorzczak, J. Izydorczyk, R. Olszewski, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 503–504.

Wiak Krzysztof

I

- Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, ss. 293.
- Kodeks karny. Komentarz, red. A. Grześkowiak, K. Wiak, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, ss. 1260.

II

- Wiak K., *Człowiek w prawie karnym*, w: *Człowiek w społeczeństwie i w prawie*, red. M. Czarkowska, J. Kutta, Kujawsko-Pomorska Szkoła Wyższa, Bydgoszcz 2013, s. 95–109.
- Wiak K., *Harmonizacja prawa karnego państw Unii Europejskiej w zakresie zwalczania terroryzmu*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzezecz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1397–1413.
- Wiak K., *Liability of Collective Entities in Polish Penal Law*, w: *Aktualni problemi kriminalnoj widowidalnosti*, red. W.J. Tacij, W.I. Borisov, Wydawnictwo PRAWO, Kharkiv 2013, s. 56–59.
- Wiak K., *Prawnokarne środki przeciwdziałania cyberterroryzmowi*, w: *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 243–257.
- Wiak K., *Problem jurysdykcji Międzynarodowego Trybunału Karnego wobec przejawów terroryzmu*, w: *Kriminalnyj procesualnyj kodeks Ukraini 2012*, Wydawnictwo Lwowskiego Państwowego Uniwersytetu Spraw Wewnętrznych, Lviv 2013, s. 418–423.
- Wiak K., *Punishing Juveniles Held Liable under the Penal Code*, TEKA Komisji Prawniczej PAN – Oddział w Lublinie 2013, t. 6, s. 184–191.
- Wiak K., Szeleszczuk D., *Rozwój międzynarodowej ochrony dóbr prawnych według Juliusza Makarewicza*, w: *Profesor Marian Cieślak – osoba, dzieło, kontynuacja*, red. W. Cieślak, S. Steinborn, Wolters Kluwer, Warszawa 2013, s. 508–515.

III

- Wiak K., *Przestępstwo dyskryminacji religijnej*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 343–348.
- Wiak K., *Złośliwe przeszkadzanie wykonywaniu aktu religijnego*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 577–581.
- Wiak K., *Znieważenie miejsca lub przedmiotu czci religijnej*, w: *Leksykon prawa wyznaniowego*, red. A. Mezglewski, K. Chilimoniuk, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 581–586.

Widło Jacek

II

- Widło J., *Czy istnieje „prawo do dobrej śmierci” (eutanazji) osób, które nie są w stanie wyrazić swojej woli?*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzezecz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 855–866.
- Widło J., *Prawo prywatne międzynarodowe i międzydzielnicowe*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 601–633.

- Widło J., *Rozdział 6*, w: *Metodyka pracy referendarza sądowego w wydziałach cywilnych, gospodarczych, ksiąg wieczystych, rejestru zastawów i prowadzącym e-sąd*, red. M. Rojewski, Krajowa Szkoła Sądownictwa i Prokuratury, Kraków 2012, s. 173–202 [publikacja w 2013 r.].
- Widło J., *Spółka jawna*, w: *Meritum Prawo Spółek*, red. A. Kidyba, Warszawa 2013, s. 305–336, 406–411, 422–450.

Witczak Hanna

I

- Witczak H., *Wylączenie od dziedziczenia na mocy orzeczenia sądu*, LexisNexis, Warszawa 2013, ss. 459.

II

- Witczak W., *Pozasądowe dochodzenie roszczeń w przypadkach szkód medycznych*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisławski, T. Barankiewicz, J. Potrzebski, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1299–1304.
- Witczak H., Borysiak W., Kremis J., Kawalko A., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział I. Pojęcie, funkcje i źródła prawa spadkowego*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 1–56.
- Witczak H., Borysiak W., Kremis J., Kawalko A., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział II. Spadek. Ogólna problematyka dziedziczenia*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 57–186.
- Witczak H., Borysiak W., Kremis J., Kawalko A., Kłos M., Piątkowski J.S., Skowrońska-Bocian E., Wierciński J., Wójcik S., Zoll F., *Rozdział III. Dziedziczenie ustawowe*, w: *System Prawa Prywatnego*, t. 10. *Prawo spadkowe*, red. B. Kordasiewicz, wyd. 2, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 187–292.

Witkowski Wojciech

II

- Witkowski W., *Formalno-kanoniczne znaczenie dokumentów w przygotowaniu do małżeństwa*, w: *Jak przygotować do małżeństwa?*, red. R. Szytchmiller, J. Krzywkowska, Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn 2013, s. 121–128.
- Witkowski W., *Znaczenie dokumentów w porządku prawnym Kościoła*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisławski, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 115–129.

Woch Katarzyna

I

- Woch K., Sieniow T., Parol A., *The Origin and Development of Integration Process in Europe after World War II*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 43–52, 55–62, 68–79.

Wojciechowski Grzegorz

I

Wojciechowski G., *Znaczenie Synodu Monte Libano z 1736 roku dla Kościoła maronickiego. Studium historyczno-kanoniczne*, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 229.

II

Wojciechowski G., *Political and Judicial System in Spain*, w: *Fides – Veritas – Iustitia. Księga Pamiątkowa dedykowana Księdzu Biskupowi Antoniemu Stankiewiczowi*, red. P. Stanisław, L. Adamowicz, M. Greszata-Telusiewicz, Towarzystwo Wydawnictw Naukowych Libropolis, Lublin 2013, s. 191–206.

Wojtasik Paweł

I

Wojtasik P., Krzysztofik E., *Institutional System*, w: *Introduction to European Union Institutional Law*, red. A. Kuś, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 105–150, 158–170.

Wójcik Monika

I

Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzezszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 1448.

Wrzosek Stanisław

I

Leksykon administratywisty, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, ss. 581.

II

Wrzosek S., *Ochrona prawna macierzyństwa w dostępie do zawodu notariusza – problematyka zaliczania okresów urlopów macierzyńskich*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzezszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1383–1393.

Wrzosek S., *Prawo administracyjne*, w: *Synteza prawa polskiego. 1918–1939*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 158–194.

Wrzosek S., *Prawo administracyjne*, w: *Synteza prawa polskiego. Od 1989 roku*, red. T. Guz, J. Głuchowski, M.R. Pałubska, C.H. Beck, Warszawa 2013, s. 194–222.

III

Wrzosek S., *Administracji publicznej oceny z punktu widzenia prakseologii*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 23–24.

- Wrzosek S., *Administracji publicznej prawne formy działania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 25–26.
- Wrzosek S., *Administracji publicznej system organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 30–31.
- Wrzosek S., *Nauki administracji pojęcie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 190–191.
- Wrzosek S., *Podmioty administrujące*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 279–280.
- Wrzosek S., *Teoria organizacji i zarządzania jako dyscyplina naukowa*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 465–467.

Wytrązek Wojciech

I

- Wytrązek W., *Działalność artystyczna w sferze muzyki w ujęciu prawa publicznego*, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 326.

II

- Wytrązek W., *Realizacja zadań samorządu terytorialnego w sferze kultury*, w: *Nowoczesna administracja publiczna. Zadania i działalność – uwarunkowania prawne*, red. M. Rudnicki, M. Jabłoński, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 229–244.
- Wytrązek W., *Wirtualna przestrzeń publiczna – szansa czy zagrożenie dla administracji?*, w: *Cyberterroryzm zagrożeniem XXI wieku. Perspektywa politologiczna i prawna*, red. A. Podraza, P. Potakowski, K. Wiak, Difin, Warszawa 2013, s. 170–188.

III

- Wytrązek W., *Analiza SWOT*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 42–43.
- Wytrązek W., *Cykl życia organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 60.
- Wytrązek W., *Cykl życia produktu*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 61.
- Wytrązek W., *Kierowanie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 140.
- Wytrązek W., *Kontrola*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 153–154.
- Wytrązek W., *Kultura organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 168–169.
- Wytrązek W., *Menedżer*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 173–174.
- Wytrązek W., *Motywacja*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 184.
- Wytrązek W., *Mysli organizatorskiej historia*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 185.

- Wytrążek W., *Organizacja jako obiekt badań*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 219–220.
- Wytrążek W., *Organizacja w teorii organizacji i zarządzania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 222.
- Wytrążek W., *Organizacji cel*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 228–229.
- Wytrążek W., *Otoczenie organizacji wewnętrzne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 254.
- Wytrążek W., *Otoczenie organizacji zewnętrzne*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 254–255.
- Wytrążek W., *Planowanie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 266–267.
- Wytrążek W., *Przywództwo w teorii organizacji i zarządzania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 369–370.
- Wytrążek W., *Strategia w teorii organizacji i zarządzania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 444–446.
- Wytrążek W., *Struktur organizacyjnych rodzaje*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 450–451.
- Wytrążek W., *Struktura organizacyjna*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 451–452.
- Wytrążek W., *Style kierowania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 458.
- Wytrążek W., *Zarządzanie*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 549–550.
- Wytrążek W., *Zarządzanie kryzysowe w teorii organizacji i zarządzania*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 550–551.
- Wytrążek W., *Zasoby finansowe organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 563.
- Wytrążek W., *Zasoby informacyjne organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 563–564.
- Wytrążek W., *Zasoby ludzkie organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 564–565.
- Wytrążek W., *Zasoby rzeczowe organizacji*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 565.

Zacharczuk Piotr

II

- Zacharczuk P., Rudnicki M., +*Instalacja odnawialnego źródła energii wykorzystująca hydroenergie w ujęciu projektowanych unormowań prawnych – zagadnienia wybrane*, w: *Nowe prawo energetyczne*, red. M. Rudnicki, K. Sobieraj, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 15–36.
- Zacharczuk P., *Udział organizacji ekologicznej na prawach strony w postępowaniu administracyjnym wymagającym udziału społeczeństwa*, w: *Problemy wdrażania systemu Natura 2000 w Polsce*, red. A. Kaźmierska-Patrzyzna, M. Król, Polskie Zrzeszenie Inżynierów i Techników Sanitarnych Oddział Wielkopolski, Szczecin–Łódź–Poznań 2013, s. 295–314.

III

- Zacharczuk P., *Katastrofa budowlana*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 139–140.
- Zacharczuk P., *Pozwolenie na budowę*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 309–310.
- Zacharczuk P., *Prawa i obowiązki uczestników procesu budowlanego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 314–316.
- Zacharczuk P., *Przepisy techniczno-budowlane*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 361–362.
- Zacharczuk P., *Przystąpienie do użytkowania obiektu budowlanego*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 368–369.
- Zacharczuk P., *Samowola budowlana*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 406–407.
- Zacharczuk P., *Wywłaszczenie nieruchomości*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 531–535.
- Zacharczuk P., *Zgłoszenie budowy lub wykonywania robót budowlanych*, w: *Leksykon administratywisty*, red. S. Wrzosek, A. Haładyj, M. Domagała, Wyższa Szkoła Handlowa w Radomiu, Radom 2013, s. 571–573.

Zajęc Paweł

I

- Ustrój hierarchiczny Kościoła. Wybór źródeł*, t. 2, red. M. Sitarz, A. Romanko, U. Wasilewicz, P. Zajęc, Towarzystwo Naukowe KUL, Lublin 2013, ss. 792.

II

- Zajęc P., *Recepcja ruchu ekumenicznego z „Unitatis redintegratio” w Kodeksie Prawa Kanonicznego i prawie pokodeksowym*, w: *Sobór Watykański II jako źródło Kodeksu Prawa Kanonicznego. Materiały z Konferencji Doktorantów zorganizowanej na Wydziale Prawa*

Kanonicznego UKSW w dniu 12 czerwca 2013 roku, red. M. Saj, Wydawnictwo «scriptum», Warszawa 2013, s. 115–128.

VI

Zajac P., Słowikowska A., *II Ogólnopolska Konferencja Naukowa pt. „Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców”*, Lublin, 1 czerwca 2013, *Kościół i Prawo*, 2013, t. 2 (15), nr 2, s. 241–254.

Zajac P., Słowikowska A., *Kodeks Prawa Kanonicznego w badaniach młodych naukowców. II Ogólnopolska konferencja naukowa*, Lublin, 1 czerwca 2013 r., *Studia Prawnicze KUL* 2013, nr 4, s. 153–166.

Zakrzewski Piotr

II

Zakrzewski P., *Autorskie prawa majątkowe jako przedmiot sukcesji prawnej mortis causa*, w: *Domena publiczna – troska o prawa podstawowe?*, red. P. Fajgielski, P. Potakowski, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 155–167.

Zakrzewski P., *Charakter prawny dyspozycji wkładem członkowskim i oszczędnościami na wypadek śmierci*, w: *Rozprawy cywilistyczne. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Edwardowi Drozdowi*, red. M. Pecyna, J. Pisuliński, M. Podrecka, LexisNexis, Warszawa 2013, s. 539–551.

Zakrzewski P., *Dopuszczalność licytacyjnej sprzedaży lokalu na żądanie wspólnoty mieszkaniowej w świetle Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej (Uwagi na tle postanowienia Trybunału Konstytucyjnego z 21 września 2010 r.)*, w: *Abiit, non obiit. Księga poświęcona pamięci Księdza Profesora Antoniego Kościa SVD*, red. A. Dębiński, P. Stanisław, T. Barankiewicz, J. Potrzebszcz, W.Sz. Staszewski, A. Szarek-Zwijacz, M. Wójcik, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 1305–1315.

IV

Zakrzewski P., *Glosa do uchwały SN z 5 lutego 2010 r. III CZP 127/09*, *Prawo i Więź* 2013, nr 3, s. 103–113.

Zawiślak Michał

II

Zawiślak M., *Instrumentalne wykorzystywanie środków Funduszu Kościelnego*, w: *Finansowanie Kościołów i innych związków wyznaniowych*, red. P. Sobczyk, K. Warchałowski, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa 2013, s. 151–168.

Zawiślak M., *Zmiana systemu finansowania Kościoła Katolickiego w świetle Konstytucji RP i konkordatu*, w: *Układowe formy regulacji stosunków między państwem a związkami wyznaniowymi (art. 25 ust. 4–5 Konstytucji RP)*, red. P. Stanisław, M. Ordon, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, s. 417–436.

IV

Zawiślak M., *Glosa do wyroku Sądu Apelacyjnego w Szczecinie z dnia 25 listopada 2010 roku, I ACA 363/10*, *Przegląd Prawa Wyznaniowego* 2013, t. 5, s. 209–216.

Zdunek Adam

II

Stanowienie i stosowanie prawa podatkowego w Polsce. Procesowe prawo podatkowe, red. B. Kucia-Guściora, M. Münnich, A. Zdunek, Wydawnictwo KUL, Lublin 2013, ss. 310.

Zonik Aleksandra

II

Sitarz M., Zonik A., *Towarzystwo Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II*, w: *Towarzystwa Naukowe w Polsce – dziedzictwo, kultura, nauka, trwanie*, t. 2, red. Z. Kruszewski, Warszawa 2013, s. 167–175.

Spis treści

STUDIA I ARTYKUŁY

ZUZANNA GAŁDZIK

Prawnokarna ocena eksploracji miejskiej (*urban exploration*) 7
Criminal assessment of urban exploration

Уголовно-правовая оценка городских исследований (*urban exploration*)

Кримінально-правова оцінка міського дослідження (*urban exploration*)

KATARZYNA JAWORSKA-BISKUP

Refleksje literackie w wybranym piśmiennictwie polskich prawników. Przegląd badań
Leona Pinińskiego, Stefana Breyera i Mieczysława Szerera z lat 1924–1976 29

Literary reflections in the selected literature of Polish lawyers. An overview of selected papers by Leon Piniński, Stefan Breyer and Mieczysław Szerer of 1924–1976

Літературні роздуми в избранних произведениях польских юристов.
Обзор исследований Леона Пининьского, Стефана Брейера и Мечислава Шерера
за 1924–1976 годы

Літературні роздуми у вибраних творах польських юристів. Огляд досліджень
Леона Пинінського, Стефана Брейера та Мечислава Шерера в роках 1924–1976

ELŻBIETA LOSKA

Rola kapłanów przy adrogacji w okresie republiki a przypadek Publiusza Klodiusza 61
The role of priests in the adrogation during the Republic and the case of Publius Clodius

Роль жрецов в адрогации в республиканского периода и дело Публия Клодия

Роль священників у адрогації в період республіки а справа Публія Клодія

MARTA ROMAŃCZUK-GRĄCKA

Syndrom wyuczonej bezradności w kontekście przestępstwa znęcania się 77
The learned helplessness syndrome in the context of the crime of abuse

Синдром выученной беспомощности в контексте преступления истязания

Синдром вивченої безпорадності в контексті злочину знущання

KAROL RYSZKOWSKI

Kwestia ujawniania spółdzielczego własnościowego prawa do lokalu, dla którego
jest prowadzona księga wieczysta przez notariusza w protokole dziedziczenia oraz
zawiadomienie o zmianie uprawnionego 93

The issue of disclosing the cooperative ownership right for which the land and mortgage register is kept by a notary public in the claim for certificate of succession and notification of the entitled person of the change

Вопрос о раскрытии кооперативного права собственности на помещение, на которое ведется
земельно-кадастровая книга, нотариусом в протоколе о наследовании и уведомление о смене уполномоченного

Питання про відображення нотаріусом у спадковому протоколі права на кооперативну
власність приміщення, на яке ведеться земельний та іпотечний реєстр, та повідомлення про
зміну уповноваженої особи

MAŁGORZATA SEKUŁA-LELENO	
Wniosek o sprostowanie złożony jedynie dla zwłoki jako nadużycie prawa procesowego	105
Request for rectification filed only for the delay as an abuse of procedural law	
Заявление об исправлении описки в судебном решении, поданное только ради отсрочки, как злоупотребление процессуальными правами	
Kłopotання про виправлення подане лише для зволікання як зловживання процесуальним законодавством	
DOROTA SEMKÓW	
Selected aspects of document forgery in the context of Article 5 of the Constitution of the Republic of Poland	121
Wybrane aspekty fałszerstw dokumentów w kontekście art. 5 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej	
Отдельные аспекты фальсификации документов в контексте статьи 5 Конституции Республики Польша	
Окремі аспекти підробки документів у контексті ст. 5 Конституції Республіки Польща	
MAREK SOBCZYK	
Czy Rzymianie uważali, że zaraza jest siłą wyższą?	137
Did Romans regard plague as force majeure?	
Считали ли римляне, что чума является непреодолимой силой?	
Чи вважали римляни, що чума це форс-мажор?	
KATARZYNA ŚWIĘCH-KUJAWSKA	
Opodatkowanie dochodów małoletnich dzieci na gruncie ustawy o podatku dochodowym od osób fizycznych	155
Taxation of income of minors under the Personal Income Tax Law	
Налогообложение доходов несовершеннолетних детей в соответствии с Законом о подоходном налоге с физических лиц	
Оподаткування доходів неповнолітніх дітей згідно з Законом про податок на доходи фізичних осіб	
ADAM WRÓBEL	
Institucja odpowiedzialności posiłkowej w prawie karnym skarbowym (art. 24 Kodeksu karnego skarbowego)	171
Auxiliary liability in penal fiscal law (Art. 24 of the Penal Fiscal Code)	
Институт субсидиарной ответственности в уголовном налоговом праве (статья 24 Уголовного налогового кодекса)	
Інститут субсидіарної відповідальності у фіскально-кримінальному праві (ст. 24 Податкового кримінального кодексу)	
URSZULA ZAWADZKA-PAK	
O zagrożeniach dla wartości prawdy w stosowaniu paneli obywatelskich – od filozoficznych korzeni do praktycznych konsekwencji koncepcji <i>governance</i>	185
Threats to the value of truth in the use of citizens' assemblies – from philosophical roots to practical implications of the <i>governance</i> concept	
Об угрозах ценности истины в применении гражданских жюри – от философских корней до практических последствий концепции <i>governance</i>	
Про загрози цінності правди у використанні громадських панелей – від філософських коренів до практичних наслідків концепції <i>governance</i>	

MATERIAŁY I GLOSY

KRZYSZTOF DOBIEŻYŃSKI

Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 23 maja 2019 r.,
II GSK 851/18 205

Gloss to the Judgment of the Supreme Administrative Court of 23 May 2019, II GSK 851/18

Комментарий к постановлению Высшего Административного Суда от 23 мая 2019 года, II GSK 851/18

Науковий коментар до рішення Вищого Адміністративного Суду від 23 травня 2019 р., II GSK 851/18

MONIKA KĘPA

Znaczenie egzaminu radcowskiego dla zapewnienia odpowiedniego poziomu
kwalifikacji radcy prawnego. Glosa do wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego
z dnia 18 sierpnia 2020 r., II GSK 30/18 217

Significance of the legal counsel examination in ensuring the appropriate level of qualifications of
a legal counsel. Gloss to the judgement of the Supreme Administrative Court of 18 August 2020, II GSK 30/18

Значение государственного экзамена юрисконсульта в обеспечении надлежащего уровня
квалификации юрисконсульта. Комментарий к решению Высшего

Административного Суда от 18 августа 2020 года, II GSK 30/18

Важливість екзамєну для здобуття титулу юридичного консультанта для забезпечення
належного рівня кваліфікації юридичного консультанта. Науковий коментар до постанови
Верховного адміністративного суду від 18 серпня 2020 р., II GSK 30/18

PRZEMYSŁAW MROCZKOWSKI

Ograniczenia nocnej sprzedaży alkoholu do spożycia poza miejscem sprzedaży 227

Limitations on the night sale of alcohol for off-site consumption

Ограничения на продажу алкоголя в ночное время для потребления вне места продажи

Обмеження на нічний продаж алкоголю для споживання за межами місця продажу

BARTOSZ ZAJĄC

Współczesne problemy więziennictwa z perspektywy funkcjonariuszy Służby Więziennej 245

Contemporary problems of the penitentiary system from the perspective of Prison Guard officers

Современные проблемы тюремного дела с точки зрения сотрудников тюремной службы

Сучасні проблеми тюремної системи з точки зору працівників тюремної служби

MATERIAŁY ŹRÓDŁOWE

JOANNA KULAWIAK-CYRANKOWSKA, BARTŁOMIEJ DZIEDZIC, MARIA LINDNER,
GRZEGORZ MELKA

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Rozdział III 271

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Chapter III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Глава III

Consultatio veteris cuiusdam iurisconsulti – Розділ III

RECENZJE I ARTYKUŁY RECENZYJNE

BOGDAN FISCHER

Ochrona danych osobowych w administracji publicznej - wybrane zagadnienia (artykuł recenzyjny monografii Pawła Fajgielskiego, *Ochrona danych osobowych w administracji publicznej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2021) 285

Personal data protection in public administration - selected issues (scientific review of the monograph of Paweł Fajgielski, *Personal data protection in public administration*, Wolters Kluwer, Warsaw 2021)

Защита персональных данных в публичной администрации – избранные вопросы (статья-рецензия на монографию Павла Файгельского, *Защита персональных данных в публичной администрации*, Wolters Kluwer, Варшава 2021)

Захист персональних даних у державному управлінні – вибрані питання (стаття рецензія монографії Павла Файгельського, *Захист персональних даних у державному управлінні*, *Волтерс Клувер*, Варшава 2021)

SPRAWOZDANIA

TYMON MARKIEWICZ

Ogólnopolska Studencko-Doktorancka Konferencja Naukowa pt. „Proces karny w dobie pandemii” (MS Teams), Lublin, 4 stycznia 2021 r. 299

National Scientific Conference of Students and PhD Students “The Criminal Process in the Era of the Pandemic” (MS Teams), Lublin, 4 January 2021

Всепольская научная конференция студентов и аспирантов «Уголовный процесс в эпоху пандемий» (MS Teams), Люблин, 4 января 2021 года

Польська національна студентська та докторська наукова конференція «Кримінальний процес у епоху пандемії» (MS Teams), Люблін, 4 січня 2021 р.

ROBERT TABASZEWSKI

Międzynarodowa Konferencja Naukowa pt. „Time for individual, national and global solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19”. Czwarte Europejskie Forum Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego, Londyn–Lublin, 15 kwietnia 2021 r. 305

International Scientific Conference “Time for individual, national and global solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19” Fourth European Forum on Human Rights and Humanitarian Law, London–Lublin, 15 April 2021

Международная научная конференция «Time for individual, national and global solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19». Четвертый Европейский Форум по Правам Человека и Гуманитарному Праву, Лондон–Люблин, 15 апреля 2021 года

Міжнародна наукова конференція «Time for individual, national and global solidarity: Domestic and international human rights norms and COVID-19». Четвертий Європейський Форум з Прав Людини та Гуманітарного Права, Лондон–Люблін, 15 квітня 2021 р.

Z ŻYCIA WYDZIAŁU

PAWEŁ BUCOŃ

Diariusz. Kalendarium ważniejszych wydarzeń naukowych z udziałem pracowników Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL, styczeń – marzec 2022 r. 311

Diary. Calendar of major scientific events with the participation of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin, January – March 2022

Календарь мероприятий. Главные научные события с участием сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского Католического Университета Иоанна Павла II, январь – март 2021 года

Журнал подій. Календар важливих наукових заходів за участю співробітників Факультету права, канонічного права та адміністрації Люблінського Католицького Університету Івана Павла, січня – березень 2021 р.

MICHAŁ HAŁASA

Bibliografia pracowników naukowych Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II za rok 2013 313

Bibliography of academic staff of the Faculty of Law, Canon Law and Administration of the John Paul II Catholic University of Lublin for 2013

Библиография научных трудов сотрудников Факультета права, канонического права и администрации Люблинского католического университета Иоанна Павла II за 2013 год

Бібліографія наукових працівників Факультету Права, Канонічного Права та Адміністрації Люблінського католицького університету імені Івана Павла II за 2013 р.